MARİFETNAME

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Sınırsız hamd, sayısız şükür, ebedî, senâ tek ve benzersiz olan Allah'a olsun. O, âlemlerin her işini, ezelî ilmiyle takdir edip, belirlemiştir. Cihanın görüntülerini, bitmez feyziyle tertip edip, tespit eylemiştir. Cihanın gül bahçesini, insan gülünün kokusuyla süslemiştir. Bütün cihanı insan için, insanı da kendisinin bilinmesi için var edip; eşyanın hakikatiyle mânâların inceliklerini hep insanda toplayıp, ortaya çıkarmıştır. İnsan ruhunu, "Câmi" ismine sûret yapmış, onu emânetlerin yüklenicisi ve sırların mahalli kılmıştır. Alemin bütününde olan nice bin hikmetine, âlimleri vâkıf eylemiştir. Cihan kitabının her bir harfinden, marifetinin belirtilerini mütalaa edenleri ârif eyleyip, gönül âlemine dalan kullarını, kendi huzurundaki Kâbe'de ibadet edici eylemiştir. Salavatların en faziletlisi, tahiyyatların en mükemmeli, teslimatların en güzeli, kâinatı efendisi, yaratıkların en şereflisi, varlıkların hülasası Peygamberimiz aleyhissalatüvesselam hazretlerinin en büyük ismine ve akl-i evvel olan en mükemmel ruhuna olsun ki; O, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım," hitabıyle yüceltilmiştir. O, halkı cehalet karanlıklarından, hidayet nurlarına çıkarmıştır. Kendi nefsini bilen ümmeti, Hak bilgisini bulmuştur. Selam ve hürmet onun ashabına olsu ki, onlar, sözlerinde, işlerinde, imanlarında ve ahlakın her hususunda ona uyup, iman nuru ve irfan huzuruyla gönülleri dolmuştur. Allah'ın rızası, hepsinin üzerine olsun.

Bu hakir ve hakiki fakir İbrahim Hakkı, bu kitabı, aziz ve şerif mahdumu Seyyit Ahmet Naîmî için kaleme alıp, ona hitap eder ki: Allah, seni her iki cihanda aziz etsin. Öncelikle malum olsun ki, Hak Teala iki cihanı insanoğulları için ve insanoğullarını da ancak kendisini tanımaları için yarattığını cümleye duyurmuştur. Nitekim lûtuf ve keremiyle: "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım," buyurmuştur. Şu halde âlemin ve insanın yaratılmasından nihaî maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir. Bu ebedî devlet ve tükenmez saadet, her şeyden öncedir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup, nefsini bilmek de bedeni bilmeye dayanır. Bedenin bilinmesi, âlemin bilinmesiyle olur. Alemin bilinmesi ise hakiki ilimlerledir. Bu sebepden dolayı bir miktar astronomi ve felsefeden alıp toplayarak, bir miktar anatomi ilminden devşirip seçerek, bir miktar da kalb ilmi ve irfandan iktibas edip ele alarak, bu güzel kitabı, Türk diline tercüme edip, bir mukaddime, üç kitap ve bir sonuç üzere telif ve tasnif ettim. Mukaddimesi, genil İslam bilgisi, dünya ve ahiret âlemlerinin özetidir. İlk kitap, âlemin durumu, eşyanın ve görüntülerin tafsilidir. İkinci kitap, şekiller bilgisi, bedenlerin terkibi ve insan nefsinin mahiyetidir. Üçüncü kitap, irfana ulaşma keyfiyeti, Allah'a varmanın hakikatıdır. Sonuç, âdap ve erkân bilgisi, dostların sohbeti, akrabalıklar ve komşuluklardır. Tertip ve tanzimi böyle yaptım ki, evvela mukaddimeden, açık âyetler ile sabit olan kâinatın acaip durumlarını özet olarak öğrenip, iki cihanın hallerinin garabetlerini yakinen bildikte; bütün bir itimatla tam itikat edip, cümlenin yaratıcısını ve düzenleyicisini bilesin. Büyüklük ve kudretini fikredip düşünesin. Bundan sonra birinci kitaptan Yaratıcının güzel sanatlarını âlemin ufukları içinde ayrıntılarıyle seyredip, cihanın sırlarına vâkıf oldukta; âlem insanın kabuğu, insan âlemin dili olduğunu bilip, cümleden âsûde olasın, kendi kendine gelesin. Bundan sonra ikinci kitaptan Yaratıcının kudretinin şaşırtıcılığını, kendi cisim ve canında toplu olarak görüp, büyük âlemde her ne varsa, hepsinin benzerini kendi vücudunda buldukta; vücudun bir küçük âlem olduğunu bilip, kendi nefsine gelesin. Nefisler

âleminde, Mevla'yı temaşa kılasın ve kendi ruhunu, vücudunun ikliminin sultanı bilip, kadr ve kıymetine vâkıf olup, nefsi tanıma mertebesini bulasın; kendi âleminde sultan olasın. Bundan sonra üçüncü kitaptan kalblerin evirip çeviricisi Allah'ın acaip ilhamlarını, garip tasarruflarını, zat ve sıfatının kalblere yakınlığı, en büyük âlem olan gönülde kesin bilgiyle bilip, masivadan (Allah'dan başkalarından) âzat olup, her şeyi unutup, her şeyi çekip çevirici bir onu buldukta; vahdet, âlemine erip, o tek ve yegâne Allah'ın birliğini basiretinle katiyetle görüp, Allah'ı tanıma devletine eresin. Allah'a yakınlığın saadetini kesinlikle bilip, hududunu koruyup kollayarak, Hüda'nın yaratıklarına sevgi ve şefkatle, kalblerin sevgilisi oldukta; selametle toplumu gönlünce bulasın. Rahatla âlemin azizi olasın. Çünkü bu kitab-ı şerifte nizam, bu güzel üslup üzere tamam olup, alıcı gözüyle mütalaa edenleri, Mevla'nın âyetlerinin hakikatini bildirmiştir. Bu kitabın adı "MARİFETNAME" olup, bitiş tarihi: Binyüzyetmişe, yetmiştir. (1170 H./1756 M.)

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ansiklopedisi...(Sabır)

1-BÖLÜM:

İTABIN MUKADDİMESİ

Kur'an âyetleri ve Peygamber hadislerinin bildirdiği şekilde itimat ve itikat olunacak dinî hususlara ve kesinlikle ihtiyaç ola İslâm bilginlerinin görüşlerine göre; Arş'ın yaratılışının tertibini, Kürs'ü, Cennetleri, gökleri, yerleri, denizleri, ışıkları, kıyamet alâmetlerini, kıyametin hal ve durumlarını, cihanın harap oluşunu ve yokoluşunu, Rahman'a kavuşma âleminin (Ahiretin) ebediliğini dört bölümle tafsil eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

Özet olarak âlemin yaratılış tertibini, Arş-ı Azam'ın büyüklüğünün keyfiyetini, Arş'ın taşıyıcılarını, o muhterem kürenin, çevresinde olan nehirleri, melekleri ve sair toplulukları ve altında olanr Kürs'ü, Sidre'yi, Levh-i Mahfuz'u ve Kalem'i altı madde ile beyan eder.

Birinci Madde:

Cihanın yaratıcısının, âlemde olan güzel sanatlarını derin derin düşünmeye sevkeden açık alâmetleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, Hak Teala bu âlemi, varlık ve birliğine alâmet edip, bütün eşyada, görecek gözü olanlara sanatını ortaya çıkarmakla hikmetinin hakikatlerini duyurmuştur. Kullarını, kendini tanıma hususunda rağbete getirmek için Kelam-ı Kadim'inde azametle şöyle buyurmuştur: (Burada yazılan âyetler, Kur'an'daki tertib üzerinedir.)

Bismillahirrahmanirrahim

"Hamd, âlemlerin Rabbine Mahsustur." (1/2)¥

"Göklerin ve yerin hükümranlığının Allah'a ait olduğunu bilmez misin? Allah'dan başka dost ve yardımcınız yoktur." (2/107)

"Allah, kendisinden başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde ola ancak onundur. Onun izni olmadan katında şefaat edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. Hükümdarlığı, gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetmesi ona ağır gelmez. O, yücedir, büyüktür." (2/255)

"Şüphesiz gökte ve yerde hiçbir şey Allah'dan gizli kalmaz. Ana rahminde sizi, dilediği gibi şekillendirir. ondan başka tanrı yoktur. Güçlüdür, hakimdir." (3/5-6)

"Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. İşler Allah'a varacaktır. (3/109)

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahiplerine şüphesiz deliller vardır. onlar, ayakta iken, otururlarken, yan yatarlarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: "Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru," derler. (3/190-191).

"Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatır." (4/126)

"Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümdarlığı Allah'ındır. Dönüş onadır." (5/18)

"Göklerin, yerin ve onlarda olanların hükümdarlığı Allah'ındır. Allah, her şeye kadirdir." (5/120)

"Göklerin ve yerin Allah'ı, içinizi, dışınızı bilir, kazandıklarınızı da bilir." (6/3)

"Gaybın anahtarları onun katındadır, onları ancak o bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı kuruyu -ki apaçık bir Kitap'dadır- ancak o bilir." (6/59)

"Göklerde ve yerde olanlar onundur; hepsi ona boyun eğmiştir." (30/26)

"Yakinen bilenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını şöylece gösterdik." (6/75)

"Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben puta tapanlardan değilim." (6/79)

"Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa hükmeden, gündüzü -durmadan kovalayan- gece ile bürüyen, güneşi, ayı, yıldızları, hepsini buyruğuna baş eğdirerek var eden Allah'dır. Bilin ki, yaratma da, emir de onun hakkıdır. Alemlerin Rabbi olan Allah yücedir."(7/56)

"Göklerin ve yerin hükümdarlığı elbette Allah'ındır. Dirilten ve öldüren odur. Allah'dan başka dost ve yardımcınız yoktur." (9/116)

"Yerde ve gökte hiç bir zerre Allah'dan gizli değildir; bundan daha küçüğü veya daha büyüğü şüphesiz apaçık bir Kitaptadır." (10/61)

"Göklerde ve yerde olana bakın, de" (10/101)

"Göklerde ve yerde olan herşey Rahman'ın kulundan başka bir şey değildir. And olsun ki ilmi onları kuşatmış ve teker teker saymıştır." (19/93-94)
"Eğer yerle gökte Allah'dan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir." (21/22)

"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra biz, güneşi, ona delil kılıp yavaş yavaş kendimize çekmişizdir." (25/45-46)

"Dağları yerinde donmuş sanırsın, oysa onlar bulutlar gibi geçerler. Bu herşeyi sağlam tutan Allah'ın işidir. Doğrusu o, yaptıklarınızdan haberdardır." (27/88)

"Rüzgarı gönderip bulutları yürüten, oları gökte dilediği gibi yayan ve kısım kısım yığan Allah'dır. Artık sen de aralarından yağmurun çıktığını görürsün. Allah'ın kullarından dilediğine verdiği yağmurla daha önceden kendilerine yağmur indirilmesinden ümitlerini kesmiş oldukları için onlar seviniverirler. Allah'ın rahmetinin belirtilerine bir bak; yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphesiz ölüleri o diriltir, her şeye kadirdir." (30/48-50)

"Allah'ın geceyi gündüze, gündüzü geceye kattığını, her biri belirli bir süreye doğru hareket edecek olan güneşi ve ayı buyruk altında tuttuğunu; Allah'ın yaptıklarınızdan haberdar olduğunu bilmez misin?" (31/29)

"Gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa hükmeden Allah'dır. Ondan başka bir dost ve şefaatçiniz yoktur. Düşünmüyor musunuz?" (32/4)

"Hamd, göklerde olanlar ve yerde bulunanlar kendisinin olan Allah'a mahsustur. Hamd, ahirette de ona mahsustur. O, hakimdir, her şeyden haberdardır. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. o, merhametlidir, mağfiret sahibidir. Gaybı bilendir. Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile onun ilminin dışında değildir. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de şüphesiz apaçık Kitaptadır." (34/1-3)

"Doğrusu zeval bulmasın diye gökleri ve yeri tutan Allah'dır. Eğer onlar zevale uğrarsa ondan başka, and olsun ki, onları kimse tutamaz. O, şüphesiz halimdir, bağışlayıcıdır." (35/41)

"Orada hurmalıklar ve üzüm bağları var ederiz, aralarında pınarlar fışkırtırız. Onu ve elleriyle yaptıklarının ürünlerini yesinler; şükretmezler mi? Yerin yetiştirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmediklerinden çift çift yaratan Allah münezzehtir. Onlara bir delil de gecedir: Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler. Güneş de yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. Bu güçlü ve bilgin olan Allah'ın kanunudur. Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tayin etmişizdir. Aya erişmek güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yürürler. Onlara da bir delil: Soylarını dolu gemiyle taşımamız ve kendileri için bunun gibi daha nice binekler yaratmış olmamızdır." (36/34-42)

"Gökleri ve yeri yaratan, kendilerinin benzerini yaratmaya kadir olmaz mı? Elbette olur; çünkü o, yaratan ve bilendir. Bir şeyi dilediği zaman, onun buyruğu sadece, o şeye: 'Ol' demektir, hemen olur. Her şeyin hükümranlığı elinde olan ve sizin de kendisine döneceğiniz Allah yücedir." (36/81-83)

"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbi, güçlüdür, çok bağışlayandır." (38/66)

"Onlar, Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kıyamet günü onun avucundadır; gökler onun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, putperestlerin ortak koştuklarından yüce ve münezzehtir. (39/67)

"Sur'a üflenince, Allah'ın dilediği bir yana, göklerde olanlar, yerde olanlar baygın düşer. Sonra sura ir daha üflenince, hemen ayağa kalkıp bakışır dururlar. Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır, kitap açılır, peygamberler ve şehitler getirilir ve onlara haksızlık yapılmadan, aralarında adaletle hüküm verilir. Her kişiye işlediği ödenir. Esasen Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir. inkar edenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Oraya vardıklarında kapıları açılır. Bekçileri onlara: "Size, içinizden, Rabbinizin ayetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi?" derler. "Evet geldi," derler. Lakin azap sözü inkarcıların aleyhine gerçekleşir. Onlara: "Temelli kalacağınız cehennemin kapılarından girin; böbürlenenlerin durağı ne kötüdür!" denir. rabblerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara: "Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin," derler. Onlar: "Bize verdiği sözde duran ve bizi bu yere vâris kılan Allah'a hamdolsun. Cenette istediğimiz yerde oturabiliriz. Yararlı iş işleyenlerin ecri ne güzelmiş!" derler. (39/68-74)

"Sizin içi yeri durak, göğü bina eden, size şekil verip de şeklinizi güzel yapan, sizi temiz şeylerle rızıklandıran Allah'dır. İşte Rabbiniz olan Alah budur. Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir." (40/64)

"Dikkat edin; onlar Rabblerine kavuşmaktan şüphededirler; dikkat edin, Allah şüphesiz her şeyi bilgisiyle kuşatandır." (41/54)

"Göklerin ve yerin yaratanı, size içinizden eşler, çift çift hayvanlar var etmiştir. Bu suretle çoğalmanızı ağlamıştır. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir." (42/11)

"Gökte de tanrı, yerde de tanrı odur. Hakim olan, her şeyi bilen odur. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı kendisinin olan Allah ne yücedir! Kıyamet saatini bilmek ona aittir. Ona döneceksiniz." (43/84-85)

"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık. Ama insanların çoğu bilmezler." (44/38-39)

"Övülmek, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. Göklerde ve yerde azamet onundur. O, güçlüdür, hakimdir." (45/36-37)

"Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda düşünenler için dersler vardır." (45/13)

"Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ın. Allah, bilendir, hakimdir." (48/4)

"Göklerin ve yerin hükümralığı Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah bağışlayıcıdır, merhamet sahibidir." (48/14)

"Göklerde ve yerde olan kimseler, her şeyi ondan isterler; o, her an kainatı tasarruf etmektedir. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?" (55/29-30)

"Yeryüzünde bulunan her şey fanidir, ancak yüce ve cömert olan Allah'ın varlığı bakidir." (55/29-30)

"Göklerde ve yerde olanlar Allah'ı tesbih ederler. O, güçlüdür, hakimdir. Göklerin ve yerin hükümranlığı onundur; diriltir, öldürür. O, her şeye kadidir. O, her şeyden öncedir, kendisinden sonra hiç bir şeyin kalmayacağı sondur; varlığı âşikardır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O, her şeyi bilir. Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa hükmeden, yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilen odur.Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür. Göklerin ve yerin hükümranlığı onundur. Bütün işler Allah'a döndürülür. Geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar; o, kalblerde olanı bilendir." (57/1-6)

"Göklerde olanları da, yerde olanları da Allah'ın bildiğini bilmez misin? Üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncü mutlaka odur; bunlardan az veya çok, ne olursa olsunlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü, işlediklerini onlara haber verir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir." (58/7)

"Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ı tesbih ederler. Hükümdarlık onundur, övülmek ona mahsustur. O, her şeye kadirdir." (64/1)

"Gökleri ve eri gerektiği gibi yaratmıştır. Size şekil vermiş ve şeklinizi güzel yapmıştır. Dönüş onadır. Göklerde ve yerde olanları bilir; gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir; Allah, kalblerde olanı bilendir." (64/3-4)

"Yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratan Allah'dır. Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve ilminin her şeyi kuşattığını bilmeniz için Allah'ın buyruğu bunar arasında iner durur." (65/12)

"Hükümdarlık elinde olan Allah yücedir ve her şeye kadirdir. Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan odur. O, güçlüdür, bağışlayıcıdır. Gökleri yedi kat üzere yaratan odur. Rahman'ın bu yaratmasında düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir aksaklık görebilir misin." (67/1-3)

"And olsun ki yakın göğü şıklarla donattık, onlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve şeytanlara çılgın alev azabı hazırladık." (67/5)

"Sizi yerde yaratıp yayan odur ve onun huzurunda toplanacaksınız." (67/24)

"Allah'ın göğü yedi kat üzerine nasıl yarattığını görmez misiniz? Aralarında aya aydınlık vermiş, güneşin ışık saçmasını sağlamıştır. Allah sizi yerden bitirir gibi yetiştirmiştir. Sonra sizi oraya döndürür ve yine oradan çıkarır. Yeryüzünde dolaşabilmeniz, orada yollardan ve geniş geçitlerden geçebilmeniz için onu size yayan odur." (71/15-20)

İkinci Madde

Alemin yaratılış düzenini özet olarak bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki; Allah Teala Hazretleri, birlik mertebesinde gizli bir hazineyken, tanınmayı ve bilinmeyi istemesi ve sevmesiyle, ruhlar ve cesetler âlemini yaratıp, kendi rahmetinin güzelliğini, celal ve azametini, bağış ve nimetini, sanatının çeşitliliğini ve hikmetinin sırlarını göstermeyi diledikte; bütün yaratıklarından önce yokluğun sırrından pırıl pırıl yeşil cevheri vücuda getirmiştir. Bazı rivayetlere göre, kendi nurundan oldukça hoş ve büyük bir cevher var edip, ondan kâinatın tümünü derece derece ve düzenli biçimde ortaya çıkarmıştır. Buna, ilk cevher, nur-u Muhammedî, Cevh-i mahfuz, akl-ı kül, izafî ruh diye adlandırırlar ki, bütün ruhların ve cesetlerin başlangıcı ve kaynağı bu cevherdir. Çünkü Hak Teala muhabbetle o cevhere bir bakmıştır; o anda cevher, utancından eriyip su gibi akmıştır, halis özü üstüne çıkmıştır. O özden ilk olarak küllî nefsi yaratmıştır. Sonra meleklerin ruhlarını, bitkilerin ruhlarını, tabiatların ruhlarını sırasıyla yaratmıştır. Bu ruhlar için mertebelerine göre belirli makamlar tayin edip, her sınıf kendi belli makamlarına gitmiştir. Her ruh, kendi cinsini bulup, topluluklar oluşturmuş ve her topluluk makamında kalmıştır. Ruhlar ve melekler âlemi, bu ondört çeşit ruhla tamam olmuştur. Bu âlemin en yüksek, en saf ve en güzel olanını gayb âlemi, lâhut âlemi, ceberut âlemi diye adlandırırlar. Ortasına, ruhlar âlemi, mânâlar âlemi, emirler âlemi, derler. Alt kısmına, en kesif ve cisimlere yakın olan kısmına mücerret âlemi, berzah âlemi, misal âlemi derler.

Melekler ve ruhlar âleminin yaratılmasından ikibin yıl sonra Hak Teala'nın ezeli iradesi diledi ki, nam ve şanını ortaya çıkarmak için cisimler âlemini yarattı. Bunun üzerine ilk cevhere muhabbetle bir daha bakmıştır. Onun yüzü suyu, utancından harekete gelip dalgaları yükselmişti r ve cevherin yüce özünden arş-ı âzam vücuda gelmiştir. Öteki özlerinden kürsü, cennet, cehennem, yedi gök, dört unsur vücuda gelip şekillenmiştir. Arş-ı âlâdan esfel-i sâfiline dek bu sûret âlemi, bu tertip üzere düzen bulup, onbeş çeşit cisimle mülk âleminin ortaya konuşu tamam olmuştur. Bu âlemin üst tabakasına ulvî âlem, beka âlemi, ahiret âlemi derler; orta tabakasına orta âlem, gök cisimleri âlemi, felekler âlemi, gökle âlemi derler; alt tabakasına süflî âlem, cisimler âlemi, unsurlar âlemi, oluş ve bozuluşlar âlemi, dünya âlemi derler. Ruhlar ve melekler âlemindekilerle mülk âlemindekilerin toplamı yani ruhların çeşitleri ile basit cisimlerin sınıflarının hepsi, harfler misali yirmi dokuzda tamam olmuştur. Her iki âlemin varlıklarının birleşmesinden üç kısım bileşik cisim vücuda gelmiştir: Madenler, bitkiler ve hayvanlar. Tıpkı hece harflerinden isim, fiil ve harflerin vücuda gelip, insanların lisanı olduğu gibi, her iki âlemdekilerden de üç bileşim ortaya çıkıp, onlardan cihan kitabı sonsuz mânâlar kazanmıştır. Şu halde ibret gözüyle âleme bakan ârifler, her nesnede nice hikmetler görmüşlerdir ve Allah dostları, Allah'ın yüce sanatının sırlarını anlayarak, birer harf olan eşyadan mânâya ulaşıp, Hak'kın huzuruna ermişlerdir.

Rubai

Alem ki tamam nüsha-i hikmettir

Mânâsını fehm eyleyene cennettir

Mahrum-u şuhûd olanların çeşminde

Zinda-ı belâ çah ve gam-ı mihnettir.

Üçüncü Madde

Arş-ı âzamı ve muhterem taşıyıcılarının keyfiyetini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müfessirler ve muhaddisler, söz birliği ile demişlerdir ki; Hak Taâlâ, âlemin tamamını bir anda yaratmaya kâdirken altı günde yaratması, yani pazar gününden başlayıp âlemde bulunanları cuma gününde tamam eylemesi, kullarına her işte sabır ve ihtiyatı öğretmek ve anlatmak içindir. Nitekim buyurmuşlardır ki: "And olsun ki gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattık ve biz bir yorgunluk da duymadık." (51/38). Hak Teala kudretiyle, yeşil cevherin yüksek özünden arş-ı âzâmı yaratmıştır ki, onun nurunun büyüklüğü anlatılamaz. Bunun etrafı kırmızı yakut olup, bütün yaratıkların sıfat ve sûretleri burada nakşolunmuş, resmedilmiştir. Göklerin üstünde Rahman'ın arşı, meleklerin kıblesi kılınmıştır. Nitekim yeryüzünde Kâbe, yerdekilerin kıblesi kılınmıştır. Arş-ı âzamın yetmiş bin lisanı vardır ki, her bir lisanı başka bir lügatla Hak Taala'ya tesbih eder, zikredicidir. Arş-ı âzamın dört sütunu vardır ki, her biri yerin derinliklerine ulaşır. Arş-ı âzam su üzerinde, su rüzgâr üzerindeyken Hak Taala dört büyük melek yaratmıştır; halen arşı taşıyanlar onlardır. Kıyamet gününde başka dört büyük melek yaratsa gerektir ve arşın taşıyıcıları o gü sekiz olsa gerektir. Arşın taşıyıcılarının her birinin dört yüzü vardır ki; bir yüz insan sûretinde tasvir olunmuştur. Her bir yüz, yeryüzünde kendi benzeri olan yaratıklar için Allah'dan rızık istemektedir. Arşın taşıyıcıları daima ayakta durup, arş-ı âzamı boyunları üzerinde yüklenmişlerdir. ayakları ise yedi kat yerden aşağıdadır. Allah'a yakın meleklerin hepsinden, Allah katında daha muhterem olan arşın taşıyıcılarıdır. Bu meleklerin birinin adı israfil'dir ki, arşın bir ayağı onun boynu üzerinde sapasağlamdır. Hak Taala'ın katında hepsinden daha aziz ve kerim olan odur. Sûrun sahibi odur ki, kıyamete dek Levh-i Mahfuza bakar. Sûra üflemek için hazır durur. Levh-i Mahfuzdan, Cebrail, Mikail ve Azrail aleyhisselamların işlerini, durumlarını ve amellerini açıklamakta, haber vermekte ve kendilerine ulaştırmakta mahirdir. Arşın taşıyıcılarından her birinin dört kanadı vardır ki, dört yöne yayılmışlardır. Arşın taşıyıcılarının yarısı kar, yarısı ateştir ki, biribirlerini söndürmeyip, yıldız böceği gibi biribiriyle kaynaşmışlardır. Arşın taşıyıcılarının cüsseleri öyle büyüktür ki, kulak memeleriyle boyunları arası kuş uçuşuyla yediyüz yıllık mesafedir. Arşın taşıyıcılarına "büyük melekler" adı da verilmiştir. Arşın taşıyıcılarının kelimeleri, sürekli tesbih olup, şu sözler lisanlarının virdi kılınmıştır: "Sübhane zi'l' mülki ve'l-melekut. Sübhane zi'l-arşi ve'l-izzeti ve'l-azameti ve'l-heybeti ve'l-kudreti ve'l-kibriyai ve'l-ceberuti Sübhane'l-meliki'l-mabudi Sübhane'l-meliki'l-mevcudi Sübhane'l-meliki'l-hayyi'llezi Lâ yenâmü ve lâ yemutü sübbuhun kuddûsün Rabbünâ ve Rabbü'l-melaiketi ve'r-ruh."

Dördüncü Madde

Arş-ı âzamın çevresinde olan nehirleri ve melekleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müfessirler ve muhaddisler tam bir ittifakla demişlerdir ki: Hak Taala, arş-ı âzamın çevresinde sekiz nehir yaratmıştır ki, dördü kardan beyaz ve soğuk, dördü baldan tatlı ve temizdir. Bu sekiz nehir, sürekli akarak, arş-ı âzamı tavaf ederler. Hak Taala, orada Harkail namında bir melek yaratmıştır ki, bütün eşyanın sırlarına yetmiştir. O melek, arşa gitmek isteyip, Hak Taaladan destur isteyerek arşı tavafa gitmiştir. Üç bin sene boyunca, sekizbin kanadıyla uçmuş ve bitkin düşmüştür. Hak Taala ona kuvvet verip, tekrar uçmasını murat etmiştir. Üç bin yıl daha arşın çevresinde gitmiştir ve acze düşmüştür. Hak Taala ona tekrar kuvvet ve kudret vermiş ve uçmayı emretmiştir. Üç bin yıl kadar yine gitmiştir ve tekrar acze düşüp görmüştür ki, dokuzbin senede ancak arşın bir ayağından ötekine yetmiştir. O, hayretteyken, Hak'dan şöyle nida gelmiştir: "Ey Harkail! Eğer kıyamete dek uçsan, arşımı tamamıyle tavaf edemezsin."

Sekiz nehrin gerisinde arş-ı âzamın çevresinde bin perde nurdan, bin perde karanlıktan yaratılmıştır; ta ki, arşın nurunun şiddetinden çevresinde bulunan melekler yanmasınlar, iye onları perdelemiştir. Bu perdelerin arasında yetmişbin melek yaratılmıştır; arşı kuşatan Rahman'a sürekli tesbih ederler. Arşı tavaf için çevresinde giderler ve günde iki defa arşı yüklenenlere selam verirler. Bunlara "saf tutan melekler" derler. Bunların arasında da yetmişbin saf melek yaratılmıştır. Bunlar ebedî ayakta durup: "Sübhanallahü ve'l-hamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahü ve'llahü ekber. Ve lâ havle ve lâ kuvvee illâ billahi'l-aliyyi'l-azim."2

Bu safların gerisinde bir büyük yılan vardır ki, arş-ı âzamı kuşatır. Yılan, başını kuyruğu üzerine koymuştur. Başı beyaz inciden, vücudu sarı altından, gözleri kırmızı yakuttan yaratılmıştır. Onun yüz bin kanadı vardır ki, kanatlarının her saçağının yanında bir melek tesbih eder bulunmuştur. O sarı yılanın tesbihinin sadasından melekleri titreme alır. Zira, bu, bütün meleklerin tesbihinin sadasına galip gelmiştir. ağzını açtıkça, gökleri ve yeri bir lokma etmesi mümkündür. Eğer o büyük yılan tesbihinde taltif ile ilham olunsaydı, onun sadasının mehabetinden bütün yaratıklar helak olurlardı.

Hak Taala, melekleri, değişik nurlardan ve çeşitli tavırlardan yaratmıştır. Arşa yakın olan meleklerin nurları şiddetli ve belirgindir. Arş meleklerinin nurlarına, sidre melekleri tahammül edemezler. Sidre meleklerinin nurlarına, göklerin ve yerin melekleri tahammül edemeyip, yanarlar. Bütün melekler, Hak'kın emirlerine göre amel ederler. Onar, insanlar gibi Hak Taala'ya âsi olmazlar. Gıdaları tesbihtir: Yemezler, içmezler, uyumazlar ve cinsi münasebette bulunmazlar. Çoğu insan suretinde olup, kanatları kuş kanatlarına benzer. Cisimleri latif olduğundan çeşitli suretlerde teşekkül ederler. Hak'kın emri ile hizmette göz kamaştıran şimşek gibi giderler. Her biri bir hizmettedir. Kimi, arşın çevresinde tesbih ve tavaf eder, kimi kürsüde, kimi sidrede, kimi cennette, kimi cehennemde, kimi gökte, kimi yerde, kimi

ayakta, kimi kuutta, kimi rükuda, kimi secdede; sürekli tesbih ederler. Kimi, insanların hizmetine vekildir; gece-gündüz onları koruyup, amellerini yazarlar. Bunlara "Kiramenkatibin" ve "hafaza/koruyucu" derler. Meleklerin de kendilerinden peygamberleri vardır. Biri İsrafil aleyhisselamdır ki, sureti yukarıda anlatılmıştır. Biri Cebrail aleyhisselamdır ki, altıyüz kanadı vardır, her kanadının yüz saçağı vardır. Her saçağının uzunluğu doğu ile batı arası kadardır. Bütün kanatları değişik renkte nurlardandır. Büyük cüssesi kardan beyazdır. Ayakları yerin altındadır ve öyle kuvvetlidir ki bir saçağıyla dağları unufak eyler. O, Hak Taala'dan yeryüzündeki peygamberlere selam ve kelam getirmeye vekildir. Şekil ve azamette İsrafil aleyhisselam gibidir. Biri Mikail aleyhisselamdır. kanatlarının sayısını ancak Hak Taala bilir. O, denizdeki meleklerin vekilidir. Çünkü gökler ve yer meleklerle doludur. Her biri, yağmur yağdırmak gibi nica hizmetlere memurdur. Yağmur tanelerinin her birini bir melek indirir, kıyamete dek de bir daha ona nöbet gelmez. Her yere inen yağmur, Mikail aleyhisselamın reyi ve tedbiriyledir. Zira bu görev ona verilmiştir. O da, cüssece Cebrail aleyhisselam gibidir. Peygamberlerden biri de Azrail aleyhisselamdır. O, can almaya vekildir. Bütün ruhları kabzeden odur. Bütün yeryüzü, onun huzurunda bir sofra misalidir. Rahmet ve gazap meleklerinden nice yüzbin ordusu vardır. Şekil ve büyüklükte, kanatlarının çokluğunda Mikail aleyhisselam gibidir. Hazreti İsrafil, Cebrail, Mikail ve Azrail (selam onlara olsun) dördü de bütün meleklerin reisi ve peygamberidirler ki; göklerde ve yerde olan meleklerin hepsi bunların emrine itaatkâr ve boyun eğmiş durumdadır.

Beşinci Madde

Arş-ı azamın altında olan kürsü, levh-i mahfuz, kalem, sidretülmünteha, tuba ağacı, İsrafil'in uru ve ruhların berzahını bildirir.

Ey aziz, malim olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Hak Taala arş-ı azamın nurundan ve onun altında, kırmızı yakut renginde arşın ayağına bitişik dört sütun üzerinde bir büyük kürsü yaratmıştır. Onun sütunları yerin derinliklerine erişmiştir. Gökler, yerler ve kaf dağı kürsünün boşluğunda, çölde bir sofra misalidir. Ama u tür benzetmelerden muart, miktarları sınırlamak değildir, büyüklüklerini anlatmaktır. Çünkü onların miktarlarını ancak onları var eden âlemin yaratıcısı bilir. Arştan murat, taht mülküdür, kürsüden murat da Allah'ın ilmidir, diye itikat edenler, hata etmişlerdir; âyet ve hadislere muhalif gitmişlerdir.

Hak Taala, arş-ı azamın altında, onun nurundan yeşil bir zebercet renginde büyük ve yeşil bir levha yaratmıştır. Etrafını kırmızı yakut renginde yer etmiştir. Zümrüt renginde bir yeşil kalem yaratmıştır ki, uzunluğu yüz yıllık mesafe gitmiştir. Onun içinde mürekkebi beyaz nur çıkardı. Çünkü Hak Taala, ona: "Ey kalem yaz!" diye nida kılmıştır. O an, bu heybetten kalem, ıstıraba gelmiştir ve gök gürültüsü sadası gibi bir sada ile tesbih edip, Hak'kın yürütmesiyle levh-i mahfuz üzerinde yürümüştür ve kıyamete dek hep olup olacakları yazmıştır. Levh-i mahfu yazıyla dolmuştur. Ondan sonra 5akan aktı kalem kurudu) tabirince, kalem kuruyup kalmıştır. iyi olan iyi, kötü olan kötü olmuştur. Lakin Hak taala, her gece ve gündüzde levh-i mahfuza

üçyüzaltmış kere nazır edip, her nazarda bir nesne mahvedip yerine bi nesne koyar. Murat ettiğini işler. Nitekim: "Allah dilediği hükmü kaldırır, dilediğii de yerinde bırakır. Bütün kitapların esası onun katındadır." (13/39) buyurmuştur Hak Taala bütün kulların işlerini levh-i mahfuza yazmıştır ki, göklerdekiler ve yerdekiler şunu bilsinler: Bütün yaratıkların hükümleri oradaki ilim üzere yürür ve ona uyar. O halde, levh-i mahfuzu ve kalemi inkar eden münafıktır.

Hak Taala arş-ı azamın altında ve onun nurundan, kürsü karşısında, cenetlerin üstünde beyaz inci benzeri bir boşluk yaratmıştır ki, bu, sidretülmünteha ve tuba ağacının asıl beslendiği yerdir. cebrail'in ve ona yakın meleklerin makamı buradadır. Hak Taala sidretülmüntehada büyük bir ağaç yaratmıştır ki, ona tuba ağacı derler. Onun aslı sarı altındandır. Dallaı kırmızı mercandandır. Yaprakları yeşil zümrüttendir. Çeşitli meyveleri şekerdendir. Sonsuz dalları, cennet köşklerine sartmıştır. Sayısız meyvelerinden, cennettekiler zevkle toplarlar. Sidretülmünteha ve arş-ı azam arasında yetmişbin perde tabakası yaratılmıştır; ta ki, sidrede olan melekler, arşın nurunun şiddetinden yanmayalar. Hak Taala arş-ı azamın altında ve onun nurundan arşın ayağına bitişik, kırmızı mercan renginde, boynuz ve kovan şeklinde, oldukça büyük ve uzun, içi boş bir nesne yaratmıştır. Onun boşluğunda birinci ve ikinci berzahı kılıp, yani insanların bedenlerine gelecek olan ruhların ve gelip gitmiş ruhların mekanı olup, göklerin ve yerlerin tabakaları yuvarlak ekmekler gibi onda düzülüp, o, onlara dokunmaksızın hepsini kuşatmıştır. Bu kuşatıcı boşluk, İsrafil'in surudur. Onun iç düzeyi, bal kovanındaki mumun yüzündeki gözenekler gibi göz göz olup, ilk berzah aleminde, bedenlere gidecek ruhlar için, ikinci berzahta bedenlerden çıkıp haşrı bekleyen ruhlar için o yüzeyin gözenekleri mesken ve sığınak olmuştur. Ruhlar, o çukurcuklarda, mertebelerine göre kıyamete kadar yuva ve makam tutup, her biri kendi makamında ikamet kılmıştır.

Altıncı Madde

Sidretülmüntehada olan meleklerin vasıflarını ve durumlarını, arşın horozu olan tavusun renklerini ve zikirlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak üzere demişlerdir ki: Hak Taala, sidretülmüntehada vekil kıldığı meleği, büyük bir cüssede ve acaip şekilde yaratmıştır. Onun yetmiş yüzü vardır. Her yüzünde yetmiş ağzı vardır. Her ağzında yetmiş dili vardır. Her dili, başka bir lügatla Hak Taalayı devamlı tesbih eder. Hak Taala, sidrede dörtbin saf melek yaratmıştır. Her saffın meleklerinin sayısı onbine yetmiştir. Birinci safta olan melekler, sürekli secdeye varıp: "Sübhanallah" derler, ikinci safta bulunan melekler, daima oturup: "Elhamdülillah" derler. Üçüncü safta duran melekler, hep rükua varıp: "La ilahe illallah" derler. Dördüncü safta kalan melekler, kıyamda durup: "Allahü ekber" derler.

Hak Taala, sidrede, yeşil zümrütten, minare şeklinde bir büyük direk yaratmıştır ki, sidreden yüksekliği yetmişbin fersah mesafededir. O direğin başında beyaz inciden büyük bir kubbe yaratmıştır. O kubbenin üzerinde tavus kuşu şeklinde, çeşitli cevherler renginde bir acaip melek yaratmıştır. Oun bin beşyüz kanadı vardır. Her

kanadında yüzbin saçağı vardır. Her bir saçağı üzerinde üç satır yeşil yazıyla yazılmış yazılar vardır. Birinci satırda: "Bismillahirrahmanirrahim", ikinci satırda: "La ilahe illallah Muhammedün resulüllah", üçüncü satırda: "Onun zatından başka her şey yokluğa mahkumdur" (28/88), yazılmıştır. İşte buna arş horozu derler ki, o kanatlarını yaydıkça, onun saçaklarından cennettekiler üzerine nisan yağmuru gibi Hak'kın izniyle rahmet iner. Namaz vakitlerinde, o arş horozu, kanatlarını birbirine vurup, feryat ile öter. Kanatlarının her bir saçağından başka bir sada peyga olup, cennetlerin ağaçlarının dallarını sabah rüzgarı gibi sallar. Onun ötüşünden, cennette olan huri ve gılman mesrur olup, odalardan başlarını çıkarıp, birbirlerini müjdelerler ki; "Muhammed sallallahüaleyhivesselamın ümmetinin namaz vakti gelmiştir. Şimdi hepsi ibadetle meşguldür." Hak Taâlâ, arş horozuna nida eder ki: "Ey kuş, niçin böyle feryat edersin?" O melek der ki: "Ey Allahım, mümin kulların dünyada sana ibadete yöneldikçe, ben onlar için senden rahmet isterim." O zaman ona, Hak'kın hitabı gelir ki: "Ey kuş, dünyada beş vakit namazını eda eden kullarıma rahmet edip, cehennem ateşinden azat ederim. Naim cennetleriyle onları hisselendirir ve sevindiririm." Bu hitap ile arş horozu hoşnut olmuştur. (Kudretiyle kainatı yaratan Allah münezzehtir. O, kainatları hikmetiyle benzersiz yaratmıştır. İlmiyle her şeyi kuşatmış ve her şeyi tek tek saymıştır.)

2-BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM

Cennetlerin isimlerini, vasıflarını ve sayılarını onlarda olan nehirleri, ağaçları, binalarının çeşitlerini, nimetlerini, hurilerini ve gılmanlarını dört madde ile açıklar.

Birinci Madde

Cennetlerin isimlerini ve sıfatlarını ve onlarda olan nehirleri, ağaçları ve meyvelerini, yüksek şatoları ve gözalıcı elbiseleri bildirir.

Ey aziz, malum olun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Hak Taala, arş ve kürsün altında, yedi göğün üstünde, arşın nuru ile sudan ekiz cennet yaratmıştır. Bunlar, biribirinden yüksektir. En yükseği adn cennetidir ki, Mevla'nın görülme yeridir. Birinci cennetin ismi, darülcelaldir ki, beyaz incidendir. İkinci cennetin ismi, darüsselamdır ki, kırmızı yakuttandır. Üçüncü cennetin ismi, cennetülme'vadır ki, yeşil zebercettendir. Dördüncü cennetin ismi cennetülhulddur ki, sarı mercandandır. Beşinci cennetin ismi, cennetünnaimdir ki, beyaz gümüştendir. Altıncı cennetin ismi, cennetülfirdevsdir ki, kırmızı altındandır. Yedinci cennetin ismi, cennetülkarardır ki, misktendir. Sekizinci cennetin ismi, cennetüladndir ki, terleyen incidendir. Bu adn cenneti, surlarla çevrili bir şehrin ortasındaki yüksek dağın üzerinde bulunan iç kale gibidir. Bütün cennetlerin içinde

ve ortasında olduğundan, hepsine komşu, şereflendirilmiş bir mekandır; cennetlerin nehirlerinin çoğunun kaynağıdır. Burası sıddıkların, hâfızların makamıdır. Rahman'ın tecelli mahallidir.

Her cennetin bir kapısı vardır ki, uzunluğu ve genişliği yüz yıllık yoldur. Her kapı iki kanatlıdır ve tek parça sarı altındandır. Çeşitli renklerde cevherle işlenmiş ve nice bin nakış ile süslenmiştir. Birinci cennetin kapısı üzerinde: "La ilahe illallah Muhammedün resulüllah" yazılmıştır. Öteki kapıları üzerinde: "La ilahe illallah diyene azap etmem" yazılmıştır. Bütün cennetlerin toprağı misk, taşları cevher, bitkileri, zaferan çiçeklerinin renginde, kıpkırmızıdır. Binalarının bir cephesi altın, bir cephesi gümüş ve sıvası anberdendir. Sarayları terleyen incidir, köşkleri sarı yakuttur. Sarayların ve binaların kapıları hep mücevherdir. Her sarayın önünde dört nehir akar. Nehirlerden biri abıhayat, biri halis süt, biri tertemiz şarap, biri saf baldır. Nehirlerin etrafı meyveli ağaçlarla baştan aşağı bezenmiştir. Cennet ağaçlarının dalları kurumuz, yaprakları dökülüp çürümez, Meyveleri sürekli tazedir. Yedi cennetin en âlâsı olan sekizinci cennette nice akan ırmaklar daha vardır. Bunlardan biri rahmet nehridir ki, bütün cennetleri dolaşır. Suyu, hepsinden saf ve baldan tatlıdır. Rengi kardan beyazdır. Kum inciden üstündür. Cennet nehirlerinin biri dahi kevser nehridir. Hak Taala, onu, sevgili Habibi Muhammed sallallahu aleyli vesellem hazretlerine vermiştir. Nitekim ona hitap edip: "Biz sana kevseri verdik," (108/1) buyurmuştur. O nehrin genişliği üçyüz fersah mesafedir. Onun kaynağı arşın altı olup, oradan sidreye gelir, oradan cennet-i firdevse dökülür. Öyle süratli akar ki, yaydan fırlayan ok gibi firdevs-i âlayı ve altında olan cennetleri geçerek dolaşır. Rengi sütte beyaz, tadı şekerden şirin, kokusu anberden hoştur. ondan bi kere içen bir daha susamaz. asla bir illet ve hastalık görmez. Lezzeti ebedi damağından gitmez. İlk cennetin kapısı yanında, kevser nehrinin kenarında, renkli cevherlerden kâseler vardır, sayıları yıldızlardan çoktur. Ümmetlerin haşrinden sonra, cehennem köprüsünden geçenler, Habib-i Ekrem sallallahü taala aleyhi vesellem cennete girmeden önce ümmetiyle ondan içseler gerektir. Kevser nehrinin kenarlarında, terleyen inciden ve kırmızı yakuttan daha saf yüksek ağaçlar vardır ki, dalları çeşitli sadalarla nağme ederler. Dallar üzerinde cins cins kuşlar değişik seslerle tesbih ederler. Cennet nehirlerinin biri, kâfur nehridir. Biri tesnim nehri, biri selsebil nehri, biri mühürlü rahik nehridir. Bu nehirlerden başka yüksek cennetler içinde nice bin akan nehir vardır ki, etraflarında nice yüzbin meyveli ağaçlar vardı. cennetlikler için nice ipek döşekler gibi, nice bin gözalıcı elbise vardır. Nice çeşit lezzetli yiyecekler ve tertemiz içecekler vardır ki, hesabını ancak Hak Taala bilir.

Cennetlerin genişliği, yani sekiz sûrundan her iki sûrun arası, yer ve gök arası kadar farz olunup, cennetlerin uzunluğu hudutsuz ve sınırsız sayılmıştır. Fakat cennetlerin derecelerinin tümü, altıbin altı yüz altmışyedi derece bilinmiştir; Kur'an âyetleri sayısınca hesaplanmıştır. Her iki derecenin arası, beşyüz yıllık mesafe bulunmuştur. Çünkü cennetlikler, ezberledikleri Kur'an ayetleri adedince derecelere nail olmuşlardır. O halde Kur'an hâfızları, cennetlerin en üstününü bulmuşlardır ve adın cennetinin ortasına ulaşmışlardır.

İkinci Madde

Cennet nimetlerinin çeşitlerini ve cennetlerde bulunan huri ve gılmanları, Rahman'a kavuşmayı ve görmeyi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak üzere beyan etmişlerdir ki: Cennetlikler için olan nimetler, her durumda hazır olup, arzu ettiklerinde önlerine gelir. Yüksek ağaçların sarkan meyveleri, işaretleriyle ellerine gelir ve her anca çeşitli meyvelerle lezzetlenirler. Her ne yiyecek ve içecek isterlerse hazır bulurlar. Kazanmaya ve pişirmeye hacet yoktur. Zira cennette zahmet ve ateş olmaz.

Cennet ağaçlarının en büyüğü tuba ağacıdır ki, kökü sidrede, dalları ve meyveleri cennet saraylarının içindedir. Tıpkı dünyada güneşin yukarıda bulunup, ışığı bütün evlere girdiği gibi. Tubanın aslı, cennetin yukarısında olan sidrede bulunup, sayısız dalları cennet saraylarına inmiştir. Cennetlikler, onun çeşitli meyvelerinden meyvelenip, her demde nice lezzet bulmuşlardır.

Müminler için renkli döşeklerle süslü saraylarda ve şatolarda, yastıklar üzerinde aner saçlı, hilal kaşlı, kara gölü, güneş yüzlü, şirin sözlü, işveli ve nazlı, inci dişli, mercan dudaklı, gül yanaklı, selvi boylu, güzel huylu, gülden taze ve taravetli huri kızları vardır. Bunlar cennetliklerin temiz eşleridir. Her birisi yetmiş kat elbise giymiştir. Renkleri çeşitli, ölçüleri hafiftir. Her hurinin taravetli teni cam gibi şeffaftır. Başlarına nur renkleriyle ışıldayan taçlar koymuşlardır. Çeşitli cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerinde oturup, müminlere bakarlar. Karşılarında hizmet için nice bin çocuk ve gılman saf saf dizilmişlerdir.

Cennetlere giren müminler ebedî orada kalırlar,r asla çıkmazlar. Selamla şirin sohbetler edip, boş sözle asla hatır yıkmazlar. Cennetlikler için asla ihtiyarlama yoktur. Elbiseleri eskimez. Gönülleri zengin, gözleri toktur. Yerler, içerler fakat ayak yoluna gitmezler. Yiyip içtikleri latif bir buhar gibi olup, gül suyu gibi bedenlerinden sızar, asla küçük su dökmezler. Oradaki huriler ve kadınlar, hayızdan, nifasdan ve buna benzer şeylerden uzak ve pak olmuşlardır. Cennetlikler her an ve her zaman emniyet içindedirler. Üzüntüden, gamdan, bir şeyler tedarik etmekten kurtulmuşlardır. Hastalıklardan ve sakatlıklardan selamet bulmuşlardır. Sıhhat ve âfiyette ebedî sevinçlidirler. Saadetleri sonsuzdur. Müminler için Rahman'ın melekleri, her hafta bir kere mücevherle donatılmış buraklar getirip, Hak Taalanın selam ve davetini tebliğ ederler, müjdelerler. Onlar da, buraklara binip, adn cennetine yükselip giderler. Hak Taalanın misafirhanesine varıp, ikram ve izzetlerini görüp, çeşitli nimetlerini yiyip, selam ve kelamını işitip, Hak'kın cemalini gözleriyle müşahede ederler. Görüntüsünün lezzetinden mest olup, cennet nimetlerini unutup giderler. Oradan Hak'kın izniyle yine kendi makamlarına dönerler.

Bütün cennetleri bekçisi ve hâkimi, sevimli ve büyük bir melektir. Şekli insan, ismi Rıdvan'dır. Cennetler içinde gece ve gündüz olmaz. Bütün cennetler bir an ışıksız kalmazlar. Çünkü cennetlerin gökyüzü Rahman'ın arşıdır. Her an arşın nurları onları ışıklandırır.

Üçüncü Madde

Cennet nimetlerinin hülasası ve o devlete nail olanı bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, Hak Taala kutsî hadiste azametle şöyle buyurmuştur: "Ey insanoğlu! Sen dünyaya nice rağbet ve iltifat edersin ki, o fanidir. Nimetleri geçicidir, hayatı sınırlıdır. Gerçekten benim katımda, bana itaat eden insan için sekiz cennet hazırlamışımdır. Kapıları dahi sekizdir. Her bir cennette zaferandan yetmiş bin bahçe vardır. Her bir bahçede inci ve mercandan yetmiş bin belde vardır. Her bir belde içinde kırmızı yakutta yetmişbin saray vardır. Her bir sarayda zebercetten yetmişbin daire vardır. Her bir dairede sarı altından yetmişbin oda vardır. Her bir oda içinde sarı yakuttan yetmiş bin yatak vardır. Her bir yatak üzerinde süslü ipekten yetmiş bin döşek döşenmiştir. Her bir döşek üzerinde bir huri kızı ve her bir hurinin önünde sarı altından bir sini vardır. Her bir sinide renkli cevherlerde yitmişbin tabak vardır. Her bir tabakta başka çeşit yemek vardır. Her bir saray altında akan dört nehir vardır. Bunlardan biri su, biri süt, biri şarap, biri saf baldır. Her bir nehrin kenarında yetmiş bin ağaç vardır. Her bir ağacın yetmişbin çeşit meyvesi ve yetmişbin renk yaprağı vardır. Her bir ağaç üzerinde renkli kuşlardan yetmişbin çeşit kuş vardır. Her bir kuş yetmişbin çeşit sada ile bana tesbih eder. Benim itaatkar kullarıma bunlardan başka her bir saatte yetmişbin çeşit hediye bahşederim ki, ne gözler görmüş, ne kulaklar işitmiş ve ne gönüllerden geçmiştir. Cennetliklerin elbiseleri yetmiş kat cennet elbisesidir. Bunlar, incelik ve zerafetlerinden dolayı biribirini gizlemeyip, alttaki elbiselerin renkler pırıl pırıl olup, üsttekilerin renkleriyle karışarak ortaya çıkar. Cennetlikler, cennetlerden ne çıkarlar, ne de ölüm görürler; ne ihtiyarlar, ne gam yerler. Ne korku, ne hüzün çekerler. Ne namaz kılarlar, ne oruç tutarlar. Ne hastalanırlar, ne ağlarlar. Ne küçük su dökerler, ne büyük su; ancak gül suyu gibi ter dökerler. O halde, kim ki benim rızamı ve cennetimi isterse, dünyadan az ile kanaat edip, dünyanın gâni olan izzet ve lezzetlerini terk etsin. Habibime uyarak, onun yolunda gitsin."

Beyt

Ebedî cennet nimetleri helaldir o kimseye

Elini dudağını sürmez cihan nimetlerine

Dördüncü Madde

Liva-yı hamd ve Beyt-i mamuru bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Hak Taala, Habib-i Ekrem sallallahü taala aleyhi vesellem hazretlerine bahşeylediği Liva-yı hamd ismiyle adlandırılan sancak-ı şerifdir ki; mahşer gününde Muhammed ümmeti onun altında toplanıp o ümmetinnin şefaatçisi olan Peygamber, kendisine vaad edilen makam-ı mahmuda erip, liva-yı hamd altında bulunan ümmetine şafaat eylese gerektir. Halen o Liva-yı hamd, cennetin en yüksek yerinde, sonsuz bir sahrada hamd dağı üzerinde dikilmiş büyük bir alemdir. Uzunluğu bin yıllık mesafedir. Gönderi

beyaz gümüştendir, yeşil zebercettendir; alemi kırmızı yakuttandır. Onun üç köşesi vardır ki, her iki köşesinin arası beşyüz yıllık mesafedir. Üzerinde nurdan üç satır yazılmıştır. Her bir satırın uzunluğu beşyüz yıllık mesafedir. Birinci satır: "Bismillahirrahmanirrahim," ikinci satır: "La ilahe illallah Muhammedün resulüllah", üçüncü satır: "Elhamdü lillahi Rabbilalemin." büyük livanın altına yetmiş bin liva daha vardır. Her birinin altıda yetmişbin melek safı vardır. Her bir safta yetmişbin melek durup, Hak Tealaya tesbih ederler.

Beyt-i mamur, firdevs cennetinde kırmızı yakuttan bir yüksek kubbe idi. Hak Taala, Adem aleyhisselaı cennetten yeryüzüne indirdiğinde, tevbesini kabul eylemişti. Ona ikram içi Beyt-i mamuru yüksek cennetten bu dünyaya indirip, Kâbe'nin yerine koymuştu. Ta ki bu, Adem aleyhisselam içi cennet yadigârı olup, onu tavaf ve ziyaret kıla. Beyt-i mamurun iki kapısı vardı. Biri doğuya, biri batıya açılmıştı. Beyt-i mamurun içinde nurdan üç kandil vardı. Onların ışığı, ne kadar yeri aydınlatmışsa, o arazi halen Kabe4nin haremi olmuştur. Hak'kın emriyle, yedi gökte sakin melekler, nöbetle inip, hazreti Adem aleyhisselamla Beyt-i mamuru tavaf ederlerdi. Beyt-i mamur, hazreti Adem aleyhisselamdan sonra hazreti Nuh aleyhisselamın zamanına değin yeryüzündeydi. Buradan, tufandan önce dünya göğüne kaldırılmıştır. Kıyamete kadar orada kalıp, sonra yine cenette yolan mekanına kaldırılsa gerektir.

Beyt-i mamurun yeryüzünde olan mekanında, hazreti İbrahim aleyhisselam, Hak'kın emriyle Kâbe'yi bina etmiştir. Eğer Beyt-i mamur, gökten düşse, Kabe'nin üzerine iner. Yerdeki Kabe ile gökteki Beyt-i mamurun arası haram-ı şeriftir. Halen Kabe'nin duvarında bulunan ve öpülen hacer-i es'ad, beyt-i mamurdan yadigâr kalmıştır. Bu taş, kırmızı yakut iken, tufanda Hak'kın emri ile hacer-i esved (siyah taş) olmuştur. Beyt-i mamurun dünya semasında bulunuşu odur ki; her gün ona yetmiş bin melek girip, onda namaz kılarlar. Onlar bir sınıf melektir ki, onlara "cin" dahi derler, zira ki "iblis) onlardandır. Onların sayıları o kadar çoktur ki, onlardan beyt-i mamura bir kere girene kıyamete değin bir dahi sıra gelmez.

3-BÖLÜM:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cennet altında olan perde melekleri, denizleri, hazineleri, yedi göğü ve her gökte olan melekleri, güneş, ay ve yıldızların hareketlerini, kâinatın durumu ve atmosferi dört madde ile açıklar.

Birinci Madde

Yüksek cennetlerin altında olan perde meleklerin çeşitlerini, denizleri, Hak'kın hazinelerini, yedi göğün keyfiyetini ve he birinde sakin olan melekleri ve onların şekillerini ve tesbihlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak üzere demişlerdir ki: Hak Teâlâ yüksek cennetlerin altında güneş ışığından yetmişbin perde icat etmiştir. Onların altında ay ışığından yetmişbin perde ortaya çıkarmıştır. Onların altında

karanlıktan yetmişbin perde yaratmıştır. Bütün bu perdeler çeşitli meleklerden ibarettir. Onların altında taksim edilmiş rızıklar denizi vardır. Onun altında nimetler denizi vardır. Onun altında su denizi vardır. Onun altında hayat denizi vardır. Bütün bu denizler, Hak'kın nimetlerinden kinayedir.
Bu denizlerin altında yedi gök vardır. Bu, çiçekli nurdandır. Bir rivayette, kırmızı yakuttandır. Bunun izmi ariba'dır. Meleklerle doludur. Buradaki melekler adam suretindedir. Tesbihleri daima: "Sübhanallah ve bi hamdihi adade halkihi ve zineti arşihi ve midadi kelimatihi"3 dir. Onlar Hak Teâlâ'dan gayri kimseyi bilmezler. Birbirlerine dahi bakmazlar. Allah korkusundan ayakta durup, kıyamete kadar ağlarlar. Bunlara mukarrabin melekler, ruhaniyyin melekler, derler. Onların reislerinin ismi: Rakyail'dir. Bu, yedi göğün bekçisidir. Bunların altında altıncı gök vardır. Taze incidendir. Buranın ismi: Raka'dır. Buradaki melekler oğlan suretinde, yüzleri gülden tazedir. Hepsi Allah korkusundan rükûa gitmişlerdir. "Sübhane Rabbi külli şeyin"4 tesbihini dillerine vird etmişlerdir. Reislerinin adı: Kemhail'dir. Bu, altıncı göğün bekçisidir. Bunun altında beşinci gök vardır. Kırmızı altındandır. Bunun ismi: Dineka'dır. Buranın melekleri huri suretindedir. Bunların hepsi Allah korkusundan oturup kalmışlardır. Tesbihleri: "Sübhane hâlikunnur ve bi hamdihi"5 olmuştur. Reislerinin ismi: Semhail'dir. Bu, beşinci göğün bekçisidir. Bunun altında dördüncü gök vardır ki, beyaz gümüştendir. İsmi: Erkalun'dur. Buranın melekleri at suretindedir. Tesbihleri: "Sübhane melikil kuddüsi Rabbena ve Rabbil melaiketi ver ruh"6 olmuştur. Reislerinin ismi: Kakail'dir. Bu dördüncü göğün bekçisidir. Bunun altında üçüncü gök vardır ki, sarı yakuttandır. İsmi: Mâun'dur. Bunun melekleri kartal suretindedir. Tesbihleri: Sübhane'l-melik'el-hayyi'llezi ve lâ yemût"7 kelimesidir. Reislerinin ismi: Safdail'dir Bu, üçüncü göğün bekçisidir. Bunun altında ikinci gök vardıry ki, kırmızı yakuttandır. ismi: Kaydum'dur. Buranın melekleri deve suretindedir. Tesbihleri: "Sübhane zil izzeti vel ceberut"8 olmuştur. Reislerinin ismi: Mihail'dir. Bu, ikinci göğün bekçisidir. Bunun altında birici gök vardır ki, yeşil zebercettendir. İsmi: Berkia'dır. Buranın melekleri öküz suretindedir. Tesbihleri: "Sübhane zil mülki vel melekut"9 olmuştur. Buradakilerin reisinin ismi: İsmail'dir. Dünya göğünün bekçisidir. Bu, büyük ve güzel bir melektir ki, Mikail'in vekilidir. Yağmuru her yere taksim eden odur. Yağmur damlaları onun hesabıyle iner ve bulutlar onun sevkeylediği yere gider.
Yedi göğün kırmızı altından hesapsız kapıları vardır. Hepsi kilitlidir ve anahtarlarının ismi: Allahü ekber'dir. Her göğün reisinin desturuyle kapılarını kapıcıları açarlar. Yedi gökten her birinin kalınlığı ve yüksekliği beşyüz yıllık mesafedir. Her iki göğün arası beşyüz yıllık yoldur. Unutmamalıdır ki, yukarıda işaret olunduğu üzere yedi göğün tasnifini tekrarlamaktan murat, sayı ve mesafelerinin tayini değildir. Belki Allah'ın kudretinin büyüklüğünü beyandan kinayedir. Zira Allah'ın kudreti nihayetsizdir. Yedi göğün toplulukları ve şekilleri sahih rivayetler üzere çadırlar misali olup, yerin çevresinde bulunan ekiz kaf dağının yedisi üzerinde karar etmişlerdir. Sekizinci kaf dağı, dünya göğünün içinde yeri kuşatmıştır. Göklerin alt kısımları bu dağlar üzere nihayet bulmuştur.

İkinci Madde

Yedi göğün altında, dünya göğüne bitişik olan denizin içinde güneş, ay ve yıldızların doğuş ve batışını ve bazı durumlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, bazı müfessirler ve muhaddisler demişlerdir ki: Hak Taâlâ, dünya göğü altında ve ona bitişik bir su denizi yaratmıştır ki, bu deniz, dünya göğünün içini kaplar. Bunun dalgaları, hava üzerinde Hak'kın emriyle karar ve

sükûnet bulmuştur; bir damlası havaya düşmez. Allah, güneşi, ayı ve yıldızları kendi arşının nurundan yaratıp, bu su denizinin içinde balıklar gibi yüzücü eylemiştir. Bütün yıldızlardan, güneşi daha büyük ve nurlu edip, bundan sonra da ayı büyük ve nurlu etmiştir. Sonra Cibril aleyhisselâm kanadıyla ayın yüzünü mesh edip, ışığını yoketmiştir ki, nuru sönük olup, gece gündüzden fark ola. Onunla senelerin sayısı ve ayların hesabı malûm ola. Nitekim Hak Taâlâ Kelam-ı Kadim'inde buyurmuştur: "Bir delil olan geceyi, kaldırıp, yine bir delil olan gündüzü aydınlık kıldık." (17/12) Bunun içindir ki, ayın yüzünde çizgiler gibi görünen siyah belirtiler nurunun mahvolmasındandır. Hak Taâlâ bu deniz içinde, güneş için üçyüz altmış kulplu elmas cevherinden bir araba yaratıp, güneşi üzerine koymuştur. Her kulpu tutan bir elek yaratmıştır. Ta ki onlar, güneşi arabasıyle o denizde doğudan batıya çekip götüreler. Hak Taâlâ ay için de üçyüz kulplu, sarı yakuttan bir araba yaratmıştır. Ayı onun üzerine koymuştur. Her bir kulpu kavramak için bir melek tayin etmiştir. Ta ki onlar, ayı arabasıyla doğudan batıya götüreler. Yine ay için lacivert cevherden altmış kulplu bir mahfaza yaratmıştır ki, ona altmış melek tayin etmiştir. Ay, arabasını yöneten melekler tarafından güneşten gün gün uzaklaştırıldıkça, mahfazasını tutan melekler de, aydan mahfazasını azar azar yaklaştırdıkça, mahfazasını dahi öte taraftan gün gün yaklaştırıp, ay güneşe yakın oldukta, mahfazasını tamamıyla ona giydirirler. Bu minval üzere kıyamete kadar gider. Bunun içindir ki, ay bazan kaybolur, bazan hilâl, bazan yarım, bazan da dolunay olur.
Yıldızların büyüklerine onar melek, küçüklerine birer melek tayin olunmuştur. Ta ki, hakim ve güçlü olan Allah'ın takdiri üzere onları, o denizde hareket ettirip, belirli vakitlerinde doğdurup batırırlar. Kaf dağının gerisindeki o deniz içinde, yıldızların her birini yine kendi doğuş yerlerine götürürler. Gökte kayan ateş parçalarıyla, oralarda kulak misafiri olan şeytanları taşlarlar ve yakarlar.
Hak Taâlâ kudretiyle güneş, ay ve yıldızlardan ancak beşi için yerin iki tarafında müteaddit doğuş ve batış yerleri yaratmıştır. Bunun içindir ki, bunlara yedi gezegen derler. Bunlar, her gün başka bir yerden doğup, başka bir yere batarlar. Güneş için doğu tarafında kaynayan siyah balçıktan yüz seksen ateş çıkartıp, batı tarafında da siyah balçıktan çıkan yüz eksen kaynak var etmiştir ki şiddetli ateş üzerinde kaynayan kazanlar misali kaynarlar.
Güneş, aziz ve alim olan Allah'ın takdiriyle, altı ay boyunca her gün yeni bir doğuş yerinden doğup, yeni bir batış yeri içinde batar, Altı ay sonunda yine önceki doğuş ve batış yerlerine döner. Senenin bitiminde tekrarına gelir. Seni boyunca güneyden kuzeye, kuzeyden güneye kayarak hareket eder. Bunun için, kışın güneşin doğuş ve batış yerleri güneyde olup, yaz günlerinde kuzey yönünde doğar ve batar. Ta kıyamete dek bu minval üzere gider. Eğer bu yakıcı güneş ışınları, o deniz içinden süzülmeyip doğrudan havaya gelseydi; o bize yakın olup, yeryüzünde bulunan yaratıklar tümden yanarlardı. Eğer güzel ayın nurlu yüzü, o denizle örtülü olmayıp, açıktan müşahede olunsaydı; cihan halkı, ayın güzelliğine meftun ve hayran olup, onu Tanrı edinirlerdi diye haber ve vârit olmuştur.

Üçüncü Madde

Geceyi, gündüzü, güneşin secdelerini, ay ve güneş tutulmalarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirlerin ve muhaddislerin büyük çoğunluğu demişlerdir ki: Her gün, güneşin batma vakti olduğunda gece için tayin olunan melek, gecenin siyah cevherini, gökten doğu tarafına asıp; tedricen ufuklardan gündüzün beyaz cevherini kaldırır. Ta ki, gecenin cevheri ufukları kuşatıp, gece karanlığı olur. Güneşin nuru battıkta; ona vekil olan melekler, onun gökten göğe süratle kaldırıp, iki

saat miktarı zaman içinde arş-ı azam altına götürürler. Burada güneş, cihanın Rahman'ına secde edip, melekler dahi onunla secdeye giderler. Cibril-i emin aleyhisselam, arşın nurundan, güneşe, bir günlük nurdan elbisesini giydirir. Bundan sonra gecenin saatleri tamam oldukta; güneşin doğuşundan iki saat önce, gündüz için tayin olunan melek, gündüzün beyaz cevherini göklerden doğu tarafına asıp, yavaş yavaş ufuklara gönderip, yaydıkça, gecenin meleği de, gecenin siyah cevherini yavaş yavaş göğe kaldırır. Ta ki, gündüzün cevheri, ufukları kuşatıp, cihan aydınlık olur. Güneş melekleri dahi, güneşi, gökten göğe süratle indirip, iki saatte önceki doğma yerine getirirler. güneş doğdukta; tayin edilmiş olan üçyüz altmış güneş meleği, tesbih ve tehlil ederek doğup, kanatlarını yayarlar. Güneşi, o günün saat ve dakikaları miktarınca hareket ettirip, batıya götürüp giderler. Bu minval üzere güneş, batış yerinde batıp, doğuş yerinden doğarak, kıyamet oluncaya değin böyle gelip gider. Kıyamet gününde üç gün miktarı durup, dördüncü gün battığı yerden doğsa gerektir. Bu durum, kıyamet şartlarının en meşhuru ve kıyamet alâmetlerinin en büyüğüdür ki, bundan sonra tevbeler kabul olmaz, küfür ve isyandan pişmanlık yarar sağlamaz.
Hak Taâlâ, güneş ve ay tutulmaları için belirli vakitler tayin etmiştir ki, yeryüzünde bulunan kulları, ayın ve güneşin değişmesini görüp, uyanarak, kendisine tevbe edeler ve yöneleler. Güneş tutulması vakti geldikte; güneş, arabasından düşüp, göğe doğru denizin derinliklerine gider. Eğer tamamıyle düşerse, güneş tam tutulup, yıldızları örten ışığı kalmayıp, büyük yıldızlar meydana çıkar. Eğer yarısı denize düşerse, düştüğü kadarı tutulur. Güneş tutulması durumunda güneş melekleri iki fırka olur. Bir fırykası, tesbih ederek, onu arabasından yana çekerler. Bir fırkası dahi tesbih ederek, arabayı güneşten yana yaklaştırırlar. Bu esnada yine güneşi batı tarafına alıp giderler. Ta ki, iki üç saat miktarı zamanda, önceki gibi arabası üzerine koyarlar. Böylece güneşi, âleme ışık vererek battığı yere yederler. Aynen bunun gibi, ay tutulması vakti geldikte; ay, arabasından denize ya tamamı, ya yarısı düşüp, bu olay süresince ay tutulması hasıl olur. Onun melekleri de iki fırka olup, tıpkı güneş tutulması vaktindeki minval üzere hareket ederek, ayı arabasına koyarlar; ay tekrar parlayıp, karanlık geceyi ışıklandırır. Melekler onu alıp, battığı yere götürürler.
Ay ve güneş tutulmasının faideleri vardır. Biri budur ki, güneş ve ayı tanrı edinenlerin sözlerinin çürüklüğü ortaya çıkar. Zira, değişikliğe uğrayan nesne, tanrı olamaz. Biri dahi budur ki, ay, ayın son üç gününde güneşin ışığından kurtuldukta; görünmez olduğu ve tam dolunay halindeyken tutulduğu; bunun da kemale ermenin noksana yakınlaşmak olduğunu gösterdiği, çünkü her kemalin bir zevali olduğunun kaçınılmazlığıdır.
Şu hale emniyette bulunan kemal sahiplerine, belâdan emniyet olmayıp, hazreti Hak'ka yönelmek lâzımdır. Nitekim Habib-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem: "Emniyeti bekleyerek belâda olmayı, emniyetteyken belâdan sakınmaktan daha çok severim. Çünkü Allah bir kuluna ancak belâ için emniyet verir," buyurmuştur.
Güneş ve ay tutulmasının bir faideleri dahi budur ki; kıyamet gününde yüzlerin beyaz ve siyah omaları hatırlayıp, kulun tedarikli olması her dem Hak'kın rızasını gözetmesidir.
Güneş ve ay tutulmalarını görenlerin, tevbe ve istiğfarla Allah'a yönelmeleri lâzım olur.

Dördüncü Madde

Kâinatı bazı durumlarını ve atmosferi bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirler ve muhaddisler demişlerdir ki: Hak Taâlâ, yukarıda anlatılan denizin altında olan hava denizinin ortasında, yerle gök arasında

bir su denizi daha yaratmıştır. Ona yasak deniz, derler. Onda, balıklar gibi çeşitli yaratıklar yüzüp, gezerler. Bu denizin suyuyla Nuh Tufanı olmuştur. Nuh kavmi onunla helâk bulmuştur. Hak Taâlâ, yağmur indirmek murat eyledikte; gökler üzerinde ola rızıklar denizinden belli vakitlerde, taksim edilmiş rızıkları göğe indirir ve yasaklanmış denize ulaştırır. Ondan rüzgâra yükleyip, bulutlara bildirir. Ta ki rızıklarla donatılan suyu, kalbur misali eleyip, yağmur damlaları eyleye. Ondan hem damlayı, Hak'kı emriyle bir melek indirip, kendi mevziine koyar. Çünkü melekler, nurdan yaratılmıştır, onun için yağmur indirmek gibi işlerde birbiri üzerine yığılmayıp, ışık şuaları gibi birbirinden geçerler. Gökten yere inen her yağmur damlası, ölçülü, tartılıdır; karaya ve denize yararı çoktur. Eğer, yağmur damlası rızık ile donanmış ise, ondan kara nebatlar hasıl olur, denizde incilere ulaşır. O halde rızıklar, denizden yağmur denizine, orada bulutlara, onlardan da karaya ve denize iner. Hak Taâlâ, atmosferde, yani hava denizinin içinde kardan ve doludan nice yüzbin dağlar yaratmıştır. Yerin bir tarafına kar, bir tarafına dolu gönderecek oldukta; bunlara vekil olan Mikail aleyhisselama emreder. O dahi vekili olan İsmail adlı meleğe emredip, murat eylediği yere, istediği kadar her tanesini bir melek koyar. Nitekim Hak Taâlâ: "Görmedin mi ki Allah, bulutları sürüklüyor; sonra bulutların arasını topluyor, sonra onu bir yığın haline getiriyor. İşte görüyorsun ki, yağmur bunların arasından çıkıyor. Allah, gökte dağlar halindeki birikintilerden dolu indiriyor da, dilediği kimseye bununla musibet veriyor, dilediğinden de onu bertaraf ediyor. Şimşeğin parıltısı neredeyse gözleri alıverecek." (24/43), buyurmuştur.
Hak Taâlâ, yeşil cevherden suyu yarattıkta; onun buharından rüzgârı yaratmıştır. Yer ve gök arasında olan rüzgâr üç kısımdır. Birisi kısır rüzgârdır ki, Ad kavmine gönderilmiştir. Birisi kara rüzgârdır ki, yıldızlar denizini, yağmurlar denizini, kar ve dolu dağlarını yüklenip, atmosferde tutmuştur. Üçüncü rüzgâr, yerdekilerin rüzgârıdır ki, doğu-batı, güney-kuzey yönlerinden hareket eden havadır. O, bulutları ve buharları birleştirip ayırır, yağmur ve kar inecek yerlere akıp gider. Şu halde rüzgâr esmesi de Mikail aleyhisselamın tedbirine uygundur ve onun hareket ettirmesine bağlıdır: Onun izniyle esip, izniyle kesilir.
Hak Taâlâ, bu havayı yaratıklarının ruhlarına nefes etmiştir. Bu rüzgârı, fera ve sürûr; eşyanın ve işlerin düzenleyicisi etmiştir. Çünkü rüzgâr olmasa, her şey kokar ve bozulurdu, bütün canlılar yerde helâk bulurdu. Rüzgârın yağmuru ve bitkileri beslemesi gibi faydaları çoktur. Yüzleri güzelleştirme, hayatı koruma ve hayata nefes verme gibi özelliklerinin nihayeti yoktur.
Hak Taâlâ, bulutları, içleri boş ve latif biçimde yaratmıştır. onları, Mikail aleyhisselamın yardımcıları havada toplayıp, yere yakın getirdikte; gökyüzünü örtüp, kesif bir bulut olurlar. Hak Taâlâ, bulutların sevki için Ra'd adlı bir küçük melek yaratıp, onu, Mikail aleyhisselama tâbi kılmıştır. Onun demirden bir kırbacı vardır ki, kamçıyla bulutları develer gibi sevk eder. Vuruşunun şiddetiyle kırbacından ateş çıkar ki, ona şimşek derler. Eğer o ateşin kıvılcımı yere düşerse, ona yıldırım derler. O korkutucu gök gürültüsü, küçücük bir melek olan Ra'd'ın sadasıdır ki, Hak'kı hamd ile tesbih eder. O, bulutları yerlerine sevkedip gider. Nitekim Hak Taâlâ Kelam-ı Kadim'inde: "*ök gürültüsü, Allah'ı hamd ile tesbih eder; melekler de Allah'dan korkarak tesbih ederler," (13/13), buyurmuştur.
Hadis-i şerifte vârif olmuştur ki, havada ortaya çıka yeşil ve kırmızı kavis Kuzah kavsi değildir, zira Kuzah şeytanın namıdır. Belki o Allah'ın kavsidir ki, rahmet alâmeti, kudret belirtisi ve bereket habercisidir.
Hak Taâlâ, yeryüzüne komşu olan havayı, lâtif yaratmıştır. Ta ki yeryüzünde bulunan yaratıklar onu, koklayarak teneffüs edip, hayat bularak yaşayalar. Bu havanın üstünde duman, onun üstünde beyaz bulutlar, onun üstünde yağmur bulutları, onun üstünde uça kuşlar yaratmıştır ki, kuşların ne yasaklanmış denizde yuvaları vardır, ne

yeryüzünde yuvaları vardır. Onlar ancak hava yerler, hava içerler; havada uyurlar, havada çiftleşirler. Yumurtaları havadan düşerken, ruh bulup yavru olur ve kanatları tamamlanana kadar, kuş olup uçana dek düşerler. Bundan sonra da yukarı doğru uçup, hemcinslerine giderler. Bunların bulunduğu havanın üstünde, kar ve dolu dağları, bunun üstünde yasaklanmış deniz, bunun üstünde lâtif hava ve bunun üstünde yıldızlar denizini yaratmıştır. Güneş, ay ve yıldızların nurları büyük ve şiddetli olup, onlarla bizim aramızda bulunan lâtif hava, saf deniz, kar ve bulutlar az olduğundan büyük bir engel teşkil etmez. Eğer, güneş ile yer arasıda bütün bunlar, bu kadarcık engel teşkil etmeseydi, güneşin sıcağına asla tahammül olunmazdı.

4-BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yedi denizin, sekiz kaf dağının, yedi yerin ve her tabakanın sakinlerini, cehennemi ve şedi tabakasını ve her bir tabakasında bulunanların, kıyamet şartlarının ve kıyamet hallerinin, âlemin yokoluşunun ve mahşerin durumlarının yaratılış keyfiyetini; beş madde ile beyan eder.

Birinci Madde

Yedi denizi, dağları, yerleri ve cehennemi özet olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Hak Taâlâ yerleri ve gökleri yaratmak murat eyledikte; daha önce anlattığımız yeşil cevherlerin suyundan, cennetler ve hazineler altında kalan artığının saf ve lâtifinden yedi göğü yaratıp, ondan kalan bulanık suyu ve tortuyu birbirine vurmuştur. O zaman, bunun özü yüzüne çıkıp, dalgaları yükseldikte; o öz ve dalgalarını dondurmuştur: Yerler ve dağlar olmuştur. Dağlar dahi yerin direkleri olmuştur. Sonra Hak Taâlâ, bütün dağların damarını, yeri kuşatmış olan kaf dağına bağlamıştır. Bir büyük meleği, zelzeleye müvekkel edip, dağların damarlarını onun eline vermiştir. Şu halde Hak Taâlâ, bir yein halkını isyanlardan men ve yasak etmek murat eyledikte; o melek, Hak'kın emriyle o yerin damarını hareket ettirir. Ta ki oranın halkı, o zelzeleden korkuyla kendilerine gelip, Hak Taâlâya yöneleler ve itaatkâr olalar.

Bundan sonra yedi denizi yaratmıştır ki, en küçüğü yerin çevresini, kaf dağının ötesinden kuşatır. Onun nâmı bahr-i muhit olmuştur. Onun gerisindeki ikinci denizdir ki, namı: Kaynes'tir. Onun ötesindeki üçüncü denizdir ki, nâmı: Esam'dır. Onun ötesindeki dördüncü denizdir ki, nâmı: Muzlem'dir. onun ötesindeki beşinci denizdir ki, nâmı: Mırmas'dır. Dnun ötesindeki altıncı denizdir ki, nâmı: Sâkin'dir. Onun ötesindeki yedinci denizdir ki, nâmı: Bâki'dir. Yedi denizin sonuncusu odur. Bütün bu denizler, birbirini kuşatmıştır. her birinin eni beşyüz yıllık yoldur. Hak

Taâlâ, yeşil cevherin artığından her iki deniz arasında, ilk denizle yerin çevresi arasında ve yedinci denizin ötesinde birer yeşil kaf dağı yaratmıştır ki, sayıları sekize yetmiştir. Bu dağların her birinin eni beşyüz yıllık yoldur. Bundan sonra Hak Taâlâ, kudretiyle, çadırla misali yedi dağı üzerine yedi göğün kenarlarını kubbeler gibi kuymuştur. Sekizinci kaf dağı ise, dünya göğünün içinde, bahr-i muhit ile yer arasında hepsinden mücerre ve sade kalmıştır. Hak Taâlâ o yeşil dağı, göğün içinden güneş ışığı, ay e yıldızların nuruyla aydınlatıp, şuaları kaf dağından havaya aksettiğinden, renksiz hava yeşil renk gösterip, halk bunu göğün rengi zannederler.

Hak Taâlâ, yedi göğün her birisini, balıklar gibi binlerce çeşit yaratıkla dopdolu etmiştir. Yedi göğün duvarı olan kaf dağının ötesinde bir büyük yılan yaratmıştır. Yılan, büyük dağı halkı gibi kuşatıp, başını kuyruğu üzerine koymuştur. Kıyamete dek Hak Taâlâ'ya yüksek savtıyle tesbih eder. Bu denizler ortasında yedi yer, bir gemi gibi hareketli ve huzursuz iken, Hak Taâlâ bir büyük melek tayin etmiştir ki, yerlerin etrafını kavrayıp, bir omuzu üzerinde sâki kılmıştı. Sonra Hak Taâlâ, o meleğin ayağı sağlam dursun için yeşil yakuttan bir büyük kare biçiminde kaya yaratmıştır ki; onun en üst düzeyinde bin vâdi yaratıp, her birini bir deniz ile ve her denizi binlerce çeşit yaratıkla doldurmuştur. Daha sonra Hak Taâlâ, o kayayı sabit tutmak içi bir büyük kırmızı öküz yaratmıştır ki, onun kırkbin başı, kırkbin boynuzu, kırkbin ayağı vardır. Her iki ayağı arası bir yıllık yoldur. Kayayı, boynuzları ve sırtı üzerine yüklenmiştir. Bu öküzün adı: Liyunan'dır. Sonra Hak Taâlâ, onun ayaklarını sabitleştirmek için bir büyük balık yaratmıştır ki, yedi deniz onun ağzında bir damla gibidir. Sonra Hak Taâlâ, o balığın altında bir büyük deniz yaratmıştır ki, büyük alık, bu büyük denizde sükûn ve karar etmiştir. Sonra Hak Taâlâ, o denizi altıda, yedi tabaka cehennem yaratmıştır. O büyük deniz, cehennem üzerinde sâkin olmuştur. Sonra Hak Taâlâ, yedi cehennemin altında sert rüzgâr yaratmıştır ki, sair ve sakar (cehennemin iki tabakası) onun üzerinde karar kılmıştır. Daha sonra Hak Taâlâ, o rüzgârın altında karanlık ve onun altında pere yaratmıştır. Yaratıkların ilmi o perdeye dek yetmiştir. Mülkünü ve mülkünde olanları Allah daha iyi bilir.

İkinci Madde

Yedi yerin durumlarını ve her tabakanın sâkinlerini, cehennemin yedi tabakasını ve her birinin isimlerini ve oralarda bulunanları ayrıntılarıyla bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Hak Taâlâ, kudretiyle yerleri birbirinin altında yedi tabaka yaratmıştır. Her yerin genişliği ve her iki yerin ara mesafesini beşyüz yıllık yol edip, hava ile dolu eylemiştir. İlk tabakanın nâmı: Dimka'dır. Kısır rüzgâr gibi havası nâhoştur. Onda bi çeşit yaratık vardır ki, Berşem nâmıyle meşhurdur. onlara hem hesap, hem azap vardır. İkinci tabakanın adı: Celde'dir. Onda cehennemlikler için azabın he türlüsü hazırdır. Buranın kavminin ismi: Tamas'ıdr. Birbirlerini yerler. Üçüncü tabakanın adı: Celde'dir. Onda cehennemlikler için azabın her türlüsü hazırdır. Buranın kavminin ismi: Tamas'dır. Birbirlerini yerler. Üçüncü tabakanın ismi: Arka'dır. Onda katır gibi akrepler vardır ki, kuyrukları mızraklar benzeridir. Her birinin kuyruğunda üçyüz boğum vardır ki,

öldürücü zehir ile dolmuştur. Onun sakinleri bir hasis taifedir ki onlara: Kabes derler. Onların yiyeceği toprak, içeceği rutubettir. Dördüncü tabakanın adı: Harba'dır. Onda dağlar gibi ejderhalar vardır ki, kuyrukları uzun hurma ağacı gibidir. eğer birinin zehiri bahr-i muhite karışsa, denizdeki yaratıkların cümlesi helak olurlardı. Onun sâkinlerine: Cülhan deler. Onların ne gözleri, ne ayakları vardır, ancak iki kanatları vardır ki, uçarlar. Beşinci tabakanın adı: melsa'dır. kavminin adı: Muhtat'dır. Sayıları hesaba gelmez. Biribirlerini yerler. Orada kükürtten dağlar gibi taşlar vardır ki, kâfirlerin boyunlarına bağlayıp, cehenneme bırakırlar. Altıncı tabakanın adı: Siccin'dir. Cehennemliklerin amel defterleri oradadır. Sakinlerine: Kutata derler. Cümlesi kuş şeklindedir. Lâkin elleri adam eli gibi, kulakları öküz kulağı gibi, ayakları koyun ayağı gibidir. Onlar, melekle gibidir; yemezler, içmezler, uyumazlar ve cinsî ilişkide bulunmazlar. Daima Hak Taâlâ'ya ibadet ederler. Bir rivayette, ateşliklerin ruhları, kıyamete kadar orada hapsolmuşlardır. Yedinci tabakanın adı: Ucba'dır. Kavminin adı: Cüsum'dur. Cümlesi kısa boylu, siyah habeşli gibidir. Elleri ve ayakları, yırtıcı hayvan pençesi gibidir. Ye'cüc ve Me'cüc'ü onlar helak etseler gerektir. Halen, lânetlenmiş İblis, taraftarlarıyla onda sâkindir. Kendisi bir taht üzerinde oturur. Yandaşları etrafında saf saf durup, her biri yeryüzünde insanoğlunu sapıtmakla ettikleri fesat ve fitneleri, İblis'e arz ederler. Onlardan her kimin şer ve fesadı çok ve büyük ise; İblis onu yanına alıp, sahte övgüler düzüp, iltifat ederek yakınlarından sayar. Hak Taâlâ, Ümmet-i Muhammed'i onların şerlerinden korusun. Amin. Anlatılan bu yerin ortasında karanlıktan bir perde vardır.

Bu yedi tabaka yer, büyük bir meleğin omuzunda karar kılmıştır. Hak Taâlâ, yedi yer altında bulunan yeşil kaya, kırmızı öküz, büyük balık ve büyük denizden aşağıda kendi haşmetinden yedi tabaka cehennem yaratmıştır ki, birbirinden aşağıdadır. Her tabakanın arası beşyüz yıllık mesafedir. Cehennemin yedi kapısı vardır ki, her birinin içinde ateşten yetmişbin dağ vardır. Her dağda ateşten yetmişbin vâdi vardır. Her bir vâdide ateşten yetmişbin kale vardır. Her kalede ateşten yetmişbin ev vardır. Her ev içinde ipler, sandıklar, tokmaklar, topuzlar, zincirler, bukağılar, köpekler, yılanlar, zehirli akrepler, kaynar ve irinli sular, zehir ve zakkum emsali bin türlü azap vardır. Onda kara yüzlü, gök gözlü zebani melekleri vardır ki, cümlesi sağırdır ve onlarda merhamet duygusu yaratılmamıştır. Öyle çoktur ki hesabı yoktur. Hak Taâlâ, zebanilere bir büyük ve heybetli melek vekil etmiştir ki, ona Mâlik derler. Yedi cehennemin hâkimi ve kapıcısı odur.

İlk cehennemin adına: Cehennem derler ve azabı, ötekilerinden hafif, daha zariftir. Bu, Muhammed Ümmetinin âsileri için yapılmıştır. İkinci tabakanın adı: Sair'dir. Hıristiyanlar onda eserdir. Üçüncü tabakanın adı: sakar'dır. Yahudiler için kararlaştırılmış ebedî duraktır. Dördüncü tabakanın adı: Cahim'dir. Mürtedler ve şeytanlar için azabı elimdir. Beşinci tabakanın adı: Hutame'dir. Gayya kuyusu ondadır. Ye'cüc, Me'cüc ve kâfirlerin yeridir. altıncı tabakanın adı: Leza'dir. Puta tapanlar, ateşe tapanlar ve sihirbazlar için hazırdır. Yedinci tabaka ki, ta diptedir ve adı: Haviye'dir. O, mülhitleri, zındıkları, yalancıları ve münafıkları kucaklayıcıdır. onun ateşi, harareti, azap ve şiddeti hepsinden üstündür. Cehennemin tabakalarının tümü, yedibin tabakadan ziyadedir. (Allahım, bizi cehennem azabından koru; affınla ey bağışlayıcı!)

Üçüncü Madde

Alem ağacının meyvesi olan Adem aleyhisselâmın ruhu, cümleden önceyken, cümleden sonra ortaya çıkmasını ve cennete çıkmasını ve oradan inmesini; zürriyetiyle yeryüzünün imaratını ve onun neslinden Habib-i Ekrem Muhammed sallallahü taâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin doğuşunu, onun şeriat ve efendiliğinin bâkî olduğunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak ile demişlerdir ki: Hak Taâlâ, ruhlar âlemini yaratıp, ikibin yıl kadar müddetten sonra cesetler âlemini dahi icat eyleyip, altı günde arş-ı âlâdan karanlık ve perdeye varıncaya dek cümlenin tamamiyle nizamını vermiştir. Sonra kendisine yakın melekleri arş-ı azamın ayağında iskân edip, korkan ve saf tutan melekler için arşın çevresini mekan eylemiştir. Diğer kerim meleklerin mertebelerince her zümresine belirli bir makam ihsan edip; bir sınıfını kürsüde, bir sınıfını sidrede, bir sınıfını liva-yı hamd altında ve daha birçok sınıflarını cennette huri ve gılmanlar ile iskân eylemiştir. Meleklerin nice bin sınıflarıyle gökler, yerler, denizler ve cehennemler dolmuştur. Onları, yerlerde ve denizlerde olan yaratıklarına hizmetçi kılmıştır. Cehenneme dolan melekler zebaniler olmuştur. Mücerret ruhlar, bölük bölük askerler olup, gökleri ve yerleri kuşatmış olan İsrafil'in surunun içinde, her zümre mertebesince makamını bulmuştur. Çünkü Hak Taâlâ, gökleri ve yeri yarattığı gün, cisimler âleminin her semtini arş-ı âlâdan en aşağı perdeye varıncaya dek melekler, ruhlar, cisimler, yaratıklar ile dopdolu kılmıştır.

Bu dünyayı dahi yani yeryüzünü hem çeşitli yaratıklardan hâli koymayıp, o vakitte çıplak zeminin bütün vâdilerinde ve dağlarında darı bitirip, bütün yeryüzünü iyice doldurdukta; kudretiyle bir tavus kuşu yaratıp, dünya dolusu darıyı ona rızık etmiştir. Bundan sonra tavus kuşu, kendisine verilen rızkı yıllarca yiyip, on adet vâdide darı kaldıkta; korkusundan günde on tanesini yerinden kaldırırdı. Bir zaman sonra bir vâdi darı kalmıştır. Bu durumda kuş, günde bir tane ile kanaat etmiştir. Ta ki, kendisine ayrılan rızık bittikte; kuşun eceli gelmiştir. Bir kere fikrolunsa ki, bu köhne dünya ne zamandan beri bu nizamı bulmuştur. Ve nelerden geri kalmıştır; akıl sahiplerine son derece ibret tevhası olmuştur. Bundan sonra Hak Taâlâ, hikmetiyle bu yeryüzünde renksiz ve dumansız ateşten cinleri yaratıp, Mearic ismiyle dahi isimlendirmiştir. Mearic, cinlerin babasıdır. Ondan eşini yaratıp, Mearice nâmıyle ad vermiştir. Onların evlenmesinden cin taifesi doğup, nice yüzbin kabile vücuda gelmiştir. Lanetlenmiş İblis, onlardan peyda olmuştur. Cin taifesi o derece çoğalmıştır ki, yeryüzünü doldurmuştur. Onların aslî suretleri insan suretindedir. Melekler gibi lâtif cisimli olduklarından, murat ettikleri suretlerde teşekkül ederler. Onların zürriyeti çok olduğundan yeryüzüne sığmayıp, lânetlenmiş İblis, çocuklarıyla dünya göğüne çıkıp, onda sakin olmuştur. Bütün cinler, gece ve gündüz Allah Taâlâ'ya ibadet edip, asla âsi olmazlardı. Böylece yedibin sene geçtikten sonra yeryüzünde kalanları, türlü bozgunculuklara ve kan dökmeye başladılar. İtaatı terk edip, isyan işlediler. Bundan sonra Hak Taâlâ, her yüz yılda bir kere kendilerinden peygamber gönderdikçe; onu helâk edip onikibin senede yüzyirmi peygamber katletmiş8lerdir. Bundan sonra Hak Taâlâ, onlara hışmedip, dünya göğünde sakin olan iblis'i

çocuklarıyla yeryüzüne gönderip, yerde olan cinleri bir yere topladıkta; gökten bir ateş inip; cümlesini yakmıştır. "Gökten gönderdiği iblis soyunu denizlerdeki adalarda iskân edip, İblis, Allah'a gayet itaatkar ve boyun eğici olduğundan, onu yedinci göğe kaldırmıştır. İblis, ilahî dergahta makbul olmuş, allah onu cennete sokmuştur. Yeryüzü boş kalmasın için, dünya göğünden melekler indirip, iskân etmiştir. Onlar da, hak Taâlâ'ya ibadetle meşgul olup, bin yıl dahi bu minval üzere gitmiştir ki, cinlerin babası Mearic yaratılalıdan beri yılların sayısı yirmibin yıla yetmiştir.

Bundan sonra Hak Taâlâ, âlemin efendisi, insanların babası olan Hazreti Adem aleyhisselamı yaratmak murat eyledikte; Azrail aleyhisselamı gönderip, yeryüzündeki yedi iklimden toprak aldırmıştır. Cebrail aleyhisselamı gönderip, o, kuru toprağı kırk gün yoğurmuştur. Bundan sonra Hak Taâlâ, o çamuru en güzel biçim üzere Numan vâdisinin içinde şekillendirmiştir. Kendi ruhundan onun başına üfleyip, yeryüzünde onu meleklerin secde yönü ve insanlara peygamber etmiştir. Bütün melekler ona secde eyledikte; İblis, buna "hayır" deyip, secde etmediği için lânetlenmişlerden ve kovulmuşlardan olmuştur.Kıyamete kadar da mühlet almıştır. Sayısız zürriyetiyle Adem'in zürriyetine tasalluta fırsat bulmuştur. İnsanoğlunun bedeninin her yerinden girip, damarlar içinde kan gibi akıp, yoldan çıkarmaya çalışır. Lâkin hiç kimseyi cebren âsi ve kâfir edemez. Ancak ibadetleri acı ve zor, günahları lezzetli ve kolay göstermekle vesvese eder. Hak Taâlâ, cümlemizi onun şerrinden korusun. Amin!

Hak Taâlâ, Adem peygamber aleyhisselamı yeryüzünde yarattıktan kırk yıl sonra onu göklere kaldırıp, firdevs cennetine sokup, cennet elbiseleri giydirip, çok nimetler ihsan etmiştir. Ona, bir nimeti verdikçe: "Bu nimetle kanaat eder misin?" deyip, Adem aleyhisselama hitap etmiştir. O dahi: "Kâni değilim ya Rabbi!" diye cevap vermiştir. Ta ki, Adem aleyhisselama bir gaflet verip, sol kaburga kemiğinden Hazreti Havva anamızı yarattıkta; Adem, gözünü açıp, görmüştür ki, yanında kendi benzeri bir sevimli insan oturmuştur. Böylece onunla sohbet, ülfet ve vuslat hâsıl oldukta; Hak Taâlâ, yine hitap edip buyurmuştur ki "Ey Adem! Bu nimetimle nicesin?" O dahi cevap vermiştir ki: "Ya Rabbi! Hesapsız ynimetinin denizine batmışımdır. Bu nimetini, cümleden büyük bulmuşumdur. Bununla kanaat kılmışımdır. Çünkü Havva ile sükûnet bulup, ülfetiyle ünsiyet kılıp, ondan kâm almışımdır. Bundan gayri ikrama hacet kalmayıp, bu ihsanının şükür ve sürûruyla dolmuşumdur." Bundan sonra Hak Taâlâ, ona: "Ey Adem! Havva ile cennetimde sâkin olup, her nimetten lezzet alasınız. Ancak buğday ağacına yakın gelmeyesiniz. Ondan yiyip, bana âsi olmayasınız," diye tenbih buyurmuştur. Bu minval üzere hazreti Adem, Havva ile bin yıl kadar cennet safalarını sürmüşlerdir. Bundan sonra Adem babamız, Havva anamızın sözüne uyup, buğday ağacından alıp, ikisi de yedikte; Hak Taâlâ aleyhisselam, Hindistan'da yüksek bir dağ üzerine inmiştir. İkiyüz yıl o dağda ağlayıp, tevbeye meşgul oldukta; tevbesi kabule yetmiştir. Havva anamız dahi, adem babamızı isteyip ikiyüz yıllık hasretle Arafat dağı üzerinde kavuşmak müyesser olmuştur.

NAZM
İki canibden ol iki müştak

İkisi bile mübtela-yı firak

Birbirine heman eriştiler

Ağlaşıp, sarmaşıp, görüştüler.

Bundan sonra Şam'a gelip, onda kalıp, Habil ve Kabil orada dünyaya gelip, yine Hindistan'a gitmişlerdir. Ömürlerinin süresi ikibin sene oldukta; hazreti Adem aleyhisselam Serendib adasında; ondan kırk yıl sonra hazreti Havva Cidde'de vefat etmişlerdir.

Bundan sonra Adem ile Havva'nın zürriyetleri yeryüzünü meskûn ve mamur etmişlerdir.Hazreti Adem aleyhisselamın neslinden ice bin kimseler nübüvvete ermişlerdir. Hazreti Adem'den altıbin sene geçtikte; Mekke-i Mükerreme'de hazreti İsmail evladından, Kureyş Kabilesinden, Haşim Oğullarından Abdullahl'ın sulbünden Muhammed Mustafa sallallahü taâlâ aleyhi ve sellem hazretleri dünyaya gelip, kırk sene velayet zevkiyle safalar sürmüştür. Kırkbir yaşında bütün insanlara ve cinlere peygamber olup, onüç sene Mekke'de kâfirlerden cefalar görmüştür. Mekke'de mağlûp iken, Medine'ye hicret etmiştir. Hicretin onuncu senesi Mekke4ye galip gelip fethederek, yine Medine'ye gitmiştir. O seni Medine'de yaşı altmışüç yıla yetmiştir. O sene de Medine'de vefat etmiştir. Bizim Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem odur ki: Peygamberlerin sonuncusudur, ondan sonra peygamber gelmez, şeriatı kıyamete dek bâkidir; ortadan kaldırılmaz, değiştirilmez, hükümleri bozulmaz. Hicretten bu zamana gelinceye dek ay senesine göre tarih, binyüz yetmişe, yetmiştir. (H. 1170 / M. 1756). Şu halde zamanın sonu olup, dünyanın ömrü geçip gitmiştir. Kıyamet yakın olup; edep, haya, sevgi, vefa, doğruluk ve safa yitmiş ve batmıştır. Zira ki Peygamberimiz sallallahü taâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin haber verdiği kıyamet şartlarının nicesi zuhur etmiştir. (Ey Allahım! Ahirzamanın fitnesinden bizi koru. Bizi şehadet ve iman ile dünyadan çıkar; rahmetinle ey Rahman ve Rahim olan Allah!)

Dördüncü Madde

Kıyametin şartlarını, kıyametin alâmetlerini, surun üfürülüşünü, zelzele ve insanların perişanlığını, yaratıkların helakini ve göklerin harap olmasını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, sadece muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Kıyametin şartları ve kıyametin alâmetleri iki çeşittir. Biri gizli alâmetler, biri de açık alâmetlerdir.

Gizli alâmetler: İnsandan izzet, hürmet, muhabbet, şefkat, edep, haya, cömertlik, ahde vefa, doğruluk, safa, dostluk, takva, şeriatın yürürlükten kalkması gibi. Şehirlerde mescitlerin çoğalması ve cemaatin azalması, binaların yüksek olması, elbiselerin incelmesi, kadınların ve çocukların hakimiyeti ele geçirmesi, kadınların erkekler, erkeklerin kadınlara benzemesi, homoseksüelliğin ve kadınlar arasında seviciliğin yaygınlaşması, eşyanın bereketinin azalması, akraba ziyaretinin ve şeriata uygun alış-verişin kesilmesi, kötülerin hürmet görmesi, iyilerin hakir görülmesi, cariyelerin efendilerini doğurması, kan dökülmesi, fisk ve fücurun artması ve kabirlerin süslenmesi gibi işlerdir ki, bunlara kıyametin şartları dahi derler.

Açık alâmetler: Kıyametin açık alâmetleri ondur.

1- Deccalın çıkışı.

2- Üç gece üstüste ay tutulması.

3- Üç sene boyunca yedi iklimde kıtlık olması.

4- Büyük bir dumanın her tarafı kaplaması.

5- İsa aleyhisselamın Şam'daki beyaz minare üzerine inip, Deccal'ı öldürerek, Şeriat-ı Muhammediyye ile amel etmesi.

6- Resul-ü Ekrem'in soyundan Mehdi çıkıp, kırk yıl adâlet üzere gidip, Hazreti İsa aleyhisselamı bulması.

7- Dâbbe-tül-Arz'ın vücuda gelmesi.

8- Ye'cüc ve Me'cüc'ün İskender seddinden çıkarak, yedi iklimi istilâ etmesi.

9- Hazreti İsa aleyhisselamın Mekke-i Mükerreme'ye gelip, buradan ahirete gitmesi; bundan sonra da Kâbe'nin yıkılması.

10- Güneşin batıdan doğup, orada dolanması.

Bu şartların ve alâmetlerin ortaya çıkmasından sonra misk ve anber kokusu gibi serin ve temiz rüzgâr esip, müminlerin ruhları bu rüzgârın tatlılığıyla çıkar. Bundan sonra Kur'an-ı Kerim'in hükümleri yeryüzünden kalkıp, halkın cümlesi cehalette kalır. Yüz yıl dahi öyle gider.

Müfessirle dahi ittifak etmişlerdir ki: Bütün bunlardan sonra Hak Taâlâ, İsrafil aleyhisselama suru üfürmekle emreder. Hemen o an surun narasının heybetinden yedi gökte ola meleklerin ve yedi yerde olan yaratıkların cümlesi, kıyamet koptu sanıp, yüzleri üzere düşüp, kendilerinden geçerler. Gökler ve yerler titreyiş ve sarsıntıyla düşüp, yıldızlar dökülür. Saçlar, sakallar ağarıp, hamileler doğurup, insanların cümlesi kendinden gidip, sarhoşlar misali kalırlar. Bu, surun ilk üfürülüşüdür ki, ondan bu heybetleri alırlar. Kırk yıl dahi bu minval üzere gider. Bundan sonra Hak Taâlâ, İsrafil aleyhisselama yine sura üfürmekle emreder. Bunun üzerine o dahi ikinci üfleyişte suru öyle güçlü üfler ki, şiddetinden bütün dağlar o demde düzlenerek yerlerinden kopup, havaya çıkıp, atılmış pamuk gibi bulut olurlar. Yedi gök, pare pare olup, yeryüzüne su gibi eriyip dökülürler. Denizlerin suyu kupkuru olup, güneş ve ayın ışığı gidip, kapkara olurlar. Cihanı karanlık kaplayıp, arş-ı âlâdan aşağıların aşağısına belki perde altına dek, her ne kadar yaratık ve melek varsa cümleten helâk olup, fena bulurlar. Ancak Allah'a yakın meleklerden sekiz melek kalırlar. Onlar; Cebrail, Mikail, Rıdvan ve Azrail'dir. Öteki dördü; arşın taşıyıcılarıdır ki, birisi İsrafildir. Bundan sonra Azrail aleyhisselam, o yedi meleğin dahi ruhlarını kabzeder. En son kendi ruhunu kabzederken bir çığlık atar ki, narasının sadası gökleri geçip, yerlere gider.

Şu halde her can, ölümü tadıp, yok olur. İki âlemde bir kimse kalmayıp, ancak Celal ve ikram sahibi olan Allah Taâlâ kalır. Bu âlem, harap, boş, tenha virane gibi, kırk yıl daha bu durum üzere kalır. Ve kimse olmadığından yine kendisi: "Her şeye galip olan tek Allah'ın!" (40/16) deyip, kendi kendisine cevap eder.

Beşinci Madde

Surun üçüncü üfürülüşünü, ölülerin diriltilişini, cesetlerin haşrini, amel defterlerini, hesabı, mizanı, sırat köprüsünü, arafı özet olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müfessirler ve muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Hak Taâlâ, yeryüzünü şiddetli bir rüzgâr ile dümdüz edip, Şam sahrasının hizasında mahşer yerini yüzbin yeryüzü kadar geniş eder. Arş altındaki hayat denizinden kırk gün devamlı olarak insan menisi gibi bu dünyaya yağmur iner. Bütün yeryüzü deniz gibi doldukta; çamur tabakasında toprak olan insan ve hayvan bedenlerinin tümü, o yağmuru çekip, bütün parçaları bir yere gelip, her ceset evvelki görünümünde olup, yeryüzünde bakla gibi biter.Her beden, kendi olgunluğuna yeter. Sonra Hak Taâlâ, en son ölen sekiz meleği diriltip, İsrafil aleyhisselama: "Suru üfle!" diye emreder. O dahi, üçüncü üfleyişi öyle zarif ve lâtif üfler ki, surun içinde sakin olan ruhlar, o demde ufuklara yayılıp, her can kendi kafesini bulur. Nasıl ki, koyun sürüsü içinde her kuzu kendi anasını bilir; bunun gibi her can kendi cismini bilip ve bulup onunla kalır. İlk ve son yaratıklar, melekler, huriler, insanlar, cinler, şeytanlar, deniz hayvanları ve her hayvanları, bütün haşereler, kıyametin bir anında tamamen ruh bulurlar ve mahşer yerine her taraftan toplanırlar. Peygamberlere, velilere, âlimlere ve salihlere cennetten elbiseler ve buraklar gelip; giyip ve binip, arşın gölgesine gidip, minber ve kürsüler üzerinde rahat ve selametle otururlar. Geri kalan yaratıkların cümlesi, aç, susuz, başları açık, çıplak, yalınayak yürüyerek, düşe kalka arasat meydanına gelip, mahşer yerinde haşrolurlar. Sıklaşıp, ayak üzerinde dururlar. Tepelerine güneş, bir mil miktarı yakın olup, hararetten çok ter dökerler. Kimi topuğuna, kimi dizine, kimi göğsüne, kimi boğazına dek ter içinde kalırlar. Niceleri ter denizinde gömülürler.

Cehennemi, yeraltından mahşer meydanına yetmişbin saf zebaniler getirirler. Mahşer halknı, halka gibi kuşatırlar. Mahşer halkı, ellibin yıl kadar hesabı beklemekle o halde sıkıntı içinde kalırlar. Dünyada, Kiramen kâtibin; yazdığı amel defterlerini sahiplerine verirler. Müminlee ve itaatli olanlara sağdan, kâfirlere ve bozgunculara soldan verirleri. Hak Taâlâ, bütün yaratıklarına orada vasıtasız kelam söyler. Kıyametin bir anında hepsinin hesabını görüp; kimine hitap, kimine itap eyler. Hak Taâlâ, mazlumun hakkını zâlimden alıp, zâlimin hasenâtı varsa mazluma verir; yoksa, mazlumun günahlarını zâlime yükler. Hesaptan sonra hayvanları toprak eder. Kâfirer, hayvanlara gıpta edip, keşke biz de toprak olaydık, derler.

Mahşer yerinde, iki direk üzerinde, bir büyük terazi kurulur ki, her bir direğinin uzunluğu beşyüz yıllık yoldur. Her kefesi yeryüzü kadar boldur. Bu terazi ile mahşer gününde iyilikleri ve kötülükleri ölçerler. İyilikleri ağır gelenler cennete, kötülükleri ağır gelenler cehenneme giderler. Meğer ki, Hak Taâlâ keremiyle kulunu affeyleye veya peygamberlerden, veya velilerden, veya âlimlerden, veya salihlerden şefaat erişe: Eğer imanla vefat eylemiş ise... Zira ki dünyadan imansız gidenlere cennet, mağfiret ve şefaat olmaz ve hiç bir şekilde cehennemden kurtuluş bulmaz. Eğer iman ile gidip, günahları ağır gelip, mağfiret veya şefaat erişmedi ise; o, günahı kadar cehennemde yanıp, ondan sonra cennete gider. Zerre kadar iman ile giden elbette cehennemden çıkıp huzura erer.

Sırat köprüsü, kıldan ince kılıçtan keskindir. Uzunluğu üçbin yıllık yoldur. Bin yıl yokuş, bin yıl düz, bin yıl iniş yoldur. O, cehennem üzerine kurulup, mahşer halkının cümlesi onun üzerinden geçip giderler. Kimi şimşek gibi, kimi ok gibi, kimi seğirtir at gibi, geçerler. Kimi günahlarını yüklenmiş yürür, kimi cehenneme düşüp yanar. Cehennem ise feryat eder ki: "Ey mümin! Tez geç ki hakikatte senin nurun, benim ateşimi söndürmüştür." Şu halde müminler selametle sıratı geçerler. Kevser havuzundan içerler. Onda yıkanıp, ayıp ve noksanlarını tekmil ederler. Cennete girip, herkes mertebesince makamını bulur. Ebediyyen onda zevk ve safa ile kalır. Zira ki cennetlikler, çeşitli nimetlerden zevk alırlar. Mevla'ya kavuşmakla mest ve hayran olurlar. Gözler görmeyip, kulaklar işitmeyip, hatırlara gelmeyen devletler bulurlar.

Cennetle cehennemin arasında kale duvarı misali burç ve mazgalları yüksek bir büyük sur vardır ki, yüksekliği beşyüz yıllık mesafedir. Genişliği nihayetsiz, yapısı renkli cevherlere süslüdür. Ona araf adı verirler. Deliler, müşriklerin çocukları onun üzerinde kalırlar. Cennet semtine bakıp, oradakileri nimetlenmiş gördükte; arzu ile mahzun olurlar. Cehennem semtine bakıp, oradakileri azapta gördükçe, kendi selametleriyle mesrur ve şükredici olurlar. Araftakiler, bir rivayette ebediyyen onda karar edip, kâh mahzun, kâh sevinç ile kalırlar. (Ey Allahım! Ey günahları örtücü! Bizi cehennem ateşinden koru. Bizi, iyilerle beraber cennete koy, âhirette cemalini görmeyi nasip eyle. Seçilmiş Habib'inin hürmetine bizi orada karar kıldır. Amin. Ey affedici!)

Tenbih

Unutulmamalı ki, buraya gelinceye değin yazılan satırların cümlesi, dini işlerden olmakla; bunların hepsini kesin tasdik ve iman ile inanmak, hepimize çok mühim ve çok gereklidir.Zira ki, bunlar din işlerinden, din usulündendir. Bunları, aklî delillerle kıyas etmek caiz değildir. Zira ki, insan aklı, bunları idrak etmekten yoksun ve âcizdir.

Ancak bizim en yüksek arzumuz olan Mevla'ya kavuşmak için kudretinin büyüklüğünü fikretmeye ve düşünmeye işaret ve müjde olan Kur'an âyetleri ve Peygamber hadisleri ölçüsünce; âlemin tasviri, bu miktarca açıklama ile bunda yetinilmiştir. Lâkin âlimlerin ileri gelenlerinden ve velilerin büyüklerinden olan araştırıcıların lideri, tedkikçilerin senedi Mevlana Seyyid Şerif (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) hazretleri: "Astronomi ilmi, göklerin ve yerin yaratılışını düşünenler için en büyük Sanatkâr olan allah'ı tanımakta ne güzel yardımcıdır!" buyurduğu için ve bütün ilimleri kendisinde toplayan, bitmeyen feyz kaynağı İmam-ı Gazali (Allah'ın rahmeti ona olsun) hazretleri: "Astronomi ve anatomi ilimlerini bilmeyen, allah'ı tanımakta acze düşer," buyurup, anatomi ve astronomi bilginlerini duyurduğu için bir miktar âlemin astronomik yapısından ve bir miktar insan anatomisinden dahi yazılıp, açıklanmak münasip görülmüştür. Ta ki, mütalaasıyla acze düşme durumundan uzaklaşıp, cehalet zindanından çıkasın. İlim ve hikmet mahfeline girip, bilginler zümresine giresin. Hikmetin özüne hulül edip, hakikatın zirvesine yükselesin. Eşyanın hakikatına vâkıf olup, mânânın inceliklerini bilesin. Cihanın sırlarına muttali olup, âlemin durumlarını olduğu gibi bilesin. Kendini tanıma olgunluğuna erip, ondan Allah'ı tanıma devletini bulasın.

(Ey vacib'ül-vücud olan Allah'ım! Ey hayırlar verici! Rahmetinin nurlarını üzerimize saç! Seni kemaliyle tanımakta bize kolaylık ver. Sen münezzehsin ey Allah'ım! Senin

öğrettiğinden başkasını biz bilemeyiz, senin anlattığından başkasını anlayamayız. Senin ilham ettiğinden başka marifetimiz yoktur. Sen, alimsin, hakimsin, vecedsin, kerimsin, raufsun, rahimsin. Amin! Ey rahmetiyle yardımcı, ey bağışlayıcıların en bağışlayıcısı!)

ALEM-İ LAHUT LA HALA VELA MELA

1- Yerin altı

2- Arş-ı azam

3- Arşın taşıyıcılarının makamı

4- Arş-ı azamın sütunlarının sonu

5- Kürsünün sütunlarının sonu

6- Ceberût âlemi

7- Kürsü

8- Ruhlar âlemi

9- Melekler âlemi

10- İsrafil'in suru

11- Sidre-i münteha

12- Kalem

13- Tuba ağacı

14- Levh-i mahfuz

15- Liva-yı hamd

16- Cennetin kapıları

17- Melek perdeleri

18- Alevli deniz

19- Yayılmış deniz

20- Taksim edilmiş rızıklar denizi

21- Nimetler denizi

22- Kamkam denizi

23- Hayat denizi

24- Yedi gök

25- Gündüz cevheri

26- Gece cevheri

27- Beyt-i mamur

28- Yasaklanmış deniz

29- Dolu ve kar dağlar

30- Bulutlar

31- Kâbe

32- Kaf dağı

33- Yedi yerin taşıyıcısı meleğin mekânı

34- Yeşil kaya

35- Kırmızı öküz

36- Balık ve deniz

37- Sırat köprüsü

38- Surun içinde ikinci berzah

39- Cehennemin kapıları

40- Katran kazanı

41- Zakkum ağacı

42- Birinci berzahın dibi

43- İkinci berzahın dibi

44- Veyl vâdisi

45- Karanlık ve perde

ALEM-İ LAHUT LA HALA VELA MELA

1- Yerin altı

2- Arş-ı azam

3- Arşın taşıyıcılarının makamı

4- Arş-ı azamın sütunlarının sonu

5- Kürsünün sütunlarının sonu

6- Ceberût âlemi

7- Kürsü

8- Ruhlar âlemi

9- Melekler âlemi

10- İsrafil'in sonu

11- Sidre-i münteha

12- Tuba ağacı

13- Kalem

14- Levh-i mahfuz

15- Hamd dağı

16- Cennetlerin kapıları

17- Arafat suru (delilerin ve müşriklerin çocuklarının yeri)

18- Peygamber aleyhisselamın havzu

19- Cennet yolu

20- Sırat köprüsü

21- Yokuş

22- Düzlük

23- İniş

24- Sırat köprüsünün sonu

25- Cehennem kapıları

26- Zakkum ağacı

27- Katran kazanı

28- Cehennemin tabakaları

29- Gayya kuyusu

30- Veyl vâdisi

31- Güneş

32- Liva-yı hamd

33- Mahşer yeri

34- Makam-ı Mahmud

35- Peygamberlerin minberleri

36- Alimlerin kürsüleri

37- Amellerin terazisi

38- Amel defterleri

39- Sırat köprüsü

5-BÖLÜM:

BİRİNCİ KİTAP

Yüzeyleriyle kâinatın aynası olan âlemlerin, yaratılış tertibini; cihanın arazlarının ve cevherlerinin mahiyet ve keyfiyetini; özlerin ve eşyanın şekil ve durumlarını; esaslar ve cisimler âleminin görüntü ve hikmetini; canlıların, bileşiklerin ve unsurların bozuşum ve oluşumunu, hakimane üç babla belirtir ve beyan eder.

BİRİNCİ BAHİS

Alemlerin yaratılış tertibini; cihanın cevher ve arazlarının mahiyet ve keyfiyetini, İslâm filozoflarının aklî delillerle buldukları üzere üç bölüm ile tafsil eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

Vacib'ül-vücud olan Allah'ı ispat edip, varlıkları mümkün olan cevherleri ve arazları kısaca üç madde ile açıklar.

Birinci Madde

Vacib'ül-vücud Allah Taâlâ hazretlerini aklî delillerle ispat edip onun eşyaya yakın olup; onlara ürünmüş olmadığını âlimlerin bulduklarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Allah'dan başka bütün varlıklara âlem adı verilir. Allah'ın zatı ümleden ayrı ve mücerrettir. Nitekim Hak Taâlâ, Kelam-ı Kadim'indi buyurmuştur: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. Müminin kalbinde nurunun sıfatı: Sanki bmir hücre ki, içinde bir lamba var; lamba da cam bir mahfaza içinde, o cam mahfaza sanki incimsi bir yıldız. Bu lamba, güneşin doğuşunda ve batışında gölgeye düşmeyen mübarek bir zeytin ağacının yağından tutuşturulur. Bu öyle bir yağdır ki, neredeyse ateş dokunmaz da aydınlık verecek. Bu aydınlık, nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna kavuşturur. Allah insanlara böyle misaller verir. Allah, her şeyi bilir." (24/35)

Özlerin keyfiyeti ve eşyanın mahiyeti inceden inceye araştırılıp, düşünülse; varlıkların durumları, kâinatın hal ve hareketleri basiret gözüyle mütalaa kılınsa, âlemin bütün parçalarının Allah'ın sanatıyle sonradan olduğuna sağlam bir aklın delillerinin şehadet etmesi kaçınılmaz bir iştir. Nitekim Hak Taâlâ buyurmuştur: "Allah, gökleri ve yeri üstün ir hikmetle yarattı. Size şekil verdi ve şekillerinizi güzel yaptı. Nihayet dönüş O'nadır." (64/3) O varlığı mutlak olanın cömertliğiyle varlığı mümkün olanlar

varolmuş, onunla ayaktadır. Her nesne fâni, o, bâki ve ayaktadır. Nitekim kendi Kitab'ında buyurmuştur: "Onun zatından başka her şey yokluğa mahkûmdur. Hüküm ancak onundur; hep ona döndürüleceksiniz." (28/88). O kâdir, ve hakîm olan Allah'ın hikmet ve kudretinin eserleri, âlemin ufuklarında ve nefislerde, görecek gözü olanların gözüne cihanı aydınlatan güneşten daha parlak olarak çarpar. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyurmuştur: "İleride biz, onlara, hem yeryüzü etrafında, hem bizzat nefislerinde âyetlerimizi öyle göstereceğiz ki, nihayet peygamberin söylediği şeyin hak olduğu kendilerine zahir olacaktır. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?" (41/53). O benzersiz sanatkârın sanat ve icadının sırlarını görünen ve görünmeyen âlemde müşahede, âriflere gün gibi ortadadır, apaçıktır. Nitekim Hak Taâlâ, Kelam-I Kadim'inde buyurmuştur: "Yeryüzünde de gerçekten tasdik edenler için birçok ibretler var. Nefislerinizde de birçok âlametler var. Hâlâ görmeyecek misiniz?" (51/20-21)

Havadaki zerreler, dağlar, taşlar, yağmur damlaları, denizler ve ırmaklar, belki dönen feleklerin her parçası, gezegenler, unsurlar, bileşikler ve her ne ki var, cümlesi, gece ve gündüzün her anında, o tek, bağışlayıcı, affedici olan Hak Taâlâ hazretlerine senâ edici olup, onun birliğini açığa çıkarmak ve bildirmek için her biri bir lisandır. Nitekim Hak Taâlâ, Nazm-ı Kerim'inde buyurmuştur: "Yedi gök ve yer, bunların içinde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler. Hiç bir varlık yoktur ki, onu hamd ile tesbih etmesin. Fakat siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, gerçekten halîmdir, yargılayıcıdır." (17/44). Belki cihanın zerreleri, o parlak güneşin varlığının gölgesinde varolmak için hisselerini almışlardır. Cümlesi, Allah'ın cemalinin nurunu göstermek için basiret sahiplerine saf ve parlak aynalardır. Nitekim Allah, Furkan-ı Mübin'inde buyurmuştur ki: "Doğu da, batı da Allah'ındır. Hangi tarafa yönelirseniz, orası Allah'a ibadet yönüdür. Şüphesiz ki Allah'ın mağfireti geniştir, o her şeyi bilendir." (2/115)

İslâm filozoflarının hepsinin, din âlimlerinin de çoğunun kesin ve isabetli görüşleri böyledir ki: O bir şey ki varlığı gereklidir, ona "vacib'ül-vücud" derler. Her ne ki yok olması lâzımdır, ona "münteni'ül-vücut / olamazdı" derler. Her nesne ki ne varlığı lâzım olur, ne yokluğu lüzum bulur, ona "mümkün'ül-vücut / varlığı lâzım olur, ne yokluğu lüzum bulur, ona "mümkün'ül vücu / varlığı mümkün" adı verirler. O halde her şey ki mevcuttur: Ya varlığı lüzumludur veya varlığı mümkündür. Zira ki, var olan, var olduğu için vardır; kendi varlığı için ya başkasına muhtaçtır ya muhtaç değildir. Eğer başkasına muhtaç değilse; o, varlığı mutlak olandır ki, bu Allah'dır. Eğer muhtaç ise; o, varlığı mümkün olandır ki, bu âlemdir. O nesne ki mevcut değildir, Allah Taâlâ'nın ortağıdır ki, yoktur. Zira ki filozoflar demişlerdir ki: Mümkün değildir ki var olan yok ola. Belki var olan sürekli vardır, yok olan sürekli yoktur. Lâkin mümkündür ki var olan bir mertebeden bir mertebeye; bir nitelikten bir niteliğe dönüşür ve değişir: Basit cisimlerin bileşik, bileşik cisimlerin basit olduğu gibi. Halk, bu değişimleri seyrettikte; zannederler ki yok olan var olur, var olan yok olur. Şimdi vacib'ül-vücudun ispatı ortadadır. Şu delil ile ki: Mümkün olanlara mevcut derler, halbuki mümkünlerin var olması başkasındandır. elbette o başkası varlığı gerekli ve mutlak olana gider. Zira ki, varlığı gerekli olan olmadıkça, varlığı mümkün olan da olmaz. Yani önce kendisine muhtaç olunan varlık gereklidir ki, filan nesneye filan nesne muhtaçtır demek doğru ola. O halde, bütün bu deliller ile varlığı lüzumlu olan Allah Taâlâ hazretleri, sâbit ve âyân olmuştur.

İkinci Madde

Varlığı mümkün olan beş cevheri özet olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Varlığı mümkün olan nesne, eğer varlığının devamında değişikliğe uğramazsa; ona, cevher derler. Eğer değişikliğe uğrarsa; ona, araz derler. Zira ki, varlık başkadır, varlığın devamı başkadır. Nitekim görürsün ki, iki şahıs var olmakta müşterektir derler. Lâkin birinin bekâsı yüzyıla dek varır, irinin bekâsı on yıldan ziyade kalmaz. O halde varlığın devamı, varlıktan başkadır, bunlar aynı olmaz. Bütün olabilirler ya cevherdir veya arazdır. Zira ki, bir nesne bir nesneye ya karışıp ona geçer ya geçmez. Eğer karışır ve geçerse o, araz, öteki cevher adını alır. Eğer her ikisi de birbirine muhtaç olurlar karışmazlarsa, bu duruma kaos ve bu hale cismî benzerlik veya nevî benzerlik derler. Eğer ihtiyaç bir taraftan olup, ancak araz cevhere muhtaç olursa, o cevhere mevzu (yapıntı), ötekine de araz (ilinek) derler. O halde araz, mevzuda var olan nesnedir: Renkler gibi. Eğer araz ve cevher bileşimine uğrarsa ona: Tabii cisim derler Eğer araz ve cevher birleşmeyip, isimlere tedbir ve tasarrufla bağlı olmazlarsa, ona: İnsanî nefs veya atmosferik nefs derler.

Cevherler beş kısımdır ki; biri heyula (kaos), biri cismî suret, biri tabii cisimdir. Bu üç cevher birbirine yakındır. Öteki ikisi dahi birbirinden farklıdır ki: Biri nefs ve biri akıldır. Eğer akıl, onunla zatı gerekli olanın arasında vâsıta olmadıysa ona: İlk akıl derler ve külli akıl dahi derler. Eğer aklın altında başka akıl olmadıysa ona: Aşır akıl, fakat akıl derler. Eğer aklın iki yönünde akıllar olduysa ona: Mutavassıt (aracı) akıl derler. Akılların en şereflisi ve en lâtifi küllî akıldır ve ona yakın olan akıllardır.

Eğer nefs, basit cisimlerde mutasarrıf olduysa ona: Feleki (atmosferik) nefs, unsurî nefs derler. Eğer nefs, bileşik cisimlerde mutasarrıf olup, onlara gelişme ve büyüme sağlamıyorsa, o cisimlere: maden derler. Altın, gümüş, la'l ve taş gibi. Eğer nefs, bileşik cisimlerde büyüme ve gelişme sağladıysa, lâkim hareket vermedi ise, o cisimlere: bitki derler. Otlar, çiçekler, ağaçlar, meyveler gibi. Eğer nefs, bileşik cisimlere hem büyüme ve gelişme, hem his ve hareket bahşedip, konuşma vermediyse, ona: Konuşmayan hayvan derler. Davarlar, atlar, vahşi hayvanlar ve kuşlar gibi. Eğer konuşma dahi bahşederse, ona: İnsan derler ki, varlığın zübdesi, her mevcudun hülasası odur. Cihan ağacının meyvesi ve kâinatın tamamlayıcısı odur. Şu halde nefs, her mertebede başka bir isimle isimlendirilir. Cansız cisimlerde ona: Tabii nefs, bitkilerde: Nebatî nefs, hayvanlarda: Hayvanî nefs, insanda: İnsâni nefs ve konuşan nefs derler. Nefs, bu mertebelerde cümleye tamamıyle tasallut edip, tamamıyle mutasarrıf olur.

Cisim, tabii bir cevherdir ki, onun zatında cisimlerin boyutları, yani uzunluk, genişlik ve derinlik, dik açılar üzere bölmek şartıyla farz olunarak ölçmek mümkün ola. Cisim ise, ya basit olar veya bileşik olur. Basit cisim odur ki, onun parçalarıyle aslı benzer olur. Yani suretleri ve tabiatları muhtelif olan cisimler bölünmeyip, onun tabiatı bir ola ki, o tabiattan çıkan şey, tek yol üzere çıka. Basit cisim, ya ulvidir veya süflidir. Ulvi dahi ya ışıklıdır veya ışıksızdır. Eğer ışıklı ise yıldızlardır. Eğer ışıksız ise feleklerdir ki, onlara: Esirî cisimler ve ulvî âlem dahi derler. Basit süflî cisim, dört

unsurdu ki, onlara dört esas dahi derler. Onlar: Ateş, hava, su ve topraktır. Bu dördüne ve bunların zımnında bulunan bileşik cisimlere: Süflî âlem ve oluşum ve bozuşum âlemi dahi derler. Bileşik cisim odur ki, onun parçalarıyle tabiatı benzer olmayıp; şekil ve tabiatları muhtelif olan cisimlere bölünüp, dört unsurdan oluşmuş ola. Madenler, bitkiler, hayvanlar gibi. Bunlara üç bileşik derler ki, babaları esîrî cisimler, anaları dört unsurdur. Bileşik cisim dahi iki kısımdır ki, biri tam, biri tam olmayandır. Tam bileşik odur ki, değişik zamanlarda kendi bileşiğinin suretini koruya. Üç bileşik gibi. Tam olmayan bileşik bunun tersi olup, kendi bileşiminin suretini korumaz. Duman ve bulut gibi. Atmosfer gibi diğer basit cisimler, bileşiklerinden ayrılarak, kendi tabiatlarıyle kalsalar, onların şekli küreye benzerdir. Yani dönen top görünümündedirler. O halde bütün felekler, yıldızlar, unsurlar küre şeklindedir. Anlatılan beş cevher ki, akıl, nefs, kaos, suret ve cisimdir. Bunların tümünü bu rubaimiz toplamıştır ve bunlarla iki âlem, ayaktadır ve süreklidir.

RUBAİ

Bil ol kâinatı akl ve candır

Bu hissolunan nüh felek-i gerdandır

Pes nar ü hava ve hab ü hâk erkândır

Madenle nebat ve hayvan ve insandır

Üçüncü Madde

Varlığı mümkün olan arazların dokuz kısmını kısaca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Mevzuda (yapıntı) mevcut olan arazlar dokuz kısımdır. Kem, keyfe, eyne, metâ, izafet, malk, va', fiil ve infialdir.

1- Kem (nicelik): O nesnedir ki, zatında eşitliği ve eşitsizliği kabul ede. Bu, ya ayrıdır ki; nokta ve sayıdır. Veya zatı karar eden bitişiktir ki; çizgi, yüzey ve hacimdir. Veya zatı karar etmeyen bitişiktir ki; zamandır.

2- Keyfe (nitelik), eşyada heyettir ki, zatına bölünme ve nispet iktiza etmeyip duygusal niteliklere ve kuvvetlere bölünür. Balın tatlılığı, deniz suyunun tuzluluğu gibi. Veya kuvvetli olmayanlara bölünür. Utanmanın kızartısı, korkmanın sarartısı gibi. Keyfiyetler, nefsanîden yana bölünür. İlk yaratılışta ilim ve yazmak gibi Keyfiyetler, istidadiyeden yana bölünür. Sertlik ve yumuşaklık gibi. Kemmiyetlere özgü olan keyfiyetten yana bölünür. Üçgen ve dörtgen gibi. Satıhtan yana bölünür. teklik ve çiftlik gibi. Adedten yana bölünür.

3- Metâ (ne zaman), bir keyfiyettir ki, eşyaya zamanda bulundukları için hasıl olur.

4- Eyne (nerede), bir keyfiyettir ki, eşyaya mekânda bulunmaları sebebiyle hasıl olur.

5- İzafet (bağlılık), bir keyfiyettir ki, nispette tekrar edilmiştir. Babalar ve oğullar gibi.

6- Mülk, bir keyfiyettir ki, eşyaya hasıl olur; onları bir nesne kuşatıp, intikalleri müntakil olmak sebebiyle bu keyfiyet bulunur. İnsanın sarıklı ve gömlekli olduğu gibi.

7- Vaz', bir heyettir ki, eşyaya hasıl olur. Bir nesne parçalarının bazısını bazısına nispeti sebebiyle ve dış işlere nispetleri sebebiyle o heyet bulunur. Kalkmak ve oturmak gibi.

8- Fiil, bir keyfiyettir ki, eşyanın tesirleri sebebiyle onlara o keyfiyet hasıl olur. Kesici gibi, madem ki keser.

9- İnfial; bir keyfiyettir ki, eşyaya hasıl olur, onlar başkasından etkilenmemeleriyle o keyfiyet bulunur. Isıtıcı gibi, madem ki ısıtır.

Beş cevheri, bir cevher sayıp, dokuz araza eklemişler ve böylece toplamına "on makulât" demişler. Cevher, kendi zatıyle kaim ve sabittir. Araz ise cevher ile kaim ve onu sıfatlandırandır. Bütün âlem, parçalarının tümüyle on makulâttan bileşik tek bir cisimdir. Cümlesi lisan-ı halle Allah Taâlâ'nın birliğine ve varlığına nâtık ve şâhittir. On makulâtı, bu beytimiz içine almaktadır ve hep buna aittir.

Cevheri bil kem ve keyfe ondan izafetle metâ

Vaz' ve eyne ve mülk ve yefalü yenfaildir ey fetâ

6-BÖLÜM:

İKİNCİ BÖLÜM

Feleklerin, nefslerin ve akılların ortaya çıkmasındaki tertibi; tabiatların mertebelerini; özlerin değişimini; ateş, hava, su ve toprağın dönüşümlerinin delillerini; maden, bitki, hayvan ve insanın doğuşunu ve bunların arasında aracı olanı; ruhların geldikleri ve gittikleri yeri; bedenlerin devranının keyfiyetini dört madde ile hakîmâne beyan eder.

Birinci Madde

Feleklerin, nefslerin ve akılların ortaya çıkışındaki tertibi; dört unsurdan çıkan dört keyfiyeti bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Hak Taâlâ bütün eşyalardan önce küllî aklı icat ve mevcut etmiştir. Buna: İlk akıl, ilk cevher dahi derler. Hak Taâlâ, bütün eşyalardan önce küllî aklı icat ve mevcut etmiştir. Buna: İl akıl, ilk cevher dahi

derler. Hak Taâlâ bu akla üç bilgi bahşetmiştir ki; biri Hak'kı tanımaktır, biri kendini (nefsini) bilmektir, biri ihtiyacını bilmektir, ki bununla mevla'sına muhtaç olduğunu bilmiştir. Bu üç bilginin her birinden başka bir nesne vücuda gelmiştir. Zira ki, tekten tek çıkagelmiştir. Hak'kı tanımaktan bir akıl dahi peyda olmuştur ki, ona: İkinci akıl derler. Nefsi bilmekten bir nefs dahi mevcut olmuştur ki, ona: Külli nefs derler. İhtiyacı bilmekten bir cisim ortaya çıkmıştır ki, ona: En büyük felek, atlas feleği, feleklerin feleği, yönlerin sınırlayıcısı ve külli cisim dahi derler. Bu feleğin aklı, ikinci akıldır; nefsi, külli nefstir. Ama ikinci akıldan dahi şu üç bilgi ortaya çıkmıştır ki; Hak'kı tanımak, nefsi bilmek, ihtiyacı bilmek... Hak'kı tanımaktan bir üçüncü akıl, nefsi bilmekten ikinci nefs, ihtiyacı bilmekten ikinci bir felek sâdır olmuştur. Buna burçların feleği, sabit yıldızların feleği dahi derler. Bu feleğin aklı üçüncü akıl, nefi ikinci nefstir. Fakat üçüncü akıldan hem bu üç bilgi vücuda gelip, yine bu tertip üzere, başka bir akıl, başka bir nefs ve başka bir cisim ortaya çıkmıştır ki, ta dokuz mertebeye dek bu ilk akıldan dokuz akıl, dokuz nefs ve dokuz felek sâdır olmuştur ki: Bu dokuz akıl feleklerin akıllarıdır, bu dokuz nefs feleklerin nefsleridir.

Yedi felekten her bir feleğin bir aklı, bir nefsi ve bir cismi vardır. Ama büyük felek hepsinden yüksek ve hepsini kuşatmış bir basit cisimdir. Onun içinde burçlar feleğidir ki, bütün sabit yıldızlar ondadır. Onun içinde zühaldir (satürn) ki onda zühalden başka yıldız yoktur. Onun içinde müşteri (jüpiter) feleğidir ki buna mahsustur. Onun altında merih feleğidir ki, onda bir odur. Onun altında güneş feleğidir ki, onda bir o sultandır. Onun altında zühre (venüs) feleğidir ki onda bir odur. Onun altında utarit (merkür) feleğidir ki o felekte, bu o yıldızdır. Onun içinde ay feleğidir ki, onda aydan başka bir nesne yoktur. Ona, dünya göğü adını verirler. Onun aklına: Aşır akıl, faal akıl, feyyaz akıl derler. Onun nefsine: Vahib'ül-sur, tabiat-ı mutlaka derler. Bunların kaynaşmasından, ay feleğinin altında dört unsur -ki ateş, hava, su ve topraktır- bu tertip üzere hasıl olmuştur. Unsurlar da, dört keyfiyet -ki sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluktur- vücut bulmuştur. Unsurların kaynaşmasından dahi üç bileşik -ki maden, bitki, hayvandır- vücuda gelmiştir. Hayvan cinsinin en şereflisi insan nevî olmuştur. Kâinatın ortaya çıkışı insanda son bulmuştur, varlık dairesi onunla tamam olmuştur. İnsan, cihan ağacının meyvesi olduğu için hepsinden sonra vücuda gelmiştir. O halde devranın hülasası insan olmuştur.

İkinci Madde

Dört unsurun mertebe ve tabiatlerini ve birbirine çevrilmelerini ve dönüşmelerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar ve astronomlar söz birliği etmişlerdir ki: Ay feleğinin altında, ateş küresidir. Onun altında hava küresidir. Onun altıda su küresidir. Onun altında toprak küresidir ki, hepsinden aşağı ve sudan ağırdır.

Ateş tabakasının havanın üstünde olduğuna delil odur ki, ateş dumanıyle yukarılara gidip müşahede olunduğu gibi aslında meyl eder ve döner. Hava tabakasının suyun üstünde olduğuna delil odur ki, eğer bir hava dolu balonu su havuzunun dibine

götürseler, suyun altında durmayıp, üstüne çıkar. Su tabakasının toprağın üstünde olduğuna delil odur ki, eğer bir taşı veya bir demiri suyun üstüne koysalar, suyun üstünde durmayıp aslına meyl ile dibine iner. Çünkü toprak suyun altındadır. Bütün eşyanın da altındadır.

Kendi tabakalarında duran dört unsur, birbirine yavaş yavaş değişirler. Nitekim ateş, günlerin geçmesiyle ateş suretini terk edip, hava suretine girerek, ateş havaya çevrilir. Hava dahi, yavaş yavaş hava suretini terk edip su suretine girer, hava su olur. Su dahi yavaş yavaş toprak suretini tutup, su toprak olur. Toprak dahi ateş suretine girip, toprak ateş olur. Bu yolla ve tersiyle dört unsur, bir suretten bir surete döner, sonunda yine kendi suretlerine geçerler. Bu unsurların suret değiştirmesine istihale (başkalaşım) derler.

Ateşin tabiatı kuru ve sıcaktır. Havanın tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Suyun tabiatı yaş ve soğuktur. Toprağın tabiatı soğuk ve urudur. Şüphe yoktur ki, ateş hava ile sıcaklıkta müşterektir. Hava su ile rutubette müşterektir. Su toprak ile soğuklukta müşterektir. Toprak ateş ile kurulukta müşterektir. O halde ateşin kuruluğu, havanın rutubetine dönse, ateş sıcak ve rutubetli olup havaya çevrilir. Havanın sıcaklığı suyun soğukluğuna bürünse hava rutubetli ve soğuk olup suya döner. Suyun rutubeti toprağın kuruluğuna bürünse, su soğuk ve kuru olup toprağa döner. Toprağın soğukluğu ateşi sıcaklığına bürünse, toprak kuru ve sıcak olup ateşe döner. Yani ateş hava olur, hava su olur, su toprak olur, toprak ateş olur ki, bu başkalaşıma başlangıç yolu derler ve öyle olur ki, dört unsur bu başkalaşımı aksi üzere kabul edip; toprağın kuruluğu suyun rutubetine bürünüp, toprak su olur, suyun soğukluğu havanın sıcaklığına bürünüp, su hava olur; havanın rutubeti ateşin kuruluğuna dönüşüp, hava ateş olur; ateşin sıcaklığı toprağın soğukluğuna bürünüp, ateş toprak olur. Bu başkalaşıma da sonuç yolu derler.

Üçüncü Madde

Dört unsurun başkalaşımın delillerini; maden, bitki, hayvan ve insanın doğuşunu ve bunların arasındaki aracıyı bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Unsurların başkalaşımının delilleri açıktır. Ateşin havaya dönüştüğüne açık delil budur ki; mumlar yandıkta; alevleri yükseğe meyl ile gidip, havaya karışırlar. Eğer ateş havaya çevrilmeseydi her mumun alevi bitişik bir aydınlık çizgi olup, hava küresinin ortasında hatlar gibi yukarıya gidip, ateş küresine bitişirlerdi. Lâkin bu şulelerin kuruluğu, havanın rutubetine nispetle azdır. Onun için, o anda ateşi kuruluğu havanın rutubetine bürünüp, o şuleler hava olurlar. Havanın suya dönüştüğüne delil budur ki, bahar ve güz mevsimleri sabahında, bitkiler üzerinde olan rutubet ki -ona şebnem ve çiğ derler,- o havadır ki seher vakti soğuk olup, suya çevrilmiştir. Zira ki, havanın sıcaklığı, suyun soğukluğuna bürünse hava su olur. Suyun toprağa dönüştüğüne delil: Yağmur damlaları indikte; ilk damlalar ki toprağa erişir, o damlalar toprak olup gözden yiterler. Nitekim müşahede olunur. Zira ki o damlaların rutubeti, toprağın

kuruluğuna nispetle azdır. Bu durumda damlaların rutubeti toprağın kuruluğuna bürünüp, su toprak olur. Bundan sonra damlalar çoğalıp, rutubet galip oldukta; toprak olmayıp çamur olur. Toprağın ateş olduğuna açık delil odur ki: Bitkiler ve ağaçlar, unsurların parçalarından bilenmiş olup, toprak parçası onlarda ziyade bulunmuş iken odun ateş ile yandıkta; parçaları ateşe dönüşüp, toprağın hissesinden az bir kül kalır. Bazı yererde odun yerine taş kömürü yakarlar, onun külü çok az kalır.

Hak Taâlâ'nın tesiriyle felekler, yıldızlar, dönüp ve hareket eyleyip; dört unsuru anlatılan başkalaşım üzere birbirine kaynaştırıp, hamur etmişlerdir. Ta ki unsurların kaynaşmasından, önce madenler hasıl olup, ondan bitkiler peyda olup, ondan hayvanlar vücuda gelmiştir. Hayvan kemalini buldukta; insan ortaya çıkmıştır. Bu dört bileşik cismin bileşik aracısı da vardır.

Madenler ile bitkiler arasında aracı mercandır. Zira ki salabette taş gibidir ve bitki gibi zerre zerre denizin dibinde bitip, suyun yüzünden yukarı gelip, kuruldukta; sert olur. Bitkiler ile hayvanlar arasında aracı hurma ağacıdır. Zira ki o, bitki iken hayvan gibi erkeğine yakın olmadıkça; neticesi hurma olmaz. Başını kesseler helak olup, kuru ve yapraksız, meyvesiz kalır. Hayvanlar ile insan arasında aracıların en belirgini maymundur. Zira ki, cümle azası, kıl ve kuyruğundan başka, dışı ve içi insana benzer.

Bu aracıların vücudunda hikmet budur ki, her biri kendi mertebesi altından son yükseklik mertebesine ulaşıp; varlıkların mertebeleri tek silsileyle bileşik ola ve insanlık mertebesinde nihayet bula. Şu halde zaman devrinin tamamlayıcısı, cihanın parçalarının zübdesi, yedi yüksek babanın ve dört aşağı ananın ve üç bileşiğin son hülasaları insan bedenidir. Belki her iki cihandan gaye ancak hazreti insandır. Bu feleklerin, unsurların, bileşiklerin kabuğu, zarfı ve kabıdır. O, cümlesinin iliği ve özünün özüdür. Bütün eşya, insana hizmetçidir O, hizmet ve ikram edilendir. Aziz, şerif ve muhteremdir. Zira ki o, cümleden güzel ve yücedir.

Dördüncü Madde

Ruhların çıkış ve dönüş yerini; vücutlarda devrinin keyfiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Umumun feyzi ve onlardan dokuz feleğe ve onlardan dört tabiata ve onlardan dört unsura ta toprağa gelinceye dek yolların tümü başlangıçtır. Topraktan madene ve ondan bitkiye ve ondan hayvana v ondan olgun insana gelinceye dek bunların cümlesi sonuç yoludur. İlahî nur ve sonsuz feyz, teklik mertebesinden akıllar üzere ve onlardan unsurlar ve toprak üzere iner ve feyz verir ki, buna: Başlangıç ve iniş kavsi dahi derler. Bundan sonra topraktan madene, ondan bitkiye ve ondan hayvana ve ondan insana ve ondan kâmil insana yükselip dönerek; kâmil insandan hazreti Hak'ka vâsıl olur. Bu hemen o ilâhî nurdur ki, başlangıçta o makamdan gelip, bu makamları geçip yine kendi makamına gidip, devresini tamam eyler. (Her şey aslına döner) düsturunca, o nur, aslına gider. O ki: "İşin başlangıcı ondandır, sonucu onadır," buyurmuştur. Bu geçici vücudun işinin devretmek olduğunu duyurmuştur. Bu dönüşe: Dönüş yeri, çıkış kavsi dahi derler. Şu halde aslî muhabbed hükmüyle ve oluş hakikatlerinin yönelişleriyle, geçici

olan umumî vücut, tavır ve mazharların her birine ulaştıkça; o tavrın rengiyle renklenip, o mazharın özelliğiyle nitelenir. Bu geçişler, o umumî vücudun düşüşlerinden ibarettir.

O vücut ki, dünyada kâmil olsa gerektir. Onun seyri; akıllar, nefsler, felekler ve unsurlardan toprağa gelinceye dek süratle olup, inişlerde duraklama olmaz. Topraktan, maden, bitki, hayvan ve kâmil insana gelinceye dek yükselişinde süratle gelir, birinde takılıp kalmaz. Fakat o vücut ki, onun kemâle ermeye liyakati olmaz Onun seyri, iniş ve çıkış mertebelerinde duraklama olup, kemâlini bulmaz. O, iniş mertebelerinde kâh ateş suretinde, kâh hava suretinde, kâh su suretinde, kâh toprak suretinde nice gecikmelere uğrayıp duraklar. Çıkış mertebelerinde kâh maden suretinde, kâh bitki suretinde, kâh hayvan suretinde, insan suretine gelip kemâle erinceye değin türlü tutkularla haps olup kalır. Meselâ o geçici vücut, bitkiler âlemine girerken bazı âfetler ârız olup, bitki olamaz. Yahut bitki olur lâkin kemâline ermezden önce bozulup, yerden tekrar bitmeye muhtaç olur. Kâh olur ki, itidalden uzak olan bitkiye dönüşüp, hayvan yeygisine layık olmaz. Kâh olur ki, hayvan yeygisi olmaya kabiliyeti olur da, yenmeden önce zail olur. Bu yolla nice yıllar gecikir. Kâh olur ki, itidalden uzak olan bitkiye dönüşüp, hayvan yeygisine layık olmaz. Kâh olur ki, hayvan yeygisi olmaya kabiliyeti olur da, yenmeden önce zail olur. Bu yolla nice yıllar gecikir. Kâh olur ki, bir hayvan, eti yenenlerden olmuşken, İnsanlar tarafından yenmeden bozulur ve hayvanı insan mertebesine naklettiremez. Kâh olur ki, insan mertebesine geçer, lâkin kemâl mertebesine ulaşamaz. Külli aklı bulamaz; dünyaya hayvan gelir nâdân gider. Kâh olur ki, yükseliş mertebesini kısaltıp, topraktan ağaçlara gelir ve meyve suretine girip, insan gıdası olup, meni suretini bulup, insan suretine gelir; akıllı ve ârif olur. Lâkin ilk akla ulaşamaz ve kemâlini bulamaz. Kâh olur ki, süratle buğday, arpa, darı şekline girip, insan yiyeceği olup, meni suretini bulup, ana rahmine dolup, kan pıhtısı ve et parçası olup, insan şekline gelip; akıllı, olgun ve ârif olur ve ilk akla ulaşır ve çıkışı tam hasıl olur.

Bu şerefli vücudun yükseliş başlangıcı madenler olmuştur ki, onların başlangıcı kaygan çamurdur. Sonra ondan taşlar mertebesine yükselmiştir. Ondan eriyen cevherler mertebesine ulaşmıştır; demir, kalay, bakır, gümüş ve altın gibi madenlerdir. Bundan sonra la'l, yakut ve zümrüt gibi cevherlerin mertebesine yükselmiştir. Ta mercana varıp, bitkisel belirtilerle gelişip, o mertebeden dahi yükselip, tohumsuz biten bitkiler mertebesine gitmiştir. Bundan sonra tohumla biten bitkiler mertebesine ve ondan ağaç suretine varıp, ta hurma ağacı olmaya yetmiştir. Hurma mertebesinden, hayvan mertebesine yükselip yıllarca o mertebede yaşamıştır. Ta iş ve surette insana benzeyen goril ve maymun mertebesini bulmuştur. O mertebeden dahi yükselip, insan suretine gelmiştir. O insan ki, kemâl mertebelerinin suret ve sîretinde ilerleyip, kâmil insan mertebesine gidip, İlâhî ahlâk ile dolmuştur. O, bilginin olgunluğuna erip, külli akla ulaşmıştır. Bu mertebede varlık dairesi birleşip, nihayet bulmuştur. Zira ki, umumî vücut işinin devri böylece bulunmuştur ve bu geçici vücut, bir daire şeklinde resmolonmuştur. Onun başlangıcı ilk akıl, sonucu kâmil insan kılınmıştır. Böylece vücut dairesinin sonu öne gelip, kâmil insanda birleşip, tamam bilinmiştir.

Rabbanî feyz, bütün varlıklara beraber ulaşır. Bütün varlıklar, o semte yönelik ve bakıcıdır. Herkes kabiliyeti kadar feyiz verici Allah'ın feyzine naildir. Çünkü geçici varlık olan Rabbanî feyz, çeşitli görünüşlerde ortaya çıkıp, çok mertebelere yakın

olmuştur. O halde her ortaya çıkış ve suretin boyasıyla boyanıp, ona uygun parıltı almıştır. Bir varlık iken çeşitli suretler ile ortaya çıkmıştır. Her nesnenin bir ismi vardır ki, o isim ona rab olmuştur. Her kim ki, kendi bağlı olduğu rabbin terbiyesinde kalmıştır; o kimse hakkı unutup kendine tapar olmuştur. Bütün vakitlerinde âlelem halkıyle kavga ve münakaşa edip, kendini inkâr ve itiraz ateşine salmıştı. İşlerinde gam ve keder denizine dalmıştır. Kim ki, kendi rabbinin terbiyesinden çıkıp Rabler Rabbinin dairesine girmiştir; yani kendi tabiatının zindanından ruhun fezasına gelmiştir: O kimse nefsin putunu kırıp, Allah'a tapar olmuştur. Bütün vakitlerinde halkın tümüyle barış ve iyilik içinde olup, üzüntülerden kurtularak, ebedî saadeti bulmuştur. Zira ki, kamil insan olup, külli akla ulaşmıştır. Devresini tamam edip, muradı hasıl olmuştur. Bu varlık dairesini bir filozof ilahi şekline getirip, yükseliş kavsini beş beyit ile işaret edip belirtmiştir. Filozofun farsça mesnevisini, kamil bir insan kendi halini beyan ile şöyle mânalandırmıştır:

Devredip geldim cihanı yine bir devran ola

Ben girem bütün sarayı yıkıp virân ola

Beher can tuğyan edip cismim gemisin dağıda

Yerler altında bu cismim hâk ile yeksân ola

Dört yanımdan nâr ve bâd ve âb ve hâk edip hücum

Benliğim onlar alıp bu varlığım tâlân ola

Dağılıp terkibim otuz iki harf ola tamam

Nokta-i ruhum kamunun gevherine kân ola

Bu vücudum dağı kalkıp itile yükler gibi

Şeş cihâtım âçılıp bir haddi yok meydan ola

Cümle efkâr ve havâssım haşr olup ol arsada

Kalkalar hep yeniden sankim bahiristan ola

Yevm-i tübladır o gün her mânâ bir sûret giyip

Hem kimi sebze kimi hayvan kimi insan ola

Kabrime yârân gelip fikredeler anvâlimi

Her biri bilmekte hâlim vâleh-i hayran ola

Her kim ister bu niyâz-ı derdmendi ol zaman

Sözlerini okusun kim sırrına mihman ola

(Dolanıp geldim cihanı yine bir dolanma ola. Ben bütün sarayı yıkıp gidem, virân ola. Her can, taşkınlık edip, cismin gemisini dağıda. Bu cismim, yerler altında toprakla bir ola. Ateş, su, hava ve toprak, dört yanımdan hücum edip; benliğimi onlar alıp, bu varlığım tâlan ola. Bileşiğim dağılıp, tamam otuz iki harf ola. Ruhumun noktası, kamunun gevherine maden ola. Bu vücudumun dağı kalkıp, yükler gibi itile. Altı yönüm açılıp, sınırı yok bir meydan ola. Bütün fikir ve duygularım o arsada

haşrolup; halkalar hep yeniden, sanki baharistan ola. O gün karışıklık günüdür, her mâna bir suret giyip; kimi insan, kimi sebze, kimi hayvan ola. Dostlar kabrime gelip, durumlarımı fikredeler; her biri halimi bildiğinde, şaşkın ve hayran ola. O zaman her kim bu dertli niyazı ister; sözlerini okusun ki sırrına konuk ola.)

Mümkündür ki, varlığı gerekli olan ile varlığı mümkün olanı bir daire farz edesin. Bir doğru çizgi onu iki eşit parçaya böler. Ona hayalî çizgi ve dairenin çapı derler. Şimdi bu çizgi ile bir daire, ki kavis şeklinde görünür. Çünkü bu hayalî sayıdan ibaret olan hayalî çizgi, dönüş vaktinde asla ulaşmak ile aradan kaldırılır. Bu durumda varlık dairesi olduğu gibi bir görünür. İki kaş arası veya daha yakın olma sırrı onda bilinir. Şimdi filozofların yöntemi üzere, varlığın devranını bu miktar beyan ile, bu bölüm bitip, astronomi ilmine vasıta ve mukaddime olan matematik ve hendeseden birer bölüm yazılmak münasip görülmüştür.

7-BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Maddede ve zihinde hasıl olan eşyanın sayılarını beyan eden matematiğin, çok önemli ve çok lüzumlu olan kaidelerini, on kolay yöntem üzere, on madde ile açıklar.

Birinci Madde

Sayının tarifini, sahih sayıları, tam sayıları, dokuz kesiri, mutlak sayıyı, yarım sayıyı, tam sayıyı ve artık sayıyı özet olarak bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Matematik ile özel bilgilerden, bilinmeyen sayı ortaya çıkar. Sayı bir kemmiyettir ki, bir'e ve ondan türeyene denir. Ama sayı eğer mutlak ise, yani başka bir sayıya bağlı değilse ona: Sahib (tam) sayı derler. Eğer farz olunun bir ybaşka sayıya bağlı olduysa ona: Kesir derler. Yarım gibi 1/2. burada (1) pay, (2) paydadır. Dokuz kesir şunlardır: 1/2 (yarım), 1/3) (üçte bir), 1/4 (dörtte bir), 1/5 (beşte bir), 1/6 (altıda bir), 1/7 (yedide bir), 1/8 (sekizde bir), 1/9 (dokuzda bir) 1/10 (onda bir).
Eğer tam sayının, saydığımız dokuz kesirinden bir kesiri varsa yahut kökü varsa ona: Temil sayı derler. Bu durumda olmayanlara asal sayı derler. (4)'ün kökü (2), (9)'un kökü (3)'tür. Fakat asal sayı (11) gibi olur ki, ne kesiri ne kökü vardır. Eğer temel sayı, kendi kesirlerinden olan parçalarıyle eşit olursa ona: Tam sayı derer. (6) gibi. zira ki, (6)'nın yarısı (3), üçtebiri (2), altıda biri (1)'dir, ki toplamı tamam (6)'dır. Eğer temel sayı, kendi parçalarından eksik olursa ona: Artık sayı derler. (12) gibi. Zira ki (12)'in yarısı (6), üçte biri (4), dörtte biri (3), altıda biri (2)'dir ki, bunların toplamı (15)'tir. (15), (12)'den fazla olduğundan ona: Artık sayı derler. Eğer temel sayı, kendi parçalarından fazla olursa ona: Eksik sayı derler. (8) gibi. Zira ki (8)'i yarısı (4), dörtte biri (2), sekizde biri 51)'dir ki toplamı (7)'dir. Bunun için payda olan (8)'e eksik sayı derler.

İkinci Madde

Sayıların usul ve füruunu, basamaklarını; toplamanın, iki kat almanın, ikiye bölmenin, çarpmanın, çıkarmanın, bölmenin, kök almanın, kare kök almanın tariflerini; çarpım ve bölümün sonuçlarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Sayıların basamaklarının usulü üçtür: Birler, onlar, yüzler. Füruu da altı olup, toplamı dokuz basamağa ulaşmıştır. İlk başta birler basamağıdır. Bundan sonra sırasıyla: Onalr, yüzler, binler, onbinler, yüzbinler, milyonlar, onmilyonlar, yüzmilyonlar, basamakları vardır. Bu tertibin tablosu şu şekildedir:
Birler Onlar Yüzler Binler Onbinler Yüzbinler Milyonlar Onmilyonlar Yüzmilyonlar.
Özet olarak tarifler: Toplama bir sayıyı, başka bir sayı üzerine eklemektir. Üç ile beşin toplamı sekiz ettiği gibi. Bir sayıdan, diğer bir sayıyı çıkarmaya: çıkarma derler. Beşten iki eksilse üç kaldığı gibi. Bir sayıyı bir kere tekrar etmeye: İki kat alma derler. Birin tekrarı iki olduğu gibi. Bir ayıyı, diğer sayıyla çarpmaya: Çarpma derler. Üçü, beşe çarpmaktan, beş kere üç: onbeş olduğu gibi. Bir sayıyı ikiye bölmeye: Yarısını alma derle. Dördün yarısı, iki; beşin yarısı, ikibuçuk olduğu gibi. Bir sayıyı, diğer bir sayıya bölmeye: Bölme derler. Üçü, ikiye bölünce, birbuçuk, üçe bölünce, bir; altıya bölünce yarım ulunduğu gibi. Bir ayıyı, kendisiyle çarpmaya: Karesini alma derler. Bulunan sayıya ise: Karesi derler. Asıl çarpılan sayıya da: Kök derler. Üçün karesinin alınmasından, dokuz elde edilip, o sayının kökünün üç olduğu gibi. Çarpım, öyle bir sayı elde etmektir ki, iki çarpılandan birin ona nispeti, birin diğer çarpılana nispeti gibidir. Mesela dördü, beşe ya beşi dörde çarpmaktan yirmi sayısı elde edildikte; dört sayısı, yirmi sayısının beşte biridir. Bir sayısı, beşin beşte biri olduğu gibi. Beş sayısı, yirmi sayısının dörtte biridir. Bir sayısı, beşin, beşte biri olduğu gibi. Bölme ise çarpmanın tersidir. Zira ki, bölüm, bir sayı istemektir ki; onun bire nispeti, bölenin bölünene nispeti gibidir. Mesela oniki, dörde bölündükte; istenen sayı üçtür ki, o, birin üç mislidir. Oniki, dördün üç misli olduğu gibi.

<u>Üçüncü Madde</u>

Toplamanın en kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Toplamanın en kolay yolu budur ki, iki veya daha fazla sayıyı toplamak murat eyledikte; birler basamaklarını biribirinin altına, onlar basamaklarını, yüzler basamaklarını aynı şekilde biribirlerinin altına yazıp, altı bir çizgi çekersin ki, ona toplama çizgisi derler. Bundan sonra sağdan başlayarak, her basamakta bulunan sayıları, altlarındakiler üzerine ekleyip, her bir basamak tamam oldukça bakarsın. Eğer ondan az ise, onu, toplama çizgisi altına, o basamağın altına yazarsın. Eğer toplam, ona ulaşırsa, buna karşılık alta bir sıfır yazıp, o on sayısını bir sayarsın ve solunda olan onlar basamağındaki sayı üzerine eklersin. Eğer bu basamaktakilerin de toplamı, on'dan fazla olursa, fazlayı, toplama çizgisinin altına ve o basamağın hizasına yazıp, on'u bir itibar ederek yüzler basamağına nakledersin. Her on için bir sayısını tutup, solda bulunan basamağın sayısına eklersin. Zira ki, sağdaki her basamağın on'u, solunda olan basamağın bir'idir. Eğer soldaki basamakta sayı yoksa, tutulan sayıyı, toplama çizgisi altında sayısız basamağın hizasına yazarsın. Her basamağınki yerinde sayı bulunmaz, o basamağı yani o sayıyı aynıyle toplama çizgisi altında toplam satırına geçirirsin. Eğer toplanacak sayılar, üçten ya dörtten fazla olursa: Her dört sayıyı bir çizgi altında toplayıp, toplama çizgisinin üzerinde kalan rakamlara itibar etmeyip, toplamı, kendi altında bulunan sayılara eklersin. Ta sayılar bitinceye dek bu minval üzere gidersin.

Her sayının ismini yani her kıymetin metaının adını, sol tarafta kendi mukabilinde belirtirsin. Bu belirtmenin kanunu budur ki, toplanacak sayıların eşyasının isimlerini bir uzun kâğıdın sol tarafına biribirinin altına yazdıkça, her bir ismin sayısını rakamlarla onun sağında hizalarında birler, onlar, yüzler basamaklarında bulunan rakamlarını kendi basamaklarında yazarsın ve sayı bulunmayan basamağa sıfır koyup, işlemi tamamlamak için anlatılan tarz üzere gidersin. Sureti budur:

00373 Mushaf-ı şerif 0032
02318 Tefsir-i mealim 0654
73514 sağlama: 2/2 Tefsir-i gâzi 0710
________ Tefsir-i kebir
76205
______
Toplam 2287 Sağlaması: 4/4
Cami-i buhari 0921
Lugat-ı kamus 0567
______
3775

Üzerinde toplama yapılan kâğıda: Dilli defter; bu rakamlara: Kara cümle derler. Toplamanın sağlamasını yapmak için her sayıdaki rakamlar toplamında dokuz ve katları çıkarılır. Eğer toplanan sayıların rakamları toplamından dokuz ve katları çıkarılınca bulunan sayı, toplamdaki rakamların toplamından dokuz ve katları çıkarılınca elde edilen sayıya eşitse, yapılan toplama işlemi doğrudur; yoksa yanlıştır.

Dördüncü Madde

Çıkarmanın kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, matematikçiler demişlerdir ki: Çıkarmanın kolay yolu budur ki, alınan iki sayıyı, toplamada yazıldığı gibi, yazıp sağdan başlarsın. Her basamağı kendi hizalarından çıkarıp, kalanını çıkarma çizgisi altında yazarsın. Eğer bir şey kalmadıysa sıfır yazarsın. Eğer çıkarılacaksa işlemi yapıp, kalanını çizginin altına yazarsın. Eğer onlar basamağında sayı kalmadıysa, yüzler basamağından bir alırsın ki, o bir, onlar basamağına nispetle on'dur. Bu durumda öteki basamaklarda da aynı işlemi sürdürürsün.
Çıkarmanın sağlaması; çıkarılan sayılarla çıkan sayıların toplamı, üstteki yani kendisinden çıkarılan sayılar dizisine eşitse, işlem doğrudur. Değilse yanlıştır.

270753
029872
______
240881

Beşinci Madde

İki kat almanın kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Hakikatte iki kat alma, iki misli toplamaktır. İşlemi gereksizdir. Belki her basamağı kendi misliyle toplarsın. Misali budur:

320573
______
641146

Sağlaması: Üstteki sayı dizisinin toplamından (9) lar atılınca, geride 2 kalır. Bunun iki katı dörttür. Alttaki sayıların toplamından dokuzlar atılınca (4) kalır. O halde işlem doğrudur.

Altıncı Madde

Yarıya bölmenin kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Yarıya bölmenin kolay yolu budur ki, sayıları yukarıda geçen minval üzere yazarsın. Yatay çizgiyi çekersin ve solundan başlayarak, her basamağın yarısını kendi hizasına, çizgi altına yazarsın. Sayı çift ise tam yarısını yazarsın. Tek ise o kesir için beş sayı tutup, onu önceki basamakta bulunan sayının yarısı üzerine eklersin. Orada bir'den gayri sayı varsa o tuttuğun beşi, önceki basamağın altına yazarsın. Orada bir veya sıfır varsa, o bir için yine beş sayı tutup, bu minval üzere basamakların sonuna gidersin. Bu durumda basamaklar tamam oldukta; kesir kalırsa, çizginin sağında elif (1) şeklinde başka çizgi çekersin. Şu şekil üzere:
8730313
_______ Sağlama: 7/7
4365156
Yarıya bölmenin sağlaması, yarılayanın toplamı alarak olur. Eğer yarılananın yarısı, yarılayanın yarısı sağlamasıyla uyuşuyorsa işlem doğrudur, yoksa yanlıştır.

Yedinci Madde
Çarpma çeşitlerinin en kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Çarpma üç çeşittir. Birincisi, tek sayıyı bileşik sayıya çarpmaktır. Üçüncüsü bileşik sayıyı bileşik sayıya çarpmaktır. Birincisi üç kısımdır. Birincisi, tek sayıyı tek sayıya çarpmaktır. İkincisi tek sayıyı; birer, onlar, yüzler, binler basamakları olan sayıya çarpmaktır. Bu iki kısımı çarpmakta kolay yol budur ki: Bu iki kısımda bulunan birlerin gayrisini birlerden olan tarafa verirsin. Birleri birlere çarparsın, elde edileni tutarsın. Bundan sonra iki çarpılanın basamaklarını toplarsın, tutulanı öteki basamağın önceki cinsinden kabul edersin. İkincisinde; meselâ dört sayısını elli sayısına veya üç sayısına dörtyüz sayısına çarpmak murat eyledikte; önceki gibi yirmiyi onlar itibar edersin. Zira ki, basamaklar üçtür ki ikincisi yüzler basamağıdır. Üçüncü kısımda; mesela otuz sayısı kırk sayısına veya kırk sayısı beşyüz sayısına çarpmak gerekse; önceki surette onikiyi yüzler itibar edersin. Zira ki basamaklar dörttür ki o üçüncüsü yüzler basamağıdır. İkinci surette yirmiyi binler kabul edersin. Zira ki basamaklar beştir ki dördüncüsü yüzler basamağıdır. Ama ikinci ve üçüncü çeşitte bileşik sayı, tekine indirilse, önceki çeşide dönersin. O halde tek sayıları birbirine çarpıp, iki çarpımı toplarsın: Üçyüz yirmi dört olur. İkinci surette yirmiyi, her birine başka çarpıp, iki çarpımı toplarsın: Binüçyüz seksene ulaşır. Ama üçüncü çeşitte; mesela ondördü yirmibeş'e çarpmak murat eyledikte; bu surette önce dördü beşe, sonra yirmiye çarparsın, bundan sonra onu, beşe, sonra da yirmiye çarparsın. Bu sonucu toplarsın: Üçyüz elli olur.
Kaide: Eğer iki çarpılanın birini, bir kere ya ziyade katlayıp, son çarpılanı dahi onun sayısı kadar eşit parçaya bölersen, katlama ve parçalamadan sonra her ne miktar sayıya ulaşırsa, birbirine çarparsın. O çarpmanın sonucu cevap olur. Mesela yirmibeş'i, onaltı'ya çarpmak gerektiğinde birinciyi iki kere katlar, ikinciyi iki defa bölersin. Dört sayısını yüz sayısına çarpmağa döndürme olup, dörtyüz olur. Bu kaide çok önemlidir. Bunu bilen, hesabını tez bilir.

Eğer sayıların basamakları çok olur ve işlem zor olursa kalemle kolay olur. Vakta ki teki bileşiğe çarpmak murat edersin. İkisini dahi anlatılan şekilde yazarsın. Bundan sonra teki, önceki basamakta bulunan kendi suretine çarpıp, çarpımın birlerini, birler basamağının altına yazarsın. Onlar için sayılarınca birler tutup, sonrasında sayı varsa, onun çarpım sonucu üzerine eklersin. Eğer sonrasında sıfıra varsa, o onlar sayısını sıfırın altına koyarsın. Eğer onlar bulunup, birler bulunmadıysa altına sıfır koyarsın. Her on için bir tutup, yukarıdaki minval üzere işlemi tamamlarsın. Eğer birleri, sıfıra çarparsan, o sıfırın altına sıfır koyarsın. Eğer birler ile sıfırlar olursa, onarı satırın sağının dışına yazarsın. Mesela beş, ki tek sayıdır, altmışüç bin kırküç sayısına çarpılsa: İşlemin sureti şöyle yazılır:

63043
5
______
315215

Eğer çarpan elli sayısı olursa, çarpım satırında önce bir sıfır koyarsın. Eğer çarpan beşyüz sayısı olursa, iki sıfır koyarsın. Şu şekilde:

63043
500
______ Sağlama: 8/8
31521500

Çarpmanın sağlaması: Çarpanın sağlamasını, çarpılanın sağlamasına çarpmakla olur. Bu durumda çarpımın sağlaması ötekilerinkine uygun geldiyse işlem doğrudur, değilse yanlıştır.
Latife: Eğer ayın günlerini, yılın aylarıyla çarparsak, elde edilen üçyüzaltmış günü, haftanın günlerine çarparsan, dokuz kesirin paydası elde edilir ki: İkibin beşyüz yirmidir. Nitekim Hazreti Ali kerremullahü vecheye, kesirlerin paydasından soruldukta: "Haftanın günlerini çarp seninin günlerine," buyurmuştur. Eğer harf-i ayn olan kesirlerin paydalarını birbirine çarparsan yine dokuz kesirin paydasını bulma yoluna gidersin. Zira ki, ayn sahibi dört, yedi, dokuz ve ondur." Eğer önce dördü yediye, sonra çarpımı dokuza sonra da ona çarparsan: İkibinbeşyüzyirmi elde edilir ki, dokuz kesirin paydalarıdır.

Sekizinci Madde

Bölmenin kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Bölmenin kolay yolu budur ki, öyle bir sayı istersin ki, onu bölene çarpasın ve onun sonucu bölünene eşit ola. Veya bölenden az ve eksik gele. O halde eğer ona eşit olursa, o istenen bölümdür. Eğer o sonuç bölünenden az geldiyse ve bölenden eksik olduysa, o eksik sayıyı bölene nispet edersin. O halde o nispetin sonucu, elde edilen bu sayı ile bölümdür. Mesela: Onüçü, dörde bölmek murat eyledikte; aranan sayı üç olur. Onu bölen sayı olan dörde çarparsan, onun sonucu bölünenden az olur. O bölüm, bölenden eksik olur. Zira ki, o sonuç onikidir.Bu, bölünenden bir sayı eksiktir. Bölüm, bölenden eksiktir. Şimdi o eksik olan bir sayıyı bölen olan dörde, dörtte birle nispet edersen, bölüm üçbuçuk olur. Eğer bölünen ondört olursa, bölüm üçbuçuk olur. Aranan sayının çarpım sonucunun bölünen ile eşit olduğuna misal: Onikiyi dörde bölmek gibidir. Bu surette bölüm üç sayısıdır.
Fazla sayıları bölmek için matematikçiler arasında makbul ve meşhur olan şekil, dört yoldur. Birincisi, bölüneni yazıp, altına bir çizgi çekersin. Bu çizgiyi bölenin altına kadar uzatırsın. Bundan sonra bölüneni bu çizginin üzerinde ve bölenin solunda

yazarsın. Sonra bölenin iki katını alıp, altına koyarsın. Ondan onu iki kat alıp yine altına yazarsın. Bundan sonra ikinci bölümü dahi iki kat alıp, sonucu altına kaydedersin. Şimdi buna: Dört ev derler, ki; ilk ev bölendir, ikincisi onun katlamasıdır, üçüncüsü katlamanın katlamasıdır, dördüncüsü onun katlamasıdır. Bundan sonra soldan bölünenin sonundan başlayıp, son basamağa bakarsın. Ondan dört evin mümkün olan fazlasını o basamaktan çıkarırsın. Eğer bir sayı kalırsa, onun üzerine yazıp, o basamağı yok edersin. Onun hizasında çizginin altında çıkarılan evin aynı sayısını yazarsın. Eğer öteki basamaktan çıkarmak mümkün değilse, onun sağında olan basamağı ona ekleyip bu minval üzere işlem yaparsın. Eğer bir basamak eklemekle çıkarmak mümkün olmadıysa, bir başka basamak daha eklersin. Bu ekleme üzere gidersin. Ta o basamaktan dört evin birini çıkarmak mümkün oluncaya dek ve evin sayısını, o basamakların sağında olan önceki basamağın altına koyarsın. Ta bölünenin basamaklarının evveline ulaşınca dek işlemi tamamlarsın. Eğer bölünenden birşey kaldıysa ki ondan böleni eksiltmek mümkün olmaz. Bu durumda o sayı kesirdir ki, onun paydası bölendir. Eğer çizgi altında bölünenin basamaklarından birinin hizasında, evlerin sayılarının biri vaki olmadıysa, oraya bir sıfır koyarsın. Bundan sonra çizginin altında yazılan sayıları toplarsın ki, toplam olur. Mesela dokuzbin yediyüz seksendokuz sayısını, ondörde böldükte; bölüm altıyüz doksandokuz olup, üç artar. O, artık bir kesirdir ki onun paydası ondörttür. Dört ev işleminin sureti böyledir:

11 kesir

_____

121

_____

2323

_____

4167

_____

9789 bölünen

____

evler

1 014 bölen

2 028 0488

4 056 211

8 112 699 bölüm

_____

140

(Tarif eski usule göre olduğundan şekilde de kitaptaki şekil muhafaza edilmiştir.)

Sağlama: Bölünenin sağlamasını, bölenin sağlamasına çarpıp, artık kesir varsa, onun dahi sağlamasını sonucun üzerine eklemekle olur. Şimdi toplamanın sağlaması, bölünenin sağlamasına uygun olduysa işlem doğrudur. Uygun değilse unutma ve yanlışlık olmuştur, tekrarlamak gerekir.

Dokuzuncu Madde

Sayıların kökünü, kesirlerini ve bayağı kesirlerin hesabının kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Eğer istenen sayı küçük ve tam sayı olursa onun kökünü almak kolay olur. Mesela dördün kökü ikidir. Dokuzun kökü üçtür. Onaltının kökü dörttür. Yirmibeşin kökü beştir. Otuzaltının kökü altıdır.

Kırkdokuzun kökü yedidir. Altmışdördü kökü sekizdir. Seksenbirin kökü dokuzdur. Yüzün kökü ondur. Bunların hepsi tam sayıdır. Kökleri de tamsayıdır. Eğer istenen asal sayı olsa, kökü tamsayı olmasa onun kökünü çıkarmakta kolay yol budur ki: O asal sayının küçüğü, kökü tam olan en yakın sayı ile bu sayının farkını alırsın. Tam kökün iki katını alıp, bir ilave edersin. Şimdi bu, takriben o asal sayının köküdür. Mesela beşin kökü alınmak istense, onun altında en yakın ve kökü tam olan dördü, beşten çıkarırsın. Bir kalır. Ona tam kök olan ikiyi katları ve bir eklersen beş olur. Bu durumda beşin kökü iki ve 1/5 olur. Altının en yakın kökü alınan sayısı dörttür. Altıdan dördü çıkarırsan iki kalır. Bu durumda altının kökü iki ve beşte ikidir. Yedinin kökü iki ve beşte üçtür. sekizin kökü iki ve beşte dörttür. Zira ki, bu asal sayılara en yakın kökü alınabilen sayı örttür. Ama onun kökü murat olunsa, onun en yakın kökü alınabilir sayısı dokuzdur. Dokuzu ondan çıkarırsan bir kalır. Dokuzun tam kökünü ikiye katlar ve bir eklersen yedi olur. O halde onun kökü üç tam ve altı bölü yedidir. Onaltının kökü üç tam yedi bölü yedi olur ki, yedi bölü yedi bir ettiğinden onaltının kökü dört olur ve tam sayı olur. Diğer sayıların kökleri de bunlara kıyas ile ortaya çıkıp bilinir.

Bayağı Kesirler

Bayağı kesir, birden başka iki sayıdır. Eğer iki sayı eşitse mütemasildir (benzerdir). Eğer küçüğünü büyüğü götürürse mütedahildir (geçişlidir). Eğer her ikisini bir üçünü sayı götürürse mütevakıftır (bağımlıdır). O kesir ki, üçüncü sayı onun paydasıdır, o kesir iki sayının vakfıdır (uygunudur). Eğer iki sayıyı bir başka sayı götürmezse mütebayindir (uyuşmazdır). Mütemasil açıktır. Fakat ötekilerin çoklarını azına bölersin. Eğer tam bölünürse, o iki sayı mütedahildir. Eğer kaldıysa; böleni; bölünenden kalan sayıya bölersin ta kalmayıncaya değin gidersin. Bu iki sayı da mütevakıftır. Eğer sonunda bir kalırsa o iki sayı mütebayindir.

Kesir, paydası ya tam sayıdır ki ikiden ona kadar dokuz kesirdir. Veya paydası asaldır ki, ona cüz denmiştir. Bu ikisinden her biri ya tek sayıdır ki üçtebir gibi onbirden bir cüz gibi. Veya mükerrerdir ki üçte bir gibi onbirden iki cüz gibi. Veya muzaftır ki altıdabirin yarısı gibi onüçten bir cüzün onbirden bir cüz gibi ve onbirden bir cüz ve onüçten bir cüz gibi.

Kaçan kesiri yazarsan, eğer onunla tam sayı olduysa, onu kesirin üstünde ve kesiri onun altında ve paydanın üstünde yazarsın. Eğer kesir ile tam olmadıysa onun yerine sıfır koyarsın. Bağlı kesirlerde araya ve (+) yazarsın. Muzaf asal kesirlerde araya min (=) yazarsın.

1 2 1
O halde bir tam iki bölü üçü böyle yazarsın: 2 (1 _____) bir tam bir bölü üçü böyle =1
1 0 1 3 0 1 3 (1___
) bir bölü üçü böyle = 1 (____) yarımın altıda birini böyle ____ (____) beşte iki ve
3 3 3 1 12
2

0 0 2 3 6 1 1
dörtte üçü böyle = 2 ve 3 (____ ____ onüçte birin onbirde birini böyle __ min
__
5 4 5 4 11 13
1 1
(______ = _____)
13.11 143

Kesirlerin paydasına: Mahrec, mükam, ünam derler. Müfret ve mükerrer kesirlerin paydası aynıdır. Mesela bir bölü dördün paydası dörttür. İki ybölü dört, üç bölü dört gibi mükerrer kesirlerin de paydaları dörttür. Muzaf kesirin paydası, birbirlerine izafe edilen kesirlerin tek tek paydalarının çarpımına eşittir. Bu paydalar ister mütebayin,

ister mütevakıf, ister ymütedahil olsunlar. Yine hepsi birbiriyle çarpılır. Beşte birin altıda biri muzaf kesirinin paydası otuzdur. Sekizde birin altıda biri muzaf kesirinin paydası kırksekizdir. Sekizde birin dörtte biri muzaf kesirinin paydası otuzikidir. Matuf kesirin paydalarını ybulmak için iki payda alırsın. Bunlar mütebadiyen ise birbiriyle çarparsın, mütedahil ise büyüğünü alırsın: bu çarpımları üçüncü bir kesirin paydası olarak yazarsın. Kesirler çok ise aynı işleme devam edersin. Matuf kesirler bittiği zaman bulduğun sayı, o kesirlerin paydası olur.
Paydaları ikiden ona kadar olan dokuz bayağı kesirin paydalarını bulmak için, mütehayin olan iki ile üçü çarparsın altı olur. Altı ile dört mütevakıf sayılar olup, ortak bölenleri ikidir. O halde dördü ikiye böler altı ile çarparsın. Elde ettiğin oniki ile mütebayin olan beşi çarparsın. Altı ise elde ettiğin altmış ile mütedahildir, bir ile toplarsın yedi olur. Yedi ile altmış mütebayin oldukları için çarpar, dörtyüzyirmi bulursun.
Tecnis, tam sayılı kesiri bileşik kesir yapmaktır. Bunun için tam sayı, kesirin paydasıyla çarpılır ve paya eklenir. Bulunan sayı bileşik kesirin payı olur ve payda değişmez. Mesela iki tam bir bölü dört, bileşik kesire çevrilse payda dokuz olur. Altı tam üç bölü beş için otuzüç ve dört tam üçte birin yedide biri için seksenbeş olur.
Bileşik kesiri, tam sayılı kesire çevirmeye ref' denir. Bunun için büyük sayı olan payı, küçüğü olan paydasına bölersin. Bölüm, tam sayı kısmı olur. Kalan da kesirin payı olur. Mesela onbeş bölü dört kesirinin ref'i, üç tam üç bölü dört olur.
Bayağı kesirleri toplamak ve iki kat almak: Verilen kesirlerin ortak paydasını bulursun. Sonra paydalarını eşitlersin. Bulduğun kesirin payını, paydasına bölersin. Payı büyük olursa tam sayılı kesir olur; payı paydasına eşitse bir olur; payı küçükse aynı kalır. Mesela bir bölü iki, bir bölü üç, bir bölü dört toplanırsa, bir tam altıda birin yarısı olur. Bir bölü altı ve bir bölü üç toplanırsa bir bölü iki olur. Bir bölü iki, bir bölü üç, bir bölü altı toplanırsa bir tam olur. Üç tane bir bölü beşin iki katı alınırsa, bir tam bir bölü beş olur.

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{6}{12} + \frac{4}{12} + \frac{3}{12} = \frac{13}{12} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{1}{6} + \frac{1}{3} = \frac{1}{6} + \frac{2}{6} = \frac{3}{6} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{6} = \frac{3}{6} + \frac{2}{6} + \frac{1}{6} = \frac{6}{6} = 1$$

$$3 \times \frac{1}{5} = \frac{3}{5} \text{ -- } 2 \times \frac{3}{5} = \frac{6}{5} = 1\frac{1}{5}$$

Kesirleri ikiye bölmek için payı çift ise, payın yarısını alırsın. Tek ise paydayı ikiye katlarsın, payı olduğu gibi bırakırsın.

$\frac{4}{5}$ in yarısı $\frac{2}{5}$; $\frac{3}{5}$ in yarısı $\frac{3}{10}$ dur.

Çıkarma yapmak için iki kesiri ortak payda cinsinden yazarsın ve birini diğerinden çıkarırsın. Artanı, ortak paydaya pay alırsın. Mesela dörtte bir, üçte birden çıkarsa üçte birin yarısı olur. Çünkü üçte bir ile dörtte birin ortak paydası onikidir. Onikinin üçte biri olan dörtten, dörtte biri olan üçü çıkarırsan bir kalır. Bu ise onikinin altıda birinin yarısıdır.
Bayağı kesirlerin çarpımı:

Tam sayı ile kesiri çarpmak için tam sayı ile kesirin payını çarpar, paydayı aynen yazarsın. Kesir tam sayılı olursa, çarpmadan önce kesiri bileşik kesir haline getirirsin. Elde edilen kesirin payı büyükse paydasına böler ve tam sayılı olarak yazarsın. Mesela iki tam üç bölü beş ile dört tamı çarpmak için iki tam üç bölü beş bileşik hale getirilir ve onüç bölü beş olur. Dört ile çarparsan elliiki bölü beş bulursun ki, on tam iki bölü beş eder. Üç bölü dördü yediyle çarparsan yirmibir bölü dört olur. Kesirin paydası dört olduğundan dörde bölersin ve beş tam bir bölü dört olur. İki kesiri çarpmak için payları ve paydaları çarparsın. Önce elde ettiğini ikiye bölersin. Önce elde edilen büyükse, kesir tam sayılı olur. Çarpılacak kesirler tam sayılı ise, önce onları bileşik kesir haline çevirir sonra çarparsın. Mesela: İki tam bir bölü iki, üç tam bir bölü üç ile çarpılırsa sekiz tam bir bölü üç olur. Üç tam bir bölü dördü beş tam bir bölü yedi ile çarparsan; onaltı tam beş bölü yedi bulursun.

$$2\frac{1}{2} \quad 3\frac{1}{3} = \frac{5}{2} + \frac{10}{3} = \frac{50}{8} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3} = 8$$

$$3\frac{1}{4} \times 5\frac{1}{7} = \frac{13}{4} \times \frac{36}{7} = \frac{468}{28} = 16\frac{20}{28} = 16\frac{5}{7}$$

Bayağı kesirlerin bölmesi:
Kesirlerin bölmesi sekiz kısımdır. Zira ki, bölünen ya kesir, ya tam veya bileşiktir. Bölen dahi ya tam ya kesir veya tam sayılı kesirdir. Önce tam sayılı kesirler, bileşik kesire çevrilir. Kesiri kesre bölerken, paydalar ortak olacak şekilde çarpma işlemi yapılır.Bulunan paylar bölünür. Bölünen veya bölenden biri tam sayı olursa, tam sayı payda ile çarpılır. Mesela: Beş tam bir bölü dördü, üçe bölersen, bir tam üç bölü dört bulursun. Üçü, beş tam bir bölü dörde bölersen, dört bölü yedi bulursun. Öteki misalleri bunlara kıyas ederek yapabilirsin.

$$5\frac{1}{4} : 3 = \frac{21}{4} : 3 = \frac{21}{12} = \frac{7}{4} = 1\frac{3}{4}$$

$$3 : 5\frac{1}{4} = 3 : \frac{21}{4} = \frac{12}{21} = \frac{4}{7}$$

Onuncu Madde

Bilinmeyen sayının bulunmasının kolay yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, matematikçiler demişlerdir ki: Bilinmeyen sayıyı bulmak için kurulmuş olan dörtlü orantı kaidesi, her yerde uygulanabilen, kullanışlı, yanlışsız, her zaman doğru ve hesabın esasıdır. Zira bütün bilinmeyenli problemler, bu dörtlü orantı yoluyla çözülebilir. Dörtlü orantı öyle bir dört sayıdır ki, birincinin ikinciye oranı, üçüncünün dördüncüye oranına eşittir. Bu orantıda yanlar ve ortalar çarpımı birbirine eşittir. Eğer yanlardan biri bilinmeyen olursa, iki ortayı çarpar, bilinen tarafa bölersin; bilinmeyen bulunmuş olur. Eğer iki ortanın biri bilinmezse iki tarafı çarpar bilinene bölersin. Çıkan sonuç bilinmeyendir. Mesela: İki, dört, üç ve altı sayıları arasında; ikinin dörde oranı üçün altı'ya oranına eşittir şeklinde bi dörtlü orantı kurulabilir. İki ile altının çarpımı, üç ile dördün çarpımına eşittir. Bu dört sayının biri bilinmezse diğer üç sayının yardımı ile bulunur. Eğer bilinmeyen iki ise ortalar olan üç ile dördü çarparsın. Elde ettiğin onikiyi; bilinen taraf olan altıya bölersin. Bölüm, istenen ikidir. Bilinmeyen altı olsa onikiyi ikiye böler aradığın altıyı bulursun. Eğer ortalardan biri olan dört bilinmezse, iki ve altıdan ibaret olan yanları

çarpar, bilinen orta olan dörde bölersin. Aranan üç bulunur. Bu anlatılan usûl, dörtlü orantının çarpma yoludur.
Dörtlü orantının bölme yolu ise şudur ki: İki ortadan biri bilinmese ortalardan birini, belli olan ortaya bölersin. Elde ettiğin bölümü diğer taraf ile çarparsın. İstenen orta bulunur. İki taraftan yanlardan beri bilinmese, iki ortadan birini bilinen tarafa bölersin. Elde ettiğin bölümü diğer orta ile çarparsın ve istenen tarafı bulursun.
Meselâ:

$\frac{2}{3} = \frac{6}{9}$ dörtlü orantısını düşün. Burada iki ile dokuza taraflar, üç ile altıya ortalar denir.

Ortalardan biri olan altı bilinmese, taraflardan biri olan dokuzu üçe böler, diğer taraf olan iki ile çarparsan istenen altı bulunur. Eğer taraflardan biri olan dokuz bilinmese, ortalardan biri olan altıyı diğer taraf olan ikiye böler, diğer orta olan üç ile çarparsın.İstenen dokuz bulunur. Eğer iki bilinmese, üçü, dokuza bölersin. Bulduğun bir bölü üç ile altıyı çarparsan istenen iki bulunur. Eğer üç bilinmese, dokuzu, altıya bölersin. Bulduğun bir tam bir bölü iki ile ikiyi çarparsın, istenen üç bulunur.
Problemler: Gaflet olunmasın ki probmlemler ya fazlaya, ya eksiğe, ya muamelâta, ya toplamaya veya çarpmaya ilişkin olur. Fazlaya bağlı olan soruya misal budur ki: Hangi sayı dörtte biri ile toplandığında üç olur: Bunu dörtlü orantı ile çözmek için verilen kesirin paydası olan dört sayısını alır mehaz dersin. Mehazda soruya göre işlem yaparsın. Yani soruda ekleme yapılmışsa eklersin, eksiltme yapılmışsa eksiltirsin. Bulduğun sayıya orta dersin. Böylece üç bilinen bulunmuş olur ki biri mehaz, biri orta, biri de soruda verilen sayıdır. Bu problemde mehaz dört, orta bir eklenerek beş, verilen sayı da üçtür. Mehazın vasıtaya oranı, bilinmeyenin soruda verilene oranla eşittir. Mehaz ile bilineni çarpıp, ortaya bölersen isteneni bulursun.
Misali budur:

$\frac{4}{5} = \frac{x}{3}$ $\quad 5 . x = 12 \quad x = \frac{12}{5} = 2\frac{2}{5}$

O halde kendisi ile dörtte birinin toplamı üç olan sayı, iki tam iki bölü beştir.
Eksiğe ilişkin olan soruya misal: Kendisinden üçtebiri çıkarılınca altı olan sayıyı bulunuz? Kesrin paydası olan mehaz üçtür. Bir çıkarınca orta iki olur. Bilinen sayı altıdır.

$\frac{\text{Me'haz}}{\text{Orta}} = \frac{\text{Bilinmeyen}}{\text{Bilinen}}$ orantısına göre $\frac{3}{2} = \frac{x}{6}$ yazılır.

Üç ile altıyı çarparsan, elde ettiğin onsekizi ikiye bölerek istenen dokuz sayısını bulursun.
Muamelâta ait soruya misal: Beş rıtlın fiatı üç dirhem olsa, iki rıtlın fiatı kaç dirhemdir?

$\frac{5}{3} = \frac{2}{x}$ veya 5 rıtl 2 dirhem ederse 3 rıtl x dirhem eder

Bilinmeyen dördüncü ortadır. İki ile üçü çarpıp beşe bölersen, bir dirhem ve bir bölü beş dirhem bulursun. Eğer soru üç dirheme beş rıtl gelirse iki dirheme kaç rıtıl gelir diye sorulsaydı: İki ile beşi zarpar üçe bölerdim; netice üç rıtıl ve bir bölü üç rıtıl olurdu. Çünkü soruların değeri farklı cinsi ile çarpılıp, elde edileni, aynı cinsine bölünür.
Toplamaya bağlı soruya misal: Hangi sayının üçte biri ile dörtte birinin toplamı ondur? Buna benzer sorularda, ortak paydayı bulur ve soruya göre hareket edersin.

Ortak payda onikiye, mehaz dersin. Onikinin üçte biri ile dörtte biri toplamı yedi olduğundan orta yedi olur. Soruda verilen on olduğuna göre:

$\frac{\text{Me'haz}}{\text{Orta}} = \frac{\text{Bilinmeyen}}{\text{Bilinen}}$ kaidesine göre $\frac{12}{7} = \frac{2}{10}$

O halde oniki ile onu çarpar, yediye bölersen istenen sayı olarak onyedi tam bir bölü yediyi bulursun.

Çarpma ile ilgili soruya misal: Hangi sayının dörtte biri ile altıda birinin çarpımı, kendisinin iki katına eşittir? Dörtte bir ile altıda birin paydaları dört ve altı olup ortak payda onikidir. O halde mehaz onikidir. Onikinin dörtte biri üç, üçte biri iki olup, çarpımları altı olduğundan orta altı olur. Soruda verilen iki kat olduğu için yirmi dört olur.

$\frac{\text{Me'haz}}{\text{Orta}} = \frac{\text{Bilinmeyen}}{\text{Bilinen}}$ kaidesine göre $\frac{12}{6} = \frac{x}{24}$

O halde oniki ile yirmidördü çarparsın, bulduğun ikiyüz seksensekizi altıya bölersin ve istenen kırk sekiz sayısını bulursun.

Dörtlü orantıda üç sayı bulunup ortalar eşit olursa, meselâ birincinin ikiciye oranı, ikincinin üçüncüye oranına eşit olsa, yanlardan biri de bilinmeyen olsa, ortanın karesini bilinen yana bölersin ve bilinmeyen yanı bulursun. Eğer ortalar bilinmeyen olsa, yanları birbiri ile çarpar ve kare kökünü alırsın, bilinmeyen orta bulunur. Meselâ: İkinin beşe oranı, beşin hangi sayıya oranına eşittir? denilse: Beşin karesini ikiye bölersin. İstenen sayı oniki tam bir bölü iki olur. Yahut da dördün hangi sayıya oranı, o sayının dokuza oranı gibidir? denilse: Yanların çarpımı olan otuzaltının kare kökünü alırsın. İstenen altı sayısı bulunur.

Allah'ı tanımakta yardımcı olan astronomi ilminin tahsilini kolaylaştıran matematik ilminin özetinden bu kadarla yetinilip, astronominin başlangıcı olan geometriye de sıra gelmiştir.

8-BÖLÜM:

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cisimlerin miktarlarını, boyutlarını beyan eden geometrinin, astronomi için önemli ve lüzumlu olan şekillerini kolay bir yöntem üzere dört madde ile beyan eder.

Birinci Madde

Nokta, çizgi, yüzey ve cismin tariflerini; çizgi ve yüzeyin kısımlarını ve özelliklerini özet olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, geometriciler demişlerdir ki: Arazın kısımlarından her nesne ki, ancak duyularla işareti kabul olup, hiçbir cihetle bölünme kabul etmese, ona: Nokta derler ki, hakikatte yer tutup, cüzü olmayan nesnedir. Bu
nesne, çizginin son iki ucudur. Arazların kısımlarından bir nesne ki, ancak duyularla işaretlenip ancak bir cihetle bölünme kabul etse, ona: Çizgi derler ki, noktayla biten,

uzunluğu, genişliği ve derinliği olmayan bir nesnedir. arazların kısımlarından her nesne ki, duyularla işareti kabil olup, iki cihetle bölünme kabul etse, yani uzunluk ve genişlik yönünden bölünme kabul etse, ona: Yüzey derler ki, o nesne uzunluk ve genişlikle olup, çizgiyle biter. Arazlardan bir nesne ki, üç cihete göre bölünme kabul etse, yani uzunluk, genişlik ve derinlik bakımından bölünmesi kabul olsa, ona: Cisim derler ki, matematikte bahsolunan cisim bilgisidir. Çizgi, doğru ile eğriye ayrılır. Doğru çizgi odur ki uzunluğu, mesafesi üzere
farz olunan noktalar toplamı birbirinin hizasında ola, yani bazı cüzleri yüksek, bazı cüzleri alçak olmayıp, bir tarafı göze mukabil oldukta; öteki tarafıyle ortasının ve diğer tarafının görünmesine bir engel olmaya. Eğri çizgi, bunun tersi olup, uzunluk mesafesinin cüzleri eğrilik üzere olup, bir tarafı göze mukabil oldukta; öteki tarafıyle ortasının görünüşüne eğri parçalar engel ola. Doğru çizgiler dahi ya paraleldir ya paralel değildir. Paralel çizgiler, düz olan iki ya fazla çizgilerdir ki, birbirlerinden uzaklıkları, bütün cüzleri eşit oyup, iki yanlarından doğruluk üzere sonsuza dek uzatılsalar, birbirlerine kavuşmaları mümkün olmaz. Paralel olmayan çizgiler, doğru çizgilerin tersidir. Yüzey ise, ya düzdür, ya değildir. Düz yüzey odur ki, bir ucundan bir ucuna varıncaya dek o yüzey üzerinde farzolunan cüzlerinin çizgileri birbirine karşılıklı ve paralel ola. Düz olmayan yüzey, bunun tersidir ki, düz olmayan yüzeylerin bazısına değirmi deler. Kürenin dış yüzeyinin yumruluğu gibi. Bunların yarımlarına: Yarım değirmi yumru ve yarım değirmi bükey derler. Yüzeylerin paralelleri ve paralel olmayanları; çizgilerin paralelleri ve paralel olmayanlarıyla kıyaslanırsa, bilinir.

İkinci Madde

Üçgenlerin kısımlarını, dörtgenlerin çeşitlerini, çokgenlerin açı kısımlarını, dairenin merkez ve çevresini, çap, kiriş, yay, pay ve sintüsü özet olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, geometriciler demişlerdir ki: Her yüzey ki, onu bir çizgi veya ziyade çizgi kuşatır, ona: Yüzey şekli derler. Eğer yüzeyi, üç çizgi kuşatırsa, ona: Üçgen derler. Bu dahi üç kısımdır. Birisine: Eşkenar üçgen denir ki, her üç kenarı birbirine eşittir. Birine: İkizkenar üçgen derler ki, ancak iki kenarı beraberdir. Birine: Çeşitkenar üçgen derler ki, kenarlarının üçü dahi birbirinden farklıdır. Eğer yüzeyi, dört çizgi kuşatırsa, dörtgen derler. Eğer beş çizgi kuşatırsa, beşgen derler. Bu minval üzere on kenara varıncaya kadar ongen derler. Eğer kenarları eşit olursa: Kare, beşgen, altıgen, yedigen, sekizgen, dokuzgen, ongen derler. Ama üçgen ve dörtgen dahi kısımlara ayrılırlar. Üçgende, dik açı
bulundukta; dik üçgen, derler. Geniş açı bulunduğu takdirde; geniş üçgen adı verirler. Geniş ve dar açıların bulunduğu üçgen, dar açılı üçgendir. Aynen bunun gibi, dört kenarı olan şeklin, dört kenarı eşit olursa ve dört dik açısı olursa, ona: kare derler. Açıları dik olup, kenarları eşit olmayana: Dikdörtgen. Bunun aksine ki, kenarları eşit olup, açıları dik olmayana: Eşkenar dörtgen derler. Kenarları eşit olmayıp, açıları dahi dik olmasa, lakin kenar ve açılarından karşılıklı ikisi eşit olsa, ona eşkenar dörtgen derler. Bunların dışındakilere yamuk derler. Kenarları dörtten fazla olan şekile: Çokgen dahi derler.Açı, iki çizgiyle kuşatılmış bir yüzeydir ki, kenarları bir noktada birleşir ki o iki çizgi bitişik olmaya. Açı iki kısım olup; birine: Doğu açı derler ki, bir noktada bitişmeksizin uzayan iki çizginin arasında yumrusudur. Birine geometrik cisim derler ki, bir veya daha faza yüzeyin kuşatmasından bir cisimde meydana gelir. Mesela koninin üst açısı gibi. Doğru açı dahi üç kısımdır. Birine: Dik açı derler ki, doğru bir çizginin üzerinde, kendi benzeri dik bir çizgi olup, iki tarafında

oluşan iki eşit açıların biridir. Dik olan doğru çizgiye: Dikey derler. bir kısmına: Dar açı tabir ederler ki dik açıdan küçüktür. Bir kısmına dahi geniş açı derler ki, dik açıdan büyüktür. Bu iki kısmın kenarları doğru olmak lazım gelmez.Şekil bir uzamdır ki, bir eğri çizgi, düz bir yüzeyi bir yönüyle kuşatır ki, yüzeyin içinde bir nokta farz olunsa, o noktadan çevreye çekilen çizgilerin cümlesi eşit olur. Şimdi o çevrelenen yüzeye daire derler. Onu çevreleyen eğri çizgiye, daire çizgisi ve değirmi çizgi derler. o ortada var sayılan noktaya, dairenin merkezi derler. Merkezden çevreye uzanan çizgilerin her birine, dairenin yarıçapı derler. Merkezi geçip, her iki uca ulaşan doğru çizgiye -ki belirtilen yarıçaplardan her ikisinin tamamıdır dairenin çapı derler. Bu çap ki, o daireyi iki eşit parçaya bölüp, çapın tamamıyle çevrenin bir yarısını kuşatır ve o daireyi iki parça edip, merkezi geçmeyen doğru çizgiye: Veter (kiriş) denir ki, daireyi iki eşit parçaya bölmeyip, biri büyük ve biri küçük olmak üzere iki kısma böler. Bu iki kısmın her birine: Parça adını verirler ve çevrenin her parçasına kavs (yay) adı verirler. Kirişin yarısına: Düz sinüs derler. Kirişin yarısından çıkıp, yayın yarısına ulaşan dikeye: Sinüs eğrisi derler. Dairenin çapının yarısına: mutlak sinüs derler, gaflet olunmaya.

Üçüncü Madde

Mücessem şekillerden, küp, silindir, koni, küre şekillerini; merkez ve çevresini, kuşağını, kutbunu; eksen ve hareketini, dairelerle dönencelerini, yavaş ve hızlı hareketlerini özet olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, geometriciler demişlerdir ki: Her cisim ki, ou bir veya daha fazla yüzey kuşatır, ona: Mücessem şekil derler. Eğer bir cismi, altı eşit kare kuşatırsa, ona: Küp derer. Eğer iki eşit paralel daire çevreleri arasını birleştiren düz yüzey ile bir cismi kuşatırlarsa, o cisme: Silindir derler ki, o iki daire onun tabanlarıdır. Merkezlerini birleştiren çizgi, o silindirin payıdır ki, eğer bu pay o tabanlar üzerine dikey olursa, o: Dik silindirdir. Değilse: Eğik silindir derler. Eğer bir daire, merkezden çam kozalağı yüzeyi gibi dar bir noktaya yükselip, bir cismi kuşatırsa, ona: Koni derler ki, o dairenin tabanıdır. Merkezden o noktaya çıkan çizgi, o koninin payıdır. Eğer o pay taban üzere dikey olsa, o: Dik konidir. Değilse eğik konidir. Bir şekil o şekilde olursa ki, onun ortasından bir nokta farz olunup, o noktadan o cismin yüzeyine çekilen çizgilerin cümlesi eşit olsa, o şekile: Küre ve o yüzeye: Kürenin çevresi ve değirmi yüzey derler. O noktaya: Kürenin merkezi ve o çizgilere: Kürenin çaplarının yarıları derler. Bu düz yüzey, bir küreyi iki parça eyledikte; bir daire ortaya çıkar. Eğer o yüzey kürenin merkezini geçerse, o daireye, büyük; ötekilerine küçük daire adı verilir. Kürenin çevresinde her nokta ki farz olunur, bir devrini tamam ettikte; bir daire çizer. Ancak iki karşılıklı nokta ki, onlara küre kutbu, hareket kutbu dahi derler. Bir çap ki, iki kutbun arasını birleştirir, ona: Eksen derler. Anlatılan dairelerden o daire ki, onun kutbu, kürenin kutbunun aynısıdır. Merkezi, kürenin merkezinin aynıdır. Ona: Küre kuşağı derler. O daire, iki kutbun arasını yarıya bölmekle, ona
paralellik eden bütün dairelerin en büyüğüdür. O daireler birbirinden küçüktür ki, onlara: var sayılan devir noktaları denir. İki tarafta bulunup, kuşağa oranla boyutları eşit olan her iki daire eşittir. Kürenin iki kutbu, bu dairelerin dahi kutuplarıdır. o halde şüphe yoktur ki bir küre, kendi yerinde hareketiyle merkezi üzere dönerse, onun kuşağı üzerinde bulunan hareketi, hızlı olup, kuşağa paralel olan küçük daireler üzerinde bulunan hareketi; kuşakta bulunan hareketine kıyasla yavaştır. Kutuplarına yakın olan hareketi, kuşağına en yakın olan haraketinden çok daha yavaştır. Kürenin

tamamı kendi yerinde durup, hareketi bu minval üzere iken hareketinin sürat ve yavaşlıkta farklılık göstermesi tabii bir iştir.
Bu işin bizzat kendisine bağlı olan farklılığı, feleklerin hareketinde sabit bir şekilde sürer. Feleğin hareketi, ya basittir veya muhteliftir. Basit olan haraketi ki, ona: Benzerli hareket derler. Odur ki, feleğin yüzeyinde ya içinde var sayılan bir nokta ki, o haraketle hareket eylese; o feleğin çevresinde eşit zamanlarda eşit açılar oluştura. Mesela dokuzuncu felek ki, en büyük felektir; âlemin merkezinin çevresinde doğudan batıya hareketle, bir gün bir geceye yakın bir sürede bir dönüşünü tamam eder. O halde, bu feleğin yüzeyinde farzolunan nokta o hareketle eşit zamanlarda eşit mesafeler kateder. Alemin merkezi çevresinde, eşit zamanlarda, eşit açılar oluşturur. Yani bu feleğin çevresinde kuşak misilli farz olunan daire, üçyüzaltmış eşit dereceye bölünüp; bu kuşak üzerinde farz olunan o feleğin noktası, anlatılan şekilde hareket eyledikçe her
bir yıldız saatinde, onbeş derece mesafe kateder. Önceki saatte kat eylediği onbeş derece kavse, ikinci saatte kat eylediği onbeş derece kavsi eşittir. Bu minval üzere hareketle âlemin merkezi çevresinde, önceki saatte oluşturduğu açı, ikinci saatte oluşturduğu açıya eşittir. Diğer saatleri dahi buna kıyas ile bilinir. Bu harekete, merkez çevresinde benzerli hareket derle. Eğer böyle olmasa benzerli demezler. Muhtelif hareket odur ki, benzerlinin tersi ola. Feleğin hareketi ya tektir ya bileşiktir. Tek hareket odur ki, bir felekten çıka. Bileşik hareket odur ki, birden fazla felekten çıka. Her basit hareket, tektir. Lâkin her tek hareket, basit değildir. Her muhtelif hareket bileşiktir. Lâkin her bileşik hareket, muhtelif değildir.

Dördüncü Madde

Yüzeysel şekillerin ölçülerini, mücessem şekillerin miktarlarını ve yüksekliği olan eşyanın yüksekliklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, geometriciler demişlerdir ki: Bir yüzeyin miktarı onun ölçümüdür. Yani bir şeklin ölçüm bilimi, onun yüzeyinin miktarını bildirir.Dik açılı olan bir üçgenin ölçümü, dik açısını kuşatan iki kenarının birini, öteki kenarın yarısına çarpmakla elde edilir. Geniş açılı olan üçgenin ölçümü, bu açısından kirişine çıkan dikeyi, kirişin yarısına çarpmakla veya aksiyle elde edilir. Açıları eşit olan üçgen ölçümü, herhangi bir açısından kirişine çıkan dikeyi, kirişin yarısına çarpmakla veya aksiyle elde edilir. Eşkenar olan üçgenin ölçümü, bir kenarının karesinin dörtte birinin iki katını üçe çarpmakla elde edilir. Dikdörtgenin ölçümü, bir kenarını, kendi yarısına çarpmakla elde edilir. Eşkenar dikdörtgenin ölçümü, kenarlarından birini, öteki kenarına çarpmakla elde edilir. Çok kenarın ölçümü, iki çapından birinin yarısını, o çapının tamamına çarpmakla elde edilir. Eşkenar olan çokgenlerin ölçümleri, çaplarının yarısını kenarlarını toplamının yarısına çarpmakla elde edilir.Dairenin ölçümü, çevresine bir ip tatbik edip, bunun yarısını, çapının yarısına çarpmakla elde edilir. Eğer dairenin çapı, üçe ve yediye çarpılsa, çevresinin ölçümü elde edilip, ipe hacet kalmaz. Eğer dairenin çevresi, üçe ve yediye bölünse, çapına gerek kalmaz. Zira ki, her dairenin çevresi, çapının üç ve yedi katıdır. Onun için bir dairenin çapı, yirmi ikiye çarpılıp, çarpım yediye bölünse, bölüm o dairenin çevresi olur. Eğer dairenin çevresi, yediye çarpılıp, çarpım yirmiikiye bölünse, bölüm o dairenin çapı olur. Küpün ölçümü, karenin ölçümünden bilinir. (Karenin ölçümünün altıya çarpımı) Dik silindirin yüzölçümü, bir tabanını çevresine çarpmakla elde edilir. Dik koninin yüzölçümü, tepesiyle tabanı çevresini birleştiren dikeyi, çevresinin yarısına çarpmakla elde edilir. tabanlarnın yüzölçümleri ise, tıpkı dairede olduğu gibidir. Kürenin yüzölçümü, çapını, en büyük dairesinin çevresine çarpmakla elde

edilir. Kürenin bütün miktarları, çapının yarısını, üçgeninin yüzeyine çarpmakla elde edilir. Yahut çapı, küpünden yedisini ve yedisinin yarısını atıp, kalandan dahi aynı şekilde kalandan doksanı atmakla, bütün miktarı elde edilir. Bunlara kıyasla bulutların miktarları, feleklerin cisimlerinin ve yıldızların ölçümleri ortaya çıkar.Yüksekteki şeylerin yüksekliklerinin ne miktar olduğunu bilmenin kolay yolu budur ki: düz bir yerde bulunan yüksek nesnenin taşının düşüş yerine ulaşmak mümkün ise; o düz yerde boyundan daha uzun bir mızrak dikip, ondan o kadar uzaklaşırsın ki, görüşün o mızrağın tepesinden geçip, o yüksek şeyin tepesine vara. Bundan sonra durduğun yerden, o yüksek şeyin taşının düşüş yeri olan aslına varıncaya değin, ayak ile, ya başka eşya ile ölçüp, bulduğun toplamı, mızrağın senin boyundan fazla olan kısmına çarparsın. Sonra elde ettiğin sayıyı, durduğun yerle o yüksek şeyin, mızrağın tamamının arasındaki mesafeye bölüp, bölüme kendi boyunu eklersin; ne miktara ulaştıysa, işte o yüksek şeyin yüksekliği odur.Öteki çözüm yolu da budur ki: O yüksek şeyin yakınında olan düz yer üzerinde bir ayna koyup, ondan uzaklaşırsın. O kadar gidersin ki, o aynada yüksek şeyin tepesini seyredesin. Sonra ayna ile yüksek şeyin arasındaki mesafeyi boyuna çarparsın ve çarpımı, durduğun yerle aynanın arasındaki mesafeye bölersin ve işte bölüm o yüksek şeyin yükseklik mesafesidir. Zira ki, boyunun, durduğun yerle aynanın arasındaki oranı; o yüksek şeyin ayna ile kendi aslı arasında olan oranı gibidir. Şu halde bilinmeyen, ortalardan biridir. Çünkü dörtlü orantıdan boyun yüksekliği ilktir ve ayna ile durulan yerin arası mesafesi ikincidir. Yüksek şeyin yüksekliği ise üçüncüdür. Ayna ile yüksek şeyin aslı dördüncüdür. Burada bilinmeyen üçüncüdür. Vakta ki, iki tarafın çarpımını bilinen ortaya bilersin; bilinmeyen bölüm olur.Bir yolu dahi budur ki: Bir asa dikip, gölgesinin sana olan oranını bilirsin. Şu halde yüksek olan şeyin gölge vaktinden, yükse şeyin yüksekliğini bilirsin. Güneş ufuktan kırkbeş derece yükseldikte; her nesnenin gölgesi, kendisi kadar olur. Şimdi, geometriden bu miktarca yazıldıkta; Allah Taâlâ'nın: "Göklerin ve yerin melekûtuna bakmazlar mı?" (7/185) remzi, âlemin yapısından da bir miktarca yazmağa gerektiren sebep olmuştur. Ta ki, en yüze istek olan Mevla'yı tanımaya yardımcı ola.

9-BÖLÜM:

İKİNCİ BAHİS

Alemin şeklinin yuvarlak olduğunun isbatını; yıldızların ve feleklerin durumlarının keyfiyetini, hakîmâne on bölümle tafsil eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

Cisimler âleminin biçiminin yuvarlak olduğunu ve âlem küresi üzerinde çizilen büyük daireleri ve feleklerin tabakalarının tertibini ve cisimlerin özlerini ve en büyük feleğin şekil ve yapısını altı madde ile beyan eder.

Birinci Madde

Feleklerin yuvarlaklığının kabulünü ve unsurları ve yuvarlaklığa erişkin olan hayret verici meseleleri bildirir.

Ey azizi, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Unsurların ve feleklerin yuvarlaklığının inkârı için ileri sürülen delillerden uzaklaşmak, astronomi ilminde gereklidir ki, cisimler âleminin ve yerin yuvarlak olması kabul edile. Zira ki, bu ilmin kaideleri hepten bu esas üzere kurulmuştur. Bundan başkasına imkan yoktur. Bu felsefî görüş, şeriata aykırı sanılırsa; endişenin atılıp, kalbin yatışması için bitmeyen feyz kaynağı İmam Muhammed Gazali (Allah ona rahmet etsin) hazretlerinin "Tehafüt-ü Felasife" adlı kitabında yazdığı arapça ibareleri aynıyle burada tercüme kılınmıştır ve o büyük imam hazretleri buyurmuştur ki:
"Malûm olsun ki, filozoflar ile halk arasında olan ihtilaf üç kısımdır ki: Bir kısımda münakaşa, mücerret söze dayanır. Meselâ: Filozoflar, alemin yaratıcısına cevher deyip; cevheri, mekândan münezzeh, zatıyle kâim varlık ile tefsir eyledikleri gibi. İkinci kısımdaki çekişmeler, dinden bir esasa ilişkin olmayan işlerdedir. O halde onlarla münakaşa etmek, peygamberleri tasdik zaruretinden değildir. Yani o işleri kabul, onları yalanlamayı veya aksini gerektirmez. Meselâ: Ay tutulması, yerkürenin güneş ile ay arasına girmesiyle ayın ışığının görünmemesinden ibarettir. Zira ki ay, ışığını güneşten alır. Yer ise küredir ve gök her taraftan yeri kuşatmıştır. Ne zaman ay, yerin gölgesinde kalsa, güneşin ışığı ondan kesilir, dedikleri gibi. Ve dahi güneşin tutulmasının mânâsı, yerden güneşe bakan şahıs ile güneşin arasında ayın bulunması ve gölge olmasıdır. Bu durum güneşle ayın baş ve kuyruk düğümlerinde bir anda birleştikleri vakitte olur dedikleri gibi. Bu görüşleri dahi münakaşa ile çürütmekle durumu değiştirmek mümkün değildir.
Bu durumda, o kimse ki, söylenmiş bu işleri çürütmekte münazarayı, dinin gereklerinden zanneder; o kimse dine zarar vermiş olur. Zira ki, bu işlerin olmasına geometrik ve matematiksel deliller delalet eder. Bir kimse ki, ona muttali olup, tahkikine gücü yeter, sebebinden ve vaktinden, miktarından ve süresinden haber verir; ona denilse ki: "Bu şeriata aykırıdır." Buna rağmen o kimse kesinlikle bildiği bu işte şüphe etmez, beşki şeriatta şüphe eder ki: "Kesin bilgiye aykırı şeriat nasıl olur?" diye tereddüde başlar. İmdi, şeriata, yoluyla tan edenlerin zararından, yolsuz yardım edenlerin zararı daha çoktur. Nitekim "akıllı düşman akılsız dosttan iyidir," demişler.
Bundan sonra İmam Gazali hazretleri, güneş ve ay tutulmaları hususundaki Hadîs-i Şerifi nakledip, demişlerdir ki: "Hadîs-i Şerifin sonunda buyurulduğu üzere: "Ay tutulması İlahî tecelli sebebiyle saygıdır," bu fazlalığın nakli sahih değildir. Sahih olduğu takdirce dahi kesin işlerde, iddialaşmaktansa te'vili ehvender. Çok açık deliller, kesinlikle bu noktaya ulaşmayan kati işler karşısında te'vil olunmuştur; nerede kaldı ki nakli sahih olmayan...
Filozoflarla İslâm âlimleri arasında tartışılan konu: Alemin sonradan olduğu ve sonradan olmadığı meselesidir. Alemin sonradan olduğu sâbit olduktan sonra; yuvarlak olsun, düz olsun; felekleri ve unsurları buldukları gibi, onüç tabaka olsun, daha az veya çok olsun, dine zarar vermez. Alem her nice olursa olsun, kastolunan şey, onun Allah'ın kudretiyle vücuda geldiğidir.
Üçüncü kısım odur ki, onda tartışma, din esaslarından birine ilişkin ola: Alemin sonradan yaratılması, Allah'ın sıfatları, cesetlerin haşri gibi. Bu maddelerde onlarla gerektiğince tartışmak ve sözlerini çürütmek lazımdır. Meselâ: Onlar derler ki: "Alem sonradan yaratılmamıştır, kadimdir. Zira ki

kadime dayanır ve her kadime dayanan kadimdir. O halde âlem kadimdir." Biz bu sözleri çürütüp, deriz ki: "Alem sonradan yaratılmıştır, hâdistir, çünkü değişicidir. Her değişikliğe uğrayan hâdistir."
İmam Gazali hazretlerinin bu sözleri, burada yazılmıştır. Ta ki dine bağlı olanlar, anlatılacak şaşırtıcı işleri, şeriate muhaliftir diye reddetmekle reddolunmuş olur kabilinden zannetmeyeler ve inkâr yoluna gitmeyeler.

İkinci Madde

Alemin yuvarlaklığını isbat eden akli delilleri bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Alemin işlerinin tümü birbirine bağlıdır. Alem, birbirini çevreleyen ve birbirine teğet kürelerdir ki, iğne atacak bir boş mekân olmayıp, ulvî ve süflî cisimlerle dolmuştur ve âlemin tabii yapısı yuvarlak şekil üzere olmaktır. Tabiatının gereği olan nice deliler ile bu dava ispat edilmiştir. Alemin her ne tarafına bakılsa, yumru görünür. Her kuşağın bir kavis olduğu nazarî ve fikrî kanun ve insan aklının tecrübesiyle bilinir. Kürevî şekil, şekillerin en genişi olduğundan başka gökte ve yerde müşahede olunan durumlar, kürevîden gayride olmak muhaldir. Yuvarlak zemini düzeysel zannedip, dünya düzdür fikrini edenler, hayalî vehmin mağlûbudur.
Kara, deniz, dağlar, vâdiler, değişik şekilleriyle toptan bir küre olup, yerin gölgesiyle ay tutulduğu ve tutulma anında yerin gölgesinin ayıp yüzünde dönücü bulunduğu ve yeryüzünde seyyahların hareketiyle enlem ve boylam yerlerinin değişiklik üzere bulunduğu hep yuvarlaklığın delilleridir. Sabit yıldızlar, âlemin kutbunun çevresinde paralel daireler üzere dönüp, kutba yakın olan yerde küçük daireler çizerek görünmesi ve ufuk dairesine teğet görünen sabit yıldızdan ekvatora varıncaya değin zaman boyutu hesabiyle gizlilik zamanının artması, ta bir hadde varıncaya değin ki, görünme ve gizlenme zamanları eşit ola. Bundan sonra gizlilik zamanı yavaş yavaş artıp, görünme zamanı azala. Hatta öbür kutbun yakınında hiç görünmeye. Doğan yıldızların ufuktan günün yarısına gelinceye dek yavaş yavaş yükselip, doğması ve yine aynı minval üzere batması ve yıldızın büyüklüğü ufkun üstünde değişmeyip, batış ve doğuş sırasında yerin buğusuyla değişir ve büyük görünmesi ve daima yeryüzünden göğün yarısı ya yarısına yakını görünmesi ve yıldızın doğudakiler üzerine, batıdakilerden önce doğası ve batması; ay ve güneş tutulmalarının saatiyle meydana gelmesi; kuzey tarafına gidenlere, kuzey kutup yıldızı ve diğer kuzey yıldızlarının yüksekliklerinin artması ve güney yıldızlarının düşüşünün artması; güney tarafına gidenlere, kutup yıldızının ve güney yıldızlarının yüksekliğinin artması ve kuzey yıldızlarının düşüşünün artması; deniz suyu yumruluğunun, gemiden örttüğü sahillerin ve dağların, bakanlara, önce en yüksek tarafları görünüp, yaklaştıkça en aşağılarının dahi görünmesi; yıldızların görünme süresince yükseklik ve düşüşünün eşit olması; güneşin ekvator üzerinde iken görünmesi ve görünmemesi süreleri eşit oldukta; doğup ve batacak, gölgenin düz bir çizgi üzere doğu ve batı noktalarına karşılık ve iki gölgenin birbirine eşit olması... Bütün bunlar, yerin ve göğün yuvarlaklığına delalet eder.
Ay tutulması vaktinde, ayın yüzünde daire şeklinde ortaya çıkan yer kürenin gölgesi olduğu, yerin küreliğine açık delildir. Zira ki, eğer yer, küre şeklinde olmayıp, ya üçgen, ya kare, ya altıgen şeklinde olsa, ay tutulması

ile ayın yüzünde ortaya çıkan yerin gölgesi dahi daire şeklinde belirmeyip, ya üçgen, ya kare, ya altıgen şeklinde görünmek iktiza ederdi. Oysaki görüntü hep daire şeklinde olmuştur.
Atmosferik olaylar değişik yerlerde gözetlenip; doğu tarafında, seher vaktinde vaki olan ay tutulması ve doğuş anında beliren güneş tutulması, batıdakilere görünmez. Batıda, doğuş anındaki ay tutulması ve akşam vaktindeki güneş tutulması, doğudakilere görünmez. Göğün ortasında ortaya çıkan güneş ve ay tutulmaları, yerin alt yüzünde oturanlara görünmez. Yerin altı tarafında ve göğün ortasında vaki olan güneş ve ay tutulmaları, yerin üst tarafında oturanlara görünmez. Yerin üstünde ve göğün ortasında meydana gelen güneş ve ay tutulmaları, batıdakilere, doğudakilerden önce görünür. Mesela batıdakilere ya seher veya kuşluk vakti görünür, doğudakilere ya akşam veya ikindi vakti görünür. O halde doğuluların sabah ve akşamı, batılılarınkinden önce olduğu ay ve güneş tutulmalarıyle bilinir.
Nitekim şehirler arası uzaklıklar, güneş ve ay tutulmalarıyle bulunur.
Bütün bu durumların, kürenin gayrisinde olmak ihtimali yoktur.
Bütün bunları bir yana bırakalım, Hind-i Şarkî adı verilen Hindistan'a ve Hind-i Garbî adı verilen Yeni Dünya'ya (Amerika) deniz yoluyla sefer edenlere şarken ve garben gidip-gelme imkanı ortaya çıkıp; batıdan gidip, yerin altından dolaşıp doğudan gelen gemiler, yerin yuvarlaklığı davasını ispat edip, bütün delillerin mühürü olup, tartışma kapısını kapamıştır.

Üçüncü Madde

Dünyanın yuvarlaklığı kaidesi üzerine bina edilen şaşırtıcı meseleleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun kip astronomlar demişlerdir ki: Yuvarlaklık kaidesine dayanan astronomi ilminin şaşırtıcı meseleleri vardır ki, hem sorulur, hem şaşılır.
Birinci esele: bir günün üç şahsa nisbetle değişik olmasıdır. Mesela: Belirli bir yerden, üç şahsın biri doğuya, biri batıya gidip, biri de orada kalsa, ve gidenler, doğru bir çizgi üzere, ve aynı hızla yürüyüp; doğuya giden batıdan, batıya giden doğudan gelip, bir günde yerinde duran şahsın yanında toplansalar. Hareket günü, yerinde durana göre cuma olsa; batıya gidene göre perşembe, doğuya gidene göre cumartesidir. Şimdi, bunun sırrı budur ki, mesela batıya gidenin seyri yedi gün olsa, güneşin hareketine uygun gitmesiyle, duranın gün batımında, bunun gün batımı vakti, güneşin devrinin yedide biri kadar geç olur. Bu gecikmeden, yedi günde bir gün bir gece eksilmiş olur. Bunun için yerine geldiği gün, ona nisbetle perşembe düşer. Bunun gibi doğuya gidenin seyri güneşin hareketine ters olduğundan, batıya gidenin aksine o, durandan günbatımı güneşin devrinden yedide bir kadar önce olup, yedi günde bu eksikliklerin toplamından bir gün bir gece hasıl olup, geliş günü ona göre cumartesi düşer.
İkinci mesele budur ki: Yeryüzünde derin bir kuyu üzerinde yüksek bir minare olsa; o kuyunun dibinde bir kâseyi su doldurup, o suyu minarenin tepesinde o kâseye koşalar, almayıp fazla gelir. Zira ki, merkez daireden uzaklaştıkça yumulma yayı az olur ve unsurların cüzleri ise her nerede bulunursa, âlem küresinden bir damladır. Şimdi kâsenin ağzında bulunan dairenin kavsi, kuyunun dibinde ye merkezine yakın olup, eğri olu ve minarenin tepesinde, ona oranla düz olmaya yakın olmakla, bir miktar fazla

su alır.
Üçüncü mesele budur ki: Gayet yüksek bir minare şerefesinde, iki yerden birer taş atılsa, iki taşın düşüş yeri arası, şerefedeki atılış yerleri arasındaki mesafeden az olur. Mesela şerefenin bir kenarından bir kenarına uzaklık beş metre olsa, taşların düşüş yerleri arasındaki mesafe beş metreden az olur. Aynen bunun gibi iki duvarın tabanlarındaki mesafesiyle, yukarıdaki mesafesi aynı değildir Zira ki, iki şakülün başlangıç ve sonuçları eşit olmaz, gittikçe yakınlıkları artarak, yerin merkezinde birleşseler gerektir.
Yine yuvarlaklık kaidesine dayanan şer'î meseleler sorulur. Birinci mesele: Zeyd, İngiliz gemileriyle kutuplara vardıkta; altı ay gündüz altı ay gece olmakla, bu müddette beş vakit namazı ve ramazan orucunu ne şekilde eda eder.
İkinci mesele: Zeyd, Amr ile kıyamet alâmetlerinden olan güneşin batıdan doğması meselesinde bahse tutuşup; Zeyd bu meseleyi, astronomi kaidelerine tatbik mümkündür, dese: Amr inkâr etse; Zeyd, Takiyüddin Rasit'in sözüne göre, burçlar dairesi genel meyli (23,5 derece) geçip, uzun sürede ekvator hattıyla çakışıp, diğer gezegenlerin kuşakları da onun gibi çakışmakla; batıdan doğmuş olur. Nitekim halen altmış altını enlemde güneş, batıdan doğar, deyip, durumu böyle açıklasa. Amr ise inkârında ısrar edip, bu mümkün değildir, dese ve eğer mümkün olursa karım boş olsun dese, talak vaki olur mu?
Üçüncü mesele: Zeyd Mekke şehrinden başka bir yerde bir mekan vardır ki o mekanda, dört yön kıbledir ki ayakucu notasındadır dese; Amr inkâr edip, ikisi de 'benim sözüm doğru değilse kölelerimiz azat olsun' deseler, hangisinin yemini bozulur?
Bu üç sorunun cevabı arz olunmadı.

Dördüncü Madde

Feleklerde ve yerde ortaya çıkan olayları açıklamak için, âlem üzerinde konuları ve çizilen on büyük daireyi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronamlar, feleklerdeki ve yerdeki işleri tespit ve biribirine bağlamak için, âlem üzerinde, nice muhtelif daireleri kutuplarıyla beraber ispat etmişlerdir. Meşhur daireleri iki kısım itibar edip; bir kısmını büyük daireler, bir kısmını küçük daireler saymışlardır. Ama büyük daireler, bir kısmını küçük daireler saymışlardır. Ama büyük daireler odur ki, yukarıda açıklandığı gibi, âlem küresine oranla büyük ise de, ona küçük derler. Değirmi kuşaklar gibi.
Büyük daireler, on tanedir ki: Muaddilünnehar (güneşitleyici) dairesi, mıntıkatül buruç dairesi, (Burçlar kuşağı dairesi) dört kutuptan geçen daire, ufuk dairesi gündüz yarısı dairesi, yükseklik dairesi, semtler ilk dairesi, eğilim dairesi, enlem dairesi, görünen gök ortası dairesi.
Sayılan bu dairelerin bazısı âlem küresi üzerinde ayrı ve hareket edici olarak konulmuştur. Bazısı bitişik ve sabit resmolunmuştur. Ayrı ve hareket edici olan büyük daireler, altı tanedir. Biri gün yarısı dairesi, biri ufuk dairesi, biri yükselme dairesi, biri ilk semtler dairesi, biri eğilim dairesi ve biri enlem dairesidir. Bitişik ve sabit olan daireler, sayılan bu dairelerden gayrisi olan büyük dairelerdir ve küçük dairelerdir.
On büyük daireden ilk daire: Gün eşitleyici dairesidir. Buna düz felek dahi

derler. Buna onun için muaddil (eşitleyici) derler ki: Güneş buna teğet oldukta; Doksanıncı enlemden başka her yerde gece ve gündüz yaklaşık olarak eşit olur. Bu dairenin yüzeyinde, yerküre üzerinde çizilen daireye: Ekvator derler. Zira ki fele onda uzaklığını kuruyarak, dolap gibi döner. Yani gün eşitleyici daire, alemi böler farzolundukta: Ekvator, yer düzeyi üzerinde ondan meydana gelen dairenin çevresidir. Ekvatora paralel olan dairelere: Günlük dönüş yerleri derler. Bunlar hayal edilen küçük dairelerdir ki, büyük felekte farzolunan her noktadan bu feleğin dönmesiyle, onun üzerinde iki kutbu olan âlemin kutbu ile kuşağı olan eşitleyici dairenin arasında çizilirler. Bu daireler, günlük hareketle çizildiklerinden, bunlara: Günlük dönüş yerleri derler.
İkinci daire,e burçlar kuşağı dairesidir. Buna, burçlar feleği dahi derler. Oniki burç, bunun üzerinde itibar olunduklarından buna: Burçlar dairesi dahi derler. Buna paralel olan dairelere: Enlem daireleri derler. Zira ki, yıldızın merkezi onların birinin yüzeyinde bulunsa: Burçlar dairesinden kuzeye ya güneye eğilimli olmuş olur. Şimdi o yıldızın enlemi, o daire ile burçlar dairesi arasında olan mesafedir. Bu daireler dahi günlük dönüş daireleri gibi hayalî küçük dairelerdir Çünkü burçlar feleğinin iki kutbu ki, burçlar dairesinin iki kutbudur, âlemin iki kutbu olan gün eşitleyici dairenin kutuplarından başkadır. Şimdi lazımdır ki, gün eşitleyicisi daire ile burçlar dairesi âlemin çevresi üzerinde, iki karşılıklı nokta yanında kesişirler, ki, o noktaların arasında her birinden yarım daire meydana gele. Zira ki, burçlar dairesi gün eşitleyicisi gibi büyüktür. O noktanın biri ki, burçlar feleği, gün eşitleyicisinden kuzeye meylini ondan başlar. ona: Bahar eşitlik noktası (21 mart) derler. Zira ki, güneş buraya geldikteo Çok yerde bahar mevsimi belirir. Bunun karşısındaki noktaya: Güz eşitlik noktası (21 aralık) derler. Yine azımdır ki, burçlar dairesinin, gün eşitleyicisinden nihaî uzaklığı, yarı dairelerinin ortasında iki nokta yanında olur ki: Biri kuzey kutbu sebtindedir ve ona: Yaz dönümü derler. Öbürü güney kutbu semtindedir ve ona: Kış dönümü noktası derler. Şimdi bu iki kesişme ve iki nihaî uzaklık ile burçlar dairesinin dört noktası belirlenmiştir. Onlar da dörtte bire bölünür. Bundan sonra bu dört çeyrekten iki çeyrek bitişiğin her biri üzerinde iki nokta farzolunmuştur ki, onlarla o çeyrekler üzer eşit bölüme bulunmuştur. Bundan sonra altı büyük daire hayal olunmuştur ki, hepsi iki karşılıklı noktada yani iki burçlar kutbu üzerinde kesişmişlerdir.
Üçüncü daire, dört kutuptan geçen dairedir ki: Adı geçen altı dairenin biridir. Bunun âlem küresi üzerinde iki kutbu, orta noktadır. Bu daire âlemin iki kutbundan ve iki kutup burcundan, iki değişim noktasından geçmiştir. Onun için bulan: Dört kutbu geçen daire derler. Bu altı hayalî dairenin biri o dairedir ki, iki orta noktadan geçmiştir. Kutupları, iki değişim noktası olmuştur. Altı daireden geriye kalan dört daire, o iki çeyrek üzerinde farzolunan dört noktadan ve o dördün karşısında bulunan öteki dört noktadan geçmişlerdir. Bunların kutupları burçlar dairesi üzerinde farzolunan noktalardır. Şimdi sekizinci felek, bu altı daire ile oniki kısım olmuştur. Her bir kısmını, iki yarım daire kuşatmıştır. Her kısmında, burçlar kuşağında bulunanlar burçlar kavsi adıyla şöhret bulmuştur. Onun için sekizinci feleğin ismi: Burçlar feleği olmuştur. Bu altı daire, âlemi keser farzolunsa, büyük felek ve benzer feleklerin cümlesi, oniki burca bölünür.
Dördüncü daire, ufuk dairesidir. Bu hareket eden bir büyük dairedir ki

feleğin görünen yarısından görünmeyen yarısını ayırmıştır. Buna nispetle yıldızların doğuş ve batışları belirlenmiş ve bilinmiştir. Bunun iki kutbu; başucu (zenit), ayakucu (nadir) bulunan iki noktadır. Ufuk dairesi, gündönümünü iki noktada kesmiştir ki, birine doğu noktası ve doğu gün-eşitleyici; birine batı noktası ve batı güneşitleyici derler. Bu iki nokta arasını birleştiren doğru çizgiye: Doğu ve batı çizgisi ve güneşitleyici çizgi derler. Bu ufuk dairesinin burçlar dairesi ile kesiştiği iki noktaya, doğan ve batan derler. Doğu noktası ile burçlar dairesi, ya yıldız merkezi arasında ufuk dairesinden vâki olan kısa kavse doğu siası (Amplitude); doğu noktası ile onların arasında bulunan kavse batı siası derler. Bu ufuk dairesine paralel olan küçük dairelere köprüler derler; Ufuk dairesinin üstündekilere yüksek köprüler derler. Altında bulunanlara alçak köprüler derler.

Beşinci daire, gün yarısı dairesidir. Bu dahi hareket eden bir büyük dairedir ki, âlemin iki kutbundan ve başucu, ayakucu noktalarından geçmiştir. Bunun iki kutbu, doğu noktası ve batı noktasıdır. Bu gün yarısı dairesi, ufuk dairesini iki noktada kesmiştir. Biri güney noktası, biri kuzey noktasıdır. Bu iki noktanın arasını birleştiren çizgiye; gün yarısı çizgisi, zeval çizgisi, güney ve kuzey çizgisi derler. Bunların hepsi dokuz enlemin gayrisindedir.

Altıncı daire, yükseklik dairesidir. Buna başucu dairesi dahi derler. Bu hareket eden bir büyük dairedir ki, başucu ve ayakucundan geçip, o çizginin tepesinden geçmiştir ki o çizgi, âlemin merkezinden gelip, güneşin merkezinden ya yıldızdan geçip, üst feleğin yüzeyine çıkmıştır. Bu yükseklik dairesi, ufuk dairesini dik açılar üzere iki ortada kesmiştir. O noktalar sabit olmayıp, ufuk dairesi üzerinde yıldız ve güneşin intikali sebebiyle yer değiştirirler. Her birine başucu noktası adı verilir. Bu noktalarla doğu ve batı noktaları arasında ufuk dairesinde bulunan kavse, başucu noktası derler. Bu iki başucu noktasıyla güney ve kuzey noktaları arasında bulunan kavse, başucunun bütünü derler. Bu yükseklik dairesi, gün yarısı dairesine bir gün bir gecede iki defa çakışır.

Yedinci daire, semtlerin ilk dairesidir. Bu hareket eden bir büyük dairedir ki; başucu ve ayakucu noktasından, doğu ve batı noktasından geçer. Bunun kutupları güney ve kuzey noktalarıdır. Bu daire, gün yarısı noktası, ile başucu ve ayakucu noktasında dik açılar üzere kesişmiştir. Alem küresi bu daire ile ve gün yarısı dairesi ile sekiz eşit kısım olmuştur ki: Dördü yerin üzerinde, dördü ufkun altında bulunmuştur. Bu daireye onun için semtler ilk dairesi derler. Yükseklik dairesi bunun üzerine çakıştıkta; onun kavsi, başucu, başucu bütünü kalmaz. Semtler ilk dairesine teğet olan günlük dönüm noktalarına, bölge dönüm noktaları derler ki, o bölgelerde oturanların başucu dönüm noktalarıdır.

Sekizinci daire, eğilim dairesidir ki; bu dahi hareket eden bir büyük dairedir. Güneşitleyici dairenin iki kutbundan geçmiştir. Güneşitleyiciden, yıldız ve burçlar kuşağının eğilimi bununla bilinmiştir. Buna ilk eğilim denmiştir.

Dokuzuncu daire, enlem dairesidir. Bu dahi hareket eden bir büyük dairedir ki, burçlar feleğinin iki kutbundan geçip, o çizginin başucundan geçmiştir. O çizgi âlemin merkezinden gelip, yıldızın merkezinden geçip, burçlar feleğinin yüzeyine çıkmıştır. Bu enlem dairesi ile, yıldızın enlemi bilinmiştir. Güneşitleyiciden, burçlar feleğinin ikinci eğilimi bununla bulunmuştur.

Onuncu daire, görünen göğün orta dairesidir. Bu daire, burçlar kuşağının ve ufuk dairesinin kutuplarından geçmiştir. Bunun iki kutbu, doğu ve batı noktalarıdır. Ufuk dairesi ile burçlar kuşağının ufku arasında veya aksiyle bu dairede oluşan kısa kavis, görünen iklim enlemidir.
Burada, bu büyük daireleri açıklamakla yetinip, kalan daireleri, yerleri geldikçe yazılmak hoş gelmiştir.

Beşinci Madde

Feleklerin bütün tabakalarının yapısını; feleklerin parçalarının hareketlerini: Günlük dönüş hareketinin keyfiyetini; yönlerin sınırlanmasını; yüksek gök cisimlerinin mahiyetini özet olarak bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Kainatın yaratıcısı ve düzenleyicisi olan Cenab-ı Hak'kın murad ve yaratmasıyla bütün feleklerin cisimleri, toprağa varıncaya kadar dört unsur; lahana yaprakları gibi biribirinin içinde dürülmüş olup, bir düzen üzere büyüğü küçüğünü kuşatmış ve her yönden birbirine teğet ve sürekli, hepsi bir tek küre şekline girip; cisimler âleminin Rabbani hikmetle güzel bir nizam üzere temeli atılmış ve tesis olunmuştur. Bu şaşırtıcı ve garip bileşim heykelinin şekil ve yapısı; bütün İslâm filozoflarının ve din âlimlerinin çoğunun birbirlerine yakın görüşleriyle şöyle alınıp, kabul edilmiştir: Cisimler âlemi, biribirini kuşatan küreler ve unsurlar üzerinde soğan kabukları gibi tabakalar halinde olup, hepsi bir top şekline girmiştir.
Esîrî cisimler yani külli felekler dokuz tane olup, bütün yüksek cisimlerin ve alçak unsurların iç gözeneğinde varsayılan bir cüz bulunur ki, o, âlemin merkezi ve herşeyin esasıdır. Bu dokuz göğün en büyüğü, atlas feleğidir ki, cihanın yönlerinin sınırlayıcısı ve zamanın vakitlerinin belirleyicisi odur. Bu felek, öteki felekleri avucunun içine alıp, yirmidört saatte bir kere, ışıldayan, sabit ve gezegen yıldızları tümüyle doğudan batıya devreder. Bu doğuş ve batış ki; gece ve gündüz, aydınlık ve karanlık sürekli böyle oluşur. Hepsi onun hareketine dayalı ve bağlıdır. Bu dokuz feleğin sonuncusu, ay feleğidir, ki, atmosferi, oluşum ve bozuşum âlemini, eşyayı her taraftan kuşatmıştır. Dört unsurun küreleri, ay feleğinin içinde mertebelerince durmuş ve yerleşmişlerdir. Her durumda çevre tarafı üst yön, merkez tarafı al yön olup; yeryüzünde ve suda ayakta duran ve gezenlerin başları, ay feleği tarafına; ayakları âlemin merkezi tarafına olduğu bir gerçektir.
Bu dokuz felek ve içindekiler, saf, ışıklı ve şeffaf olup, saffetlerinin kemalinden bunlara: Kâh billur, kâh buzlu, kâh sulu demişlerdir. Gerçek feleklerin cüzlerinin tamamı ve unsurların parçalarının arasında fazlalık ve boşluk olmadığında filozofların hepsi birleşmişlerdir. Lakin büyük feleğin gerisinde ısrarla sözü edilen hoşluğu; ilk filozofar maddeden soyutlanmış bir bulut mevcuttur demişler, kelam bilginleri bunu hayalî boşluk ile tabir ve tefsir etmişlerdir. Çünkü tüm feleklerin belirlenmesi, göklerin durumlarını kavramaya yetmeyip; astronomlar, yedi gezegene ârız olan işleri gözetlediler. Yani bu gezegenlerde kâh doğruluk, kâh durgunluk, kâh yavaşlık, kâh sürat ve kâh geri dönüş görüp; kâh güneş gibi genel eğilimden ibaret olan iki değişim noktası arasında gezindiklerini ve kâh diğer gezegenler gibi değişim noktalarının güney ve kuzeye iyice kaydığını ve kâh ışıkları çoğaldığını ve kâh ışıkları azalıp böyle durumlarla kâh

yere yakın kâh uzak olduklarını: Ay ve güneş tutulmaları dahi belirli olmayıp; bazen tam, bazen cüzî tutulma olduklarını görüp, olaylar üzerinde düşünceye daldılar. Elhasıl, ta ki onlar, göklerin bu gibi çeşitli işlerini incelediler. Böylece sebeblerini, illetlerini şerh ve beyan ettiler.
Takvimde düzeltme yaptılar, ekleme ve çıkarmalarda bulundular. Düzenlemede külli feleğin içlerinde yani merkezleri bitişik olan iki paralel düzlem arasında bulunan boşluklarda, yeryüzünü içine alan ve almayan merkezleri ve kutupları, bitişik, ayrı; kalınlık ve incelikte eşit ola ve olmayan nice nice cüzi felekler varsaymaya muhtaç olup; bunları, bedenin azalarına benzetip, dönen ikinci felekler olarak itibar ettiler.
Şimdi biz, o göklerin ve yerin yoktan varedicisi hâkim yaratıcı Allah'ın sanatının inceliklerini, hikmetinin hakikatlerini fikredip düşünerek, onu tanımak isteyenlere, feleklerin cüzlerinin tahlili kolaylaştırıp bu hususları ve benzerlerini anlatmak üzere, somut bir şekil olsun için feleklerin tümünün şekil ve suretlerini tasvir etmişizdir. Bundan sonra feleklerden toprağa inip, oradan kendine gelip, Rabbini bulmak için göklerin tertibini açıklamak ve yazmakta yukarıdan aşağıya inme yolunu tutmuşuzdur.
Bütün feleklerin sureti budur:

Altıncı Madde

Atlas feleğinin yapısını, sürat ve günlük hareketini ve bütün feleklere ve unsurlara olan tahakküm ve tasullutunu ve boşluğunun genişliğini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yüksek felek ki, ay feleğine nispetle dokuzuncudur. Yukarıda açıklandığı üzere nice namv e şan ile şöhret bulmuştur. Merkezi, âlemin merkezi; kutbu, âlemin kutbu olup, iki paralel düzeyle kuşatılmış bir yuvarlak cisim ve yıldızlardan arınmış olmakla; atlas feleği adını almıştır. Bütün gök ve yer cisimlerini kuşatmış olmakla; cisimler âlemi kendinde son bulup, gerçeküstü ve cihanın sınırlayıcısı olmuştur. Göklerin ötesinde boşluk ve doluluk olmadığı farzolunmakla; bunun yumru düzeyi, bir nesneye dokunmaktan uzaktır. Billur gibi saf ve basit bir cisimdir. Bütün süslerden arınmıştır. Lakin çukurumsu düzeyi, kendi hoşluğunda olan sabit feleklerin yumru düzeylerine teğettir.
Bu büyük feleğin altında cüzî felekler farzolunmaya ihtiyaç olmayıp, ancak büyük dairelerden güneşitleyici dairesi, bunun çevresinde ve iki yarım kutbunda eğim dairesi var sayılmıştır. Büyük felek, bu denli genişlik ve büyüklüğüyle âlemin merkezi çevresinde, doğudan batıya süratli vaziyette hareketiyle, içinde olan felekleri toptan ve ateş küresi ve hava süresinden bir miktarı döndürüp, yirmi dört saatte bir dönüşünü tamam eder.
Her feleğin bir yeri ve meydanı vardır ki, ondan asla ayrılmaz. Lakin kendi mekânında bütün cüzleriyle düzenli bir şekilde hareket edicidir. Bir göz kırpması kadar bile duraklamaz. Büyük feleğin,kuşağındaki hareketi oldukça süratlidir. Nitekim geometrik delillerle sabittir ki, cins atın koşu anında iki ayağını kaldırıp koyuncaya kadar, büyük felek üçbin mil mesafe kateder.
Yaratıcı ve hakîm olan Allah, her şeyden münezzehtir. Bu ne şaşırtıcı sürat ve acaip kuvvettir ki, bir lahzada, kutru yerküreden büyük olan güneşi feleğiyle alıp gider. Bu sürate evvela Hadisi şerif şehadet eder ki; Habib-i Ekrem sallallahüaleyhivesellem, Cebrail aleyhisselema: Zeval vaktinden

sormuştur ki: "Ey kardeşim Cebrail, zeval vakti mi?" Cebrail cevap vermiştir ki: "Hayır. Evet..." Habib-i Ekrem (s.a.v.) sormuştur ki: "Hayır'dan sonra niçin evet dedin?" Cebrail cevap vermiştir ki: "Sen sorduğunda, henüz güneş zeval noktasına gelmemişti. Ben, hayır, deyinceye dek beşyüz mil yolu katedip, gün yarılayıcı noktadan zeval noktasına gelmişti. Onun için evet, dedim."
Hak Taala bunu, nass ile bildirmiştir ki: "Güneş de yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. Bu, güçlü ve bilgin olan Allah'ın kanunudur." (36/38)
Gerçi matematikçiler ve geometriciler, feleklerin ve yıldızların uzaklıklarının ve cisimlerinin ölçülerini hesap ve kıyas ile uzun uzadıya beyan edip açıklamışlardır. Lakin büyük feleğin azametinin ölçüsünü bilmekte, genişlik ve uzunluğunu belirlemekte ve âlemin merkezinden yumru düzeyinin uzaklığını hesap ve kıyas etmekten acz ve kusurlarını itiraf ve ikrar edip; onu ancak yaratan Yaratıcı bilir, demişlerdir.
Fakat diğer felekleri, sabit yıldızları ve gezegenleri, matematikçiler ve geometriler, gök gözetim âletleriyle ölçüp takdir ettikleri üzere, burada bir miktar işaretle beyan etmek münasip görülmüştür. Ta ki bizim maksadımız olan Mevla'yı tanımaya vesile bulan, onun ince sanatlarını fikretmek, hikmetlerinin sırlarını düşünmek, kudret ve azametinin eserlerini temaşa eden akıl sahiplerine kolaylık olup; hepsini kendi vücutlarında mevcut görüp, kendilerini tanıyıcı olalar. Buradan da Allah'ı tanımaya yol bulalar. Gerçi felekleri ve yıldızları ölçüp takdir etmek, cebir hesaplarından habersiz olan kimselere uzak ve muhal görünür. Lakin bunlar, aslında gerçek ve sabit olan kesin ilimlerin kaideleri üzerine kurulu aklî hükümlerdir. Ama yüksek cisimlerin mahiyeti, eski filozoflara göre felekler, yıldızlar basit cisimlerdir: Ne hafiftir, ne sıcaktır, ne soğuktur, ne yaştır, ne kurudur; ne yanma ne yapışma kabul ederler; oldukça latif ve saftırlar. Nitekim Hak Taala buyurmuştur: "Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler." (40/57)
Kudret ve celal sahibi büyük Allah münezzehtir. Alemi örneksiz yaratan, feleklerin hareketini, gece ile gündüzün biribirini takip etmesini misalsiz var eden Allah münezzehtir. "Rabbimiz, sen gökleri ve yeri boşuna yaratmadın, sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru." (3/191) Bizi, göklerin ve yerin yaratılışını, gece ile gündüzün değişimini düşünen kullarından eyle!

10-BÖLÜM:

İKİNCİ BÖLÜM

Burçlar sahibi göğü; burçların şekillerini ve isimlerini; burçların katlarını ve sabit yıldızları; ayın menzillerini; gök cisimlerinin uzaklıklarını dört madde ile bildirir.

<u>Birinci Madde</u>

Sekizinci feleği bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Feleklerin ve unsurların üç tabakası birbirini kuşatıp, biri birine bir derece teğet ve çakışır olmuştur ki, feleklerde ve unsurlarda zerre kadar boşluk kalmayıp, her tarafı dopdoludur. Hepsinin dönüşü başka türlü olup, kuşakları kendilerine kabuk ve zarf olmuştur. Şimdi, en dışta olan kuşak, yukarıda anlatıldığı gibi büyük felektir. Onun içinde bulunan kuşak, sekizinci felektir ki, burçlar feleği ve sabit yıldızlar feleği namıyle meşhurdur. Büyük felek boşluğunda durması ve sabit olması ile anılmıştır. Merkezi, âlemin merkezi olup; kutbu, âlemin kutbundan bir tarafa 23,5 derece eğilimli olup, paralel iki yüzüyle kuşatılmış bir kürevî cisimdir. Yumru sathının üzerinde olan büyük feleğin dip yüzeyine teğettir. Dip yüzeyinde olan boşluğunda, zühal feleğinin yumru yüzeyine teğet olmuştur. Sayısız sabit yıldızlarla işlenmiş ve süslenmiştir. Hayallerde şekillenen on iki burçla nakışlanmış ve renklenmiştir. Umumi eksen olan felekler feleği (büyük felek) ile âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya hareket eder, bütün uydularıyla yirmi dört saatte bir devresini tamamladığından başka, kendine has hareketiyle âlemin kutbundan başka olan kutbu üzere ve güneşitleyiciden gayri iki tarafa kutbu kadar eğilmiş olan kuşağı üzere, batıdan doğuya yavaş yavaş döner. Aheste hareketiyle altında dikilmiş olan sabit yıldızları toptan o tarafa alıp gider. Yetmiş güneş senesinde kendi kuşağı yörüngesinde ancak bir derece yol alır. O halde ikibinyüz senede bir, bir burcu geçer ve yirmibeşbin ikiyüz senede bir devresini tamam eder. Filozoflar: Bu süre tamamında, denizlerin ve karaların yer değiştirmesinden, bütün âlemin işleri, sırları en iyi bilen Allah'ın takdiri ile baştan ayağa değişir, demişlerdir. Bu feleğin dahi altında, küçük felekler varsaymaya hacet kalmayıp, ancak büyük dairelerden burçlar dairesi; bu feleğin çevresinde, iki kutbu arasında farzolunup, oniki burcun şekilleri bu kuşağının bizzat kendinde olarak belirlenmiştir. Altı büyük daire dahi, bu feleğin iki kutbu üzerinde kesişir farzolunup, sekizinci felek, bu altı daire ile kavun ve karpuz üzerindeki çizgiler şeklinde oniki kısım olup; her bir kısmına bir isim ile burç adı verilip: Meselâ, koç burcu, kova burcu vs. denilmiştir.

İkinci Madde

Belirlenmiş yıldızlar ile bulunan şekilleri ve burçlar semasının dört katını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Oniki burcun her birinde, mesela karpuzun her dilimi ortasında yani sekizinci feleğin oniki diliminin her birinin yarısında; belirlenmiş yıldızların toplu görünümü, bir şekle benzer olarak gözetlenip, o burçların isimleri görüntülerine göredir. Mesela koç burcu, sekizinci feleğin sahasında bir dilimdir ki, onun dilimlerinde gözlenen yıldızlar, birer çizgi ile birbirlerine bağlansa, ondan koç şekli görünür. Öteki burçlar da böyledir ve görünüşlerine göre isim alırlar. Bu feleğin tamamen boşluğunu dolduran sayısız yıldızlardan, eski filozofların gözlemleri gereğince; binyirmiiki ışıklı yıldızı içeren hayvan ve eşyaya benzer kırksekiz suret hayal edilmiştir. Üçyüzkırkaltı gözetlenmiş yıldızın şekillenmesiyle oniki şekil belirlenmiş ve oniki burç adıyla isimlendirilmiştir. Bu suretlerin

yirmibiri kuşağın kuzeyinde bulunup, onlarla üçyüzaltmışaltı yıldız zat olunmuştur. Kırk sekiz suretin kalanı olan onbeş suret, kuşağın güneyinde bulunup; gözetlenmiş yıldızlardan üçyüzonaltı yıldız dahi bunların sahasında belirlenip, sayılan binyirmiiki yıldız tamamıyla tesbit edilmiştir.
Ek: Malûm olsun ki, merhum yazarın (İbrahim Hakkı) saydığı üzere, yıldızlar iki kısma ayrılıp; bir kısmına sabit yıldızlar ve diğerine gezegen adı verilir. Bir kısmına sabit adı verilmesinin sebebi: Birbirlerine olan uzaklığın miktarı daima eşit olup; fazlalaşıp, eksilmediklerine dayanır. Onlar, bu bahiste anlatılan sabit feleklerdir. Öteki kısmına gezegen denilmesinin sebebi: Bunlar başka başka yürüyüp hareket ettikçe, birbirlerine kâh uzak kâh yakın olduklarına binaendir. Bunlar yedi gezegendir ki, her biri bir felekte bulunur. Bu gezegenler, bazen bir yerde toplanıp kümelenerek, ufuk dairesinin birbirine karşı derecelerinde karşı karşıya bulunurlar. Sabit yıldızların miktarı, sonraki filozofların sözüne göre; binyüzoniki adet yıldız olup, ışıklı cisimler oldukları belirlenmiştir. Birbirlerinden ayrılmak ve her birine bir isim konulmak imkânsız olmakla: Bilginler toplu görünümlerini altmışa bölüp, her birine bir şekil üzere isimler vermeyi uygun görüp ve her bir şekle, eski filozoflar arasında şöhret yapmış kimselerin isminden, bazı hayvan, bitki, cisim ve âlet isimlerinden birer isim koymuşlardır ki, aşağıya konulan felekler şeklinde görülmektedir.
Adları geçen seksen şeklin her biri, birkaç yıldızdan bir topluluk olarak düşünülüp, onların onikisi, burçlar kuşağındadır. Bu yıldızlardan ayılan üçyüzkırkaltı yıldızı içine alır. Oniki burcun isimleri şunlardır: 1- Koç, 2- Boğa, 3- İkizler, 4- Yengeç, 5- Aslan, 6- Başak, 7- Terazi, 8- Akrep, 9- Yay, 10- Oğlak, 11- Kova, 12- Balık.
Burçlar kuşağının kuzeyinde üçyüzaltmış yıldız gözlenmiş olup, yirmi bir surete tatbik edilmiştir. İsimleri şunlardır: Küçük ayı, büyük ayı, Keykavuş, kuş... Güneydeki dörtyüzaltı yıldıza, yirmiyedi surete benzeyip, isimleri böyledir: Kitas, cebbar, tilki, köpek, gemi... Bütün bunlar sadece gözetlenebilen yıldızlardır. (Bugünkü bulgularla bu sayı seksensekiz olarak tesbit edilmiştir). Mesela kehkeşan (samanyolu) da bulunan yıldızların henüz sayıları tesbit edilememiştir. Öte yandan yıldızların, yere uzaklığı ve yakınlığından mı küçük veya büyük göründükleri henüz meçhuldür. Doğrusunu ancak Allah Taâlâ bilir.
Oniki burcun altısı, güneşitleyici dairenin kuzeyinde olmakla, bunlara: Kuzey burçları derler. Altısı dahi güneşleyicinin güneyinde olduğu için, onlara: Güney burçları derler. Kuzey burçları: Koç, boğa, ikizler, yengeç, arslan ve başaktır. Güney burçları: Terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balıktır. Bu burçların dördüne: Değiştiren derler; dördüne: Sabit ve dördüne: Karıştıran derler. Değiştiren burçlar: Koç, yengeç, terazi ve oğlaktır. Bunlara değiştiren denmesinin sebebi: Güneş unlardayken bir mevsimden bir mevsime geçmiş olur. Ama koçta güneş bulunduğunda, zaman kıştan bahara döner. Güneşin yengece girmesiyle zaman, bahardan yaza döner. Güneş teraziye girdiğinde, zaman, yazdan sonbahara döner. Güneş oğlağa girdiğinde, zaman, sonbahardan kışa döner. Koç burcunun başlangıcına, ilkbahar noktası; yengeç burcunun başlangıcına, yaz dönümü; terazi burcunun başlangıcına, sonbahar noktası; oğlak burcunun başlangıcına, kış dönümü derler. Sabit burçlarsa: Boğa, aslan, akrep, kova burçlarıdır. Bunlara sabit denmesinin sebebi: Ne değiştirenler gibi değişme noktasında kalır, ne

karıştıranlar gibi iki surette belirirler. Karıştıranlar: İkizler, başak, yay ve balıktır. Bunlara bu ismin verilmesinin sebebi: Güneş bu burçların paralelinde iken, her birinde zaman, bulunduğu durumla diğer durum arasında karışmıştır. İkizlerde, zaman, ilkbahardayken, yaza dönüp yazla karışır; Başakta zaman, yazdayken sonbaharla karışır; yazdayken, zaman, sonbahardayken kışla karışır. İkizlerde, zaman, kıştayken ilkbaharla karışır.
Sonraki filozoflar, nazarında oniki burçla yedi gezegen, tıpkı dört unsur gibi değişik tabiatlar üzeredirler. Onlar, her üç burcu bir tabiatta bulup, burçlar tirigonometresi adını vermişlerdir Koç, aslan ve yay burçlarına ateş üçlüsü derler ki,her birinin tabiatı, sıcaklık ve kuruluktur. Boğa, başak ve oğlak, toprak üçlüsüdürler ki, her birin tabiatı; soğukluk ve kuruluktur. İkizler, terazi ve kova, hava üçlüsüdürler ki, her birinin tabiatı, sıcaklık ve rutubettir. Yengeç, akrep ve balık, su üçlüsüdürler ki, her birinin tabiatı, rutubet ve soğukluktur. Şimdi sırasıyla bu burçlara: Ateşsel burç, topraksal burç, havaî burç ve susal burç derler. Oniki burcu bu minval üzere sayarlar. Öte yandan oniki burcun bazısını erkek, bazısını dişi tabiatte bulup, bazılarını gündüze, bazılarını geceye nispet etmişlerdir ki: Altı burç erkek, altısı dişidir. Erkek olanlar: Koç, ikizler, aslan, terazi, yay ve kova burçlarıdır ki, bunlar tekil burçlardır. Dişilero Boğa, yengeç, başak, akrep, oğlak ve balıktır ki, bunlar ikildir. Şimdi, koç burcundan başlayıp, sırasıyla burçları, bir erkek, bir dişi sayarlar ve oniki burcun tamamına değin giderler. Ateşî ve havaî üçlerde erkek burçlar bulunup; topraksal ve susal üçlülerin tümü dişi bulunup: Gündüzsel erkek ve gecesel dişi olmuştur.
Burçlarla ilgili tablolar aşağıdadır.

Burcun durumları	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Değiştirenler	Koç	Yengeç	Terazi	Oğlak
Sabitler	Boğa	Aslan	Akrep	Kova
Karıştıranlar	İkizler	Başak	Yay	Balık

Üçüncü Madde

Sabit yıldızlardan olan ayın konaklarını isimleri ve şekilleriyle; burçlar feleğinde olan mekanlarıyla ve kırk enlemde doğuş ve batışlarını yerleri ve vakitleriyle bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, Hak Taala Kelam-ı Kadim'inde: "Ay için de konaklar tayin etmişizdir," (36/39) buyurduğu ayın konakları yirmi sekizdir ki, bu, burçlar feleğinde sabit olan gözlenmiş yıldızlardan burçlar kuşağının yakınında bulunup; ay, kendi feleği kuşağında batıya hareketiyle koç burcunun yarısında güneş ile karşılaştıkça; her gece bir yıldız beraberine geldikçe, o yıldız bir konak itibar olunmuştur. Ay, süratli hareketiyle oniki burcu yirmisekiz günde kat edip ve devredip, yine yerine döndüğünden, yirmisekiz konak bulunmuştur. İlk konak şeratin, son konak ise reşa olarak isimlendirilmiştir. Her iki konak arası oniki derece elliiki saniye olmakla; oniki burcun her biri yirmisekiz konaktan iki konak ve üçtebir konağı yaklaşık olarak içermiştir. Bu durum, altı sene önce yazılmış olan şu manzumede anlatılmıştır.
MANZUME

Allah adıyle başlarız haberi
Kıldı takdir şems ile kameri
Hamd lillah Habibine salavat
Şems ve mah eyledikçe hoş harekât
Badehü Hakkı der ey ehl-i hitab
Ehl-i hey'et ysözüncedir bu kitab
Nazm kıldım kitab-ı muteberi
Dedim ismin menâzil-i kameri
Oldu ebyatı cümle yüz doksan
Binyüz altmışbeş idi sâl ey cân
Çarh-ı Sâmin ki oniki bölünür
Her bölükte otuz sehm bulunur
Oniki burcu oniki ay olur
Üç bahar olur dahi yay olur
Üç harif olur üç dahi kıştır
Çâr fasl oniki ay olmuştur
Evvel azar ikinci nisandır
Ü eyyar râbi hazirandır
Hâmis oldu temmuz ve sâdisi âb
Oldu eylül sâbii behesab
Sâmin ve tâsi oldu teşrineyn
Kış dü kânun ve yek şubat ey zeyn
Gelmeden gün bürûc âvâiline
On gün akdem şuhur-ı rum biline
Oniki burca bunlar esmâdır
Bir hamel iki sevr ve cevzâdır
Seretân ve esedle sünbüledir
Burc-u mîzan ve akrabî biledir
Kavs ile cedî ve delv ve hût eğilir
Yılbaşı ol hamel sayılır
Çünkü şeş burc otuz pâyı geçmiştir
Bil yıl eyyâmın üçyüz altmışbeş
Çarh-ı Sâmindedir bu kısm-ı rüsum
Ondadır cümle sâbitan-ı nücum
Devr-i şarkî seri' seyrandır
Hep tulu ve gurup o devrandır
Oniki burc yirmidört saat
İçre bir devri hatm eder râhat
Çün döner nısf-ı burc bir saat
Saat onbeş derecedir âdet
Çarh-ı çaremde gün musana'dır
Üstünde zemin murassa'dır
Ol felek devr eder güneş seyri
Onda yok necm ü şemsten gayri
Garbdan şarka gün gider her gün
Üçyüz altmışbeşinde biri göğün
Seyr eder şems günde bir derece
Ayda bir burcu kat' eder böylece
çün tahavvül eder her ay birine
Yıl tamamında hem gelir birine
Ruz-u şeb hatt-ı üstüvada sevâ

Arzı kırk cüz' olan mekânda ola
Ol cedîye gelse gün rahşân
Zemherîr ibtidasıdır o zaman
Saat-ı şeb o gece onbeş olur
Gündüzün saatı dokuzu bulur
Pes gece günden altı saat alır
Üç gün üç gece bir karara kalır
Badehü gün be gün etval olur
Ta hamel evvelin bu şems bulur
Nakledende gün ol hamele
Gece gündüz beraberine gele
Gün doğandan bitene dek o zaman
Oniki saat ola bî noksan
Gün bitenden doğana dek gece hem
Oniki saat oa olmaya kem
Hem yine gün be gün etval olur
Seratan evvelin güneş ki bulur
Saat-i ruz o günde onbeş olur
Ol şebin saatı dokuzu bulur
Pes gündüz şebden altı saat alır
Üç gün üç gece ol karara kalır
Badehü gün be gün şeb etval olur
Ta ki mîzanın evveline gelir
Gelse mîzanın ibtidasına gün
Ruz ve şeb hem beraber olur o gün
Çün hamel evvelile bu birdir
Şark ve garb ikisine bir yerdir
Pes yine gün be gün şeb etval olur
Ta güneş cedînin evveline gelir
Yılda bir yol bu devr-i dâimdir
Arz-ı mimde bu tavrı kâimdir
Çarh-ı çaremde şems her nicedir
Hem kamer bu felekte öylecedir
Çarh-ı evveldedir kamer mirât
Ol musaykal-ı kesiftir bizzat
Cerm-i şemsir ziyası daimdir
Şems ile nur-u mah kaimdir
Cerm-i mah muzlem ve müdavverdir
Ol güneşten yana münevverdir
Câyî çün günle arzın arasıdır
Arza doğru muhak karasıdır
Ertesi gece çün hilal görünür
Nurlu yandan bize hayal görünür
Gün be gün ay güneşten olup ırak
Arza doğru yüzü olur berrak
Çarde menzilin mah eylese seyr
Şems ve mah beynine karib ola yer
Şems ile mah hoş mukabil olur
Görünür nur-u bedr kâmil olur
Çünki mir'at-ı şemsdir bu kamer
Zulmet-i leyli nur mahz eyler

Şemse oldukça mukarreb hem ay
Azar azar görüne nursuz cây
Çün bulur hem o şems-i tâbânı
Bize doğru döner donuk yanı
Ayda bir yol bu devr-i daimdir
Bu muhak ve bu bedri kaimdir
Oniki burcu gün keser bir yıl
Kat' eder meh bir ayda cümleyi bil
Garbdan şarka hem kaber dolaşır
Günde onüç derece yol yer oluşur
Şems ile çün kamer muhak bulur
ertesi gece ay mukaddem olur
Günde oniki cüz'ü o şems geçer
Oniki burc bist heşt ölçer
Pes menâzil yirmi sekiz olur
Her birine nişanı yıldız olur
Her nişanın bir ismi resmi var
Say müretteb yeriye bil ey yar
Şeratin ve betin ve pervin şâ'
Debran hak'a hen'a ile zira'
Nesre ve tarafa cebhe ve zîre
Sarafa ava semak ve pes gafera
Hem zebânen ve badehü eklil
Kalb ve şol niayimi hoş bil
Belde zâbin bel'-ı suud ihya
Pes mukaddem muahhar oldu reşa
Gökyüzünde menâzil-i kameri
Bilmek istersen eyle şeb nazarı
Gözle hem âfıtab-ı tâbânı
Çün bulur ibtida-yı mîzanı
Ol gün oldukta şems ufukta ayan
Nokta-i maşrık oldur eyle nişan
Hem edende o gün ufukta gurub
Nokta-i mağrib ol yeri bil hub
İki yandan dü nokta evsatı al
Kıl nişan nokta-i cenub ve şimal
Kıl bu dört nokta evsatın tahmin
Heşt nokta ufuktan et tayin
Ufku farzet üçyüz altmış ay
Pes ul ve gurubu ondan say
Kırk derece arzda menâzil ede zuhur
Nokta-i maşrıkın şimalinden
Hem yirminci cüz'ü hilalinden
Şeratin iki necm-i âlidir
Bir cenubî biri şimalîdir
Bir zirâ ikisi arasını say
Bist ve heşt hameldir onlara cây
Ol cenubî yanında râsıhtır
Bir küçük yıldız ismi bâtıhtır
Şeratinden muahhar olan berah
Hem betîn ol ikinci menzil-i mah

Nokta-i maşrıkın şimaline bak
Noktadan doğa kırk derece ırak
Üç küçük nemedir müselles var
Burc-u sevrin önünde buldu karar
Çün iki saat ol şeb ede ubur
Ülker üçüncü menzil ede zuhur
Nokta-i maşrıkın şimalinden
Hem otuz derece kemalinden
Hûşe şeklinde altı kevbdir.
Sevrin yirmi dördü munsabdir
Ol şeb üç saat ve rubu'da heman
Doğa dördüncü menzil debran
Noktadan on sekiz derece şimal
Berk urur necm-i hâmisi fi'l-hal
Dal şeklinde penç yıldızdır
Burc-u cevzada câyı sekizdir dört
Buçuk saat ol şeb etme hücum
Menzil-i hâmis ede huka tulu'
Nokta-i maşrıkın şimali hemin
Cüz-ü sâminde şekl nokta-i şin
Re's-i cebbar adı seh necm-i nihan
Burc-u cevzada bistemde ayan
Beş buçuk saat ol şeb etse mürur
Hüna altıncı nokta ede zuhur
Nokta-i maşrıkın şimaline bak
Noktadan onsekiz derece ırak
İki yıldız şimal ve garbı kebir
Seretan cüz'-ü hâmisinde münir
bekle beş saat ol şeb ile nigâh
Göresin tâ zıra'-ı heftem mâh
Nokta-i maşrıkın şimaline git
Noktadan kırk derece tahmin et
İki rûşen sitâredir be akab
Garbı şuara-yı Şâmi4dir bel'akab
Oldur ol şimali bir yıldız
Seretandan beridir on sekiz
Olsa saat yedi o şeb-i kâmil
Görünür nesre heştem menzil
Nokta-i şarkın şimaline gel
Her yirmibeşinci cüzünü al
Hurde encümden öbür paresidir
Çâr necm murabba arasıdır
İsmi şura-yı yemanîdir bil
Hem eset evvelindedir hasıl çün
sekiz saat ol şeb etse güzar
Görünür tarafa tâsi ile nazar
Nokta-i maşrıkın şimalinden
Hem otuzuncu cüzü kemalinden
İki yıldız biri eseddendir
Esedin onbeşinde rûşendir heşt
Ve nîm saat ol şeb etse mürur

Aşır-ı mah cebhe ede zuhur
Nokta-i maşrıkın şimalini al
Ta yirmibeşinci cüzüne gel
Bir muavvec hat üzere dört kevkeb
Ol cenuhu azim ve ruşen hep
Oldu kalb'ül-esed büyük yıldız
Hem esedden biri yirmisekiz
olsa saat dokuçbuçuk o seher
Zîredir onbirinci doğa meğer
Nokta-i maşrıkın şimaline var
Kıl yirmibeşinci cüzde karar
Koşa yıldız cenubîdir ruşen
Sünbüle onbeşi ona mesken
Çün doğar gün onunla bir doğa
Noktadan sarfa kırk şimal iva
Sarfa ol necmi ol kadarın
On ikinci menazil-i kamerin
Horde encüm muhit oldu nişan
Sünbüle âhiridir ona mekan
Oldu iva beş encüm ruşen
Tuttu mizanın onbeşinde vatan
Çün menazilden onüçüne heman
Maşrıkından o şeb bilindi mekan
Bâkisin mağrib ile bil o zaman
Mağribe bak o şeb hem eyle nişan
Çünkü bir saat ol şeb ede güzar
Menzil-i çâr hem ufukta gider
Nokta-i mağribe nazar hoş kıl
Batar onda ysemak eazli bil
ismidir fahz-ı sünbüle ey can
Resmidir bîst-i pençem mizan tâ kim
Üç saat ol şeb ede duhul
Panzed hem gufre ancak ede nüzul
Nokta-i mağribin şimalini al
Her yirmisekiz derecede kal
Bir mukavves hat üzere üç kevkeb
Yeridir cüz-ü evvel akreb
Hem bir ismi samek ramıh'dır
Üstü ramh ve kendi çârıhdır
Çâr menzil ala't-tevali ol
On beşinden evvel ede nüzul pes
Rübue saat olsa ol şeb hub
Şânezd hem zebane ede gurub
Nokta-i mağribin gurubuna var
Ondan ondokuzuncu cüzüde biter
İki yıldız mukabil ve berrak
İkinin arası bir mızrak
Hem bir ismi de pele-i mizan
Burc-u akreb önüdür ona mekan
Çün iki saat ola ol şeb târ
Oldum eklil on yedinci batar

Nokta-i mağribin cenubuna bak
Noktadan otuz derece ırak
Yer var bî hat üzere üç kevkeb
Ruşeni oldu cebhe'tül-akreb
Akreb oldu bir ismi hem ey yar
Burc-u akrebde cây-ı bist çıhar
Bekle saat ikibuçuk ola tâ
Hejde hem kalb-i akreb onda bata
Nokta-i mağribin cenubunu bul
Otuzüçüncü cüzü garbını bul
Bir mukavves hat üzere üç kevkeb
Sâdis burc-u kavs ona matlub
Kalb-i akreble bile şöyle varıb
Nokta-i mağribin cenubuna bak
Noktadan kırk dokuz derece ırak
Koca yıldızdır ikisi berrak
Buldu kavsin yirmisinde durak
Bekle dört saat ol gece oturup
Bîstemdir niayim ide gurup
Nokta-i mağribin cenubunu bul
Otuzüçüncü cüzüdür ona yol
Çâr necmi sağar ve çârı kibar
Tuttular cedî evailinde karar
Dahi beş saat ol şeb uyuma tâ
Kim yirmi birinci belde bata
Nokta-i mağribin cenubunu al
Ta yirmisekiz dereceye gel
Kıta-i Çarhdir ki sâde olur
Encüm etrafına kılade olur
her bir adı kıladedir ey can
Evsat-ı cedî burcun etti mekan
Ger yedi saat olsa şeb-i rayih
Bata bist ve düm adı zâbih
Nokta-i mağribin cenubunu al
Ondan ensekizinci cüzde kal
İki yıldız şimalidir a'zam
Bir küçük necm anında adı ganem
Zâbih anı eder gibi kurban
Ol devl üçüne oldu mekan
Heft ü nîm saat ol şeb olma melül
Bîst ve sevm belidir ede nüzul
Nokta-i mağribin cenubunu nice
Noktadan say yirmiüç derece
iki ruşen sitaredir ki karib
Bir küçük yıldız aralıkta garib
Ol küçük yıldız ol şimale yakın
Delvin ondördüdür mekanı hemin
Ger dokuz saat ol şeb etse güzar
sit ü çârem suud o demde gider
Nokta-i mağribin cenubuhu bul
Cüz-ü sâmin ufuktadır ona yol

Bir mukavves hat üzere üç yıldız
Delv burcunda cây onsekiz
Onbuçuk saat ol şebeyle nazar
Ahbih ü bist ü pençemine seher
Nokta-i mağribe garib ve cenub
Çâr kevkeb üçü müselsel olup
Râbii sa'd ve hem redif ana nâm
Hâmisi burc-u hutu kıldı makam
Şarka bak hem o akşam et tevfik
İrtifaiyle her birin tahkik
Kim mukaddem dahi muahhar hem
Doğalar şems batmadan akdem
Birbuçuk saat akşama var iken
İkisi dahi doğmuş ola maan
Nokta-i maşrıkın şimalinden
Bist-ü pençem cüz' kelalinden
Doğa fer'i mukaddem onda ayan
Aslı bir necmdir cenubu heman
İkisinin arası bir mızrak
Hatdan panzdehem o ferğa durak
Nokta-i maşrıkın şimaline git
Her otuzbir derece tahmin et
Onda doğmuş ola muahhar nur
Ferği aslından akdem ede zuhur
İki yıldız ki suudu bir mızrak
Ferği hut âhirinde hoş burak
Şarka bak bul o şeb mahall-i ışa
Doğmuş yirmisekizinci raşa
Kalmış iken guruba bir saat
Şarktan doğmuş ola ol rahat
Nokta-i maşrıkın şimalinden
Hem otuzuncu cüz kemalinden
İki yıldız ki şarkı ve garbı
Saf-ı encümledir sefine gibi
Şekl-i ehlilcidir ol güya
Hem hamel onbeşindedir hâlâ
Nıfs-ı burc-u hamelde olsa muhak
Meh güneşten bu resme ola ırak
Menzil-i ûla olur şeratin
Hem bu tertib ile raşaye değin
Çün yirmisekiz gün içre kamer
Bu menazilden ede cümle güzar
Ol yirmisekiz günüyle gece
Hem geçer şems ügünde bir derce
Çün yirmidokuzbuçuk gün olur
Şems ile hem kamer muhakı bulur
Ol sebebden bir ay yirmidokuz
Gün hesap olunur öbür ay otuz
Badehü her ne şeb kılınsa murad
Bu menazil tamam olur tâdad
Olduğun gece şemse bir derece

Kim ne burcun kaçındadı o gece
Kıl hesab ibtida-yı mizandan
Bil ne miktarı geçti şems ondan
Geçe bir burcu iki saat o dem
Hep menazil doğup batar akdem
Pes her onbeş gecede bir saat
İleri sâbitan eder sürat
kim güneş her gün iki kursu kadar
Seyr edip şarka geç guruba gider
Her ne geçse buna kıyas olunur
Bu hesab üzere cümlesi bulunur
Çün geçer şems evvel ol hamele
Emr ber aks olur kolaylı gele
Maşrıktan ayan olan kevkeb
Mağribiyle bilinmek olur hep
Mağribinden beyan olan el'ân
Maşrıkından bilinmeli o zaman
Nereden doğa karşısında batar
Kande batsa mukabilinde doğar
Çün menazil bilindi bi't-tayin
Oniki burcu bundan et tahmin
Ta ki seyyar ve sâbit ola ayan
Kim ne kevkeb ne burcu kıldı mekan
Hoş bilindi kevakib ey Hakkı
Seyr et eflâkı fikr kıl Hak'kı.

(Haberi, Allah adıyla başlarız. Güneş ile ayı takdir kıldı. Hamd Allah için, salavat Habibine: Güneş ve ay hoş hareketler eyledikçe. Sonra hakkı, ey sözümü dinleyenler, der, bu kitab, astronomlar sözüncedir. Muteber kitabı nazm kıldım. Ay menzillerinin ismini dedim. Bütün beyitleri yüz doksan oldu. Ey can, sene binüçyüz altmışbeş idi. Sekizinci felek ki, oniki bölünüyor. Her bölükte otuz pay bulunuyor. Oniki burcu, oniki ay olur. Üç bahar olur, dahi yay olur. Üçü güz olur, üçü dahi kıştır. Dört mevsim, oniki ay olmuştur. Birinci mart, ikinci nisandır. Üçüncü mayıs, dördüncü hazirandır. Beşinci temmuz, altıncı ağustostur. Eylül yedinci, sekizinci ve dokuzuncu, teşrin-i evvel, teşrin-i sani oldu. Kış iki kanun ve bir de şubat oldu. Burçlar ortasına gün gelmeden, on gün önce rumî aylar biline. Oniki burca isimler bunlardır: Koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık. Koç, yılbaşı sayılır. Çünkü altı burç, otuz payı geçmiştir. Yılın günlerini üçyüz altmışbeş bil. Sekizinci felektedir resimler parçası. Bütün sabit yıldızlar ondadır. Doğuya dönüşü hızlıdır. Hep doğuş ve batış o dönüştür. Oniki burç, yirmidört saat içre bir dönüşü rahat tamamlar. Burcun yarısı yarım saat döner. Saat onbeş derecedir. Dördüncü felekte gün süslenmiştir. Yer üstünde kıymetli taşlardır. O felek, güneş seyrini devreder. Onda yıldız ve güneşten gayri yoktur. Batıdan doğuya gün gider her gün. Göğün, üçyüz altmışbeş derecesinden bir derece güneş günde seyr eder. Böylece ay da bir burcu kat eder. Her ay birine geçer. Yıl tamamında yerine gelir. Eşitlik çizgisinde, gece ile gündüz eşittir. Enlemi kırk olan yerde ola bu. Oğlağa gelse, gün aydındır. O zaman en soğuk günler başlangıcıdır. Gecenin saati o

zaman onbeş olur. Gündüzün saati, dokuzu bulur. O zaman gece, günden altı saat alır. Üç gün üç gece bir karara kalır. Sonra gün, yavaş yavaş uzar. Ta koç evvelini bu güneş bulur. Gün koça nakledende, gece gündüz eşitliğine gele. O zaman gün doğandan bitene dek, noksansız oniki saat ola. Gün bitenden doğana dek gece de, oniki saat ola, eksik olmaya. Hem yeni gün gün uzar. Yengeç evvelini güneş ki bulur. Günün saati o günde onbeş olur. Gecenin saati dokuzu bulur. O zaman gündüz, geceden altı saat alır. Üç gün üç gece o kararda kalır. Sonra gün gün gece uzar. Ta ki terazinin evveline gelir. Terazinin başlangıcına gün gelse, gece ve gündüz de beraber olur o gün. Çünkü koç evveliyle bu, birdir.
Doğu ve atı, ikisine bir yerdir. O halde yine gün gün gece uzar. Ta güneş oğlağın evveline gelir. Bu yılda bir yol daimi dönüştür. Mim enleminde bu halde durmaktadır. Dördüncü felekte güneş her nicedir? Ay da bu felekte öylecedir. Birinci felekte ay, aynadır. o bizzat parlak ve yoğundur. Güneşin ziyasi süreklidir. Güneş ile ayın nuru kaimdir. Ay, karanlık ve yuvarlaktır. O güneşten yana münevverdir. Yeri çünkü yerle güneşin arasıdır. Yere doğru çakışma, karasıdır. Ertesi gece, hilal görünür. Nurlu yandan bize hayal görünür. Gün gün ay, güneşten ırak olup, yere doğur yüzü berrak olur. Dördüncü menzilini ay seyr eylese, güneş ve ay arasına yakın la yer. Güneş ile ay hoş mukabil olur. Ondördü görünür, olgun olur. Çünkü güneşin aynasıdır bu ay. Gece karanlığını salt nur eder. Ay da güneşe yakın oldukça, azar azar görünür nursuz yer. Parlak güneşi bulduğunda, bize doğru donuk yanı döner. Bu, ayda bir yol sürekli devirdir. Bu çakışma ve bu bedridir. Gün oniki burcu bir yıl keser, ay bir ayda hepsini kateder. Batıdan doğuya ay da dolaşır. Günde oniki derece yer oluşur. Güneş ile ay çakışmayı bulur, ertesi gece ay önce olur. Günde oniki cüzü o güneş geçer. Oniki burç, yirmisekiz ölçer. O halde menziller yirmisekiz olur. Her birine nişanı, yıldız olur. Her nişanın bir ismi ve resmi var. Ey dost, tertiplenmiş say, yeriyle bil. (Burada tali yıldızların adları sayılıyor.) Gökyüzünde ayın menzillerini bilmek istersen, geceye bak. Gözle hem parlak güneşi. Terazinin başlangıcını bulduğunda, güneş ufukta göründüğü gün, doğu noktası odur, nişan eyle. Hem o gün ufukta batanda, batı noktası o yeri bil. İki yandan iki nokta ortasını al, güney ve kuzey noktalarını nişan kıl. Bu dört nokta ortasını tahmin kıl, ufuktan ekiz nokta belirle. Ufku üçyüz altmış ayak farzet. O halde doğu ve batıyı ondan say. Kırkıncı enlemde menziller, o ufuktan bu resme doğru doğa bata. Yarım saat evvel gece geçe, menzillerin başlangıcı ortaya çıka. Doğu noktasının kuzeyinden, hem yirminci cüzü hilalinden, iki parlak yıldız yüksektir; biri güneyde, biri kuzeydedir. İkisi arasını bir zira ay, yirmi sekiz; koştur, onlara yer. O güneydeki sabittir. Bir küçük yıldız, ismi batındır. İki parlak yıldızdan geri ola biraz. Batın da ayın ikinci menzili. Doğu noktasının kuzeyine bak. Noktadan kırk derece ırak doğa. Üç küçük yıldız, üçgen var. Boğa burcunun önünde karar kıldı. Çünkü o gece iki saat geçe, üçüncü menzilde ülker ortaya çıkar. Doğu noktasının kuzeyinden, otuz derece bitiminden huşe şeklinde altı yıldızdır. Boğanın yirmidördü bellidir. O gece üç saat ve çeyrekte heman, dördüncü menzile zebran doğa. Noktadan on sekiz derece kuzey, o durumda beşinci yıldızı doğar. Dal şeklinde beş yıldızdır, ikizlerde yere sekizdir. O gece dört buçuk saat, hücum etme, beşinci menzil huka doğa. Doğu noktanın kuzeyi, sekizinci cüzde, şının noktası şeklidir. Başı cebbar, adı üç gizli yıldız. İkizler burcunda gözle; o gece beş buçuk saat geçse, hüna altıncı nokta zuhur ede. Doğu noktasının

kuzeyine bak; noktadan onsekiz derece ırak, kuzey ve batısı büyük iki yıldız, yengecin beşinci cüzünde parlak. Beş saat bekle o gece ile uyanık, yedi arşında ayı göresin. Doğu noktasının kuzeyine git, noktadan kırk derece tahmin et, iki parlak yıldızdır hemen sonra. Batısı, Şam şairlerinin sanıdır.
Odur, o kuzeyli bir yıldız. Yengeçten beridir onsekiz, olsa saat yedi o gece tam görünür sekiz seçkin konak. Doğu noktasının kuzeyine gel, her yirmibeşinci cüzünü al, küçük yıldızlardan bulut parçasıdır. Dört yıldız karenin arasıdır. İsmi Yemen şairleridir, bil. Hem aslan evvelindedir hasıl çünkü, sekiz saat o gece geçse, görünür tarafa dokuz kere bak. Doğu noktasının kuzeyinde, hem otuzuncu cüzü bitiminden iki yıldız; biri aslandandır, aslanın onbeşinde parlaktır; sekiz ve yarım saat o gece geçse, ayın onuncu yüzü ortaya çıkar. Doğu noktasının kuzeyini al, ta yirminci cüzüne gel. İniş-çıkışlı bir çizgi üzere dört yıldız, güneyi büyük ve ışıklı hep oldu aslanın yıldızı büyük yıldız. Hem aslandan beri yirmisekiz olsa saat dokuz buçuk o seher, ziredir onbirinci doğa meğer, doğu noktasının kuzeyine var, kıl yirmibeşinci cüzde karar. Koşa yıldız, güneylidir parlak, başak onbeşi ona mesken. Çünkü doğar onunla gün bile. Noktadan şarka kuzeye farkı iva, sarfa o yıldızı, o kadarını ayın onikinci menzili küçük yıldız kuşattı, nişan başak sonudur ona mekan. Oldu iva beş yıldız parlak. Terazinin onbeşinde mekan tuttu. Menzilden onüçüne hemen doğuşundan o gece bulundu mekan. Kalanını batı ile bil o zaman. Batıya bak o gece, hem de nişan eyle. Çünkü o gece geçe, dört menzil de ufukta gider. Batı noktasına iyi bak. Betar onda semak silahsız bil. İsmi başak fahzı ey can. Resmi yirmibeş terazidir ta ki, üç saat o gece gire. Hem gufre onbeşte ancak iner. Batı noktasının kuzeyini al, her yirmisekiz derecede kal. Bir kavisli çizgi üzere üç yıldız, akrepin birinci cüzü yeridir. Bir ismi semek ve bir ismi ramıhdır. Üçtü mızrak ve kendi yaralayıcıdır. Dört menzil, burçlar sırası üzere, onbeşinden evvel ine. İşte zeyrek saat o gece, güneş parlayarak batar. Batı noktasının güneyine var, ondan ondokuzuncu cüzde batar. İki yıldız karşılıklı ve berrak, ikinin arası bir mızrak, bir cüzde batar. İki yıldız karşılıklı ve berrak, ikinin arası bir mızrak, bir ismi de terazi pelesi, akrep burcu önüdür ona mekan. O gece iki saat karanlık olur. Tac oldum, onyedinci batar. Batı noktasının güneyine bak, noktadan otuz derece ırak yer var. Aynı çizgide olmayan üç yıldız, ışıklısı akrebin cephesi oldu. Ey dost, bir ismi de akrep oldu. Akrep burcunda yirmidört yer, bekle saat ikibuçuk ola ta onsekiz, hem akrebin kalbi onda bata. Batı noktasının güneyini bul. Otuzüçüncü cüzünün batısını bul. Kavisli bir çizgi üzere üç yıldız. Altıncı yay burcu ona tâlibtir. Akrebin kalbiyle birlik şöyle varıp, batı noktasının güneyine bak, noktadan kırkdokuz derece ırak koca yıldızdır, ikisi berrak, buldu ayın yirmisinde durak. O gece oturup dört saat bekle. Yirmidir ay durağı bata. Batı notasının güneyini bul, otuzüçüncü cüzüdür ona yol. Dört yıldızı küçük, dördü büyüktür. Oğlak evvelinde karar tuttular. O gece beş saat daha uyuma, ta ki yirmibirinci belde bite. Batı noktasının güneyini al, ta yirmisekiz dereceye gel, felek kuşağıdır ki sâde olur, yıldız etrafına gerdanlık olur. Ey can, herbir adı gerdanlıktır, oğlak burcunun ortasını etti mekan, Şayet gece yedi saat gidici olsa, bata yirmi iki, adı zebayih.
Batı noktasının güneyini al. Ondan onsekizinci cüzde kal. Kuzeyde iki yıldız büyüktür. Bir küçük yıldız, adı koyun. Zebayih onu kurban eder gibidir... Kova burcu üçüne mekan oldu. O gece yedibuçuk saattir, üzülme.

Yirmiüç inince yutucudur. Batı noktasının güneyini nice noktadan say yirmiüç derece. İki aydınlık yıldızdır ki yakın, bir küçük yıldız aralıkta garip. O küçük yıldız kuzeye yakın, yeri kovanın ondördüdür. Eğer o gece dokuz saat geçse, yirmidördüncü yükseliş o demde gider. Batı noktasının güneyini bul. Sekizinci cüz, ufukta ona yoldur. Kavisli bir çizgi üzre üç yıldız, kova burcunda yer onsekiz. Onbuçuk saat o geceyle bak, ehbib yirmibeşine seher batı noktasına yakın ve güney dört yıldız, üçü üçgen olup, dördüncü saad ve de redif ona isim. Beşincisi balık burcunu kıldı mekan. Doğuya bak hem o akşam tevfik et yükselişiyle her birin incele ki, önceki dahi gecikmiş hem doğalar güneş batmadan önce. Akşama birbuçuk saat varken, ikisi birlikde doğmuş ola. Doğu noktasının kuzeyinden, yirmibeşinci cüzün bitiminden doğa önce bir kolu açıkça. Aslı bir yıldızdır, güneyi hemen ikisinin arası bir mızrak, balıktan panzede hem o şubeye durak. Doğu noktasının kuzeyine git, hem otuzbir derece tahmin et, onda gecikmiş nur doğmuş ola. Kolu aslından önce ortaya çıka. İki yıldız ki uzaklığı bir mızrak. Kolu balık sonunda hoş burak. Doğuya bak, yatsı yerini bul, doğmuş yirmisekizinci serpinti, guruba bir saat kalmış iken. Doğudan doğmuş ola o rahat. Doğu noktasının kuzeyinden, hem otuzuncu cüz bitiminden iki yıldız ki, doğu ve batısı gemiler gibi dizili yıldızlarladır. Şekilleri sanki yumurta biçimindedir. Hâlâ hem koç onbeşindedir. Koç burcunun yarısında çakışsa ay, güneşten bu resme ırak ola. İlk menzil şeratin olur. Bu tertip ile raşaya deği, yirmisekiz ygün içre ay bu menzillerden hep geçe. O yirmisekiz günüyle geçer güneş de geçer günde bir derece. Çün yirmidokuzbuçuk gün olur, güneş ile ay çakışır. O sebebden bir ay yirmidokuz gün hesap olunur, öbür ay otuz. Sonra her ne gece istense, bu menzilin sayılışı tamam olur. Güneşe bir derece olduğun gece ki, ne burcun kaçındadır o gece, hesap kıl terazinin başlangıcından. Güneş ondan ne miktarı geçti bil. Bir burcu iki saat geçe o dem hep menziller önce doğup batar. Şu halde her onbeş gecede bir saat ileri, sabit yıldızlar hızlanır ki, güneş her gün iki kursu kadar seyredip doğuya, batıya geç gider. Her ne geçse buna kıyas olunur, bu hesap üzere hepsi bulunur. Ne zaman güneş koçun evveline geçer. İş ters olur, kolaylı gelir. Doğudan çıkan yıldız, batısıyla bilinmek olur hep, olur, kolaylı gelir. Doğudan çıkan yıldız, batısıyla bilinmek olur hep, batısından açıklanan el'an doğusundan bilinmeli o zaman. Nereden doğa, karşısında batar. Kande batsa karşısında doğar. Menziller belirlemeyle bilindi. Oniki burcu, bundan tahmin et. Ta ki gezegen ve sâbit ola ayân. ne yıldız, ne burcu mekan kıldı? Yıldızlar hoş bilindi ey Hakkı, felekleri seyret, Hak'kı fikir kıl.)

Dördüncü Madde

Burçlar feleğinin ve onda olan sabit yıldızların uzaklık ve cisimlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, rasatçılar, geometriciler ve matematikçiler; yıldızların ve feleklerin cisim ve uzaklıklarını kesin kanunlar ile hesaplarında görüş birliğine varmışlardır. Büyük feleğin yüzeyinin uzunluğunun mesafesini ki, burçlar feleğinin yüzey yumruluğunun uzaklığıdır, âlemin merkezinden takriben otuzüçbin kere bin ve beşyüzyirmibeşbin sekizyüz seksenbir fersah bulmuşlardır. Her bir fersahı üç mil ve her bir milli üçbin zera ve her bir zerai, otuziki parmak

genişliği kadar farz ve takdir kılmışlardır. Her bir parmağı, altı arpa eni kadar ve her bir arpayı, atın altı kılı miktarı itibar edip; cisimler âleminin uzaklığının hesabını bilmişlerdir. Burçlar feleğinin dip yüzeyinin bu merkezden uzaklığını takriben otuzüç kere bin ve beşyüzonbin dörtyüzelli fersah ve burçlar feleğinin kalınlığını takriben onbeşbin dörtyüzotuzbir fersah bulmuşlardır. Sabit yıldızları altı ayrı kısım bulup; birinci değer, ikinci değer, üçüncü değer, dördüncü değer, beşinci değer ve altıncı değer diye isimlendirmişlerdir. Birinci değerin tabakalarını, burçlar feleğinin kalınlığına mutabık ve eşit onbeşbin dörtyüz otuzbir fersah bulup; yıldızların cisimlerinin miktarını yerküreye oranla açıklamışlardır. Birinci değerin cisimlerini takriben altıbuçuk yer cismi kadar ölçüp ve farzedip; ikinci değerin cisimlerini beşbuçuk yer cismi miktarı; üçüncü değerin cisimlerini dörtbuçuk yer cismi miktarı; dördüncü değerin cisimlerini üçbuçuk yerküre gibi ve beşinci değerin cisimlerini üç buçuk yerküre kadar; altıncı değerin cisimlerini birbuçuk yeryuvarlağı miktarı bulmuşlardır. Bunları geometrik delillerle ispat edip, hesabını almışlardır. Bütün sabit ve gezegenleri, kendi yerlerinde belirli bir hareket ile merkezleri çevresinde hareket eder ve döner görüp: "Feleklerde duran hiçbir şey yoktur," mazmununca işin sırrına ermişlerdir.
Yaratıcı, hakîm ve kudretli olan Allah münezzehtir. Büyüklüğünün celaletine ve kudretinin illetine aklın idraki erişemez.

11-BÖLÜM:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yedinci göğün yapısını ve onda olan zühal (satürn) feleğini altı madde ile bildirir.

Birinci Madde

Zühal yıldızının mümessil feleğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yedi gezegenin biri zühal feleğidir ki, ay feleğinden itibaren sayılınca yedinci felektir.
Güneş feleğinin üzerinde bulunup, yüksek felekler ismiyle şöhret bulmuş olan üç feleğin e büyüğü ve en yükseğidir. Zühal yıldızı, geyvan lakabıyla lakaplanıp, astronomlar on: Büyük uğursuz, hızlı hindi demişlerdir. Bu

felekte zühalden gayri yıldız yoktur. Bu feleğin hâkimi sadece zühaldir. Müşteri yıldızı, en büyük saadet; merih, cellat görünüşlüdür, ona küçük uğursuz demişlerdir. Fakat küçük saadet olan güzel yüzlü zühredir. Zühal ve karışık sofra görünümlü Utarit, güzel yüzlü güneş feleğinin altında karar kılmalarıyla iki aşağılıklar olarak isimlendirilip; üç yüksek ve iki alçak denilip, cümlesine başka bir nâm ile beş şaşırmış derler. Işıklı güneşe büyük ışıklı, güzel görünümlü aya küçük ışıklı denilip; hepsi de yedi gezegen nâmıyla meşhur olmuştur. Astronomlar, zühal yıldızı için üç adet felek ispat edip; birinci felek ki küllî felektir, merkezde, eksende, kutupta, kuşakta ve harekette burçlar feleğine benzediği için buna: Mümessil felek demişlerdir. İkincisi, merkez dışı felektir ki, mümessili altında iki paralel yüzeyde bulunup, dönüş merkezi dayanıklı olduğundan, buna: Taşıyıcı felek demişlerdir. Üçüncü feleğe: Döndürücü felek derler ki, zühal yıldızı onun tarafında çakılmış olup; döndürücü felek kendi merkezi üzere hareketiyle döndükçe, zühali, hareket ettirip, döndürdüğü için buna: Döndürücü felek demişlerdir.

Mümessil felek, küllî felektir. İki paralel yüzeyle çevrili yuvarlak bir cisimdir. Yüksek yüzeyi üstünde olan sabit yıldızlar feleği, onun çukur yüzeyine ve alt yüzü, altında ola müşteri feleğinin yumru yüzeyine teğettir. Bu feleğin üstünde ve altında bulunan diğer küllî felekler gibi büyük feleğin hareketine uyup; ilk hareket ile âlemin merkezi çevresinde doğuda batıya hareket eder. İkinci olarak, kendi hareketiyle âlemin merkezi çevresinde, sekizinci feleğin hareketi kadar, batıdan doğuya âheste gider. Anlatılan bu feleğin altında ola felek küreleri dahi aynı şekilde doğuya yönelik hareketle muttasıf olup ve bizzat da batıya yönelik hareketle muttasıf olmuşlardır. Açıklaması gelecektir.

İkinci Madde

Zühal yıldızının, merkezinin dışındaki feleğinin yapısını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlara göre; yedi gezegen yıldıza ârız olan çeşitli işlerin tanzim ve tesviyesi, küllî feleklerin içlerinde, cüzi ve ikinci feleklerin çeşitli dönüş ve tavırlarının isbatı gerekir. Zühal yıldızının durumunun nizamı için mümessil feleğin cisminin içinde yani iki paralel yüzeyle kuşatılmış olan gövdesi içinde Hamil (taşıyıcı) nâmıyle ikinci bir felek takdir etmişlerdir. Bu takdir olunan ikinci felek yere şâmil ve merkezi, âlemin merkezinden kendi çapının parçalarıyle altıbuçuk derece uzaklık ile en üst tarafında, dış iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir. Bu kürenin yumru yüzeyi ilk feleğin yumru yüzeyiyle bir noktada temas etmişlerdir ki, o nokta evc (doruk) ismiyle isimlendirilmiştir. O nokta âlemin merkezine nispetle en uzak noktadır. Zühal yıldızı o noktaya geldikte; yerin merkezinden oldukça uzak ve yüksek olmuştur. Bunun gibi, bu ikinci feleğin iç yüzeyi, birinci feleğin iç yüzeyine doğu noktasında teğettir. O noktaya haziz (etek) adı verirler. Bu nokta, âlemin merkezine nispetle en yakın noktadır. Zühal yıldızı bu taşıyıcı feleğin hareketiyle bu noktaya geldikte; yerin merkezine oldukça yaklaşmış ve alçalmış olur. Şu halde bu hareket ettirme takdirince o ilk felekten bu taşıyıcı nâmıyle meşhur olan ikinci felek ayrılıp, bu surette boşaldıkta, ilk felekten zorunlu olarak değişik kalıklıkta iki küre geriye kalır ki, biri ikinci feleği içine alır, biri ikinci felekten boşalır.
Taşıyıcı feleği kuşatan kürenin ince tarafı, doruk noktaya, kalın tarafı eteğe doğrudur. Öteki kürenin kalın ve ince tarafı bunun tersinedir. Bu iki kürenin, mümessil feleğin tamamlamakta katkıları olduğundan birine dolanın tamamlayıcısı ve birini boşalanın tamamlayıcısı adını vermişlerdir. Her feleğin özel bir hareketle dahi hareketi kararlaştırılmış olup; kendine mahsus eksen ve kutuplar üzerinde deveran edip, dönüşünü tamam etmek kesin bir iş olmakla; zühal feleğinin taşıyıcı feleği, burçlar feleğinin altında, mümessil feleğin altında kendi hareketiyle batıdan doğuya hareket edip, yıldızları kendisiyle beraber hareket ettirir. O halde zühal yıldızı onunla gidip, oniki burcun her birinde ikibuçuk sene ikamet edip; yirmidokuz sene beş ay altı günde bir devresini tamamiyle tamamlar. Taşıyıcı felek, yerden

çok uzak ve dairesi geniş olmakla; zühal yıldızının hareketi, altında bulunan diğer gezegenlerden ağır görünür. Allah her şeyden münezzehtir.

Üçüncü Madde

Zühal yıldızının döndürücü feleğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar yine yıldızlarının durumlarının tanzimi için bu kadar miktarla yetinmeyip; ancak güneşte merkez dışı olan bir başka ikinci felekten söz etmişlerdir. Lakin diğer gezegenlerde yere şâmil olmayan küçük gezegenler tespit edip, bunlara: Döndürücü felekler adını vermişlerdir. Şimdi zühalin döndürücü feleği, zühalin mümessil feleğinde yere şâmil olmayan bir küçük felektir ki, yıldızın kendisi, taşıyıcı ve merkez dışı olan ikinci feleğin kuşağında yerleşmiştir ki, çapı, taşıyıcının iki yüzeyine teğettir. Döndürücü felek tek bir yüzeyle kuşatılmış bir küredir. Taşıyıcı feleğin içinde, kendi mekânında belirli bir hareketle batıdan doğuya yani burçlar sırası üzere dönüp; bir tarafında iki kutbu arasında çakılmış olan, zühal yıldızını da döndürür. Bu döndürücü felek, kendi merkezi çevresinde batıya doğru hareketiyle bir gün bir gecede kendi kuşağının üçyüzaltmış derecesinden bir dereceye yakın hareketiyle, bu yıldızı, güneşin ortasına mutabık hareket ettirir ki, senede bir kere devresini tamam eder. Buna: Yıldızın değişik hareketi derler.
Zühal, bir yüzey ile çevrili bir kürevî cisimdir, içi dolu ve ışıklıdır.
Zühal, döndürücü feleğin içindedir ki, yıldızın yüzeyi, döndürücü feleğin kuşağı üzerinde onun yüzeyine ortak bir noktada teğet olmuştur. Yani zühalin cismi, döndürücününkine tamamen temas etmiştir ve taşıyıcının bir tarafında döndürücü feleğin hareketi gibi belirli bir sıra üzere zühal yıldızının dahi kendi merkezi etrafında dönücü olduğunu rasatçıların çoğu görmüşlerdir. Çünkü zühal feleğinin durumu özetle yazılıp ve parçalarının tertibi takrir ve yapısı ve şekli bu kadarca beyan ve tasvir olunmuştur.
İmdi bu kıyas ile bunun boşluğunda olan müşteri feleğinin ve onun içinde

olan merih feleğinin ve güneş feleğinin içinde bulunan zühre feleğinin şekil e durumlarını her yönleriyle, bu zühal feleğine benzerliklerinden, tamamiyle bilinmiştir. Lakin bunlardaki üç feleğin hareketleri, değişik ve yıldızlarının nitelikleri farklı; uzaklık ve cisimleri farklı olmakla; her birinin hareketlerinin miktarlarını, yıldızlarını ve sıfatlarını, uzaklıklarını ve kürevî cisimlerini birer bölüm ile tafsil ve kendilerine özgü özelliklerini beyan etmek lazımdır.

Dördüncü Madde

Zühal yıldızının düz gitme, durma, yavaşlama ve süratini; geri dönmesini ve şaşkınlığını; güneş ile olan bağlantı ve güneşe yaklaşmasını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yedi gezegenden güneşle aydan gayrisine, yani üç yüksek ile bir alçağa, beş şaşırmış denilmesinin sebebi; bunlar kâh düz, kâh yavaş giderler, kâh durur, kâh geri dönerler. Yine bazen durup yavaş yavaş hareket ederler, bazen da düz ve süratli giderler. Bu durumların açıklanması budur ki: Döndürücünün doruğunda oldukta; kendi merkezi, döndürücünün merkezi hareketine, burçlar sırası üzere muvafakat edip; yıldız, hızlı hareket eder görünür. Yıldız, döndürücüye bir miktar meylettikte; düz hareket eder. Eteğe inmesi halinde, kendi merkezi inişte olduğu için hareketi görünmez olup, yıldız duraklar görünür. Yıldız, döndürücünün eteğine yakı oldukta; kendi merkezinin sıraya aykırı hareketi, döndürücünün merkezi, taşıyıcının hareketiyle uygunluk üzere olmayıp iki hareket birbirine karşı ve muarız olduğu için, yıldız durur görünür. Yıldız, eteğe indikte; kendi merkezinin hareketi, döndürücünün merkezininkinden fazla olduğu için yıldız, geriye döner görünür. Yıldızın dönüşü tamam olup, iki hareket yine eşit geldikte; ikinci kez durur görünür. Bu duruştan sonra yükselme halinde kendi hareketi yine görünmez olur. Yıldız yine yavaş hareket eder görünür. Bu yavaş hareketten

sonra yine düz hareket eder görünür. Halbuki yıldız, kendi dönüşüne düz hareket devresini ihtilâfsız tamam eder. Zira ki, feleklerin ve yıldızların hareketleri, kendi küreleri kuşağına oranla ebediyyen basit ve benzerlidir. Yıldızın geriye dönüşünden önceki durağına ilk makam, sonrakine ikinci makam derler.

Zühal yıldızının geriye dönüşü dört ay, düz hareketi sekiz ay ve yirmi gündür. Güneşe kıyasla beş şaşırmışa bağlantı ve yaklaşma ârız olmuştur. Zühalin, döndürücüsünün orta yerinden kendi merkezine uzaklığı; güneşin merkezinin burçlar feleğinden olan orta yerinden döndürücünün merkezinin orta yerinin uzaklığı gibidir. Zühal yıldızı, döndürücüsünün ortasının doruk noktasında bulunduğu halde, hep orta bir yakınlıkla güneşe yakın olur. Zira ki güneşin merkezi, döndürücünün merkezinden uzak oldukça, döndürücünün orta zirvesinden yıldızın merkezi dahi güneşin uzaklığı kadar uzak olur. Tâ güneş, döndürücünün merkezine karşı oluncaya değin, yıldız dahi döndürücünün eteğine iner. O halde zühal yıldızının güneş ile uzaklık ve yakınlığı, döndürücüsünün zirvesinde bulunduğu halde uygun olur. güneş ile karşılıklı olması, döndürücünün eteğinde bulunduğu halde olur.

Müşteri ve merih yıldızlarının dahi güneşle bağlantıları bunun gibi bulunur. Her biri kendi bölümünde anlatılacaktır. Zühal yıldızının her iki yaklaşması arasında olan müddeti, bir sene onüç gündür. Zira ki her üçyüz yetmişsekiz günde bir kere, burçlar feleğinde, güneşin mekânına gelip, bu yüzden görünmeyip yakın olması itibariyle bu duruma iki gezegenin çakışması ve güneşe yaklaşması denilmiştir. Zühal yıldızının taşıyıcı feleğinin, burçlar kuşağından güneye ve kuzeye ikişer buçuk derece eğilimi mevcut iken döndürücü feleğin dahi zirvesi ile eteği, eğilimli feleğinden kâh güneye kâh kuzeye dört buçuk derece kadar eğilimli olduğundan; bu yıldızın seyrinde enlem değişikliği bulunup, şaşırmış gibi görünüp, bundan dolayı şaşırmış olarak isimlendirilmiştir.

Beşinci Madde

Zühal yıldızının doruk ve etek noktalarını, tepe ve kuyruk düğümlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yedi gezegenden her yıldızın bir doruğu vardır ki, o, ona ulaştıkta; kendi feleğinden ve yerden oldukça yüksek ve uzak olmuş olur. Zirvenin karşıtı olan yere: Ete derler ki, yıldız ona geldikte; yere yakın olmakla kendi feleğinden oldukça aşağıya inmiş olur. O halde yıldız, zirvesinde yoldukça kuvvet bulup, eteğe geldikte zayıf olur. Feleğin ilk yarısında oldukça, eteğe inici olup ikinci yarısında zirveye yükselici olur. Zirvelerle etekler arası uzaklığı belirlidir, asla değişmez. Zira ki burçlar feleğinden zirve yerleri bilinse, onların karşıtı etek yerleri itibar olunur; aksiyle dahi bulunur. Tepelerin yerleri bilindikçe; kuyrukların yerleri dahi bilinir; aksiyle de belirlenir. Zira ki, zirveler mukabili etekler olduğu gibi, tepeler mukabili de kuyruklardır. Bu o yerdir ki, onda gezegenlerin felekleriyle burçlar feleği kesişmiştir. İki yerde, iki kesişme noktası oluşmuştur ve birbirine karşılıklı gelmiştir. Bu durumda o iki noktanın birine tepe, birine kuyruk derler. Tepe o noktadır ki, yıldız yondan ayrıldıkta onun enlemi kuzey olur. O noktanın karşısında olan noktaya kuyruk derler ve bu o noktadır ki, ondan yıldız geçtikte, onun enlemi güneyde olur. Burada enlemden murat, güneşin yolundan, yıldızın güneyde ve kuzeyde bulunan uzaklığıdır. Zühalin doruğu, tepe ve kuyruk noktaları ortasında yani eğilimli feleğin burçlar kuşağından kuzey tarafına fazla meylinden elli derece gerideddir. Çünkü ayın zirvesinden başka zirveler ve öteki noktalar, sabit feleklerin yavaş hareketine uygun hareket edicidirler. Şimdi rumî tarihin binbeşyüz onyedi senesinde zühalin zirvesi, yay burunun dokuzbuçuk derecesinde olup; eğer dahi yay burcunun karşısında olan ikizler burcunun aynı şekilde dokuzbuçuk derecesinde belirlenmiştir. Tepesi yengeç burcunun dokuzbuçuk derecesinde olup, kuyruğu dahi yengeçin karşısında olan oğlak burcunun bunun gibi ondokuzbuçuk derecesinde belirlenmiştir. Lakin halen rumî tarih, şu anda ikibin altmış dokuz seneye başlamıştır. Hicrî sene de,

binyüzyetmiştir. Şu halde, astronomların çoğu, sözbirliğiyle zirvelerin ve eteklerin her yetmiş güneş yılında bir derece hareketleri hesabiyle, o tarihten bu tarihe gelinceye değin her biri yaklaşık olarak sekiz derece hareket etmiştir. Halen zühalin zirvesi, yay burcunun onyedi buçuk derecesine ve eteği, ikizlerin aynı derecesine gitmiştir. Tepe noktası, yengeç burcunun yirmiyedibuçuk derecesine ve kuyruk noktası, oğlak burcunun aynı derecesine yetmiştir. Şimdi buna kıyasla her tarihte tepe ve etek noktaları bilinir.

-

Altıncı Madde

Zühal yıldızının tabiat ve vasıflarını, uzaklık mesafesini, cisminin ölçüsünü bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Bu zühal yıldızının tabiati son derece soğuk ve kurudur. Gündüzsel erkek bulunup, en büyük uğursuz bilinmiştir. Buna bakmak, keder ve üzüntü vericidir. Nitekim çiçek zühreye bakmak, sevinç ve safra verici bulunmuştur. Bu yıldıza, ahmak, cahil, cimri, kıskanç, yalancı, lanetli, gamlı, tenbel, kalın kafa ve zararlı sıfatları nispet kılınmıştır. Bu yıldız, rahimlere düşen döllere şans olsa; bunun tabiatı ve vasıfları, o döllere Allah'ın izniyle sirayet edip olan çocukta, bu vasıfların ortaya çıkması tecrübe olunmuştur. Bu yıldız, çarşamba gecesiyle cumartesi gündüzüne hâkim bulunmuştur. O gece ve gündüzün ilk saatleri buna nispet kılınmıştır. Rasatçılar, geometriciler ve matematikçilerin ittifakıyle zühal feleğinin yumru yüzeyinin âlemin merkezinden uzaklığı takriben otuzüçbin kere bin ve beşyüz onbin dörtyüzelli fersah ölçülmüştür. Bu ölçülen feleğin kalınlığı, onbin kere bin ve beşyüzonyedibin dokuzyüz altmışüç fersah takdir ve tahmin kılınmıştır. Zühal yıldızının cisminin yerküre kadar bulunduğu geometrik deliller ve matematik hesaplarla ispat olunmuştur.
Bizim bu felekler ve yıldızların durumlarını özetle aradığımız, ibretlerle

dolu kâinatta, ilahî cilveleri görüp, hayran olmak ve yaratıcısını bilmektir. Her şeyden geçip ona yönelmektir. Biz bu kitapta yazdığımız yıldızların cisimlerinden murat, hakiki cisimlerdir ki ölçü ve tartı hesabiyle ilk iş olarak cisimlerin ölçüleridir. Astronomik ölçülere feleklerin çakışması, güneşe yaklaşması, kaybolması ve vakitlerin tayini için yıldızın yakınlık ve uzaklığı sebebiyle ve gözetleme hesabıyle tahmin olunan itibarî cisimler değildir. Bunlar kesin bilgilerdir.

12-BÖLÜM:

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Altıncı göğün yapısını ve orada hâkim olan müşteri (Jüpiter) yıldızının vasıflarını beş madde ile beyan eder.

Birinci Madde

Müşteri yıldızının mümessil feleğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronamlar demişlerdir ki: Yedi gezegenden müşteri feleğidir ki, ay feleğine nispetle altıncı felektir. Güneş feleğinin üzerinde bulunup, yüksek felekler nâmıyle şöhret bulan üç feleğin ortancası olup; müşteri yıldızı, saadet verici olarak tanınmıştır. Tabiatının adaletli oluşundan ona: En saadetli adı verilmiştir. Astronomlar, müştere yıldızının yapısı için dahi üç adet felek ispat edip, düzenlemişlerdir ki; birinci felek, merkezde, kuşakta, kutuplarda ve harekette burçlar feleğine benzer ve mümessildir. İkinci felek, merkez dışındadır ki, mümessil feleğin altında ve iki paralel yüzeyde bulunup, döndürücü merkezin taşıyıcısıdır. Üçüncü felek, döndürücü felektir ki, müşteri yıldızı onun bir tarafında çakılmış olup, o kendi merkezi üzerinde hareket ettikçe, bu yıldız dahi onunla dönücüdür.
Müşteri yıldızının mümessil feleği ki, küllî felektir. O, iki paralel yüzeyle çevrili kürevî bir cisimdir. Yüksek yüzeyi, kendi üzerinde olan zühal feleğinin çukurumsu yüzeyine; alt yüzeyi, altında olan merih feleğinin yumru yüzeyine temas etmiştir. Bu mümessil felek, kendi üzerinde ve altında bulunan öteki felekler gibi, önce büyük feleğin hareketine uyucu olup, ilk hareket ile âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya zorunlu hareket eder. İkinci olarak, kendine özgü hareketiyle âlemin merkezi çevresinde sekizinci feleğin hareketi kadar batıdan doğuya âheste gider. Sekizinci feleğin hareket ettirmesiyle hareket eder. O halde doruk ve etek, tepe ve kuyruk bununla yetmiş yılda bir derece gider.

İkinci Madde

Müşteri yıldızının merkez dışı feleğini şekil ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Müşteri yıldızının nizam ve hali için mümessil feleğinin içinde taşıyıcı nâmıyle tayin olunan ikinci felektir ki, yere şamil ve merkezi, âlemin merkezinden kendi çapıyla beşbuçuk derece uzaklıkla doruk noktasına dışarda eğilimli iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir. Bu kürenin çukurumsu yüzeyi, birinci feleğin çukurumsu yüzeyine bir noktada temas etmiştir ki, o noktaya: Doruk derler. O nokta, âlemin merkezine kıyasla en uzak nokta olmakla, müşteri yıldızı o noktaya geldikte; yerin merkezinden oldukça uzak ve yüksek olur. Bunun gibi bu ikinci feleğin yumru yüzeyi, ilk feleğin yumru yüzeyine bir noktada müşterektir ki, ona teğettir. Bu noktaya etek adı verirler. Zira ki, âlemin merkezin nispetle en yakın nokta odur. Zühal yıldızı, bu taşıyıcı feleğin hareketiyle o noktaya indikte; yerin merkezine oldukça yakınlaşmış olur. Şimdi bu belirleme üzere, ilk felekten ikinci felek ayrılıp, anlatılan şekile sokuldukta; birinci felekten zorunlu olarak iki değişik kalınlıkta küre kalır ki, biri ikinci feleği içine almıştır, biri ikinci felekle birlikte boşaltılmıştır. İçine alanın ince tarafı doruğa, kalın tarafı eteğe doğrudur. Boş kürenin ince ve kalın tarafı, dolu kürenin tersinedir. Bu iki kürenin, feleğin tamamlanmasında katkıları tamam olmakla birine dolunun tamamlayıcısı ve birine boşun tamamlayıcısı derler. Her feleğin bir özel hareketi belirlenmiş olup, kendine mahsus dönme ve kutuplar üzerinde deveran edip, dönüşünü tamamlamak kaçınılmaz olmakla, eğik felek müşteri, zühalin mümessil feleğinin altında, kendi mümessil feleği içinde, kendi belirli hareketiyle batıdan doğuya hareket edip, yıldızı da hareket ettirir. Şu halde bu yıldız, onunla her burçta bir sene durarak, oniki senede bir dönüşünü tamamlar. Adı geçen yıldız, kendi altında olan feleklere nispetle yerden uzak ve dairesi geniş olduğundan, yıldızın hareketi, müşterinin altında bulunan diğer gezegenlerin hareketlerinden daha ağır görünür.

Üçüncü Madde

Müşteri yıldızının döndürücü feleğini, yapısı ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar, bu müşteri yıldızının dahi durumlarının tanzimini, belirlenmiş ölçülerle tayin konusunda yetinmeyip, yere şâmil olmayan bir başka küçük felek de ispat edip, ona: Döndürücü felek demişlerdir. Döndürücü felek, müşterinin mümessil feleğinde yere şâmil olmayan bir küçük felektir ki, bu yıldızın kendisini taşıyan ve merkez dışı olan ikinci feleğe eğimli kuşağına dahil ve ona gömülmüştür ki, çapı, taşıyıcı feleğin her iki yüzeyine teğettir. Döndürücü felek, bir tek yüzeyle kuşatılmış dolu bir küredir. Kendi mekanında, eğilimli feleğin cismine düzenli hareketle batıdan doğuya dönüp; bir talimli feleğin cisminde düzenli hareketle batıdan doğuya dönü;p; bir tarafında çakılmış olan müşteriyi kendisiyle beraber döndürür. Bu feleğin kendi merkezi çevresinde olan batıya yönelik hareketiyle bu felek, müşteri yıldızını, bir gün bir gecede kendi kuşağının üçyüzaltmış derecesinden takriben bir derece kadar mesafe alıp gider. Yani orta bir hareketle güneşinki kadar hareket ettirir ki, senede bir dönüşümü tamam eder. Bu harekete: Yıldızın farklı hareketi ve yıldızın kendine özgü hareketi derler. Bu müşteri yıldızı dahi

bir yüzeyle kuşatılmış kürevî bir isim, içi dolu ve ışıklıdır. Döndürücü feleğin bir yanında gömülü bulunan kuşağı yanında, ortak bir noktada dördüncüsüyle temas etmiştir. Yani yıldız, tamamiyle döndürücünün cisminde bulunup, yüzeyi, yüzeyine teğet olmuştur. Taşıyıcının bir tarafında, döndürücü feleğin kendine has hareketi gibi bu yıldızın dahi döndürücüsü tarafında, kendi merkezi üzerinde dönücü hareketini, rasatçıların çoğu gözetleyip: "Feleklerde duran bir şey yoktur," demişlerdir.

Dördüncü Madde

Müşteri yıldızının sürat ve istikametini, yavaşlama ve duraklamasını, geriye dönüş ve şaşırmışlığını, güneş ile olan bağlantı ve yakınlığını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Müşteri yıldızı aynı zamanda kâh sürat ve kâh istikamet ve kâh yavaşlama ve kâh duraklama ve kâh geri dönme ve kâh bu durumların tekrarı halindeki şaşırmışlığının açıklanması budur ki: Bu yıldız, döndürücünün en yükseğinde bulundukta; kendi merkezinin hareketi, döndürücü feleğin merkezinin hareketine burçlar sırası üzere uymasıyla, yıldız hızlı hareket eder görünür. Ne zaman yıldız, döndürücünün alt tarafına bir miktar eğimli olup, düz hareket eder ve yıldız döndürücünün eteğine inmesi durumunda yavaş hareket eder görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezi, inişte olduğundan hareketi görünmez olur. Yıldız, döndürücünün en altına yakın oldukta; kendi merkezinin burçlar sırasına ters hareketi, döndürücüsünün merkezinin taşıyıcısı hareketiyle sıraya uygun olan hareketine eşit olup; iki hareket birbirine mukabil gelip, muarız olduğu için yıldız durur görünür. Yıldız, döndürücünün aşağısında bulundukta; kendi merkezinin hareketi, döndürücüsünün merkezinin hareketinden fazla olup, yıldız geri döner görünür. yıldızın dönüşü tamam olup, iki hareket yine eşitlendikte; ikinci olarak durur görünür. Bu duruştan sonra yine yavaş hareket ediyor görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezine uygun olmakla, hareketi görünmez olup, ancak döndürücünün merkezinin hareketi görünür. Bundan sonra yavaş hareketi yine düzelir ve süratli görünür. Halbuki yıldız, kendi döndürücüsünde dönüşünü ihtilâfsız tamam eder. Zira ki, yıldızların ve feleklerin hareketleri kendi küreleri kuşağına kıyasla benzer ve düzgündür. Yıldızın geriye dönüşünden önceki durağına: Makam, sonrakine: İkinci makam derler. Müşteri yıldızının geriye dönüşü dört ay, düzgün hareketi sekiz ay dokuz gündür. Bu yıldızın eğilimli feleği, güney ve kuzeye burçlar kuşağından birer buçuk derece eğimi var ise; döndürücü feleğinin dahi doruğu ve eteği dahi eğilimli felekten kâh güney tarafına, kâh kuzey tarafına eğilimli olup, ikibuçuk derece enlem farkı bulunmakla, yürüyüşünde şaşırmış gibi görünüp, şaşırmış olarak isimlendirilmiştir. Bu müşteri yıldızına, güneşe nispetle ârız olan bağlantı ve yaklaşma beyanı budur ki; bu yıldızın, zühal gibi daima döndürücüsünün ortasından kendi cisminin merkezi uzaklığı; güneşin merkezinin burçlar feleğinde olan ortasından döndürücünün merkezinin ortası gibidir. Bu durumda, müşteri yıldızı, döndürücüsünün doruğunda bulunduğunda sürekli güneşle aynı hizada olur. Zira ki güneşin merkezi, döndürücünün merkezinden uzaklaştıkça, döndürücünün orta doruğundan yıldızın merkezi dahi güneşin uzaklığı kadar uzak olur. Güneş, döndürücünün merkezine karşı oldukta; yıldız dahi döndürücünün eteğine

inmiş olur. bu durumda, bu yıldızın güneşle yakınlığı, sürekli döndürücüsünün zirvesinde bulunduğu halde vâki olur. Güneşle karşı karşıya gelmesi, döndürücüsünün eteğindeyken olur. Bu yıldızın güneşe iki yaklaşışı arasında olan süre, bir sene otuzüç gündür.

Beşinci Madde

Müşteri yıldızının doruk ve eteğini; tepe ve kuyruk düğümlerini; tabiat ve vasıflarını; uzaklığını mesafesini ve cismin ölçüsünü bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Müşteri yıldızının doruğu, tepe ve kuyruk noktaları arasından yani eğilimli feleğinin, burçlar feleğinden kuzeye fazla eğiminden yirmi derece öndedir. Şimdi müşterinin doruğu, tepe düğümünden yetmiş derece geridedir. Zühal ile müşteriden başka şaşırmış yıldızların dorukları, tepe düğümlerinden doksan derece kuzeyde bulunurlar. Çünkü doruklar ve etekler, yukarıda açıklandığı üzere, sâbit feleklere uygun hareket ederler. Müşterinin doruğunun burçlar feleğindeki mekanı rumî tarihin asiz senesinde başak burcunun ondokuz buçuk derecesinde belirlenmişti. Eteği dahi balık burcunun ondokuzbuçuk derecesine ulaşmıştı. Tepe düğüm noktası, yengeç burcunun dokuçbuçuk derecesine gelmişti. Kuyruk düğümü, oğlak burcunun dokuçbuçuk derecesinde kalmıştı. Halen rumî tarih, ikibin altmışdokuz seneye erip, hicrî tarih de binyüzyetmiş seneye yetmiştir. O halde asîz tarihinden bu tarihe gelinceye dek, her yetmiş seneyi bir dereceye dağıtmakla bütün noktalar takriben sekiz derece gitmiştir. Bu minval üzere hesap etmek, her tarihte bütün noktaların yerlerini belirler.
Müşteri yıldızının tabiatında ve övgüye değer vasıflarında, müneccimler sözbirliği edip, demişlerdir ki: Müşterinin tabiatı itidal üzere sıcak ve rutubetli olup, gündüz erkeği olmakla; büyük uğurlu nâmıyle isimlendirilmiştir. bu yıldızın vasıfları: Din gayreti, ilim, hilim, haya, cömertlik, tevazu, akıl, iffet, talakât ve fasihlik bulunmuştur. Bu yıldız, rahimlere düşen döllere tali olsa, Hak'kın emriyle bunun selîm tabiatı ve övülmüş vasıfları, onlara sirayetle yaratılıp ve huy olup, talileri müşteri hüküm olunur. "Annesinin karnında kutlu olan kutludur," hadisi gereğince; onlar o saadetle dünyaya gelip, her biri sait (kutlu) bulunur. Bu yıldız, pazartesi gecesine ve perşembe gününe hakimdir. O gecenin günbatımından sonra ve bu gündüzün gün doğumundan sonra birer zaman saatleri, bu yıldıza nispet kılınmıştır.
Müşteri yıldızının ve mümessil feleğinin uzaklık mesafelerinde ve kalınlıklarında ve cisimlerinde rasatçılar, geometriciler ve matematikçiler ittifak edip, demişlerdir ki: Müşterinin mümessil feleğinin yumuk yüzeyinin, âlemin merkezinden uzaklık mesafesi takriben yirmiiki bin kere bin ve dokuzyüz doksan ikibin dörtyüzseksenyedi fersah ölçülmüştür. Çukur yüzeyinin ise, uzaklığı takriben ondörtbin kere bin ve yediyüzyetmişbin dokuzyüs kırkdört fersah hesap kılınmıştır. Bu mümessil feleğin kalınlığı takriben sekizbin kere ybin ve ikiyüz yirmi bin beşyüzkırküç fersah bulunmuştur. Müşteri yıldızının cismi, takriben yer cisminin yarısı kadar bulunup, hepsi delillerle ispat olunmuştur. (Allah daha iyi bilir.)

13-BÖLÜM:

BEŞİNCİ BÖLÜM

Beşinci göğün yapısını ve burada hâkim ola merih yıldızının vasıflarını beş madde ile açıklar.

Birinci Madde

Merih yıldızının mümessil feleğini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yedi gezegenden sayılan merih feleğidir ki, ay feleğine nispetle beşinci felektir. Güeş feleğinin üstünde bulunup, yüksek felekler nâmıyle meşhur olan üç feleğin en aşağıda olanı ve yere en yakını olup; kırmızı merih yıdızı onda hâki bulunup, küçük uğursuz adını almıştır. Astronomlar, merih yıldızının yapısı için dahi üç adet felek ispat edip, nizamını vermişlerdir ki: Birinci felek, merkezde, kuşakta, kutuplarda ve harekette burçlar feleğine benzer ve mümessildir. ikinci felek, merkez dışıdır ki, ilk feleğin içinde iki paralel yüzeyde bulunup, döndürücünün merkezini taşıyıcıdır. Üçüncü felek, döndürücü felektir ki, merih yıldızı onun bir tarafında çakılmış olup, döndürücü kendi merkezi üzerinde hareket eyledikçe, merihi dahi kendisiyle birlikte hareket ettirir.
Merih yıldızının mümessil feleği ki, külli felektir. İki paralel yüzeyle kuşatılmış kürevî bir cisimdir. En üst yüzeyi üzerinde bulunan müştei feleğinin çukur yüzeyine ve alt yüzeyi altında olan güneş feleğinin yumru yüzeni eteğettir. Mümessil felek, kendi üstünde ve altında olan öteki gezegenler gibi, önce büyük feleğin süratli hareketine tâbi olup, o birici hareketle âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya zorunlu hareket eder. İkinci olarak, kendi hareketiyle âlemin merkezi etrafında sekizinci feleğin

yavaş hareketi kadar bir hareketle batıdan doğuya âheste gider. Aynı zamanda sekizinci feleğin hareket ettirmesiyle hareket eder. Doruk, etek, tepe ve kuyruk noktaları, bu hareketle her yetmiş senede ancak bir derece kadar kendi kuşağından yol alır.

İkinci Madde

Merih yıldızının merkez dışı feleğini, yapısı ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Bu merih yıldızının durumunun düzeni için, mümessil feleğinin gövdesi içinde, taşıyıcı nâmıye tayin olunan ikinci felektir ki, yere şâmil, merkezi, âlimin merkezinden kendi çapı parçalarıyle, oniki derece mesafe ile doruk yönü dışında iki paralel yüzeyle kuşatılmış bir küre isimdir. bu kürenin yumru yüzeyi birinci feleğin yumru yüzeyi ile ortak bir noktada temas etmiştir ki, o noktaya doruk derler. O nokta, âlemin merkezine kıyasla en uzak nokta olduğundan, merih yıldızı, taşıyıcının hareketiyle o noktaya geldikte; yerin merkezinden oldukça uzak ve yüksek olur. İkinci feleğin çukur yüzeyi, birinci feleğin çukur yüzeyine ortak bir noktada teğettir. Bu noktaya etek derler. Zira ki, o, âlemin merkezine nispetle en yakın nokta olup, yıldız, taşıyıcı feleğin hareketiyle bu noktaya geldiğinde, yerin merkezine çok yaklaşmış ve alçalmış olur.

Birinci felekten ikinci felek ayrılıp, adı geçen küre boşaltıldıkta; ilk felekten zorunlu olarak iki değişik cüssede küre meydana gelir ki, biri ikinci feleği içine alır, biri ikinci felekle birlikte boştur. dolu kürenin ince tarafı doruğa, kalın tarafı eteğe doğrudur. Boş kürenin ince ve kalın tarafları, dolunun tersine gelir. Bu iki kürenin, feleğin tamamlanmasında katkıları tamam olmakla; birine içine alanı tamamlayan, ötekine boşalanı tamamlayan derler.

Her bir feleğin kendine has belirli bir hareketi olup, kendine mahsus eksen ve kutuplar üzerinde dönüp, dönüşünü tamam etmek kaçınılmaz olmakla;

merihin eğilimli feleği dahi, müşterinin külli feleği altında, kendi mümessil feleği içinde, kendi merkezi çevresinde kendine özgü hareketiyle batıdan doğuya hareket edip, merih yıldızını da hareket ettirir. Yıldız, düz gidişte bir burçta kırk gün miktarı kalıp, geri dönüşü halinde bir burçta iki ay kadar durup, yaklaşık olarak iki senede bir dönüşü tamam eder. Bu felek, kendi altında bulunan feleklere nispetle yerden uzak ve dairesi geniş olduğundan, merih yıldızı altında olan öteki gezegenlerin hareketinden daha ağır hareket ediyor görünür.

-

Üçüncü Madde

Merih yıldızının döndürücü feleğini, şekil ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malim olsun ki, astronomlar, bu merih yıldızının dahi durumlarının tanzimini belirlemek konusunda bu kadarla yetinmeyip, yere şâmil olmayan bir küçük felekten daha sözederler. Ona: Döndürücü felek demişlerdir. Döndürücü felek, merihin mümessil feleğinde, yere şâmil olmayan ve kendi taşıyıcı feleğine nispetle bir küçük felektir ki, güneşin mümessil feleğinden daha büyük ve geniştir. Yıldızın kendisini taşıyıcı ve onunla bezenmiştir. Merkez dışı olan ikinci eğilimli feleğin kuşağında gömülmüştür ki, döndürücünün çapı taşıyıcının iki yüzeyine teğettir. Döndürücü felek, bir tek yüzeyle kuşatılmış dolu bir kürevî cisimdir. Kendi mekanında eğilimli feleğin cisminde, belirli bir hareketle batıdan doğuya dönüp, bir tarafında çakılmış olan merihi de hareket ettirir. Bu felek kendi merkezi çevresinde batıdan hareketiyle, merihi, bir gün bir gecede kendi kuşağının üçyüz altmış derecesinden yaklaşık bir derece kadar mesafe alıp, gider. Böylece senede bir dönüşünü tamam eder. Bu harekete, yıldızın değişik hareketi, yıldızın özel hareketi derler.
Merih yıldızı dahi, bir yüzeyle kuşatılmış dolu ve ışıklı bir kürevî cisimdir. Kendi döndürücüsünün cisminde gömülmüştür ki, yıldızın yüzeyi, döndürücünün iki kutbu ortasında, kuşağı yanında bir tarafta bulunan bir

ortak noktada döndürücünün yüzeyine teğettir. Yani yıldız tamamiyle döndürücünün yüzeyine teğettir. Yani yıldız tamamiyle döndürücünün cisminde bulunup, yüzeyi yüzeyine temas etmiştir. Taşıyıcının bir tarafında, döndürücünün açıklanan hareketi gibi bu yıldızın dahi, döndürücü feleği tarafında, kendi merkezi çevresinde dönücü hareketi yeni rasatçılar gözetleyip, incelemişlerdir.

Dördüncü Madde

Merih yıldızının süratini, düz gidişini, yavaş gidişini ve duraklayışını, geri dönüş ve şaşırmışlığını ve güneş ile olan bağlılık ve yaklaşımını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki; Merih yıldızına dahi kâh sürat, kâh istikâmet, kâh yavaşlık, kâh duraklama ve kâh geriye dönüş ve yürüyüşünde şaşırmışlık ârız olur. Bu durumların çalışması budur ki: Bu yıldız, döndürücü feleği üzerinde bulundukta; kendi merkezinin hareketi, döndürücü feleğinin merkezinin hareketine burçlar sırası üzere uyup, eşlik etmesiyle, yıldız, hızlı hareket eder görünür. Ne zaman ki yıldız, döndürücü tarafına bir miktar eğik, o demde düz hareket eder görünür. Yıldız, döndürücünün aşağısına inişte, yavaş hareket eder görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezi, inişte olduğundan, hareketi görünmez olup, sadece döndürücünün hareketi görünür. Yıldız döndürücünün aşağısına yakın oldukta; burçlar sırasının aksine hareketi, döndürücüsü merkezinin taşıyıcı hareketiyle sıraya uygun olan hareketine eşit olup, iki hareket biribirine karşı olmakla, yıldız duruyor görünür. Yıldız, döndürücünün altına indikte; kendi merkezinin hareketi, döndürücünün hareketinden fazla olup, yıldız, geri dönüyor görünür. Yıldızın dönüşü tamam olup, iki hareket yine eşit oldukta; tekrar durur görünür. Bu duruştan sonra yine yavaş hareket eder görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezi, döndürücünün doruğuna yükselmiş olmakla; hareketi görünmez olup, ancak döndürücünün merkezinin hareketi

görünür. Yavaşlamadan sonra yine düz ve hızlı hareket eder görünür.
Halbuki yıldız, kendi döndürücüsünde dönüşünü ihtilâfsız tamam eder. Çünkü, yıldızların ve feleklerin hareketleri, kuşaklarına nispetle benzerli, basit ve düzdür.
Yaldızın geri dönüşünden önceki duruşuna: İlk makam, sonrakine ikinci makam derler. Merihin geri dönüş süresi, iki ay onyedi gündür. Düz gidişi, yirmiüç ay üç gündür. Bu yıldızın eğilimli feleği, burçlar kuşağından güney ve kuzeye bir derece eğilimli iken, döndürücü feleğinin dahi doruğu ve eteği, eğilimli felekten kâh güneye, kâh kuzeye eğik olup, yaklaşık olarak ikibuçuk derece enlem farkı dahi bulunup, yürüyüşünde şaşırmış gibi görünür. Bunun için: Şaşırmışlıkla isimlendirilmiştir. Güneşe nispetle bu merih yıldızına ârız olan bağlantı ve yaklaşımın beyanı budur ki: bu, zühal ve müşteir gibi sürekli döndürücüsünün doruğundan kendi cisminin merkez uzaklığı, güneşin merkezinin burçlar feleğinde olan orta notasından döndürücüsünün orta noktasına uzaklığı gibidir. Şu halde merih de onlar gibi, döndürücüsünün doruğunda bulunduğunda, güneşe orta bir yaklaşımla yaklaşmış olur. Zira ki, güneşi merkezi, döndürücünün merkezinden uzak oldukça, yıldızın merkezi dahi, döndürücünün doruğunda güneşin uzaklığı miktarı uzak olur; ta güneş, döndürücünün merkezine karşı oluncaya değin yıldız dahi döndürücünün eteğine iner. O halde, merih yıldızının güneş ile uzaklık ve yakınlığı, sürekli döndürücüsünün doruğunda olduğu halde vâki olur. Güneş ile karşılıklı olması, döndürücüsünün eteğinde olduğunda hâsıl olur. Merih yıldızı, güneşle birleşmede, aralarında bulunan mesafe, karşılıklı haldeyken olan mesafeden uzak ve fazla olarak gözetlenmiştir.
Zira ki, çakışma anında güneş ile merih arasında bulunan döndürücünün çapı, karşılıklı durumdaki güneşin mümessil feleğinin çapından büyük ve uzun bulunmuştur. Merihin güneşe iki yaklaşımı arasında bulunan süre: İki sene kırkdokuz gün hesap olunmuştur. (Merihin döndürücüsünü, güneşin feleğinden büyük, güneşi de bütün bunlardan büyük ve ışıklı yaratan Allah, her şeyden münezzehtir.)

Beşinci Madde

Merih yıldızının doruk ve eteğini, tepe ve kuyruk düğümlerini, tabiat ve vasıflarını, uzaklık mesafesini ve cisminin ölçüsünü bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Merih yıldızını doruğu, eğilimli feleğinin burçlar kuşağından kuzey tarafına en fazla eğildiği noktadır ve tepe düğümünden doksan derece sonradır. Çünkü doruk ve öteki noktalar, yukarıda belirtildiği üzere, burçlar feleğinin hareketine uygun hareket ederler. Merihin doruğunun yeri, burçlar feleğindin rumî tarihin azsiz senesinde aslan burcunun onbirinci derecesinde; eteğinin yeri, kova burcunun onbirinci derecesinde tayin olunmuştur. Tepe noktası, boğa burcunun onbirinci derecesinde; kuyruk yeri, akrep burcunun onbirinci derecesinde belirlenmişti. Halen ki rumî tarihin seneleri: İkibin altmışdokuza gitmiştir ve hicri tarihin seneleri: Binyüz yetmişe, yetmiştir. O halde doruk, etek ve kuyruk noktaları, her yetmiş güneş senesinde bir derece hareketleriyle yaklaşık olarak sekiz derece gitmişlerdir.
Merih yıldızının tabiat ve vasıflarında müneccimler ittifak üzere demişlerdir ki: Merihin tabiatı, aşırı sıcaklık ve kuruluktur. Gece erkeği olup, küçük uğursuz olarak isimlendirilmiştir. Bu yıldızın vasıfları: Şenlik, şecaat, hiddet, sefahet, kuvvet, hiyanet, öke, edepsizlik, inat ve baş olma hırsı bulunmuştur. Bu durumda, bu yıldız, rahimlere düşen menilere tali düşerse, bunun vasıfları onlara Hak'ın emriyle sirayet eder. Bu tecrübe ile sabittir. Merih, cumartesi gecesi ve salı gününe hâkim bulunmuştur. O gecenin ve bugünün ilk saatleri, buna nispet olunmuştur.
Merih yıldızının ve mümessil feleğini uzaklık mesafelerinde ve cisimlerinin ölçülerinde, rasatçılar, geometriciler ve matematikçiler söz birliği ile demişlerdir ki: Merihin mümessil feleğinin yumru yüzeyinin merkezinin âlemin merkezinden uzaklığı mesafesi, yaklaşık olarak ondörtbin kere bin ve yediyüz yetmişbir bin dokuzyüz kırkdört fersah ölçülmüştür. Bu feleğin

çukur yüzeyinin, âlemi merkeziden uzaklığı, yaklaşık olarak, ikibin kere bin ve yirmidokuzbin ikiyüzaltı fersah hesaplanmıştır. Mümessil feleğin kalınlığı, takriben onikibin kere ve bin yediyüz kırkikibin yediyüzotuzsekiz fersah bulunmuştur. Merih yıldızının cismi, yaklaşık, yerin cisminin dörtte biri kadardır. Bütün bunlar kesin delillerle sabittir. (Allah en iyisini bilir.)

Bizim bu açıklama ve izahlarımızdan murat, cihanı şerh ve açıklama ile yaratıcının inceliklerini, hakkıyle düşünen ve fikreden göz sahiplerine göstermektir. Ta ki, cihanın ayrıntılarından kendisinin muhtasar ve öz varlığını bilip, kendini öğrenip, buradan da Hak'kı tanımaya ulaşalar.

14-BÖLÜM:

ALTINCI BÖLÜM

Dördüncü göğün yapısını ve burada sultan olan güneşin, hükümlerini ve durumlarını dört madde ile açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

Güneşin özelliklerini özetler ve mümessil feleğini bildirir.

Ey aziz, malim olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Merih feleğinin altında ay feleğine nispetle altıncı felektir ki, orada ancak bir güneş bulunmakla; güneş feleği nâmıyle meşhur olmuştur. O halde bu muhteşem sultan, dünyayı aydınlatan güneş, bütün yıldızların en meşhuru ve en nurlusu ve bilginlerin çoğuna göre en büyük olup; geceler, gündüzler, aylar ve seneler bunun hareketiyle nizam bulmuştur. Nice büyük işler onun hükümleriyle meydana gelmiştir. Yedi gezegenin ortasında güya ki, nurdan bir fânus. Aşağısındakilere ve üstündekilere ışık bahşetmek için orta makam kendisine dinlene yeri olmuştur. Feleği dahi; öteki gezegenlerin feleklerinden daha basit olup; mümessil ve merkez dışı nâmında iki felekle bütün durumları nizam olmuştur. Güneş feleğinin merkezi, âlemin merkezi yani büyük felek ve yere şâmil iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir ki, yumru yüzeyi, üstünde olan merih feleğinin çukur yüzeyine ve çukur yüzeyi, altında olan zührenin yumru yüzeyine teğettir. Bu felek dahi üç yüksek feleğin mümessilleri gibi, merkezde, kuşakta, kutuplarda ve harekette burçlar feleğine benzer ve mümessildir. Onun için mümessil adı verilmiştir. Güneşin mümessili, kendi altında ve üstünde olan öteki gezegenlerin mümessilleri gibi, önce büyük feleğin hızlı hareketine tâi

olup, bu zorunlu hareket ile âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya hareket eder. İkinci olarak kendine özgü hareketiyle, âlemin merkezi çevresinde, burçlar feleğinin yavaş hareketi kadar batıdan doğuya âheste gider. Sanki burçlar feleğinin hareket ettirmesiyle hareket eder. Şu halde doruk ve etek noktaları, tepe ve kuyruk düğümleri, bu hareketle her yetmiş senede birer derece gider.

İkinci Madde

Güneşin merkez feleğinin yapısını ve hareketini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Rasatçılar güneşin hareketinde kâh yavaşlama, kâh sürat muayne edip; güneşin cismini kâh büyük, kâh küçük müşahede etmeleri, yerin merkezinden kâh uzak kâh yakın olmak gerekip, bu müşkülü çözümlemek için güneşin mümessil feleğinin altında merkez dışı bir feleğin varlığını kabul etmişlerdir. Bu ikinci felek, birinci feleğin içinde, yere şamil ve merkezi, âlemin merkezine ikibuçuk derece uzaklıkla doruk tarafına hariç iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir. Bu kürenin yumru yüzeyi, irinci feleğin yumru yüzeyi ile ortak bir noktada teğetdir ki, o noktaya doruk derler. Bu felekde, âlemin merkezinden en uzak nokta budur. Güneş, taşıyıcı feleği ile bu noktaya geldikte, yerin merkezinden oldukça uzak ve yüksek olmuş olur. İkinci feleğin çukur yüzeyi, birinci feleğin çukur yüzeyine ortak bir noktada tema etmiştir ki o noktaya etek derler. Bu felekte, âlemin merkezine en yakın nokta budur. Güneş, taşıyıcısının hareketi ile bu noktaya geldiğinde, yerin merkezine yaklaşıp, aşağı inmiş olur. Mümessil felekten merkez dışı felek ayrılıp, bu şekilde boşaldığında zorunlu olarak iki küre kalır ki, ikisinin dahi yüzeyleri paralel olmayıp bazı parçası kalın bazısı ince olur. Bu iki kürenin biri ikinci feleği içine alır ve biri ikinci felekle birlikte boşalır. İçine alan kürenin ince tarafı doruğa ve kalın tarafı eteğe doğrudur. Boş kürenin kalın ve ince tarafları dokununkinin tersine olur. Her ikisi de ikinci feleğe eklenmeleri ile birinci felek tamam olup, tek bir felek hükmüne girdiğinden, birine içine alanın tamamlayıcısı ve birine boşalanın tamamlayıcısı derler. Güneşin kendisi ancak bir tek yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir ki dolu ve sıkışıktır. Merkez dışı feleği içinde iki kutbu arasında çakılmış ve gömülmüştür ki, güneş küresinin çapı, merkez dışı olan ikinci feleğin karanlığına eşit olup; güneşin çevresi merkez dışının çevreleri ile iki ortak noktada temas etmişlerdir. Güneş, mümessil feleği içinde, merkez dışı felek kendine mahsus başka merkez, eksen ve kutuplar üzerinde yani burçlar feleğinin eksenine ve kutuplarına paralel eksenler ve kutuplarla kendi kuşağını teğet kuşak üzerinde batıdan doğuya hareket edip; güneş her bir burçta yaklaşık otuz gün kalıp, üçyüzaltmışbeş ve dörtte bir günde bir dönüşünü tamam eder. Bu çark kuşağın yüzeyinden kuzey tarafına hiçbir zaman eğilmeyip, kendi kuşağında çakılı olan güneş küresi, daima buçlar feleğinin yüzeyinde dümdüz ve bir karar hareket ile gider. Bütün felek ve yıldız küreleri durucu olmayıp her biri kendi merkezi çevresinde başka bir dönüşle döner. Güneş dahi kendi yerinde, merkezi çevresinde, burçlar sırası üzere dönücüdür.

Üçüncü Madde

Güneşin doruk ve eteğini, tepe ve kuyruğunu, yavaş ve süratli gidişini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Güneşin doruğunun burçlar feleğinden mekanı, rumî tarihin asiz senesinde ikizler burcunun yirmiyedinci derecesinde tesbit edilmiştir. Çünkü halen rumî tarh ikibin altmoşdokuzu bulmuştur. Hicrî tarih binyüzyetmiş senesine ulaşmıştır. Yukarıda açıklanan mihval üzere doruk ve eteğin her biri, yaklaşık sekiz derece hareket etmiştir. Güneşin doruğu, yengeç burcunun dördüncü derecesine, eteği oğlak burcunun aynı şekilde dördüncü derecesine gelmiştir. Çünkü güneşin merkez dışı kuşağı, burçlar kuşağının yüzeyinde bulunmuştur. Onun için bunun tepe ve kuyruk düğümleri, ancak burçlar kuşağı ile gün eşitleyicisinin iki kesişen noktası sayılmıştır ki, biri koç burcudur ve biri terazi burcudur. Şu halde güneş, koç burcunun başlangıcında tepe noktasına gelmiş olur. Terazi burcunun başlangıcında kuyruk noktasında olmuş olur. Öteki gezegenlerin doruk ve diğer noktaları, taşıyıcı felekleri ile burçlar kuşağının kesişmelerinden oluşan iki karşılıklı nokta bulunmuştur. Kuşaktan Taşıyıcı feleklerin kuzeye eğimli oldukları nokta, tepe noktası ve güneye eğimli oldukları nokta, kuyruk noktası adını almıştır. Nitekim yukarıda ayrıntıları ile anlatılmıştır. Güneşin asla enlem farkı bulunmayıp, öteki gezegenlerin hareketlerinde enlem farkı gözlenmiştir. Güneşin, ancak doğuş yeri farkı bulunmuştur. Yani kuzey burçlarındaki, koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan ve başaktır. Bu altı burçta güneşin hareketi yavaş görünmüştür. Güney burçlarındaki terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balıktır. Bu altı burçta güneşin hareketi hızlı bulunmuştur. Bütün feleklerin hareketleri, benzerli ve belirli zamanlarda eşit hızdayken, güneşin hareketinde hızlanma ve yavaşlanmanın sebebi budur ki: Güneşin doruk noktası, halen burçlar feleğinden yengeç burcunun evvelinde ve eteği dahi oğlak burcunun evvelinde bulunmakla; güneşin güney burçlarını katetme süresinden kuzey burçlarını katetmesinde bir hafta kadar fazla gecikme olur. Bunun açıklanması budur ki: Güneşin merkezi öyle bir dairenin çevresi üzerinde hareket edip döner ki, o dairenin merkezi, âlemin merkezinin dışındadır. Şu halde burçlar feleğinin bir yarısında, merkez dışı dairenin yarısındakinden fazla bulunmuştur. Bu, o yarımdır ki, güneşin eteği ona gelmiştir, çünkü güneş hareketiyle burçlar feleğinin yarısını katetme zamanı, ikinci yarısını katetme zamanına muhalif ola. Kaçınılmaz olarak burçlar feleğinin eteği olan yarısından, doruğu olan yarısına güneşin hareketi yavaş görünür. Zira ki, doruk yarısını katetme zamanı, etek yarısını katetme zamanından sekiz gün uzun bulunur. Halbuki güneşin hareketi, merkez dışı dairesinde farklı olmayıp, sürekli ve benzerli harekettir. (Bu, bilici, âziz olan Allah'ın takdiridir. Şanı yüce hakîm yaratıcı münezzehtir.)

Dördüncü Madde

Güneşin tabiat ve sıfatlarını yarar ve etkilerini, uzaklık ve büyüklüğünü bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, müneccimler demişlerdir ki: Güneşin tabiatı, orta

derece sıcaklık ve kuruluk olup, gündüzsel erkek bulunmuştur. Orta kutlu nâmıyle isimlendirilmiştir. Bunun sıfatları: Kuvvet, şiddet, kahr, gazap, rağbet, his incelik, haya ve iffet bulunmuştur. Yukarıda beyan olunduğu üzere, bunun sıfatları tali düştüğü menilerde aynen gözlenmiştir. Güneşin pazar güne ve perşembe gecesine hâkim olduğu bulunmuştur.O gündüz ve gecenin evvelki saatleri ona nispet ounmuştur. Cenab-ı Hak'kın takdiriyle esirî cisimlerin süflî cisimlerin tesirleri fazla olup, her yıldız nice nice özellikleriyle tesir etmektedir. Allah, bu büyük güneşe, kedi kudretiyle nice özellikler vermiştir ki, güneşin etkileri, yüksek cisimlerde ve aşağı cisimlerde kendisinden daha belirgindir. Öteki gezegenlerden daha belirgindir. Öteki gezegenlerden daha büyüktür ve bütün yıldızlardan parlaktır. Aya, ışık verir. Denizleri ısıtıp, buharlar çıkarıp, yukarılarda yağmur bulutları meydana getirip, yağdırarak yere hayat verir: Bitkiler, ağaçlar ve meyveler olur. Karlardan ve yağmurlardan nehir kaynakları olur. Bitkilere ve hayvanlara hayat bahşeder. Güneşle madenler oluşur, meyveler olgunlaşırlar. Güneşin doğuşuyla hayvanlar ve insanlar kuvvet bulup, sıcaklık ve ışığıyla menfaatlenirler. Güneşin batmasıyle hepsi şaşırıp, ölüler misali yerlerinde uyurlar kalırlar.
Güneşin etkisiyle irinci iklim kuşağının ahalisi hep siyah olup, sıcaklığının şiddetiyle huy ve bünye edinirler. Tepelerine güneş yakın olduğundan, cüsseleri hafif ve akılları zayıf olup, ahlakları dar, meşrepleri keskin ve ince olur. Aynı zamanda inatçı olurlar. Fakat yedinci iklim kuşağındakilerin tepesinden güneş uzak olup, sıcaklığı zayıf ve tesirleri az olduğundan, hepsi beyaz ve sarı olurlar. Yaratılış ve huyda, her biri öküz ve koyun gibi ebleh ve eksik olur.
Güneşin birçok tesirlerinden biri budur ki: Doruk noktası kuzey burçlarında oldukça, kuzey tarafları mamur olup, güney taraflar denizlerle kaplı olur. Güneşin doruk noktası güney burçlarına geçtiğinde, bu kez güney yarım küre mamur olup, kuzey yarım küre deniz sularıyle kaplı olur.
Yukarıda açıklanan doruk noktasının hareketiyle, yirmibeşbin ikiyüz güneş senesinde bir kere, karalar ve denizler tamamen yer değiştirip, âlem yeniden nizam bulur. Belki güneşin tesiriyle günler ve geceler, sıcaklık ve gölge, nur ve ışık, yaz ve kış, kar ve yağmur, madenler ve taşlar, itkiler ve ağaçlar vücuda gelip; bütün bunların tabiatları, bileşiklerin oluşması, hayvanların ve insanların yaşaması, yılların bilinmesi hep Allah'ın takdiriyle güneşin hareket ve ışığına bağlıdır.
Güneşin büyüklüğü ve miktarında, mümessil feleğinin uzaklığında rasatçılar, matematikçiler ve geometriciler söz birliğiyle demişlerdir ki: Güneşin mümessil feleğinin yumru yüzeyinin, âlemin merkezinden uzaklaştığı yaklaşık ikibin kere bin ve yirmidokuzbin ikiyüzaltı fersah ölçülmüştür. Bu feleğin çukur yüzeyinin âlemin merkezinden uzaklığı, yaklaşık bin kere bin ve sekizyüzellibin yüzellidört fersah hesap kılınmıştır. Bu mümessil feleğin kalınlığı, yaklaşık yüzyetmişdokuzbin elli iki fersah bulunmuştur. Güneş küresinin cismi yaklaık yüzaltmışaltı yerküre kadar bulunup; bütün bunlar geometrik delillerle ispat olunmuştur. (Allah daha iyi bilir.)
Bizim bunları anlatmaktan maksadımız; bu büyük güneşi, günde ir kere etrafımızda döndürüp, başımızda döndüren güçlü ve kayyum olan Allah'ın kudret ve büyüklüğünü açıklamaktır. Ta ki akıl sahiplerine rabler rabbinin yaratma ve inceliklerini fikretmeyi ve düşünmeyi kolaylaştırıp; yaratıklardan yaratıcıyı bulup, her şeyden ona yönelip, onunla kalalar.

15-BÖLÜM:

YEDİNCİ BÖLÜM

Üçüncü göğün yapısı ve burada hükmeden zühre yıldızının (venüs) durumlarını beş madde ile açıklar.

Birinci Madde

Zühre yıldızının mümessil feleğini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yedi gezegenden biri de zühredir ki, ay feleğine oranla üçüncü felektir. Güneş feleğinin altıda olup, iki aşağı nâmıyle bilinen iki feleğin yukarıda olanıdır. Güneş feleğine yakın bulunmuştur. Zühre yıldızı, küçük kutlu ismiyle isimlenmiştir. Bilginler, üç yüksek feleğin yapısı gibi, zühre yıldızı için de üç adet felek ispat edip, nizamını vermişlerdir. Birinci felek, merkezde, kuşakta, kutuplarda ve harekette burçlar feleğine benzer ve mümessildir. İkinci felek, merkez dışıdır ki, yine birinci feleğin gövdesinde iki paralel yüzeyde bulunup, döndürücünün merkezini taşıyıcıdır. Üçüncü felek, döndürücü felektir ki, zühre yıldızı onun bir tarafında çakılmıştır. Döndürücü felek, kendi merkezi üzerinde hareket ettikçe, zühreyi dahi kendisiye beraber hareket ettirir, zühre yıldızının mümessil feleği ki, küllî felektir. Merkez ve mihverde, kuşak e kutuplarda, harekette burçlar feleğine uyumlu ve diğer gezegenler gibi mutabıktır. iki paralel yüzeyle kuşatılmış bir kürevî cisimdir. Üst yüzeyi, üzerinde olan güneş feleğinin çukur yüzeyine ve çukur yüzeyi, altında bulunan utaritin yumru yüzeyine teğettir. Mümessil felek, kendi üzerinde ve altında olan

öteki felekler gibi, önce büyük feleğin günlük hareketine uyup, bu hareketle âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya hareket eder. İkinci olarak, burçlar feleğinin yavaş hareketi kadar, kendi özel hareketiyle âlemin merkezi çevresinde batıdan doğuya âheste gider. Sanki burçlar feleği onu döndürür. Doruk, etek, tepe ve kuyruk noktaları bu hareketle her yetmiş senede bir derece yer kateder.

ikinci Madde

Zühre yıldızının merkez dışı feleğinin, yapı ve hareketini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Bu zühre yıldızının düzenin halletmek için mümessil felek gövdesinde taşıyıcı nâmıyle belirlenen ikinci felektir ki; yere şâmil ve âlemin merkezinden kendi çapı ve cüzleriyle iki derece mesafe ile doruk tarafı dışında iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir. Bu kürenin yumru yüzeyi, birinci feleğin yumru yüzeyiyle bir noktada temas etmiştir ki, o noktaya: Doruk derler. Bu nokta, âlemin merkezine kıyasla en uzak nokta olduğundan, zühre yıldızı, taşıyıcısının hareketiyle bu noktaya geldikte; yerin merkezinden oldukça uzak olur ve yüksek olur. İkinci feleğin çukur yüzeyi, birinci feleğin çukur yüzeyine ortak bir noktada teğettir ki, o noktaya: Etek derler. O nokta, âlemin merkezine nispetle en yakın noktadır. Zühre yıldızı, taşıyıcı feleğinin hareketiyle o noktaya indikte; yerin merkezine çok yakı olup, alçalmış olur. Birinci felekten ikinci felek ayrılıp boşaldıkta; zorunlu olarak değişik kalınlıkta iki küre meydana gelir ki, biri ikinci feleği içine alır, öteki ikinci felekle beraber boştur. Doğu kürenin ince tarafı doruk tarafa, kalın tarafı eteğe dönük olur. Boş kürenin ince ve kalın tarafları ötekinin tersine gelir. Bu iki kürenin, feleğin tamamlanmasında katkıları tamam olduğundan; birine dolunun tamamlayıcısı, öbürüne boşun tamamlayıcısı derler. Her feleğin özel bir hareketi belirlenmiş olup, kendi kutupları üzerinde dönüp, dönüşünü tamam etmek kaçınılmaz bir iş olmakla;

zührenin eğilimli feleği dahi, güneşin küllî feleği altında, kendi mümessil feleği gövdesinde; kendi merkezinin çevresinde özel hareketiyle batıdan doğuya güneşin merkez dışı feleğinin hareketine uygun olarak hareket edip; zühre yıldızını da, kendisiyle beraber hareket ettirir. Şu halde zühre, her burçta yirmidört gü gider. Bazı burçlarda tereddüt eylese, dört ay kalıp, senede bir dönüşünü güneşle birlikte tamam eder. Bu yıldızın döndürücü merkezi, güneşin merkezinden hiç ayrılmayıp, güneşin tepe noktasıyla birlikte seyre hareket eylediğinden, bu yıldızın güneşten uzaklığının mesafesi, yaklaşık döndürücüsünün çapının yarısı kadardır. Ortalama, zühre yıldızının güneşten uzaklığı kırk derecedir.

Üçüncü Madde

Zühre yıldızının döndürücü feleğini şekil ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar; zühre yıldızının dahi durumlarının tanzimine üç yüksek felek gibi anlatılanlar kadarıyle yetinmeyip, yere şâmil olmayan bir küçük felek daha ispat edip, ona: Döndürücü felek demişlerdir. Döndürücü felek, mümessil felekte arza şâmil olmayan küçük bir felektir ki, bu yıldızın kendisini taşıyıcıdır. Yere şâmil merkez dışı olan ikinci eğilimli feleğin kuşağında çakılmış ve gömülmüştür. Döndürücünün çapı, taşıyıcının iki yüzeyine teğet ve eşittire. Döndürücü felek, bir yüzeyle kuşatılmış odlu ve küre bir cisimdir. Eğilimli feleğin cisminde, kendi merkezi çevresinde belirli bir hareketle batıdan doğuya burçlar sırası üzere dönüp; bir tarafında çakılmış olan zühreyi kendisiyle birlikte döndürerek alıp gider. Döndürücü felek, kendi merkezi çevresinde zühreyi, bir gün bir gecede kendi kuşağının üçyüzaltmış derecesinden yarım dereceden fazla döndürüp, hareket ettirip, yaklaşık ondokuzbuçuk ayda bir dönüşünü tamam eder. Bu harekete, yıldızın değişik hareketi ve yıldızın özel hareketi derler. Zühre yıldızı dahi bir yüzeyle kuşatılmış bir küre cisimdir. dolu ve ışıklıdır. Döndürücü feleğinin cisminde gömülüdür ki,

yıldızın yüzeyi, döndürücünün iki kutbu arasında, kuşağı yanında, bir tarafında bulunan ortak bir noktada döndürücünün yüzeyine teğettir. Yani zühre, tamamıyle döndürücünün cisminde bulunup, yüzeyi, yüzeyine temas etmiştir. Taşıyıcının bir tarafında döndürücü feleğin açıklanan hareketi gibi, zühre yaldızının dahi döndürücüsü tarafından ve kendi merkezi çevresinde burçlar sırası üzere kendine özgü hareketi, yeni rasatçılar tarafgından gözlenmiştir.

<u>Dördüncü Madde</u>

Zühre yıldızının sürat, istikamet, yavaşlama, duraklama ve şaşırmışlığını ve güneş ile olan bağlantı ve yaklaşımını bildirir.

Ey aiz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Zühre yıldızına dahi kâh sürat, kâh yavaşlık, kâh duraklama, kâvh geri dönüş ve kâh dönüşünde şaşırmışlık ârız olur. Bu durumların açıklanması budur ki: Bu yıldız, döndürücü feleği yukarısında bulundukta; kendi merkezinin hareketi, döndürücü feleğinin merkezinin hareketine burçlar sırası üzere uymasıyle, yıldız, hızlı hareket eder görünür. Ne zaman yıldız, döndürücünün doruğundan tarafa bir miktar eğilir, o zaman düz hareket eder görünür. Yılız, döndürücünün eteğine indikte; yavaş hareket eder görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezi, inişte olduğundan, hareketi görünmez olup, ancak döndürücüsünün merkezinin hareketi görünür. Yıldız, döndürücünün eteğine yakın oldukta; kedi merkezinin burçlar sırasına aykırılığı, döndürücüsünün merkezinin hareketiyle sıraya uygun olan hareketine eşit olup, iki hareket birbirine karşı ve muarız olmakla; yıldız, geri döner görünür. Yıldızın geri dönüşü tamam olup, iki hareket yine eşit oldukta; yıldız ikinci kez durur görünür. bundan sonra yine yavaş hareket eder görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezi, döndürücünün doruğuna çıkmakla; hareketi görünmez olup, ancak döndürücünün merkezinin hareketi görünür. Yavaş hareketten sonra yine düz ve hızlı hareket eder görünür. Halbuki yıldız,

döndürücüsünün içinde, dönüşünü aynı hızla tamamlar. Zira ki, yıldızların ve feleklerin hareketleri, kendi küreleri kuşağına oranla benzerli, basit ve düzdür. Yıldızın geri dönüşünden önceki yerine: birinci makam; sonrakine ikinci makam derler. Zühre yıldızının dönüş süresi, bir ay onbir gündür. Düz hareketi, sekiz buçuk aydır. Yıldızın taşıyıcı feleği, burçlar kuşağından güneye ve kuzeye dörtte bir derece kadar eğilimli iken, döndürücüsünün dahi doruğu ve eteği, eğilimli feleğinden kâh kuzey tarafa, kâh güney tarafa eğilimli olur. Yaklaşık ikibuçuk derece enlem farkı dahi bulunmuştur. bu durumlardan dolayı yıldız, yürüyüşünde şaşırmış gibi görünür. Bundan dolayı şaşırmış olarak isimlendirilmiştir.
Güneşe oranla bu zühre yıldızının bağlantı ve yaklaşımını böyle açıklamışlardır ki: Bu yıldızın taşıyıcısının hareketi, sürekli güneşin merkez dışı hareketiyle eşit olmakla; döndürücüsünün merkezi dahi güneşin merkezine sürekli teğet bulunmuştur. Şu halde zühre yıldızı, güneş kurslarının çevresinde, döndürücüsünün hareketiyle döndükçe, döndürücüsünün çapının yarısı kadar ondan uzakta olur. Güneşi tavaf ederek iki uzaklığın ortasına geldikte; kâh sabah, kâh akşam meşale gibi parlayıp; kâh güneşle birlik hareket edip, öteki gezegenler gibi güneş kursundan uzak düşmeyip, her bir devresinde iki kere güneş ile çakışıp, bir kere dahi geri dönüşünde yani döndürücüsünün doruğunda bulundukta; sürekli güneşe yakın olup ve bir kere dahi geri dönüşünün tam ortasında yani döndürücüsünün eteğinde oldukta; güneş ile sürekli yakınlık ve çakışması bulunur. İki yaklaşımı arasında olan süre, yaklaşık dokuz ay yirmi gündür. (Hakikatini en iyi bilen Allah'tır.)

Beşinci Madde

Zühre yıldızının doruk ve eteğini, tepe ve kuyruk düğümlerini; tabiat ve vasıflarını, uzaklığının ve cisminin ölçüsünü bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Zühre yıldızının

doruğu, öteki noktaları ortasında yani eğilimli feleğinin burçlar feleğinden kuzey tarafa faza eğiliminde bulunur. Tepe düğümünden doksan derece geridedir. Çünkü doruk ve etek, tepe ve kuyruk yukarıda açıklandığı üzere, burçlar feleğinin hareketine uygun olan mümessil feleklerin hareketiyle hareket ederler. Zührenin doruğunun burçlar feleğindeki mekânı rumî tarihin asiz senesinde, güneşin doruğu gibi ikizler burunun yirmibirinci derecesinde; eteği ise, yay burcunun yirmiyedinci derecesinde belirlenmişi. Tepe noktasının yeri, balık burcunun yirmiyedinci derecesinde ve kuyruk noktasının yeri yaşak burcunun yirmiyedinci derecesinde belirlenmişti. Halen rumî tarih, ikibinaltmışdokuza gelip, hicrî tarih dahi binyüzyetmişe, yetmiştir. O halde bu iki nokta, ötekiler gibi hareket edip, yaklaşık sekiz derece öne geçmişlerdir.
Zührenin tabiat ve vasıflarında müneccimler sözbirliğiyle demişlerdir ki: Zührenin tabiatı, orta derecede soğukluk ve rutubettir. Zühre, gece erkeği olmakla, küçük kutlu adını almıştır. Bu yıldıza bakmanın kalbe sürûr verdiği tecrübe kılınmıştır. Bu yıldızın vasıfları: Yumuşaklık, sevgi, rikkat, ferah, temennî, oyun, teganni, cinsel güç ve güzel yaratılış bulunmuştur. Bu yıldızın tali düştüğü menilerde bütün bu vasıflar aynen müşahede olunmuştur. Bu yıldız, salı gecesi ve cuma gününe hâkimdir. O gecenin ve bugünün ilk saatleri, buna nispet kılınmıştır.
Zühre yıldızının mümessil feleğinin uzaklık mesafelerinde ve cismiyle kalınlığının ölçülerinde rasatçılar, geometriciler ve matematikçiler ittifakla demişlerdir ki: Zürenin mümessil feleğinin yumru yüzeyinin âlemin merkezinden uzaklığı yaklaşık, bir kere bin ve sekizyüzellibin dört fersah ölçülmüştür. Yumru yüzeyinin uzaklığı ise yaklaşık, ikiyüzyetmişaltıbin altıyüzelliiki fersah hesaplanmıştır. Bu feleğin kalınlığı yaklaşık, bin kere bin ve beşyüzyetmişüçbin beşyüziki fersah bulunmuştur. Zührenin cismi, yaklaşık yerin cüzünün onaltıda biri kadar bulunup, delillerle ispatlanmıştır. (Gerçeğini Allah daha iyi bilir. Yüce, güçlü ve hakîm olan allah münezzehtir.)

16-BÖLÜM:

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İkinci göğün yapısını ve burada hâkim olan utarit yıldızının durumlarını beş madde ile bildirir.

Birinci Madde

Utarit (merkür) yıldızının mümessil feleğini ve hareketinin görüntüsünü bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Utarit feleği, yedi gezegenden sayılmıştır ki, ay feleğine oranla sekizinci; zühre feleğinin altında olup, iki aşağı nâmıyle meşhur olan iki feleğin altta olanıdır. Ay feleğine yakındır. Utarit yıldızı burada tek başına hakim olup, karıştırıcı ismi ile tanınmıştır. Bu feleğin durumu ve yapısı, parçaları bakımından, öteki gezegenlerden farklıdır. Astronomlar, Utarit yıldızı için yere şâmil üç büyük felek ve yere şâmil olmayan bir küçük felek tesbit etmişlerdir. Gözetleme sureti ile değişik durumlarını bu dört felekle belirleyip, nizamını vermişlerdir. Birinci felek küllî felektir ki; merkezde, eksende, kuşakta, kutuplarda ve harekette burçlar feleğine uygun ve mümessildir. Bu felek, öteki mümessiller gibi yere şâmil ve merkezi âlemin merkezidir. iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisimdir ki, üst yüzeyi üzerinde olan zührenin alt yüzeyine ve alt yüzeyi altında olan ağın üst yüzeyine teğettir. Bu mümessil felek, kendi üstünde ve altında bulunan diğer felekler gibi önce büyük feleğin günlük hareketine uyup, âlemin merkezî çevresinde doğudan batıya zorunlu hareket eder. İkinci olarak burçlar feleğinin yavaş hareketi kadar kendi özel hareketi ile âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya zorunlu hareket eder. İkinci olarak burçlar feleğinin yavaş hareketi kadar kendi özel hareketi ile âlemin merkezi çevresinde batıdan doğuya âheste gider. Sanki burçlar feleğini hareket ettirmesi ile hareket eder gibidir. Şu halde doruk, etek, tepe ve kuyruk noktaları bu hareket üzere her yetmiş güneş senesinde bir derece mesafe kat eder. Utaritin açıklanacak döndürücü feleğinde bulunan ikinci doruğundan başka ve ayın açıklanacak doruğundan ve mümessilinden ve diğer noktalarından başkadır, -zira ki bu dördü, onlara muhalif bulunup doğudan batıya hareket ederler-.

İkinci Madde:

Utarit Yıldızının merkez dışı olan yönetici feleğini ve taşıyıcı feleğini apı ve hareketleri ile bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Utaritin yöneticisi, mümessil feleği ile birlikte boş bir felektir ki, merkez dışı olan iki feleğinin birincisidir. ikincisi dolu felektir ve utaritin dört feleğinden ikincisidir. Yönetici felek, içine aldığı merkez dışı ikinci feleğin merkezini, doğudan batıya hareket ettirerek idare ettiği için buna yönetici derler. Merkez dışı olan diğer felekler, mümessil feleklerin içinde

oldukları gibi bu yönetici felek dahi mümessilinin içindedir. Yöneticinin yumru yüzeyi, mümessilin yumru yüzeyine birinci doruk namıyle meşhur olan ortak bir noktada teğettir. Yöneticinin çukur yüzeyi, mümessilin çukur yüzeyine birinci etek adıyla bilinen ortak bir noktada temas etmiştir. Yönetici feleğin merkezi, âlemin merkezinden altı derece kadar doruğu tarafına çıkmıştır.
Mümessil felekten yönetici felek ayrıldıkta, diğer mümessilleri tamamlayıcı olan ikişer küre şeklinde benzerleri, bu mümessilden dahi meydana gelmiştir. Bundan sonra merkez dışının ikincisi, utarit yıldızının üçüncü feleğidir. Bu yönetici felekten boşalmıştır. Döndürücünün merkezini taşır. Yönetici felek, mümessilinin içinde bulunduğu üzere, bu taşıyıcı felek dahi yönetici feleğin içindedir. Taşıyıcının yumru yüzeyi, yöneticinin yumru yüzeyine ikinci evc namıyle bilinen bir noktada yetmişdir. Taşıyıcının çukur yüzeyi ve yumru yüzeyi, yöneticinin çukur yüzeyine ikinci etek tabir olunur bir noktada teğettir. Taşıyıcının merkezi, yöneticinin merkezinden üç derece ve âlemin merkezinden dokuz derece doruk tarafına çıkmıştır. Yönetici felekten taşıyıcı felek ayrıldıkta, yöneticiden iki küre kalır ki, onun tamamlayıcısıdır.
Utarit bu tertip ve tecrübe ile bu şekil ve görünüşe gelir ki: Kendisinde iki doruk ve iki etek bulunur. Bunlar mümessilden parça gibi olduklarından, mümessil doruğu ve mümessil eteği namıyla şöhret bulmuşlardır. Diğerleri dahi yöneticiden parça oldukları görünümünden dolayı yönetici doruğu ve yönetici eteği adıyla isimlendirilmişlerdir. Mümessilin doruk ve eteğine birinciler dahi derler. Yöneticiye mensup doruk ve eteğe dahi ikinciler derler.
Her feleğin kendine özgü hareketi olup; kendi merkez, mihver, kuşak ve kutupları üzerinde dönüp, dönüşünü tamam etmek kaçınılmaz olduğu için utaritin yönetici feleği de, zührenin altında kendi mümessili içinde ve kendi merkezi çevresinde hareketi ile batıdan doğuya burçlar sırasına uymayan utaridin ikinci doruğunu idare eder. Güneşin ortası kadar hareket edip bir güneş senesinde bir devresini tamamlar. Utaritin taşıyıcı feleği dahi yönetici feleğin içinde, teki taşıyıcı felekler gibi kendi merkezi çevresinde özel hareketi ile batıdan doğuya burçlar sırası üzere utaridin döndürücü feleğini idare ile güneşin ortasının iki katı kadar hareket edip, hareketinin yarısı yöneticinin sıraya uygun hareketine karşıdır. Diğer yarısı güneşin ortasına eşit gelip, utarit her burçta onyedi gün bekleyip, bazı burçlarda tereddüt etse, iki ay kalıp, senede bir derecesini güneşle beraber tamamlar. Utaridin döndürücüsünün merkezi, zühreninki gibi sürekli güneşin merkezine mutabık olup asla muhalefet etmez. Bunun için utarit yıldızı döndürücüsünün çapının yarısından fazla güneşten ırağa gitmez. Çapının yarısı ortasında yirmi dereceden fazla uzağa yetmez. (Allah daha iyi bilir).

Üçüncü Madde

Utarit yıldızının döndürücü feleğini, şekil ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar, bu utarit yıldızının dahi durumlarının tanzimine diğer şaşırmış gezegenler gibi, belirlenen ölçülerle yetinmeyip; yere şâmil olmayan bir küçük felek dahi tespit edip, ona: Döndürücü felek demişlerdir. Döndürücü felek, utaritin mümessil feleğinde

yere şâmil olmayan bir küçük felektir ki, utaritin dört feleğinden dördüncüsüdür. Aynı zamanda yıldızın cisminin taşıyıcısıdır. Merkez dışı olan üçüncü taşıyıcı feleğin kuşağında, yani iki kutbu arasında çakılmıştır ki, çapı taşıyıcının kalınlığına eşit olup, yüzeyi, taşyıcı durumdaki döndürücünün iki yüzeyine yukarıda ve aşağıda birer noktada teğettir. Döndürücü felek, bir tek yüzeyle kuşatılmıştır, dolu ve küre bir cisimdir. Taşıyıcı feleğin cisminde, kendi merkezi çevresinde kendine özgü hareketiyle batıdan doğuya burçlar sırası üzere deveran edip; bir tarafında çakılı olan utaridi kendisiyle birlik hareket ettirir. Bu felek, utarit yıldızını bir gün bir gecede, kendi kuşağının üçyüzaltmış derecesinden üç dereceden fazla mesafeye alıp gider. Yaklaşık, dört ayda bir dönüşünü tamamlar. Bu harekete: Değişik hareket, özel hareket dahi derler.
Utarit yıldızı dahi tek yüzeyle kuşatılmış dolu, ışıklı ve kürevî bir cisimdir. Döndürücü feleğini cisminde gömülmüştür ki, döndürücünün yüzeyinin iki kutbu yarısında, kuşağı yanında, bir tarafta bulunup, ortak bir noktada döndürücünün yüzeyine temas etmiştir. Yani yıldızın cismi, tamamiyle döndürücünün cismine dahil bulunmuştur. Taşıyıcı felek, bir tarafında, döndürücünün dönüşü gibi, utarit yıldızının dahi döndürücüsü tarafında, kendi merkezi çevresinde, burçlar sırası üzere sürekli dönüş hareketini incelemeyle; rasatçılar günyarısında bulunan güneş tutulmasında müşahede etmişlerdir.

Dördüncü Madde

Utarit yıldızının sürat ve düz gidişini, yavaşlama ve duraklamasını, geri dönüş ve şaşırmışlığını, güneş ile olan bağlantı ve yaklaşımı bildirir.

Ey aziz, astronomlar demişlerdir ki: Bu utarit yıldızına da, kâh sürat, kâh düz gidiş, kâh yavaşlama, kâh duraklama, kâh geri dönüş ve kâh yürüyüşünde şaşırmışlık ârız olur. Bu durumların açıklanması budur ki: Yıldız, döndürücüsünün yukarısında bulundukta; kendi merkezinin hareketi, döndürücüsünün merkezinin hareketine burçlar sırası üzere uyar ve yıldız hızlı hareket eder görünür. Ne zaman döndürücü tarafına bir miktar eğilse, düz hareket eder görünür. Yıldız, döndürücünün aşağısına inişte yavaş hareket eder görünür. Zira ki, yıldızın kendi merkezi inişte olduğundan, hareketi görünmez olup, ancak tedvirin merkezinin hareketi görünür. Yıldız, döndürücünün en aşağısına yakın oldukta; kendi merkezinin burçlar sırasına uymayan hareketi, döndürücünün merkezinin, taşıyıcının hareketiyle burçlar sırası üzere olan hareketine eşit olup, hareketler birbirine muarız ve karşı olmakla; yıldız durur görünür. Yıldızın geri dönüşü tamam olup, iki hareket birbirine eşit geldikte; yıldız ikinci kez durur görünür. Bundan sonra yine yavaş hareket eder görünür. Zira ki yıldızın kendi merkezi, döndürücünün merkezinin hareketi görünür. Yavaşlamadan sonra tekrar hızlı hareket eder görünür. Halbuki yıldız, kendi döndürücüsünde dönüşünü tek düze sürdürür. Zira ki feleklerin hareketi, kendi küreleri kuşağına nispetle basit, benzerli ve düzdür.
Yıldızın, geri dönüşünden önceki duruşuna: Birinci makam, ötekine: İkinci makam derler. Utarit yıldızının geri dönüş süresi yirmibir gündür. Düz gidişi üç ay beş gündür. Bu yıldızın, taşıyıcı feleğinin burçlar kuşağından kuzeye ve güneye üç ve dörtte bir derece eğimli iken; döndürücüsünün dahi doruğu ve eteği, eğilimli feleğinden kâh kuzeye, kâh güneye eğilimi olup;

yaklaşık altı derece enlem farkı dahi bulunmuştur. bu yıldız dahi yürüyüşünde şaşırmış gibi görünüp, şaşırmış adıyla isimlendirilmiştir. Güneşe nispetle bu yıldıza ârız olan bağlantı ve yaklaşımın açıklanması budur ki: bu yıldızın taşıyıcısının hareketi, güneşin merkez dışı feleğinin hareketiyle eşit olduğundan, döndürücünün merkezi dahi sürekli güneşin merkezininkine eşit bulunmuştur. Şu halde utarit yıldızı, güneşin çevresinde döndürücüsünün hareketiyle deveran eyledikçe, döndürücüsünün yarıçapı miktarı güneşten uzaklıkta, onu tavaf edip; iki uzaklığın ortalarına geldikte; kâh sabah, kâh akşam meşale gibi çakıp, kâh güneşle yakın olur. Zühre gibi güneş kursuna yakın olup, her bir dönüşünde iki kere güneşle yakın olur. Bir kere süratli gidişinin yarısında yani döndürücüsünün zirvesinde bulundukta; sürekli çakışması ve yaklaşması olur. Bir kere dahi geri dönüşünün yarıksında yani döndürücünün eteğinde oldukta; güneşle sürekli çakışması ve yaklaşımı bulunur. İki yaklaşımı arasında olan müddet iki aydır.

Beşinci Madde

Utarit yıldızının ilk doruk ve eteğinin, tepe ve kuyruk düğümlerinin burçlar feleğindeki yerlerini; kendi tabiat ve vasıflarını; feleğinin uzaklık mesafesini ve cisminin miktarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Utarit yıldızının doruğu, tepe ile kuyruk düğümleri arasında yani eğilimli feleğinin burçlar feleğinden kuzeye oldukça eğiliminde vâki olmuştur ki, tepe düğümünden doksan derece sonradır. Çünkü üst ve aşağı noktalar, yukarıda açıklandığı üzere, burçlar feleğinin hareketine uygun olan mümessillerin hareketleriyle hareket ederler. İlk doruk, utaritin burçlar feleğinden eri, rumî tarihin asiz senesinde terazi burcunun yirmi altı buçuk derecesindeydi. Eteği, aynı şekilde koç burcunun yirmialtı buçuk derecesindeydi. Şu halde doruk ve etek, tepe ve kuyruk dahi yukarıda defalarca açıklandığı üzere halen, yaklaşık sekiz derece mesafe hareket etmişlerdir. Zira ki, rumî tarih halen ikibin altmışdokuzdur. Hicrî tarih ise binyüzyetmişe, yetmiştir.
Utarit yıldızının tabiat ve vasıflarında müneccimler sözbirliği edip, demişlerdir ki: Utaritin tabiatı soğukluk ve kuruluk olup, gündüz erkeği bulunmuştur. Kendinden başka yıldızın tabiatiyle uyuşucu olduğundan; uyuşan ve münafık nâmıyle isimlendirilmiştir. Bu yıldızın vasıfları: Edeb, zeyreklik, anlayışlılık, feraset, zihin, dirayet, nutuk, belagat, nakış, kitabet, hesap, isabet, zekâ, dikkat, sanat, hile ve hıyanet bulunmuştur. Bu yıldızın tali düştüğü menilerde bu vasıflarıyla etkili olduğu gözlenmiştir. Bu yıldız, pazar gecesi ve çarşamba gününe hâkim olduğu gözlenmiştir. Bu yıldız, pazar gecesi ve çarşamba gününe hâkim bulunmuştur. O gecenin ve bu gündüzün ilk saatleri, buna nispet kılınmıştır.
Utarit yıldızının ölçü ve cisminde, mümessil feleğinin uzaklığı mesafesinde rasatçılar, geometriciler ve matematikçiler sözbirliğiyle demişlerdir ki: Utaritin mümessil feleğinin yumru yüzeyinin, âlemin merkezinden uzaklığı, yaklaşık ikiyüz yetmişaltıbin altıyüzelliiki fersah hesaplanmıştır. çukur yüzeyinin uzaklığı ise yaklaşık seksenyedibin beşyüzyirmidört fersah ölçülmüştür. Bu feleğin kalınlığı yaklaşık yüzseksendokuzbin altıyüzyirmisekiz fersah ölçülmüştür. Utaritin cismi, yerkürenin cisminin takriben otuzikidebir miktarı bulunup, delillerle hepsi ispatlanmıştır.

17-BÖLÜM:

DOKUZUNCU BÖLÜM

Dünya göğünün yapısını ve orada hâkim olan ayın durum ve vasıflarını; aya mütaallik olan eşyayı altı madde ile açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

Ayın mümessil feleğini ve eğilimli feleğini, yapı ve hareketleriyle bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Yedi gezegenden biri de aydır ki, merkezi, âleme nispetle dokuz feleğin ilkidir. Utarit feleğinin altında bulunup, gezegen yıldızlardan daha hızlı seyreden ay, dünya göğünde tek başına hâkimdir. Kendisine küçük nurlu adı verilmiştir. Ay feleğinin küllî feleği, değişik parçalara bölündüğünden, şekil ve yapı bakımından diğer gezegenlerin feleklerinde farklıdır. Şu halde küllî felek, dört feleği kuşatmıştır. Üçü yere şâmil olan büyük felektir. Biri yere şâil olmayan küçük felektir. Üç felekten ilk ikisinin merkezleri, âlemin merkezidir. Üçüncüsü ise merkez dışıdır ki, döndürücünün merkezinin taşıyıcısıdır. Döndürücü ise döndürücü felektir ki, ayın cismini taşıyıcıdır.
Alem küresiyle merkezi aynı olan iki feleğin birincisi, iki paralel yüzeyle kuşatılmış ve ikinci feleği çevreleyen küre bir cisimdir. Çevresinde tepe ve kuyruk noktaları bulunmakla -ki bu iki noktaya cevzher denir- kendisi cevzher namıyla şöhret bulmuştur. Merkezde, eksende, kuşakta, kutuplarda ve harekette burçlar feleğine benzerliğinden mümessil nâmını dahi bulmuştur. bu feleğin yumru yüzeyi, üstünde olan utarit feleğinin çukur yüzeyine ve

çukur yüzeyi, kendi feleklerinden ikinci feleğin yumru yüzeyine temas etmiştir. Bu cevzher adlı felek, kendi üzerinde ve altında bulunan diğer felekler gibi, önce büyük feleğin günlük hareketine uyup, bu hareketle âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya zorunlu hareket eder. ikinci olarak, burçlar feleğinin hareketine aykırı ve muhalif olarak kendine özgü hareketiyle âlemin merkezi çevresinde burçlar sırasına uymaksızın, kendi felekleriyle doğudan batıya gider. Bir gün bir gecede üç dakikadan fazla hareket eder. Buna, tepe ve kuyruk hareketi derler. Alem küresiyle merkezi aynı olan iki feleğin ikincisi, birinci feleğin altında ise paralel yüzeyle kuşatılmış küre cisimdir. Gerçi merkezi, âlemin merkezidir, lâkin kuşağı, burçlar kuşağına teğet olan mümessil feleğin kuşağından kuzey ve güneye beş derece eğimli olduğundan, eğilimi felek nâmıyle şöhret bulmuştur. Bu eğilimli felk, cevzher feleğinin çukur yüzeyi altında yerleşip; yumru yüzeyi onun çukur yüzeyine teğettir. Ayın eğilimli feleği dahi birinci ve ikinci hareketinden başka, kendine özgü hareketiyle âlemin merkezi çevresinde burçlar sırası üzere doğudan batıya, kendi içinde bulunan feleklerle, güneşitleyici daireden ve burçlar kuşağından ve kutuplardan belirtilen eğim kadar eğilimli olarak, başka kuşak ve kutup üzerinde bir gün bir gecede onbir dereceden fazlaca hareket eder. Buna: Ayın doruğunun hareketi derler.

İkinci Madde

Ayın taşıyıcı feleğini yapı ve hareketini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Ayın üçüncü feleği, taşıyıcı feleğidir ki, merkez dışı olan öteki gezegenlerin mümessil feleklerinde yerleştikleri gibi, bu taşıyıcı elek dahi eğilimli feleğinin içine yerleşmiştir ki, yumru yüzeyi, taşıyıcının eğilimli yumru yüzeyine doruk adı verilen bir ortak noktada teğet olmuştur. Çukur yüzeyi, taşıyıcının eğilimli çukur yüzeyine etek adı verilen bir ortak noktada

etğet olmuştur. Çukur yüzeyi, taşıyıcının eğilimli çukur yüzeyine etek adı verilen ortak bir noktada temas etmiştir. Bu feleğin merkezi, âlemin merkezinden, kendi çapı ve cüzleriyle on derece ve dörtte bir derece doruk noktasının dışındadır. Eğilimli felekten taşıyıcı felek ayrıldıkta; eğilimliden iki küre kalır ki, eğilimli feleğin tamamlayıcısıdırlar. Taşıyıcı felek, üç hareketinden başka, eğilimli feleği içinde, kendi merkezi çevresinde, eğilimlisi kuşağına, kuşak teğetliğinde ve eksenine paralel eksen üzerinde kendine özgü hareketiyle, batıdan doğuya burçlar sırası üzere bir gün bir gecede yirmidört dereceden fazlaca, ayın döndürücü feleğinin merkezini de beraber hareket ettirerek döner. Çünkü bu taşıyıcı feleğin burçlar sırasına uygun olarak yaptığı onbir dereceden fazla hareketine; mümessil ve eğilimli feleklerin sıraya uygun olmayan hareketleri mukabil gelip, muarız olup, geri götürür. Bu durumda, ayın taşıyıcısının sıraya uygun olarak yaklaşık onüç derece gündük hareketi kalır. Ayın hareketi hızlı ve felekleri küçük olduğundan, oniki burcun her birinde yaklaşık iki gün ve üçtebir gün kadar kalıp, yirmisekiz günde burçlar feleğini katedip, bir devresini tamamlar. Yirmidokuzbuçuk günde bir kere güneşe erişip, onunla çakışır. Bu yüzden kamerî ayların biri yirmidokuz gün ve biri otuz gün gözetleme hesabıyla hesap olunur. Ekvatora yakın olanlara ay, rahat görünür, zira ki güneşin günlük dönüş noktaları, kuzeyde eğilimlidir, güneyde dike yakındır. Şu halde ay, güneş batar batmaz batmayıp, ufuktan yukarıda olur.

Üçüncü Madde

Ayın döndürücü feleğini, şekil ve hareketiyle bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Ayın dördüncü feleği, onun döndürücü feleğidir ki, yere şâmil olmayan bir küçük felektir. Ayın kendisini taşıyıcıdır. Merkez dışı feleğin kuşağında, çakılmış ve gömülmüştür ki, döndürücünün çapı, taşıyıcının iki yüzeyine teğet ve

eşittir Döndürücü felek, bir tek yüzeyle kuşatılış dolu ve küre bir cisimdir. Taşıyıcı feleğin içinde, kendi merkezi çevresinde burçlar sırasına uymaksızın doğudan batıya dönüp, bir tarafında çakılmış olan ayı da birlikte hareket ettirir.
Ayın döndürücü feleği, öteki beş gezegenin döndürücüsünün tersine hareket eder. Bu döndürücü felek, kendi merkezi çevresinde doğudan batıya dönerek, ayı, bir gün bir gecede kendi kuşağının üçyüzaltmış derecesinden onüç dereceye kadar hareket ettirip; yirmisekiz günde taşıyıcısı gibi bir dönüşünü tamamlar. Buna farklı hareket ve özel hareket ederler.
Ay, tek bir yüzeyle çevrili küre biçiminde bir cisimdir, karanlıktır, doludur ve parlaktır. Beş şaşırmış gezegen gibi, döndürücü feleğinde ay gömülmüştür ki, döndürücüsünün iki kutbu arasında, kuşağı yanında bir tarafta bulunu, ortak bir noktada döndürücünün yüzeyine teğettir. Yani ayın cismi tamamıyle döndürücünün cisminde bulunup, yüzü yüzeyine temas etmiştir. Taşıyıcı feleğin bir tarafında, döndürücü feleğin belirtilen hareketi gibi ay küresinin dahi döndürücüsü tarafında kendi merkezi çevresinde burçlar sırasına uymadan, kendine özgü hareketiyle doğudan batıya dönüşünü, rasatçılar gözle müşahede etmişlerdir. "Feleklerde durucu hiçbir şey yoktur," deyip gitmişlerdir. Döndürücünün çevresi üzerinde bu ayın merkezi, taşıyıcının çevresinin hareketi üzerinde döndürücünün merkezinin hareketinden az olduğundan ebedî olarak ay, ne geri dönücü bulunur, ne durucu görünür. Ancak dorukta yavaş hareketi müşahede olunur. Ayın taşıyıcı feleğinin kuşağı, eğilimli feleğininkine teğet olup; döndürücü feleğin zirvesi dahi, taşıyıcı feleğin kuşağına erişmiş bulunduğu cihetten, açıklaması yukarıda geçen ayın eğilimli feleğinin burçlar feleğinden kuzey ve güneye olan beşer derece eğiminden gayri ay yıldızının enlemi bulunmaz. öteki gezegenler gibi enlem farkı olmaz. Zira ki, ayın eğilimli, taşıyıcı ve döndürücü felekleri tek bir yüzeyde birbirine teğet bulunup, birbirinden asla ayrılmazlar ve eğilmezler. Bu dört felekle, ayın durumları nizam bulmuştur.

<u>Dördüncü Madde</u>

Güneşe nispetle aya ârız olan durumları bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Güneşe nispetle aya ârız olan durumların birisi çakışmadır. Yani bize dönük olan yüzünün, güneşten üzerine düşen ışıktan hâli olmasıdır. Yoksa güneş ile ayın aryasında yerin gölge olmasıyle çakışma olmaz. Zira ki güneşe ay arasında yerin bulunması, ay tutulmasıdır. Çakışma değildir. Ayın bir durumu dahi fazlalıktır. Yani ayın güneşten uzaklaşması sebebiyle, güneşin ışığının ayın yüzünde fazla görünmesidir. Bir durumu dahi ilk dördündür. Yani ayın bize dönük olan yüzünün yarısının dolunaydan önce güneşin nuruyla aydınlanmasıdır. Bir durumu dahi dolunaydır. Yani ayın yüzdeki nurun artmasının tamamlanmasıdır. Bir durumu dahi azalmadır. Yani ayın güneşe dolunaydan sonra yaklaşması hasebiyle güneşin nurunun ayın yüzünde eksilmesidir. Bir durumu dahi ikinci dördündür. Yani ayın bize dönük olan yüzünün yarısının dolunaydan sonra ışıklı kalmasıdır. Ayın bir durumu dahi güneşi gölgelemesidir. Yani nurlu güneşin bile dönük olan yüzünün tamamını veya bir kısmını ayın bizden gizlemesidir. Ayın bir durumu dahi tutulmasıdır. Yani güneş ile ayın arasına yerin girmesiyle ayın tamamının veya bir kısmının güneş ışığından hâli kalmasıdır.

Ayın bu safhalarının açıklanması budur ki: Ay, aslında siyaha yakın lacivert olup, ne gök rengi ne de siyahtır. Madenî bir ayna gibi karanlık ve kesif olup, yuvarlak ve parlak bir top şeklinedir. Bir yerden aldığı nuru, bir yere aksettirmeye kabiliyetlidir. Şu halde ay, nur ve ışığını ancak güneşten alıp, güneşe dönük ola yarısının çoğu sürekli ışık bulmuştur. Eğer aralarında yerin gölgesi bulunmazsa bu böyle devam eder. Güneş küresi, ay küresinden büyük olduğundan; ayın yarısından çoğuna ışık verip, yarısından azı karanlık kalmıştır. Yerin gölgesi, koni şeklinde olup, zühre feleğinin çukur yüzünde son bulmuştur. Koninin tepesinin gölgesi, burçlar kuşağına teğet olmak lazımdır. Zira ki güneşin merkezi,

merkez dışı kuşağında sürekli burçlar kuşağının yüzeyine ulaşmıştır. Bu durumda toplanma sırasında, yani güneşle ayın bir burcun aynı yerinde ulunmaları halinde; ay, bizle güneş arasına girip, karanlık yüzünün yarısı bize dönük olur ve ayın aydınlık yüzeyinin yarısı bize görünmez olur. Şu halde çakışma budur. Çünkü ay, hızlı gidişiyle güneşi oniki derece kadar geçip, ondan uzaklaşır. Ayın nurlu yüzünün yarısı, bir miktar bize meyleder. Onun bize bir tarafı görünür. İşte hilâl budur. Bu, gizlenmeden bir gün sonra olur. Zira ki ay, bir gün bir gecede, onüç derece kadar hareket eder. Güneş te bu müddet içinde bir derece kadar gider. Böylece ay, güneşten her gün oniki derece kadar uzaklaşır. Hilalden sonra ay, güneşten gün gün onikişer derece uzaklaştıkça, ayın güneşe uzak olan batı tarafından aydınlık yarısının bize eğimi fazla olur. İşte fazlalaşma budur. Bundan sonra ay, güneşten uzaklaştıkça, ayın güneşe uzak olan batı tarafından aydınlık yarısının bize eğimi fazla olur. İşte fazlalaşma budur. Bundan sonra ay, güneşten uzaklaştıkça, ışığı her gece bize nispetle fazla olup, döndürür. İlk defa üç burç kadar güneşten uzaklaştıkça, ayın nurlu yüzünün yarısı görünür. İşte bu ilk dördündür. Bundan sonra güneşten uzaklaşmaya, altı burç kadar yol aldıkta; ay, güneşe karşı olmakla, bizler ikisinin arasında bulunuruz. Aydınlık yüzünün yarısı tamamıyle bize dönük olup, ay ondört olur. İşte buna, dolunay denir. Bundan sonra ay, güneşi karşısından ayrıldıkta; son yarısından gün gün güneşe yaklaşması sebebiyle, karanlık yarısı, batı tarafından yana yine bize meyleder: Bu miktar aydınlık tarafı da doğu tarafından güneşten yana gider ve bize nispetle karanlığı fazla ve aydınlığı noksan olur. İşte noksanlık budur. bundan sonra ay, güneşe yaklaştıkça, karanlığı her gece fazlalaşıp, ikisinin arasında yine döndürür. Tekrar bize nurlu yüzünün yarısı görünür işte ikinci dördün budur. Ay, güneşe gün gün yaklaştıkça, karanlığı artıp, nuru azalır. Ta ki güneşle bir arada tekrar çakışır. Ay, bu durumlarıyla konaklarını katedip, kâh güneşe karşı, kâh çakışık olmasıyla yaklaşık her yirmidokuzbuçuk günde bir kere güneşle yakınlaşması ve çakışması olur. "Bu aziz ve alîm olan Allah'ın takdiridir." (36/38) Kadîm, kâdir, hakîm ve yaratıcı olan Allah

münezzehtir.

Beşinci Madde

Güneş ve ay tutulmalarını; ayla doruğu arasına güneşin girmesini; ayın doruk, etek, tepe ve kuyruk noktalarının hareketini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Bu ay küresi, kesif ve karanlık olduğundandır ki, güneşle bir araya gelmesi vaktinde, eğilimli feleğinden hâsıl olan tepe ve kuyruk düğümleri yanında, burçlar kuşağında güneşin yoluna rastlasa; ayın cismi bizimle güneş arasında bulunup, ışığının tamamını veya bir kısmını bizden örter. Şu halde güneş tutulması budur. Ve güneşin yüzünde o vakit ortaya çıkan siyahlık, ayın cisminin rengidir. Tutulma sırasında güneşin siyahlığı batı tarafından başlar. Zira ki, ayın batıya yönelik hareketi, güneşin batıya yönelik hareketinden daha hızlı olduğundan; ay batıdan gelip, güneşe erişip, araya girer. Bundan sonra güneşi geçtikçe, gidişinin süratinden, güneş yine batı tarafından parlamaya başlar. Bu kararma (ayın gölgesinden meydana geldiğindendir ki, güneş tutulması sürekli olarak, ayla çakışması durumuna mahsus olup, sair durumlarda asla bulunmamıştır.

Ay tutulmasının açıklanması budur ki: Eğer ay küresinin tepe ve kuyruk düğümleri, burçlar kuşağından iki cüzün karşısı yanında, yani bu hizalarda güneş ile karşılıklı olsa; yerküre ikisinin arasına girip, ayın güneşe dönük olan yüzüne yerin gölgesinin düştüğü kadarına ulaşamayıp; ay aslî karanlığı üzere kalır. İşte ay tutulması budur. Ayın kararması ve parlamaya başlaması ilk doğu tarafından ortaya çıkar. Zira ki, güneşin doğuya yönelik hareketiyle hareket eden dünyanın koni gölgesinin batı tarafına, ayın batıya yönelik hareketiyle batı tarafından ulaşıp; ayın önce doğu tarafı gölgeye dahil olup, önce o taraf tutulur. Ayın önce doğu tarafı karanlıktan çıkıp yine önce o taraf parlar. Bu durum yerin gölgesinden dolayıdır ki, ay tutulması sürekli bedir ve dolunay haline mahsustur. Başka zamanlarda asla

tutulma olmamıştır. Yine güneşe kıyasla aya ârız olan durumların biri budur ki: Güneş orta hareketiyle hareket ettikçe, ayın doruğuyla, döndürücüsünün merkezi arasında ebediyen tavassut eyler. Zira ki, ayı döndürücüsünün merkezi kendi doruğundayken, güneşin merkeziyle, burçlar feleğinden bir nokta yanında çakışsalar, bundan sonra o noktadan ayın kuyruk düğümüyle eğilimli feleğinin burçlar sırasına uymayan hareketleriyle ayın doruğu, doğudan batıya ve döndürücünün merkezi o noktadan burçlar sırası üzere batıdan doğuya hareket ederler. Güneş dahi aynı sıra üzere batıdan doğuya hareket eder. Ezelî takdirle o iki hareket, ayın doruğu ile batıya döndücürü feleğinin merkezinin hareketiyle doğuya öyle bir tarz ve tavır üzere hareket ederler ki, ebediyen güneş, ikisi arasında aracı bulunur. Bu tavassuttan lâzım gelir ki, ayın döndürücüsünün merkezi, güneş ile iki dördün vaktinde kendi eteğinde buluna. Güneşle bir araya gelme vakitlerinde ay, kendi doruğunda buluna. Şu halde ayın döndürücü feleğin merkezi, vasatî her dönüşünde iki defa doruğuna yükselip, iki kere eteğine iner. "Bu, aziz ve alim olan Allah'ın takdiridir." Ayın doruk ve etek noktaları eğilimli feleğiyle; tee ve kuyruk düğümleri mümessil feleğiyle hareket ettirildiklerinden, sair doruklar ve etekler gibi, burçlar feleğinde yerleri belirli değildir. Eğilimli ve mümessil feleğin hareketleriyle seyyar ve dönücüdürler.

Altıncı Madde

Ayın tabiat ve sıfatlarını, cisminin miktarını ve feleğinin uzaklığını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müneccimler sözbirliğiyle demişlerdir ki: Bu ay yıldızının tabiatı, itidal üzere soğuk ve rutubetli olup, gece dişisi bulunmuştur. Orta kutlu nâmıyle isimlendirilmiştir. Ayın vasıfları: Zaaf, acz, hıfz, cehl, hakaret, acele, nemime, ihbar, deliller, hareket ve ses bulunmuştur. Ayın tali bulunduğu menilerde bu vasıflar gözlenmiştir. Ay,

pazartesi günü ve cuma gecesine hâkim bulunuştur. Şu halde o günün ve bu gecenin evvelki saatleri bulan nispet kılınmıştır.
Ay yıldızının cisminin miktarında, mümessil ve eğilimli feleklerinin uzaklık mesafelerinde rasatçılar, matematikçiler ve geometriciler ittifak üzere demişlerdir ki: Ayın mümessil feleğinin yumru yüzeyinin, âlemin merkezinden uzaklığı mesafesi, yaklaşık seksenyedibin beşyüzyirmidört fersah ölçülmüştür. Bu feleğin çukur yüziyinin âlemin merkezinden uzaklık mesafesi, yaklaşık seksenikibin beşyüzkırkaltı fersah heap kılınmıştır. Mümessil feleğin kalınlığı, yaklaşık dörtbin dokuzyüz yetmişsekiz fersah bulunmuştur. Ayın eğilimli feleğinin yumru yüzeyinin âlemin merkezinden uzaklık mesafesi, yaklaşık seksenikibin beşyüzkırkaltı fersah ölçülmüştür.Bu feleğin çukur yüzeyinin uzaklığı, yaklaşık kırküçbin yüzdoksansekiz fersah hesap kılınmıştır. Eğer bu hesaplanmış mesafeden yerin yarıçapı çıkarılsa ki, o binikiyüz yetmişiki fersahtı. Şu halde yeryüzünün her tarafından ayın feleğine varıncaya değin gökle yer arasındaki hakiki uzaklık, kırkbirbin dokuzyüzyirmialtı fersah kalır ki, yaklaşık yerin yarıçapının otuziki katı yüksekliktir. Bu mesafedir ki, oluşum ve bozuşum âleminin değişikliğe uğrayan eşyasıdır. Unsurlar ve bileşikler mekanı; atmosferin ve gök boşluğunun ahillidir. Suret ve şehadet âlemi ve daracık dünya evidir.
Ayın eğilimli feleğinin kalınlığı, yaklaşık otuzdokuzbin üçyüzkırksekiz fersah bulunmuştur. Ay küresinin cismi ise, yerkürenin yaklaşık kırkikide biri olup; açıklanan yıldızların ve feleklerin uzaklıkları ve cisimleri, dörtlü orantıyle rasatçılarla belirlenip, nice hesabî delillerle, geometrik bürhanlarla ve aklî tecrübelerle hepsi ispat olunmuştur.
1. kitapta açıklanan genel islamî bilgilerde, yerlerin ve göklerin cisimlerini uzaklığını beşyüz yıllık yol ile tariften murat, sayı belirlemesi değildir ki ölçü itibar oluna; belki bu, büyüklüklerinde mübalağadan kinayedir. Zira ki, Allah'ın kudreti sonsuzdur. Mülkünde olanı en iyi Allah bilir.

18-BÖLÜM:

ONUNCU BÖLÜM

Ayın, Allah'ın kudretiyle, tesirlerini ve burçlar itibariyle hallerini, yedi gezegenin tesirli saatlerini, feleklerin sayılarını, seslerini ve nağmelerini, merkezlerini hareketleriyle dairelerin meydana gelişlerini, esiri cisimlerin tesirlerinin başlangıçlarını beş madde ile açıklar.

Birinci Madde

Ayın, Allah'ın kudretiyle tesirlerini bildirir.

Ey azizi, malûm olsun ki, filozoflar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Kadir ve aziz olan Allah'ın takdiri ile yüksek cisimlerin mertebelerine göre, alçak cisimlere çeşitli tesirleri vardır. Güneşi en fazla tesiri, sıcaklığı ile olduğu gibi, ayın dahi en fazla tesiri, rutubeti iledir. Allah, bu aya, kendi kudreti ile nice özellikler bahşetmiştir. Bunlardan biri, ay deniz ufkundan doğar. Deniz suyu onunla med olup sahiline yükselir. Ay, denizdeki gün yarısına geldiğinde denizin meddi bitip, Ay, gün yarısı dairesinden indiğinde denizin suyu sahilleride cezr olup çekilir. Ay, deniz ufkuna ininceye kadar cezr devam eder. Ay, ufuktan indiğinde cezr de nihayet bulur. Şu halde med ve cezr bu minval üzere olur. Ayın özelliklerindendir ki, ayın artışı zamanında yani ayın ilkyarısında sıcaklık ve rutubet çok olup kanın kabarmasıyle dolan insan ve hayvan bedenleri kuvvet bulur. Dolunaydan sonra yani ayın ikinci yarısında kuruluk ve soğukluğun çoğalması ile dört unsurun karışımı bedenlerde bulunduğundan kanın kabarması azalıp, büyüme ve gelişme az olur. İnsan ve hayvan bedelleri zaaf bulur. ayın özelliklerindendir ki, ayın ilk yarısında hasta olanların bedelleri kuvvetli bulunup, çoğunun hastalığı defolur. Ayın ikinci yarısında hasta olanların bedenleri zayıf olup, hastalıkları çoğalır. Ayın özelliklerindendir ki, ayın nurunun çoğaldığı günlerde ruh sahiplerinin beyin dokuları ziyade olup, ayın nurunun azıldığı günlerde beyin dokuları dahi azalır. Ayın özelliklerindendir ki, aylı gecede insan aya karşı uyusa veya çok otursa bedenine gevşeme ve tembellik gelip baş ağrısı ve nezle olur. Ayın özelliklerindendir ki, aylı gecede hayvan eti kalsa az zamanda tadı ve kokusu değişir. Ayın özelliklerindendir ki, ayın nurunun çoğaldığı günlerde nehirlerde ve denizlerde balıklar yağlı olup suyun yüzüne çıkarlar. Ayın nurunun azıldığı günlerde balıklar zayıf olup suyun dibine giderler. Ayın özelliklerindendir ki, ayın ilk yarısında yerdeki haşereler yeryüzüne çıkar ve çoğalır. Yırtıcı hayvanlar ceset yemeye çok hırslı olur. Ayın ikinci yarısında haşerele ve yırtıcı hayvanla aksi hareket ederler. ayın özelliklerindendir ki ayı ilk yarısında dikilen ağaçlar fazla uzar ve gelişir. İkinci yarısında dikilenle zayıf olur veya kurur. Ayın özelliklerindendir ki, ayın ilk yarısında bütün meyveler, çiçekler, otlar, bitkiler fazla büyür ve gelişir, renkleri ziyade olur. Ayın özelliklerindendir ki, ayın ilk yarısında kamış, keten, bitki gibi şeylerin kurusu üzerine ayın ışığı düşse hemen çürüyüp parçalanır. Ayın ikinci

yarısında bu durum az olur. Ayın özelliklerindendir ki, ay küresi ayna gibi yer ve su küresine dönük bulunduğu için deniz ve karanın adaları ve sahilleri gemileri, dalgaları, dağları, vadileri, köyleri ve şehirleri bütün şekil ve rengi ile şahıs ve kurumları ile bize aksettirip gösterir. Rasatçılar o aynada yerin yüzünü tamamen seyrederler. Lâkin o saf ayna bizden çok uzak olduğundan eşyanın şekilleri teşhis olunmayıp, ayın yüzü bu akisler ile bulanık görülür ki, ona ay lekeleri derler.
Diğer gezegenlerin sayılan sıfatlarının özel saatlerde canlılara ve cansızlara gizli tesirleri; açıklanan güneş ve ayın tesirlerine kıyas olunmuştur. Halbuki âlemin bütün cüzlerinde hakiki müessir ancak hak Taâlâ bilinmiştir. Bu felekler, yıldızlar ve tabiatlar dolap, âlet ve hayaller misali bulunmuştur. Bu durum alır fikretmek ve düşünmek, Allah'ı tanımaya vesile olmak için ve hepsini insanda bulmak için yıldızların ve feleklerin durum alır bu Marifetnâme'de bu miktarca açıklanarak yazılmıştır.
NAZM
Hamd o Allah'a ki yektadır ol
Dahi dâna ve tüvânâdır ol
Ona mahsus ve müsellemdir hem
Mû be mû cümle umur-u âlem
Mutasarrıf odur eşyaya tamam
Ne havas arada her giz ne avam

İkinci Madde

Ay yıldızının burçlar itibari ile olan özellikleri ve ihtiyarlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, müneccimler, ayın her burç ile başka bir tesirini tecrübe ettiklerini takvim ile yazmışlardır. Şimdi o takvimi, bundan önce Türkçe olarak nazmetmiş iken o manzumemizi buraya yazmak münasip görülmüştür.
NAZM
Bismike Allahümme yâ emine'l-hutar
İbtede'nâ bi ihtiyarhât'il-kamer
Hamd lillah çok salât ve çok selâm
Ol Resul ve âll ü suhhune müdam
Badehü der Hakkı bilgil ey beğim
Ehl-i hey'et kavlidir bu dediğim
Çâr unsur üzeer çarh-ı kürrât
Kaplamış birbirin sık tabakât
Pes besal misli olur mecmuu top
Merkez-i arz olmuş esgal-i cezûb
Ol vasattır merkez-i âlem heman
Her cihetten esgal ol nokta nihan
Çarh-ı a'zam kim muhit-i cümledir
Cüm-ı atlastır deyme encümledir
Her cihetten o mahdud fevktir
Günde bir devr etmede bir şevkdir
Kim yirmidört saatte müdam
Şarkdan garba eder devrin tamam
Hem içinde olan eflâkı bile

Döndürür kendiyle şarkî garb ile
Gece gündüz her tulu ve her gurub
Kutb-u âlem üzre devrinden olup
Çarh-ı sâminde oniki burç bil
Mıtıkada her birin sî sehm kıl
Hep sevabitle ol olmuş muhteşem
Kutb-u âlemden cüda kutb üzre hem
Garbdan şarka döner âhestece
Olsa yetmiş yıl gider bir derece
Garbdan şarka zühal dahi gider
O iki burcu otuz yıl kateder
Müşteri hem garbdan şarka gider
Oniki yılda heman bir devr eder
Garbdan merih hem deveran eder
Bir yıl onbir ayda bir devre gider
Çarh-ı sâmin kutbu doğrusunda tam
Şems hem çarhıyle devr eyler müdam
Garbdan şarka güneş dahi gider
yılda bir oniki burcu kat' eder
Yılda bir hem çarh-ı zühre ydevr eder
Garbdan şarka utarit hem gider
Cümlenin tahtındadır devr-i kamer
Sürat üzre kendi çarhıyle döner
Gardan şarka dahi ay devr eder
Devresin yirmisekiz günde gider
Çarh-ı sâmin oniki kısm olunur
San kavun oniki dilim bulunur
Her kısım bir burc adıyla asl olur
Kevn her üçünde ike bir fasl olur
Çün hamel sevr ile cevzâdır bahar
Fasl-ı yay sertan esed sünbüe dâr
Fasl-ı güz mizan ve akreb gas tut
Hem şitadır burc-u cedî ve delv ve hut
Oniki burc oniki aydıry müdam
Rum ayın otuz gün akdem bil tamam
Bu buruca etmeden tahvil gün
On gün akdem rum ayın başla bütün
Bil bahar âzar nisan ve eyâr
Yaz haziran temmuz tabah-ı hâr
Hem harîf eylal ve teşrinin nâm
Kış dü kanun ve şubat olmuş tamam
Bil her ayda hangi burca gün gider
Her ayın kaçında gün tahvil eder
Mâh-ı âzar ol fasl-ı bahar
Olmuş eyyamı otuzbir gün nehar
Onbirinci gün güneş tahvil eder
Hem hamek burcunda otuz gün gider
Ol burc-u hamel nevruz olur
Pes beraber ol şibih ol ruz olur
Mah-ı nisan evsat-ı fasl-ı rebi'
Olmuş eyyamı otuz gün ey şeci'

Aşırında şems hem tahvil eder
Burc-u sevr içre otuçbir gün gider
Mah-ı mayıs ahir-i fasl-ı bahar
Olmuş eyyamı otuzbir gün nehar
On birinci gün güneş tahvil eder
Hem hamek burcunda otuz gün gider
Ol burc-u hamel nevruz olur
Pes beraber ol şibih ol ruz olur
Mah-ı nisan evsat-ı fasl-ı rebi'
Olmuş eyyamı otuz gün ey şeci'
Aşırında şems hem tahvil eder
Burc-u sevr içre otuzbir gün gider
Mah-ı mayus ahir-i fasl-ı bahar
Bil otuzbirdir ona leyl ve nehar
Onbirinci gün güneş tahvil eder
Burc-u cevzada otuzbir gün gider
Bil haziran ol sayf ey beşer
Hem otuz gün on içinde gün döner
Onbirinde şems hem tahvil eder
Seretan burcun otuzbir gün geçer
Mah-ı temmuz evsat-ı sayf ey hümam
Olmuş eyyamı otuzbir gün tamam
Onikinci günü gün tahvil eder
Hem esed burcun otuzbir gün keser
Bil ağustos ahir-i sayf ol zaman
Olmuş eyyamı otuzbir gün heman
Onikisine güneş tahvil eder.
Sünbüle burcun otuzbir gün geçer
Mah-ı eylül evvel-i fasl-ı harif
Olmuş eyyamı otuz gün ey zarif
Onikinci gün güneş tahvil eder
Burc-u mizan içre otuz gün gider
Burc-u mizan evveline gelse gün
O geceye hem beraberdir o gün
Mah-ı teşrin ol evsattır güze
Ermiş eyyamı otuzbir gündüze
Onikinci gün güneş tahvil eder
Burc-u akrebden otuz günde gider
Bil güzün teşrin-i sâni âhiri
Ol otuz gündür tamam ol mahrî
Onbirinde güneş hem tahvil eder
Burc-u kavs içine otuz gün gider
Mah-ı kanun ol fas-ı şita
Hem otuzbir gün anı bil ey fetâ
Onbirinde burc-u cediye gün gelir
Rebinin evveli ol gün olur
Gün döner uzanmayı şebden alır burc-u
Gedî içre gün otuz gün kalır
Evsatı kanun-u sânidir kışın
Hem otuzbir gündür anı sayışın
Aşırinde burc-u delve gün gider

Hem otuz günde o burcu kat' eder
Bil kışın sonu şubatı gücük ay
Üç yirmisekiz gün rebi say
Sal-ı râbi dört rubu' bir gün olur
Pes şubat yirmidokuzu bulur
Tasiinde burc-u huta gün gider
Hem otuz günde o yburcu seyr eder
Çün hamel burcunda gün firuz olur
Bil tamam olup yine nevruz olur
İbtiday,ı sal şemsi mart bil
Hem şuhur-u rumî istihrac kıl
Lafz-ı ebced hevvez olmuş heft harf
Her biri bir aya mahsu oldu zarf
Mart hâ ebril elf cim mayıs al
Ve o haziran hemze temmuz âb dal
Za'dır eylül ve dü teşrin ba ve ha
Hem kanun za cim eşşbat ve o şeha
Hıfz et ebced ve zevabid hevvez beced
Hez ebced hevvez hüve ile ad
Kim bu yirmisekiz harfin geri
Harf-ı bâzâr ola her yılda biri
Bil yüzaltmışaltıdır tarih-i sal
Marttadır bâzâr ebced lafzında dal
Ertesi sal ol bâzâr ha'ya gider
Hem bu tertib üzre daim devr eder
Olsa âzerle muharrem bir o yıl
Sal tedahül ede bir ysa tarh kıl
Kim otuzüç yıl otuzüç mark olur
Sal muharremle otuzdördü bulur
Gel dilerysen şehr-i rumun gurresin
Harfini cem et hazâr harfiyle hîn
İbtida hafta durur yevm-i ahad
Başla ol mecmuu bundan eyle ad
iki haftadan ne gün gâyet bulur
Gurresi ol ayn ol günden olur
Çün muharremdir Arabda res-i sal
Gurre-i şehri kamerdir hem hilâl
Za muharrem ba safer ha'dır âd
Dü rebia ve o elifdir dü cemad
Ba receb şaban dal ha ramazan
Za'yı şevval ka'de elf cim hicce dân
Heşt harf oldu ehec zedbud heman
Her biridiry bir sene hâkim olan
Binyüzaltmışaltıya çün geldi sal
Hâkim sal ol muharrem oldu dal
Ertesi yıl hâkim-i saldır elif
Devr-i daimdir hiç olmaz muhtelif
Bilmek istersen hilal ne gündür ol
Harini hâkimle cem et gurre bul
Gurre-i şehr-i hilali hem tamam
İki hafta günlerinde bul ümdam

İbtida şemsin mekanın bulasın
Ta buruc-u mâhı andan bilesin
Bir derece gün gider her gün heman
Ay gider onüç derece ol zaman
Ay günü her gün oniki derece
Çün geçer böyle hesap et her gece
Pes şuhur-u rumdan bil şemse ay
Kaç gece geçmiş hilal ol mahı say
Ta ki malum ola andan cay-ı mah
Maha ne burcun kaçıdır seyrgâh
Anda iken meh ne iştir ihtiyar
Kim ayın her burcda bir hükmü var
Ya ayın geçmiş şebin tazif kıl
Beş aded hem zam edib kaç oldu bil
ol aded kaç kere beş olduysa say
Kangı burc olmuş dahi bil şemse ay
Şemsden başla beşer her burca ver
Baştan azı sayma burc-u maha er
Çün hamel burcunda hoş bulunsa ay
Her işi bede' etmeği sen yahşi say
Gelse bur-u sevre tezvic ve nikâh
Kıl ticaret hem bina hayr ve salah
Gelse meh cevzâya kat eyle siyab
İlm oku hem al akar ve al devvab
Seretana hoştur irsal-i haber
Şurb-i müshil yahşidiry nakl ve sefer
Meh esedde arz-ı hâcet yahşidir
Zür' ve tamir ve hacamat yahşidir
Sünbüle burcunda olsa key cedîd
Sohbet-i nisvan münasib al abîd
Gelse meh mizana kıl bey' ve şira
Eyle sohbet dinle lehan iç deva
Burc-u akrebde gerek tuhr ve ifaf
Uzlet ve semt ve firag ve itikâf
Kıl hacamat gelse burc-u kavse ay
Lebs ve istihmam ve halkı yahşi say
Gelse burc-u cedîye kıl sayd ve şikâr
Hufr âbar ve ziraat eyle kâr
Gele burc-u delve hoştur kevb
Vaz'-ı bünyad duhul-ü belde hûb
Huta gelse eyle deryada sefer
Ahd ve şirkettir ticaret-u muteber
Binyüz altmışaltı tarihinde tam
Buldu yüz beyt içre takvim ihtitam
Hakkı ettin ihtiyârâtı beyan
Hakka her halde tevekkül kıl heman
Alem,i ecsâmı çün buldun hayal
Alem-i ervaha gel hoş bunda kal.
(Tehlikelerden emin eden Allah'ın ismiyle ayın ihtiyarlarına başladık. Hamd Allah için, çok salat ve çok selam Resule, aline ve ashabına olsun sürekli
Ehl-i heyet: astronomlar. Kavl: Söz. Çâr: Dört. Kürrat: Küreler. Besal:

Soğan. Esgal: Ağırlık. Muhit: Kuşatıcı. Fevk: Üst . Sâmin: Sekizinci. Si-ise: Altı: sevabit: Sabitler. Çarh: Felek. Şems: Güneş. Azer: Mart. Eyyar: Mayıs. Tabah-ı hâr: Ağustos. Harif: Sonbahar. Dü: İki. Near: Gündüz. Hamel: Koç. Sevr: Boğa. Cevza: İkizler. Seretan: Yengeç. Esed: Arslan. Sünbüle: Başak. Mizan: Terazi. Gavs: Yay. Cedî: Oğlak. Delv: Kova. Hut: Balık. Fasl-ı rebi': İlkbahar. Aşır: Ounncu. Leyl: Gece. Sayf: Yaz. Fasl,ı harif: Sonbahar. Fasl-ı şita: Kış. Şeb: Gece. Sal: Yıl. Râbi: Dördüncü. Şuhur: Aylar. Tedahül: Geçme. Tarh: Çıkarma. Gurre: Ayın ilk on günü. Yevm-i ahad: Pazartesi. Res-i sal: Sene başı. Cay: Yer. Mah: Ay. Bede': Başlama. Siyab: Elbise. Devvab: Hayvan. İrsal: Gönderme. Şürb: İçeki. Zür': Ziraat. Nisvan: Kadınlar. Bey' ve şira: Alış-veriş. Samt: Susma. Lebs: Giyim. İstihmam: Hamam. Sayd: Av. Şikâr: Avlanma. hufr âbâr: Kuyular kazmak. Vaz'-ı bünyad: Binalar yapmak. Duhul: Girmek.)

Üçüncü Madde

Yedi gezegenin birbirine nispetle benzerliklerine ve yeryüzünde âfâk itibariyle tesir saatlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ibret alanlar ve hayret edenler demişlerdir ki: Bu âlem, misli görülmemiş ne şaşırtıcı bir icattır! Bu felekler ne garib sanat ve hikmettir! Bu cihanı tanzim, ne nihayetsiz kudret ve azamettir. Hakim ve yaratıcı her şeyden münezzehtir. Bu yıldızları ve felekleri, bu görüntü ve tertip üzere yaratan Allah Taâlâ'ya nice yüzbin kenre hamd ve senalar olsun ki, bizlere lütuf ve inayet edip, güneşi gezegenler ortasına koymuştur ki, yeryüzüne itidal üzere hayat bahş eder. Eğer güneş, bu tesiriyle, ay feleğinde olsaydı, sıcaklığının şiddetinden yeryüzü yanardı. Eğer burçlar feleğinde olsaydı, soğuğun şiddetiyle tabiatlar bozulurdu. Şu halde yedi gezegen ortasında cihan sultanı ve öteki gezegenler ona asker ve yardımcı olmuştur. Ay vezir, utarip kâtip, zühre sâzende, merih asker, müşteri kadı, zühal hazinedâr benzeridirler.
Burada bulunan samanyoluna, Kâbe yolu derler. Araplar: Gök kandili, yıldızlar anası ve Acemler: Kehkeşan derler. Bunun hakikati, burçlar geleğinde anlatılan altıncı değerin en küçüklerinden olan sabit yıldızlardır. Bunlar, birbirine yakın olduklarından, birbirine temas edip, beyaz bulutlar gibi görünmüştür. Lakin bu yolun, gece evvelinde bir başı güneyde, bir başı kuzeyde bulunup; gece yarısında güney başı batıya ve kuzey başı doğuya varıp; gecenin sonunda batı başı kuzey ve doğu başı güney olup, bize nispetle değirmen gibi dönmesinin hakikatinde akıllar hayrette kalmıştır. Gerçi bu konuda çok şey söylenmiştir. Mülkünde olanların hakikatlerini Allah daha iyi bilir. Fakat yedi gezegen yıldızın, yeryüzünde, ufuklarda, saat be saat nöbete olan tesir saatlerini, bu tarihten önce tabir ve beyan eylediğimiz Türkçe manzume, bu makama münasip görülüp yazılmıştır.
NAZM
Hüda'ya şükür kim halk etti bunca encüm ve eflak
Salat ol dostuna olsun ki şanında demiş "lavlak"
Ve bade Hakkı der lim-i felek sırrın ayan ettim
Otuz beyt içre nahs ve sa'd sââtı beyan ettim
İki âlemde bir bildim müessir zât-ı Mevlayı
Veli rabt eylemiş esbaba ednâyı hem a'lâyı

Eğer bilmek dilersen olduğun saat ne saattir
Ne kevkeb hükm eder ol dem nehûset ya saadettir
Yedi gece yedi gün gün batıb doğduğu ân içre
Yedi seyyareden bul kangı hâkimdir zaman içre
Ki her gün haftadan her gece bir seyyarenindir kim
O eb ol ruzun evvel saatinde hem odur hâkim
Heman hıfz et yedi lafzını yedi gün ybil yedi kevkeb
Edes biyr çahh deld hesi ve reh zühaldir hep
Evail-i harf için hevvez olmuş hafta eyyamı
Huruf-u sâniye şeb-i sâlise gün hâkimi nâmı
Şeb-i pazar utarit ertesi müşteri talib
Şeb-i se şebneye zühre zühal çarşamba şeş gâlip
Hamîs akşamı şems ve cuma akşamında meh şâmil
Şeb-i sebt oldu merih ol huruf-u sâniye kâmil
Pazar şems ertesi meh salı merih erbaaya tîr
Hamîse müşteri cumaya zühreye sebte keyyân-ı mîr
Yedi lafz içre şeb hem ruz-u evâil saatinden al
Yukarıdan yedi seyyareyi tertib ie say gel
Zühalden müşteri merih ve şems ve zühreye hoş yet
Utaritle kamerden geç bu tertib üzre hem devr et
Birer saat hükümetle olur seyyareler kaim
Gecedir oniki saat gündüz hem oniki daim
Gece gündüz yirmidört olur ysaat ki sânîdir
Değildir müstevî bunda murad ancak zamanîdir
Zamanî ysaatin miktarı artar eksilir bile
Adedle muhtellif olmaz şeb ve rûz tûl ve kasr ile
Neharın kavsini hem onikiye kısmet kıl
Bu saatin iri daim ona nısf-ı südüsdür bil
Şeb ve rûz tûl ve kasr ile kıyas et saati böyle
Tulu ve hem gurubun geçmişin bul hoş hesab eyle
Geçen saati bul zulemden ya rubu öğren ya üstürlab
Gaymde yapma saati bu saatten zamanı ya
Zamanî saati beraber yedi seyyareye ver gil
Ne kevkeb olduğu vakte gelirse hâkim anı bil
Zühaldir nahs-ı ekber saati hem ağır olurmuş
Mekânı çarh-ı sâbidir bina yap başlama hiç iş
Mübarek müşteridir su'd-u ekber saatin hoş bil
Nakl ü bey' ve şira tezvic edip her şuğula ol mail
Cihan-ı merihe mahkum oluğu ysaat hiç iş etme
Çün oldur nahs-ı asgar pes kan aldır kimseye gitme
Mübarek şems hükmünde taleb kıl cümle yârânı
Mekanı çarh-ı râbidir ziyaret eyle sultanı
Çün zühre su'd-u asgardır o saat ictima eyle
Müferreh sohbet et hoş söz güzel savt istima eyle
Utarit müntezicdir ol zaman yaz nüsha hem mektub
Kitab oku okut nakş et hesab etek olur mergub
Kamer su'd oldu bu gökte o saatte sefer hoştur
Ticaret şirket ve irsal-i mektub ve haber hoştur
Yedi seyare ahkâmı bu tertib üzere kanundur
Gel ey Hakkı bil ol Hak'kı ki cümle hükm anındır
Kamu nahsi kau su'du kamu şerri kamu hayrı

Hep edib eyleyen Hak'dır bir anı bil unut gayri
Ko üç mevlidi dört ümmü yedi âbâî ne tâkı
Kamusu hâlik ve fâni hüve'l-hayyü hüve'l-bakî
(Hüda'ya şükür ki bunca yıldızlar ve felekler yarattı. Salat o peygambere olsun ki, şanında "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım" demiş. Sonra Hakkı, felek ilminin ırrını açıkladım, dery. Otuz eyt içre uğursuz ve kutlu saatlerini açıkladım. İki âlemde Mevla'nın zatını müessir bildim. Evet, alçağı ve yükseği sebeblere bağlamış. Eğer olduğun saat ne saattir bilmek dilersen, o dem ne yıldız hükmeder, uğursuz ya saadettir? Yedi gece yedi gün batıp doğduğu an içre, yedi gezegenden bil hangisi hâkimdir zaman içre. Haftadan her gün bir gezegenindir ki, o gece ve güdüzün ilk saatinde odur hâkim. Hemen ezberle yedi lafzını, yedi gün bil yedi yıldız. pazar gecesi utarid, ertesi güne müşteri talip. Salı gecesine zühre, çarşamba zühal galip. Perşembe akşamı güneş, cuma akşamında da ay. Cumartesi gecesi merih. Pazar güneş, ertesi ay, salı merih, çarşamba utarit, perşembe müşteri, cuma zühre, cumartesi zühal. Yed ilafz içre günün ilk saatlerini al. Yukarıdan yedi gezegeni tertip ile say. Zühalden müşeri, merih ve güneş ve zühreye gel. Utaritle aydan geç. Bu tertip üzere devr et. Birer saat hükümetle gezegenler kaim olur. Gece oniki saat, gündüz de daiim oniki saat. Gece ve gündüz yirmidör olur. Bunda eşitleme yesas değil, zaman esastır. Zaman saatinin miktarı da artar eksilir. Sayıyla muhtelif olmaz gece ve gündüz. Uzatma ve kısaltma ile günün yayını da onikiye böl. Bu saatin her biri ona altıda birin yarısıdır bil. Gece ve gündüz uzama ve kısaltma ile kıyas et saati böyle. Doğuş ve her batışın geçmişini ubl hoş hesap eyle. Geçen saati bul karanlıktan ya rubu öğren ya üstürlab. Gaymde yapma saati bu saatten zamanı yap. Zamanî saatle birlik yedi gezegene var gil. Hangi yıldız, olduğun vakte gelirse hâkim onu bil. Zühaldir başlama hiç iş. Mübarek müşteridir büyük saadet, saatini hoş bul. Nakl, alış-veriş ve nikah edip, her şuğula meyyal ol. Cihan, merihe mahkum olduğu saat, hiç iş etme. Çünkü küçük uğursuz odur. Şu halde ka aldır, kimseye gitme. Mübarek güneş hükmünde iste bütün dostları. Yeri dördüncü felektir, sultanı ziyaret eyle. Zühre küçük saadettir, o saat topla, sohbet et, hoş söz, güzel ses dinle. Utarit, mümtezictir, o zaman nüsha ve mektup yaz. Kitap oku, okut, nakş et, hesap etmek rağbet olunur. ay saadet oldu bu gökte, o saatte sefer hoştur. Ticaret, şirket, mektup ve haber gönderme hoştur. Yedi gezegen hükümleri bu tertip üzere kanundur. Gel ey Hakkı, bil o Hak'kı ki bütün hükm onundur. Kamu uğursuzu, kamu saadeti, kamu şerri, kamu hayrı hep edip eyleyen Hak'tır. Bir onu bil, gayriyi unut. Üç bileşiği, dört anayı, yedi babaları bırak. Hepsi yaratık ve geçici. Yalnız Allah diri ve bâkidir.)

Dördüncü Madde

Feleklerin sayılarını, seslerini, nağmelerini, merkezlerinin hareketleriyle meydana gelen itibarî daireleri bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar ve astronomlar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Feleklerin sayısı, yazıldığı üzere; yirmidörttür ki büyük felek, sabitler feleği, üç yükseğin üçer felekleri, güneşin iki feleği, zührenin üç feleği, utaridin ve ayın dörder feleği... bu yirmidört felek, birbirini kuşatıcı ve birbirine teğet bulunup, hareketleri muhtelif olduğundan, her bir felek başka bir yerden, canfezâ nağmelerle tesbih ve tehlil edip,

sürekli Yaratıcı'nın aşkıyle raks ve deveran ederler. Feleklerin bu hallerini, rasatçılar âletlerle gözetleyerek işitip temaşa edip, nice esrarına vâkıf olmuşlardır. Feleklerin seslerini ve nağmelerini perdeleriyle zab edip; üst ve lat makamları itibariyle ybirbirine karıştırıp, ruhlar için nice in türlü macun ve lezzetli şerbetler yapmışlardır. Her bir canfeza makamı, nice derde deva ve nice hastalığa şifa ve nice tab'a safa ve nice kalbe cila ve nice ruha gıda bulmuşlardır. Bu ilmi: Ruhanî tıb, ruhanî geometri, ruhanî kuvvet ve musikî bilgisi diye isimlendirmişlerdir.

NAZM

Musiki hikmete dair fendir
Bilene bilmeyene ruşendir
Nice esrarı var idrak edecek
Pür gelir sinelieri çak edecek
İtibarat ve tekâsim ve füsul
İtiyazat-ı makamat ve usul
Perde ve peşrev ve savt u amel
Kâr ü nakş ü şa'b ü kavl ü gazel
Her biri hikmet ile memludur
Can riyazın suvarır bir sudur
Nağme-i yabis ve hâr ve bârid
Çeşme-i mahz-ı hikemden vârid
Her biri bir maraza nâfidir
Zıddını her birisi dâfidir
Zîr ve belâsı hevadıry amma
Dair olur mu havaız dünya
Hikmeti canda revân muzmardır
Anlamaz lütfunu ol kim kördür
Böylece zevkin eder ehl-i reşad
Eylesin zevkini Allah ziyad
Verir insana hayat-ı tâze
Nağme-i bülbül hoş avâze
Guş kıl nağmesini mürgânın
İktiza eyler ise insanın
Nağme-i şuh hoş âheng-i beşer
Hâh nâ hâh eder insana eser
Nağme bir mantık-ı ruhanidir
Nağmenin lezzeti vicdanidir
Canfezâdır nefs-i insanî
Dilrübadır niğam-ı ruhanî
Eğer hakikiatle olursan sâmi
Olmaz evkat-ı hayatın zâyi

(Musiki, hikmete dair ilimdir; bilene, bilmeyene aydınlıktır. İdrak edecek nice sırları var. Sineleri çak edecek pür gelir. İtibarlar, fasıllar ve taksimler, makamların imtiyazları ve usul, perde ve peşrev, ses ve amel, iş ve nakş, topluluk, söz ve gazel her biri hikmet ile doludur. Can riyazeini suvarır bir sudur; kuru, sıcak ve soğuk nağme salt hikmet çeşmesinden vârittir. Her biri hastalığa faydalıdır. Zıddını her birisi defedicidir. Alt ve üstü havadır ama, havasız dünya döner mi? Hikmeti, canda akan muzmardır. Kör olan lütfunu anlamaz. Böylece reşat olanlar zevkini eder. allah zevkini artırsın. İnsana taze hayat verir, bülbül nağmesi ve hoş âvâze. Kuşların

nağmesini dinle. İktiza eyler ise insanın şuh nağmesi, insanın hoş ahengi ister istemez eder insana eser. nağme, ruhanî bir mantıktır. Nağmenin lezzeti vicdanîdir. insan nefesi canfezâdır. Ruhanî nağme, dilrübadır. Eğer hakikatle dinleyici olursan, hayatının zamanları zâyi olmaz.)
Feleklerin çizdiği dairelerin açıklanması budur ki: Gezegenlerin feleklerinin içlerinde, noktaların dönüşüyle çizilen dairelerden iryisi, o dairedir ki; güneşin merkezinin hareketinden merkez dışı feleğin çevresi üzerinde çizilmiştir. Döndürücünün merkezinin hareketlerinden, taşıyıcı feleklerin çevreleri üzerinde çizilen dairelerdir. Yıldızların merkezlerinin hareketinden, döndürücü feleklerin çevreleri üzerinde çizilen dairelerdir ve bu daireler, hangi felekte çizilmişse, o feleğin ismiyle isimlendirilmiştir. Mesela, güneşin merkezinin hareketinden, merkez dışı felekleri üzerinde çizilen daireye: Merkez dışı felek denilir. Diğerleri buna kıyas olunur. Taşıyıcı felekler nâmiyle lakaplanan beşdaire ve ayın eğilimli feleğinin kuşağı... Bu altı daire âlemi keser farz olunsalar, mümessil feleklerin ve burçlar feleğini ve büyük feleğin yüzeylerinde oluşan daireler, burçlar feleğinden eğilimli oldukları için, onlara: Eğilimli felekler derler. Bu dairelerin isimlendirildiği felekler, yukarıda açıklandığı üzere, âlemin kutbundan ve burçların kutbundan gayri kutuplar üzerinde hareket ettiklerinden, bu çizilen daireler dahi burçlar feleğinden eğilimlidirler. Şu halde, mümessillerin yüzeyleri üzerinde kesişirler. Bu noktalar, yukarıda belirtilen tepeler ve eteklerdir. İşte feleklerin suretleri ve daireleri bunlardır.

Beşinci Madde

Yedi gezegen yıldızın ve dört keyfiyetin tesirlerinin başlangıçlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, kelamcılar demişlerdir ki: O müneccimler ve tabiatçılar ki, Yaratıcı olan Allah'ı tanımaktan mahrum olmuşlardır. Onların bütün işleri, yıldızlara ve tabiatlara dayanıp, dalalette kalmışlardır. Bunların misali o iki karıncadır ki, bir kâğıt üzerinde yürürken bir nakş ortaya çıkar. O anda karıncanın biri şâd olup, der ki: "İşlerin hakikatinin kalemden vücuda geldiğine muttali oldum." Bu karınca, en son derecede olan tabiatçı gibidir ki, bütün tasarrufları, sıcaklığa, soğukluğa, rutubete ve kuruluğa havale etmiştir. Karıncanın öbürü dahi dikkatle bakıp, görür ki; kalemin hareketi kendisinden değildir. O, parmakların iradesiyle olmuştur. O zaman sevinip, önceki karıncaya der ki: "Sen galat etmişsin ve durumun hakikatini idrakten ırak gitmişsin. Zira ki, işlerin oluşu kalemden değildir. Belki bütün tasarruflar parmaklardandır. Kalem ise parmaklar arasında mecbur ve boyun eğmiştir." Bu karınca ise, o müneccim misalidir ki; işlerin tasarruflarının tümünü yıldızlara isnat yetmiştir. Bilmez ki, kendi dahi bilmeyip hataya gitmiştir. Zira ki, yıldızlar meleklerin elinde mecbur ve çaresizdir. Meleklerse, Hak Taâlâ'nın emrine itaatkâr ve boyun eğicidir. Hepsi onun iradesiyle sâkin ve hareketlidir.
Biçare tabiatçı ki, tasarrufu tabiatlara isnat eylemiştir; o, sözü gerçek söylemiştir. Zira ki, tabiatların tasarrufta katkısı vardır. Eğer katkısı olmasaydı tab ilmi bâtı olup, hastalıkların ilâçları gereksiz ve âtıl olurdu. Halbuki insan anatomisi meşrudu ki, onu öğrenmeye izinliyiz. Şu halde o tabiatçının hatası ancak budur ki, görüşü zayıf olup, topal eşek

misali o menzilde yatmıştır da orasını bilmemiştir. Tabiatçı dahi hak Taâlâ'nın yed-u kudretindedir ve tasarrufları onun tesiriyledir.
Biçare müneccim de demiştir ki: Güneş bir yıldızdır ki, âlemde sıcaklık onunladır. Işık onunladır. Eğer güneş olmasa idi bitkiler ve canlılar bulunmazdı. Gece ve gündüz fark olunmazdı. Ay bir yıldızdır ki, meyvelerin lezzeti onunladır. Eğer güneş olmasa idi bitkiler ve canlılar bulunmazdı. Gece ve gündüz fark olunmazdı. Ay bir yıldızdır ki, meyvelerin lezzeti onunladır. Gecenin nuru onunladır. Eğe ay olmasa idi çiçeklerde ve meyvelerde tabii kokular, şaşırtıcı renkler ve lezzetler bulunmazdı. Hafta, ay ve sene fark olunmazdı. Güneş, sıcak ve kurudur; ay soğuk ve rutubetlidir Şu halde yıldızlar bu keyfiyetleriyle (nitelik) âlemde mutasarrıftır. Müneccim bu sözlerinde sâdıktır. ancak şunda yalancıdır ki, işleri yıldızlara isnat etmiştir. Yıldızlar ise, Hak'kın emriyle bu tasarruflara yetmiştir. müneccim bunu idrak etmemiştir ki, bütün eşyada mutasarrıf ve müessir ancak Hak Taâlâ'dır.
Müneccimle tabiatçının ihtilâfları, o iki köre benzer ki; biri filin hortumunu ve biri ayağını tutmuştur. Biri der ki: Fil, bir oluk gibi nesnedir. Öbürü der ki: Fil, bir direk gibi nesnedir. Her biri, kendi tuttuğu uzvun vasfında doğru söylemektedir. Lâkin filin bir uzvuna tamam fil budur, dediklerinde hata etmişlerdir.
Yıldızların ve tabiatların tesir ve tasarrufta katkıları vardır. Lâkin tesir ve tasarruf, onlara münhasır ve mahsus değildir, belki yıldızlar ve tabiatlar, Yaratıcı ve Hakim olan Allah'ın, âletler misali hizmetçileridir. Mesela bir padişah, bir büyük saray bina edip, onda kendi veziri için bir özel örş hazırlasa ve o köşkü etrafında bir avlu peyda edip, onda oniki hücre bina eylese ve her bir hücrede bir nâib nasb eylese; ta ki vezir-i âzam, içeriden her ne buyurursa onun emrini taşraya tebliğ edeler. O hücrelerin kapıları üzerinde yedi atlı nakib yani beyler tayin eylese, ta ki hizmette hazır olalar. Padişahtan vezire ve ondan nâiblere ve onlardan nakiblere ârit olan emir ve hükümleri taşrada icra kılalar. Taşrada da dört yaya zâbit koysa, ta ki ellerinde kementler tutup, padişahın emriyle bazı insanları bağlayıp, dergâha getireler. Bazısını dahi derghahdan reddedip, süreler. İmdi, bu misalimizde padişahtan murat, âlemlerin rabbi olan Allah'dır. Büyük saray arş-ı azamdır. Vezir-i azam ilk akıldır. Köşk kürsüdür ki, vezir-i azamın makamıdır. Avlu sekizinci felektir ki, oniki burcunda oniki melek vardır. Atlı nakibler yedi gezegendir ki, onlar gece-gündüz o burçların kapılarını dolaşıp hizmet ederler Yaya zâbitler dört unsurdur ki, kendi vatanlarından hareket etmezler. Sıcaklık, soğukluk, rutubet, kuruluk ört kement benzeridir ki, ateş, hava, su ve toprağın ellerindedir.
Bir kimsenin durumu değişikliğe uğrasa, üzüntü ve gam istilasıyla şaşırıp kalsa ve dünyadan yüz çevirip, el çekmek zamanı gelse; onu hakkına tabib der ki: Buna sevda hastalığı üstün gelmiştir, malihülya illetini bulmuştur. Bunu etimon şerbeti ile ilaçlamak lazımdır. Tabiatçı dahi der ki: Bunun hastalığı, tabiatına kuruluk üstün geldiğindendir ki dimağı üzere istila etmiştir. Tabiatının kuruluğuna sebeb kış havasıdır. Bahar gelip, rutubet havası üstün olmadıkça buna ilaç olmaz. Müneccim de der ki: Buna, sevda ârız olmuştur. Sevda ise utarid ile merih arasında kötü bezerlik oluşmasından meydana gelir. Utaride iki kutlunun yaklaşmasıyle üçlenme erişmedikçe bunun hali iyiye gitmez. Halbuki bunların hepsi sözlerinde doğrudur. Zira ki, her biri aklı erdiği kadar söylemiştir. Neylesinler ki,

cüzî akılla aslına ermemişlerdir. Ama hakikatte onun aslı budur ki: Kaçan bir kimseye saadet ikbal edip, Hak Taâlâ ona hidayet etmek murat eylese, o kimseye iki kuvvetli nakib havale eder ki, uturidle merihtir. Onlar dahi unsurlarla yaya olan zâbitlerle emrederler ki: Kuruluk kemendii o kimsenin boynuna takıp, kuruluğu başına ve dimağına havale ederle. Onu dünya lezzetinden yü çevirtip, hüzün ve gam kamçısıyle sevk edip, irade yularıyla Hak'ın huzuruna yedeler. Bu hakikati bu şekilde idrak, ne tıp ilmiyle ve ne tabiî hikmetle ve ne yıldızların hükümleriyle hâsıl olur.
Belki Nübüvvet ilmiyle ortaya çıkar ki, her şeyi kuşatan ezelî ve ebedî padişahı bilmiş ola. Zira ki, Hak Taala kendi sevdiği kullarını, kâh mihnet ve bela ile ve kâh sevda hastalığıyle cenab-ı izzetine davet eder ki: "Ey benim kullarım! Sizin bela ve mihnet sandığınız, benim lutuf ve sevgimin kemendidir ki, huzurumda muhterem olan kullarımı onunla kendi rıza ve cennetime ve huzur-u izzetime davet ve cezb ederim." Nitekim haberde: "Muhakkak ki bela, önce peygamberlere, sonra velilere, sonra benzerlerine, benzerlerine... vekil olur," diye vârid olmuştur.
Astronominin hikmetlerinden bu miktarca açıklamayla irfana vesile olan fikretme ve düşünme, cihanın yaratıcısının sanatlarını öğrenme kolaylaşıp; yüce isteğimiz olan Mevla'yı tanıma hâsıl olmuştur. Şimdi bir miktar dahi unsurların ve bileşiklerin durumlarını açıklayıp, yapılarında oluşum ve bozuşum olanların esrarını a açıklamak uygun görülmüştür. Ta ki mütalaa eden akıl sahiplerine ibret verici olup, sürur ve huzur ile gönülleri dolup, lisanlarının virdi Mevla'nın tesbihi ola. (Melekûtun ve mülkün sahibi Allah münezzehtir. Mabutların meliki münezzehtir. Mevcutların belli ki münezzehtir. Kuddüs, sübbuh, ölümsüz ve uykusuz olan diri melik münezzehtir. Ey Rabbimiz, meleklerin ve ruhların rabi. Celle celalihi ve amme nevalihi!).

19-BÖLÜM:

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Yapısında oluşum ve bozuşum olan sülfî cisimlerin mahiyet ve keyfiyetini, yani dört unsurun yerlerini ve durumlarını; üç bileşiğin vasıflarını ve hallerini ve esirilerin etkileriyle olan şekil değişikliklerini; Türklerin yılının hükümleriyle olan keyfiyetlerin değişimini; yeni astronominin bazı makalelerini on bölümle hakîmâne tafsil eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

Ateş unsurunun mahiyetini, tavır ve durumlarının keyfiyetini dört madde ile açıklar.

Birinci Madde

Ateş küresinin bazı durumlarını bildirir.

Ey aziz, malim olsun ki, astronomlar demişlerdi ki: Basit cisimler: Ateş, hava, su ve topraktır. Bu dördünden, üç bileşik (mevalid-i selâse) olan bileşik cisimler, bileşmiş ve doğmuş olup, yine dörde ayrıştıkarından, bunlara: Unsurlar derler. Bu dört unsurun bir araya gelmesinden ve biri birine dönüşüp kaynaşmasından bileşiklere oluşum ve bozuşum ârız olduğu için bunlara dört esas (erkan-ı erbaa) derler. Bu unsurlar ve dört esas, ay feleğinin altında yani ayın alt yüzeyinin altında, yukarıda açıklanan tertip üzere, biri birinin içinde, her biri kendi yerinde karar etmiştir. Tümünün en latif ve en yüksek olanı, ateş unsurudur ki, paralel iki yüzeyle kuşatılmış basit bir cisim ve üre bir cevherdir. Üst yüzeyi, ay feleğinin alt yüzeyine ve alt yüzeyi havanın üst yüzeyine teğettir. Ateş küresinin yeri, ay feleğinin altında ve hava küresinin üstündedir. Kendisi mutlak ulvî, latif, halis ve diğer unsurlar gibi renksiz ve hepsine üstüdür. Onu göz idrak edemez. Güneşin sıcaklığının etkisiyle topraktan ve sudan her ne kadar katı dumanlar, yoğun buharlar yükselip, ateş küresine erişirse de, o, hepsini yakıp, hâlis ateş eder. Eğer ateş küresi, bizim yanımızda olan ateş gibi renkli ve ışıklı olsaydı, yıldızlar ve felekler âlemini seyretmekten gözümüzü men ederdi. Bu unsurun tabiatı, kendi yerinde sükû ve karar iken ay feleğinin günlük hareketine uyarak, onu teşyî edip, âlemin merkezi çevresinde doğudan batıya gider ve bütün parçaları birlikte bir karar üzere sürekli döner.

İkinci Madde

Ateş küresinin tabiat ve kabiliyetini, uzaklık ve büyüklüğünü bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki astronomlar demişlerdir ki: Ateş unsurunun tabiatı, sıcaklık ve kuruluk olup, mutlak ulvi bulunduğundan, öteki unsurlara muhaliftir. Yakma ve kapanma kabul ettiğinden, oluşum ve bozuşma, muhtemel şekiller almaya kabiliyetlidir. Nitekim yukarıda açıklandığı üzere, kendi yerinde inen parçaları, diğer unsurlara dönüşüp, başkalaşır, bu açıktır. Rasatçılar, geometriciler ve matematikçiler ittifak üzere demişlerdir ki: Ateş küresinin üst yüzeyinin yeryüzünden uzaklığı, yaklaşık kırkbirbin dokuzyüz yirmialtı fersah ölçülmüştür. Alt yüzeyin yer yüzünden uzaklığı, yaklaşık onbeşin yirmialtı fersah bulunmuştur. ateş küresinin kalınlığı ve derinliği, yaklaşık altıbin dokuzyüz fersahtır.

Üçüncü Madde

Ateşi çeşitlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Ateş cinsi nice çeşittir. İlk olarak bu ateş unsurudur ki, bunun tesiri yakıcıların çeşitlerinin tümünden kuvvetlidir. Sıcaklığı şiddetlidir. Çünkü Hak Taala Kelam-ı Kadim'inde: "O Allah ki, yedi kat gökleri ve bunlar kadar da yer yarattı." (65/12) buyurmuştur. Şu alde filozoflar, suflî unsurları, bu ayet-i kerimenin mazmununa tatbi için, hava unsurunu üç tabaka ve toprak unsurunu iki tabaa farzetmişler. Tamamına yedi tabaka itibar edip, ateş küresini birinci tabaka saymışlardır. ikinci olarak, demirde, taşta ve yeşil ağaç ta gizli olan ateştir ki, sert demiri ve katı taşı eritip toprak eder. Bitkileri ve ağaçları yakıp, kül eder. O halde, karanlık, soğuk ve kesif olan bu üç cisimden, latif bir cisim olan sıcak ve nuranî soğuk ve kesif olan bu üç cisimden, latif bir cisim olan sıcak ve nuranî ateşi çıkarmak, şaşılacak bir hikmet ve garip bir sanattır. Üçüncü olarak yıldırım ateşidir ki, latif cisimlerden geçip, kesif cisimleri yakar. Dördüncü

olarak haramen ateşidir ki; o, gök gürültüsü, şimşek ve bulut olmadan geceleyin gökten parlardı. Onun ışığında Benî Tay kabilesi, üç günlük mesafeden develerini görürdü. Bu ateş, kendisine yakın olanları yakıp; gündüzleri duan görünüp, geceleri ateş olurdu. İsmail aleyhisselam evladından Halit bin Binan, derin bir kuyu kazdırıp, o ateşi, buraya kapatmıştı. Bir zamanlar halk onu seyran ederdi. Bundan sonra, o nar, o kuyu içinde kayboldu. Beşinci olarak şihab-ı kabesdir ki, halk onu yıldız parlaması sanır. Halbuki o, yerden havaya çıkıp, soğukluktan etkilenmeden ateş tabakasına ulaşan dumandı. Altıncı olarak, cehennem ateşidir.

Dördüncü Madde

Ateşin ışığa bitişmesine, ruhun bedene bağlanmasının birkaç yönden benzerliğini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Hayvanî ruhun bedende yüreğe bağlılığı ve bitişikliği aynen ateşin lambanın fitiline bağlılık ve bitişikliği gibidir. Nitekim bu bağlılığın ibtali bir nefesle kolay olduğu gibi, ruhun bağlılığının iptali de bir çekiştirmeyle kolay olur. Lambanın yağı bittiğinde, ateş ayrılıp, söndüğü gibi, bedenin tabii rutubeti bitiminde, nefes ondan ayrı düşer. Her yerde ki, ateş hava alıp sönmez, orada insan dahi hava alabilip ölmez. Ateşin söndüğü yerde, insan dahi helak olup, nefes alamaz. Şu halde, madenciler ve kazıcılar, bir mağaraya girmek isteseler; önce bir uzun asanın ucuna bir kandil asıp, mağaranın içine sokarlar. Eğer o kandil sönmediyse, onla dahi yürüyüp, içeri girerler. Eğer kandilin şulesi söndüyse, hemen geri dönerler, kaçarlar. Nitekim kandilin yağı, fitilinde bittiğinde, iki üç defa şulesi hareket edip, ışık verir, ondan sonra söner. Ayı şekilde insan da ölüm anında kuvvetlenir ki, bu duruma ölüm sıhhati derler. Sonra, ruhu bedenden ayrılır.

20-BÖLÜM:

İKİNCİ BÖLÜM

Hava unsurunun mahiyetini, keyfiyet ve durumlarını, üç tabakasından üst, orta ve birinci tabakalarda oluşan kainat boşluğunu (atmosfer) dört madde ile açıklar.

Birinci Madde

Hava küresinin yerini ve tabiatını, uzaklık ve büyüklüğünü ve hareketini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar ve astronomlar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Dört unsurdan ikincisi havadır. İki paralel yüzeyle kuşatılmış basit bir cevher ve küre bir cisimdir. Üst yüzeyi yükselmiş olup, ateş küresinin alt yüzeyine temas etmiştir. Alt yüzeyi, altında olan denizlerle yerin yüzeyine teğet olduğu için dağlar ve dalgalar nedeniyle havanın yüzeyi düzgün değildir. Şu halde, hava küresinin tabii yeri, ateş küresinin altında ve ysu küresinin üstündedir. Kendi yerinde tabii olarak sakindir ve ancak kendine özgü hareketleri vardır. Sâkin oldukça ismi: Havadır. Hareke ederse, ona: Rüzgâr derler. Hava unsuru, latif, şeffaf ve renksizdir. Tabiatı, sıcaklık ve rutubettir. Yükselici özelliğinden dolayı, öteki unsurlara muhaliftir. Oluşum ve bozuşumla suretler bulmağa kabiliyetlidir. Zira ki hava, kendi yerindeyken bile, diğer unsurlara dönüşüp, başkalaşır. Rasatçılar, matematikçiler ve geometriciler sözbirliğiyle demişlerdir ki: Havanın kalınlık ve derinliğinin toplam mesafesi, yaklaşık onbeşbin yirmialtı fersah bulunup, üç tabaka itibar olunmuştur.
Üst tabakası, ateşe komşu olduğundan sıcak olup, onunla ay feleğinin hareketine uyarak, doğudan batıya onu teşyi ile döner. Bu tabakanın tarafları, ateşten uzaklaştıkça, sıcaklığı az olup, kendi tabiatı olan keyfiyette kalmıştır. Dairesel hareketi dahi yavaş yavaş olup, en alt tarafı sâkin olmuştur. Bu tabakanın kalınlığı ve derinliği, onbin fersah bulunup, ateş tabakasına nispetle ikinci tabaka sayılmıştır. Aşağıdan yükselen dumanlar, bunda ayrışıp, kaybolduğundan, buna: Duman tabakası adını vermişlerdir Bunun nice sırlarına yetmişlerdir.

İkinci Madde

Havanın üst tabakasında gözlenen atmosferi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar ve astronomlar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Hava unsurunun üst tabakasının yukarı tarafında kuyruklu yıldızlar ve çeşitli şihab oluşur. Şihabın aslı, maddesi latif oan dumandır ki, güneş ışınlarının yansımasıyle yerden havaya çıkıp, soğuk tabakadan

soğumadan geçip, duman tabakasından ateş küresine ulaşır. Eğer bu dumanın alt tarafı, yerden kesikse, pamuk fitilin ucunun mum alevine dokunup yanması gibi, o latif duman dahi alevlenip ateşe dönüşür. Çok süratli yandığından söner gibi görünür. Çünkü ateş şulesi, önce o dumanı üst tarafına düşüp sonuna kadar yakar. O şule, dumanın sonuna vardığında üst tarafa uzayıp, fişek gibi hareketli görünür. İşte şihab dedikleri budur. O dumanda bulunan yersel parçalar ayrışıp, ateş unsuru gibi halis ateş ve renksiz olarak görünmez olur. Eğer ateş tabakasına ulaşan duman, kesif ve koyu ise, oa ateş değdiğinde, koyuluğu bir süre aklır. Günlerce, aylarca sönmeyip, dumanın maddesinin gereği olan renk ile ortaya çıkar: Ya örülü sa, ya yuvarlak top, yu kuyruklu yıldız veya kısa ok veya dik koni şekillerinde veyahut ahna suretinde görünür. Eğer dumansal maddesi kesif ise, ateşe ilk ulaştığında, ondan öyle büyük bir şue zuhur eder ki, havanın içi ve yerin yüzü aydınlanır.
Meşhurdur ki, Hazreti İsa aleyhisselamdan çok sonra gökte, kuzey kutbu tarafında bir ateş parlayıp, tam bir sene kalmıştı. onun dumanı yeryüzünü öylesine kuşatıştı ki, günün ilk dokuz saatinden sonra, kimse ybir nesne göremezmiş. Gökyüzünden kül gibi parçalar indiğinden, o ateşin altında insanlar duramazlarmış. (Allah'ın gazabından yine Allah'a sığınırız.)
Eğer ateş tabakasına ulaşan duman kesif ve koyu olup, alt tarafı yere bitişik ise, mesela sönmüş olan lambanın dumanıyle, üstünde bulunan lambanın ateşi inip sönmüş lambayı yaktığı gibi - ateş unsuru o dumandan tutuşup, yere kadar iner ki, buna: Doğa yangını derler. Çünkü bütün kainatın atmosferi, dört unsura karışmaksızın meydana gelir. Bunu içindir ki, gökte olanlar, dört unsurdan karışmayla bileşen üç bileşik gibi bir zaman sâbit olmayıp, hemen o anda bozuşumu uğrayıp, yok olurlar veya şekillerini koruyamayarak, başka bir surete girip, başka bir keyfiyete ererler.

Üçüncü Madde

Hava küresinin orta tabakasının ölçüsünü, vasıflarını, tavırlarını ve burada oluşan bazı atmosferik olayları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar ve astronomlar demişlerdir ki: Hava küresinin orta tabakası, ateş tabakasına nispetle üçüncü tabakadır ve kendi yerine sâkindir. Bu tabakanın kalınlığı, takriben beşbinon fersah mesafedir. Bu tabakaya ateş üresinin sıcaklığı inmeyip, güneşin yeryüzünden akseden şuaları dahi buraya yükselmediğinden; bu, hava su buharlarıyla karışıp, onlardan oldukça soğuk bir nitelik kazanmıştır. Onun için soğuk tabaka namıyle şöhrete yetmiştir. Bu tabaka, bulutların, yağmurların, karların menşei olmuş; gök gürültüleri, şimşekler ve yıldırımlar buradan kaynaklanmıştır. Bütün bunlar, burada oluşup, sonra aşağı tabakaya inmişlerdir. Bunların çoğunlukla sebebi küçük su damlacıklarıdır. Bu damlacıklar, güneşin sıcaklığıyle incelip, hava parçacıklarıyle karışarak, yukarıya yükselip buharlaşan parçaların yoğunlaşmasıdır. Çünkü güneş, deniz ve toprak üzerine ışık saçıp, şualarının aksinden oluşan sıcaklığıyle suyun küçük parçalarını çıkarıp, duman ederek, bu sıcak buhar ve dumanı havanın yukarı tabakasına çekerken, yolda soğuk tabakaya rastlar. Hava, bunlarla harekete geçip çeşitli yönlere hareket eder. Üstten soğuk tabakanın soğuğu, alttan da su buharı ve duman biribirine sokulup, o kavgalar arasında, soğuk

vasıtasıyle yoğunlaşma olur. Eğer soğuk şiddetli değilse,buhar toplanıp, ondan bulutlar meydana gelir. Bulutlar ne kadar yukarı çıkarsa, o kadar buhar zerreciği birbirine eklenip, duman da havaya dönüşüp hareketiyle rüzgâr olur. Buhar zerrecikleri suya dönüştüğünden, bu yoğunlaşmadan ağırlık hâsıl olduğu için yağmur olup aşağıya damlamaya başlar. Eğer buharın yükselişi gece olup, havanın soğukluğu şiddet ve kuvvet bulup, bulut zerrelerine toplanmalarından önce ulaşırsa, kar olup, güzel güzel iner. eğer soğuk çok şiddetli olsa bulut zerrelerini toplanmalarından sonra bulsa hemen dolu olup, vurucu bir biçimde düşmeye başlar. Eğer yukarı çıkan buharın sıcaklığı, havanın soğukluğuna nispetle az olursa ve soğuk tabakaya da ulaşamazsa; ya siyah veya beyaz bulut olur ki, bahar günlerinde atılmış pamuklar misali bir birinin üzerinde dağlar gibi toplanıp, çeşitli şekillere girip, letafetinden ve sıcaklığının düşüklüğünden dolayı havaya dönüşür. Eğer sıcaklığı az olan bu buharın kendisi de az ise; bunun durumları kendi mahilli olan aşağı tabakada açıklansa gerektir. Öyle olur ki, bazı zamanlarda şiddetli soğukla hava kapanmış olur ve bu durumda soğuk tabakada bulut oluşur ki, ondan yağmur, kar ve dolu hâsıl olur.

Dördüncü Madde

Hava küresinin orta tabakasında oluşan atmosferik olayları, yani gök gürültüsü ve yıldırımı hakimâne bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar ve astronomlar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımın sebebi budur ki; güneşin şiddetli hareketinden iyice incelen küçük yersel parçalar ve küçük ateşî parçalar birbirine karışır ki, buna: Duman derler. bu duman, yukarıda anlatılan buhar ile karışıp, böylece beraber yükselip, soğuk tabakaya ulaştığında, buhardan bulut oluşup, duman da bulutun içine hapsolsa; bu anda sıcaklığı baki ola duman yukarıya çıkmak istedikte, veya sıcaklığı giden duman aşağıya inmek murat eyledikte, o dumanlar, iniş ve çıkışta bulutu öylesine hızlı yarar ki, bundan korkunç bir ses hâsıl olur. İşte gök gürültüsü budur. Hızlı sürtünmeden o duman ateş alsa: Eğer latif olup çabuk sönerse ona: Şimşek derler. Eğer yoğun olup, yere ulaşana dek sönmezse, ona: Yıldırım derler. Öyle olu ki, bu yıldırım incelip, ayrışan cisimlerden geçip, ayrışmayan cisimleri yakar. Mesela, kese içindeki altın ve gümüşü eritip, keseyi yakmaz, ancak içinde eriyenlerin sıcaklığı yakar. Baza olur ki, yıldırım oldukça kesif olup, her neye isabet eylese, onu yakar. Büyük bir dağa düşüp, parçaladığı bile olur. Gök gürültüsü ve şimşek beraber olur. Lakin, gök gürültüsü işitilmezden önce, şimşek görülür Zira ki bu, gözle görülür ve o kulakla hissedilir. İşitme, sesin kulağa ulaşmasına bağlıdır. Sesin ulaşması ise mesafe ve hava titreşimlerine bağlıdır. Oysa ki, göz şualırın ulaşımı, sesten daha hızlıdır. Nitekim, çamaşırcıya bakarsın ki, çamaşırı taşa vurur, bir zaman sonra sesi kulağına erer.
Kış mevsiminde, buharın dumanı az olduğundan, şimşek ve yıldırım nâdiren olur. Onun için soğuk ülkelerde kar yağarken asla gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım olmaz. Zira ki kar inen bulutlarda asla duman buharı bulunmaz. Soğuğun şiddetiyle buharın dumanı sönüp, eseri bile kalmaz. Yağmur fazla olduğunda, bulut zerreleri yoğun olduğundan, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım dahi çoğalır. Bulutlar çok yoğun olduğunda, yağmurun suyu onlarda hapsolmuştur. Onun için, onlardan yağmur şiddetle iner. Nitekim bir yerde

mahpus olan su ondan yol bulsa kuvvetli akar. (Hakim ve shani olan Allah münezzehtir. Celle celalihi ve amme nevalihi. Ondan başka ilah yoktur.)

21-BÖLÜM:021:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hava küresinin alt tabakasını, tabiat ve vasıflarını, hareket ve isimlerini ve sair durumlarını sekiz madde ile açıklar.

Birinci Madde

Hava unsurunun alt tabakasının bazı durumlarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar ve astronomlar sözbirliğiyle demişlerdir ki: Hava unsurunun alt tabakası, ateş tabakasına nispetle dördüncü tabakadır. Bu tabakanın havası, çeşitli hareketlerle hareket halindedir. Bunun kalınlığı ve derinliği, yaklaşık onaltı fersahtan fazla mesafedir. Bu alt tabaka, kesif bir havadır ki, toprağa ve suya komşu olup, onlara düşen güneş şuaları ve yıldızların akislerinin sıcaklığıyle ılımlılık kazanıp, buna ârız olan kara ve denizlerin soğukluğuyle kalmamıştır. Gökkuşağı, hâle, duman, ırağı ve çiğ; tan vakitleri, gece, gündüz ve rüzgârlar bu tabakada oluşur. Eğer bu tabaka, güneşin ve yıldızların sıcaklığıyle ılımlı olmasaydı, toprak ve sudan kazandığı soğukluğu, üzerinde olan soğuk tabakanınkinden fazla ve şiddetli olurdu. Nitekim kutup altında, tepe noktasından güneş uzak olduğundan, hava öyle bir derecede soğuk olur ki, deniz donup, kardan boş hiç bir yer kalmaz. Soğuğun şiddetiyle bitkiler ve hayvanlar helak olup, orada imaret mümkün olmaz. Bu durumda, hava küresi üç tabakaya bölünüp, üst tabakası ateşe komşu olduğundan oldukça sıcaktır. Orta tabakası, aşağıdan yükselen su buharıyle komşu olduğundan, ifrat derecede soğuktur. Alt tabakası, yere ve suya komşudur, lakin şuaların aksiyle tabiatı ılımlıdır. Onun için bu tabakaya: Kürre-i nesîm derler. Buhar ve dumanla karışık olduğundan, buna: Buhar küresi ve duman küresi de derle. Bu tabakanın havası kesif olduğundan, güneşin ışığı ancak bunda zâhirdir. Yerin gölgesi ancak bunda yürüyüp, döner. Onun için buna: Gece küresi ve gündüz küresi denilmiştir. Bu kürenin rengidir ki, gök rengi görünmüştür. Zira ki, filozoflar nazarında, bu tabakanın üstünde gece ve gündüz olmaz. güneş ve yıldızların nurlu ışıkları, onda ay küresinin kesif cisminden gayri lâtif cisimlerde yansıma ile ortaya çıkmaz. Lakin feleklerin gündüzü pâk bir nurdur ki, ne şarkîdir, ne garbîdir. Orada sabah ve akşam yoktur. (Allah dilediğini nuruna hidayet eder.) Bu tabakanın yeryüzünden yüksekliği belirtilen kalınlığı miktarıdır ki, onaltı fersahtan fazlacadır.

İkinci Madde

Hava küresinin alt tabakasında meydana gelen çeşitli rüzgârları ve cihanın yönlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: çeşitli rüzgârların meydana gelmesi, deniz dibinde hava, unsurunun değişik yönlere hareketi ve dalgalanmasıyle olur. Nitekim denizin yüzündeki su unsurunun dalgalanması, bir cüzünün bir cüzünü değişik yönlere yitmesiyle vücut bulur. Hava unsuru ile su unsuru iki sâkin deniz iken, hava zerrelerinin hareketi hafif olmuştur. Su zerrelerinin hareketleri ağrılık bulmuştur.
Rüzgarların meydana gelmesinin sebebi budur ki: Güneşin tesirinden ya başkasından hâsıl olan dumanlar yerden yükselip, soğu tabakaya ulaştığında, eğer onların sıcaklığı kırıldıysa, aşağıya inmek için hareket edip, bu yüzden hava denizi dahi dalgalanır. Böylece rüzgar olur. Eğer sıcaklıklarını yitirmedilerse, ateş küresine yükselirler. Ateş ise o duanların yersel maddelerini yakıp, kalan havaî maddesini dönüsel hareketiyle aşağı tarafa iter. İşte bu hareketle hava dalgalanıp, rüzgâr olur. Rüzgârın bir sebebi de budur ki: soğuk tabakada bulutlar ağır olup, yukarıdan aşağıya yöneldiğinden, bunlar, iniş hareketiyle suhunet bulup, havaya dönüşerek, bizzat kendileri hareketli rüzgâr olur. Bu geriye dönüşle hava dalgalanıp, rüzgâr olur. Bir ebedi dahi budur ki, bulutların biribirine yığılmasından ve izdihamından hava yine hareketlenip, dalgalanır. Böylece rüzgâr eser. Veyahut bulutlar kıvamda uyuşamayıp kesifi hafifini ittiğinden, hafif bulutlar bir taraftan yürüyüp, havanın dalgalanmasından rüzgâr meydana gelir. Bir sebebi dahi budur ki, havanın ısınmasıyle bir taraftan yayılır, ona başka bir cisim karışmaksızın miktarı fazlalaştığından, komşusu olan havayı iter, itilen komşusunu iter, böyle böyle hava dalgalanarak gider. Bu itişme yavaş yavaş zayıflayan, merkezden uzaklaştıkça, giderek hava sakinleşir. Mesela bir durgun suyun ortasına bi taş atıldığında, ne şekilde dalgalanırsa, durgun hava dahi onun gibi dalgalanır. Bir sebebi dahi budur ki: Hava yoğunlaşmasıyle ir tarafta toplandığında, yine hava dalgalanası olur. Zira ki, havanın hacmi iyice yoğunlaşıp, boşluk nedeniyle çevredeki hava zorunlu olarak o tarafa hareket ederek,rüzgâr peyda olur. Bir sebebi de budur ki, yerden yükselen dumanların bazısı, soğuk tabakaya ulaşmazdan önce havaya dönüşüp, bir taraftan bir tarafa hareketle rüzgâr olur.
Sam yelinin sebebi ise, şihab maddesinin kalıntıları olan göktaşlarıyla karışarak yakıcılaşan havanın hareketleridir. Yahut halis havanın, sıcak araziden geçmesinden, yakıcı niteliği ile nitelenip, sam yeli olur.
Kasırganın sebebi: O ki, yeryüzünü süpürür, devran ile kendi kendine sarılıp ayağa kalkar gibi görünür, havaya yükselir. Bu yele: Ümm-ü zevba (burgan) derler. Bunun çoğunlukla sebebi odur ki: Soğuk tabakadan inen rüzgâr, bulutlarla karşılaşıp, bulutlar da çeşitli rüzgârlarla deveran etmekteyken, o inen rüzgâr dahi dönmeye başlayıp, bu haliyle yere iner. O anda, çalı-çırpı ve toz-toprak ne bulursa döndürüp, endamıyle bir daire görünür ve kâh olur ki, çeşitli yönlerden esen rüzgârlar birbirine rastlayıp, itişerek, yerden kopardıklarıyla birbirlerine saldırırlar. O anda, rüzgârların arasında kalan şeyler sıkılıp, bükülüp, minare gibi yükselir. Güya ki, uzuvları var gibi, birbiriyle sarmaş dolaş görünürler. Kâh olur ki, denizde geriye rastlayıp, döndürür. Kâh olur ki, bu buragan ortasına bir bulut düşüp, onu havada döndürürken, büyük bir hortum

şeklinde görünür.
Şahıslara göre cihanda yönler altıdır ki: Şahsın altı, üstü, önü, arkası, sağı ve soludur. Lakin astronomlar, cihanın dört yönünden, güneşin doğduğu tarafa, doğu; battığı tarafa, batı adını vermişlerdir. Doğuya dönük olan kimsenin sağ tarafına güney, sol tarafına, kuzey demişlerdir. Bu sayılan dört yönün aralarında dört yön daha koyup, tertip etmişlerdir. Doğu ile kuzey arasına: Yaz doğusu (kuzeydoğu), doğu ile güney arasına: Kış doğusu (güneydoğu), güneyle batı arasına: Kış batısı (güneybatı), batı ile kuzey arasına: Yaz batısı (kuzeybatı), adlarını vermişlerdir. Şu halde cihanın bu altı yönüne, sekiz rüzgâr nispet ve tayin edip: Doğu, batı, güney, kuzey taraflarından hareket eden dört rüzgârı; temel rüzgârlar itibar etmişlerdir. Bunların aralarında esen rüzgârları, tâli rüzgârlar itibar ederler. Bu rüzgârlarla yelkenli gemiler denizlerde her yöne gitmişlerdir. İstenen sahillere yetmişlerdir.
İmdi, rüzgârlar gönderici olan kâdır ve kayyumun kudret ve azametini bir kere fikredip düşünsen ki, bize gönderdiği bu rüzgârların, ağır gemileri yürütüşü, bulutları yayışı gibi nice büyük faydaları vardır ki, binde biri ancak bilinmiştir. Zira ki, "Rüzgâr olmasaydı, herşey bozulurdu," denilmiştir. Çünkü havanın yönlere hareketi bu kadarlık açıklandı. Şimdi de fayda ve özelliklerini açıklayalım, ta ki he bi nefeste iki nimet olduğu, herkese ayan olup, herkes kendini nimete batmış bilip, nimet vericiye şükredici olalar.

Üçüncü Madde

Bizi kuşatan havanın, bedenlerimize ve ruhlarımıza olan tesirlerini ve menfaatlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Hak'ın tesiriyle, bizi kuşatmış olan havanın bedenlerimize tesiri çok açıktır. Bu hava, bedenlerimizin ve ruhlarımızın unsuru olduğundan, ruhlarımıza ulaşan âdaletli bir fâil gibi sıhha ve âfiyetimizin sebebi olmuştur. Bu durumda havadan ruhlarımızda hâsıl olan tadil, iki şekildedir. iri rahatlandırma, diğeri temizlemedir. Rahatlandırma: Ruhunhararetli mizacı hapsolunarak şiddetlendikçe, ona akciğerden ve can damarlarına bitişik olan nabz mesamelerinden hava vermektir. Zira ki,bizi kuşatan hava, ruhumuzun aziz mizacına kıyasla, gayet soğuktur. Şu halde havanın sadmesi ruha ulaşıp, karıştığında, hayatımızın sebebi olan nefesin etkisinin kabulü yeteneğinden ruhu men eden kötü mizaca neden olan ateşe dönüşmesinden ruhu koruyup; buharsı rutubetinin cevheri yok olmadan onu en eder. Temizlenme ise: Bu bedenin en feyizli karışımı gibi olan ruhun, ayırıcı yeteneğiyle içimize aldığımız havanın dumansı buharını ayrıştırıp, nefes dışarı çıkarken teslim etmesidir. Demek ki, burunu çekilen havanın tadili, havanın ruh üzerine gelmesiyle olur. Temizlenme, havanın candan dışarı çıkmasıyle olur. Zira ki tadil için alınan hava, önce soğuktur. Ama içeride, uzun süre hapsedilip, ruhun niteliğiyle nitelenip ısınsa, faydası bâtıl olur. Bu tür havadan ruh, istiğna edip yeni havaya muhtaç olur ki, yeni hava akciğeri içine girip öncekinin yerini ala. Şu halde, zorunlu olarak alına havayı vermek gereklidir. Ta ki, hemen ardınca gelecek havaya boş yer kala ve o havanın çıkmasıyle birlik onun fazla cevherlerini (karbondioksit) ruh dışarı ite. Hava mutedil ve saf olup, ruhun mizacına uymayan garip cevherler ona

karışmamıştır. Havanın işi, temizleme ve rahatlandırma suretiyle bedenlere ve ruhlara sıhhat ve âfiyet vermektir; korumak ve siyanet etmektir. Eğer hava bozuşuma uğradıysa, onun işi de, beden ve ruhlar zarar vermektir. Hakikatte zarar veren ve fayda veren yaratıcı olan Hüda iken, edenleri ve ruhları sebeblere ve havaya bağlamıştır.

Dördüncü Madde

Bizi kuşatan havaya ârız olan tabiî değişmeleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Bizi sara havaya tabii ve tabii olmayan değişiklikler, tabii akımın zıddı olan değişmelere ârız olur Tabii değişmeler, mevsimsel değişmelerdir. Zira ki, bu hava, her mevsimde başka bir mizaca bürünür. Bahar havası mutedildir. Yaz havası sıcaktır. Sonbahar havası ılımlıya yakındır. Kış havası soğuktur. Gerçi tıp âlimlerine göre, bu dört mevsimin havası, iklimlere ve bölgelere göre değişiktir. Lakin müneccimler nazarında, değişmeler muteber değildir. Onlara göre, dört mevsim şöyledir: Güneşin, ilkbahar eşitlik noktasından başlayarak koç, boğa ve ikizlerde bulunduğu süre ilkbahardır. Yengeç, aslan ve başaktayken yazdır. Terazi, akrep ve yaydayken sonbahardır. Oğlak, kova ve balıktayken kıştır. Ama dört evsimin mizaçlarının biribirinden farklılığı, güneşin tepe noktamıza yakın ve uzak olması nedeniyledir. Şu halde yaz mevsiminin sıcak olması, güneşin tepe noktamıza yakın olup, şuası kuvvet bulduğundandır. Zar ki, yaz mevsiminde, şuaların akisleri, bölgelere göre dar ve dik açılar üzere olmayıp, geniş açı üzere olur. Bu duruma şualar kesif olup, sıcaklığı iki kat olduğu için, bizi sara havayı çok ısıtır. Bunun esas sebebi budur ki: Güneşi şualarının bazısının kaynağı silindir ve konu biçiminde olur Güya ki, güneşin şuası, merkezden çıkıp, karşısında bulunan nesnenin içine işler. Şuaların kaynaklarının bazısı basit bir çevrim veya basite yakın çevrim biçimindedir. Halbuki şuanın etkisinin gücü okunun yanındadır. Şua okunun, düştüğü yere göre çevreye etkisi zayıf olur. Yaz mevsiminde, güneşin şuasının dik düştüğü veya dike yakın düştüğü yerde bulunuruz. Kışınsa ya şuanın düştüğü yerin çevresinde veya çevresinin yakınında bulunuruz. Bunun için, yazın güneş, doruğuna çıkıp, yerden uzak olsa bile, bölgemize ışığı fazla ve etkilidir. Kışınsa, güneş eteğine inip, yere yaklaştığı halde, bölgemize ışığı zayıf gelip, hava soğuk olur. Zira ki, yaz mevsiminde güneş bizim tepe noktamıza yakın olur, kış mevsiminde ise uzak olur. Fakat ilkbahar ve sonbaharda, şuaların düştüğü noktalar çevremizde bulunduğundan hava ılımlı olur.

Beşinci Madde

Bizi kuşatan havaya ârız olan, tabii olmayan göksel değişmeleri bildirir. Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Bizi saran havaya ârız olan tabii olmayan değişmelerin bazısı göksel işlere, bazısı yersel işlere bağlıdır.

Göksel işler nedeniyle olan hava değişimleri, yıldızların etkisiyle Olan değimelerdir. Zira ki ışıklı yıldızlar bir yerde toplanıp, güneşle dahi biraraya gelmeleri sırasında, yerin başucu noktasına veya yakınına düşen gölgeleri kuşatan havayı, ifrat derecede güzelleştirirler. Bazan bu birleşme

başucu noktasından uzakta olur ve havanın güzelliği eksilir.
Yersel değişmeler nedeniyle olan hava değişmelerinin bazısı, bölgeleri enleme sebebiyle, bazısı, bölgenin yerinin yüksekliği ve alçaklığı sebebiyle, bazısı, dağlar sebebiyle, bazısı rüzgârlar ve bazısı toprak sebebiyle hâsıl olur.
Bölgelerin enlem farkından olan hava değişmeleri açıktır. Zira ki he belde ki kuzey tarafta yengeç dönencesine ve güney tarafta oğlak dönencesine yakındır. O bölgenin yazı ekvator tarafında olan bölgelerin yazından ve kuzey tarafa yakın olan bölgelerin yazından daha sıcaktır. Şu halde gün eşitleyici dairesi altında bulunan yerlerin havasını mizacı itidale daha yakındır. Zira ki burada havanın sıcaklığının sebebi güneşi tepe noktasına gelmesidir. Halbuki ışınların tepeden ve dik gelmesi çok tesir etmez, belki bunun sürekliliği çok tesir eder. Bu sebepten gün yarısı vaktinde olan güneşin sıcaklığı, ikindiden önce çoğalır. Bunun içindir ki, güneş, yengeç burcunun doruğundan meyl edip biraz güneye inse sıcaklığı şiddetli olur. Güneş, mümessil feleğin eğiliminde bulunduğundan henüz yengeç burcunun doruğuna ulaşmıştır. Mesela güneş, ikizler burcunun tepesinde iken havaya yaptığı tesirden, aslan burcunun tepesine geldiğinde daha çok tesir eder. Zira ki aslanın tepesinde iken ışınların dik gelmesi süreklidir. Halbuki ekvatora çakışık olan yerlerde güneş, birkaç gün tepede bulunup, hızla uzaklaşır. Zira ki eşitlik noktasının yakınında olan gün ışınlarının eğim fazlalığı, dönüm noktasının yanında bulunan eğim fazlalığından çok büyüktür. Belki dönüm noktasının yanında olan artışın hareketi, üç dört güne mahsus olmaz. Elbette güneş, orada bir müddet yakın bir yerde kalıp havanın ısınmasına sebep olur. Şu halde bundan malum oldu ki, o bölgede ki, genel meğil enlemlerine yakındır. Onlar en sıcak bölgelerdir. Onlardan sonra en sıcak yerler, onların kutuplarından yana olan taraflarında ve güneşitleyiciden yana olan taraflarında onbeşer dereceye değin enlemi bulunan beldelerdir. İki dönüm noktası arasındakiler de bunlar gibidir.

Altıncı Madde

Bizi kuşatan havaya harız olan tabii olmayan yerel değişmeleri yani yeryüzünün bölgelerinin yükseklik ve alçaklık sebebiyle, dağlar denizler, rüzgârlar ve toprak sebebiyle havaya ârız olan değişmeleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Bölgenin yüksek ve alçak yerde bulunması ile havanın değişmeleri muhakkaktır. Yüksek yerde bulunan bölgenin havası sürekli soğuk olur. Alçak yerde bulunan bölgenin havası sürekli sıcak olur. Zira ki güneş ışınlarının yerden aksetmesi ile kazandığı sıcaklığın şiddeti, yere yakın olan tarafı bulunduğundan, bizi kuşatan nesîmi kürenin en sıcak yeri, yere komşu olan semtidir. Yerden uzaklaştıkça soğuk tabakaya yaklaşıp ona komşu olunduğundan buralar soğuk olur. Eğer alçak yer, bir derin vâdi olursa sıcak şuaları hapsedip, havayı çok sıcak ve kesif olur.
Dağlar sebebiyle bulunan hava değişmeleri ortadadır. Zira ki, o dağ ki bölgenin oturduğu yerdir. O bölgenin havası ânifen açıklanan kısımdan sayılmıştır.O dağ ki, bölgenin komşusu bulunmuştur; o bölgeyi saran havada onun tesiri, iki yönde tecrübe olunmuştur. Tesirin biri, güney ışınlarına o bölge üzerine akis ve hasretmek veya bölgeyi ışınlardan örtmek yönlerindendir. ikinci tesiri, rüzgârı, bölge üzerine esmekten men edip

veya bölge üzerine sevkedip yardımcı olmak yönlerindendir. Birincisi, dağ bölgenin kuzeyi yakınında olmak gibidir. O zaman güneş, ışınlarını o dağ üzerine serpip, şuası o bölgeye aksederek, enlemi ne kadar farklı olursa olsun orayı kuşatan havayı ısıtır. Eğer dağ, bölgenin batı tarafında bulunup, doğusu açık olursa, güneşin tesiri orada yine tamamıyle havayı ısıtmaktır. Eğer dağ, bölgenin doğusunda bulunup, batısı açık olursa yarı ısıtır. Zira ki bu dağ üzerine güneş, zevalden sonra ışıklarını septiğinde saat saat gittikçe, bu dağın doğu tarafından uzaklaşıp, şuanın keyfiyeti azalıp havanın ısınması tamam olmaz. Lakin dağın batısından yana güneş geldiğinde, her saat yaklaşıp, bölgenin havasını tamamiyle ısıtır. Eğer dağ, bölgenin güneyi yakınında olsa bölgenin havasını hiç ısıtamaz.
Dağın ikinci yönden olan tesiri, bölge üzerinden soğuk kuzey rüzgârının esmesini dağın engellemesiyledir: Ya sıcak güney rüzgârıın esmesini, bölge üzerinden kaldırmasıyladır veyahut bölge, iki büyük dağ arasında bulunup, rüzgâr tarafına açık olmasıyledir. O zaman orada rüzgârın esmesi, düzlükte bulunan belde üzerine esmesinden daha şiddetli ve fazladır. Çünkü rüzgârın şanındandır ki, bir dar yere çekilse, tıpkı bir akar su gibi burada rüzgârın akıntısı sükun bulmaz ve durmaz. Şu halde dağ bakımından beldelerin en ılımlısı o beldenin havasıdır ki, kuzey tarafı açık olup, batı ve güney tarafları kapalı ola.
Deniz sebebiyle çevrede olan bütün beldelerin havası rutubetli olur. Eğer deniz, beldenin kuzey tarafı yakınında olursa, su üzerinde kuzey rüzgârı esip, o beldenin havasına fazla soğukluk bahşeder. Zira iki suyun tabiatı, kuzey rüzgârı gibi soğuktur. Eğer belde, denizin güney tarafında olursa, o beldenin havasına fazla ağırlık verir. Özellikle kuzeyinde dağ bulunup, rüzgârın esmesine mâni olursa onun havası oldukça ağır ve kesif olur. Eğer deniz beldenin doğu tarafında olursa, onun havasına fazla rutubet verir. Zira ki güneş, bütün etkisiyle o beldenin üzerine ısrarla yaklaşır. Eğer deniz, beldenin batısında olursa, onun havasına rutubet vermesi az olur. Zira ki güneş, o beldeyi yalayarak uzaklaşır. Bu mânâya uygun rüzgârlar; kuzey, doğu ve batı rüzgârlarıdır ki, muzır olan güney rüzgârıdır.
Rüzgârlar sebebiyle olan hava değişmeleri tecrübe edilmiştir ki: Kuzey rüzgârları soğuk ve kurudur. Soğukluğu, soğuk dağlardan geçip bize geldiğindendir. Kuruluğu, güneş ışınları o tarafa zayıf olup, burada deniz buharlaşması az olduğundandır. Doğu rüzgarları, sıcaklık ve soğuklukta mutedildir. Lakin dağlardan ve karalardan geçtiğinden, bir miktar kurudur. Batı rüzgârları dahi mutedildir. Lakin denizlerden geçip geldiğinden bir miktar rutubetlidir. Güney rüzgârları ekseri beldelerde sıcak ve rutubetlidir. Sıcaklığı, güneşin yakınlığı ile ısınmış olan yönden bizlere geldiğindendir. Rutubeti ondandır ki, güney denizleri güneşin sıcaklığıyle çözülüp, sıcaklığın kuvvetiyle denizlerden buharlar çıkıp, o rüzgarlara karışır. Onun için güney rüzgarları, insana rehavet verir. Ama sam yani helak yelleri yukarıda beyan olunduğu üzere, ya çok sıcak olan sahralardan geçip gelen rüzgârlardır veyahut duman tabakasında ateş benzeri dehşetli âlâmetler ortaya çıkaran duanların artıkları aşağıya inip karıştığı rüzgârdır ki, her ne yönden hareket etseler, tesadüf ettikleri bedenleri saatinde yakıp, simsiyah edip, helak ederler. Bilinen bütün bu kuralları, sam yelleri altüst ederler. bütün şiddetli rüzgârların ilk başlangıcı gerçi zayıf rüzgârlar gibi aşağıdandır. Lakin hareketlerinin başlangıcı, esmesi ve esası yukarıdandır.
Toprak sebebiyle olan hava değişmeleri ki, her beldeye göre farklı olur. O

farklılığın sebebi budur ki, beldelerin bazısının toprağı killidir, bazısının taşlık, bazısının kumluk, bazısının kara, bazısının madendir. Şu halde bunların hepsi suyu değiştirdikleri gibi, havayı dahi değiştirirler. Hak'ın tesiri ile tasarruf ederler. Zira ilk, kainatın bütün zerreleri vücuda gelip giderler. Her ne ederlerse Allah'ın iradesi ve kudretiyle ederler. Kadir ve kayyum olan ancak Allah Taala'dır. Celle celalih.

Yedinci Madde

Bizi kuşatan havaya ârız olan, tabii akıntının zıddı değişmeleri bildirir.

Ey aziz, maulm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Tabii akıntılara zıt olan değişmeler, ya havanı dönüşmesinden veya havada bulunan istihaledendir, veya havanın keyfiyetinde bulunan istihale ve değişimdendir. Havanın cevherinde olan istihale, hava cevherinin bozulmasının mümkün olmasıdır. Yoksa havanın bir keyfiyeti şiddetli olduğunda veya eksik bulunduğunda değişim olmaz. Belki havanın cevheri bizzat çevirici olsa, o vebadır ki, havaya ârız olan kokuşmadır ve ona taun dahi derler. Bu kokuşma, renk ve kokuyu ve yemeği değiştirici olan suyun kokuşması gibidir. Bizim havadan muradımız, o basit ve mücerret olan hava değildir. Belki bizi çevreleyen buhar ve duman küresidir ki, basit ve mücerret değildir. Zira ki, mücerret basit cisimlerin hiç biri kokuşmaz, ancak keyfiyetinde ya cevherinde, başka bir basite dönüşür. Yukarıda açıklanan unsurların dönüşümü gibi. Fakat bizim havadn muradımız, havanın içinde olup, havanın hakiki cüzlerinden, su ve buhar zerreciklerinden; buhar ve duman ile yükselen topraksal ve taeşsel cüzlerden karışmış olan bir cisimdir ki, buna hava adını vermemiz; deniz suyuna, su adını vermemiz gibidir. Zira ki, deniz suyu dahi saf değildir. Belki topraktan ve sudan ve havadan ve ateşten bileşmiştir. Lakin onda su üstün olduğundan, su adı verilmiştir. Şu halde bu karışık hava, bazı kere kokuşup, cevheri kötüleşir Nitekim çakıllı geniş derelerin suyu kokuşup, cevheri onlara dönüşüp, taş kesilir Bunun gibi hava da kokuşup veba kesilir. Havanın fazla kokuşması ve vebanın çoğalması genellikle yaz sonunda ve sonbaharda olur. Ama havanın keyfiyetinde bulunan değişmesi, sıcaklığında ya soğukluğunda tahammül olunmayan keyfiyete çıkıp, ziraati ve nesli fesada verip, helak etmesidir. Bu durumda hava, sayılan bu değişimlerin biriyle değişime uğrasa, ondan Hak'ın izniyle bedenlerimize hastalıklar ârız olur. Zira ki, hava kokuştuğunda Hak'ın tesiriyle, bedenlerimizin içinde olan dört karışıma dahi tesir eder. Önce yürekte olan karışıma kokuşma eriştirir.

Sekizinci Madde

**Bizi kuşatan havanın, bedenlerimize ve ruhlarımıza olan çeşitli tesirlerini
ve faydalarını; sen rüzgârların değişmeleri ve faydalarını bildirir.**

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Eğer hava ifratla sıcak olsa, bedendeki mafsallara rehavet verip, rutubeti tahlil eder. Susuzluğu artırır ve kuvveti azaltır. Bir tabiat âleti ola bedenin hararetini tahlil edip, hazmı tebdil eder. Kan dokusunu tahlil ve safrayı diğer salgılar üzerine üstün ederek, rengi sarartır. Şu halde, sıcak hava, bedenin

sıhhatine uygun değildir. Fakat soğuk algınlığı olanlara ve bazı felçlilere uygun ve faydalıdır. Ama soğuk hava bedenin hararetini hasredip, maddeleri akmaktan alıkoyar ve nezleyi tahrik eder. Sinirleri zayıflatıp, akciğere ve damarlara şiddetli zarar verir. Eğer havanın soğukluğu mutedil olursa, hazma ve bedenin bütün uzuvlarına kuvvet ve sağlamlık verip, sıhhatli bedenlere uygun gelir. Mesameleri kapatıp, kemik boşluklarını sıkıştırır. rutubetli hava, çoğu bedenleri mizacına uygun gelip cildi yumuşak, rengi güzel, görünüşü hoş edip, mesameleri temizler. Lakin kokuşmaya hazırlar. Kuru hava ise, açıklanan rutubetli havanın tesirlerinin tam zıddını yapar. Kuzey rüzgârlarıdır ki, bedene kuvvet verip, metanet bahşeder. Görünen akıntıları men eder ve bedenin mesamelerini kapatır. Hazma kuvvet verir. Karnı ve mideyi çalıştırıp, idrarı kolaylaştırır. Batı havası kokuşmuş olsa, bu rüzgâr onu ıslah eder. Eğer güney rüzgârı, kuzey rüzgârı üzerine geçip, hemen kuzey rüzgârı esse; güney rüzgârı terletir, kuzey rüzgârı insanın içini pekleştirip, dışarı açılmaya sebeb olur. Bu sebepten, o anda, baştan akan maddeler çoğalıp, göğüs, mesane ve rahim hastalıkları belirir; idrar zorluğu, öksürük, mafsal ağrıları ve titreme görülür. Güney rüzgârı, bedeni gevşetir. Mesameleri açar. Karışımları dışa hareket ettirip, duyu organlarına ağırlık verip, yaraları bozar. Hastalıkları artırır, baş ağrısını çoğaltır. Uykuyu getirip, sıtmayı sardırır. Doğu rüzgârları eğer, gecenin sonunda ve günün evvelinde eserlerse, güneşle ılımış olan hava latiftir ki, rutubeti az, kuruluğu matedildir. Bu rüzgârların esmesi, o saatler çok olduğundan, unlara: Sabah rüzgârı, nesim-i seher derler. Şu halde, sabah rüzgârı bedenlere safa ve uykuya lezzet, hastalıklara şifa bahşeder. Eğer gün sonunda ve gece öncesinde eserse, bunun tesiri, ötekinin tersinedir. Doğu bölgelerinin havası, batı bölgelerinin havasından latif ve safadır. Batı rüzgârı eğer, gün sonunda ve gece öncesinde eserse, hava kesiftir ki, deniz buharı yüklüdür. Eğer seher vakti eserse, güneşle ılımayan havadır ki, çok kesif ve çok ağırdır. Batı rüzgârı, her ne vakit eserse, bunun tesiri, sabah rüzgârının yararlarının aksinedir. Buna: Dübür rüzgârı derler. Hadis-i şerifte: "Sabah rüzgârı yardımcıdır. Ad kavmi dübür rüzgârıyle helak oldu," diye vârit olmuştur.
Burada havanın faydalarından bu kadar anlatmakla yetinilmiştir. Zira ki, basiret sahipleri, bundan ibret almışlardır. (Rüzgârın gönderen, ruhları cilalandıran ve vücutları ferahlandıran Allah münezzehtir. Her sebebi müsebbii odur. Rablerin rabbidir. kendisinden başka ilah olmayan, celal sahibi Allah münezzehtir.

22-BÖLÜM:022:

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hava küresinin alt tabakasında meydana gelen diğer atmosferik olayları, yani samanyolu, hâle, sis, kırağı jaleyi; sabahı, şafağı, gölgeyi, gece ve gündüz saatlerini; ayları ve yılları ve zamanları beş madde ile açıklar.

Birinci Madde

Gökkuşağını, hâleyi, sisi, kırağıyı ve jâleyi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Ebe kuşağı dedikleri gökkuşağı, yağmurdan veya bahardan meydana gelen, şeffaf, saf, yuvarlak ve küçük su zerreciklerine güneşin ışığını vurmasından ortaya çıkar. Bunun açıklanması budur ki: bu zerrecikler, güneşin karşı tarafında öyle bir yerde bulunmak lazımdır ki, bu zerreciklerin her birinde göz şuası güneşe aksetmiş ola. Bu aksetme o zaman olur ki, bu zerreciklerin gerisinde karanlık bulut gibi kesif nesne bulunup, ayna misali olur. Güneş dahi ufka yakın olup, sıcaklığı az olur. Bakan, sırtını güneşe verip, o zerreciklere döner. Yani güneşle o zerreciklerin arasında ola, ta ki göz şuası, o zerreciklerden güneşe aksetmiş ola. O anda, o bakana o zerreciklerin er birinden ancak güneşin şuası görünür, şekli görünmez. Çünkü göz şuasından akseden cilalı nesne, oldukça küçük olduğundan, karşısında bulunan ışıklı nesnenin ancak ışığını ve rengini gösterir, şeklini ve heyetini göstermez.
O su zerreciklerini dairenin yarısından azı, ışıklı bir kavis şeklinde olur. Bu kavis,güneşin yükselmesi sebebiyle eksilir. Güneşin düşüşü kadar da çoğalır. Zira ki güneş, o dairenin, merkezinde olduğunda, ufuktan yükseldikçe, mukabili olan dairesinin ufuk üstünde azı kalır. Güneş ufka inip, yakın olduğunda, o yarım dairenin kavsi, ufka teğet olan iki tarafından çoğalır ki, o iki taraf zerrelerinden gözün şuası güneşe aksetmiş olmaya başlar. Hazreti Şeyh İbn-i ŞSina Şifa adlı kitabında yazmıştır ki: "Tus ile Maverd arasında, büyük bir dağ üzerinde idim. Gök açıktı. Sahra ile aramızda, dağın ortasında bulut var idi. Hava rutubetliydi. Ben o karanlık buluta bakıp gökkuşağı renginde tam bir daire gördüm. Ben o dağdan indikçe, o daire küçülürdü. Ta ki ben eteğe ulaştığımda, o daire kayboldu."
Bu gökkuşağının renkleri, güneş ışınlarının çeşitli renklerdeki bulutlarla karışmasındandır. Çünkü üst tarafı güneşe yakın olduğundan parlaklığı fazla olup, zaferan kırmızısı görünür. Alt tarafı, güneşten uzak olduğu için parlaklığı azalıp, turuncu görünür. İki rengin arası, ikisinden bileşen çimen yeşili görünür. Van'da, Hizan kalesinde, sonbaharda; ay, dolunay iken orada ufka bitişik, belirtilen renklerde, gök kuşağı ortaya çıkıp görülmüştür. Şekli aşağıdadır.
Hâle: O dahi şeffaf küçük daire şeklindeki su zerreciklerinde ay ışığının Renk oluşturmasından, ayın çevresinde harman misali oluşan beyaz, yuvarlak bir dairedir. Bunun açıklanması budur ki: Hâleye bakan kimseyle ayın arasında, bu zerrecikler öyle bir yerde bulunmalıdır ki, her birinde göz şuası aya aksetmiş ola. Bakan, o zerrelere baktığında, her birinde ayın ışığını görür. Lâkin o zerreler çok küçük olduğu için ayın şekil ve görüntüsünü göremez. Bunların toplamı ya tam veya eksik bir daire şeklinde olur ki, hâle odur. Havanın rutubetinden meydana geldiğindendir ki, yağmurun yağacağına delalet eder. Eğer, aynı nitelikleri taşıyan iki bulut üst üste bulunsa, o zaman iki hâle oluşur. Alttaki bize yakın olduğundan daha büyük görünür. Eğer bulutlar ikiden fazla olursa, hâle dahi onların sayısınca olur. Ay ışığının yedi hâlesi gözlenmiştir.
Zufera: Güneş hâlesidir. O nâdir bulunur. Zira ki güneş, ufuktan uzak oldukça, hareketinin tesiri şiddetli olduğundan, hâlenin niteliklerini taşıyan bulutlar gibi ince bulutları çözüp, havaya döndürür. ibn-i Sina

merhum, Şifa adlı kitabında yazmıştır ki: "Güneşin çevresinde gökkuşağı renginde, tam hâle ve eksik hâle müşahede etmişimdir." Bu hakir müellif, bu kitabı yazmaktan ir sene önce, Pasin ovasında, ilk bahar sonunda, zeval vaktinde; tam güneş hâlesini dostlarla hayret ederek müşahede eylerken, bizimle birlikte yüzkırkiki yaşında bir ihtiyar bulunup, o dahi o hâleye şaşkınlıkla bakıp: Ben bu yaşıma geldim. Çok acayiplikler görmüşüm. ömrüm içinde güneşin harman eylediğini görmemiştim. şimdi bunu dahi seyrettim, demiştir.
sisin, kırağının ve çisenin maddi sebepleri: Yukarı çıkan buhardır ki, hem kendisi az, hem harareti zayıf olduğundan, soğuk tabakaya ulaşmayıp, kendi aşağı tabakasında kalıp, yere inmeğe başlar. Eğer o esnada ona, soğuk isabet etmediyse, dağ başlarını kuşatıp, yeryüzüne dağılıp, duman gibi gerisini örter ki, sis odur. Az bir hararetle havaya dönüşür gider. Eğer o zayıf buhar, aşağıya inişte soğukla karşılaştıysa, o anda soğuğun şiddetiyle donarsa, ufak ve berrak olup, zerreler benzeri iner ki, kırağı dedikleri odur. Eğer o buhar, o soğukla donmazsa, suya dönüşüp, bitki yaprakları üzerine inip, inciler benzeri damlalar olur ki, jâle, şebnem ve çise dedikleri odur.
Durumun gerçeği budur ve açıklanan atmosferin cümlei bileşik cisimlerden sayılmıştır. Lâkin unsurlardan başkalaşmadan, bileşmiştir onun için böyle çabuk değişime uğrar bulunmuştur. (Kendisinden başka ilah olmayan, nimet verici ve celâl sahibi, hakîm ve sânî bulunan Allah münezzehtir.)

ikinci madde kitapta yoktu... aslına sadık kaldık..

Üçüncü Madde

Gece ve gündüzün itibarî sınırını ve saat miktarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve matematikçilere göre: Bir gün bir gecesiyle, güneşin gün yarısı dairesinden ayrılıp, küllî hareketle yine ona döndüğü zamanıdır. Halka göre gece ve gündüz, güneşin batımından, yine batışına değindir. Bir gün bir gecenin başlangıcını, güneşin, burçlar kuşağının her bir noktasını geçmesinden farz etmek mümkündür. Lâkin müneccimler, gün yarısı dairesinden başlamayı ıstılah etmişlerdir. Zira ki burçlar feleğinden birer yay olan doğu ve batı farkları, ufuklar nedeniyle duraklarda çok olur. Fakat gün yarısı dairesi nedeniyle burçlar feleğinin kavis farkı her enlemde eşittir. Zira ki gün yarısı dairesi bütün duraklara ekvator ufuklarının birisi olduğu için onun ufku makamında durucu olur. Bir gün bir gecenin zamanı, küllî hareketin bir devresi üzerine güneşin, o sürede, burçlar feleğinden batıya değin hareketiyle seyrettiği doğuş yerleri miktarı fazla olur. Gündüzün zamanı, matematikçilere göre, güneşin doğuşundan batışına varıncaya değindir. Din bilginleri katında, şer'î gün, ikinci fecrin doğmasından güneşin batmasına dektir. Şu halde gecenin zamanı, iki mezhebe nispetle gizli değildir.
Matematikçiler kendi gece ve gündüzlerinin her birin ortalama saatlere ve zamanî saatlere taksim etmişlerdir. Ortalama saatlerin miktarları, başlangıçta eşit olduğundan, bunlara: Eşit saatler dahi derler. Bu ortalama saatlerin her biri, küllhi hareketin onbeş derece devretmesinin miktarıdır. Zamanî saatlerin miktarları, günlerin ve gecelerin miktarları farkıyle değişik olduğundan, bunlara: Eğri saatler dahi derler. Şu halde bu zamanî

saatler, gündüzün ya gecenin ilk oniki cüzünden bir cüzdür. Zira ki gündüz geceden uzun olursa, gündüzün saatleri gecenin saatlerinden uzun olur. Eğer gündüz geceden kısa olursa, saatleri dahi onunkilerden kısa olur. Şimdi bundan anlaşıldı ki, gündüzün uzaması ve kısalmasıyle, ortalama saatler değişir; zamanları ve bölümleri değişmez. Zira ki bölümleri daia onbeş derecedir. Gündüzün uzaması ve kısalması hasebiyle zamanî saatlerin zaanları farklı olur; sayıları farklı olmaz. Çünkü daima onikidir. Matematikçiler, yıldızların hükümlerinde zamanî saatler itibar edip, sair hesalar için ortalama saatle seçmişlerdir. Eşit saatler ile eğri saatlerin sayı ve parçaları, gece ve gündüz eşitliğinde eşit olur. (Zamanları, saatleri, gündüz ve geceyi döndüren Allah münezzehtir.)

Dördüncü Madde

Hakiki güneş senesini, yıldızlara ve burçlara göre ayları, rumî ayların isimlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve müneccimler sözbirliğiyle demişlerdir ki: Hakiki güneş senesini müddeti, burçlar feleğinin farz olunan bir noktasından güneş kursu, kendine özgü batıya yönelik hareketiyle ayrılıp, ta yine o noktaya dönünceye dek geçen zamandır. ama müneccimler, güneş senesinin başlangıcını, güneşin koç burcunun tepesine girmesinden başlatmışlardır. Oniki burcun her birine geçişini, ayların başları itibar edip, her burcun geçiş süresini bir ay saymışlardır. güneş senesinin gün sayısı, üçyüzlatmışbeş ve dörttebir gündür. Burada günden murat, bir gün bir gecesiyledir. Bu yıldızların burçlarına göre ayların gün sayısı, ebced hesabıyle şu beytin lafızlarıdır:
Gerçi güneş senesinin burçlar hesabıyle ayları budur. Lâkin İskender İbn-i Filozof'-i Rumî, güneş senesinin aylarının başlangıçlarını, müneccimlerin farz eylediği burçların evvellerinden onar gün önce itibar edip, güneş senesinin başlangıcını güneşin koç burcunun tepesine girmesinden on gün önce başlatmışlardır. Her bir ayı bir isimle tahsis edip, rumî aylar nâmıyle şöhret vermişlerdir. Her bir ayı bir isimle tahsis edip, he bir mevsim için, üç ay tayiniyle sonuca ermişlerdir. Ama ilkbahar ayları: Mart, Nisan, Mayıs'tır. Yaz ayları: Haziran, Temmuz, Ağustos'tur. Sonbahar ayları: Eylül, Ekim, Kasım'dır. Kış ayları: Aralık, Ocak, Şubat'tır. Halen diyarınızda meşhur ruznâmelerde yazılmış olan bu aylardır ki, gün sayıları şu beyitte malûmdur.

Beşinci Madde

Kamerî saneyi ve aylarını; arabî ayların isimlerini; arabî ve rumî ayların ilk günlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve matematikçiler ittifak üzere demişlerdir ki: Ay senesi, oniki kamerî aydır. Her bir kamerî ay, ayın güneşten farzolunan yerinden kendi batıya yönelik hareketiyle ayrılmasından yine o yere dönünceye dek geçen zamandır. Ayın, güneşten farzolunan konumlarının ortaya çıkışı hilâldir. Dinî işlerde belirleyici olan, hilâlin görünmesidir. Araplara göre ayın ilk günleri hilâldir. Lâkin hilâlin görünmesi, bölge frakları sebebiyle değişiktir. Bunun için matematikçiler,

kamerî ayların başlangıçlarını, güneş ile ayın toplanmasından ve ayın görünmemesinden itibar etmişlerdir. Ayın zamanı, iki toplanma arasındadır. Günlerinin sayısı, yirmidokuzbuçuk gündür. Bu kamerî seninin zamanı: Üçyüzelidört ve beştebir ve altıdabir gündür. Güneş senesinden on gün yirmibuçuk saat noksandır. Bu kamerî senenin başlangıcı, muharrem ayının başlangıcıdır. Arabî ay senisi, rumî seneden on gün yirmibuçuk saat noksan olduğundan, bir yılda, yaklaşık onbir gün önce gelir. Mesela bir sene mart ayıyla muharrem ayının başlangıçları, aynı gün olsa; bu iki ay birbirine uygun gelse, hicrî seninin binyüzellidördüncü senesi gibi, nevruzla aşure bir günde tesadüf kılsalar: Kaçınılmaz olarak gelecek senede muharrem hilâli, mart ayından onbir gün önce görünür. Şu halde beher sene bu öne geçmeyle, otuzüç senede bir devresini tamamlayıp, yine muharremin başlangıcı, martın başlangıcı olur. Lâkin bir ay senesi, güneş seneleri içinde yok olur. Zira ki otuzdördüncü muharremdir ki, otuzüçüncü martla aynı gelir. Çünkü bu kameri ay, o dört mevsimi anlatıldığı gibi devredip, bir mevsimde karar bulmazlar. Onun için bunar, bir mevsime mensup olmazlar. Şu halde her iki ayı, bir eş itibariyle, birini yirmidokuz gün ve birini otuz gün sayıp, senenin başlangıcını, muharrem ayından saymışlardır.
Kamerî ayların isimleri: İlk ay muharrem, bir muhterem aydır ki, onuncu günü asure bayramıdır. Onun arkadaşı safer'ül-hayrdır. Sonra Rebiülevvel, bir muazzam aydır ki, onikinci gecesi, Habib-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellemin oğlumudur. Sonra Rebiülahir muhteremdir. Sonra Cemadülüla bir mübarek aydır ki renklidir. arkasından camazil ahirdir. Sonra Receb-i esam rağbet görmüş bir aydır ki, ilk cuma gecesi regaib gecesidir. Şaban bir hayırlar ayıdır ki, onbeşinci gecesi berat gecesidir. Ramaz-ı şerif bir mübarek aydır ki, yirmiyedinci gecesi, kadir gecesidir. Şeval-i saiddir ki, başı fıtır (Ramazan) bayramıdır. Ondan sonra zilkadedir ki, onun arkadaşı zilhiccedir. Onuncu günü hacılar (kurban) bayramadır. Bu ay, senenin mührüdür.
Arabî ve rumî ayların ilk günlerini bulmayı ikişer beyt ile eda eden "gurrenâmemiz"in bölümün sonu olması münasip görülmüştür. Bu hevalardan hevesimiz yorulmuştur.
NAZM
Hak'ka hamd ve Habibine selam et
Her ayda ruz-u şeb saat be saat
Çün dört beyt iki gurre mücmelidir
Hurufun şehr,i hâkim bilmelidir
Şuhur-u hâkimin cem' etmelisin
İki hafta anınla gitmelisin
O mecmuu ne günde kim bulursun
O şehrin gurresin ol gün bulursun
Kaçında şehr-i rumun gurredir bil
Bul anda rumiden hem şehr-i şer'î
Burucu aslî bil her şehri fer'i
Mukaddem beyt oniki kelimedir tam
Hurufudur şuhur-u şer'a erkam
ikinci beyti sekiz kelimedir al
Hurufun şehr,i şer'a hâkim sal
Üçüncü beyttir tertib-i manzum
Şuhur-u rumidir anınla malûm
Oniki kelimedir beyt oniki ay

Evail-i hurufu şehr erkamıdır say
Şuhur-u ruma âzerle bile bede' et
Muharremden şuhur-u şer'î say git
Şuhur-u ruma tâbi beyt-i râbi
Ve yekşenbe hurufun oldu ami
çün yirmisekiz huruf oldu her yıl
Şuhur-u ruma hâkimdir biri bil
Ehe zed bûd o sekiz harf olur kim
Şuhur-u şer'a her yıl biri hâkim
Çu hicret-i sâli binyüzaltmış ve beş
Bu şehrin hâkimi vardır rakam-ı şeş
Bu şal içre çün âzâr gurre buldu
Eced-i cimîde ruma hâkim oldu
Çün altmışaltı olur sal-i hicret
İki hâkim iki da olur elbet
Bu tertib üzere hâkimler gider kim
Ehe zed bûdun oluş devri daim
Velîkin hâkim-i rum ahrafı çok
Bu sal-i hicrile devr ettiğiçin
Bu salın eşhuru eyler tahavvül
Otuzüç yılda bir yıldır tedahül
Mutabık gelse âzerle muharrem
Bu hicret salini bir tarh et ol dem
Çü gurrenâmeler nazm etti Hakkı
Şuhur-u dehr ile bil sun'-u Hak'kı

(Bu şiirde ebced hesabıyle ayların başlangıçları anlatılmaktadır. Daha sonra bir cedvelle hicrî ve rumî senelerin ve ayların birbirine çevrilesi anlatılmakta ve gösterilmektedir. Günümüzde bu konuda çeşitli kitaplar yayımlanmış olup; hicrî senenin hangi ayının hangi gününün, rumî veya miladî senenin hangi ayının hangi gününe rastladığı gösterilmiştir. Bu kitaplardan herhangi birini edinen okuyucularımız, aradıkları ayı ve günü kolaylıkla bulabileceklerinden, buradaki karmaşık çizelgeyi vermeyi gereksiz bulduk. Yalnızca burçlarla ilgili iki çözelgeyi veriyoruz.)

Bu iki sayfanın başlarında çizilmiş olan felekî burçlarla rumî ayların yukarıdaki ve aşağıdaki rakamlarından murat budur ki: Meselâ koç burcunun başlangıcı artın onbirindedir. bitişi ise nisanın dokuzundadır. Koç burcu otuz gündür, mart ayı otuzbir gündür. Kuzey saati, karşılıklı altı burca tiksim olunmuştur. Saat rakamlarının yazılışı, burçların önündedir. Meselâ koç burcunun başlangıcında gün, oniki saattir, dakika yoktur. Gece de oniki saattir. Gün ortası altı saattir. İlk ikindi dokuz saat yirmialtı dakika, yatsı bir saat otuziki dakika ve imsak on saat onüç dakikadır.

Mesela koç burcunun sonu, başak burcunun başlangıcıdır. Başağın bitimi koçun başlangıcında tamam olur. Öteki burçlar bu kıyasla malûm olur. Martın onuncu günü balığın sonudur ve martın başlangıcı balığın yirmibirindedir, bitimi koçun yirmibirindedir. Şubatın başı kovanın yirmiüçündedir, bitişi balığın yirmisindedir. Güney saatleri de karşılıklı altı burca taksim olunmuştur.

23-BÖLÜM:023:

BEŞİNCİ BÖLÜM

Su unsurunun mahiyetini, keyfiyet ve durumlarını, farklılık ve vasıflarını, isimlerini; denizken buhar, bulut, kar, yağmur, kaynak ve nehir ve yine buhar olmasını; değişik hareketlerle hareket bulmasını; denizlerle karaların yer değiştirmesini; denizlerde ve karalarda bulunanların sudan faydalanmasını, suda hayvanların vücuda gelmesini; su tabakasının kalınlığı sayılan denizlerin derinliklerinin ölçülmesini, denizle gemilerin yürümesini ve gemilerle halkın her tarafa varıp, murat almasını; yeni dünya (Amerika) bulunup, yer ve deniz devr olunup, batıya giden gemilerin doğu semtine gelmesini yedi madde ile açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

Su unsurunun mahiyetini, tabiat ve tavırlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki filozoflar ve astronomlar ittifak üzere demişlerdir ki: Dört unsurun üçüncüsü su unsurudur ki, o basit bir cevher, renksiz ve şeffaf küre bir cisimdir. Tabiatı nemli ve soğuktur. Havaya nispetle kesif bulunup, ağırlığı sebebiyle öteki unsurlardan farklıdır. Oluşum ve bozuşumla suretler bulmaya kabiliyetlidir. Kendi yerinden çıktığında, başka unsurlara dönüşür. Yerinde iken bile unsurlara dönüşür. Kendi tabiatıyle yerinde sâkin iken nice değişik hareketlerle hareket halindedir. Su küresinin üt yüzeyi dalgalı olup, üstünde bulunan hava küresinin hareketli yüzeyine tema etmiştir. Alt yüzeyi, altında olan toprak yüzeyine teğet olduğundan, vâdilerin ve dağların iniş çıkışı nedeniyle suyun yüzeyi dahi iniş-çıkışlıdır. Bu su küresinin tabiî yeri, havanın altı ve toprağın üstü olup, yerküreyi her yönden örtüp, içine alıp, tam yuvarlak olmak tabiatı gereği iken, yeri tamamen örtmeyip, yerin bazı kısımları açıkta kaldığından; hikmetinde bazı astronomlar, Hak'kın inayetine yapışıp, yer hayvanlarının, özellikle insan nevinin yaratılışına ve yeryüzünde havadan teneffüsle neslini sürdürmesine ve hayatını devam ettirmesine ilahî yüce iradeye bağlamışlardır ki, görünüşte bir sebebi malûm değildir, demişlerdir. Çoğu dahi teslim olu, demişlerdir ki: bu sebebler âleminde herşey sebebler yoluyla vücuda gelmek, ilahî âdettir. Şu halde deniz suyu, dünya küresini tamamen örtmediğinin sebebi budur ki, güneşin merkez dışı feleği hasebiyle doruk ve eteği olduğunda ve hâlen eteği güney burçlarından oğlak burcunun başlarında bulunduğundan, güneş, kendi seyriyle senede bir kere eteğine indikçe, yerin merkezine yakın olup sıcaklığı fazla tesir eder. Çünkü güneş, o güney burçlarında, eteğinde oldukça yere yakı olup; kuzey burçlarında doruğundan bulundukça, yerden ırak gitmiştir. Bu durumda eteğine geldikçe, sıcaklığının şiddeti, su unsurunu ısıtıp, harekete getirip, yerin o tarafına çekmiştir. zira ki az bir su, bir büyük kazanın bir kenarında kaynasa, elbette o su, kazanın öbür taraflarından o tarafa varıp, sair tarafları sudan hâli kalıp, açıkta olur. Bunun gibi deniz suyu, güney tarafında güneşin sıcaklığının şiddetinden harekete gelip, deniz suları diğer kutuplardan o tarafa çekilmiş olup; yerin kuzey semtinde açık

yerler kalmış, demişlerdir. Lâkin araştırıcılara göre, soğukluk ve sıcaklık, sadece güneşin yakınlığı ve uzaklığı değildir. Belki güneş ışınlarının dik gelmesi sıcaklığı, kırık gelmesi sıcaklığın azlığına sebebtir. Nitekim yukarıda açıklanmıştır.
Kara ile deniz ikisi bir küre olduktan sonra, asırların geçmesiyle rüzgârların esmesi, sellerin akması, açık araziye tesir edip; vâdiler, dağlar, inişler-çıkışlar oluşmuştur. Deniz suyu hareket ettikçe alçak yerlere inip, toprak üzerinde yer yer göller ve gölcükler kalmıştır. Şu halde güneşin etekte bulunması, kara parçalarının kalmasına tek sebeb bilinmeyip, sadece önemli sebeb bilinmiştir. Zira ki Amerika'nın yarısı etek noktasının (oğlak dönencesinin) altında kalmıştır. Vallahi a'lem.

İkinci Madde

**Su unsurunun değişik vasıflarını ve isimlerini; deniz iken buhar, bulut, kar, yağmur, menba, dere ve nehir olmasını ve onunla bitki hayvan ve insan,
belki bütün madenler ve özlerin hayat bulmasını ve yine suyun buhar olup
aslına dönmesini bildirir.**

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve filozoflar ittifak üere demişlerdir ki: Toprak unsurunu kuşatan su unsuru ki, o, bahr-i muhittir. (Okyanusların genel adı, bahr-ı muhit'tir.) O tek bir deniz iken, çeşitli imkanlara nispetle muhtelif denizlere bölünmüştür. Cihanın dört yönüne nispetle, dört kısım bulunmuştur. Bunlar: Doğu okyanus, batı okyanusu, güney okyanusu ve kuzey okyanusudur. Bunların her biri kendi sahillerine bitişik olan memleket ve beldelere izafetle nispet kılınmıştır. Nitekim güney okyanusuna: Çin okyanusu, Hint okyanusu, Acem okyanusu, Fars okyanusu, Umman okyanusu, Arap okyanusu, Habeş okyanusu, sudan okyanusu denilmiştir.
Su unsuru, ateş tabakasına nispetle beşinci tabaka sayılmıştır. Güneş şuasının sıcaklığıyle, deniz suyunun ince parçaları havaya yükseldiğinden; ateş, hava ve toprak parçalarıyle karışmış olan kesif parçaları kalıp, tadı böye acı ve tuzlu bulunmuştur. Yukarıda açıklandığı üzere, deniz sularından güneş vasıtasıyle havanın içinde buhar, bulut, kar ve yağmur olup, yere indiğinde, yavaş yavaş kaynaklar ve nehirler olup ve ondan madenler, taşlar, bitkiler ve ağaçlar nasiplenip, bütün hayvanlar ve insanlar, hayat ve can bulur. Cümleye hayat verdikten sonra kalan fazlası büyük nehirler olup ve ondan madenler, taşlar, itkiler ve ağaçlar nasiplenip, bütün hayvanlar ve insanlar, hayat ve can bulur. Cümleye hayat verdikten sonra kalan fazlası büyük nehirler oup, denizlere dökülür. (Su ile her şeye hayat veren Allah münezzehtir.) Deniz suyu, bir dahi havaya komşu olduğunda, yine letafet ve halavet bulup, hoş ve tatlı su our. Deniz suyu bu minval üzere dolap gibi sürekli devr edip, denizlerden giden buharlara karşılık, denizlere nehirler gelir. Bunun için yükselen buharlarla, denizlere eksiklik gelmez. Nehirlerin karışmasıyle de denizler artmaz. Deniz suyu acı ve kesifken, havanın komşuluğuyle tatlılık ve letafet bulur. Lâkin güneşin sıcaklığıyle ısınmış ola toprağa karışmasıyle renkler, tatlar ve nitelikler kazanıp, tuzlu ve sıcak olur.
Zemzem suyu, bütün hastalıklara devadır. Tatlı suyun faydaları çoktur. Ama susuzluğu gidermesinden büyüğü yoktur. Su unsurunun dahi, ötekiler gibi

rengi olmayıp, karıştığı nesneye dönüşür, onun tabiatını alır. Mesela suyun karıştığı nesne sirke ise, su sirke olur. Bal ise, o da ba olur. Mutlak su iken bütün renkleri ve tatları kabul eder. Bütün kirleri ve yağları yok edip, akar gider. Yunan filozofları bahr-i muhite, okyanus derler. Muhit okyanus, yumurtanın beyazının kendi içinde sarısını kuşattığı gibi, dönücü olan toprak unsurunun çoğunu kuşatmıştır. Toprak küre, denizden yer yer ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yerlerin dörtte biri meskûn, yeni dünya (Amerika) ve binlerce ada mamur nice nâm ve nişan ile şöhret bulmuştur Bu dörtte bir meskûn yerlerde olan küçük denizler, o büyük okyanusun artıklarından yer yer birer göl emsali kalmıştır.O küçük denizlerin en büyüğü Hazer denizidir ki, okyanusa bitişik değildir. Bu, güney okyanusundan kuzeye dolanıdır. Devredici değildir. Kuzeyinde Hazer şehirleri, Mongay ve Türkistan bulunur. Doğusunda, Harezm, Taberistan ve Cürcan'dır. Güneyinde Ca dağları ve Keylan'dır. Batısında Şirvan, Dağistan ve Ezderhan'dır. Bu denizin adaları çoktur. Lâkin hiçbirinde imaret yoktur. Zira ki çok dalgalı ve çabuk helak edicidir. En derin yeri yüz kulaç gelmez. Cezri ve meddi olmaz. Bu denizin çevresi, yaklaşık üçbin mil mesafe ölçülmüştür. Uzunluğu, yaklaşık sekizyüzelli mildir. Genişliği doğudan batıya, altıyüz mil bulunmuştur.
Kulzüm, bir şehrin ismidir ki, deniz sahilinde bulunmuştur. O deniz, o şehre nispet kılınmıştır. Okyanusa bitişik olduğundan, cezri, meddi ve dalgalanması okyanusa benzer. Firavn askeriyle onda boğulmuştur. Kızıldeniz ile Yemen arasında bir büyük bağ bulunur. Kızıldenizin uzunluğu ve genişliği Hazer kadardır. adalarının çoğu mamur ve meskûn bulunmuştur. Geçişi kolay ve nâdiren helak edicidir. Derinliği, ikiyüz kulaçtan fazla bulunmuştur. Ona bitişik olan Narencek ve Habeş denizinin yolcuları, güney kutbunu görüp, kuzey kutbunu görmezler. Zira ki, ekvatorun güney semtinde bulunurlar.
Bahr-i Rum ki, Akdeniz'dir. O, batı okyanusundan çıkmıştır. Doğuya doğru gelip, Dimişk'e (Şam) değin akmıştır. Bu denizin uzunluğu batıdan doğuya, yaklaşık altı aylık yoldur. genişliği güneyden kuzeye aynı ölçüde değil, bazı yerleri dary, bazı yerleri geniştir. Batı tarafından genişliği, yaklaşık yediyüz mildir. Ortası ikibin mildir. Doğu tarafı bin milden ziyade ölçülmüştür. Bu denizin kuzeyinde: Endülüs, Yunan, Firenk, Rumeli ve Anadolu memleketleri bulunur. Doğusunda: Halep, Şam ve Kudüs eyaletleri vardır. Güneyinde: Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir memleketleri vardır. Batısında: Batı okyanusu bulunur. Bu denizde çok adalar vardır ki, meskûn ve mamurdur. Kur'an'da yazılmış olan iki denizin birleşmesi durumlarının, bu denizin bulunduğu meşhurdur. Bu denizin memleketleri büyük, geçişi kolay, sahilleri meskûn, adaları mamur, faydaları çok yararlı bir denizdir. Mıknatıs taşı ve mercan ancak onda oluşur. Bir gün bir gecede med ve cezri dörde ulaşır. Derinliği, üç kulaçtan fazla değildir.
Bahr-i Esved ki, Karadeniz'dir. O, İstanbul'a, dört-beş saat mesafe bir boğaz içinden gelip, o Belde-i Tayyibe önünde iki denizi birleştiği yere dökülür. Oradan Akdeniz'e dahil olur. Akdeniz ise, Sebte boğazından batı okyanusu ulaşır. Karadeniz boğazının doğusunda, yüksek bir dağ üzerinde olan uzun mezar, Yuşa nebinin kabridir, derler. Karadeniz, doğudan batıya dolanır. Hazer'den daha geniş ve derindir. Kuzeyinde: Akgerman, Kefe, Aak ve Abaza şehirleri vardır. Doğusunda: Fas ve Gürcistan kaleleri ve Rize bulunur. Güneyinde: Trabzon, Giresun, Sinop ve Ereğli eyaletleri vardır. Batısında, İstanbul, Karaharman ve Tuna nehridir. Bu denizin ortasında

adaları yoktur. En derin yeri, üçyüz kulaçtan çoktur. Doğudan batıya giden gemilere kolay geçit verir. Batıdan doğuya gelen gemileri çoğunlukla helak eder. Bu denizin çevresi, yaklaşık beşbin mildir Uzunluğu, yaklaşık binbeşyüz mildir. Genişliği güneyden kuzeye yani Sinop'tan Kefe'ye, yaklaşık yediyüz mildir. Uzunluk mesafesi doğudan batıya, kırkbeş günlük yoldur. (Denizlerin yaratıcısı münezzehtir.)

Üçüncü Madde

Denizlerin çeşitli hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve filozoflar ittifak üzere demişlerdir ki: su unsuru olan denizlerin muhtelif hareketleri vardır. birinci hareket, aşağıya doğru olan harekettir. bu su unsuru, toprak unsuruna bitişik olduğundan, tabiatı gereği yer gibi, merkez tarafına harekettir. Bu irinci hareket, tabiî olan süflî harekettir. İkinci hareket, rüzgârların hareket ettirmesiyle olan dalgalanma hareketidir. Üçüncü hareket, doğudan batıya harekettir. Bütün denizciler katında denenmiş ve sabittir ki, okyanusun doğudan batıya akması vardır. Meselâ Akdeniz'in sebte boğazından okyanusla batıya doğru Amerika'ya birbuçuk ayda varırlar. Dört-beş ayda ancak doğuya doğru gelirler. Portakal (Portekiz) tayfaları okyanusla Amerika'dan geçip, yeraltından Hint'e gidip gelirlerken, okyanusun doğuya hareketini seyretmişlerdir. Bu hareket, Akdeniz'de de tecrübe olunmuştur. Bu hareketin sebebi büyük feleğin günlük hareketinden bilinmiştir. Zira ki, okyanusa gizlice tesir edip, felekler gibi onu dahi döndürür bulunmuştur. Dördüncü hareket, kuzeyden güneye harekettir. Bu hareket ahi denizcilerin tecrübesiyle ispat olunmuştur. Bu hareketin sebebi, kuzeyde toprağın bir miktar yüksek oluşundandır. O taraflarda nice büyük nehirler vardır ki denizlere akar bulunmuştur. Nitekim Don nehri Azak denizine, Tuna nehri ve sair nehirler Karadeniz'e dökülür. Kuzey taraf güneşten uzak ve soğuğu şiddetli olduğundan, onda çok sular oluşup, güney semtine akar gider. Beşinci hareket, yayvan harekettir. Bu hareket Akdeniz'de olur. Bu hareketin sebebi, doğuya yönelik harekettir ki, burunlara ve körfezlere rastlayıp geri gelir. Böylece o sahillerde yayvan hareket meydana gelir.

Altıncı hareket, med ve cezir hareketidir. Bu hareketle deniz suları tereddüt üzere sahillere gelip, altı saat kadar durup, yine geri gider. Bunun sebebi konusunda filozoflar ihtilâf etmişler: Çoğu demişler ki: Bu âlemdekilerin çoğu dört unsurdan bileşik, akıl ve ruh ile kaim ve bir tek nefs ile hareket eden ve duran bir canlıdır ki, bir hareketi dahi med ve cezirdir. Bazıları demişlerdir ki: Med ve cezir, okyanus içinde olan hayvanların ve etrafında olan ruhların teneffüsünden olur. Bazıları demişlerdir ki: Me ve cezir, güneşin hareketine oluşan rüzgârların hareketinden vücuda gelir. Bazıları da, med ve cezri, ayın tesirine isnat etmişlerdir. Nitekim yukarıda açıklanması geçmiştir.

elhasıl her şeye ve her işte nice hikmetler ve faydalar olmakla, bu su unsurunun sürekli hareketi dahi mânâsız olmayıp, zımnında nice faideler vardır. Önce deniz, hareket ettiğinden dolayı kokuşmaz. Zira ki, hareketiyle kokuşma gider. Meselâ bir kimse güneş yönüne itidal üzere yürüyüp gelse, bu işi tecrübe ile anlar ve şüphesi kalmaz. Zira ki, güneşe karşı ayakta duran, oturan kadar sıcaktan etkilenmez. İkinci olarak, med ve

cezir ile deniz suyu temizlenir. Zira ki durgun su, çoğunlukla pis ve bozulmuş olur Halbuki hareketli denizde pislikler eğlenmeyip, etrafına çıkıp, suyu temiz kalır. Üçüncü olarak, bu med ve cezirin gemilere genel kolaylığı vardır. Zira bazı iskeleler vardır ki, medsi onlara yaklaşma ve girmek mümkün olmaz ve cezir zamanında gemiler kolaylıkla çıkar, çakılıp kalmaz.

<u>Dördüncü Madde</u>

Denizle karanın değişimini ve birbirinin yerini almasını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar ve astronomlar demişlerdir ki: Deniz ile kara yer değiştirirler. Zira ki zamanların geçmesiyle sulardan toprakta nice sebeble büyük değişiklikler hâsıl olur. Evvela toprağın bazı yerleri çorak ve kuru olmuşken, denizden ona itidal gelir ve tam tersi olur. Bu bakımdan toprak, hayvan ve insana benzer. Kâh civan kâh elden ayaktan düşmüş pîr olur. İkinci olarak bazı yerler açıkken, denizle örtülür. Kâh deniz altındaki yerler açılıp, mamur olur. Zira ki, denizin hareketi, felekî cisimlerin kuvvetinden çıktığında ve kâh fırtına ve tufanı harekete geçiren yıldızların bakışları, denizin hareketine uygun gelmekle, deniz haddinden fazla azar. Sahillerini geçip gider. Kâh bir ülkeyi basıp örter ve kendine mahsus eder. Kâh bir başka kenarından çekilip, yeri açar ki, güya insanlara o yeri bahşeder. Üçüncü olarak, karaya bitişik bazı yerler, günlerin geçmesiyle ada olmuştur. Kıbrıs gibi. Bazı büyük adalar da karaya bitişerek, eyaletlere katılmıştır. Dördüncü olarak, güya ki deniz, verdiği yerlere mükâfat için bazı şehirleri ve adaları alıp, Azak denizi etrafında olan Pira misalî, nice şehirleri basıp dibine salmıştır. Bu yönden derler ki: Eskiden Sebte boğazından beri olan akdenizin yeri, kara iken Yunan arazisi idi. Bundan sonra zamanların geçmesiyle batı okyanusu azıp, o boğazı açıp, o arazide geçip, hâlen olduğu yerlere gelmiştir. Atlas denizi kenarında, aşağıda bir büyük ada varken, bir tarihte yine batı okyanusu azıp içine almıştır. Onun için denizin derinliğini ölçenler, o tarafı ölçerlerken, dibini balçıklı ve otlu bulmuşlardır. şimdi bu delalet eder ki, o er sonradan deniz tarafından basılmıştır.
İmam Fahrüddin Razi (Allah ona rahmet etsin) demiştir ki: Binlerce yıl önce şimdi mamur olan dünyanın dörtte biri deniz suyuyle dolu ve örtülüydü. Onun bu görüşü doğrudur ki, taşların çoğu kırılsa, su hayvanlarının parçaları ortaya çıkar. Zira ki, su altından çıkan yapışık çamurdur ki, güneşle taşlaşmıştır.
Mesudî, mürüc adlı kitabında yazmıştır ki: Deniz suları devirlerin geçmesiyle hareketli, seyyal ve seyyardır. âkin kapladığı yerin genişliğinden ve yavaş hareketlerinden intikalleri his olunmayıp, eski yerlerinde sâkin sanılır. Nitekim Hazreti Halit Bin Velit (Allah ondan razı olsun) Hazreti Ebubekir (Allah ondan razı olsun) hazretlerinin halifeliği zamanında Hîre fethine varmıştır. Necef'e erişmiştir. Hîrelilerden abdülmesih adlı bir ihtiyar görüp, ondan şaşırtıcı haberler sormuştur ve acaip haberlerinden biri budur ki: Ben yetiştiğimde Far denizinin (Basra körfesi) senindi şim indiğin yere ulaşıp, dalgaları şu anda ayakların bastığı yerde çırpınırdı. Gemiler, ind ve Hint mallarıyle buraya gelip, giderdi. Mesudî demiştir ki: halen deniz ile Hîre'nin arası nice merhaledir. necef'e varanlar ihtiyarın doğruluğunu bilmiştir.

Filistin ile Kıbrıs adası arasında bir yol vardı ki, Filistinliler karadan Kıbrıs'a giderlerdi. Sebte boğazında taşlardan yapılmış, uzunluğu oniki mil sağlam bir köprü vardı ki, buradan endülüslüler batı tarafına, batıdakiler vde Endülüs'e geçerlerdi. Rum denizinin (Akdeniz) suyu, o köprünün altından akıp, okyanusa dökülürdü. Bundan sonra günlerin geçmesiyle, o köprüyü örtüp, çevresini ile basmıştır. Halen o denizin safa ve sükûnu vaktinde, o köprü görünür, derler. Bunlara benzer binlerce belirti vardır ki, deniz sularının batıdan doğuya akışını delâlet eder.
Hint meliklerinin en eskisi büyük Brahman'dır. İşin hikmetini o bilip, söylemiştir. Yüksek cisimlerin, alçak cisimlerde olan tesirlerini açıklayarak, ilk başlangıcı ispat etmiştir. Hind ve Sind adlı kitabında, hikmet bilimlerinin usul ve füruunu yazıp, demiştir ki: Güneşin doruğu, her burçta ikibinyüz sene seyredip, yirmibeşbin ikiyüz güneş yılında ybir devresini tamamar. Vakta ki güneşin doruğu kuzey burçlarından güney burçlarına geçer; yerin imareti dahi kuzeyden güneye değişir. Zira ki, bu mamur yer, denizle dolup, halen denizle dolu olan yerler, meskûn ve mamur olur. iddia etmiştir ki, güneşin doruğunun her devresinde bir kere dünyadakiler yok olup, yeniden vücuda gelir. Mesudî demiştir ki: Şu halde, güneşin eteğinin deniz sularını çekmesi, bu kaide üzerine mebnidir. Çünkü doruk ve eteğin yer değiştirmesi yavaştır. Mamurun harap olması ve başka bir âlemin vücuda gelmesi dahi, defaten değil, tedricendir. O halde mademki güneşin eteği güney burçlarındadır; güney, kuzeyden daha sıcak olup, o sıcaklık, bu rutubeti o tarafa çekip, su unsuru dahi o semte gider. Sürekli olarak, yerin imârâtı, güneşin doruğunun yer değiştirmesiyle farz olunup; güney burçlarına geçmesi halinde, imaret dahi o tarafa geçer.
Bütün bunları yazmaktan muradımız, itikat için değildir. Belki hakîm ve yaratıcı olan Allah'ın, şaşırtıcı sanatlarını ve garip hikmetlerini, ârif olanlar her şeyi kendi vücudunda bulup, kendini tanımaya nâil olmakla, Hak'kı tanımaya erişip, her dileği kendi gönlünde hâsıl olmak içindir.

Beşinci Madde

Denizin, kara ve denizdekilere menfaat ve faydalarını ve kendi içinde bulunan bazı hayvanların bazı vasıflarını bildirir.

Ey ziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Bütün denizlerin suyu acıdır. Lâkin okyanusun kuzey sahillerinde ve güney sahillerinde olan suları, içilecek kadar tatlıdır. Bunun sebebi budur ki, o iki kutubun dağlarından büyük nehirler ve çok seller akıp, o sahillerden, o iki denize dökülür. O iki yerin tepe noktalarından güneş uzak olduğundan tesiri az ve sıcaklığı zayıf olur. O iki denizin lâtif su zerrecikleri, havaye çekilmeyip, suları letafeti üzere kalmıştır. Şu halde bu iki deniz ile gemilerin getirdiği yük, acı denizlerle getirdiği yükün yarısı kadar ancak gelir. Zira ki, acı suyun cevherî kesif olduğundan, ağır gemileri taşımak için kuvvet bulur. Ama tatlı suyun cevheri talif olduğu için, ağır gemileri taşımaya gücü olmayıp, batırır. Tatlı su içinde yüzmek, acı su içinde yüzmekten kolay gelir. Zira ki, kesif araçları yarmaktan, latif parçaları yararak hareket daha kolaydır. Onun için tuzsuz denizlerin dalgaları, tuzlularınkinden büyüktür.
Deniz sularının acı olmasında faydalar çoktur. En belirgini budur ki: Kendi kesafet bulup, selametle gemiler sahillere gidip, geleler. Kokusu latif

olup, içinde bulunan yaratıklar, onun kokusundan helak olmayıp, selamet kalalar. Zira ki, durgun su tatlı olsa, uzun bekleyişte kokuşup, kokusu helak edici olur. Hak Taâlâ inayetiyle denizleri dahi insanı emrine vermiştir ki, onların içinden çeşitli taşlar; inci, mercan ve mıknatıs ve anber ve nice faydalı sünger ve çeşitli taze etler çıkartılır. Yeryüzünde olan yaratıkların çeşidinden çok, denizde de yaratıklar bulunur. Lâkin su unsurundan, hava unsuru lâtif olduğu için hava ile beslenen kara canlıları, su ile beslenen deniz canlılarından daha latif, daha zarif, daha güzel ve daha şereflidir.
Deniz hayvanları genellikle iki kısım olmuştur. Bir kısmının akciğeri olmaz, balık çeşitleri gibi ve hava teneffüsüne ihtiyacı kalmaz. Zira ki, tabiatı suya göre yaratılmıştır. Bu kısım, nefessiz bulunduğu gibi, sessiz ve sedasız bulunmuştur. Zira ki, hava teneffüsü, ses ve seda, akciğerde bulunan buru iledir. Bunun için ciğeri olmayan canlıların ne teneffüsü olur, ne sesi gelir. Bir kısmının ciğeri olduğundan hem teneffüs eder, hem ses ve seda verip, kurbağa gibi söyler. Balık cinsinden bir cins balık olur ki, cüssede insan misali ve son yarısı çataldır. Tabiatı, deniz yaratıklarıyle cenk ve savaştır. gerçi cüssede üç adam kadardır. Lâkin deniz hayvanlarının hepsine galip bulunmuştur. O, timsah namıyle isimlendirilmiştir. Deniz hayvanlarının en büyüğü hût'tur. (Balina) ki, büyük gemilerden daha büyük görünmüştür. Hak Taâlâ, hikmetiyle deniz hayvanlarının, kara hayvanları gibi, bazısını yiyici ve bazısını yenici edip, yenilenin neslini çok yaratmıştır. Ta ki, münkariz olmayıp, devam etsin. Denizin dibinde sâkin sadef namında bir hayvan vardır ki, baharın ortalarında denizin yüzüne çıkıp, ağzını açıp, nisan yağmurundan beş-on damla alıp, yine denize dalıp, o damlalar inci olur. (Bâri ve yaratıcı Allah münezzehtir.)

Altıncı Madde

Denizin faydalarından olan gemilerin, çevreye ve sahillere seyir ve seferini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Hak'kın inayetiyle denizin menfaatlerindendir ki, deniz yüzünde gemiler, her yönün uygun rüzgârıyle, istenilen yönlere süratle seyredip, nice bin devenin ve katırın nice bin güçlük ve meşakkatle, nice günler ve aylar içinde nice köy ve şehirlere götürdüğü, nice bin kantar ağır yükleri, kolaylıkla yüklenip, az aman içinde, nice bin uzak sahillere nakledip, götürürler.
Akdeniz ve Karadeniz'de sefer eden müslümanlardan gemi kaptanları, gemilerin yürüyüşü için otuziki rüzgâr tabir ve taksim edip, hepsini on aded ismiyle açıklamışlardır. Kuzey rüzgârına yıldız, güneye kıble, doğuya gündoğusu, batıya batı, kuzeyle güney arasına poyraz, doğu ile güney arasına keşişleme, güney ile batı arasına lodos, batı ile kuzey arasına karayel, demişlerdir. Sonra bunların her ikisi arasına orta ve her biriyle orta arasına kerte yani dört ıstılah yapıp, kertelerin her birine izafetle tayin ederek; mesela, yıldızın poyrazdan yana kertesi deyip, otuziki rüzghar bilip, hepsini pusula ile bulup, aslına yetmişlerdir ve her rüzgâr ile bir semte gitmişlerdir.
Güney okyanusunda gelenlerle sefer eden Çinliler ve Mazinliler, Hintliler ve Sindliler, Arap ve Fars gemicileri; otuziki rüzgârı, yakın yönüyle onbeş

doğma yeri ve iki kutup, hepsini onyedi isimle, doğma yönlerinin karşısını batma yeri ile isimlendirmişlerdir. Ve bu onyedi sabit ıldızdan onyedi yıldız ismidir ki, onları ıstılah edip, onbeşinin doğa ve batma yerlerine ve iki karşılıklı kutba gitmişlerdir. Kuzey noktasından başlayıp, doğu yönünden, güey noktasından tertip ile itibar etmişlerdir. İlk olarak kutup noktasıdır ki, batıdır. O kuzey kutbu yakınında bulunan yıldızdır ki, astronomlar ona: Cedî derler. O tarafın rüzgârı, asıl itibar olunmuştur. Bundan sonra ferkadan, na'ş, nâka, ayyuk-u azam, nesr-i vâki, simak-ı râmih, süreyya ve nesr-i tair'dir. O nokta doğu yönünde olduğundan, ona: alî doğma yeri dahi derler. Bundan sonra: Cevzâ, tir-i yemânî, iklil, kalb-i akrep, fariseyn, süheyl, silbar ve kutb-u cenubî doğma yerleri ki, ona kutb-u süheyl dahi derler. Bu semtin rüzgârı dahi asıldır. Batı yarım, yine anılan yıldızların batma yerleri ile isimlendirilir. Kutb-u süheylden sonra: Silbar, sühely, fariseyn, akrep, iklil, tir, cevza ve tair batma yerleridir ki, aslî batma yerleridir ki bunlarla otuziki yönden esen rüzgârları pusula ile bulup, her biriyle karşı yönüne seyr ve sefer etmişlerdir.
Pusula, bir yuvarlak mukavvadır ki, onda otuziki rüzgâr yazılıp, bir kutu içine konulmuştur. O taksimâtın birinde kuzey noktası siyah ile işaret kılınmıştır. O kutuya ibre evi denilmiştir. Kuzey ibresinin tepesi mıknatıs ile mıknatıslanmıştır. Kutunun merkezinde bulunan milin tepesine ibrenin ortası konulup, kutunun ağzı cam kapatılmıştır. Ta ki kutunun içine rüzgâr yol bulmaya ve ibrenin hareket ve duruşuna engel olmaya. Şu halde kutunun kuzey noktası, haritanın kuzey noktasına uygun konulsa; ibresi kuzey noktasından onbir derece batıda durduğundan, kutu ile haritanın kuzey noktası ibreden onbir derece doğuda bulunsa, bununla gemicilere bütün yönler belirli ve bütün rüzgârlar anlaşılmış olup; ne taraftan gelip ne tarafa gidecekleri ortaya çıkmış ve açıklığa kavuşmuş olur. Zira ki pusula ibresi, kuzey noktasından batı tarafa onbir derece farklı durur. Denizciler, çoğu gece ve gündüzlerde dağların tepesini bile göremezler. Bu durumda, onlara nispetle güneş ve yıldızlar, denizden doğup yine denizde batar. (Denizleri emrimize veren Allah münezzehtir.)

NAZM

Keşti-yi sâyiri san vakt-i şitab
Bâd-ı bandan kanat açmış mürgab
Havf dursun, nedir ol zevk-ü safa
K'olasın tair-i ruy-u derya
ittikâ eyleyesin bâlina
Bakasın âyine-i sîmîne
Olasın pâre-i bâd ile vezan
Edesin hayli sevahil seyran
Olup âsude-i berduş-u heva
Gezesin âlemi bî minnet pâ

(Seyreden gemiyi sür'atlendiği vakit, yelkenden kanat açmış ördek san. Korku dursun, o sevk ve safa nedir ki, olasın deniz yüzünde olan. Koluna dayanasın, gümüş aynasına bakasın, rüzgâr parçasıyla hareketli olasın. Hayli sahiller seyredesin; âsude ve berduş olup, ayağa minnet etmeden gezesin âlemi.)

Yedinci Madde

Su tabakasının kalınlığı bulunan denizlerin derinliğini, okyanusların büyüklüğünü ve kara ve deniz küresinin gemi ile seyr ve dolaşımını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar, denizlerin derinliğini ve yüz ölçümünü defalarca inceleyip, ittifak üzere demişlerdir ki: Su tabakasının kalınlığı bulunan denizlerin derinliği, defalarca teftiş ve tecrübe olunmuştur. Dört denizin derinliği yukarıda bildirilmiştir. Batı okyanusunun derinliği, dörtyüz kulaçtır. Almanya ve Portekiz taraflarında okyanusun derinliği, çoklarınca, altmış zira ancaktır. Oldukça derin olan yerlerini, yüz zira'dan eksik bulmuşlardır. Lâkin kuzey taraflarıda okyanusun derinliği, dörtyüz kulaçtan fazladır. Güney okyanusunun derinliği, Sudan, Habeş ve Umman taraflarında, altıbin kulaça yakındır. Acem, Hint ve Çin ve Tataristan taraflarında, bazı erleri beşyüz kulaçtan fazla, bazı yerleri altıyüz kulaçtan çok bulunmuştur. Kuzey okyanusunun derinliği, bazı yerlerinde üçyüz kulaç ve bazı yerlerinde dörtyüz kulaçtır. Amerika etrafında okyanusun derinliği, kuzey taraflarında dört - beşbin kulaç kadardır. Güney taraflarında yedibin kulaçtan fazla ölçülmüştür. Okyanusun yerin altında olan ortalarında, oldukça derin olan yerleri sekizbin kulaçtan az ölçülüp kesinlikle bilinmiştir. Nihayet denizlerin derinliğindeki en yüksek dağlar, ikibuçuk fersah mesafesindedir. Nitekim okyanusun içinde olan yüksek dağların tepeleri görünmüştür. Onlara, adalar denilmiştir.
Okyanusların yüzölçümü, orta bir rüzgâr ile doğudan batıya, bir gün bir gecede yüz mil kadar gemi yürüyüşü bulunmuştur. Buna: Bir mecrî denilir. On günde bin mil ve bir ayda üçbin mil miktarı deniz mesafesi katolunur. bu minval üzere sekiz ayda, yerküreyi tamamen dolaşmak mümkün bilinir. Zira ki, deniz ile kara, yumurta misali tek bir küre hükmünde farzolunup, geometrik delillerle yerkürenin kuşağı yirmidörtbin mil mesafe kıyas olunur ki; sekizbin fersah mesafe bulunur. Nitekim hicrî tarihin dokuzyüz yirmiyedi senesinde Macellan namında bir kaptan, yüzon kimse alıp, iki gemi ile Sebte boğazına gelmiştir. Batı okyanusunun sahilinde Sivilya limanından çıkıp, güneşin batışını gözetip, uygun bir rüzgâr ile otuzsekiz gün seyredip, tamam dörtbin bil okyanusun sahilinden uzaklaşıp, bir ada bulmuştur. bundan sonra batı ve güney arasına otuzüç gün gidip, yeni dünyanın (Amerika) güneyi yakınında Avret burnu adlı adada nice gün dinlenip, oradan yine batı ve güneye doğru otuz gün dahi gidip, yeni dünyanın güney tarafına yetmiştir. Bir ay kadar orada dinlenmiştir. Sonra yeni dünyanın güneyini tamamen kırk gün içinde geçip, sonunda yine karaya çıkıp, nice günler orada dinlenmiştir. oradan tamam altmış gün batı ve kuzey arasına gitmiştir. Orada boş bir ada görüp, oraya çıkıp nice gün dinlenmiştir. Sonra, önceki gibi günbatımını gözetip, doğru batı tarafına ve bir itibarla doğu tarafına gitmiştir. Bize nispetle, yerkürenin altı olan batıdan doğuya geçip, Hint adalarına yetmiştir. Yerin altından gidişi sırasında, birçok adalara uğrayıp, her birinde nice renkli taşlar, çeşitli parçalar ve kokular ve hudutsuz karanfil, zencefil, tarzın alıp, Hint'in güneyine gelip, Hindistan'a can atmıştır. Oradan Hint deniziyle, Acem, Arap ve Habeş ülkeleri güneyinden yine okyanusla geçip, Kamer dağları ve Sudan güneyinden gidip, batı ülkeleri ve Sebte şehirlerinin batısı semtinden geçmiştir. Sebte boğazı karşısına geldiğinde, mal yüklü gemisi batmıştır. Kendi gemisi, yetmiş kimse ile selamete yetmiştir. Böylece dokuzyüzotuz

senesinde yine sivilya yakınında Senlüka limanına gelip, kendi yerinde karar etmiştir. Seferinin süresi, üç seneden ondört gün eksik olmuştur. Bu müddet içinde ellibin mil deniz kat etmiştir. Çünkü Macellan kaptanın gemisi, düz bir hat üzere seyr etmeyip, kah güneye ve kâh kuzeye salmıştır. Onun için o kaptan, sekiz aylık deniz mesafesini, onaltıbuçuk ayda ancak seyredip, yerküreyi dolanarak, âlemde kam almıştır. Bu sürenin kalan günlerini, sefer esnasında, şehirlerde ve adalarda alış-verişle geçirip, kalmıştır. Çünkü yeraltından seyr ve sefer edenlerin ilki, bu kaptan olmuştur. Onun için yeryüzünde bu nâmla meşhur bulunmuştur. ispanya kralı ondan hoşlanıp, yanına almıştır. O gemiyi, bir yüksek tersane yaptırıp, onu kırmızı çuha ile örttürmüştür. Yerküreyi seyr ile tamamen dolaşıp Adem'den beri olmamış bir iş etmiştir, diye, o ülkede olanlar, o gemiyi ziyarete gitmiştir. Denizlerin durumları bununla nihayete yetmiştir.
Aşağıdaki daireler bu durumları açıklamaktadır.

24-BÖLÜM:024:

ALTINCI BÖLÜM

Toprak unsurunun mahiyetini, keyfiyet ve durumlarını, sükûn ve kararını, parçalarını korumasını, vâdi ve dağlarını; yerkürenin iki tabakaya bölünmesini ve yeni dünyanı ortaya çıkmasıyle çizilişini; kaynakların fışkırmasını ve yerin sarsılmasını dört madde ile hâkimâne açıklar.

Birinci Madde

Toprak unsurunun mahiyetini, faydalarını, özelliklerini, keyfiyetini, durumlarını ve görünüşünü; vadilerini ve dağlarını, sükûn ve kararını, parçalarındaki çekiciliği bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar ve astronomlar ittifakla demişlerdir ki: Dört unsurdan dördüncüsü ve esası toprak unsurudur ki, o, bir basit cevher; keyfiyet ve tabiatı soğuk ve kuru olduğundan, diğer unsurlara muhaliftir. Mutlak ağır ulunduğundan, tabiî yeri unsurların altı olup, kendi parçalarını çekme ve kurumayla yerinde sükun ve karar etmiştir. Bu

toprak unsuru, bir tek yüzeyle çevrili küre bir cisimdir.O kürenin merkezi, âlemin merkezi ve bütün ümmetlerin ayağının altıdır. Yüzeyi, vâdiler ve dağlarla girintili-çıkıntılı olup, üzerinde bulunan su küresi ve hava küresinin alt yüzeylerine temas etmiştir. Felekler ve unsurlar, yerkürenin etrafında hareket edici olup, feleğin dönüşü, o süratli hareketiyle bu unsuru her yönden ortaya itip, sâkin tutmuştur. Nitekim bir şişe içine bir taş konulup, o şişe sürat ve kuvvetli döndürülse, o taş, şişenin ortasında hareket etmeyip sâkin olur. Bunun gibi yer, feleğin ortasında sâkin olur. Bir karar üzere karar etmiştir. Gerçi bazıları demişlerdir ki, yerküre, hem güneş etrafında, hem kendi etrafında daima hareket edicidir. Felekler ve yıldızlarsa, sürekli sâkin ve sâbit olup, ancak yerin dönmesiyle dönücü ve hareketli sanılmıştır. Nitekim yürüyen bir gemiye binmiş olan kimseye, denizin sahili hareket ediyor görünür. Bu konunun bir miktarca açıklanması, dokuzuncu bölümde, yeni astronomi nâmıyle beyan olunacaktır. Lakin bu görüş, zayıf ve çoğunluğa aykırı bulunmuştur. Çünkü bu kitapta Alemin durumlarını açıklamaktan muradımız, ancak cihanın yaratıcısını tanımaktır, cihan değildir. Şu halde âlem, ne yapıda olursa olsun ve ne yöne hareke kılarsa kılsın, hepsi o göklerin ve yerin yaratıcısının kudretinin kemâline ve azametine delalet eder. Bizlere de lazım olan ancak bu ibret bakışıyle kemâl kazanmaktır.

Toprak unsuru da, ötekiler gibi, oluşu ve bozuşumla çeşitli suretler bulmaya kabiliyetlidir. Zira ki, kendi yerindeyken bile, diğer unsurlara dönüşüp, başkalaşır. Bu toprak unsurunun soğukluk ve kuruluğunun birlikte bulunmasına sebeb, katılık ve yapışma olduğundan; sırtı canlılara yer ve sığınak, karnı maden ve bitkilere başlangıç ve kaynak bulunmuştur. Şeklinin küre olduğu nice delillerle ispatlanmıştır. Bütün yeryüzünde ikibuçuk fersahtan ziyade yüksek dağ olmadığı yakinen bilinmiştir. Çünkü dağların en fazla yüksekliğinin yerin çapına oranı, bir arpa eninin bir ziraa oranı gibidir. Şu halde bu dağlar, yerin küre olmasına mâni değildir. Mesela bir yuvarlak elma üzerinde pirinç tanelerini saplansa, tanelerin yarıları dışarıda bulunsa,o elmanın yuvarlaklığına onlar zarar vermediği gibi,

dağlar dahi yerin küreliğine zarar verme ve veremez. Lakin yerküre fazla büyük olduğundan, düz görünür. Onun için felsefeden habersiz olanların aklı, gözünün gördüğünü geçmeyip, olduğu yeri düz gördüğünden, yerin tamamı düz yüzey zanneder. Halbuki gerçeğe uygun değildir.

Yerkürenin ortasında bir hayalî nokta vardır ki, âlemin merkezi ve gerçek dip odur. Bütün yönlerden ağır cisimler ona meyledip, engeller olmasa, varıp onu bulur. Her yönden yerin göğe uzaklığı eşit olduğu halde, ağır cisimler biribirini itme sebebiyle veya merkezin çekmesi yoluyle, bu toprak unsuru unsurların ortasında yerleşmiştir. Şu halde insan, yeryüzünün her ne yerinde dikilirse, onun tepesi sürekli gök tarafına gelip, ayağı merkeze doğru olur. Ona göğün yarısı görünür. Zira ki, onun ufku dairesinin merkezi, kendi ayağı altında bulunur. Yerin hangi tarafına, ne miktar hareket etse, ona, göğün o miktarı o taraftan meydana çıkar. Öteki tarafından o iktar gök, gizlenmiş olur. şu halde yirmiiki fersah mesafe ki, yaklaşık yerin bir derecesidir, her o kadar hareket için, göğün dahi bir derecesi meydanda olup, karşısında bir derecesi görünmez. Zira ki, yer, kendi kuşağının üçyüzaltmış cüzünden bir cüzü olduğu gibi, göğün dahi bir derecesi öyledir. Şu halde yerin bir derecesi, karşısında ve paralelinde bulunan göğün bir derecesine uygun ve eşit sayılmıştır. Gerçi yer dairesinin kavsinden, gök dairesinin kavsi uzun bulunmuştur. Lakin bu kıyas ile bütün dereceler, feleklerin kuşağı ve yıldızların yükseklik alçaklığı bilinmiştir.

İkinci Madde

Toprak unsurunun iki tabaka bulunduğunu ve bazı filozofların görüşlerine,
bazı âyet-i kerime ve hadis-i şeriflere bu durumun bir yönden uyduğunu bildirir.

Ey aziz malum olsun ki, filozoflar ve kelamcılar demişlerdir ki: Bu toprak unsuru, bir küre iken iki tabakaya bölünmüştür. Önceki tabakası çamur

tabakasıdır ki; bütün madenler, bitkiler, hayvanlar, kaynaklar, zelzeleler, buharlar, onun üst nahiyesinde oluşup, vücuda gelmiştir. bu topak unsuru renksizken, onlarla karıştığından nice muhtelif renklerle renklenmiştir. Bu tabakanın kalınlık ve derinliğini, Hindistan filozofları, bal mumları yakıp, çeşitli fenlerle değişik yerlerde derin kuyular kazmak, inceleyip, denemişlerdir. Nice sahralarda yedibin kulaçtan fazla ve deniz yakınında onbeşbinbeşyüz kulaç ki, takriben beş fersah mesafedir. O kadar yerin dibini kazdıkta, çamur tabakasının sonunu bulmuşlardır Ve halis renksiz ve kuru toprağa ulaşmışlardır. Halen o kuyuların dördü, Hindistan'ın sonu olan Kenkeder sahrasındadır. Şeddad kuyusu, Şam'da, Altın Çeşme semtinde, Zeydanî sahrasındadır ki, ona Haviye kuyusu derler. O semtin halkı, onu temaşa etmek için giderler. Yağlı hırkalardan deve kadar büyük demetler bağlayıp, ateş ile şulelendirip,o kuyuya atarlar. O zaman o şuleyi seyredip görürler ki, kuyunun içine indikçe küçük görünüp, ta yıldız kadar olur, derler. Sabittir ki, geceleyin bir dağda, deve büyüklüğünde yanan ateş, beş fersah mesafeden, bir yıldız miktarı görünür. Şu halde bu kıyasla, çamur tabakasının mesafesi bilinir. bu tabaka, ateş tabakasına nispetle altıncı tabaka sayılır.

Toprak unsurunun ikinci tabakası, halis topraktır ki, merkezi kuşatan aslî unsurdur. O, tamamen soğuk ve kurudur ve renksizdir ki, renklenmiş değildir. Ziraki aslî unsurların rengi olmaz. Nitekim suyun rengi, kabın rengidir Bu halis tabakanın derinliği merkeze varıncaya dek binikiyüz altmışyedi fersah mesafe hesap olunmuştur. zira ki, yerkürenin kuşağı, sekizbin fersah mesafe olduğundan, çevreden merkeze varıncaya dek yarıçapı, binikiyüz yetmişiki fersah mesafe bulunmuştur. Şu halde yerin yarıçapından beş fersah çamur tabakasının kalınlığı çıkarıldıkta, kalan halis tabakanın kalınlığı olur.

Şu halde ay feleğinin altında ateş tabakası, onun altında duman tabakası, onun içinde soğu tabaka, onun içinde buhar tabakası, onun içinde su tabakası ve onun altında çamur tabakası, onun içinde de hâlis tabakadır ki, yedinci tabakadır. Bu yedi tabaka biribirini kuşatmıştır ve "Allah yedi göğü ve bir o kadar da yeri yarattı," (65/12) âyetine uygun gelmiştir.

İbn-i Abbas (Allah ondan razı olsun) hazretlerinden naklolunan boğa ve balık kıssası gerçeklik kazandığı takdirde; boğa burcu ve balık burcu ile tevcih olup ona uygun olmuştur. Zira ki Ashab-ı Kiram'ın bu tür işlerden akla uygun yorumları galiba İslâm'ın başlangıcında din işleri henüz yerleşmeden, felsefî görüşlere halk meşgul olup, İslam dininin kaidelerini zabt ve rivayetten kalmasınlar diye, din işlerinden olmayan suallere: "İnsanlara akılları seviyesinde söyleyin," hadisince hakimâne cevaplar vermişlerdir. Elbette peygamberlerin ve ashab-ı kiramın görevi, halka din işlerini öğretmek olup; eşyanın hakikatlerinin açıklanması onları vazifesi olmadığından, kendilerine ayın değişik şekillerinden sorulduğunda: "Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlary insanların muameleleri ve hac için vakit ölçüleridir," (2/189) buyurulmuştur. Ta ki halk, onlardan soracaklarının ne olduğunu bilsin ve din işlerinden olmayan durumları onlardan sual etmesin. Nitekim hurma ağacının dikilmesi ve aşılanması konusunda, Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellem: "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz," buyurmuştur. Yerkürenin iki kutbu doksanıncı enlemlerdir ki, yukarıda açıklandığı üzere, altı ay gece ve altı ay gündüzdür. Şu halde Hızır ve İskender karanlığı, kuzey kutbunda olan altı ay geceden ibarettir. Yoksa sürekli karanlık olan yer, bilim adamları katında sabit değildir. Ye'cüc ve Me'cüc seddi, yedinci iklimin doğu semtinde, eski Tataristan'ın kuzeyinde bir yerdedir. Bazı eski kitaplarda, yerin mesafesi beşyüz yıllık yol ve yerle göğün arası beşyüz yılık yol yazılıp, Sümmüvâ'ta bu anlamları içine alan hadis-i şerif dahi rivayet olunmuştur. Lakin murat, ancak mesafenin çokluğunu belirtmektir, sayı değildir. Zira ki elli, yetmiş, beşyüz, yediyüz, bin, ellibin, yetmişbin, yüzbin... sayıları hep çokluk makamında kullanılmıştır. Nitekim: "Ey resulüm, o müafıklar için ister mağrifet dile, ister dileme. Onlar için yetiş kere mağrifet istesen de, Allah onları asla bağışlayacak değil..." (8/80) âyet-i kerimesinde sayı tayini murat olunmayıp, çokluktan kinaye bulunmuştur. Şu halde bunun gibi tevillerle, ilim adamlarının birçok görüşleri dine uydurulmuştur.

Üçüncü Madde

Yeni dünyayı (Amerika) bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomi âlimlerinden Nasîr Tusî ve ondan önce gelen filozofla demişlerdir ki: Güneşitleyici daire ile ufuk dairesinin kesişmesinden yerkürede hâsıl olan dört kısmın, iki kuzey kısmından birisi mamurdur ki, böylece dünyanın dörtte biri meskun olmuş olur. Geri kalan dörtte üçünün durumu meçhuldür: Ya mamur ve meskun veya okyanusla doludur. Lakin sonraki bilginler, okyanusu gemiyle dolaşarak, kalan dörtte üçünü bütün durumlarını keşf ve ispat etmişlerdir. Eskilerin bilmediği yerler bulunup, mamur yerleri dörtte bire hasretmeye mecal kalmamıştır. Zira ki, miladî tarihin bindörtyüz doksaniki senesinde, ki hicrî tarihin dokuzyüzüçüncü senesiydi, Endülüs memleketinden, cebir ilminde mahir bir mühendis korsan ki, namına Kolon (Kristof Kolomb) derlerdi. O, okyanusun durumlarını incelemek için iç denizin dış denize döküldüğü Sebte boğazı dışında, İspanya limanından üç gemide yüzyirmi adam ile yelkenler açıp, batı tarafına doğru salmıştır. Devamlı yengeç dönencesinden yirmi derece kuzeyi almıştır. Yani kırküç derece enleminde giderdi. Zira ki iki tarafından sıcaklık ve soğukluk altına düşmekten çekinirdi. Sürekli güneşin batışını gözetip, otuzüç gün seyretmiştir. O müddet içinde okyanusun sahilinde tamam üçbin sekizyüz mil mesafe kat etmiştir. Nice defa yanındakiler pişmanlıkla geri dönmeyi kastetmiştir. Gemilerde bulunanlar ona, nice kere itap edip: bizi bela girdabına uğrattın ve hepimizi bu engin deniz içinde kaybettin, diye Kolomb'a hücum ettiklerinde, o, onlara cevap etmiştir ki: Sizin kurtuluşunuz, ancak denizi bilir ve astronomi âletleri kullanabilir adamla olur. Siz beni öldürürseniz, hepiniz denizde kalıp, helak olup gidersiniz, diye kâh müjde kah korkutma ile onları yatıştırırdı. Kurtuluştan ümidi kesip, şaşırmış kalmışken, ansızın hoş bir ada görünmüştür ki, akan nehirleri ve yüksek ağaçları vardı. O zaman

canları bir miktar rahat bulup, Kolomb'a teslim olmuşlardı. Altı gün yine günbatımına doğru gidip, altı boş ada bulmuşlardı. Hepsinden büyük olan adaya, İspanyol adını vermişlerdi. Buradan geçip sekizyüz mil dahi karayel üzere gitmişlerdi. O zaman bir sahile yetmişlerdi. Nice günler o sahilin etrafında kuzey ve güney taraflarına seyretmişlerdi. Onun ada olduğunu bilmişlerdi. Orada bir kavim bulmuşlardı ki, bunların seyrine gelip, toplanıp sahile yetmişlerdi. Bunlar sahile yaklaştığında, onların hepsi firar etmişlerdi. Önce gemileri balık sanıp, temaşaya gelmişler, sonra insan olduklarını bilmişler ve korkup kaçmağa kalkmışlardı. Zira ki onlar, gemi ve sandal bilmezler imiş. Bunlar gemilerden çıkıp, onlara yetişip, bir kadın tutmuşlardı. Ona çok hediyeler verip, gözetmişler, lisanını bilmediklerinden, kavmini getirmeyi işaretle anlatmışlardı. O zaman o kadın, varıp kavmini gemiler yanına gönderip; onlar dahi altın, gümüş, meyveler, ekmek ve çeşitli kuşlarla ve hayvanlarla gelmişler, iskele yanına yetmişlerdi. Nice günle ve aylar burada alış - veriş edip, oraya batı Hint deyip, orada kırk adam koyup, yine doğuya doğru selametle gelip, gitmişlerdi. İspanya hâkimine yeni dünya hediyelerini hediye etmişler. Bundan sonra ikinci ve üçüncü senelerde varıp geldikçe yeni dünyalıların lisanlarını ve âdetlerini tamam bilmişlerdir. Yolunu beşbin ikiyüz il deniz yolu bulmuşlardır. Lakin okyanusun doğuya doğru hareketinden dolayı elli günde gidip, ancak beş ayda gelmişlerdir. Sonra dördüncü senede Kolomb, bulduğu yeni dünyaya ulaştığında, oranın Kâşk adlı hâkimi, Kolomb'u gemiden çıkmaya komayıp, menettiğinde; Kolomb'un ona karşı koymaya kudreti olmadığından, hile yoluna sapıp, demiştir ki: Siz, bize cefa eylediniz. Onun için rabbiniz size gazap etmiştir. Alameti odur ki, yarın güneşin ışığını alsa gerektir. Meğer ertesi günü, bize nispetle orada güneş tutulması, olup, Kolomb bunu bilmiştir. O zaman bu sözden onlar vehme düşüp, sabahı beklemişlerdir. Kolomb'un haber verdiği saatte güneş tutulduğu için, oradakiler korkuya düşüp, Kolomb'a hediyelerle gelmişlerdir. Sulh edip, ona boyun eğip, itaat kılmışlardır. Hepsi puta tapıcı iken, ahalinin çoğu dönüp, Kolomb'a uyup, hıristiyan olmuşlardır.

Kolomb, adamlarıyle yeni dünyada kalıp, yirmi senede birçok yerini zabt edip almıştır. Kuzey yarısı ahalisini beyaz ve esmer; güney yarısında oturanlarını, Habeşî ve siyahî, boylarını ondört karıştan fazla uzun bulmuştur.

Yeni dünyanın birçok nehirleri, meyveli ağaçları, yüksek dağları ve derin vâdileri vardır. Oranın rengârenk kuşları ve vahşi hayvanları sayısızdır. Burasının büyüklüğü, dünyanın meskün olan diğer dörtte bire kadardır ki, garip tavırları ve acayip halleri, Yaratıcının sanatının eserlerini ve kudretini tasdik etmektedir. Önceki kitaplarda sözü yedilmemiş ve hazreti Adem'den beri gidilmemiş olan bu yeni kıta, yeni dünya adını almıştır. Burası o kadar geniştir ve o kadar çeşitli dağları, ovaları vardır ki, tafsilini ancak Allah bilir. Kelam-ı Kadiminde: "Onun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez." (6/59) buyurmuştur.

Dördüncü Bölüm

Kaynakların fışkırmasını ve yer sarsıntısını hakîmâne bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Kaynakların kaynamasının ve yerin sarsılmasının sebebleri budur ki, yerin içinde oluşan buhar, orada hapsoldukta; bir tarafa yönelip, orada soğuyarak suya dönüşür. Eğer az ise buhar parçalarıyle karışıp kalır. kuyu suları budur. Eğer fazla ise, yerin içine sığmayıp, yerkabuğunun ince yerlerini yararak, çıkar ki, kaynayan kaynaklar budur. Pınar ve kaynakların bir sebebi dahi budur ki: Karlanan ve yağmurlardan dağların içine sızarak akan sulardır. Zira ki, kar ve yağmurun çokluğu ile kaynaklar ve pınarlar çoğalıp, onların azalmasıyle bunlar dahi eksilmiştir. Şu halde yeryüzünde akıp, insan ve hayvanların hayat maddesi olan tatlı sular için Hak Taâlâ yerin dağlarını hazineler kılmıştır. Zira ki yağmur ve kar suları, dağların altında mağaralar ve taşlar içinde ve yeraltında toplanıp, dağlar tarafından saklanmıştır. Bundan sonra dar yarıklardan azar azar sızdırıp, ondan kullarına yetecek

kadar pınarlar ve nehirler akıtmıştır. Ta ki gelecek kışta yağmur ve karı dağların mağaralarına sızdırıp, sularından, mağara ve taşlardan akan suların yerine dolduruncaya kadar, o taşların altlarında olan küçük gözelerden yavaş yavaş sızan nehir ve kaynak suları, insanlara ve hayvanlara yetmiştir. Fazlası, vâdilerde seller olup, feryat ile denizlere gitmiştir. Şu halde o yüce Yaratıcı, yeryüzünde olan yaratıklar için dağlara yağmur ve kar verip, nehirler ve kaynaklar çıkarmakta dolap misali etmiştir. Bu dolapların dönüşü süreklidir ki, kıyamete kadar sürer.
Yeraltında buharlardan oluşan veya yağmurdan biriken sular, yerlerine sığmayıp, ince yerlerden kolaylıkla çıktığında, eğer taşların veya temiz toprağın yakınında ise, o su, soğuk ve tatlı olur. Eğer çorak yerlerden gelirse, o su tuzlu olur. Eğer kükürtlü arazilerden ve madenlerden çıkarsa o su sıcak olur. Zira ki kış mevsiminde havanın soğukluğu galip olduğundan, güneşin sıcaklığı yerin altına firar eder ki, iki zıt bir yerde toplanmaz.
Onun için yerin içi kış günlerinde sıcak olup; kükürtlü araziler ve madenler, sıcaklığı, çokluğuna ve azlığına göre çekip, daima korumuşlardır.
Bu sebebtendir ki, madenler çevresinde kaynayan ılıca suların tatları ve kokuları ve hararetleri ve özelliklerini almışlardır. Eğer bu suya, havanın soğukluğu isabet ederse, donup civa olur. Zift, neft, şab veya tuz olur.
İsfahan ile Şiraz arasında bir su çıkar ki, Allah'ın şaşılacak sanatlarındandır. Sığırcık suyu nâmıyle meşhurdur. Kaçan bir yere çekirge istila edip, mahsullerini yese; bir kimse varıp o sudan bir şişe alıp, arkasına bakmadan ve şişeyi yere komadan o araziye getirse, o suya sayısız sığırcık tâbi olup, o çekirgeleri öldürdüğünü tevatür ile naklederler.
Yerin içinde oluşup, hapsolan buhar, öyle bir mertebe kalın olsa ki, yer kabuğunu yarıp çıkması mümkün olmasa veya yerkabuğu kesif ve salp olup buharın çıkmasına mâni olsa; yerin altında toplanıp dışarı çıkmak isteyen o buhar, yeri şiddetle yardıkta, o yer hareket eder ki, yerin sarsıntısı odur. Yerin içinde oluşan dumanların ve rüzgârları ahkâmı, atmosferdekilerin ahkâmı gibidir. Kâh olur ki bunlar oldukça kuvvetli olup, yeri öyle hızlı yarar ki, ondan büyük gürültü hâsıl olur. Kâh olur ki

dumanın tabiatı gereği ateş almasına neden olan şiddetli hareketlerle yerden ateş çıkar. Eğer ateş, bir madende ortaya çıkarsa, onu tamam bitirinceye dek aylarca hatta yıllarca yanar, demişlerdir. (En doğrusunu Allah bilir. Çünkü o, muhakkak sebeblerin yaratıcısıdır.)

25-BÖLÜM:025:

YEDİNCİ BÖLÜM

Yerkürenin üzerinde belirlenen ve varsayılan kutup dairelerini ve kutupları, yeryüzünün beş kısma bölünmesini gerektirir sebepleri, dörtte bir meskun kısmın yedi iklime bölündüğü ve yedi iklimin sınırlarını, her iklimde nice memleketler, dağlar, nehirler ve ne şekil insanların ve hayvanların bulunduğunu, yedi iklimin ötesinin durumlarının doksanıncı enleme dek keşfedildiğini ve incelendiğini, yedi iklimin her birinde en uzun günü bulmayı ve en uzun günden şehirlerin semtlerinin çıkarıldığını, beldelerin mizaçlarının ve sâkinlerinin farklı bulunduğunu altı madde ile hakîmâne açıklar.

Birinci Madde

Yerkürenin üzerinde belirlenen ve varsayılan daireleri ve kutupları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar feleklerdeki işleri zabt için, âlem küresi üzerinde ispat ettikleri dairelerden ve kutuplardan sekiz daire ve kutup yerküre üzerinde de belirleyip, varsaymışlardır. Ta ki onlarla yerdeki işleri dahi zabtetmiş olurlar.
İki kutbun birisi, kuzey kutbudur. Bunun karşısı, güney kutbudur. sekiz dairenin dördü büyük, dördü küçüktür. Büyü dairelerin evvelkisi ekvator dairesidir. İkinci burçlar dairesidir. Üçüncüsü ufuk dairesidir. Dördüncüsü gün yarısı dairesidir. Nitekim yukarıda açıklanmıştır. Küçük dairelerin ikisi dönence daireleridir. ikisi burçlar kutbu daireleridir. Bu sekiz dairenin beşi paraleldir ki, her ikisi arasında bulunan uzaklı eşittir. Üçü eğiktir ki, birbiriyle kesişirler. Bunların ikisi yani ufuk dairesiyle günyarısı dairesi, yerküre üzerinde çizilmeyip; ayrı ve yer değiştirici konulmuştur. Diğerleri, küre üzerinde çizilmiştir ve sabittir.
Ekvator dairesi, yerküre üzerinde bir büyük dairedir ki, büyük feleğin kuşağı olan güneşitleyici dairenin yüzeyinde bulunup; senede iki defa güneş, kendi batısal hareketiyle üzerine geldikte, birçok yerlerde gece ve gündüz eşit olur. Burada güneş feleğinin hareketi eşit ve düz olduğundan buna: Hatt-ı üstüva (ekvator) derler. O iki vakit, güneşin iki eşitlik noktasına (21 mart, 23 eylül) geldiği zamandır ki, biri koç burcunun başlangıcıdır ve biri terazi burcunun başlangıcıdır. Ekvatorun, yerin iki

kutbundan uzaklığı eşit olup, yerküreyi güney ve kuzey iki eşit kısma bölmüştür. Ekvator, burçlar dairesi ile iki yerde kesişmiştir ki, eşitlik noktaları (ekinoks) makamındadır. Burçlar dairesi, yerküre üzerinde çizilmiştir. Güneşitleyici ile kesişip, iki dönence (oğlak ve yengeç) noktalarına dek açılıp, birer tarafa meyletmiştir. Bu eğime genel eğim derler. Yirmiüçbuçuk derece kadar güney ve kuzeye gitmiştir. Bu dairenin kutupları dahi, âlemin kutbundan yirmiüçbuçuk derece kadar birer tarafa düşmüştür. Bu daire oniki kısma ybölünmüştür. Her birine, yukarıda açıklanan birer isimle burc denilmiştir. Altı burcu ekvatorun kuzeyinde; altı burcu güneyinde bulunmuştur. Her burc otuz dereceye ve er derece altmış dakikaya bölünmüştür. Şu halde bu daire üçyüzaltış derece bulunup, yerkürenin durumları onunla bilinmiştir.
Ufuk dairesi, yer değiştiren bir büyük dairedir ki, âlemin görünür kısmını görünmez kısmından ayırıp ve sınırlayıp, yerkürenin altı ve üstü bununla bilinmiştir. Bu ufuk dairesi nice kısım bulunmuştur. Biri hakiki ufuktur ki, yerküreyi ikiye böler, büyüktür. Biri hissî ufuktur ki, çeşitli yerlerde oturanların görüşüne göre değişir, küçüktür. Biri düz ufuktur ki, ekvatora mahsustur, büyüktür. Bu dairede, güneşin doğuş ve batışı düz bir biçimde döner bulunmuştur. Onun için bana düz ufuk denilmiştir. Biri eğimli ufuktur ki, düz uygun gayrisi bilinmiştir, yani bütün eğilimli ufuklar, âlemin iki kutbundan bir tarafa eğilimli bulunmuştur. Şu halde feleğin ve yerin her yönünde olan her cüzünde, ufuk itibar olunmuştur. Doğuş ve batış, onların çoğunda düz olmayıp, eğik bulunmuştur. Doksanıncı enlemdeki o yer, yerin kutbudur. Feleklerin dönüşü burada değirmen bilinmiştir. Zira ki ufuk dairesinin iki kutbunun biri tepe noktası, biri ayak noktasıdır. Şu halde doksanıncı enlemde ufuk ile güneşitleyici biri birine çakışık olup, kutupları bitişik sayılmıştır. Hissî ufkun çapının mesafesi, yeryüzünde, yirmiikibin beşyüz adımdan fazla değildir, denilmiştir.
Günyarısı dairesi, yer değiştiren bir büyük dairedir ki, âlemin iki kutbundan ve belirlenmiş olan başucu noktasından geçip, güneşitleyici daire ile ve ekvator ile kesişir bulunmuştur. Felekleri ve yeri ikiye bölüp, bir kısmı doğu, bir kısmı batı olmuştur. Gece yarısı ve gün ortası bununla bilinip, belirlenmiştir. Güneşitleyici ve ekvatorun her parçasına, bir günyarısı itibarı mümkün olmuştur. (Ekvatorun her derecesinden bir günyarısı dairesi (meridyen) geçtiği farz olunmuştur. Topla üçyüzaltmış eder.)
Dört küçük daire ki, ekvatora paraleldirler. Onların ikisi burçlar kutbu dönenceleri ve biri yaz dönüm noktasıdır ki yengeç dönencesidir. Biri kış dönüm noktasıdır ki oğlak dönencesidir.
Şimdi bu sekiz daire ile yerin bütün işleri belirlenmiş ve zabtedilmiştir. (Hakim ve yaratıcı olan Allah münezzehtir.)

İkinci Madde

Yerkürenin dört daire ile beş kısma bölündüğünü bildirir.

Ey aziz malum olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: İki kutup ve iki dönenceleri olan dört küçük daire, yerkürenin tamamını beş kısım etmiştir ki; her bir kısmı iki küçük daire arasında veya bir daire ortasında bulunan mesafedir. Şimdi bu beş kısmın biri dönenceler arasında olduğundan, buna: Yakıcı bölge adı verilmiştir. Çok sıcak olduğundan dolayı, eskiler, meskun

değil sanmışlardır. Bu iki dönence arası kırkyedi derece mesafedir ki, ekvator buranın ortasında bulunmuştur. iki kısmına, soğuk bölge denilmiştir. Zira ki bunlar, güneşin yürüyüş yolundan uzak olduğundan, çok soğuktur. Bunun için eskiler meskûn değil sanmışlardır. Bu iki kısım, burçlar kutbunun iki dönüş yeri arasında iki dönüş uzaklığıdır. Her birinin enlemi, yerin kutbuna varıncaya dek yirmiüçbuçuk derece bulunmuştur. Bu iki kısım dahi kendi kutupları adıyla isimlendirilmiştir, (kuzey kutup, güney kutup). Geri kalan iki kısım ise mutedil bulunmuştur. Bunlar meskûn olup, imar edilmiştir. Kuzey kısmı yengeç dönencesi ve burçlar kutbunun kuzey dönüş yeriyle sınırlanmıştır. Güney kısmı oğlak dönencesinden burçlar kutbunun güney dönüş yerine varıncaya dek olan mesafe bulunmuştur. Her birinin enlemi mesafesi, kırküç derece ölçülmüştür.
Bu beş bölgenin sakinleri, gölge ve yer yönüyle biribirinden ayrılmıştır. Gölge yönünden, soğuk bölge sakinlerine değirmentaşı adı verilmiştir. Zira ki onların gölgesi, ufkun yüzeyinde değirmen taşı gibi döner bulunmuştur. Mutedil bölge sâkinlerine eğimli denilmiştir. Çünkü bunların gölgesi, öğle vakti olduğunda bir tarafa eğilir bulunmuştur. Sıcak bölge sakinlerine iki gölgeli denilmiştir. Zira ki ekvatorda bulunanların gölgesi, öğle vaktinde kâh güneye, kâh kuzeye düşer görülmüştür. Güneş, senede iki defa iki eşitlik noktasında bulunduğunda, başuçlarına gelip, günortasında gölge yok olmuştur. Onlardan güneşin en uzak oluşu, dönenceye vardığında bulunmuştur. İki dönence altında bulunanların başuçlarına güneş, senede bir kere gelip, günortasında gölgeleri yok olmuştur. Onlardan güneşin en uzak oluşu, dönenceye vardığında bulunmuştur. iki dönence altında bulunanların başuçlarına güneş, senede bir kere gelip, günortasında gölgeleri yok oluştur. Dönenceler ahalisinin başucu noktalarına yakın olan âlemin kutbu, sürekli ortada görünmüştür. Karşısı olan âlemin kutbu ise sürekli gizli kalıştır. Bunların gölgeleri bir bulunmuştur.
Yer yönünden hepsi üç kısma bölünmüştür. Bir kısmı ekvator sâkinleridir ki, batıdan doğuya, güneşin doğuşundan sonuna dek bir dönüş yerinde ve bir enlemde düzülüp kalanlardır. İkinci kısım, ekvatordan iki tarafa aynı uzaklıkta olan enlemlerde düzülüp, nizam bulanlardır. Üçüncü kısım, ekvatora iki taraftan paralel enlemlerde, biri başucunda biri ayakucunda (kutuplar) sâkin olanlardır. (Vallahi âlem.)

Üçüncü Madde

Meskun olan dörtte birin hakikî yedi iklime bölündüğünü bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, astronomlar, dörtte bir meskunu, gece ve gündüz farkları itibariyle bir nice bölüm edip, her birine bir iklim adını vermişlerdir. Yerkürenin kuzey yarısını açıklayıp, ona kıyasla, güney semtine gitmişlerdir. Bütün yerküreyi altmış iklime bölmeye yetmişlerdir. Hakiki iklimleri bölümünü, kâh en uzun gün ile ve kâh aylar sayısıyle belirlemişlerdir. Çünkü ekvatorda oturanlara göre, gece ve gündüz sürekli onikişer saattir. Bundan sonra kuzey kutbu ve güney kutbu tarafına ekvatordan uzaklaştıkça, gece ve gündüz farkı ona göre çoğalır. Bu durumda bu ekvatora paralel enlem daireleri farz edip, her iki daire arasına bir iklim demişlerdir. O şartla ki, onda en uzun gün, ekvator semtinde bulunan bir öncekinden yarım saat fazla ola. Bu taksimle beldelerin tabiatları ve yerleri, gece ve gündüz farkları toplu olarak belirlenmiş ve bilinmiştir.

Zira ki, bir enlemde bulunan beldeler, tabiat ve yer bakımından müşterek olup, eşit gelmiştir.
Birinci iklimde üç daire farz olunmuştur. Biri iklimin başlangıcı, biri ortası ve biri sonundur. Kalan iklimlerin her birinde ikişer daire farz olunmuştur ki, iri iklimin sonu, biri ortasıdır. Zira ki geçen her iklimin sonuç dairesi, öncekinin başlangıcını belirlemiştir. Eski filozoflar, iklimleri yedi iklime hasredip, ellinci enlemden yukarıda iklim düşünmemişlerdir. lakin sonrakiler, yedi iklimin ötesinde olan yerleri mamur ve meskun bulup, altmışaltıbuçukuncu enleme dek yani burçlar kutbu dönüş noktasına varıncaya dek, en uzun gününe yarım saat ekleyerek yirmidört iklim bulup; ondan en uzun güne birer ay ekleyerek, doksanıncı enleme ulaşıncaya dek bölmüşler ve hepsini otuz iklim itibar ve tayin etmişlerdir.
Ekvator bölgelerinin çoğu deniz olduğundan, çoğunluğa göre birinci iklimin başlangıcı onikibuçuk derece enleminde farz olunmuştur. O bölgenin en uzun günü dahi, yaklaşık onikibuçuk saat bulunmuştur. En uzun güne birer çeyrek saat eklendiği yer, bu iklimin ortasıdır. En uzun günün onüç saat olduğu yer, birinci iklimin sonu ve ikincinin başlangıcıdır. Bu durumda, her iklimde en uzun gün, bu minval üzere, yarım saat eklemek şartıyle, yirmidördüncü iklimde en uzun gün yirmidört saata ulaşmıştır. Burası, kuzey burçları kutbunun dönüş yeridir. Lâkin bu iklimler biribirinden küçüktür. Zira ki, birinci iklimin ienişliği ve uzunluğu mesafesinden, ikinci ikliminki daha kısa ve daha küçük olup; bütün iklimler bu tertip üzere biribirinden dar ve az bulunmuştur. iklimlerin enlemi, ekvatordan başlatılıp, doksanıncı enlemde tamam olmuştur. En uzun iklim, batı okyanusunda olan Halidat adalarından başlatılıp doğu okyanusunda son bulmuştur. (Kanarya adalarının batı tarafında bulunan adalar.)

Dördüncü Madde

Yedi meşhur iklimin hududuna bulunan mamur memleketleri ve her birinde olan yüksek dağları, akan büyük nehirleri ve ahalisinin renklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar demişlerdir ki: Dörtte bir oturulan yeri yedi iklime taksim eden eski filozoflar, her bir iklimi nice meşhur memleketlerle sınırlayıp, belirlemişlerdir. Nice delillerle tecrübe ederek sınayıp, araştırmasına yetmişlerdir. Zira ki otuz ve kırk sene zarfında niceleri bu dörtte bir meskun yeri seyahatle baştan başa gitmişlerdir.
Birinci iklimin mesafesi; atı okyanusundan, Berber ülkesinden, Nebür'den, Habeş'ten, Hadramut'tan, Sebe'den, Güney Yemen'den, Güney Sind, Hint ve Çin'den geçip, doğu okyanusunun bazı adalarına uğrar, bilinmiştir. Bu ikimde yirmi yüksek dağ ve otuz büyük nehir telaşa ve seyrolunmuştur. Buranın ahalisinin hepsi siyah bulunmuştur. İkinci iklimin mesafesi; batı ve kuzey şehirlerinin tümünü, Sudan'ı, Kuzey Arap adasını, Yemen'i, Mekke, Medine, Taif, Katif, Bahreyn ve hürmüz şehirlerini, Hint, sind, Maçin ve Çin ortalarında bulunan şehirleri geçip, doğu okyanusu adalarının ortalarına ulaşır bulunmuştur. Bu iklimde yirmiyedi yüksek dağ ve yedi büyük nehir seyr ve temaşa kılınmıştır. Buranın ahalisi siyaha yakın esmer müşahede olunmuştur. Üçüncü iklimin mesafesi; batı okyanusundan gelip, kuzey Afrika şehirlerinden ve Mısır'dan geçip, Kudüs, Şam, Küfe, Bağdat,

Basra, Şiraz, İsfahan ve Fars memleketinin tümünden, Hint, Çind, Maçin ve Çin'in kuzeyinden geçerek, doğu okyanusu adalarına ulaşmıştır. Bu iklimde otuzüç yüksek dağ ve yirmi büyük nehir seyrolunmuştur. Buranın ahalîsi buğday benizli esmer bulunmuştur. Dördüncü iklimin mesafesi akdenizin tamamıdır. Okyanus olan Sebte boğazından, Endülüs, İspanya ve Galyanın, Firengistan ve Rumeli'nin güney taraflarından geçip, Akdeniz'in ve Anadolu'nun güney yarılarından geçer, Trablus, Antakya, İskenderun, Halep, Erzincan, Diyarbakır, Musul, Tebriz, Erdebil, Kazvin, Tus, İran dağlarının kuzeyi, Lahor, Keşmir ve Horasan'dan, Hint ve çin'in kuzeyinden geçip, doğu okyanusunda bulunan adalara ulaşır bilinmiştir. Bu iklimde yirmibeş yüksek dağ ve yirmiiki büyük nehir seyr ve temaşa kılınmıştır. Buranın ahalisinin tümü beyaza yakın esmer müşahede olunmuştur. Beşinci iklimin mesafesi; batı okyanusundan, İspanya kuzeyinden, Akdenizin kuzey yarısından geçip, Anadolu şehirlerinin çoğu, sivas, Erzurum, Şirvan ve Hazer denizinin güney yarısında olan Keylan ve Cam emsali şehirleri geçip, Maveraünnehr, Harezm, Semerkant ve Buhara, Türkistan ve Tataristan'ın güneyi, Deşt-i Kebir, Tibet, Çin seddinin kuzeyi, Tebük'ün güneyi, Hıta ve Hıtan memleketlerinden geçip, doğu okyanusa uğrar bilinmiştir. Bu iklimde otuzüç yüksek dağ ve onbeş büük nehir sayılmıştır. Buranın ahalisinin tümü beyaz bulunmuştur.
iklimlerin en ılımlısı dördüncü iklimdir. Sonra bunun iki tarafında komşuları bulunan üçüncü ve beşinci iklim ona eklenmiştir. Zira ki bu üç iklimin suyu ve havası letafetinden ahalisinin çoğu batınî ve zâhiri kuvvette, güzellik, hüner ve olgunlukta itidal üzere bulunmuştur.
altıncı iklimin mesafesi; batı okyanusundan, firenk memleketlerinin kuzeyinden ve Rumeli memleketleri kuzeyinde bulunan şehirlerden ve İstanbul'dan ve Karadeniz'in güney ve kuzeyinde bulunan memleketlerden ve Azak'tan geçip, Gürcistan'a, Gece, Tiflis, Varna ve Gökçe denizden (Hazer) Şirvan'ın kuzeyine, Derbent kalesinden Dağıstan ve Ejderhane memleketlerine uğrayıp, Hazer denizinin kuzey yarısından geçip, Seyhun nehrinin geriinde olan Karakalpak ve Özbek, Çağatay ve Kaşgar, Ulungay ve Türkistan memleketlerinden, Tataristan ve Dest-i Kebir'in kuzey yarılarından, Hıta ve Hıtan memleketlerinin kuzeyinden geçip, doğu okyanusunda bulunan adalara ulaşır bulunmuştur. bu iklimde onbir yükse dağ ve kırk büyük nehir sayılmış ve temaşa kılınmıştır. Buranın ahalisi sarıya meyyal beyaz müşahede olunmuştur. Bu iklimin soğuğu şiddetli iken yine itidal üzere bilinmiştir.
Yedinci iklimin mesafesi; batı okyanusu sahilinden, Portekiz ve İngiltere'den geçip, Kıpçak, Tesalya, Bulgaristan ve Rusya'dan, Hazer şehirlerinin kuzeyinden geçip, Deşt-i Kebir'den, esi Tataristan'ın kuzeyinden ve İskender seddinden geçip, batı okyanusta bulunan adalara uğrar bilinmiştir. Bu iklimde onbir yüksek dağ ve kırk büyük nehi seyrolunmuştur. Buranın ahalisi kızıla meyyal beyaz bulunmuştur. Bu yedinci iklimin sonu ellini enlem tayin olunmuştur. En uzun gün onda, tamam onaltı saat bulunmuştur.
Esi filozofların görüşlerine göre, yedi iklim bunlardır, ki açıklanmıştır.
Fakat sonraki filozofların görüşleri üzere taksim olunan yirmidört iklimin hudutlarının belirlenmesi, ilerideki cetvelde olan rakamlara havale kılınmıştır.

Beşinci Madde

Yedi iklimin ötesinin mamur bulunduğunu, doksanıncı enleme değin

keşfederek, iklimler itibar olunduğunu ve yedi iklimi her birinde en uzun günün bilindiğini ve en uzun günden her bir iklimde, şehirlerinin yerinin belirlendiğini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, gerçi eski astronomlar, yedi iklimin ötesini iltifat ve itibar etmeyip, yedi ikile hasar ve kasr etmişlerdir. Lakin sonraki astronomlar, tıpkı yedi iklimdeki gibi,en uzun gününe yarım saat eklendikçe bir iklim itibar edip; ekvatordan en uzun günün yirmidört saat olduğu yere değin, ki o burclar kutbu dönencesidir, yirmidört iklim seçmişlerdir. Lakin ondan yerin kutbuna yani âlemin kutbu altına varıncaya dek yarım saat ekleme kaidesinin yürümesi mümkün olduğundan, en uzun gün birer ay arttıkça, bir iklim itibariyle iki kutup arasını dahi altı iklime taksim edip, doksanıncı enleme dek, tümünü otuz iklim belirlemişlerdir. Yedi iklimin ötesini araştırmak için kutup dönencesi altına değin gitmişlerdir. Oraları meskûn bulup, halkını surette insan, sîrette hayvan emsali eksik ve bilgisiz müşahede etmişlerdir. Kutup dönencesi altında bir kavme yetmişlerdir ki hepsi it ağızlı ve it huylu, biri biriyle itlik ederler ve it gibi yaşayıp, it dirliğinde olurlar. Kışın şiddetinden on ay müddetinde it gibi yerlere girerler. Onlar ne din bilirler, ne mezhep; ne meşrep ne de sanat ederler. Ne süs ne ibadet bilirler. Ne âdet, ne letafet ve ne nezafet bilirler, ne iffet. suretleri icabı muamele ederler. Orada bir büyük dağ bulunmuştur ki, ikibuçuk fersah yüksekliği alınmıştır. Dağın altında altın madeni yanıp, tepesinden dumansız ateşin havaya çıktığını görmüşlerdir. Dağın etrafından çok sıcak kaynaklar fışkırıp, büyük nehirler olmuştur ve uz tutmuş olan kuzey okyanusa dökülüp; deniz, suların sıcaklığıyle çözülüp, ılımıştır. Denizin o sahilleri donmuş olmayıp, balıklar o semte gelip doluştur. buraların ahalisi, o balıkları avlayıp ve yiyip, uzak beldelere satıp; onunla hayvan derileri alıp, giyinirler. Oraya sürekli kar yağdığından, on ay sıcak nehirler ile ılımanlaşmış hamamlarda kalırlar. iki ay kadar yaz olur ki, hamamlardan dışarıya çıkarlar. Orada yaşayanlara, âlemin güney yarısı sürekli ufkun altında olduğundan hiç görünmez. Kuzey yarısı ufkun üstünde olduğundan sürekli görünüp; yıldızların ve feleklerin hareketi burada değirmen gibi döndüğünden, o yerden doksanıncı enleme varıncaya değin, en uzun gün hafta ve ay ilavesiyle altı aya ulaşır. Zira ki güneş, açıklanan batıya yönelik hareketiyle koç burcunun başlangıcına geldiğinde; doksanıncı güney enleminde bir derece kadar yeryüzünden batıp doksanıncı kuzey enleminde karanlık oan bir deree kadar yeryüzünden batıp, doksanıncı kuzey enleminde karanlık olan bir derece kadar yere doğup; atı ayda kuzey burçlarını dolaşıncaya dek, güney kutbunda bir gece, kuzey kutbunda bir gün olur. Çünkü güneş, terazinin başlangıcına oluşur ve güney burçlarında olu. Yerin kuzey kutbundan batıp yine güneyinde doğar. Altı ayda o burçları kat edinceye dek, kuzey semtinde yerin bir derecesi yine karanlıkta kalıp, oralarda bulunan deniz donar. Güney semtinin dahi durumları, kuzeye kıyasla bilinir. Şu halde kuzeyin gündüz zamanı, güneyin gecesidir; güneyin gündüz zamanı, kuzeyin gecesidir. (Gece ile gündüzü birbirine dönüştüren Allah münezzehtir.

Bir iklimde en uzun günü bulmak lazım gelirse, o kaçıncı iklimse yarısını, oniki buçuk saat üzerine eklemekle elde edilir. Mesela beşinci iklimde bulunan erzurum'da iklim sayısının yarısı olan ikibuçuk, onikibuçuk üzerine ekense, onbeş olur. Bu durumda açıklığa kavuşmuş olur ki, beşinci iklimde en uzun gün onbeş saattır. Bu kıyas üzere, en uzun günden, şehrin kaçıncı

iklimin ne semtine düştüğü de bilinir. Mesela şehrimiz Erzurum'un en uzun günü, onbeş saat oniki dakikadır. Şu halde bu sayının onikibuçuğu çıkarılıp, kalan ikibuçuk ile oniki dakikanın iki katı alınsa elde edilen beşten iklim sayısı, yirmidört dakikadan şehrin yeri ortaya çıkar. Yani bilinir ki, şehrimiz Erzurum beşinci iklimin ikinci yarısının sonlarında bulunmuştur. Zira ki, her bir iklimi enlem mesafesi yarım saat fazladır ki, otuz dakikadır. İklimi yarısı, çeyrek saattir ki, onbeş dakikadır. Bu durumda onbeş dakikada bulunan şehir, iklimin ortasında; onbeşten eksik bulunan şehir, iklimin evvelindedir. Şehrimiz Erzurum gibi onbeşten fazla bulunan şehir, iklimin ikinci yarısındadır. Eğer onikibuçuk çıkarılıp, kalan ikibuçuk, dörde bölünse paralel dairenin sayısı elde edilir. Zira ki beş iklimin on dairesi olur. Kalanları buna kıyas ile bulunur. Şu halde ekvatordan doksanıncı kuzey enleme varıncaya dek iklimlerin durumları e tavırlarla bilindiyse; sonraki astronomlara göre güney tarafının durumları aynen böyle bilinir. Yani orada da otuz iklim taksim olunur. Zira ki dünyanın yarısı, ekvatordan kuzey tarafa düşmüştür. Mesela dörtte bir meskun yerin ekvatorun güney tarafında iklim ola. Kamer dağlarından geçip, Nil nehrinin kaynağından dolaşır. İkinci iklim, kış dönüm noktası altından geçip Kortanş burnuna uğrar. Zira ki, sonraki astronomlar o tarafta otuzüç derece enleminde nice memleketleri bulmuşlardır. Buraların ahalisinin tümü putperesttir. Şu halde iklimlerin tümünün sayısı ve paralel daireleri, en uzun günleri, enlemleri ve mesafeleri bütün bunların sayıları bulunmak murat olunursa, az sonra vereceğimiz cedvelden malum olur. (Mülkünde olanı en iyi bilen Allah'dır).

Altıncı Madde

Oturulan yerlerin ve şehirlerin mizacını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: su ve hava, arazi farklarına bağlı olduğundan, oturulan yerlerin farklılığı hasebiyle değişik olmuştur. Allah'ın kudretiyle çeşitli tesirlerinden yerin mizacı ile aynı olup, su ve hava, toprağa uymuştur. Her yerin mizacı aşka bir tarz olduğu için, her şehir kendi ehlini, kendi mizacı gereğince terbiye etmiştir.

Sıcak yerlerin mizacı, kendi ehlini kara ve kıvırcık saçlı, hazmı zayıf, bozuşması kuvvetli, rutubeti az, kalbi korkulu, bedeni yumuşak, düşüş ve ihtiyarlığı çabuk etmiştir. Habeş şehirleri gibi. Zira ki onları sâkinlerinin ömrü, ancak otuz seneye gitmiştir. Yaşı kırka varan pek nâdir olur. Soğuk yerlerde oturanların mizacları, kendi ehline şecaat ve kuvvet bahşedip, hazımlarını kolay ve rahat kılmıştır. Şu halde soğuk yerler rutubetli de olursa, kendi ehlini, etli, yağlı, cüsseli ve geniş edi, genellikle bedenleri arave ve nezaket bulup, beyaz ve berrak olmuştur. Yazları mutedil olup, kışlarının soğuğu şiddet bulmuştur. Rutubetli yerlerin izacı, kendi ehlini, güzel yüzlü, yumuşak sözlü edip, onlara gevşeklik ve mutedil bir yazla kış verip, humma, basur, ishal ve cilt hastalıklarını çoğaltmıştır. Kuru yerlerin mizacı, endi ehlinin deri, mizaç ve dimağlarını kurutup, yazlarını sıcak ve kışlarını soğuk eylemiştir. Yüksek yerlerin mizacı, kendi sakinlerine sıhhat ve kuvvet verip, çoğunu iyi ahlakla mesrur, ilim ve kemal ile mamur, güzellik ve cemal ile nurlu, uzun ömürle ömürlü etmiştir. Çukur yerlerin mizacı, kendi mahpuslarına gam

ve kede içinde sıcak ve durgun su verip, onları havasıyle hummalı, kesafetiyle sıkıntılı, anlayışlarını az ve mizaçlarını illetli etmiştir.
Açık ve taşlı yerlerin mizacı, kendi çevresindekilerin bedenlerini kuvvetli, saçlarını çok ve boylarını kısa edip, çoğunu çekî ve reşit; azlarını sıcak ve şiddetli etmiştir. Onlarda kuruluk ve seher çok olduğundan, savaş ve dövüşe galip olmuşlardır. Karlı dağların mizacı, öteki soğuk şehirler gibi kendi ehlini tertip edip, karı bâki kaldıkça, temiz rüzgârıyle onları temiz etmiştir. Deniz çevresindeki yerlerin mizacı, kendi ehline sıcaklık ve soğukluğu mutedil edip, rutubetini kuruluğu üzerine üstün etmiştir. Kuzey memleketlerinin mizacı, soğuk beldeler ve soğuk mevsimler gibi olup, kendi ehlinde asrî hastalıklar çok, karınlarında safra toplanmasını az etmiştir. O şehirlerinin sakinlerinin hazımları kuvvetli ve ömürleri uzun olmuştur. Zira ki onların çoğu yüz yıldan fazla yaşamıştır. onlarda bozuşma az ve damarları dolu olduğundan ve damarları da geniş olduğundan burun kanaması çok olmuştur. Yaraları az olup, çabuk şifa buluştur. bedenleri kuvvetli, kanları temiz ve yürekleri ateşli olduğundan, çoğu yırtıcı hayvan vasıflarıyle dolmuştur. Güney taraflarının izacı, sıcak şehirler ve mevsimler hükmünde olup, sularının çoğu acı ve tuzlu bulunmuştur. ehlinin başları rutubet maddeleriyle dolu, hisleri illetli, azaları gevşek, iştihaları az, mide ve şehvetleri zayıf müşahede olunmuştur. Yaraları zor şifa bulur. Kadınları, hastalıklarla çocuklarını düşürüp, çocukları az ve hayızları çok olur Cümlesine sara ve çeşitli humma isabet edip, basur istila etmiştir. Hatta otuz yaşını geçen, felçli olup gitmiştir Doğudaki oturulur yerler ki, doğusu açık olan şehirlerin mizacı sahih ve hoş bulunmuştur. Zira yki güneş, o şehirlerin ahalisi üzerin doğup, havalarını ılımlı ve temiz kılmıştır. Batı bölgeleri i doğudakilerin aksi olmuştur. O bölgelerin mizacı, rutubetli ve yoğun kalmıştır. Zira ki batı bölgeleri ahalisi üzerine güneş, gündüzde şule salmaz, ta yükselip etrafı ısıtmadıkça üzerlerine gelmez. Şu halde onların soğuk geceleri ardınca güneş, üzerlerine fecaatle doğup, on an içinde sıcaklığıyle istila ettiğinden, buraların halkı balgamla olmuştur.
Açıklanan yerlerin birini seçip, vatan murat eyleyen seyyahlara gereklidir ki, önce o yerin yükseklik ve alçaklığında, açıklık ve kapalılığında olan özelliklerini ve o şehrin komşusu bulunan dağlar, madenler ve buharların mizaçlarını ve yönlerini bilip; ondan şehir halkının hastalık ve sıhhatle, hazım ve şehvette, güzellik ve surette, ahlak ve sürette, meşrep âdette, mezheb ve iffette haim olan durumlarını tecrübe kılsın. Bundan sonra binalarının dışını; genişliği ve içi yüksek midir, kapı ve pencereleri doğuya açık veya kuzeye dönük müdür, bilsin. Zira ki, binanın şartlarındandır ki , evin içi geniş ve yüksek, kapı ve pencereleri y a doğuya veya kuzeye açık ola. ta ki sabah rüzgârı ve kuzey rüzgârı o eve dola. Onunla ev mamur olup, evdekiler ondan her an hayat ve can bulurlar. Gönülleri hoş olup, bedenleri sıhhat ve âfiyetle kala. şu halde bina işlerinde önemli ve lüzumludur ki, seher yelini ve kuzey rüzgârını evin içine dâhil ve güneşin şuası yerine âsıl ve havasının salahı doğu güneşi ile hâsıl ola. Gerçekte ki, temiz, latif, akıcı, soğuk ve tatlı olan nehirleri, eserek dolaşıp gelen seher yeli ile nedim ve yâr olup, iştiyak ile teneffüs etmek, cana safa, cisme şifa ve kalbe ciladır.
Bu konuları resmeden dairelerin burada toplu olarak verilmesi münasip görülmüştür.

26-BÖLÜM:026:

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Boylam ve enlem daireleri ile yerkürenin satranç ve evleri misali bölünmesini; enlem ve boylamın tayini ile yeryüzünde bulunan beldelerin ve yerlerin yerlerinin ve yönlerinin birbirlerine uzaklık ve yakınlık bakımından nispetlerini; hint dairesiyle zeval çizgisi, itidal çizgisi ve kıble tesbitini; âlemin kutbu tarafında bulunan kutup yıldızının yüksekliği ve alçaklığıyle meridyen derecelerinin mesafe ve miktarını ve bunların bilinmesiyle yerkürenin çapının çevresini ve yüzölçümünü bulmayıp kara ve denizi, ölçü ve seyirle çeşitli noktalarının mesafelerini; dörtte bir oturulan yerin burçlar üçgeniyle yedi gezegene mensup olan belde ve yönlerini; zamanın oniki hayvan üzerinde deveranından yeryüzünde olan tesirleri altı madde ile hakîmâne açıklar ve ortaya koyar.

Birinci Madde

Enlem ve boylam daireleri ile yerkürenin satranç evleri gibi bölünmesini, enlem ve boylamın belirlenmesiyle yeryüzünde olan belde ve yörelerin ve yönlerini, birbirlerine uzaklık ve yakınlık yönüyle nispetlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve geometriciler, yerküre üzerinde onsekiz günyarısı dairesi ve ekvatordan kuzey ve güneye sekiz enlem dairesi resim ve farzedip; her daireyi üçyüzaltmış dereceye bölmüşlerdir. Şu halde günyarısı daireleri ile boylam dereceleri ve ekvatora paralel olan enlem daireleri ile enlem dereceleri belirmenmiş olup, hery iki daire arası onar derece olarak belirlenmiştir. İklim enleminin başlangıcı ve beldenin enlemi, ekvatordan iki tarafa seçilmiş ve itibar olunmuştur. Biri kuzey enlemi, biri güney enlemi bulunmuştur. İklimin başlangıç boylamı ve beldenin başlangıç boylamı itibar olunan batı okyanusunda Halidan adalarının günyarısı dairesi ile (Green Wich meridyeni) güneşitleyici dairenin kesişme noktasından farzolunan beldenin günyarısı dairesiyle güneşitleyici dairenin kesişme noktası arasında, güneşitleyiciden vâki olan yay ile o beldenin boylamı bilinmiştir. Beldenin enlemi, başucu noktası ile güneşitleyici arasında o beldenin günyarısı dairesinde vâki olan yaya ıtlak olunmuştur. Bu beldenin enlemi, gerek güney ve gerek kuzey semtinde olan âlemin kutbunun yüksekliğine ve semt farkı kutbunun düşüşüne eşit bulunmuştur. Bu enlem ve boylam tayiniyle yeryüzünde vâki olan belde ve yörelerin yerleri ve yönleri, birbirlerine uzaklık ve yakınlık yönüyle olan nispetleri yaklaşık olarak bilinmiştir.
İki beldenin birbirinin ne semtinde bulundukları açıktır. Mesela temiz beldeniz Erzurum'un (Grinviç)'ten boylamı, yetmişyedi derecedir. Ekvatordan enlemi, yaklaşık kırk derecedir, denilip; Mısır'ın boylamı altmışüç derece, enlemi otuz derecedir denildiğinde: Mısır, Erzurum'un güney batısı yönünde ve Erzurum, Kahire'nin kuzey doğusu tarafında bulunduğu bilinir. Zira ki,

Mısır'ın boylamı Erzurum'dan eksik olduğundan, batısına ve enlemi eksik olduğundan güneyine düşmesi gerekir. Erzurum'un boylamı, Mısır'ınkinden fazla bulunduğundan, doğusunda ve enlemi dahi fazla olduğundan, kuzeyinde bulunmak gerekir.
iki beldenin arasında bulunan mesafenin uzaklığını bilmek için kaidesi budur ki: Önce bakılır eğer iki beldenin enlemi uygun ve boyları farklı ise; boylamlarının farkı, aralarındaki uzaklığı verir. Erzurum ile Tokat gibi. Eğer iki beldenin boylamı aynı, enlemi farklı bulunsa, bu surette de enlemleri arasındaki farklılık, aralarındaki uzaklığı verir. Erzurum ile Musul gibi. Eğer iki beldenin hem enlemleri ve hem boylamları farklı ise, bu surette aralarındaki uzaklık, dik dik açılı üçgenin kirişi (hypotonuse) olur ki; açının bir kenarı, beldenin günyarısı dairesinden bir aydır. Bir kenara,ı istenen beldenin enlem dairesinden bir yaydır. Onun kirişi bulunan kenar, iki beldenin başucu noktalarından geçen daireden, iki belde arasında vâki olan yaydır. Çünkü bu üç kanattan iki kanadın miktarı malûmumuzdur, o, boylam ve enlem farklarıdır. Şu halde bu iki bilinen kenar ile ve kiriş olan bilinmeyen kenarın miktarını bilmekte kolay yol budur ki: İki bilinen kenarın kareleri toplamının karekökünü alırız ki, bilinmeyen kenarın miktarıdır. İşte iki belde arasındaki uzaklık odur. Mesela Erzurum ile Kahire'nin aralarındaki boylam farkı ondört derece ve elem farkı on derecedir. Ondört ile onun kareleri toplamı ikiyüz doksanaltı hesap olunmuştur. Toplamın kökü yaklaşık olarak onyedi bulunmuştur. Şu halde Erzurum ile Mısır'ın arasının onyedi derece olduğu muhakkak bilinmiştir. Diğerlerini de bu yolla biliriz. Bununla kıble tarafı dahi bulunur. Nitekim bu, o bölümde tafsil olunacaktır. Hepsinin daireleri ise bölümün sonunda verilecektir.

ikinci Madde

Hint dairesi ile zeval çizgisi, itidal çizgisi ve kıble yönünün tesbitini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve geometriciler, Hint filozoflarının icadı bulunan hint dairesinden zeval çizgisi olan günyarısı çizgisini ve itidal çizgisini ve itidal çizgisi olan doğu ve batı çizgisini ve Mekke yönü olan kıble semtini tespit etmişlerdir. Zeval çizgisini ve itidal çizgisini bulmanın bir yolu budur kio Öce yeri öyle düzlersin ki, ortasına su dökülse dört tarafına birden akar. Sonra onda bir daire çizip, merkezinde dik bir çubuk dikersin. Bu, dairenin çapının dörtte biri kadar olmalıdır. Onun dik olduğunu şakül ölçüsüyle veya dairenin çevresinin üç yerinden çubuğun tepesi arası eşit olduğundan bulursun. Zevalden önce gözetlersin, ta ki çubuğun tepesinin gölgesi o daireye girdiğinde, batı semtinden çevreye ulaştığı noktayı nişan edip, zevalden sonra, onun daireden çıkışı vaktinde, doğu tarafından çevreye ulaştığı noktayı işaretle bilirsin. O anda iki nokta arasında dairenin çevresinin kuzeyi bulunan yayı ikiye bölüp, o yarıdan bir düz çizgi çıkarırsın ve merkezden geçirip çevreye değin gidersin. İşte günyarısı çizgisi odur. Çubuğun gölgesi o çizgiden uzaklaştığında, öğle vaktinin başlangıcı olur. Bu çizgi o daireyi ikiye böler. O iki bölümün ortalarından bir düz çizgi çekersin ki, günyarısı çizgisini merkezde dik bir açıyle keser, doğu ve batı çizgisi odur. Bu işlem, en uzun günde daha sıhhatli olur. Zira ki gölgenin girişi

ile çıkışında asla farklılık olmaz. Öteki yolu budur ki: Güneş iki itidal noktasının birine iken, bu durumu tesbit murat olunsa, hemen güneşin ya doğuşunun ya batışının gölgesinin istikameti üzere ufuk noktası paralelinden çıkıp, hint dairesinin merkezine uğrayıp, çevresine ulaşan benzer çizgi, doğu ve batı çizgileridir. Onunla merkezde dik bir açı üzere kesişen çizgi, günyarısı çizgisidir. işte zeval çizgisi odur.
Kıble yönünü bilmek için, çizilmiş hit dairesinin çevresini, üçyüzaltmış bölüme taksim edersin ki, her dörtte biri, doksan bölüm olur. Onu meskûn beldenin ufku farzedip, kıble yönünün onun hangi noktası olduğunu bulursun ki; ona dönük olan Kâbe'ye yönelmiş olursun. Şimdi aranan bu noktayı bilmenin yolu budur ki: Önce Mekke-i Mükerreme'nin boylamı, batı okyanusunda, eskiden mamur, şimdi denizle dolu olan Halidan adalarından yetmişyedi derece olduğunu bilirsin. Ekvator enleminden yirmiiki derece olduğunu bulursun. Bundan sonra meskîn beldenin boylam ve enlemini Halidan adalarından ve ekvatordan alırsın. Eğer beldenin boylamı Mekke'nin boylamı ile eşit gelip, beldenin enlemi, Mekke'nin enleminden fazla olursa, o beldenin kıble semti, günyarısı çizgisinin ufku çevresine ulaştığı güney noktasıdırki, onda namaz kılacak olan, güney noktasına yönelse, doğru kıbleye yönelmiş olur. Şehrimiz Erzurum gibi. Zira ki beldemiz, Mekke-i Mükerremenin, kuzey noktasında vâki olmuştur. Eğer beldenin boylamı Mekke ile aynı olup, enlemi Mekke'den noksan olursa o beldenin kıble semti; günyarısının ufuk çevresine kavuştuğu kuzey noktasıdır. Mekke-i Mükerreme'nin güney noktasında vâki olan Yemen beldesi gibi. Eğer beldenin enlemi, Mekke'ninkiyle aynı olup, boylamı fazla olursa, o beldenin kıble semti, batı ve doğu çizgisinin ufuk çevresine bitişik olduğu batı noktasıdır. Eğer beldenin enlemi, Mekke ile aynı olup, beldenin boylamı Mekke'den eksik gelirse, o beldenin kıble semti, batı ve doğu çizgisinin ufuk çevresine kavuştuğu doğu noktasıdır.
Kıble yönünü bilmenin bir yolu dahi budur ki: Güneş, ikizler burcunun sekizinci derecesinde veya yengeç burcunun yirmiikinci derecesinde bulunduğu günde; Mekke'nin boylamı ile belde arasında olan farkın her onbeş derece mesafesi için bir saat ve her bir derece mesafesi için dört dakika alıp, gözetlersin. Eğer beldenin boylamı Mekke'ninkinden fazla ise, güneş o günde günyarısını alınan dakikalar ve saatler kadar geçtiğinde, çubuğun gölgesi o anda kıble tarafında vâki olmuş bilinir. Beldenin kıblesi gölgenin yönünün hilafına doğru bulunur. Umman beldeleri gibi. Eğer beldenin boylamı, Mekke'den noksan ise, güneşin o günde günyarısına gelmesine alınan saat ve dakikalar kadar kaldığında, çubuğun gölgesi o saatte kıble semti hizasında vâki olur. Kıble yine gölgenin yönünün hilafına gelir. Sudan beldeleri gibi. Zira ki güneş, oniki derecede bulunduğu gün, başucu, Mekkelilere gelir bulunmuştur. Eğer beldenin enlem ve boylamı, Mekke'nin enlem ve boylamından ziyade bulunursa, hint dairesinin çevresi, güney noktasından başlayıp, iki boylamın arasında bulunan fazlalık kadar, batı noktası semtine doğru sayarsın. Kuzey noktasından da batıya o kadar sayıp, iki sonun arasını bir düz çizgi ile birleştirirsin. Zira ki, dairenin merkezi olan farz olunmuş şehrimizden, Mekke-i Mükerreme'nin batısı bulunmuştur. Dairenin batı noktasından, iki enlem arasında bulunan fazlalık miktarı güney noktasına doğru ve doğu noktasından aynı şekilde sayıp, iki sonun arasını yine düz bir çizgi ile bağlarsın. Zira ki, varsaydığımız şehrimizde Mekke- Mükerreme güneye vâki olmuştur. Bu iki muhal çizgi birbiriyle kesişirler. Şimdi dairenin

merkezinden bir çizgi çıkarıp, o kesişme noktasından geçirip, muhite ulaştırırsın ki, kıble semti, o çizginin çevreye birleştiği noktadır.
Onunla güney noktasının arasında ufuk çevresinde bulunan farz olunmuş beldemizin yayı, kıblesinin sapma yayıdır ki, onda namaz kılacak olan, güney noktasından batıya, o yay miktarı sapmış olmak lazımdır. Ta ki, kıbleye yönelmiş ola. Şimdi bu surette kıble semti, güneybatıdır. Acem beldeleri gibi. Eğer beldenin enlem ve boylamı, Mekke'nin enlem ve boylamından eksik bulunursa, belirtilen minval üzere kuzey ve güney noktasından doğu semtine boylam fazlalığı ölçülüp, batı ve doğu noktasından kuzey tarafına enlem fazlalığını sayıp, çizgilerle birleştirip, işlemi tamam edersin. Bu suretin kıble semti kuzeydoğu olur. Habeş beldeleri gibi. Eğer beldenin boylamı, Mekke'nin boylamından eksik, beldenin enlemi, Mekke'inn enleminden fazla olursa kuzey ve güney noktasından doğuya boylam fazlalığını ve batı ve doğu noktasından güneye enlem fazlalığını sayar ve çizgilerle birleştirip, işlemi tamamlarsın. Bu surette kıble semti güneydoğu olur. Rum beldeleri gibi. Eğer beldenin boylamı Mekke'den fazla, enlemi Mekke'den eksik bulunup, kuzey ve güney noktasından batıya boylam fazlalığı ve batı ve doğu noktasından kuzeye enlem fazlalığını sayıp ve çizgilerle birleştirip, işlem tamamlansa; bu surette kıble semti kuzeybatı olur.
Bazı beldelerin enlem ve boylamları bu bölümün sonunda açıklanacaktır.

Üçüncü Madde

Alemin kutbu yakınında bulunan "cedy" adı verilen sâbit yıldızın yükseklik ve alçaklığıyle yer derecelerinin uzaklık miktarını ve onunla yerkürenin daire ve çap ve yüzölçümünü kıyas ile bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve geometriciler, yerkürenin kuşağının ölçüsü ki, denizlerin ve karaların toplamıdır, yaklaşık yirmidörtbin mil olduğu kararlaştırılmıştır. Çapının mesafesi, ona kıyasla, yedibin altıyüz elli mil bulunmuştur. Yarıçapı, üçin sekizyüz onsekiz mil bilinmiştir. Yerkürenin yüzölçümünün tamamı, yaklaşık, yirmibeşbin kere bin ve üçyüzaltmışüçbin altıyüz otuzaltı fersah hesap olunmuştur. Bu kıyas üzere yüksek cisimlerin dahi göklere uzaklıkları belirlenmiştir. Alemin merkezinden ay feleğinin alt yüzeyinin uzaklığı yukarıda açıklandığı üzere, yaklaşık otuziki yeryarıçapı kadar olduğu dört orantı kaidesiyle dahi zabtolunmuştur. Çünkü feleklerde ve yer üzerinde sipat ve farz olunan dairelerin hepsi, üçyüzaltmış dereceye ve her bir derece altmış dakikaya bölünmüştür. Şu halde yerkürenin bir derece mesafesi kaç mil yer olur? Onu belirlemek için geometriciler nice sahrada kıyas ve yüzölçümü alıp, bir derece yeri, altmışaltı mil ve üç bölü iki mil bulmuşlardır.Bu kıyası o yolla yapmışlardır ki; sonsuz bir sahranın bir yerinde, bir işaret nasb edip, geceleyin onda cedy yıldızı ki, ona sâbit ve demir kazık derler. Onun yüksekliğini rubu' ve üsturlap ile almışlardı. şimdi o yerden iki taife düz bir hat üzere hareket edip; bir taife güney noktasına doğru gidip, biri kuzey noktasına doğru gelmişlerdir. Gece oldukça o iki taife cedy (demir kazık, kutup) yıldızının yüksekliğini alıp, gündüz oldukça düz olarak yola devam etmişlerdir. Sabit yıldızları belirli yerdeki yüksekliğinden güneye gidenlere bir derece noksan, kuzeye gidenlere bir derece fazla

olmakla, farklılık gösterdiği iki yerde durmuşlardır. Her irinde bir işaret dikip, iki taraftan üç işaret arasını ölçüp, iki mesafeyi eşit olarak altmışaltı tam üçte iki mil yer bulmuşlardır. Sonra o iki taife, o iki yerin farkından yine kuzey ve güney dosdoğru gidip, o işaretler arasının ölçülen milleri sayısınca mesafe ölçüp, nihayette kalmışlardır. Gece olduğunda, her iki taife yıldızın yüksekliğini almışlardır. Yine tamamen birer derece yükselme ve alçalma ile farkını bulmuşlardır. O zaman altmışaltı tam üçte iki mil, üçyüzaltmışa çarpmakla dairenin tamamına, ondan çapa, ondan yarıçapa ve ondan şüphesiz yerkürenin yüzölçümünün tamamına vâkıf olmuşlardır. Aynı kıyasa birçok ülkelerde aynı sonuca varmışlardır.

Dördüncü Madde

Kara ve denizi ölçme ve seyr ile mesafelerinin cüzlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, astronomlar ve geometriciler ittifak ile demişlerdir ki: Bu yer unsuru her şeyiyle bir tek küre yani bir yuvarlak top şeklinde olup, boylam ve enlem olarak yani gerek batıdan doğuya ve gerek güneyden kuzeye, ortasında kuşak misali farzolunan daire, üçyüzaltmış dereceye bölünmüştür. Geometriciler; mesafesi üzere yeryüzü dümdüz dağsız, vâdisiz farzıyla yerin bir derecesi yirmiiki fersahta ziyadece bulunmuştur. Her fersah üç il ve her il üçbin zira ve her zira otuziki parmak ve her parmak altı arpa -biri dik biri yan sıralanarak- takdir olunmuştur. Şu halde bu takdirce yerin bir derecesi altmışaltı tam üçte iki mil bilinmiştir. Zira hesabıyle bir fersah yer dokuzbin ziar bulunmuştur. Yerin bir derecesi, yaya yürüyüşle, üç merhale kılınmıştır. Bir merhale yedibuçuk fersah mesafe belirlenmiştir. Bir fersah, bir yürüyüş adımı ile bir saatte kat olunduğu tecrübe kılınmıştır. Şu halde bir günde kat olunan mesafe, yirmiikibuçuk mil bulunmuştur. Yerin bir derecesi mesafesi, tamam yüzbin adım ve her bir adım dört ayak ve her yaak onaltışar parmak hesap olunmuştur. Okyanusun kenarlarında ve körfezlerinde ve karada olan küçük denizlerde bulunan gemilerin, orta bir yüzüşle bir güne altmış milden ziyade deniz mesafesi kat olunup; denizciler katında bir mecra tabiriyle bir derece yer takdir olunmuştur.
Kervan hareketi ve askerî yürüyüşle bir eyr derecesi üç merhaleye bölünmüştür. Mesela Erzurum'dan bir günde Nendiban köyüne hareket etmek gibi, itibar olunmuştur. Eğer yürüyüş ve hareket bundan hızlı olursa, ona orta yürüyüş derler. Bir yer derecesi onunla iki merhale bulunmuştur. Mesela bir atlının Erzurum'dan bir günde Aşkale'ye yürüyüşü gibi, kıyas olunmuştur. Eğer hareket ve yürüyüş bundan daha süratli olursa, yerin bir derecesi onunla bir merhale olup, mesela şehrimizden bir günde yaklaşık Karakulak'a varmak gibi, tahmin olunmuştur. Şu halde birinci kısımda üçtebir derece, ikinci kısımda yarım derece, üçüncü kısımda tamam bir derece bir güne kat olunur, bulunmuştur. Velhasıl, top zeminin bir derece mesafesi, bu hesap üzere yüzbin adımdır, artık değildir. İkiyüzbin ziradan ziyade değildir. Zira ki bir zira iki ayakır ki, yarım adımdır. Bu kaideye göre zihin akıl sahiplerine, toprak ve sudan ibaret olan top zemini, dağları ve denizleri hesaba katmadan, düz bi çizgi üzere yürüyüşle ne kadar zamanda dolaşılacağı ortaya çıkmıştır. Mesela temiz beldemiz Erzurum'dan yerküreyi dolaşmak niyetiyle bir kimse batıya doğru hareketle, Tokat'tan Anadolu'dan

ve İstanbul'dan,Rumelinden, Firenkistan'dan geçerek, yeni dünyadan dolayıp, güneşin yürüyüşüne uyarak, Çin ve Maçin'e ulaşır. Buradan Hit, Sint ve Türkistandan, Semerkant, Buhara ve Turan'dan geçerek Şirvan denizinin güney yarısından geçmekle, Gence ve Revan eyaletlerinden yine şehrimiz Erzurum'a ulaşır. Böylece muradı hâsıl olur. Bir kimse bize nispetle batıdan gidip, doğudan gelmiş olur. Bunun gibi top zemini enlemler doğrultusunda dolaşmak isteyen kimse, şehrimiz Erzurum'dan çıkıp, kuzeye azimetle Karadeniz'in doğu sahilinden, Fas, Abaza ve Azak'tan, moskova diyarından, yeni keşfolunan Növözemle yerlerinden geçer ve güneş kuzey burçlarında iken, kuzey kutbu altından geçmekle bize nisbet taban tabana ve yeraltından yürüyerek, güneş güney burçlarına vardığında, güney kutba ulaşır. Buradan okyanusla geçer ve Habeş memleketinden, Yemen'den, Mekke-i Mükerremie'den, Medine-i Münevvere'den ve çölden geçip Musul'dan yine temiz beldemiz Erzurum'a ulaşır. Bu kimse kuzeyden gidip, güneyden gelmiş olur. Bu takdirce top zemimi enlem ve boylam doğrultusuyla yürüyüp dolaşmak, mutedil bir yürüyüşle olursa, tamamen devri, binseksen konak olur; atlı yürüyüş gibi, seri olursa yediyüzyirmi konak olur. Ulak gibi çok hızlı yürünürse, üçyüzaltmış günde tamamen top zemin düz bir çizgi üzere ulaşılmak ve yürümek mümkündür demişlerdir.

<u>Beşinci Madde</u>

Dörtte bir oturulur yerin burçlar üçgeni ile yedi gezegene mensup olan belde
ve yönlerini, âhalisinin tavır ve sıfatlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, İslâm filozofları, bu oluşum ve bozuşum âlemi içinde câri olan durumlar ve eserler hakikatte Allah'ın tesiriyle olduğunu ispat edip demişlerdir ki: Esîrî cisimler, felekî konumlar, unsurlar âleminde Hak'kın emriyle tesir eder. Halbuki hakiki müessir ancak Rabblerin Rabbidir. Yıldızlar ve felekler aletler misalidir ve sebebdir. Bu unsurların ve bileşiklerin feleklere ve yıldızlara bağlantısı ve intisabı vardır. Yedi iklim hakikatte anlatılan tertip üzere, yedi gezegene mensup olduğundan gayri, memleketlerin ve beldelerin her biriyle oniki burç arasında alâka ve bağlantı ispat olunmuştur. Bu alâka, beldelerin burçlar üçgenine nispeti bulunmuştur. Burçlar üçlüleri yukarıda kendi bölümünde tafsil olunup, dört üçlü bulunmuştur. Birincisi, kuzeydeki ateşsel erkek burçlardır. Yönlerde kuzeyle dübür arası buna nispet olunmuştur. Bu erkek burçlar; güneş, müşteri ve merih olduğundan, bu üçlünün müdebbiri gündüz güneş, gece müşteridir. İkinci üç burç, güneyde topraksal ve dişidir. Yönlerden güneyle Saba arası buna mensup bulunmuştur. Bunlar; zühre, zühal ve utarit olduğundan, bu üçlünü müdebbiri gündüz zühre, gece utarittir. Üçüncü üçlü doğuda, havahi ve erkektir. Kuzeyle Saba arası buna nispet kılınmıştır. Bunlar, ühal ve utarit olduğundan, bu üçlünün müdebbiri gündüz zühal, gece utarittir. Dördüncü üçlü, batıda, suya mensup ve dişidir. Güneş ile dübür arası buna nispet kılınmıştır. Bunlar; zühre ve ay olduğundan, bu üçlünün müdebbiri gündüz zühre, gece aydır. Bunun gibi dörtte ybir meskûn dahi burçlar üçlülerine benzer dört kısım itibar olunup, her bir kısım bir üçlüye nispet kılınmıştır. Birinci kısım, Avrupa namıyla isimlendirilen batı ve kuzey arası olduğundan önceki üçlüye mensup bulunmuştur. Burada oturanlar, önceki üçlüde olan riyaset sebebiyle işlerin çoğunda akıcı ve

serkeş görünmüştür. Çoğunluğu, silah kullanmaya ve siyasete yönelik, yorgunluk ve meşakkate dayanıklı, lâtif ve temiz bulunmuştur. Çünkü gece müşteri ve merih tedbirde müşterektir. Üçlünün önceki parçaları erkek, sonraki parçaları dişidir Bu kavim ya çoğunca kadınları emrinde gaflet üzere olup, gayretli olmazlar. Kadınlardan ziyade oğlanlara sevgi duyup, günah bilmezler. Özellikle İngiliz ve Nemçe koç urcuna ve merihe benzerdir. Onun için sâkinleri vahşî ve mütehavvin olup, ahlâkı yırtıcı hayvan ahlakına eğilimlidir. Roma, Fransa aslan burcunda ve güneşe nispet olunmuştur. Bu sebebten halkının çoğu riyaset ehli bulunmuştur. İspanya ve Portekiz, yay ile müşteriye mensuptur. Onun için ahalisi genellikle ahlaklı, temiz ve sevimlidir. Bunlardan sonra meskûn bölümün ortasına yakın olan Rumeli ve İstanbul çevresi, Girit, Kıbrıs ve küçük Asya sahilleri yani Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz nihayetleri arası, gerçi üçlünün evveline dahildir, lâkin ikinci üçlüye benzerdir. Şu halde bunların tedbirinde zühre ve utarit müşterek olduğundan, sâkinlerinin çoğu siyasetçi, riyaset ehli, anlayışlı firasete mail, ilim ve öğrenmeye meyyal olup, birbirine yakın ve sağlam mizaçlı, lâtif suretli ve sirette mutedil bulunmuştur. Yöneticisi zühre olduğundan, musikiyi sevip ondan lezzet alırlar. Aşık meşrep ve dost canlısı olurlar. Özellikle İstanbul, oğlak burcu ile zühal yıldızına benzer. Onun için büyükleri mülk ve riyasete nâil oluşturlar.
İkinci kısım, asya nâmıyle isimlendirilmiştir. O doğu ve güney arası olduğundan onun beldeleri ikinci üçlüye nispet kılınmıştır. Çünkü bu üçlünün müdebbiri, gündüz zühal ve zühredir. Orada oturanlar bu gezegenlere çok itibar eder bulunmuştur. Zühre yıldızına benzeşme iktizasınca bunlarda, sema ve raks, hareket ve cima, kadınlara hırs ve muhabbet galip olup, elbise ve yaygılarında nakış ve süse tâlip, bedeneri tedbirinde, refahet ve şehvete rağbet edici olmuşlardır. Erkeklere meyl etmeyip, kadınlara benzemeye özenip, büyük iltifat ve rağbet kılmışlardır. Mizaç ve tabiatlarında hararet üstün bulunmuştur. Lâkin tedbirde zühalin iştiraki iktiza eder ki, nefesleri müessir ve güçlü, yürekleri şecaatli ve şiddetli, vehimleri yüksek ola. Bu kısmın bu üçlüye genel benzerliğinin hükmü budur. Lâkin cüzlerinin tek tek nispetleri hükümleri bu tarz iledir ki: Acem beldeleri, boğa burcu ve zühreye mensup olduğu için, halkının çoğu nakışlı elbise giyip, evlerinde nakışlı yaygılar sermişlerdir. Hatta gömlekleri dahi sade değildir. Fırat ile Dicle arası ve Bağdat çevresi başak burcuna ve utarite; Yemen ve Arap yarımadasının tümü önceki üçlüye benzer kılınmıştır. Şu halde bunların müdebbiri, müşteri, merih ve utarit bulunmuştur. Onun için halkının çoğu üstün ve tüccar olmuştur. Hile, tuzak, tembellik, ağır davranma onlarına şanına gelmiştir. Arabistanın mamur yerleri yay ile müşteriye mensup olduğundan, o diyarın çoğu rahatlık üzere olmuştur.
Üçüncü kısım, Saksonya ismi verilen doğu ve kuzey semti bulunmuştur. Bu kısım üçüncü üçlüye mensup kılınmıştır. Gürcistan, Dağıstan, Maveraünnehir yani Türkistan Hıta ve Hotan memleketleri ve Tataristan bu kısımda kılınmıştır. Bunun müdebbiri zühal, müşteri ve utarit olduğundan, halkının çoğu halim, selim, hikmetli ve fıtnet dolu, temiz ve iffetli müşahede olunmuştur. Özellikle Azerbaycan memleketleri ikizler ve utarite mensup olduğunda halkının çoğu hareket, mazarrat ve hıyanet üzere bulunmuştur. Maveraünnehr semtleri kova ve zühale mensup olduğundan, halkının çoğu vahşî ve gaddar bilinmiştir.
Dördüncü kısım, Afrika ismi verilen batı ve güney arasındadır. Bu kısım

dördüncü üçlüye mensup bulunmuştur. Bunun beldeleri olan Mısır, Sudran ve Mağrip kendi misali bulunmuştur. Çünkü bu üçlünün tedbirinde gündüz, merih ve zühre müşterektir. Halkının meliklerinin işlerine kadınları müdahalede geri kalmaz. Erkek ve kadın çoğu işlerde karışık olup, bir kadını birkaç kimse zevce edinip, erkekleri de kadın kıyafetinde gezerler. Çoğu kâhin ve remilci olup azarlar. Özellikle Akdeniz sahilleri yengeç ve aya mensup olup, halkının çoğu tüccar bulunmuştur. Diyarları yeterlilik ve rahat üzere olduğu bilinmiştir. Uzak batı ülkeleri akrep ve merihe mensup olduğundan, halkının ahlakı yırtıcı hayvanlara benzeyip, çoğunca husumet edip, birbirini öldürmekten korkmazlar. Sait ve Habeş memleketleri, tedbirinde zühal, müşteri ve utarit müşterek olduğundan, o diyarın halkı muhtelif gelenekler üzere olup, ölülerini tazim ederler. Dışarıdan gelen hâkimlere tâbi ve teslim olurlar. Kadınlara fazla rağbet edip, cimaa çok hırslı ve meşgul olurlar. Bunların zayıf nefislileri korkak ve alçak bir kavimdir. Özellikle Mısır ve İskenderiye ikizlere ve utarite mensup olduğundan, halkının çoğu, idrak ve anlayış sahibi olup, gizli sırlar çıkarmaya ve garip ilimleri öğrenmeye oldukça eğilimli bulunmuştur. Habeş memleketleri ve ortaları kova ile zühale mensup olduğundan halkı balık yemeyi sever. Yaşayış ve içkileri hayvanlar gibidir. Her şeyi bir sebebe bağlı olarak yaratan Allah münezzehtir.

Altıncı Madde

Zamanın, oniki hayvan üzere dönüp, her sene birine benzemeyle değişmesinden yeryüzünde olan tesirlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, Hindistan filozofarı, zamanın oniki hayvan üzerine deveran edip, yılda birini ahlakıyle nitelenip, cihandakilere böyle Hak'kın emriyle sirayeteni bulup, tecrübe ve sınama ile tesirlerini hükümlerini ispat etmişlerdir. Türkistan ahalisi genellikle ona itibar edip, hükümleriyle gitmişlerdir. Onun için zamanın hükümlerini "Türkistan Senesi" ismiyle adlandırmışlardır. Şimdi zamanın hükümlerini açıklayan manzumemiz bunda yazılmak münasip görülmüştür.

NAZM

Allah adı hoş işler evveldir
Her dem Allah diyen kişi velîdir
Hamd lillah dahi salat ve selam
Fahr-ı kavneyn ve âline be-devam
Bade ism-i ilah ve hamd ve salat
Sal-i Türk oldu seksenüç ebyat
Hakkı der sal-i Türkü nazm ettim
Nisbet-i hüküm remzine yettim
Cümle ahkâmı sali Türkanı
Hükema mezhebince bil anı
Hükema kavlin itimad edemem
Hem de küllî yala deyip gidemem
Ekser ahvale vâkıf olmuşlar
Akl ile tecrübe ile bulmuşlar
Sal-i Türkan ki devr-i daimdir
Oniki canvar huyuyle revam

Muttasıl ola cümle halk-ı zaman
Faredir pes bakarla kaplandır
Sonra tavşan sinekle yılandır
Andan attır ganemle maymundur
Mürugdan sekle huk ol oyundur
binyüzaltmışbeş oldu çünki bu yıl
ikibin altmoşüçte rumî yıl
Mah-a âzerdle bir muharrem hem
Sal-i hicrin birini tarh et o dem
Bilmek istersen olduğun sali
Nisbeti kangı canavar hali
bak bu tarih-i hicrette o zal
Vâki olan sinin-i rumien al
Ol üç sali tarh kıl be neşat
Sonra onikişer edip iskat
Kaç sene kalsa fareden başla
Bir sene her birine bağışla
Kangı hayvanda âhir olsa heman
Ol yılın hâkimidir ol hayvan
Yıldır üç fal ve evveli dört ay
Dört ay ortası dört ay âhiri say
Sal-i şemsiledir çün nisbet-i hal
ibtida-yı hameldir ol sal
Bulsa bir kimse doğduğu sali
Bilinir tab' ve huy ve ahvali
Çün gelir sal-i fare hoşluk ola
Evsat-ı salde çok yağışlık ola
Ahir-i salde fitneler uyanır
Cenk olur niceler deme boyanır
Kışıdır hem dıraz hem sırma
Fareler gılleyi eder yağma
Doğsa mevlüt fi evail-i sal
Zeyrek olur ziyade hûb hısal
ol yılın evasıtında doğsa veled
Dediler ol yalancıdır huyu bed
Ahir-i salde doğa bed kerdar
Olur ol husut hem mekkar
Çün bakar sali gelse bimari
Çoğ olur hem sudadan zari
Fitnelerden mülük olur gamnâk
Çappâ nevine erişe helak
Kışı müşted olur dahi kütah
Meyveler hem soğuktan ola tebah
Ol salde doğsa kız ya oğul
Gayriler işine olur meşgul
Evsatında doğan olur pür nur
Zeyrek ve huyruy ve hem mesrur
Ahir-i salde doğsa peyveste
Gönlü gamlı olur teni hasta
Çünkü kaplan yılı gelir be te'ab
Halka düşer adavet ile gazab

Nasa çok nakz-ı had olur pişe
Pes düşer cümle havf ve teşvişe
ihtilaf-ı mülük olur o zaman
Isıran canavar çok olur ol an
Zelzele ola bazı sahrada
Keştiye âfet ere deryada
Kışı kısa ziyade soğuk ola
Gözler nehirler suyu çok ola
Ol yılın evvelde doğan uşak
Ali himmetlidir yüzü yumuşak
Evasıtında doğarsa kâmil olur
Ahirinde cebban ve kâhin olur
Çünkü tavşan yılı olur vüsat
Çoğ olur meyvelerle her nimet
Sulh ile dola hep zemin ve zaman
Halk sıhhatle bula emn ve eman
Hoş kışı mutedil baharı bahar
Yazı yaz çar fazlı hub ve nigâr
Ol salde doğsa malı olur
Bed huy olur velî vefalı olur
Evasıtında doğan olur yahşi
Ahii mükesser ola hem vahşi
Çünkü mahi yılı gelir bisyar
Ola harb ile fitneer bîdar
Kendüm ve cüv çoğ ola hem erzan
Kim kesir ola berf ile baran
Kışı gayte dıraz olur hem serd
Kim ziyan eyleye ağçalara berd
Ol yılın evveli doğan nâçar
Ahmak ve bed güher olur ber kâr
Evsatında doğan halim ola nerm
ahiri bed huy ola hem bî şerm
Çok gelir nevbetiyle sal-i yılan
AHer taamın ola bahası giran
Kışı gayetle nerm ve kısa olur
Kaht olup her gönülde gussa olur
Ol sal doğan olur hâmuş
Bil ki sözleri hem işleri hoş
Evsatı doğan oa bed etvar
Ahiri ber şekl olur bed kâr
Çün gelir sal-i esb ba şer ve şur
Eyleye cenk ve harb ve fitne zuhur
Sayfi hoşzer' ve gılle çoğ ola p[1]ak
Çar paya erişe renc ve helak
Kışı nerm ve dıraz olur gayet
Erişe meyve cinsine âfet
ol say doğan çeker zahmet
Hem olur pür muhabbet ve hikmet
Evsatı yahşi işlidiry hoş huy
Ahiri gamlı bed huy ve bed guy
Çünkü Sal-i ganem gelür gamnak

Keştiler bahr içinde bula helak
Harb olur sürat ile sulhü bulur
Hayr olur sürat ile sulhü bulur
Hayr ve ihsana say' eden çoğ olur
Kışı nerm ve dıraz olur vâki
Ol sal doğan olur nâfi
Evsatında doğandır âsude
Ahir olur pelid ve fersude
Çünkü maymun yılı gelir hayırsız
Çoğ olur yankesici hem pîrsiz
Ol sene halka çok sitemler olur
Hastalık eşter ile esbi bulur
Kışı gayet kasîr ve soğuk ola
Ineb az dişiyle yiyiciler çok ola
ol sal doğan olur bed ruy
Lik handan ve şad olur hoş ruy
Evsatında doğarsa olur hasud
Ahirinde doğar olur bî sud
Sal-i mürg olsa hastalık yoğ ola
Gılle erzan ve meyveler çoğ ola
kışı nerm ve dıraz olur gyaet
Hamile zenlere erer âfet
Ol sal doğanda hüsn ve cemal
Olur az kısmeti fakir'ül-hal
Evsatı müezzi halk ona düşman
Ahiridir sehi sever mihman
Çünkü it sali gelse gılle ve nan
Hem aziz ola hem bahası giran
Çoğ olur mevt ve katl-i insanî
Hem de düzd ve muhil ve şeştanî
Kış hafif ola meyveler hem ucuz
kışınde emn ve eman olur şeb ve ruz
Ol salde doğa kız ya oğul
Ola her guy ve hem haris ve ekül
Evsatında doğan eder gavga
Ahirinde kanaat ee vefa
Çün gelir sal-i huk olur hasta
Emir ve ayan şehr peyveste
Padişahlar aralarına hilaf
Vâki olup çoğ ola cenk ve mesaf
Çoğ olur hınta ve şair kalil
Afet eyler darıya hem tacil
Halk yerden yere kona ve göçe
Hem reaya müşevveş ola kaça
Çoğ olur onda düzd tarraran
Ola kış nerm hem dıraz o zaman
O salde doğsa bir ferzend
Olur ol tez gûy ve hîş pesend
Evsatında doğarsa kâzib olur
Ahirinde halim ve ragıp olur.
Hem olur sal-i fare devr-i zaman

Hoş bu tertip ile eder deveran
Halkı fehm eyledinse ey Hakkı
Masivayı yok eyle bul Hak'kı
(Allah adı, hoş işlerin evvelidir. Her dem Allah diyen kişi velîdir. Hamd Allah için salat ve selam, iki cihanın fahri ve onun âline olsun devamlı. Allah adından, Allah'a hamd ve peygambere salattan sonra; Türk yılı seksenüç beyit oldu.
Hakkı der: Türk senesini nazmettim ve hükmüne nispet edip, remzine yettim. Türklerin senesinin bütün hükümlerini filozoflar mezhebince bil. Filozofların sözüne itamat edemem, fakat hepsi de yalandır deyip gidemem. Onlar durumların çoğuna vâkf olmuşlar. Bunları akıl ve tecrübe ile bulmuşlar.
Türkleri senesi, sürekli devreder ve oniki canavar huyla akıp gider. Zamanın halkı hep ona bağlıdır. Bu oniki hayvan: Faredir, inektir, kaplandır, tavşandır, sinektir, yılandır, attır, koyundur, maymundur, kuştur, köpektir, domuz eniğidir.
Binyüz altmışbeş oldu şimdi bu yıl. Rumî yıl ise ikibi altmışüçtür. Mart ayında altmışdörttü. Otuzüç yılda bir yıl eksilir.
Mart ile muharrem aynı zamana rastlasa; o zaman hicrî yılın birini çıkar. Eğer bilmek itersen hangi senede olduğunu ve hangi canavara nispet olduğunu: Bak o hicrî tarihte, o sene, rumî senelerden hangisine düşer. O üç seneyi çıkar sonra onikişere bölerek düş. Kaç sene kaldıysa fareden başla, her oniki yseneye karşılık bir seneyi at. Hangi hayvanda son bulursa, o yılın hâkimi o hayvandır.
Yıl üç mevsimdir. Her mevsim dört aydır. Durumun nispeti güneş senesiyledir. Senenin başı ise koç burcunun evvelidir. Bir kimse doğduğu yılı bulursa, tabiati, huyu ve durumları bilinir.
Fare senesi gelince hoşluk olur. Sene ortasında çok yağış olur. Sene sonunda fitneler uyanır. Cek olur, niceleri kana boyanır. Kış, hem uzun hem soğuk olur. Fareler buğdayı yağma eder. Senenin başlarında doğanlar zeki ve iyi huylu olurlar. O yılın ortasında doğanlar, kötü huylu ve yalancıdırlar. Sene sonunda doğanlar, kötü işli, haset ve düzenbaz olurlar.
inek senesi gelince: Hastalık çok olur, baş ağrısı artar. Fitnelerden dolayı melikler gamlı olurlar. Dört ayaklılara helak erişir. Kışı şiddetli ve kısa olur. Meyveler soğuktan mahvolur. O sene doğan kızlar, oğlanlar, başkalarını işiyle meşgul olurlar. Senenin ortasında doğan, nurlu, zeyrek, güzel yüzlü ve mesrur olur. Senenin sonunda doğan, gönlü gamlı ve teni hasta olur.
Kaplan yılı gelince: Halka düşmanlıkla öfke düşer. Zenaatkârların çoğu insanlara verdiği sözde durmazlar. Herkes korku ve karışıklığa düşer. Melikler arasında ihtilaf olur. Isıran canavar çok olur o zaman. Bazı yerlerde zelzele olur. Denizlerde gemiler âfet erer. Kış çok soğuk olur. Gözler ve nehirlerin suyu çok olur. Ortasında doğan, olgun olur. Sonunda doğan peynirci ve tembel olur.
Tavşan yılı geniş olur. Meyveler ve her nimet çok olur. Her yerde sulh olur. Halk emniyet içinde sıhhat bulur. Kışı hoş ve ılımlı, baharı bahar, yazı yaz olur. Dört mevsim de sevimli ve sevgilidir. O yıl doğanın malı olur, kötü huylu fakat vefalı olur. Ortasında doğan yahşidir. Sonunda doğan kırıcı ve vahşi olur.
Balık yılı gelir Çok harb olur ve fitneler uyanır. Buğday arpa çok olur. Kar ve yağmur çok olur. Kışı uzun ve sert olur. Ağaçlara soğuk zarar verir.

O senenin evvelinde doğan, çaresiz, ahmak, kötü huylu ve kötü işlidir. Ortasında doğan halim ve yumuşak olur. Sonunda doğan ötü huylu ve utanmaz olur.
Yılan yılı geldiğinde: Yiyecekleri fiyatı artar. Kış oldukça kısa ve yumuşak olur. Kıtlık olur, gönüllerde gussa olur. o sene doğan, sessiz olur. Aynı zamanda bilgili ve sözleri hoş olur. Ortasında doğan, kötü tavırlı olur. Sonunda doğa kötü şekilli ve kötü işli olur.
At yılı, kötülük ve karışıklıkla gelince: Cenk, harb ve fitne ortaya çıkar. Yazı hoştur. Eki ve buğday çok ve temiz olur. Dört ayaklılara illet ve helak erer. Kışı oldukça yumuşak ve uzun olur. Meyvelere âfet erişir. Sene başında doğan, zahmet çeker, aynı zamanda muhabbet ve hikmet dolu olur. Ortasında doğan, güzel işli ve hoş huyludur. Sonunda doğan, gamı, kötü huylu ve kötü sözlü olur.
Koyun yılı gamlı olarak gelince: Denizde gemiler helak olur. Harb olur, hemen sulh olur. Hayır ve ihsana çalışan çok olur. Kışı yumuşak ve uzun olur. O sene doğan faydalı olur. Ortasında doğan, âsude olur. Sonunda doğan, kötü ve donuk olur.
Maymun yılı gelince: Hayırsız ve yankesici çok olur. O yıl halka çok sitemler olur. Deve ve atlar hastalanır. Kışı gayet kısa ve soğuk olur. Üzüm az, fakat yiyicisi çok olur. O sene doğan, kötü yüzlü olur, fakat güler yüzlü ve iyi huylu olur. Ortasında doğan, hasetçi olur. Sonunda doğan, faydasız olur.
Kuş senesi olunca: Hastalık yok olur, bolluk ve meyve çok olur. Kışı yumuşak ve oldukça uzun olur. Hâmile kadınlara hep âfet erer. O sene doğan iyi ve güzel olur, kısmeti az, hali fakir olur. Ortasında doğan, eza edici olur ve halk ona düşmandır. Sonunda doğan, cömert ve misafirperverdir.
Köpek yılı gelince: Buğday ve ekmek hem kıymetli, hem pahalı olur. Cinayet ve ölüm çok olur. Hırsızlık, hile ve şeytanlık artar. Kış hafif olur, meyveler ucuz olur. Kışın gece-gündüz emniyet olur. O sene doğan kız veya oğul, kötü sözlü, hırslı ve obur olur. ortasında doğan, kavga eder. Sonunda doğan vefalı ve kanaatlı olur.
Tavuk yılı gelince: Başkan ve şehrin ileri gelenleri hep hasta olur. Padişahlar arasına anlaşmazlı düşer, savaş çok olur. Buğday çok olur, arpa az. Darıya âfet dokunur. Halk yerden yere konar ve göçer. Reaya karışır ve kaçar. Hırsız ve soyguncu çok olur. Kış ılık ve uzundur. O seni doğan oğlan, çabuk konuşur ve kendini beğenmiş olur. Ortasında doğan, yalancı olur. Sonunda doğan, halim ve istekli olur.
Zamanın dönüşü yine fare yılına gelir. Bu düzen ile denir. Halkı anladınsa ey Hakkı! Masivâyı yok anla; Hak'kı bul.)
(Sal: Yıl, sene, Sal-i Türkân: Türklerin yılı. Ganem: Koyun. Müruğ: Kuş. Sek: Köpek. Huk: Domuz eniği. Mah-ı âzer: Mart ayı. Çâr: Dört. Tedahül: Geri kalma, gecikme. Tarh: Çıkarma. Sinin: Seneler. Be: İle. Neşat: Sevinç. Fasl: Mevsim. Sal-i şems: Güneş yılı. İbtida: Başlangıç. Hamel: Koş burcu. Evsat: Orta. Dem: Kan. Dıraz: Uzun. Serma: Soğuk. Gılle: Buğday, Fi evail-i sal: Seneni başlarında. Red: Kötü. Bed kerdâr: kötü işli. Mekkar, Düzenci. Bakar: İnek. Bimar: Hastalık, Mülük: meliker. Çâr pâ: Dört ayaklı. Müşted: Şiddetli. Kütah: Kısa. Tebah: Mahvolma. Hub ruy: Sevimli yüzlü. Peyveste: Daima, Teab: Yorgunluk. Adavet: Düşmanlık. Nakz-ı ahd: Ahdi bozma. Pişe: Sanat. Keşti: Gemi. Mükes-mükesser: Kırılış. Mahi: Balık. Bîdar: Uyanık. Kendüm: Buğday. Cüv: Arpa. Erzan: Bolluk. Kesir: Çok. Berf: Kar. Baran: Yağmur. Berd: Soğuk. Nerm: Yumuşak. Bî şerm: Utanmaz. Giran: Ağır. Kaht:

Kıtlık. Hâmuş: Sessiz. Esb: At. Şer ve şur: Kötülük ve karışıklık. Sayf: Yaz. Zer': Ekin. Renc: Sızı. Bed guy: Kötü sözlü. Say': Çalışma. Pelid: Rezil. Fersûde: Donuk. Eşter: Deve. Kasîr: Kısa. İneb: Üzüm Bî sud: Faydasız. Zen: Kadın. Müezzi: İnciten, Sehi: Cömert. Mihman: Misafir. Nan: Ekmek. Mevt: Ölüm. Düzd, Hırsızlık. Muhil: Hile. Şeb: Gece. Ruz: Gündüz. Ekûl: Obur. Mesaf: Harb safları. Hınta: Buğday. Şair: Arpa. Kalil: Az. Müşevveş: Düzensiz. Tarraran: Soyguncular. Ferzend: Oğul. Hiş pesend: Kendini beğenmiş. Kâzib: Yalancı. Fehm: Anlama.)
Ey aziz, malûm olsun ki, bu makamda, eski astronomi ilmini bu miktar açıklama ile yetinilip; beldelerin enlem ve boylamı ve çizilmiş daireleri, küre yüzeyi gereği üzere tasvir olunmuştur. Başlangıç meridyeni Halidan adalarından (Girinviç), başlangıç enlemi ekvatordan itibar olunup, tertip ve tanzim olunmuştur.

27-BÖLÜM:027:

DOKUZUNCU BÖLÜM

Yeni astronominin şöhret bulduğunu, kaidelerinin kolay ve muhtasar olduğunu; yerin dönüşüle hareket kıldığını ve yerin ekseninin, âlemin eksenine paralel ve kutbuna karşı olduğunu; yeni astronomların bunu ispat ettiğini; gezegenlerin bu astronomiye nispetle duyduğunu, geri döndügünü ve düz gittiğini; bu yeni astronomiye itirazlar olup, hepsine cevap verildiğini; feleklerin tabiatlarinde astronomların ihtilaf kıldığını dokuz madde ile açıklar.

Birinci Madde

Yeni astronominin şöhret bulup itibar kazandığını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozof ve astronom olan eski ve yeni bilginler, esiri cisim küreleri (felekler) ve unsurî cisimlerden (dört unsur) ibaret olan âlem küresinin yapı ve mahiyetini, konumlarını tertibini ve tavırlarını; hareket ve duruş halindeki keyfiyetlerini; sair gizli durumlarını açıkladıklarında iki görüşe ayrılmışlardır. Filozofların çoğunluğunun isabetli görüşleri üzere birini seçip onda karar etmeleriyle, eski astronomi nâmiyle şöhret bulmuştur. Bu görüşü seçen eski astronomidir ki, kendini tanımak ve Alah'ın yarattıklarını düşünmek için bu "Marifetnâme" de buraya gelinceye dek, yazılmış ve açıklanmıştır.
İkinci görüşe meyl ve rağbet eden filozofların görüşlerine göre: Ateşten ibaret olan güneşi, bütün unsurların en mükemmeli, bütün cisimlerin merkezi olmak üzere, âlemin merkezinde hareketsiz durup topzemini, güneşin çevresinde gezegenlerden biri gibi hareketli ve dönücü; gökleri bir hal üzere hareketsiz farz ve itibar etmişlerdir. Sonra, bu görüşlerine düzen verip sağlamlaştırmak için çalışıp ihtimam ettikçe, sade dil olan avam, onlara, ta'n ve saldırı taşlarını vururlardı. Zira ki onlar, halkın akıl ve

idrakine muhalif ve gördüklerine aykırı olan yerin hareketine kail olurlardı. Böylece insanlardan soğukluk ve öfke ve buğz bulurlardı. Lakin bu cümle ile bile, eski zamandan son günlere gelinceye değin yerin döndüğü konusunda görüşler eksik olmayıp; Eflatun dahi ömrünün sonunda yerin hareketine kail ve bu görüşe yönelmiştir. Asırlar ilerledikçe devirler geçtikçe, rasatçılık gelişmiş ve gözetleme işleri sürmüş olup, feleklerin durumları belirlenmiş olup; sonraki bilginler zamanında rasat âletleri ve kanunları fazla kihtimam ve tecrübe edilip, gerekli gözlemlerle feleklerin durumları nizam buldukça, ikinci görüş bir mertebe revaç bulmuştur. Böylece sonrakiler çoğunun tercihi olup, yeni astronomi nâmıyle yaygınlaşıp, meşhur olmuştur. Hata bu görüşe katılanlar, âlemin yapısını taklitle evlerinde ve kiliselerde çerağ ve ateş yakarlar imiş. Ancak gaflet olunmasın ki, bu durumlara itikat ve itimat etmek, dini işlerden ve kesin şeylerden değildir. Zira ki, âlem küresi ne şekil ve yapıda olursa olsun, gök ve yer cisimlerinin terkibi her ne keyfiyette bulunursa bulunsun ve bu çarh-ı felek her ne takdir ile dönerse dönsün; hiçbir zaman âlemin sonradan yaratıldığını inkâra mecal olmadığına ve bütün bunları Allah'ın olgun bir şekilde yarattıkları olduğundan gayri hayal, muhal bir iş olduğuna itimat ve itikat etmek dinî gereklerden ve kesin işlerdendir. Filozofların bu cihanı çeşitli biçimlerde anlatması, cihanın yaratıcısının acaip sanatındandır. Bu âleme ne zan ile bakılsa, o yönle devranı âlemin yaratıcısının kudretinin kemalindendir.

İkinci Madde

Yeni astronominin kaidelerinin kolay ve mazbut olduğunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, yeni astronomlar demişlerdir ki: Önce güneş sabit bir yıldız bulunmuştur ki, âlemin merkezinde, ortada, kuşatıcı ve sâkin konulmuştur. Bundan sonra güneşe yakın olup, güneşin cismini lâvi bulunan utarit dairesinin dairesidir. Burada utarit yıldızı, güneşin çevresinde seyr ve deveran edip, üç ayda dairesini kateder görünmüştür. Bundan sonra utaridin dairesini kuşatan zühre dairesinin dairesidir. Zühre, dairesinin sekiz ayda dolaşır. Bundan sonra zührenin dairesini kuşatır bir büyük daire ispat olunmuştur. Yerküre su ve hava unsuruyle kuşatılmış olup, onlarla beraber yıldız misali geniş daireyi bir sene tamamında dolaşır bulunmuştur. Yine bu büyük daire üzere yer cisminin çevresinde ayın dairesi tayin olunmuştur. Ay dahi, yeri, kendisine merkez edip, çevresinde seyr ve deveran edip bir ayda tamam kendi dairesini kateder bulunmuştur. Bundan sonra merih dairesi, yerin büyük dairesini kuşatıp; merih yıldızı iki seneye yakın zamanda, kendi dairesinde bir devresini tamam eder, bulunmuştur. Bundan sonra merih dairesini kuşatan müşteri dairesidir ki, müşteri yıldızı o özel dairesini oniki senede kateder müşahede kılınmıştır. Bundan sonra müşteri dairesini kuşatanzühal dairesidir ki, o yıldız, o dairesini otuz senede kateder hesap olunmuştur. Bu yıldızlardan başka, yerin büyük dairesinde zikrolunduğu üzere, ay, yeri merkez edip, çevresinde seyir ve dev eran eylediği misali dört yıldız, müşteriyi; beş yıldız, zühali merkez edinip; dördü müşteri etrafında ve beşi zühal etrafında hareket eder ve döner görünmüştür. Bu dokuz yıldız, sonraki bilginler zamanında asat olunmuştur. Yeni isimlerle bunlara: Aycıklar adı verilmiştir.

Bütün bunlardan sonra bu dairelerin tümünü kuşatan sabit yıldızlar feleği burçlar göğünden bilinmiştir. Onun kalınlığı, hoşluğunun genişliği sayısız sabi yıldızlarla süslü bulunmuştur. Sabit yıldızlardan her biri, büyük bir güneş cismi menendi olup, âlemin merkezinde konulmuş ve kuşatıcı güneşin beyan olunan tavır ve tarzı üzerine, basitlerden her birinin cismi çevrecinde, nice gezegen yıldızın hareket ve dönüş üzere oldukları rasat üzere bilinmiştir. Bu görüşe göre, âlemin yapısını tahlil içi vazolunan şekiller ve daireler, bu bölümün sonuna bırakılmıştır.

Üçüncü Madde

Ey aziz, malûm olsun ki, yeni astronomlar demişlerdir ki: Evvela yerküre kendi büyük dairesi üzerinde hareketiyle, batıdan doğuya hareket edip, burçlar dairesini beher gün terti üzere kat ederek, sene tamamında o büyük dairesini tamamen bir kere devreder bilinmiştir. ikinci olarak, yer o senelik hareketinden başka, yine batıdan doğuya kendi ekseni üzerinde hareketiyle dönüp, beher gün yirmidört saatte bir dönüşünü tamam eder hesap olunmuştur. Yer, günlük hareketiyle batıdan doğuya hareket eylediğinden, bize nispetle güneş ve bütün yıldızlar günlük hareketle doğudan batıya hareket eder görünmüştür. Yerin bu iki hareketinin misali budur ki: Mücessem bir küre, düz bir araziye atılıp, çevresinde dönüyor farzolunsa, dönen küre, o düz yerin uzunlamasına meydanına tamamen geçinceye dek kendi ekseni üzere hareketiyle dönüp, dolanmadan geri kalmadığı gibi; yerküre dahi kendi büyük dairesinde batıdan doğuya hareket ve seyir ile burçlar feleğinin meydanını tamamiyle dolanıncaya dek, kendi merkezi çevresinde kendi ekseni üzere dönüp, sürekli dolanır bulunmuştur. Çünkü yer, güneş ile burçlar feleği arasında vâki bulunmuştur. Çünkü yer, güneş ile burçlar feleği arasında vâki bulunmuştur. Şu halde yer, burçlardan birinin hizasına gelse, kaçınılmaz olarak o vakitte güneş, o burçların karşısında olan burcu gelir görünmüştür. Mesela yer, koç ile güneş arasında bulunup, koçun hizasında iken, elbette güneş onun karşısında olan terazide bulunmuştur. Bunun gibi yer, Yengeçte olduğunda yani yengecin hizasına geldiğinde, elbette o anda güneş, yengecin karşısında olan oğlak burcunda gözlenmiştir.
Velhasıl yer, kuzey burçlarının birinin hizasında olduğunda, elbette o esnada güneş dahi kuzey burçlarının karşısında bulunan güney burçlarının birinde görünmüştür. Aksi dahi buna kıyas ile bilinmiştir. Güneşin kuzey burçlarında sekiz-dokuz gün kadar fazla eğlenmesi, yerin güney burçlarında o kadar zaman gecikmesinden bulunmuştur. Zira ki yer, güney burçları hizasından hareket ederken senelik dairesini bir miktar genişletmekle, dairesinin güney yarısında ziyadece duraklamak lazım gelir bilinmiştir. (Durumun hakikatini en iyi Allah bilir.)

Dördüncü Madde

Yerkürenin ekseni, senevî dairesinin üzerinde güneşitleyici dairenin eksenine paralel; kutupları, kutuplarının hizasında olduğunu ve onunla gece ve gündüz saatlerinin muhtelif olup, dört mevsimin oluştuğunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, yeni astronomlar demişlerdir ki: Yerkürenin

ekseni, senelik dairesinin üzerinde kendisine ve güneşitleyicinin yani âlemin eksenine paralel ve kutupları kutuplarının hizasında bulunmuştur. Yerin kuşağı olan ekvator, senelik dairesiyle güneşitleyicinin yüzeyinden güney ve kuzeyde bulunmuştur. Eğer yerin ekseni, dairesinin ekseni gibi burçlar dairesinin eksenine paralel bulunsaydı, daima her yerde gece ile gündüz eşit olup, asla bir vakitte ve hiçbir mekanda dört mevsimin değişimi ve birbirini takibi olmazdı. Şu halde yer dairesinin ekseni, âlemin eksenine paralel olmayıp, burçlar ekseninin dairesi gibi yirmiüçbuçuk derece uzak olur bulunmuştur. Çünkü yer, âlemin eksenine farz olunan hizalanmasını daima koruyarak, her anda burçlar feleğinin hissedilen ve özel olan tarafına yönelik olarak değişir görünmüştür. Elbette yer, senelik hareketiyle güneşin etrafını dolaşır oldukça, mevsimlerin değişimi belirli zamanlarda olur.
Mesela Yaz mevsimi geldiğinde, yani yer oğlak burcuna hizalanıp, güneş onun karşısında olan yengeç burcunda göründüğünde yer, noktasında konulup, yerin ekseni olan (SM) hattı, âlemin eksenine paralel kılınmıştır. Yirmiüçbuçuk derece burçlar dairesinin ekseninden uzaklaşıp, yerin senelik dairesinin yüzeyine altmışaltıbuçuk derecesinde, ki (V K H) açısı yanına eğilir bulunmuştur. Şu halde bu surette güneşin şuası, dik olmak üzere ulaşır görünmüştür. Lakin güneşin merkezinden yerin merkezine çıkan şua, yerin yüzeyine, yerin güneşitleyici dairesinde ulaşmayıp, belki yengeç dönencesinde yirmiüçbuçuk derece güneşitleyici daireden kuzey kutbu semtine doğru uzak olmak üzere ulaşır bilinmiştir. Bu sebepten güneş, yerin kuzey yarısını tamamen aydınlatıp, kuzey burçlarıda görünür oldukça, güney kutbu tarafında bir derece kadar yeri terk eder bulunmuştur. Bundan sora yer, sonbahar mevsiminin başlangıcında (A) noktasına geçtiğinde, yerin ekseni olan (SM) hattı, kendine ve âlemin eksenine paralellik üzere farz olunmuştur. Bu sırada yer, koç burcunun hizasında bulunup, güneş onun karşısında olan terazide görünmekle, güneşin merkezinden yerin merkezine çıkan şua ki, âlemin eksenine dik olur bulunmuştur. O yerin yüzeyine, güneşitleyici dairenin terazi burcunun başlangıcı itibar olunan noktasından ulaşır müşahede olunmuştur. İki kutbun taraflarında olan yere eşitlik üzere yayılır bilinmiştir. Bundan sonra kış mevsiminin başlangıcı erişip, yer (H) noktasına geldiği sırada (SM) ekseninin eşitliği olduğu üzere kalıp, güneşin şuası oğlak dönencesi yerinde yerin yüzeyine dik eriştiğinden, yerkürenin güney yarısını tamamen aydınlatıp, kuzey kutbu tarafına bir derece yeri terk eder müşahede olunmuştur. Bahar mevsiminin başlangıcında, yer günlük hareketiyle noktasına vardığında yani terazi burcunun başlangıcına eriştiğine, güneş o vakitte koçta görünmüştür. Şu halde güneşin merkezinden yerin merkezine çıkan şua, yeryüzüne güneşitleyicinin koçun başlangıcına vâki olan noktasına ulaşır bulunmuştur. Bu surette yine iki kutbun taraflarına eşitlik üzere ışık saçılır bilinmiştir. Lakin bu takdirce yerin aydınlık semti, güneşe dönük bulunduğundan, bizlere açık olmaz. Zira ki şekil dışı bir yerde bulunmuştur. Şu halde yeni astronomiye göre, gece ve gündüzün birbirini takibi ve uzaması: Dört mevsimin değişim ve farklılığı iki kutup altında doksanıncı enlemin gece ve gündüzü bu yolla bilinmiştir. (Vallahi a'lem.)

Beşinci Madde

Yeni astronominin kaideleri kuvvet bulup, muteber olduğunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, yeni astronomlar demişlerdir ki: Yerin senelik dairesinin hizasında bulunan şâbitler feleğinin, mesela (B C) noktasına, yahut (D Y) noktası, bize gayet uzak olduğundan, bir nokta kadar görünmüştür. Şu halde bunda ellbette lazım gelir ki, yerin ekseni, kendi senelik dairesinin herhangi noktasında bulunursa, sâbitler feleğinin daima onun aynısı bir noktasına dönük olmuş görüne. Yer kutunun yüksekliği daima aynı tarafa ve tepemizde olan aynı yıldıza ve bir ölçüye bakış ile ortaya çıkmış buluna. Gerçi yer, gerçekte burçlar feleğinde yani kendi senelik dairesinde bulunan hareketiyle kâh oy yıldıza, kâh bu yıldıza, kâh güneye ve kâh kuzeye ziyade yakın olursa da; halbuki bizden pek uzak olan sâbitler feleğine nispetle yerin senelik dairesi ancak bir nokta kadar gelmiştir. Şu halde yerin sâbitler feleğinden uzaklığı ve yakınlığı fark olunmaz olmuştur. Kudret-i İlahiyede son tayin etmeye cesaret edenlerin yanında sözü edilen iş, ziyadesiyle uzak ve garip ise de, dikkatli bir bakışla düşünülse, işin aslında uzaklaşma yoktur. Bu yeni astronominin gereği olan yerin hareketini uzak görüp, kabul etmeyenlere, fikir ve mülahaza lazımdır ki; eski astronominin dahi bundan ziyade nice işleri kabulden uzak görünür ve bilinir olmuştur.
Bunlardan biri, ilk hareket ettiricinin yani büyük feleğin genişlik ve büyüklüğüyle o acaip ve garip sürattir ki, onunla beher gün doğudan batıya olan dönüşünü tamamlar bilinmiştir. Biri dahi, büyük feleğin yirmidört saat müddetinde kendi içinde kuşatılmış olan feleklerin hareketleri ve hareketlerinde bulunan süratleridir ki; her biri, büyük feleği muhalefet ederek, kendi tabiatleri gereğince batıdan doğuya hareket ederlerken, yine büyük feleğe uymakla her gün doğudan batıya bir kere dönüş hareketlerini tamam ederler denilmiştir. Halbuki bir tüfeğin kurşunu seyrinde bulunan süratten, o günlak hareketle ilk hareket ettiricinin mıntıkasında olan sürat, üçyüzbin kat fazla ve şiddetli olmak gerek. Ta ki bu müddette bir dönüşünü tamamlamak mümkün ola. şu halde o büyük cisim olup, üst yüzeyinin şekli henüz bilinmeyen büyük feleğin içinde bulunan büyük feleklerin kendilerine nispetle bir habbe ve bir nokta kadar olan yerin çevresinde dolanmalarından bu küre şeklinde olup, harekete daha fazla isidatlı olan yerin küçük cisminin, büyük güneşin etrafını senede bir kere dolanması çok daha kolay ve layık olup, durumun gerçeğine uygun, işin aslına muvafık gelip, akla daha yakın olmuştur. Yerkürenin o senelik dairesinde hareket eder oldukça ekseni aynı eşitliğini korur, denildiği öyle demek değildir ki, yerin ekseni asla bir vakitte ve hiçbir cihetle konumunu değiştirmeye. Zira ki yerin eksenin gayet yavaş olan hareketle yirmibeşbin sekizyüz onaltı güneş senesinde burçlar feleğinin çevresindeki bir daire çizer bulunmuştur. Yerin bu hareketinden lazım gelir ki, burçlar kuşağı dairesiyle güneşitleyici dairenin kesişme yerleri ki, gece ve gündüzün eşit olduğu nokta bulunmuştur. O iki nokta burçlar sırası hilafı üzere yani doğudan batıya geçerler. Bu harekete onun için gece ile gündüz eşitliğinin tekaddümü denilmiştir.
Şu halde sâbit yıldızların burçlar sırası üzere yani batıdan doğuya olan hareketlerinin ortaya çıkması ve gece ile gündüz eşitliği noktasından doğuya doğru bulunan uzaklıklarının fazlalaşması, yerin bu hareketinden çıkar bilinmiştir. Yerin bu hareketi bir tertip üzere olmayıp, karışık bulunmuştur. Zira ki sâbitlerin burçlar sırası yüzere bulunan hareketleri, kâh yüz senede bir derece, kâh yetmiş senede bir derece ve kâh altmış senede

bir derece miktarı muayene kılınmıştır. Şu halde yerin ekseni, kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye yalnız yirmidört dakika miktarı hareket eder bulunmuştur. Öyle ki yerin mihverinin ucu bu tür bükük ve sarmaşık hareketle bir bükük ve sarmaşık daire meydana getirir hayal edilip, farz olunmuştur. (Durumun hakikatini en iyi Allah bilir.)

Altıncı Madde

Yeni astronomiye nisbetle beş şaşırmış gezegenin yavaş hareket etme ve duraklama keyfiyetini, düz gidiş ve geri dönüş mahiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, yeni astronomlar demişlerdir ki: Gezegen yıldızlardan beş şaşırmışta bulunan yavaş hareket, duraklama, geri dönme ve düz gidiş bu yeni görüşe göre döndürücü feleğe muhtaç olmayıp, kolaylıkla bilinmiştir. Zira ki beş şaşırmışın duraklama ve geri dönüş gibi muhtelif durumları ancak bizim hareket halinde bulunan yerde bu yıldızlara baktığımızdandır. Onlar bize kâh yavaşlıkla, kâh duraklama ile, kâh geri dönüşle nitelinmiş görünmüştür. Ancak faraza âlemin merkezi olan güneş üzerinde bulunmuş olaydık; gözümüze bu tür hayaller asla görünmez olurdu. Zira ki onların dönüş hareketi benzerli ve düzgün bulunmuştur. Nitekim daha önce açıklanmıştır ki, utarit ile zühre güneşin etrafında bulunan senelik dairesini geri kalan üç yıldızdan yani merih, müştei ve zühalden önce bitirir. Bu sebeptendir ki utarit ile zühre bazen güneş ile yer arasında ve yer yine güneş ile üç yıldız arasında bulunurlar.
üç yükseğin açıklanmasında farz ederiz ki düz şekile güneş (A) noktasında olsun. Yerin senelik dairesi (B,H,A,C,T,L) dairesi olsun. Mesela merihin dairesi dahi (T,D,K,R,Y,B) dairesi olsun ki merih bu dairenin bir yayını kat edinceye dek yer kendi dairesinde olan dönüşünü tamam eder. Bundan sonra sabit felek (M,F,K,N) dairesi olun. Şimdi deriz ki, yer (L) noktasında ve merih (T) noktasında bulundukları vakitte merih yıldızı, sabitler dairesinden (M) noktasında görülür. Bundan sona yer (L) noktasından (B) noktasına ve yıldız dahi (T) noktasından (D) noktasına geçsin. Öyle ki yer, yıldız ile güneş arasında yakın olmak üzere intikal eder. Bu vakitte yıldız, sabitler dairesinden (La) noktasında muayene olunur. Şu halde bu surette burçların tertibine göre olan hareketin (M) noktasından (La) noktasına tacil etmesi müşahede olunup, sürat ve düzgün gidiş denilir. Bundan sonra yer (B) noktasından (H) noktasına ve yıldız (D) noktasından (K) noktasına varır. Bu sırada yine (La) noktasında hissedilip, yavaş gidiş ve duraklama önce hasıl olur. Bundan sonra yer (A) noktasına ve yıldız (R) noktasına vardıklarında o vakit yine yıldız (F) noktasında bulunur. Şu halde burçlar tertibinin hilafında geri dönüş görülür. Elbette bu surette olan durumuna geri dönüş adı verilir. Bundan sonra yer (C) noktasına ve yıldız (Y) noktasına ulaştıklarında bu sırada yine yıldız (F) noktasında görülmüş olup, ikinci duraklama ve ikinci yavaşlama hasıl olur. Bundan sonra (T) noktasında görünür. Burçlar tertibi üzerinde hareket eder bulunur ki düz gidiş ve sürat denilir.
Bu tafsil ki utarit hakkında tasvir olunmuştur. Zühre hakkında da aynısı geçerlidir. Ancak farkı budur ki, bu değişiklikler onda yavaş bulunmuştur. Zira ki, zühre, utaritten ziyade zamanda kendi dairesini dolaşır görülmüştür. Nitekim yukarıda açıklanmıştır. Bu bölümde yazılan açıklamalar yeni astronomiye belki pek eskiye nümune olmaya kifayet

ettiğinden şimdi bu görüşe yönelen sorular ve cevapların yazılmasına geçilmiştir.

Yedinci Madde

Bu yeni astronomlara yöneltilen soruları ve cevapları bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, yeni astronomlara, dinî konularda ve rasat ve astronomi ile ilgili kanunlarda önce şöyle itiraz olunmuştur ki: Bu yeni görüş tabir olunan görüşler; semavî kitapların bildirdiklerine aykırıdır. Ve her şeye ki, durumu ve şanı böyle ola. Asla bir vecihle kendisine rağbet ve iltifat olunmaya layık ve şaheste değildir. İmdi, bu yeni görüş tabir olunan tahayyüllere dahi asla rağbet ve iltifat olunmak layık ve seza değildir, cevabını dahi büyüklerde reddederek böyle vermişlerdir ki: İşin aslı olmak üzere rağbet ve iltifat olunmağa mahal yoktur denilirse; her ne kadar ki kabullenilirse de asla faydası yoktur. Faraza olduğu itibariyle de asla rağbet ve iltifata layık ve seza değildir, denilirse memnudur. Küçükler de, konuşarak bu minval üzere cevap etmişlerdir ki: Yer, bu yeni astronomiye göre dahi haddizatında hareket ile nitelinmiş olmayıp, hakikatte hareke edici olan kendisini, yani yeri kuşatan o yumuşak maddeden ola girdabıdır. Zira ki yer, o girdabı olan ince ve yumuşak maddenin belirli parçaları arasında daima kuşatılış olup; hemen gemiye giren kimsenin gemi içinde sakin olduğu gibi yer dahi yumuşak maddenin muayyen parçaları içinde daima sakin olur. Bir daha bu tarz ile cevap vermişlerdir ki: Dinî işlere ve yaratılışa bağlı oldukları takdirde, mücerret görüşümüze göre, çok katı hükümer semavî kitaplarda irat olunmuştur bu cümleden olarak, Tevrat'ta aya: Büyük kandil, adı verildiği vârittir. Bununla beraber ki, vâkıa bakar olduğumuzda, ay diğer yıldızlardan küçük olduğundan başka, nurunu dahi güneşten alır bulunmuştur. Yer daima sakindir, hükmü ki, Tevat ciltlerinde şerh olunmuştur. Kastedilen mânâ ile gizli ve gerçektir. Zira ki bu sözün o yerde başlangıcı böyledir ki: Oluşumun biri gider, biri gelir. Böyle olunca sözün tamamı budur ki: Yer daima sakindir. Şu halde siyak ve sibaka göre yer, daima sakindir, demek; yer daima olduğu gibi baki kalır, inkılap ve değişimden uzaktır: Her ne kadar ki bazen kendisinde oluşum ve bozuşum vâki olursa da, demektir. Diğer kitapların söyledikleri bu mânâya irca olunmuştur. Zira ki yer, toplam itibariyle asla ne dağılır, ne de bozulma kabul eder, deyip cevap etmişlerdir.
Astronomi ve rasat kanunlarına dayanılarak, bu görüştekilere itiraz olunmuştur ki: eğer yer, âlemin merkezinden uzak olup, kendi senelik dairesinde hareket eder olsaydı; mesela kuzey kutbunun yüksekliği her zaman bir üslup üzere kalmazdı. Başucu noktamızda bulunan yıldızlar, daima ortada olmazdı. Her vakitte sâbitler feleğinin belirli bir yarısı bize mukabil gelmezdi. Doruk ile etek dahi bu minval üzere tayin bulmazdı. Bunların cevapları dahi böyle olmuştur ki: Yer, ekseni yüzere hareket ettiği takdirce, kuzey kutbunun yüksekliği her zaman bir üslup üzere olup, başucu noktamızda bulunan yıldız, daima zâhir olur. Felek küresinin belirli bir yarısı yani belirli dokuz burcu tamamıyle er vakitte bizim karşımızda olup, baktığımız yer olurdu. Şu kadar var ki, daima yerin bir belirli noktasında durmamız şart ve lazım gelir. Çünkü önce dediğimiz gibi, sabitler feleği bizden o kadar uzaktır ki, ona nispetle yerin büyük senelik dairesi, bir

nokta kadar görünür. Çünkü yerin ekseni, âlemin ekseni ile daima aynı hizada bulunur.
Şu halde belirtilen üç hükme göre, daima yerin bir belirli kıtasında sabit ve durucu olmaz. Onun için şart olunmuştur ki, kuzey kutbunun daima tek yol üzere olan yüksekliği bizim görüşümüze göre bulunmuştur. Yerin daima bir belirli yerinde olduğumuz zamanda bir kararda görünmüştürki. Yani bu şart, bizim için bulunan belirli ufku ve başucu noktamızda olan belirli noktayı kaybettiğimiz ve değiştirdiğimiz vakitte bulunmuştur. Zira ki, mesela kuzeyden güneye doğru veya güneyden kuzeye doğru yerküre üzerinde hareket edip, belirli yerimizi başucu noktamızda bulunan belirli noktayı değiştirdiğimiz zamanda elbette bize feleğin bir başka kıtası zâhir olur. Daha önce onu biz, asla göremezdir. Ona bedel, önce görür olduğumuz kıtası, bize, tamamıyle gizli olur. Adı geçen kutbun yüksekliği ve başucumuzda olan yıldızlar dahi değişken olur.
Doruk ile eteğin tayinleri lüzumuyle olan çelişkiye böyle karşı olmuştur ki, bu yön üzere yer, o senelik dairesinde, güney burçları hizasında harekette iken dahi güneşten uzak olmak ve konumunu bulmağa doruk hâsıl olur. Kuzey burçları hizasında harekette iken yine güneşe yakın olmak durumuna geldiğinde, eteği peyda olur. Bu astronominin dour ve eteği hükümleri aynen eski astronomideki gibidir. Ancak farkı budur ki, oda uzaklık ve yakınlık güneşin hareketinden, bu görüşe göre yerin hareketinden bulunmuştur. Onda değişen doruk ve etek, burçlar feleğinin hareketinden ve bunda yine yerin yavaşlamasından bilinmiştir.
Bundan sonra bu cevapların koruyucusu bulunan mukaddimeye itiraz olunmuştur. Sabitler feleğinin bizden ta o miktarı uzaklık mesafesi ki, onunla yerin senelik büyük dairesi, yerin bir noktası, bir nokta kadar görüne. Bu görüş inanılmayacak mertebe uzak bulunmuştur. Bu itiraza böyle cevap olunmuştur ki: Çünkü kabul edilmeyen bu hüküm, senede dayanmamıştır. bununla beraber, sözü edilen küçüklük ile asıl maksadımız bulunan feleklerin durumlarının nizamı ispat olunmuştur. Şu halde bu tür ilimlerde bunun gibi olmaz görülecek kati işler çok bulunmuştur. Onun için zarar vermez denilmiştir. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

Sekizinci Madde

Bu yeni astronomlara, tabiat kaidelerine dayanarak olan itirazları ve cevaplarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, yeni astronomlara tabiat kaidelerine dayanılarak itirazlar olunmuştur ki; mekanların en aşağısı, âlemin merkezidir ve mekanların en aşağında yine ağır cisimlerden olan yerkürenin sakin olması en uygun ve en gereklidir. Bundan başka, eğer yer hareketli olsa, elbette hissolunurdu. Binaların ve ağaçların dahi aşları aşağı gelip yıkılırlardı. Ağır cisimler yukarıdan aşağıya dik olarak inemez olurdu. Zira ki, dümdüz varacak oldukları noktalar, yer yüzeyiyle beraber harekette olurdu. Kuşlar havada uçarken, çünkü yer onların yuvalarını alıp birlikte götürür, bu durumda onlar, yuvalarını bir daha bulamazlardı. Bundan başka batıya doğru atılıp yuvarlanan top nesnenin hareketi, doğu tarafına doğru yuvarlandığı zamanda bulunan hareketinden pek çok yavaş olurdu. Elbette batı semtine atılan, doğu tarafına atılan oktan pek çok ziyade menzil alırdı. Zira ki ok, batıya giderken, batıdan doğuya gelen yerin yüzeyi, onu karşılamakla, o

okun yerin yüzeyinden kat ettiği mesafe çok olurdu. Onun doğuya gitmesinde bu hareket olmazdı.
Bu itirazların tek tek cevapları böyle verilmiştir ki: Yer, mekanların en aşağısı mıdır, değil midir? Henüz tespit edilip, belirlenmiş değildir.
İspat delilleri şüpheli ve reddedilmiştir. Bundan başka yerin tabiatına bakıldığında, sair yıldızlardan ağır olması dahi henüz malum değildir.
Belki aşağıda ve yukarıda olmaları bize kıyasla bulunmuştur. Gerçi büyük taşlar ve ağır cisimler, yerden ayrıldıkları anda yine yere dönerlerse de; lakin yerküre hemen ağır bir cisim gibi kendi yerinden hareket etme olmak lazım gelmez. Yine cevap olunmuştur ki: Biz, yerle birlik o yumuşak madde içinde kuşatılmış olup, su görüntüsü gibi yerle beraber hareket eder olduğumuzdan, yerin hareketini hissedemeyiz. binaların ve ağaçların dahi eğilip kırılmadıkları bundan bilinir. Belki bu delilden, bunların ayakta durması ve sebatı lazım gelir. Yer sakin olsun yahut yumuşak madde ile hareketli olsun, ağır cismin yukarıdan aşağı doğru dik olarak inmesine bir engel yoktur. Çünkü ağırın inişi, hareketinden gayri sözü edilen yumuşak maddenin hareketinden dahi pay alması muhakkaktır. Bu, ayniyle o taş gibidir, ki, geminin sereninden dibine doğru atılmıştır. Zira ki, bu tür taşların yukarıdan aşağıya atıldığı halde serenin dibine düştüğü tecrübe ile bilinmiştir. Gemi sakin olsun veya hareket halinde olsun ve buna dahi aynen öyle sebeb, aşın düşüşünden gayri geminin hareketinden dahi hissedar olmasıdır. Belki bu hususta doğrusu budur ki: Ne ağır cismin ve ne adı geçen taşın inişi denilen hareketi kesinlikle düz değildir. belki kavisli bir hat çizerek hâsıl olur. Geri bizim görüşümüze göre ki geminin içinde dik tahayyül olunursa da; bu, tıpkı buna benzer ki, bir kimse bir geminin güvertesinden sereni dibine bir taş attığında, doğru hareketle indiğini muayene eder. Lakin geminin dışından, yani denizin kenarından bakanlara o taşta iki hareket olur ki; biriyle dik olarak iner, biriyle dahi geminin hareketine uygunluk eder. Öyle ki, o iki hareketiyle bir eğri çizgi çizdiğini gözlerler. Böyle olunca, denizde balıklar suyun hareketinin etkisinde kaldıkları gibi, kuşlar dahi havanın hareketinin etkisinde kaldıklarından, yuvalarından uzaklaşmaları ve ayrılmaları lazım gelmez.
Doğuya doğru atılan yuvarlanan kürenin hareketi daha hızlı olmaz. Batıya doğru atılan okun düşüş mesafesi ziyade bulunmaz.

Dokuzuncu Madde

Bu yeni astronomiye göre, göklerin tabiatlarını ve sayılarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar, feleklerin tabiatlarında yani feleklerin maddelerinde ihtilaf edip, eski astronomiye rağbet edenler yukarıda açıklandığı üzere, esirî cisimlerin maddesine ve musammat cisimlere, yani hacim, salabet, saffet ve şeffet üzere olup; feleklerde artma, azalma, yoğunlaşma, seyrelme, yarılma ve birleşme olmayıp, harekette şiddet ve zayıflama, geri dönüş ve duraklama ve yerlerinden çıkma kabul etmezler, demişlerdir. Bu yeni astronomiye taraftar olanlar, göklerin maddelerinden hacim ve salabeti kaldırıp; feleklerin tabiatları sulu ve yumuşaktır: Yarılma ve birleşme kabul eder cisimlerdir, demişlerdir. Bu yeni görüşe göre: Göklerin sayısı üçe hasredilmiştir. Evvelki gök, unsurları ve gezegenlerin tümünden ibaret olan topluluktur. İkinci gök, bize nâzır olup gözetlediğimiz sabitler feleğidir. Üçüncü gök, sâbitler

feleğinin kalınlığı mesafesi her ne kadar geniş ise de, ötesinde bu feleği kuşatan büyük feleğin sınırsız ve sonsuz olması araştırılarak kesinleşip, saadet ehli için dinlenme yeri tayin kılınmıştır.
Bu yeni astronominin, eski astronomiye uygun bütün kaide ve hükümleri kuvvet bulup, beş yüzyıldan bu ana gelinceye dek, sonraki bilginleri makbulü bulunmuştur. Bizim muradımız ve maksadımız olan, yaratıcıyı tanımaya vesile bulunan insanlar âlemine ayna olarak konulan büyük âlemi, bu cevihle bu yönden dahi seyr için bu miktarca yazma ve açıklama ile yetinilip; saadetnâmemizden dahi güzelliklere ve sanatlara yol açıcı ve iletici olmak için onaltı rubai yazarak, bu bölüm tamamlanıp, metinde sözü edilen şekillerin buraya çizilmesi münasip görülmüştür.
Halk eyledi ey Hüda bu ibretgâhı
Eflak ve anasır ve bu şems ve mâhı
Kur'an'da dedin fe semme vech'ullah
(Ey Hüda, bu ibretgâhı yarattın: Felekleri unsurları, güneşi e ayı.
Kur'an'da: "Hangi tarafa yönelirseniz orası Allah'a ibadet yönüdür." (2/115) dedin. İlahî, eşyanın hakikatini bize göster.)
Eflak ve anasır ve mevalîd ey dil
Ecsam ve tabayi ve suverdir hep bil
Çün âlemdir hakîm-i sun'u şâmil
Pes heyet-i âlemi tefekkür hoş kıl
(Ey gönül, felekler, unsurlar, bileşikler, cisimler ve tabiatlar hep suretlerdir bil! Çünkü hakîm olan Allah'ın sanatı âleme şâmildir. O halde âlemin hey'Etine iyi tefekkür kıl.)
Eflak ile devr eder kevakib her an
Tesir edib imtizac eder bu erkan
Dört tab-ı muhalif olsa memzuc ey can
Madenle nebat olur ve hayvan insan
(Her an yıldızlar feleklerle döner. Onların tesiriyle karışır bu özler.
Dört farklı tabiat karışınca ey can; madenlerle bitkiler, hayvan ve insan olur.)
Hakkı bu cihanı bil kitab-ı hikmet
Eflak ve anasırı huruf ve kudret
Terkib ve mevalid ve kela-ı izzet
Fehm et kelimat-ı Rabbi al çok ibret
(Hakkı, cihanı ibret kitabı bil. Felekleri ve unsurları harfler ve kudret; bütün bileşikleri İzzet'in kelamı bil, Rabin kelimelerini anla, çok ibret al.)
Bulan kelimat-ı Rabbi'den mânâyı
Hiç olmaz o harfgîr ve kor kavgayı
Tuba ona kim o fehm eder eşyayı
Ne görü işitse yâd eder Mevla'yı
(Rabbî kelimelerden mânayı bulan, harflere takılmaz ve kavgayı bırakır.
Eşyayı anlayana ne mutlu ki, ne görüp işitse Meva'yı yâdeder.)
Hakkı dile gel kılma heves dünyaya
Emvacı koyup kendini sal deryaya
bak bu kelimat-ı Rab olan eşyaya
Hoş bu kelimatı anla dal mânaya
(Hakkı, gönüle gel! Dünyaya heves kılma. Dalgaları koyup, kendini denize sal. Bu Rabbin kelimeleri ola eşyaya bak; bu kelimeleri iyi anla mânaya dal.)

Bu bahr ne eksilir ne artar asla
Emvacı gelir gider o bahre asla
Alem ki o mevcler gibidir mesela
Kalmaz iki an içinde bâki fasla
(Bir deniz ki, asla eksilmez ve artmaz, dalgalar ona bitişik olarak gelir gider. Alem ki, o dalgalar gibidir mesela; iki an içinde tek fasıl bâki kalmaz.)
Hakkı, ha için ver ehline dünyayı
Ednayı unut seversen ol âlayı
Emvac ile boş yorulma bul deryayı
Yoğ anla bu mâsivayı bil Mevlâ'yı
(Hakkı, Hak için dünyayı ehline ver. Yüceyi seversen alçakları unut. Dalgalarla boşuna yorulma, denizi bul. Masivayı yok anla, Mevla'yı bil.)
Hakkı, onu iste bil cihanı fânî
Bul mevt-i iradide hayat-ı canı
"Mütü kable en temütü"ü tanı
Dünya seni terk etmeden sen eyle anı
(Hakkı, cihanı geçici bil, Allah'ı iste. Caın hayatını iradî ölümde bul, "Ölmeden önce ölünüz" hadisini tanı. Dünya seni terk etmeden, sen onu terk et.)
Ah savmla bağlasam dehanı hani
Akl okusu nüsha,i cihanı hani
Dil bilse o mana-yı nihânı hani
Dil bilse o mana-yı nihânı hani
Can bulsa o can-ı canı hani hani
(Hani, ağzı oruçla bağlasam, akıl cihan nüshasını okusa hani Gönül o gizli manayı bilse hani. Hani hani!.. Can bulsa canın canını!)
Ah sumtla bağlasam dehanı hani
Dil söylese dinlesem nihanı hani
Can görse o mâna-yı cihanı hani
Aşkıle bulaydım anı hani hani
(Sükûtla bağlasam ağzı hani, gönül söylese, dinlesem gizliyi hani! Hani o cihanın mânasını can görse. Hani hani... aşk ile bulaydım O'nu.)
Bir bildim iki cihanı mağrur oldum
Ahkam-ı meratibin koyup dûr oldum
Çün halile vahdet-i vücuda buldum
Pes fız-ı meratibiyle mesrur oldum
(İki cihanı bir bildim, mağrur oldum. Mertebelerin hükümlerini koyup, uzak oldum. Çün hâl ile vahdet-i vücudu buldum, o anda mertebeleri korumakla mesrur oldum.)
Hep varlığı bir bilince şadân oldum
Ahkam-ı meratibinde nâdân oldun
Çün bildiğimi görüb de hayran oldum
Her mertebede muti-i ferman oldum
(Varlığı hep bir bilince şâdân oldum. Mertebelerin hükümlerinde nâdân oldum. Çünkü bildirimi görüp de hayran oldum ve her mertebede fermana itaatkâr oldum.)
Tevhid-i vücuda çünki hemrah oldum
Ahkam-ı meratibinde gümrah oldum
Çün zevk-i şühude erdim âgah oldum
Her mertebesinde hoş maa'llah oldum

(Çünkü tevhid-i vücuda yoldaş oldum. Mertebelerinin hükümlerinde yolumu şaşırdım. Müşahede zevkini erdim âgah oldum. Her mertebesinde Allah'la beraber oldum.)
Zannımca yakîn ve sıdkla sıddıkam
Tevhid-i vücud ile dolu tahkikam
Her mertebe çün vücud eder hükm-ü diğer
Pes hıfz-ı meratib etsem zındıkam
(Zannımca yakînim ve sıdkıla sıddıkım, varlığı birliğiyle dolu ve araştırıcıyım. Her mertebede varlık diğer hüküm eder. Şimdi mertebeleri korusam zındığım.)
Bil vahdet-i âlemi ki arz-ı hakdır
Ol şeh ki gayûrdur bu sırr-ı muğlakdır
Esrar-ı cihanı söyleyen ahmaktır
Hıfz edeni hıfz eden şeh mutlaktır
(Alemin birliğini, Hak'kın arzı bil. O şeh ki gayurdur, bu muğlak sırdır. Cihanın sırlarını söyleyen ahmaktır. Koruyanı koruyan mutlak şehtir.)

28-BÖLÜM:028:

ONUNCU BÖLÜM

Bileşiklerin oluşum keyfiyetini, yani tam bileşik cisimler olan üç bileşiği (mevalid-i selâse) ki maden, bitki ve hayvandır. Hepsini yedi madde ile açıklar.

Birinci Madde

Tabiilerden bulunan bileşikleri tümünün asıllarını ve maddelerini; tam mürekkep cisimlerin cinslerini ve nevilerini toplucu bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Oluşum ve bozuşum âlemi içinde meydana gelen atmosfer ve üç bileşik, yüksek babaların aşağı analarda bulunan tesirlerinin neticesidir. Yani ay feleğinin içinde vücuda gelen bileşik cisimlerin tamı ve tam olmayanı, bütün yedi gezegen yıldızın dört unsurda olan tesirlerinden hâsıldır. Yedi gezegen ise, gece gündüz, Hak'kın emrine itaatkâr ve boyun eğicidir. Hepsi onun güç ve kuvveti ile hareketli ve tesirlidir. Nitekim Nazm-ı Kerim'inde buyurmuştur: "Güneşi, ayı ve yıldızları, Allah, emrine bağlı kıldı. dikkat ediniz ki, hem yaratmak hem de emretmek ona mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allah ne kadar yücedir."(7/54)
BEYT
Çün yedi erden müdam hâmiledir çâr-zen
Tıfl-ı mevâlid hem doğmadadır dembedem
(Yedi erkekten dört kadın sürekli hamiledir. Üç bileşik çocuk sürekli doğmaktadır.)
Dört unsur ki, ateş, su, hava ve topraktır. Bu dördün birbiri ile kaynaşıp birleşmesinden meydana gelen tam bileşik cisimlerin, yani üç bileşiğin birincisi maden cinsidir ki, taş nevileri dahi ondandır. Başlangıçta dumanlar ve buharlar, unsurlara geçer ve değişir. Ama dumanlar yerin incelikleridir ki, güneşin ısıtması ile havaya yükselir, onunla karışır. Buharlar, nehir ve deniz sularının incelikleridir ki, yine güneşin ısıtması

ile havaya çıkıp onunla karışır. Buhar ve dumandan yarı bileşikler oluşur ki, yukarıda açıklanan atmosferdir. Suların özleri karlar ve yağmurlardır ki, yerin karnına çekildiğinde, orada toprak parçaları ile karışarak koyulaşır. Bundan sonra yerin derinliğine sirayet eden güneşin harareti o koyulaşan özleri kaynatarak maden, bitki ve hayan maddesi eder. Bu üç bileşik ancak birbirine şaşırtıcı bir tertiple, lâtif nizamla suret bulmuştur. Bütün bunları yapın, zalimlerin söylediklerinden yüce olan, Allah'dır.
Bu kâinatın ilk mertebeleri kesif topraktır. Son mertebeleri temiz nefstir ki, gayet lâtiftir. Zira ki madenlerin evveli toprak ve suya, sonu bitkiye bitişiktir. Bitkileri nevveli madene ve sonu hayvana bitişiktir. Hayvanların evveli bitkiye ve sonu insana bitişiktir. İnsanî nefislerin evveli hayvan ve sonu melekî temiz nefislere ulaşır. Olgunluğu ancak onda hâsıldır.
NAZM
Bu kâinat-ı cihan hep tebeddül eyler ümîd
Semadan arza dek ve zerrelerle tâ hurşîd
Cihan kevn ve fesâd içre cümle rağbetle
Kemalini talib eyler mürebbiden cavid
Kemal-i hak nebat ve kemal-i hayvandır
Kemal-i hayvan insandır oldur asl-ı nüvîd
Kemal-i âde olur hem visâl-i aşk-ı cemil
Ki oldur asl-ı muradât gayet-i her ümid
Çü bahr-i mevc olur ondan buhar ve gıym ve matar
Matar ki sel olur aslın bulur garib ve bayid
Çü aşk seyreder eşyayı devreder daim
Her anda kevn ve fesad oldu başka halk-ı cedîd
O ki cihanı bu hikmetle seyreder Hakkı
Ol ehl-i dildir o vası-i dil oldu arş-ı mecîd
(Bu cihan kâinatı ümit hep değiştirir; gökten yere dek zerrelerle ta güneşe. Hepsi, oluşum ve bozuşum cihanı içire rağbetle, daii Mürebbi'den kemalini ister. Toprağın kemali bitkidir, bitkinin kemali hayvandır, hayvanın kemali insandır; müjdenin aslı odur. İnsanın kemali, Celil'in aşkına ulaşmaktır ki odur muratların aslı ve her ümidin gayesi. Çünkü dalgalı deniz olur ve ondan buhar, bulut, yağmur ve ysel olur, aslını bulur ve uzak ve yakın. Aşk, eşyayı seyreder ve sürekli devreder. Oluşum ve bozuşum her anda yeni ve başka bir yaratılış oldu. Ey Hakkı! O ki, cihanı bu hikmetle seyreder; o, gönül ehlidir.O geniş gönül, Mecid'in arşı oldu.)

İkinci Madde

Üç bileşiğin ilki olan madenlerin durumlarını ayrıntılı olarak ve çeşitlerin toplu olarak bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Üç bileşiğin başlangıcı bulunan madenlerin cümlesi, yerin içinde hapsolan buhar ve dumanlardan oluşan cisimlerdir ki, nicelik ve nitelikte muhtelif bulunan karışımlar ve bileşimler olmuştur. Eğer bileşimi kavi olup, çekiş kabul ederse, yedi meşhur cisimdir ki: Altın, gümüş, bakır, kalay, demir, kurşun ve tunçtur. Bileşimi kavi olup, çekiçle ezilmezse, taş cinsidir ki: Elmas, la'l, yakut, zümrüt, zebercet, seylan ve pîruze gibidir.

Eğer buhar, duman üzere üstün gelirse; yeşim, mermer, billur, civa vesair şeffaf olan cevherler oluşur. Eğer duman buhar üzere üstün olursa; tuz, karbonat, kükürt, nişadır ve şap gibi. Bazı taşlar, rutubetle çözülür; tuzlu cisimler gibi. Bazısı ateşle çözülür; kalsiyum ve kükürt gibi. Yumuşak ise, cıva olur.
Bütün madenlerin asılları, bir miktar yer içinde oluşup durdukta; onlardan füruu, asırların geçmesiyle zeminin dibine girip ve inip gitmektedir. Nitekim bütün bitkilerin ve ağaçların asılları, yerin altında oluşup, bir süre durduktan sonra onlardan füruu ve dalları zamanların geçmesiyle havaya çıkmaktadır.
Yedi meşhur cismin oluşumu, ancak cıva ile kükürtün nicelik ve nitelikte farklılıklarından ve karışmalarından hâsıl olur. Cıvanın oluşumu, o su parçalarındandır ki, toprağın ince parçalarına karışıp, yüksek hareketle kaynaşmıştır. Kükürt ise, şiddetli hareketle karşılaşan ve su toprak parçalarından oluştur ki, sıcaktan yağ gibi olmuştur.
Şeffaf ve katı cisimlerin oluşumu; o tatlı sulardandır ki, madenlerde sert taşlar içinde nice bin yıl uzun bekleyişle safa bulup, madeni, hareketinden taşlaşmıştır. Şeffaf olmayan cisimlerin oluşumu; o yapışkan çamurla suyun kaynaşmasındandır ki, güneşin harareti ona, nice bin sene tesir etmiştir.
Rutubetle ayrışan cisimlerin oluşumu; yerin yakıcı ve kuru maddelerine suyun şiddetli karışımından hâsıl olur.
Yağlı cisimlerin oluşumu; yerin içinde bekleyen rutubetlerdendir ki, madenin hararetiyle incelip ve çözülüp, bölgenin toprağına karıştığında, madenin harareti onu, pişirmekle yağ gibi koyu olmuştur. Şu halde altın madeni, dağlar içinde ve yumuşak taşlı, kumlu yerlerde oluşur. Gümüş ve benzerleri, dağların içinde yumuşak toprak ile karışan taşlar içine oluşurlar. Kükürt madenleri; nemli, ıslak, yağlı ve yumuşak toprakta oluşurlar. Tuz, yumuşak yerlerde hâsıl olur. Kireç madeni, kireç ile karışan kumlu yerlerde oluşur. Zaclar ve şaplar, kıraç ve sert yerlerde vücuda gelirler.
Bu kıyas üzere her maden, bir bölgeye mahsus bulunmuştur. O madenin oluşumu, o bölgenin özelliklerinden bilinmiştir. Tek tek çok olmalarına rağmen, madenler üç neve münhasır kılınmıştır: Katı madenler, taş madenler, yağlı madenler.

Üçüncü Madde

Madenlerden katı cisimlerin oluşumunu, tabiatlarını ve vasıflarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Üç tür madenden evvelkisi katılardır ki, adı geçen yedi meşhur cisimdir. Onların hepsi ancak kükürtler ile cıvadan oluşurlar. Eğer kükürt ve cıva saf olup, biribirine tamamen kaynaştılarsa, yer, suyun rutubetini çeker ki; o kükürt, o cıvanın rutubetini emdiyse ve o kükürtün boyama gücü olup, cıva ile uygun bir ölçü bulduysa, madeni, hararetiyle nice bin yıl pişip yandıysa, o kaynaşıp sarı altın olur. Eğer kükürt ve cıva safî olup, tamamen karıştıysa, ölçüleri de uygun gelip uzun zamanda pişip yandılarsa ve kükürt beyaz olup, rutubetten kaldıysa, o kaynaşıp, beyaz gümüş olur. Eğer pişmezden önce ona soğuk isabet ederse, kaynaşıp tunç olur. Eğer cıva saf ve kükürt bozuk olup, piştiyse bakır oluşur. Eğer bozuk kükürt yanmadıysa, kalay oluşur.

Eğer kükürt ve cıva ikisi de bozuk olursa, kurşun hâsıl olur.
Şu halde katı madenlere ârız olan farklılık, kükürt nevileriyle cıvanın ya niceliklerinden veya keyfiyetlerinden hâsıl olduğu tecrübe ile bilinmiştir.
Ama katıların sultanı bulunan altının tabiati sıcak, yumuşak ve latiftir. Ateşle yanmaz. Su zerreciklerinin toprak zerreciklerine şiddetli kaynaşmasından, ayrışmasına ateş bile kâdir olmaz. Toprak içinde bin yıl kalsa çürümez, paslanmaz. Rengi sarı ve berraktır. Tabiatı tatlı, kokusu hoştur. Cismi paktır. Lekesi olmaz. Ağırdır. Kendi güzeldir. Değerlidir. Şu halde tabii harareti, ateş rengi sarılığı olduğundandır. Yumuşaklığı, yağlılığı fazla olduğundandır. Berraklığı, suyu saf kaldığındandır. Tadının tatlılığı ve kokusunun temizliği kükürtünün saf olduğundandır. Letafet ve nezafeti, cıvası saf ve pak olduğundandır. Ağırlığı, topraktan olmasındandır. Güzellik ve değeri, tabii nefsin ona şua saldığındandır. Bu sarı altın, nakittir. İki cihanın ender sermayesidir. Eşyanın en değerlisidir. Hüda'nın nimetlerinin en şereflisidir. Zira ki sarı altın, din ve dünyanın kıvamıdır. Alem halkının nizamıdır. Her iklimde revaç bulmuştur. Herkes ona muhtaç olmuştur. Dünya erkeklerine kuvvet ve izzettir. Süs isteyen kadınlara lezzettir. Nitekim denilmiştir:
NAZM
Ey altın bütün lezzetlerin toplayıcısının
Cihandakilerin her zaman sevgilisi sensin
Şüphesiz Hüda değilsin velakin Hüda'ya yemin olsun
Ayıpların örtücüsü ve ihtiyaçların kadısısın
Beyaz gümüş: Madeninde maddesi olan kükürt beyaz olmayıp, karışım parçaları eksik kalsa, o sarı altın olurdu. Gümüş, sürekli ateşle erir. Toprak içinde uzun zamanla çürür, beyazlığı simsiyah olur. Zira ki, Lekesi en yakınına gider. Ona cıva yaklaşsa çekiç kabul demeyip, kırılır. Kükürt isabet ettiğinde, beyaz gümüş iken simsiyah olur.
Bakır: Gümüşe yakındır. Farkı, sadece renginin kırmızılığı, kirinin çokluğu, tabiatının kuruluğu, tadının kekreliği ve kokusudur. Onun kırmızılığının fazlalığı, kükürtünün hareketindendir. Şu halde onu, beyazlatmaya ve yumuşatmaya gücü yeten kimse, her ihtiyacına zafer bulmuştur.
Demir'in siyahlığı, hararetinin aşırılığından bilinmiştir. Diğer katı madenlerden ziyade sulu bulunmuştur.
Kalay: Beyaz gümüş cinsindendir. Lâkin ana karnında cenine âfet erişip zayi olduğu gibi yerin karnında gümüşe üç âfet eriştikte kalaya dönüşür. Üç âfet: Değişken su, kötü kokuya rehavettir.
Kurşun: Bozuk sınıfıdır, oluşumu ve bozuşumu onun gibidir. Tunç: Tabiatı hepsinden daha soğuk ve daha kurudur. Kokusu dahi pistir.
Allah'ın sanatının tefekkürü için katıların durumları bu miktar yeterlidir.

Dördüncü Madde

Madenlerden taş cisimlerin oluşum ve renklenişini kısaca bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Bütün şeffaf taşlar, yağmur sularından yerde hapsolan rutubetlerden oluşup, doğarlar. Şeffaf olmayan taşlarsa, güneşin hararetinin tesiriyle olan su ve yapışkan çamurun birleşmesinden oluşurlar.
Şeffat taşları oluşumu ve renklenişi, yağmur suları ve rutubet, zemin ve maden taşları ve mağaralar içinde hapsolup; madenler ile karışmayıp, nice

bin yıl onda kalmakla ziyade safa ve sertleşme ve katılık kazanıp, onlardan öyle sert taşlar oluşur ki, su ve ateş ile etkilenip kırılmazlar. Muteber cevherle olup, yerde kalmazlar. Renklerinin farklılığı, gezegenlerin ışıklarıyle vücut bulmuştur. Her yıldız cevherlerin nice nevillerine delalet edip, şuasını o dağlar üzerine salıp, o madenlere böyle istila etmiştir. Zira ki, zühalin siyahlığı, müşterinin yeşilliği, merihin kırmızılığı, güneşin sarılığı, zühренin maviliği, utaritin rengi ve ayın beyazlığı onları renklendirmiştir.
Cevherlerin çeşitleri oldukça çoktur. Hepsinin sultanı ve kıymette pahalısı elmas cevheridir ki, madenlerin tümünden daha sert ve daha kavi muayene kılınmıştır. bütün madenlerden daha değerli ve daha saf yaratılmıştır. Hepsine üstün ve etkili iken, fakat kurşunla mağlup ve etkilenmesi Hak'kın gayretinden bilinmiştir. Buna yakın cevher zümrüttür ki, ona bakanın gözü nur ve gönlü sürur bulur. Şuasından yılan kör olur. Zümrüt cevherinin faydaları ve özellikleri çoktur. Lakin burada kısa kesilmiştir.
Şeffaf taşların doğuşu, yukarıda anlatıldığı üzere, zamanların geçmesiyle güneşin hararetinin tesirlerinden kaynaşan su ve yapışkan çamurdandır ki; o çamur taşlaşıp kalmıştır. Nitekim ateşin tesirinden soğuk süt yoğurt olmuştur. Taşların farklılığı, yerlerine bağlıdır. Eğer yer, toprak ve sıcak çamurdan bulunduysa, mutlak taş olunur Eğer sıcak yerde olursa, ondan tuz ve şaplar oluşur. Eğer kıraç yerlerde bulunduysa,o yapışkan çamurdan kırmızı, sarı ve yeşil zaclar oluşur. Şu halde her yerin bir başka özellikleri vardır ki, onları yaratan alemin yaratıcısı Allah bilir. Kâh olur ki, taş suda oluşur. Bunun sebebi, o suyun veya o yerin özelliklerindendir. Kâh olur ki, havaya yükselen duman zerreciklerinin sıcaklığı soğuk isabetiyle soğuyup, havada taş oluşur, düşe ki, taş yağdı derler. Kâh olur ki, yıldırım ile taş veya demir yahut bakır vâki olur.
İmdi, madenlerin üç çeşidinin ikinci nevi olan taşlar, bu kadarca açıklama üzerine kısa kesilmiştir.
Madenlerin üçüncü çeşidi bulunan yağlı cisimler, unlara kıyas ile tamamiyle atlanmıştır. Zira ki madenlerin sınıfları, unsurların mizaçlarının itidalinden uzak olduğundan, gayet çok bulunmuştur. Bitkilerin cinsi, mizaç itidaline yakın olduğundan çeşitleri onlardan az bulunmuştur. Hayvan cinsi mizaç itidaline bitkilerden daha yakın olduğundan, çeşitleri dahi ondan daha az olup, onsekizbin nevi bulunup, her nevhi, bir âlem olarak isimlendirilmiştir. Bir nevi dahi, insanlık âlemi bilinmiştir. Bu insan cinsi, mizaç itidalinin olgunluğu üzere bulunduğundan, fertleri hepsinden az olup, daha izzetli ve nâdir bulunmuştur.
Şu halde Yaratıcı'nın sanatını düşünmek için madenlerin durumları bu miktar ile yetinilmiştir. Zira ki Allah'ın kudreti sonsuz bilinmiştir.

Beşinci Madde

Üç bileşiğin ikincisi olan bitkilerin durumlarını topluca bildirir.

ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Üç bileşiğin ikincisi bitkilerdir. Onların bir şuursuz kuvveti vardır. Yani bitki cinsinin bir tabiatı vardır ki, ondan farklı hareketler ve değişik âletler vasıtasıyla muhtelif hareketler çıkar. O kuvvete bitkisel nefs derler ki, o tabii cismin ancak doğuş, artış ve beslenme yönünden ilk kemalidir. Ve bitkisel nefsin gıda kuvveti vardır ki, şahsın bekası onunladır. Bu o kuvvettir ki,

su gibi olan öteki cismi kendi bulduğu cismin miraç, kıvam, renk ve cevheri benzerine değişip, tabii hararetle cisminden çözülen eksikliğe bedel, ona benzediği ile yapışır. Onun namlı kuvveti vardır ki, şahsın olgunluğu onunla hasıldır. Bu o kudrettir ki, olduğu cismi uzunluk, genişlik ve derinlik taraflarından artırır. Tâ o cisim tabiatı gereğince yetişme olgunluğuna ulaşıncaya dek gider. Onun üreme kuvveti vardır ki cinsinin bekası onunladır. Bu o kudrettir ki kendi cisminden bir cüzü olup, kendi benzeri vücut bulmak için başlangıç ve madde olur. Ona bitki tohumu denir. Beslenme kuvveti, besinleri çeker. Sonra tutar. Sonra hazmeder. Sonra fazlasını atar. Şu halde onun dört hizmetçisi vardır ki; çekme kuvveti, tutma kuvveti, hazım kuvveti ve atma kuvvetidir. Namlı kuvvet, bitki yetişme olgunluğunu bulduğunda duraklar. Ama beslenme kuvveti âciz oluncaya dek işini sürdürür. O âciz olduğunda bitkiye ölüp erişip, kurur. Bütün bitkiler, yerin bir miktar derinliğinde oluşup eğlendiğinde yavaş yavaş havaya çıkar. Ama bitkilerin bütün sınıf ve çeşitlerinin sınırını ve hesabını ancak onların yaratıcısı bilir. Doktorlara lazım olan bazı parçalar ve ilaçlar, özellikleri ile tıp kitaplarında yazılmıştır. Halka lazım olan sebzeler ve meyveler, bütün vasıfları ile insanların dillerinde meşhur olduğundan, batki cinsinin nevi ve sınıflarının isim ve özelliklerini saymakla mevzu uzatılmayıp: Tek yaratıcısına ve Allah'ı bilmeye vesile olmak için kühn ve mahiyetini bu miktarca açıklama ile yetinilmiştir. Nitekim bitki cinslerine ibretle bakmak için denilmiştir.
BEYT
Her bitki ki yerde biter
Allah birdir ve benzersizdir der
BEYT
Akıllı olanın gözünde ağazların yeşil yaprakları
He yaprağı Allah'ı tanıtan bir defterdir.

Altıncı Madde

Üç bileşiğin üçüncüsü olan hayvanların durumunu topluca bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Üç bileşiğin üçüncüsü hayvan cinsidir ki, o hayvani nefstir. Mümtaz olmayan nefs, tabii cismin ilk kemalidir. İradi hareketle hareket eder. Bu hayvani nefs için mahsus olan eserlerden iki kuvveti vardır ki: Anlama kuvveti ve hareket kuvvetidir. Anlama kuvveti, ya bedenin dışında olur veya içinde olur. Bedenin dışında olan beş kuvvettir ki: İşitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadır.
İşitme bir kuvvettir ki: Kulağın alt yüzeyinde döşenmiş olan sinirlerde konulmuştur. Bu sinirlerde davul gibi hava hopsolmuştur. Eğer şiddetli mağaradan veya kuvvetli kaleden hasıl olan sesin keyfiyeti ile nitelenen hava dalgalandığında, yakın olursa, o sinirlere ulaşıp onu titrettiğinde orada bulunan işitme duyusu o sesi idrak eder.
Görme bir kuvvettir ki; Dimağın önünde bitip biribirine yaklaşması ile raslaşıp ve kesişip ondan uzaklaşmakla gözün yağ tabakalarına ulaşan iki içi boş sinirin ulaştığı yerde konulmuştur. Ona iki nurun toplanması dahi derler.
Koklama bir kuvvettir ki: Dimağın önünde olan ee başları gibi iki fazlalık içere konulmuştur.

Tatma bir kuvvettir ki: Dilin cismi üzerine döşenmiş olan sinirler içinde bulunur. Onun idraki tükrük rutubetinin aracılığı iledir. Ona yiyecekten ince zerrecikler karımış olup, ondan dilin cismine değdiğinde, yiyeceğin tadını hisseder.
Dokunma bir kuvvettir ki; Hayvan cisminin çoğuna karışmış olan sinirlerde konulmuştur.
Hayvanın içinde olan kuvvetler beştir ki: Müşterek his, hayal, vehmetme, hafıza ve tasarruftur.
Müşterek his bir kuvvettir ki: Dimağda olan üç boşluğun birinci boşluğu önüne bağlanmıştır. Dış duyulara ulaşan suretlerin hepsini, müşterek his, kabul edip iç güçlere tev zi eder.
Hayal bir kuvvettir ki: Dimağın birinci boşluğunun sonunda konulmuştur. Hissedilen bütün suretleri, müşterek histen alıp, bu suretlerin koybolmasından sonra hepsini korur, nakşeder, tasvir eder ve temsil eder. Bu hayal, müşterek hissin hazinesidir.
Vehmetme bir kuvvettir ki: Dimağda olan orta boşluğun sonunda konulmuştur. Bu kuvvet, hissolunanlarda mevcut olup, dış hislerle idrak olunmayan cüzî mânaları idrak eder. Nitekim vehmetme kuvveti hükmeder ki, kurt kendisinden kaçılması gereken bir hayvandır.
Hafıza bir kuvvettir ki: Dimağın arka boşluğunun önünde konulmuştur. Vehmetme kuvvetinin cüzî mânaların hissolunamayanlarından idrak ettiklerini hıfzeder. Bu hafıza, vehmetmenin hazinesidir.
Tasarruf bir kuvvettir ki: Dimağdan orta boşluğun önünde konulmuştur. Bu kuvvetin durum ve şânı, hayal ve hafızadan olan suret ve mânaların bazısını bazısına bileştirip, bazısını bazısından ayırmaktır. Eğer bir tasarruf etme kuvvetini, akıl, kendi algıladıklarında kullanırsa buna: Düşünme derler. Eğer bunu, vehmetme kuvveti, kendi hissetliklerinden kullanırsa buna: Hayal etme derler.
Hayvanî nefsin hareket etme kuvveti iki kısımdır ki: Sebeb olucu kuvvet ve yapıcı kuvvettir. sebeb olucu ki, şevk kuvveti dahi derler, o bir kuvvettir ki, kaçan hayalde istenen ybir suret veya istenmeyen bir suret resmolunsa, yapıcı kuvveti azaları tahrike sevk eder. Eğer sebeb olucu, yapcıyı lezzetlerin meydana gelmesi için olan hayal edilen yararlı eşyayı veya zararlıyı isteyecek tahrike sevkederse, ona: Şehvanî kuvvet derler. Eğer sebeb olucu, yapıcıyı üstün istek için hayal olunan zararlı eşyayı veya faydalıyı defedecek tahrike sevkederse, ona: Gazap kuvveti derler. Yapıcı, bir kuvvettir ki; sinir, bağ, et ve zardan bileşen kasları, sıkmak ve gevşetmekle azaların hareketi için hazırlar.

Yedinci Madde

Hayvan cinsini en şerefli nevileri ve en güzel sınıfları bulunan insan fertlerinin mahiyetini topluca bildirir:

Ey aziz, malum olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Hayvan cinsinin en güzel nevileri bu insan nevidir ki, varlıkların şerefi, kâinatın neticesi ve konuşucu nefse sahip ve ayna odur.
Konuşan nefs, bir cevherdir ki: Kendisi hattızatında maddeden mücerrettir. Lakin işlerinde maddeye yakındır. Külli işleri ve mücerret cüz'ileri idrak edip, fikri işler etmek yönünden vasıta ve âlet olan tabii cismin ilk kemalidir. Bu konuşan nefsin akıl edici bir kuvveti vardır ki, onunla

tasavvur ve tasdik edilen işleri idrak eder. Bu kuvvete nazari akıl ve nazari kuvvet derler. Konuşucu nefsin bir yapıcı kuvveti dahi vardır ki, onunla insan bedeni cüz'i fiillerden yana kendine mahsus olan görüş ve itikat gereği üzere tahrik eder. Bu konuşucu nefsin akıl edilenlerin tümünden halî olup, çocuğun yazı yazma istidadı gibi akıl edilen şeylerin hepsine istidadı olmasıdır. Bu mertebede ona kaos akıl derler. İkinci mertebesi: Ona bedihi akla uygun şeyler hasıl olup bedihi olanlardan, fikir ile nazarıyata geçiştir. Bunda, ona, meleke ile akıl derler. Bu akıl öyle latif olsa ki, ona bütün nazarıyat düşünmeden hasıl olup, fikre ihtiyacı kalması, buna; Kutsî kuvvet derler. Üçüncü mertebesi; Ona akla uygun nazarî şeyler mütalaasız hasıl olup, yanında bi haysiyetle saklanmaktır ki, istediğinde ihtiyaçsız hepsini hazır etmesidir. Bunda nefse: Fiille akıl derler. Dördüncü mertebesi: kazanılmış, akla uygun şeyleri mütala etmesidir. Bu mertebede konuşucu nefse: Mutlak akıl derler.
Hayvanların bütün nev'i ve isimlerini, tabiat ve şekillerini, vasıf ve durumlarını ancak onları yaratan Allah Teâlâ Hazretleri bilir. Bazı kitaplarda yazılmış ve dillerde meşhur olan budur ki: Hayvan cinsi onsekizbin nevidir.Her nevi başka alemdir. Şu halde toplamı onsekizbin âlem olur. Bu onsekizbin âlemi icad ve halkedip, sayısı hesaba gelmeyen sınıfları ve ferteri her an dirilten, terbiye eden ve öldüren Allah'ın kudret ve azametini fikretme ve düşünmeye vesile olmakla; büyük âlemin durumları ve içinde bulunan âlemleri bu miktar açıklama ile yetinilip, sonsuz sırların hakikatleri ve bediî sanatların yaratıcısı bulunan cismanî âlem ilminde sınırsız deniz olan rabbanî hikmete bundan ziyade dalınmayıp; kâinatın aynası olan birinci kitap burada bitmiştir. Zira ki, insanın zarfı ve kabuğu bulunan felekler ve unsurlar âleminden geçilip, insanın emrinde olan madenler, bitkiler ve hayvandan geçilip, cihanın özlerinin öçü nişansız sultanın dergah ve kapusu olan insanın can ve cisminin anatomi ilmine girilmiştir. Çünkü yüce istek ve en kısa maksat Hazreti Mevla'nın huzuru bulunmuştur. Şu halde âlemin yaratıcısından gaflet edip, âlemin durumları ile meşgul olmak; padişahın huzurunda bulunan köle, sultandan yüz döndürüp sarayın süslerini seyre dalıp kalmak misali bilinmiştir. Nitekim şu beyitler ile ona işaret kılınmıştır:
BEYT
Hanenin lazım olan sahibidir
Bilmeyen hanesinin talibidir
Tâ ki bu cihan hey'etine olmalı hayran
Eflâk u dil câna gel et âlemi seyrân
(Lazım olan evin sahibidir. Bilmeyen evi ister. Bu cihanın yapısına hayran olmalı. Gönül ve can göklerine gel, âlemi seyret.)
NAZM
Nazar eyle bu devr-i eflâke / Daire oldu nokta-i hâke
Daire içre âlem-i imkân / Alem içre behâim ve insan
Oldu insan içinde arş-ı âzîm / Kâbe'tullah yani kalb-i selîm
Kalb içinde muhabbet-i şüphân / Ahsen'el-hâlikîn ve âlişân
Anın ile vücuda geldi cihân / Bahr ile sanki mevc-i bîpayân
Katreden âdemi kılur peydâ / Anı bahr-ı ulûm eder mahzâ
(Bu dönen feleklere bak, toprağın noktasına daire oldu. İmkân âlemi daire içinde âlem içere hayvanlar ve insanlar: İnsan içinde oldu büyük arş, Allah'ın kâbesi yani selim kalb. Kalb içinde şanı yüksek, yaratıcıların en güzeli süphan olan Alah'ın sevgisi vardır. Onunla cihan vücuda geldi; sanki

denizle ölçüsüz dalga. Damladan insanı peyda eder, onu ilimler denizi kılar.)

NAZM

Kendedir cehl ile zulmet nefs-i şebânındadır
Kandedir ilim ile hikmet bil ânı cânındadır
Zâhiren ahkâm-ı eflâkin eğer mahkûm isen
Bâtınen ây u gün felekler cümle fermanındadır.
Sûretâ bu harman-ı âlemde sen bi danesin
Mânâ yüzünde ne kim var cümle harmanındadır
Saykal ur mirât-ı kalbe taşraya bakmağı ko
ASen sana bak cümle âlem halkı divanındadır
Vech-i Hakk'a âyinesin sen özünü bir hoş gözet
Men arafe sırrındaki mâden senin kânındadır

(Bilgisizlikle ykaranlık nerdedir? Doymayan nefsindedir. ilimle hikmet nerdedir? Onun canındadır bil. Görünüşte feleklerin hükümlerinin mahkumusun, aslında ay, gün ve felekler hepsi senin fermanındadır. Sureta bu âlem harmanında bir tanesin. Mâna yüzünde ne varsa hepsi senin harmanındadır. Kalp aynasına cilâ vur, dışarıya bakmayı bırak. Sen, sana bak; âlemin bütün halkı divanındadır. Hakk'ın yüzüne aynasın sen. Özünü iyice gözet, "kendini bilen, Rabbi'ni bildi" sırrındaki maden, senin kanındadır.

29-BÖLÜM:029:

İKİNCİ KİTAB

Bedenlerin aynası olan anatomi ilmi; cisim ve canın hürriyetini, hayvanî ve bitkisel ve üçleri, bedene ilişkin olan insanî ruhu ve geçici olan ruhun bazı durumlarını beş bahisle hakîmâne açıklar.

BİRİNCİ BAHİS

Anatomi ilminin faydalarını, can ve cismin geldikleri ve gidecekleri yeri, uzuvların tabiatlarını, insan cisminin bileşim ve karışımının, doğuşunu, açık ve gizli uzuvların özelliklerini, isimlerini ve kısımlarını üç bölüm ile anlatır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Anatomi ilminin faydalarını, hayvanî ruhun bedende bazı tasarruflarını, insan bedeninin geliş ve gidiş yerini, cisim ve canın yükseliş ve inişini, bedenin değişimini, geçici ruhun bekasını, anne gibi olan cihan terbiyesini altı madde ile açıklar.

Birinci Madde

Anatomi ilminin faydalarını topluca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar, bedenlerin bileşimi ilmine: Anatomi ve hürriyet adını vermişlerdir. Bedenlerin ve ruhların sırlarına ve tavırlarına yetmişlerdir. İmam Şafiî (Allah ondan razı olsun) hazretleri: "İlim ikidir: Bedenler, dinler ilmi," hadisi üzere, bedenler ilminin (anatomi) önemli ve lüzumlu ilimlerden olduğunu duyurmuştur. Şu halde anatomi, bir aziz ve leziz ilimdir ki, hakikatin hikmetine ermişlerin neticesi, mütehassıs tabiblerin sermayesi, yakine ulaşanların nefislerinin gıdası, din ve dünya hasletlerinin vesilesi, Mevla'yı tanımaya vasıta ve yardımcıdır. Zira ki, anatomi ilmini bilmeyen, tıptan, hikmetten ve kendini tanımaktan gafil, Hak'kı tanımaya ulaşmaktan uzaktır. Halbuki insanların çoğu onu bilmekte aldanmıştır. Eğer tahsil eden olursa da, tıpla mâhir olmak için eğilir. Ancak Allah'ı tanımak için onu tahsil eden metanet bulup, kendini tanımaya ve ondan Hak'kı tanımaya ulaşır. Şu halde, eğer anatomiyi mütalaa edip, yaratıcının kudretinin şaşırtıcılığını onda müşahede edersen, sana üç türlü faydası olur. Birinci fayda budur ki: Böyle bir bileşim eserini seyredip, bilirsin ki, bunun gibi bütün eşyanın benzerlerini toplayıcı olan muhtasar binayı ve süslü şekli; en mükemmel nizam ve en güzel yaratılış ve intizam üzere yaratan Hallak-ı zü'l-Celal'de acz ve kusur tasavvuru muhal iştir. Şu halde ondan, hakîm olan Yaratıcının kudretini kesin ilimle bilirsin. İkinci fayda budur ki: Bunculeyin faydalı,

anlayışlı ve süslü bileşiği icat eden yorulmaz Yaratıcı'da ilmin kemali olmamak ne ihtimaldir. Şu halde ondan yaratıcı olan Allah'ın alîm ve hakîm olduğunu yakîn gözüyle mütalaa edersin. Üçüncü fayda budur ki: Hak Taâlâ'nın sana ondan çeşitli lütûf ve inayetlerini, şefkat ve merhametlerinin kemalini idrak edip, ondan Rabbinin seni, he an terbiye kıldığını yakın bir gerçekle müşahede edersin. Zira ki Yaratıcı Taâlâ, bedenlerin bileşiminde, hikmetlerden, faydalardan ve zinetlerden bir kusur koymayıp, hepsini en mükemmel yapmıştır. Alemlerin Rabbinin bu lütûf ve keremleri, sadece insana mahsus değildir. Belki onsekizbin âleme şâmildir. Hatta atlar, kediler, canavarlar, kuşlar, sinekler, arılar, yılanlar ve karıncaların hayat ve bekasına, ziynet ve yaşayışına gerçek sebeb olan; durumlarında ve tavırlarında hiçbir kusur koymayıp, hepsini kemal üzere tasvir ve tadil etmiştir. Nitekim İmam Gazali (Allah ona rahmet etsin): "İmkanlar âleminde daha bediî durum olamaz," buyurup, bu mânâyı duyurmuştur.

Şu halde anatomi, insan nefsini tanımanın anahtarıdır. Allah'ı tanımanın anahtarıdır. Ama nefsi tanımak, Hak'kı tanımaya nispetle, güneşten zerre, denizden damladır.

Beden bir bileşimdir ki, insan nefsi ona binmiş gibidir. Allah'ı tanımak, asıl maksattır. Şu halde bir kimse bedeninden, nefsini idrak etmeksizin, Alemlerin Rabbini tanıma davasını eylese, o kimse öyle bir müflise benzer ki; kendi yiyeceği ve içeceği olmayıp, beldenin fakirlerini toptan ziyafete davet eder. Herkese lazımdır ki, önce kendi nefsini bilmeye, sonra Rabbini bilmeye yönele. Ta ki muhabbete nâil ve sevgiliye ulaşıcı, muradını elde edici ola. Zira ki nefsi tanımak, Hak'kı tanımayı gerektirdiği gibi, Hak'kı tanımak dahi sevgisini gerektirir. Mesela güzel bir yazıyı veya fasih bir şiiri görüp okursan ve bunların yazıcısını bilip, ona sevgi duyup, onunla karşılaşmayı gönülden arzu edersin. O dahi sana dost olup muhabbet ve muvafakat eyler. Ey Allah'ımız, bizi kendimizi tanımayı ve kendini tanımayı nasip et. Sevginle rızıklandır. Ya Vedut, ya Allah, ya Rahman, ya Rahim!

-

İkinci Madde

İnsan bedeninde olan Yaratıcı'nın garip eserlerini, Hak'kın emriyle hayvanî
nefsin bazı tasarruflarını, bedenlerin azalarının bazı özelliklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: İnsanın en büyük rüknü kalbi, en küçük rüknü kalıbıdır ki kalbin kabuğudur. Nitekim insan bedeni, cihanın özüdür. Bunun gibi insan kalbi, bedenlerin özüdür. Şu halde özlerin özü olan gönül, Rahman'ın evidir. Astronominin anatomiye yardımı olduğu gibi, anatomi dahi kalb ilmine yardımcı ve yol göstericidir. Zira ki, bedenin yaratılışında o kadar acayip sanatlar, garip hikmetler,renkli süsler ve çeşitli hizmetler vardır ki, sınırlanamaz ve özetlenemez ve sayılamazdır. Açık ve gizli olan azanın her birinde nice faideler vardır ki, halkın çoğu onlardan habersizdir. Mesela insanda nice yüz adet kemikler ve nice yüz adet sinirler ve nice yüz adet damarlar ve nice yüz adet ihtiyarî hareketler konulmuş ve tertip kılınmıştır. Her biri bir başka yapıda bir başka sıfatta, bir başka hizmette ve bir başka harekette bulunmuştur. Her biri bir başka yararlı iş için yaratılmıştır. Yakînen anlarsın ki, hepsi topluca kaleme alınmıştır.
İnsanların çoğu, bunlardan bilgisi ve keyfiyetlerinden gafil bulunmuştur. İnsanlar ancak bunu bilirler ki, göz bakmak ve el tutmak için yaratılmıştır. Lakin göz ki, on tabakadır. O tabakalar nedendir ve faydaları nelerdir bilmezler. Eğe o tabakaların birine halel gelse, göz görmekten kalır. O halel neden gelir ve niçin göz görmez olur, bilmezler. Elde kaç kemik, kaç sinir ve kaç damar olduğunu ve her biri ne yapıda düzen bulduğunu ve ne tarz ile hareket ettiğini bilmezler. Bedenin içinde olan ruh uzuvlarının şekil ve tabiatları nicedir, her birin kuvvet ve hizmeti nedir ve nefs kuvvetlerinin san'at ve menfaati nedir bilmezler. Mesela içeride yürek, mide, ciğer, dalak, öd kesesi gibi uzuvlar; çekme, tutma,

hazmetme, dışarı atma, şekil verme ve üreme kuvveti gibi kuvvetlerin hepsi, bedende hizmetçi tayin olunmuştur. Her biri kendi hizmetinde kaim, her ân müdavim bulunmuştur. Her biri kendi hizmetinde kaim, her ân müdavim bulunmuştur. Zira ki hayat kaynağı olan yürek, dembedem bu uzuvlara çeşitli areket ve kuvvet vermektedir. Midede olan çekme kuvveti muhtelif yemekleri mideye çekip; tutma kuvveti koruyup ve hazmetme kuvveti pişirmektedir. Ayırıcı kuvvet, pişmiş gıdaların kesifini latifinden ayırıp, atma kuvveti kesif olanları mideden bağırsaklara itmektedir. Ondan midede kalan latifi, ciğer kendine çekip, ciğerde olan şekillendirme kuvveti, onu kan renginde boyamaktadır. Onun üzerinde ortaya çıkan siyah köpük ki, ona sevda derler, onu dalak çekip, kendinde değişime uğratmaktadır. Onda kalan sarı köpük ki, ona safra derer, onu safra kesesi ki, öddür, kendine çekip değiştirmektir. Onda olan balgamı dahi akciğere çekip, nefesle gırtlak yoluna itmektedir. Daha sonra bunlardan hâsıl olan kan, ciğer içinde suyla karışıp, kıvam bulduğundan; ondan o suyu böbrek kendine çekip değiştirmektedir. Böbreklerde kalan tortu sidiğe dönüşüp, mesaneye gitmektedir. Sonra ciğerde kalıp, kıvamına gelenden saf kan, damarlar yoluyla bütün uzuvlara ulaşmaktadır. Büyüme kuvveti, ondan uzuvlara büyüme ve gelişme verip, et ve yağ gibi kuvvet ve kudret hâsıl olmaktadır. Sonra damarla içinde kalan kandan, üreme kuvveti erkeklerde meni, kadınlarda yumurta ve süt meydana getirip, her biri kendi yerlerine gelmekte ve dolmaktadır.

Eğer dalağa bir illet erişip, kandan siyah köpüğü ayırıp, devretmese; o köpük ile karışmış kalan kan, bedenin uzuvlarına gelip, ondan humma, cüzzam ve delilik gibi hastalıklar meydana gelir. Eğe öd kesesine bir illet erişip, safrayı kadan ayırmasa, o kandan sarılık gibi safravî hastalıklar peyda olur. Bunun benzerleri, bedende olan aza ve kuvvetlerin her biri kendi hizmetinde olur. Eğer bunların biri noksan olsa ya hizmetten kalsa çeşitli hastalıklar ortaya çıkması ile beden helak olup, insan nefsi onda tasarruftan kalır.

<u>Üçüncü Madde</u>

İnsan bedeninin başlangıç ve sonunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki; filozoflar demişlerdir ki: Bedenlerin başlangıcı ve sonu topraktır. Nitekim Hak Taâlâ Kelâm-ı Kadim'inde: "Sizi yerden yarattık; yine ölümünüzden sonra sizi toprağa döndüreceğiz. Hem de ondan sizi başka bir defa aha çıkaracağız." (20/55) buyurmuştur. Zira ki yukarıda açıklandığı üzere yıldızların şualarının tesirleri ile dört unsur toplanıp, kaynaşmaları bir miktar itidal buldukta; toprak kendi suretini terkedip, bitki suretine gelir. O bitki ya ekmek veya hayvan yemi olur. Böylece ekmek ve hayvan, insan gıdası olduğundan, sözü edilen kuvvetler bu minval üzere hizmetlerinde bulunup; çekme kuvveti, ki iştihadır, gıdayı çekip, tutma kuvveti hıfzedip, hazmetme kuvveti pişirir. Ayırt etme kuvveti kalını inceden ayırıp, itme kuvveti kalını bağırsaklar yolundan çıkartıp gider. Bu durumlar, kuvvet ve zayıflığa göre iki saatte veya üç saatte veya dört saatte midede meydana gelir ki, ona ilk hazım derler. Sonra inceyi, ciğer kendine çekip sözü edilen kuvvetler midedeki işlemleri bir daha orada işlerler. O zaman orada kesif olan dört kısım olu ki: Bir kısmı dalağa gidip siyah köpük olur. Bir kısmı safra kesesine gidip safra olur. Bir kısmı böbreğe gidip sidik olarak mesaneyi bulur. Bir kısmı akciğer tarafına gelip, göğüste balgam olur. Bu durumlar dahi kuvvet ve zayıflığa göre iki, üç, dört saatte ciğerde meydana gelir ki, buna ikinci hazım derler. Onda kalan latif halis kan olup, ana damarlara ve azaya akıp gider. Bu kuvvetler, işlemlerini bir daha damarlar içinde belirli bir müddetle tamamlarlar ki, buna üçüncü hazım derler. Bu hazmın tortusu deliklerden çıkıp; kulak kiri, çapak, burun kiri, kıl, tırnak, ter ve uzuvların kiri olur. Eğer bunlardan fazla o tortudan bir nesne kalırsa akıntı, nezle, yara, cerahat gibi hastalıklar olur. Damarlar içinde kalan latif kanın her cüz'ü bir uzva bölünüp, şekil verme kuvveti o cüzleri bulunduğu uzuvlar rengi ile tasvir eylediği halde, o kuvvetler o işleri o müddette o damarlar içinde bir dahi ederler ki, buna dördüncü hazım derler. Bu hazmın kalıntısı

bedenden eksilen kısımları doldurur, tamamlar. Belki fazla et ve yağ olup, o cismi güzel ve yağlı eder. Kalan latifin özünü, üreme kuvveti erkeklerin sulbüne çekip, onda meni eder. Kadınların göğsüne çekip, onda hem meni ve hem süt eder. Sonra o gıda hülasası olan meni, belirli bir kuvvette birleşme vasıtası ile kadınınki ile birleşir. Rahme düşer. Orada kırk güne dek meni suretini terk edip, kan pıhtısı suretine gelir. Yani uyuşmuş kan olur. Ve bir kırk gün daha geçtiğinde yani seksen gün sonra o kan pıhtısı et parçası olur. Üçüncü kırk gün tamamında yani yüzyirmi gün sonunda o et parçası içinde kemikler, sinirler, damarlar, uzuvlar, etler, yağlar, saçlar, tırnaklar vücuda gelir. Dördüncü ay tamamlandığında ceninin bütün azaları olgunlaşıp, onda hayvanî ruh tasarruf sahibi olup, göbek bağı yolundan gıdası kan olur. Çünkü nutfe rahimde karar bulup: Evvelki ayda zühalin terbiyesinde olur. İkinci ayda müşterinin terbiyesine gelir. Üçüncü ayda merihin, dördüncü ayda güneşin, beşinci ayda zührenin, altıncı ayda utaritin ve yedincide ayın terbiyesini bulur. O halde eğer yedi aylık doğarsa o çocuk yaşar. Eğer sekiz aylık doğarsa ölür. Zira ki, sekizinci ayda zühalin terbiyesine gelir. Zühal, soğuk ve kuru olduğunda tabiatı ölüm olur. Eğer dokuz aylık doğarsa müşterinin terbiyesinde olduğundan ölmez, yaşar. Zira ki müşteri rutubetli ve sıcaktır, tabiatı hayat olur. Anlatılan başlangıç yolunu, Hak Taâlâ beyan edip buyurmuştur: "Biz insanı muhakkak ki çamurun özünden yarattık. Sonra Adem'in neslini sağlam bir yerde (rahimde) az bir su nutfe yaptık. Sora o nutfeyi kan pıhtısı haline getirdik. Ondan sonra kan pıhtısını bir parça et yaptık; o et parçasını da kemikler haline çevirdik. Kemiklere de et giydirdik. Sonra ona başka bir yaratılış verdik. Bak ki şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şani ne yücedir!" (23/12-14)

Bu tafsilin özü böyle olmuştur ki: İnsan bedeninin madde ve aslı topraktır. Toprak önce bitkiye gelip, ya ekmek veya hayvan yeygisi olmuştur. O ekmek ve hayvan insan gıdası olup, ondan erkeklerde ve kadınlarda meni suretini bulmuştur. Sonra ana rahminde nutfe, kan pıhtısı, et parçası olup; kemik, sinir, damar, et ve yağ ile dolmuştur. Sonra ya kız veya erkek oldukta; ruh

bulup, doğup ortaya çıkmıştır. Ya yaşayıp kemalini bulmuştur. Veya akıl baliğ olmayıp çocuk iken ölmüştür. Halbuki feleklerin hareketleri ve yıldızların şuaları ile toprak unsurunun bin cüz'ünden ancak bir cüz'ü bitki olur. Bitkinin bin cüz'ünden bir cüz'ü ancak ekmek ve hayvan olur. Hayvanın binde biri ancak insan gıdası olur. Gıdanın bin cüz'ünden bir damlası meni olur. Bin damla meniden ancak bir damlası rahme düşer. Rahimlere düşen nutfelerden binde biri çocuk olarak doğar. Bunca doğanın binde biri yaşar. Bunca yaşayanın binde biri akıl baliğ olur. Nice bin akıllının ancak biri mü'min olur. Nice bin mü'minin ancak biri âlim olur. Nice bin âlimin ancak biri hakikatı araştırır. Nice bin araştırıcının ancak biri ârif olur. Nice bin ârifin ancak biri kemale ulaşır. Şu halde feleklerin hareketleri ve unsurların birleşmesinde, bileşiklerin ortaya çıkması ve bütün kâinatın yapısından murat ve maksadımız ancak kamil insanın varlığının şerefi bulunmuştur. Kamil insanın gayrisi hep ona çocuk, hizmetçi ve tâbi kılınmıştır. Nitekim insanoğlunun en mükemmeli Habib-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hazretlerinin şanında: "Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım," denilmiştir. Bu mânâ bu beyt ile bilinmiştir:

BEYT

Her bin senede bir gönül burcuna gelir
Aşk göklerinden olmuş bir yıldız

İnsanın bedeninin başlangıcı, bu açıklama ile ortaya çıkmıştır. Şu halde: "Her şey aslına döner," hükmünce, bedenlerin sonu dahi bundan ortaya çıkıp anlaşılmıştır.

Dördüncü Madde

Cismin ve canın iniş ve çıkış keyfiyetini, bedenin konaklarını kat ederek dönüşünü; insanî ruhu, bedenin değişimini ve geçici ruhun bekasını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Eğer bir kimse murat eylese ki, kendisine vad olunan dönüş yerini araştıra ve dönüşünün menzillerini kat edip aslına gide. O, hemen bunu bilsin ki, ihtiyarlıktan önce kırarmıştı. Ondan önce civan olmuş idi. Civanlıktan önce çocuk olmuş idi. Çocukluktan önce ana rahminde cenin olmuş idi. Ondan önce et parçası olmuş idi. Ondan önce kan pıhtısı olmuş idi. Ondan önce rahimde, kadının ve erkeğin dölünden birleşmiş nutfe olmuş idi. Ondan önce, babanın sulbünde ve ananın göğsünde meni olmuş idi. Ondan önce damarlar içinde kan olmuş idi. Ondan önce babanın ve ananın gıdası olmuş idi. Ondan önce hayvanî olmuş idi. Ondan önce bitkisel olmuş idi. Ondan önce unsurların cüzleriyle karışmış toprak idi. Topraktan önce mutlak cisimdi. Ondan öne küllî tabiattı. Ondan önce mücerret cevherdi. Şu halde o kimse ki, hal ile bu makama yetmiştir. O, cisimlerin ve ruhların yollarını tamamıyle kat edip gitmiştir. karanlık ve nur perdelerini toptan kaldırmıştır. Kendi nefsini anlayıp bilmiştir. Mevlasını tanımış ve bilmiştir. Başlangıç ve sonunu bilip, kanden gelip gittiğini anlayıp, ârif ve Hak'ka ulaşıcı olmuştur. Bu ruhanî miracla he müşkülü çözüp, her muradı hâsıl olmuştur.
Bu değişimlerden ortaya çıkan budur ki, gerçi insanî ruh, işleriyle bedene yoldaştır. Lâkin zatıyle başkadır ve ondan ayrıdır. Zira ki ruh, mücerret bir cevherdir ki, bir hal üzere bakidir. Beden ise her anda değişici ve fânidir. Ruh o yönden bedenden gayridir ki, o, bedenin menzillerinin hepsini seyir edip, birbirinden fark etmiş ve ayırmıştır. Başlangıç ve sonu tefekkürle geçip, tezekkürle nihayetine gitmiştir. Tahkik ve yakîn ile gereği gibi durumların hakikatine yetmiştir.
O halde bir kimse ki, ölçüp biçebilmiştir; o kimse o nesnein aynısı olmayıp, gayri olmuştur. Ruhun, cisimden başka olduğuna hikmet kitaplarında deliller çoktur. Burada uzatmaya hacet yoktur. Lâkin burada münasip delil budur ki: Ruh, ancak o ruhtur ki, bu beden beş yaşında idi ama beden o değildir. Zira beden bunca şekillere girip, nice sıfatlar bulmuştur. Uzunlukta, genişlikte ve derinlikte hareketle büyük olmuştur. Ya önce civan idi, şimdi ihtiyar olmuştur. Veya güçlü idi, zayıf olmuştur. Latif idi,

kesif olmuştur. Şu halde gerçekte ihtiyar olan beden, genç olan bedenin gayrisidir. Civan olan beden dahi, çocuk olan bedenin gayrisidir. Gerçi bedene bunca değişim ve farklılık gelip, lakin insan ruhu yine önceki durumda kalır. Tabii ölüm vaktinde, ayrıldığı bedenden ki, onu kabirde ve mahşerde bulur. Onunla ya cehennemde elem çeker ve cennette nimetlenmiş olup kalır.

-

Beşinci Madde

Bedenlerin değişiminin keyfiyetini ve geçici ruhun bekasını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: İnsan ruhu değişici olmayıp, bedeni değişici olduğunun sebebi budur ki: Ruh ulvî âlemden gelmiştir. Ulvi âlemde oluşum ve bozuşum olmadığından, onun cüzü bulunan ruh dahi bir karar üzere kalmıştır. Bu bedenin parçaları, bu süflî âlemden alınmıştır. Halbuki süflî âlem oluşum ve bozuşuma mahâl kılınmıştır. Çünkü beden dört unsurdan yaratılmıştır. Şu halde insanın bu bileşimi, bu oluşum ve bozuşum âleminin bir cüzü bulunmuştur. Parçalar ise daima bütüne dönücü olup, bütün dahi cüzüne eğilimli ve feyiz verici bilinmiştir.
Cüzün külle dönüşünün delili budur ki: İnsan ihtiyar olup, cân âlemine döner. "Biz Allah'ın kuluyuz ve yine ona döneceğiz," (2/156) âyet-i kerimesi, hükmünü bulur.
Bütünün parçaya meyl ve feyzinin delili budur ki: Daima İlâhî fazlın feyzi, külli akıl vasıtasıyle mülk âlemine incidir. Nitekim: "Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur," (1/1), âyet-i kerimesi, buna şahit ve âdildir. Şu halde bütün, parçaya meyledici ve feyz verici olduğu gibi; parça dahi bütüne dönücü ve meyledicidir. Parçanın bütüne dönüşünün bir delili dahi budur ki: İnsan acıkıcı ve susayıcı olur. Zira ki bedenin parçalarının, bütün tarafına dönüşü her â olur. Şu halde ondan bedene za'f ve noksan gelir. Yeme ve içmeye koyulmakla, beden için eksilen yerine gelici olur. Yani unsurlar tarafına giden bedensel parçaların yerine, gıdadan bedene gelip

yine beden ondan kuvvet bulur. Çünkü bedenin gıdası, yine kendi aslı bulunan unsurlardan hâsıl olan bitki ve hayvandır. Şu halde hakikatte bedenlerimizin beş senelik parçaları tümden ayrışıp, dembedem tedric ile bedenlerimizden dışarı çıkıp, bütüne gitmiştir. Mesela ellibeş yaşımızda iken bedenlerimizde olan parçalar, elli yaşımızda olanın gayrisidir ki, ayrışanların bedeli gıdadan gelip, yine yavaş yavaş bedenimize parçalar olup, bütüne giden parçaların yerine dolup, bedenin şekillerinde teşekkül etmiştir. Lakin bu durumlara vâkıf olmayanlar, bedeni, ruh gibi bi durum üzere sâbit kalır zannetmişlerdir. Bunun misali böyledir ki: Bir kimse bir sahrada ir çadır kurup, onun kazıkları ve ipleri hep siyah olsa ve o haftada bir defa varıp, bir siyah kazık çıkarıp, yerine bir beyaz kazık çaksa; bir siyah ipini çözüp, yerlerine başka beyaz kazıklar ve ipler çakıp ve bağlasa; o zaman bu değişikliğin farkına varmayanlara o çadır, yine geçen senede kurulduğu hal üzeredir ve bütün parçalarıyla sâbit görünmüştür. Halbuki onun bütün kazıkları ve ipleri yenilenip, değiştirilmiştir. Zira ki bu beyaz kazıklar ve ipler, o siyah kazıkların ve ipleri gayrisi bulunmuştur. Aynen bunun gibi insan bedeni dahi her an açık ve gizli ayrışıp, ayrışanların yerine gıdadan toplandığından, her beş senede bir kere tamamen değişip, farklılık bulur, bilinmiştir. Şu halde parçanın bütüne, bütünün parçaya meyli bu delilller ile ispat olunmuştur. Hakikatini en iyi bilen Allah'dır.

Altıncı Madde

Bu cihanın, bizi müşfik bir anne gibi terbiye eylediğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Bu âlem, bizim şefkatli annemizdir. Nitekim anne, çocuğunu terbiye eder. O gıdaları ki, çocuk elde edemez, annesi onları yer ki, onlardan süt hâsıl olup, çocuğuna gıda olmaya layık ola. Memenin yolundan çocuğunu verilip, onunla beslene. Bunun gibi, bu âlem dahi bizim üşfik annemizdir ki, iki göğüs mesabesinde bulunan bitki

ve hayva yolundan layıkımız olan gıdalarımızı bize ulaştırıp, çeşitli renkte lezzetli meyveler ve nefis yemeklerle bizi yetiştirir.
Bu anne ki, âlem bilinmiştir. Başka annelerin aksi bulunmuştur. Zira ki bütün anneler, görünenlere yönelmişlerdir. Alem ise kendi içine yönelmiştir. Ta ki bize bakıcı olup, yetişmemizde hazır ola. Şu halde hakikatte henüz, halen biz kendi annemizin karnında sâkinleriz ki: "Sait, anası karnında saittir. Şaki, anası karnında şakidir," hadis-i şerifini bazıları böyle tevil etmişlerdir. Bu mânâ, bu âyet-i kerimeye uygundur ki, Hak Taâlâ: "Kim bu dünyada kör olursa, artık o, ahirette de kördür ve yol bakımından da daha sapıktır." (17/72), buyurmuştur. Bu mânâyı, bir kâmil bir beyt ile duyurmuştur.
BEYT
Kim ki bu dünyada ârif-i Hak olmadı
Ta ebed bigâne kaldı bulmadı
Bu mânâ çok açıktır ki, doğuştan kör olana asla ilâç olmaz. Şu halde iki cihan saadetini hemen bu durumda elde etmek mümkündür. Henüz anne karnındayız, yani bu âlemdeyiz. Burada kör olmak budur ki: İnsan kendini bilmeye ve görmeye, kendi hakikatine ermeye. Zira ki kendini bilmeyen çocuk sayılır. Mevlasını dahi bilmemiş ve bulmamış olur. Şu halde, o kimse iki âlemde kör kalır. Onun için, peygamberler, veliler ve âlimler gelmişlerdir ki, halkı, Yaratan'a davet kılarlar. Cihan halkı, Kur'an nuru, tevhid ilmi, irfan ve Rahman'a ibadetle körlük illetinden kurtulalar. Kendini bilme vasıtasıyle, Hüda'ya âşina ve seçilmişlerin seçilmişi olalar. Ebeden onunla kalalar. Ey hay ve kayyum olan, göklerin ve yerin yaratıcısı, mülkün sahibi celal ve ikram sahibi olan Allahımız! izzetinle kalblerimizi diriltmeni, gözlerimizi seni tanıma nuruyla nurlandırmanı dileriz. Ey Allah!

30-BÖLÜM:030:

İKİNCİ BÖLÜM

Bedenlerin bileşiminin keyfiyetini, uzuvların tabiatlarının mahiyetini, insan hayatının mizaçlarını, dört rüknün karışım ve bileşiminin, karışımların sebeblerini, durumlarını ve faydalarını ve onlardan oluşanı dört madde ile uzun uzun açıklar.

Birinci Madde

Bedenlerin bileşiminin keyfiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Dört esas ki, (rükün) basit cisimlerdir, insan bedeni ve diğer hayvanların ilk cüzleridir. Zira ki bileşik cisimlerin çeşitli nevileri, özlerin birleşmesiyle meydana gelir. Esaslar ise dörttür: İkisi hafif, ikisi ağırdır.
Hafifler: Ateş ile havadır. Ağırlar: Su ile topraktır. Çünkü ateş unsuru, havaî cevherinin sirayetiyle diğer unsurlarda cereyan edip, bileşip, hararetiyle iki ağır ve soğuk unsurun, soğukluklarını kırar. Onlar, unsurluklarını terkedip, mizaçlık mertebesine giderler. Şu halde iki ağır unsur, uzuvların sükûn ve oluşumuna metin madde olur. iki hafif unsur, uzuvların hareket ve hayatlarına yardımcı olur.
İlk esasların kuvvetleri ki, dört keyfiyettir, onlar, sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuruluktur. Bu dördü, unsurların anneleridir. Esaslarda mevcuttur. Bu unsurî keyfiyetler, tabiî suretler üzerine eklenmiştir. Zira ki onlar, sıcaklık ve soğukluk gibi keyfiyetlerde geçici ve değişicidir. Halbuki tabiî suretlerin her iri, kendi zatıyle bakidir. Eğer dört keyfiyet, tabiî suretlerin aslı olsaydı, onlar dahi değişici olup, sabit kalmazlardı. Şu halde eğer basit cisimler olan dört esas, küçülüp biraraya gelseler, tam bileşik cisimler olan üç bileşikde (mevalid-i selase) teğet olup, bu zıt keyfiyetleriyle birbirine tesir etseler ve o bsitlerin her biri öbürünün şiddetli keyfiyetini kırsa; o zıt keyfiyetler arasında her birinden tümünde eşit ve benzer aracı keyfiyet hâsıl olur ki, ona: Mizaç derler. Üç bileşik yani maden, bitki ve hayvan hep onunla vücuda gelirler. Lakin yarı bileşik cisimler olan bulut ve şihap gibi atmosferik şeyler, unsurlardan mizaçsız meydana gelirler. Onun için süratle yok olurlar.

İkinci Madde

Beden uzuvlarının tabiatlarının mahiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: O şekil verici ve yaratıcı olan Allah Taâlâ hazretleri, âlemde her nesneyi, münasip ve muvafık yerli yerinde, güzel ve mutedil yaratmıştır. Her canlıya uygun ve her uzvunun haline muvafık olan mizacı vermiştir. alemin cüzlerinin tümünde olan mizaçların en layık ve en uygununu insan bedenine kerem kılıp, her bir uzvuna en münasip ola mizacı bahşetmiştir. Bazı cüzlerini ziyade sıcak, bazısını ziyade soğuk, bazısını ziyade rutubetli ve bazısını ziyade kuru etmiştir.
Bedende fazla sıcak olan o ruhtur ki, latif buhardır. Sonra yürektir ki, ruhun menşeidir. Sonra kandır ki, muttasıldır. Sonra karaciğerdir ki, kan ondan doğmadır. Sonra halis olan ettir. Sonra sinirdir ki, et ile karışmış

olan sinirdir. Sonra dalaktır ki, onda kan vardır. Sonra böbrektir ki, kanı azdır. Sonra atardamarlardır ki, ruhun çevresinde olan kanın zarflarıdır. Sonra toplar damarlardır ki, mutlak kanın zarflarıdır. Sonra el derisidir. Bedende gayet soğuk olan balgamdır. Sonra saçlardır. Sonra kemiklerdir. Sonra kulak kemiğidir ki, kıkırdaktır. Sonra kirişlerdir. Sonra perdelerdir. Sonra sinirlerdir. Sonra murdar iliktir. Sonra dimağ (beyin)dir. Sonra iç yağıdır. Sonra deridir.
Bedende gayet kuru olan saçtır ki, duman buharındandır. Sonra kemiktir ki, uzuvların en sertidir. Sonra kıkırdaktır. Sonra kemik başlarıdır. Sonra kiriştir. Sonra zardır. Sonra damarlardır. Sonra toplar damarlardır. Sonra hareket sinirleridir. Sonra yürektir. Sonra bedenin sinirleridir. Sonra deridir.

Üçüncü Madde

İnsanın yaşlarının mizaçlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Yaşların mizaçları muhtelif olduğundan, insanın yaşları topluca dörttür. Biri büyüme çağıdır ki delikanlı yaşı da derler. Bunun müddeti insanın otuz yaşına dektir. Sonra duraklama çağıdır. Buna gençlik yaşı dahi derler. Bunun müddeti insanın altmış yaşına dektir. Sonra açık düşüş yaşıdır ki, buna ihtiyarlık dönemi dahi derler. Bunun müddeti ömrün sonuna varıncaya dektir. Lakin delikanlılık çağı da iki kısımdır. Biri çocukluk çağıdır ki, onbeş yaşına dektir. Sonra delikanlılık çağıdır ki, delikanlılık çağının sonuna dektir.
Çocukların mizacı mutedildir. Delikanlılığın mizacı sıcaklık ve rutubettir. Gençliğin mizacı sıcak ve hiddetlidir. Duraklama çağının müddetinden sonra sıcaklığın maddesi olan rutubeti, bizi kuşatmış olan hava çektiğinden sıcaklık noksan bulmağa başlar. Zira ki, geçen bölümde açıklandığı üzere cismanî kuvvetlerin ve cüzlerin hepsi nihayete erer. Ayrışanların bedeli için eşitlik ve bir minval üzere sürekli soğumadır. Lakin bozulma gün gün arttığından ayrışan rutubetle beraber karşılığı gelmez. Şu halde gelen ile sarfolunan bedende eksilme ve geri dönme üzere olduğundan, rutubet yok olup, hararet söner. Tabii ölüm budur. Şu halde her bir şahsın ilk mizacı hasebince rutubeti içine alan kuvveti ne miktar ise, onun tabii ecel miktarı odur. Eğer dışardan bir kazaya uğramazsa odur ki, ömrü de odur. Zira ki, Allah'ın kudreti ile ulvî cisimlerin süflî cisimlerde çeşitli tesirleri daima birbirini takip ettiğinden bütün halkın şekil ve durumları ahlak ve tavırları henüz anaların rahimleri içinde nutfe iken tesadüf eden baht ve talihleri tesirleri ile ortaya çıkmıştır ki, ana karnına nutfe düştüğü saatte baba ve ananın talihleri ne işte ise ve herbirinin yıldızı neye bakıyorsa: Eğer kutlu, uğursuz, o nutfenin zatına tesiri ile nakşedilir. Mesela saadet, şekavet, anlayış, hamakat, cimrilik, cömertlik, korku, şecaat, sevgi, düşmanlık, hırs, kanaat, himmet, alçaklık, fakirlik, zenginlik, rahat, güzellik, kemal, yorgunluk ve üzüntü her ne konum üzerine ise o mutfenin zatına tâi olur. Zira ki o nutfe, ceninin cisminin levh-i mahfuzudur Levh-i mahfuz bu âlemin aynasıdır. Şu halde her kim ki, sait olmuştur, o saadetini ana karnında bulmuştur. Her kim ki şakî gelmiştir, o dahi şekavetini anası karnında almıştır. Nitekim Habib-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hazretleri: "sait anası karnında saittir. Şaki anası

karnında şakidir," buyurmuştur. Herkesin talihinin tesirini remz ile duyurmuştur. Çünkü halkın bütün şekilleri, vasıfları ve mizaçları felikî konumlar gereğince rahimlerde muhtelif bulunmuştur. Şu halde eceli müsemmaları dahi mizaçları hasebi ile onda muhtelif takdir olunmuştur. Elhasıl delikanlı ve çocuk bedenleri, itidal üzere sıcak ve rutubetli müşahede kılınmıştır. Gençlik bedenleri hiddetli, sıcak bilinmiştir. Kırarma ve ihtiyarlık bedenleri, buhar ruhu ve sıcak kandan yukarıda anlatıldığı üzere geçkin oldukları için soğuk ve kuru bulunmuştur. Kadınların mizacı erkeklerden daha soğuk ve daha rutubetli olduğu tecrübe kılınmıştır.

Dördüncü Madde

Bedenlerin dört karışımının keyfiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bedenin ilk rutubetleri olan dört karışım akıcı ve rutubetli cisimlerdir ki, gıdalar önce ona dönüşüp, onlardan bedenin cüzleri gıdalanır.
Değerleri karışımın rutubetleri dört cinstir ki: En faziletlisi kan cinsidir. Sonra balgam cinsidir. Sonra safra cinsidir. Sonra siyah köpük cinsidir. Bu karışımların her biri tabiî ve tabiî değildir. Tabiî kan, sıcak ve rutubetlidir. Rengi kırmızı, tadı tatlıdır. Faydası et, yağ ve uzuvların gıdası olmaktır. Tabiî olmayanı soğuktur ve rengi bulanıktır. Tadı acı olup, faydası olmaz. Tabiî balgam, soğukçadır. Rengi yumurtanın beyazı gibidir. Tadı tatlıdır. Faydası ya kan veya kanın yerini tutup, uzuvların gıdası olmaktır. Tabiî olmayanı kuru mizaçlı ve değişik renktedir. Acıdır. O, ya tuzlu veya asitli olur. Tabiî safra sıcak ve kırmızıya yakın, yapışkandır. Faydası kana karışıp ve yardımcı olup bedenin cüzleri olmaktır. Tabiî olmayanı, yakıcıdır ve zehir cevheridir. Tabiî siyah köpük tabiî kanın altında kalan tortudur. Tadı tatlıya yakındır. Yeri dalaktır. Faydası açlığı ve şehveti tahriktir. Tabiî olmayanına zehirli kara köpük derler.
Dört karışımın doğuş keyfiyeti böyledir ki: Önce gıdanın çiğnenme ile hazm olması vardır ki, ağız yüzeyi ve mide yüzeyi ile bitişik ve bağlantılıdır. Şu halde onda dahi hazmetme kuvveti hâsıldır. Zira ki, çiğnenmiş nesnenin önceki tad ve kokusu gitmiştir. Sonra çiğnenmiş gıda mideye vardığında, midenin ağzı kapanıp, tamamen ona hazmolunur. Lakin sadece midenin harareti ile değildir. Belki ağ taraftan karaciğerin, sol taraftan dalağın ve onda olan atar ve toplar damarların, harekete kabiliyetli olan iç yağının, midenin üstünde ve zarının ötesinde yüreğin, bütün bunların hararetleri ile tamam olup iki üç saatte ilk hazım hasıl olur. Midede keşkek suyu gibi akıcı cevher olur. Sonra onun kesifi mideden bağırsaklara çıkışa yol bulur. Latifi mideye bitişik olan damarlar yolundan karaciğere bitişik olan ince kıllar gibi damarlar ile süzülüp, karaciğere çekilir. Şu halde karaciğer o latif cevhere kavuşup; sünger gibi emer. Onda da önceki sindirim süresi kadar zamanda pişer. İkinci hazım da hasıl olur. O pişen kırmızı rengi boyanıp, onun yüzünde kaymak gibi nesne ve dibinde tortu gibi nesne hâsıl olur. Eğer ifrat derecede pişerse bir yakıcı nesne hâsıl olur. Eğer az pişerse hint kavunu gibi bir nesne peyda olur. O kaymak safradır veya siyah köpüktür. Bu ikisi tabiîdir. Yakıcı olanın latifi itilen safradır, kesifi itilen siyah köpüktür. Bu ikisi tabiî değildir. Hit kavunu,tabiî balgamdır.

Hepsinden saf ve hasi olanı kandır. Lakin suyu fazladır ki, karaciğerden ayrılmazdan önce suyu, böbreklere inen damarlarla çekilip, kendilerine gıda olacak yağ ve kanı alıp, artığı mesaneye süzülüp, dışarı çıkmaya yol bulur. Kıvam bulmuş halis kan, karaciğer üstünde doğan büyük damara çekilip, ondan ayrılan atardamarlara akar. Sonra yüreğe ve buradan bütün vücuda yayılır, uzuvların besini olur.

Beşinci Madde

Karışımların oluş sebeblerini, tabiat ve faydalarını ve hareket sebeblerini; buharlardan doğan tabiî ruhu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Tabiî kanın fail sebebi, mutedil hararettir. Maddî sebebi, gıdaların ve içeceklerin mutedil olmasıdır. Tam sebebi bedenin beslenmesidir.
Tabii safranın fail sebebi, mutedil hararettir. Maddî sebebi, sıcak, latif, tatlı ve yağlı gıdadır. Sureta olan sebebi, fazla çiğnenmektir. Tam sebebi, kan karışımı ve bedenin beslenmesidir. Yakıcı safranın fail sebebi, karaciğerin aşırı hararetidir.
Tabii siyah köpüğün fail sebebi, mutedil hararettir. Maddî sebebi, rutubeti az olan çok sıcak ve katı gıdalardır. Sureta olan sebebi, akmayan ve ayrışmayan gıdalardır. Tam sebebi, kanı kuvvetlendirip, bedenin gıdası yapmaktır. Yakıcı siyah köpüğün fail sebebi, az hararettir. Maddî sebebi, az çiğnemektir. Tam sebebi, kan karışımı ve bedenin beslenmesidir.
Şu halde, karışıkların doğuş sebebleri, sıcaklık ve soğukluktur. Zira ki mutedil hararetten kan; fazla hararetten yakıcı safra ve çok fazla hararetten yakıcı siyah köpük; soğukta balgam doğmuştur.
Kan ile damarlardan akan karışımların, damarlar içinde dahi iki üç saat müddetinde üçüncü hazmı vardır. Azaya tevzi edildiğinde; her uzuvda kendi nasibinin bu müddet içinde de dördüncü hazmı vardır. Damarlar içinde olan üçüncü hazmın ve azada olan dördüncü hazmın fazlaları geçen bölümde açıklandığı gibi kulak kiri, göz çapağı, burun kiri olup, sa ve tırnak suretini bulup; bedenin azalarından ayrışan ter, kir, yara ve cerahat şeklinde vücuttan atılır.
Sözü edilen karışımların doğuş sebebleri olduğu gibi, hareket sebebleri de vardır. Zira ki bedenin hareketi ve sıcak eşya, kanı ve safrayı tahrik eder. Bazı kere siyah köpüğü dahi tahrik eder. Lakin hareketsizlik, balgama kuvvet verir. Güzel şeyler düşünmek de dört karışımı harekete geçirir. Nitekim dört karışımın kesafetinden, bir kesif cevher doğar ki, uzuvdur veya uzvun bir cüzüdür. Bunun gibi karışımın latif buharlarından, bir mizaç hasebiyle latif bir cevher doğar ki, tabiî ruhtur. Hayvanî ruhu kabul istidadını bulmuştur. Mizaç üzere önce bu ruh doğup, sonra bütün uzuvlara, nefsanî kuvvetleri ve başkalarını kabul istidadını veren budur. Şu halde nefsanî ve hayvanî kuvvetler insan bedeninin uzuvlarında hâsıl olmaz. Ancak bu tabiî ruh vasıtasıyle olur. Eğer bedenin bir uzvu nefsanî ve hayvanî kuvvetlerden kesilip, tabiî ruhtan kesilse, o uzuv henüz hayattadır. Zira ki uyuşmuş veya felç olmuş olan uzuv, his ve hareket kuvvetini yitirmişken yine hayatiyeti vardır. Eğer ölmüş olsa, kokuşur ve bozuşurdu. Şu halde felç olmuş uzuvda, onu koruyan bir kuvvet vardır ki, bu tabiî ruhtur.

31-BÖLÜM:031:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Azanın fayda, mahiyet ve keyfiyetlerini, isim ve kuvvetlerini, doğuş ve özelliklerini dört madde ile ayrıntılı olarak açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

Azaların mahiyet ve keyfiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Dört esasın birinci mizacından doğan bedenin karışık cisimleri olduğu gibi, dört karışımın dahi birinci mizacından doğan beden azalarının cisimleri olmuştur. Bazı aza tek ve bazısı bileşik suret bulmuştur.
Tek uzuv odur ki, hangi his olunan cüzünü alsan, sayı ve cisimde cüzü bütününe ortak olur. Kemik, et ve sinir gibi. Bunlara, cüzleri benzeşen azalar denir.
Bileşik uzuv odur ki, hangi cüzünü alsan, ne sayıda, ne isimde bütününe ortak olmaya. Yüz, el ve ayak gibi. Zira ki, yüzün bir cüzü, yüz değildir. Bunlara: Alet uzuvlar derler. Zira ki hareket ve işlerde tamamen nefsin âletleri olmuşlardır. Cüzleri benzeşen azanın birincisi kemiktir. Sert yaratılmıştır. Zira ki kemik, bedenin esası, uzuvların hareketinin direği bulunmuştur. Sonra kıkırdaktır ki, yumuşaktır. Katlanabilir. O, kemikten daha yumuşak, sair uzuvlardan daha sert kılınmıştır. Bunun yararı; yumuşak uzuvlara kemiklerin bağlantısı bununla gökçek olmaktadır. Ta ki yumuşak ile sertin vasıtası olup; vurma ve düşme zamanlarında her uzuvdan, yumuşak olan uzuv incinmeye. Sonra sinirlerdir ki, dimağdan ve omurilikten bitmişlerdir. Katlanmakta esnek, gerilmekte sert olan beyaz cisimlerdir. His ve hareket için olan aza, bütünüyle sinirlerle tamamlanır. Sonra kirişlerdir ki, adalelerin çevresinde bitmiş, sinirlere benzer cisimlerdir. Hareketli uzuvlara tam bağlıdır. Kâh adalelerin sıkılması ile kirişler dahi çekilmiş olup; hareketli uzuvları çeker. Kâh adalenin yayılmasıyla ve kendi yerine dönmesiyle kirişler rahatlayıp, uzuvları durumu üzere yayarlar. Sonra kemik başlarındaki iplikçiklerdir ki, kemiklerden bitmiş, sinirlere benzeyen cisimlerdir. Bunların adalelere uzananlarına, mutlak bağ derler. Kemiklerin mafsallarını ve sair uzuvları bağlayanlara ökçe bağı derler. Bu Adı geçen bağların hiçbirin hissi yoktur. Ta ki kendilerine lazım gelen hareket fazlalığıyla diğer işlerde incinmeyeler. Bunların faydası, uzuvları birbirine bağlamaktır. Sora atar damarlardır ki,yürekten çıkarlar. Uzun ve içleri boştur ki; uzunları sinirlere, cevherleri bağlara benzerler. Bunların öyle açılıp kapanan hareketleri vardır ki, sükûnet ile ayrılmıştır. Bunlar can damarlarıdır. Faydaları budur ki, bunlar, yürekten duman buharını saçmakla,ona rahat verip, ruhu bedenin uzuvlarına tevzi için halk olunmuştur. Sonra toplar damarlardır ki, toplar damarlara benzer cisimlerdir. Karaciğerden bitmişlerdir. Hepsi de sakindir. Bunlar kan damarlarıdır. Faydaları budur ki, bunlar karaciğerden kanı, bedene tevzi için yaratılmıştır. Sonra zarlar (perdeler)dir ki, ince ve hisleri olmayan

latif sinirlerden dokunmuş cisimlerdir. Sair cisimlerin yüzeylerini örterler. Nice faydaları vardır ki: Biri, bütün uzuvları yapı ve şekilleri üzere korurlar. Biri dahi kendi lifine bitişik olan sinir ve bağlar vasıtasıyla uzuvları birbirine bağlarlar. Böbrekleri sulbe bağladıkları gibi. Bir faydası dahi akciğer, karaciğer, böbrek, dalak benzeri hissî olmayan uzuvların cevherlerinde, bu zarların kendilerine değen bizzat hassas olup, lifli olan cisimlerine değeni ârizî olarak hissedici olmalarıdır. Sonra ettir ki, bedende olan bütün bu azanın aralarındaki boşlukları doldurur.
Alet olan uzuvlar, bunlardan bileşen uzuvlardır ki, inşaallah bundan sonra onlar dahi açıklanır.

İkinci Madde

Uzuvların isimlerini ve kuvvetlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: bedende olan azadan her bir uzvun kendi nefsinde tabii bir kuvveti vardır ki, o uzvun beslenmesi işi, ancak o kuvvetle olur. O kuvvet gıdayı, çeker, tutar ve ondan fazlayı dışarı atar. Uzuvların hepsinden kuvvetli olan, dimağ ve karaciğerdir. Zira ki bu ikisi yürekten hayati kuvvet, tabiî hararet ve ruhu kabul edip, dimağ bütün hislerin başlangıcı olup; karaciğer, bedenin bütün uzuvlarının besleyicisi olmuştur. Yürekten gayri. Zira ki yürek, göğsün içinde sol meme altında karaciğer nevinden ve onun renginde fincan şeklinde şerefli ir uzuv ve latiftir ki, onun aşağı tarafında, alt yüzeyi ortasında gözbebeği, benzeri siyah bir nokta vardır ki, en latif azadır. ismi süveydadır. Ruhun kaynağı ve kuvvetlerinin toplamıdır. Hayvanî ruhun ve insanî nefsin birlikte bulunduğu yer ve Rabbanî ilhamların iniş yeri, Hüda'nın nazargâhıdır. Bütün uzuvlara hayat, hareket, idrak ve gıda verip, besleyendir. Bütün kuvvetlerin ve uzuvların hizmetçisi ve uşağıdır. O, bedenin emîridir. Şu halde bedenin bazı uzuvları reis, bazısı reis hizmetçisi ve bazısı ne reistir ne de hizmetçi.
Reis uzuvlar, o azadır ki; bedende olan ilk kuvvetlerin başlangıç yerleridir. Şahsın bekası ve nevin bekası onlara muhtaçtır. Şahsın bekası hasebiyle olan reis uzuvlar üçtür: Biri yürektir ki, hayat kuvvetinin başlangıcıdır. Biri dimağdır ki, his ve hareket kuvvetinin başlangıç yeridir. Biri dahi karaciğerdir ki beslenme kuvvetinin başlangıç yeridir.
Nevin bekası hasebiyle reis ola uzuvlar, yine yukarıda sayılan bu üçüdür.
Nevin bekasına mahsus olan dördüncü uzuv tenasüldür ki, onlar nesli koruyan meniyi doğurmak için kendilerine muhtaç olunandır. Erkek ve kadın organlarının tam yapısı olan mizacı ifade ederler.
Hizmetçi olan uzuvların bazısına hazırlayıcılık, bazısına yerine getiricilik gibi hususi hizmetler vardır. Hazırlayıcılık hizmeti reisin işinden önce, yerine getiricilik hizmeti reisin işinden sonradır. Yüreğin hazırlayıcılık hizmetini gören akciğer, yerine getiricilik hizmetini gören atar damarlar gibi. Dimağın hazırlayıcı hizmetçisi karaciğer ve sair ruh uzuvları ve gıda uzuvları gibidir. Yerine getirici hizmetçisi sinirler gibidir. Karaciğerin hazırlayıcı hizmetçisi mide gibidir. Yerine getirici hizmetçisi toplar damarla gibidir. Tenasül uzuvlarının hazırlayıcı hizmetçisi, onlardan önce meniyi doğuran aza gibidir. Yerine getirici hizmetçisi, erkeklerde zekerin deliği ve husyeler arasında olan

damarlardır. Kadınlarda meniyi iten damarlardır. Rahimdir ki, meninin yararlanışı onda tamam olup, cenin oluşacak yerdir.

Üçüncü Madde

Ceninin azasını oluşumunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Cüzleri benzer olan beden uzuvlarının hepsi, iki meniden oluşur. Et ve yağ buna girmez. Zira ki bu ikisi, kandan oluşur. Şu halde et ve yağdan başka cüzleri benzer olan uzuvlar, peynir mayadan bağlandığı gibi, babanın menisinden bağlanır. Bütün bu uzuvlar peynir sütten oluştuğu gibi ananın menisinden oluşur. Nitekim mayanın ve sütün her biri, kendilerinden hâsıl olan peynirin bütün cevherlerinden birer cüzdür. Bunun gibi menin her birisi, rahimde olan ceninin bütün cevherlerinden birer cüzdür. Bundan sonra hamile kadının hayız kanı, rahimde oluşan ceninin göbeği yolundan gıdası olup, onunla büyüyüp gelişir. Pıhtılaşıp, öneki azası arasında olan boş yerleri doldurup, et ve yağ olur. Kanın fazlası, nifas vaktine kadar kalıp, ondan analık tabiatı dışarı atar. Doğumda sonra, çocuğun karaciğerinin oluşturduğu gıda kanı, göbekten aldığı kanın yerine gidip, göbeği kapayıp, o kandan oluşan et ve yağ, bu kandan oluşmaya başlar.
Et, kanın metininden oluşup, sıcaklık ve kurulukla bağlanır. Yağ, kanın sulu ve yağlısından oluşup, bağlanır. Onun için sıcaklıkla çözülür. İki meniden oluşan azanın birisi bedenden ayrılsa, bir daha o uzuv hakiki bir bitişmeyle yerine gelmez. Bir cüzü eksik olsa, onun karşılığında bir şey bitmez. Ancak çocukluk çağında, çocuğun dişi biter. Kandan oluşan uzuv, telef olmasından sonra yine tamam bitip, benzerine bağlanır. Et gibi.

Dördüncü Madde

Beden uzuvlarının faydalarını ve özelliklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Hassasve hareketli olan bütün uzuvların his ve hareketinin başlangıç yeri kâh biry sinir olur ve kâh farklı olup, her kuvvetin başlangıç yeri bir başka sinir olur. Zarlara sarılmış ola iç organların zarlarının kaynağı, göğüs ve karnın iki tarafında bulunan zarların birisindendir.
Göğüste olan zarlar; akciğer, atar ve toplar damarlar gibi azanın zarlarının kaynağı kaburga kemiğidir. Boşlukta olan aza ve damarların zarlarının kaynağı karın adalesindendir.
Etten olan bütün aza, ya liflidir, adalede olan et gibi. Veya onda lif olmaz, karaciğer gibi. Bedenin hareketleri ise ancak lifi ile olur. Gerek iradî olsun, gerek tabiî olsun: İradî hareket, adale lifiyle olur. Tabiî hareket, et ve damar gibi. İradî hareketle tabiî hareketten bileşen hareket: Bu iki hareket uzunluk ve en bulunan bir yapıya mahsus lif olur. Şu hale çekmek için uzlaşan, itmek için tersi ve tutmak için ikisi arası lif gereklidir. Azadan aort gibi bir tabakalı olan uzvun üç kısım lifi birbirine benzerdir. İki tabakalı olan uzvun dış tabakasında lif birbirine muhaliftir. İç tabakasında lif enlidir. İçinin iç yüzeyinde lif uzunlamasınadır. Ancak bir tarz üzere yaratılmıştır ki, çekme lifi ile itme birlikte olmayıp, belki çekme lifi ile tutma lifi birlikte olsunlar. Ancak

bağırsaklarda değil. Zira ki, bağırsakların tutmaya şiddetle ihtiyacı yoktur. Her zaman çekmeye ve itmeye muhtaçtırlar.
Kendi cevherinden uzak olan cisimleri kuşatan sinirsel azaların bazısı bir tabakalı, bazısı iki tabakalı bulunmuştur. İki tabakalı yaratılanlarında nice faydalar vardır. Birinci fayda: İçlerinde olan cisimlerin hareketi kuvvetiyle yarılmaktan korumaktır. Can damarları gibi. İkinci fayda budur ki: İçlerinde bulunan saklı cisimler, ayrışma ve çıkmadan iki kat korunmuş olur. Can damarlarında olan ruh ve kan gibi. Üçüncü fayda budur ki: İtme ve çekmede, o uzuv kuvvetli harekete muhtaç olduğunda, itme âleti bir tabakasında, çekme âleti bir tabakasında başka bulunsunlar. mide ve bağırsaklar gibi. Dördüncü fayda budur ki: O uzvun sinirsel iç tabakasını korumak için, dış et tabakası hazım için ayrılmış olsun. Zira ki hazmeden, hazmedenle karşılaşmaksızın kuvvetiyle ulaşır olmak mümkündür.
Bazı uzuvların mizacı kana yakın olup, kan ona gıda olmak için birçok değişikliklerde tasarruf etmeğe muhtaç olmaz. Et gibi. Onun için ete ulaşan gıda, bir müddet kalıp sonra et gıdası olmak için onda boşluk ve karıncık yoktur. gıda, ete düştüğü saatte, ona meyledici olur. Bazı aza, kandan uzak mizaçlı olup, kan ona değişmekte çok değişime muhtaç olur; kemik gibi. Onun için gıdası, onda bir müddet kalacak ya bir boşluk vardır; ayak ve bilek kemiği gibi. Veya ayrı boşluklar vardır; alt çene kemiği gibi. Böyle olan aza, vaktinde gıdadan ihtiyaç üstü alır ve çeker. Ta ki yavaşlıkla kendi nefsine dönüştüre. Kuvvetli aza, kendi fazlalıklarını zayıf olan komşularına iter. Yürek iç organlara, dimağ kulak arkasına, karaciğer bunun iki yanına ittikleri gibi.

32.Bölüm

Üçüncü Madde

İnsan bedeninin sıhhatini koruma kaide ve esaslarından olan altı zarurî sebebi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tabipler demişlerdir ki: Bedenin oluşum bekasının zarurî sebepleri altıdır.

Birinci sebep: Bizi kuşatan havadır ki, onu teneffüs edip, akciğer içinde ruhun dumansı buharı olan fazlalıklarını nefesin itilmesiyle çıkarıp, ruha itidal vermek için zorunlu olmuştur. Bu hava, madem ki hali üzere safî ve mutedil kalıp, piş rüzgârlar ve çirkin dumanlarla karışmamıştır.Bedenin oluşum bekasını ve vücut sıhhatini koruyucu bulunmuştur. Eğer hava, kötü duman ve rüzgârlarla değiştiyse, hükmü dahi değişmiş bilinmiştir.şu halde dört mevsimin her biri, kendine uygun olan hastalığı verip, zıddını giderir. Gerçekten, yaz mevsimi, safrayı çoğaltmakla hastalıklar verip, rutubeti ayrıştırma ve kalbi ısıtma ile susuzluk ve hareketi ortaya çıkarır.Sonbahar, gece ve gündüzü, sıcaklık ve soğukluğu değiştirmekle hastalıkları çoğaltıp, meyveleri çoğaltma ile kanı azaltır, sevdayı çoğaltır.Kış mevsimi, balgamı çoğaltma ile hastalıkları verip, başın maddelerini sıkma ile nezle ve öksürüğü ortaya çıkarır. İlkbahar, karışımları hareket ettirmekle bademcikleri şişirip, kanı çoğaltma ile

maddeli hastalıkları ortaya çıkarır. Bu mevsim, mevsimlerin en sıhhatlisidir. Hayat ve sıhhat için en uygun ve en latif ve en tatlıdır.

İkinci sebep: Cismani sükun ve harekettir. Bu beden hareketi, zaaf ve kuvvete, azlık ve çoğunlukta, yavaşlık ve süratte muhtelif olduğundan; az ama çok kuvvetli ve süratli hareketin, bedeni ayrıştırmasından ısıtması daha çok bulunmuştur. Zayıf ve yavaş olan çok hareketin tesiri, onun aksi bilinmiştir. Hareket ve sükunun ifratı bedeni soğutur. Hareketin itidali, yeme ve içmeyi düzenler ve hazma yardım eder.

Üçüncü sebep: Nefsanî hareket ve sükundur. Bu nefs hareketi, ruh ile kanın hareketiyle olur. Bu durumda ruh, ya bedenin dışına defaten hareket eder, şiddetli gazap halinde olduğu gibi. Veya tedriç ile hareket eder, ferah ve lezzet sırasında bulunduğu gibi. Veya ruh bedenin içine defaten hareket eder. Korku ve ürperme halinde olduğu gibi. Veya yavaşlıkla hareket eder, hüzün ve keder vaktinde bulunduğu gibi. Veyahut iç ve dışa ardarda hareket eder. Hacalet zamanında bulunduğu gibi. Ruhun bu anılan hareketlerinde bedenin üzerine hareket olunan tarafının sühuneti ve kendisinden hareket olunan tarafın soğukluğu lazımdır. Zira ki, bedenin ısınması kanın hararetindendir. Soğuması, azlığındandır. Bu hareketin ifratı helak edicidir. Bu durgunluğun ifratı, soğutucudur.

Dördüncü sebep: Uyku ve uyanıklıktır ki, uyku sükuna benzer, uyanıklık harekete benzer. Zira ki uyku halinde, ruh, kendi hararetiyle yemeği hazım içim beden içine yönelip, bedenin dışı, soğukluğu üzere kalır.Onun için beden, uyurken uyanıklık halinden ziyade örtünmeye muhtaç kalır. Uykunun ifratı, bedeni ziyadesiyle rutubetlendirir ve soğutur. Eğer uyku, ruhun girmesiyle beden içinde hazmı kabil gıda bulduysa, onu hazmedip, bedeni ısıtır.Eğer hazmı kabil olmayan gıdayı veya karışımı bulduysa harareti hareket ettirmekle onu neşredip, bedeni soğutur. Gece uykusuzluğunun çokluğu, dimağı zayıf, hazmı bozuk edip, maddeyi ayrıştırarak tabii rutubetle açlığı verir. Gündüz uykusu dahi iyi değildir. Zira ki, o, rengi bozar, dalağa zarar verir ve üzüntüyü artırır. Eğer gündüz uykusu itiyat olunup, ikinci tabiat bulunduysa, terki caiz olmaz. Ancak yavaş yavaş terki gereklidir. Uyku ile uykusuzluk arasında tereddüt dahi kötü olup, şaşkınlık ve eleme sebep olur.

Beşinci sebep: Yiyecek ve içeceklerdir. O, bedene ya keyfiyetiyle tesir eder ki, o halis ilaçtır. Ya salt maddesiyle tesir eder ki, o halis gıdadır. Veya sadece suretiyle tesir eder ki, eğer onun özelliği bedenin mizaç ve hayatına uygun ise tiryaka şamildir. Eğer muhalif ise, öldürücü zehir gibidir. Veya hem maddesiyle, hem keyfiyetiyle tesir eder ki, o has gıdadır. Veya hem keyfiyeti hem suretiyle tesir eder ki, o, özel etkisi olan ilaçlar böyledir. Sekmoniya gibi. Veya hem maddesiyle hem suretiyle tesir eder ki, o, özelliği olan gıdadır. Elam gibi. Gıda ise kâh latif, kâh kalın ve kâh orta olur. bunların her birinin bedene gıdası ya çok olur veya az olur. Mutlak su basit olduğundan bedene gıda olmaz, ancak o, gıdayı yumuşatmak ve pişirmek için ve onu dar yollara geçirmek için kullanılır.

Altıncı sebep: İstifra ve hapsetmedir. bunların mutedili cisme faydalı ve sıhhati koruyucudur. İstifranın ifratı, bedeni soğutur ve boşaltır. Meğer ki o istifra olunan kan ve safraya üstün olan balgam ve sevda gibi soğuk ve kuru ola. O surette ifrat derecede istifra, bedeni rutubetlendirir. İfrat derecede hapsetme, kan kanallarını doldurur, kokuşma, rutubet, iştah kesilmesi ve ağırlık yapar. Soğuk su ile gül suyu yüze çarpılsa, her hareketi itip, tabii harekete takviye verip, fenalığı önler. Ancak ârif ve âgah olan hepsini Allah' dan bilir.

Dördüncü Madde

Altı zaruri sebepten üç sebebin tadillerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tıp bilginleri demişlerdir ki: Sıhhati koruma, vücudunu gözetme gerekli iştir ki, sayılan altı zaruri sebebi tedbir ile gözete. Ama kuşatan havayı gözetmek önce gereklidir. İlkbaharı kan aldırma, ile karşılayıp, kusarak istifra ede. Kavrulmuş şeyleri kullanıp, nar gibi teskin edici maddeleri yiye. Kuvvetli hareketler, tatlılar, sıcak hamamlar gibi sıcaklıklardan kaçınıp, gıdayı azaltma ve elbiseyi hafiflete. Yaz mevsiminde hareketsizliğe devam, gölgeye sığınma, safrayı mahveden latif soğuk gıdaları yiyip, her ısıtan ve boşaltan gıdadan sakına. Hıyar, kavun ve karpuz gibi rutubetli meyveleri seçip, beyaz elbise ve soğukluk veren keten giye, Sonbaharda çok cimadan, soğuk su ile yıkanmaktan ve bütün kuru şeylerden kaçınıp, soğuk içeceklerden, yaş meyve yemekten, kusmaktan, baş açmaktan, gecenin soğuğundan ve öğle sıcağından sakına. Kış mevsimini kürk ve kalın giyeceklerle karşılayıp, et ve keşkek gibi çok sıcak gıdaları seçe. Bu mevsimde ani ve kuvvetli hareketler bedene faydalıdır. Bunda kusmak, kuvveti zayıf edendir.

Cismanî hareket ve sükunda itidal:çünkü bedenin içinden ve dışından bulunan sebepler ile daima ondan ayrışan cüzlere bedel, gıdaya muhtaç olmakla, beden gıdasız beka bulmaz. Hiç bir gıda yendiği şekilde bir uzva cü olmaz. belki dört hazmdan her birisi yanında gıdadan bir farzla bir lahza kalır ki, onda bir fayda kalmaz. O fazlanın atılmasına, tabiat fırsat bulduğundan, ona iltifat kılmaz. Şu halde eğer o fazlalar terk olunup, uzun müddetle çoğalırsa, o kadar madde toplanır ki, bedene keyfiyetle zarar verir. Yani bedeni yadsıtır, ya pörsütür, ya soğutup yahut sıcaklığını söndürür. Veya kemiyeti ile zarar verir. Yani kan kanallarını kapatıp bedene ağırlık verip, kabızlık hastalıklarını verir. Eğer o toplanan madde istifra olursa elbette beden o tedaviden incinir. Zira ki istifra edilenin çoğu zehirlidir ki, bedene yararlı olan karışımı dışarı çıkarmaktan hali değildir. Şu halde biriken fazlalıklar terk olunsa da, istifra olunsa da zararlıdır. Halbuki riyazet adı verilen beden hareketi o fazlalıkların doğurduğunu bile men eder.Zira ki beden hareketi bütün uzuvları ısıtıp, fazlalıklarının öyle bir derece izale eder ki, hiçbir hazım yanında bir fazla kalmaz. Eğer mutedil hareket açıklanacak zamanlarında yapılırsa o bir riyazettir ki, cisme sürur ve hafiflik verip, onu gıdayı kabul edici eder. Mafsallara sertlik verir, rutubetleri ayrıştırma ile sinir ve damarlara metanet verir. Bütün maddi hastalıklardan emin edip, mizacı hastalıkların çoğundan uzak eder.Bu riyazetlerin vakti, gıdanın alınması ve hazmının tamamlanmasından sonradır. Yani akşam yemeği, mide, karaciğer ve damarlar içinde hazm olunup, son yemeğin vakti geldiği zamandır. Mutedil hareket odur ki, onunla yüz rengi kızarıp, deride damar ortaya çıkar. ama o hareketler ki, onda kanın akışı çoğalır. İfrat ola odur ki, onunla bedene hararet gelip, kuruyup rutubeti gider. Hangi uzvun mutedil hareketi çok olursa, o uzuv dahi kuvvetli olur. Özellikle o hareketin türünde ziyade kuvvet bulur.

Mesela elin hareketi, yük taşımada çok olsa, onun kuvveti eşyayı itmede ham ellerden ziyade olur. Belki her kuvvetin şanı uzvun hareketi gibidir. Nitekim, hıfza devam edenin hafıza kuvveti kuvvet bulur.Çünkü her uzvun bir özel riyazeti olur. Şu halde dimağın riyazeti aksırmak olur ki, o hareketle tabiat, onda bulunan ezayı ve onu genizden bitişen habis rüzgarları iter. Akciğerin riyazeti, öksürüktür ki, o hareketle tabiat, onda olan galiz balgamı veya göğse isabet eden şiddetli soğuğu ondan atar.

Uzuvların ihtilaç (seğirme) illeti bir galiz rüzgardır ki, onunla adaleler ve onlara yapışık olan deri hareket eter. Tak ki, o yel onlardan ayrılsa. titreme, hareket etme kuvvetinin adaleyi hareket ettirmekten aczi sırasında hâsıl olur. Nitekim, o, korku, gazap, zihin karışıklığı, gam ve gayretten meydana gelir. Göğüsün riyazeti okumadır. Onda yavaşlıkla başlayıp derece derece sesi yükseltmek rahattır. Kulağın riyazeti güzel sesler ile leziz nameleri dinlemektir.Gözün riyazeti, güzel eşyaya bakmaktır. Elin riyazeti, yakalamak ve ayağın riyazeti gitmektir. Mutedil olan at binme güzel bir beden riyazetindendir. Bedeni ısıtmasından ziyade ayrıştırandır. Bağlanılmış iple (salıncak)sallanmaktır. Bu, at sırtında mutedil gitme gibidir. top ve çevgan oyunu nefislerin ve bedenlerin riyazetidir.Zira ki, galip olan sevinçli ve neşelidir. Mağlup olan gamlı ve gazaplıdır. Müsabaka dahi nefs ve bedenlerin riyazetidir. Gemiye binme, karışımları hareket ettirici ve mideye faydalıdır. İstiska ve cüzam gibi müzmin hastalıkları def edicidir. Zira ki, nefs onda ferah ve elemi ardarda toplayıcıdır. eğer onda kusma gerekirse, tutması ki, beden gayet faydalıdır. Uzuvları ovma dahi, bu riyazetten sayılır. Eğer ovmak sert hırka ile olursa, kanı derinin dışına çekip, rengi kırmızı görünür. Normal ovma uzuvlara kuvvet verip, ifratı zahmet verir.

Aşık Kimsenin Teşhisi

Nefsani sükûn ve hareketin itidali gerçekten ruh hareketlerinin kaynağı onun kendisinde olan gazap ve şehvettir. Gazabın aşırısı tehevvür, azıcüben ve itadali şecaattir. Bu mutedil hareket bedene sıhhat, nefse izzet, dünya ve diyaneti korumaktır. Şehvetin aşırısı şere, azlığı humut ve itadali iffettir. Bu mutedil hareket bedene sıhhat, nefse lezzet ve iki cihanda rahat ve selamettir. Şere nefsin istilası ile aklı yendi ise, ona mecazi aşk derler ki, mal-i hülyanın bir türüdür. O bir hastalıktır ki, çoğunlukla gençlere ve bekarlara ârız olup, âşık olduklarından başkasından onları yüz çevirttirir. Bu aşkın sır ve sebebi, sevgilinin şekil ve şemalini aşırı derecede güzelleştirme ile fikretme ve düşünmeye yapışma ve devam etmedir.

Çoğunca o fikir ile cima, şehveti dahi bulunur. Bunun alameti renk sararması, beden zaafı, yağ kuruması, göz morarması bilinir. Bu âşığın gözünün hareketi güleç ve sevinçlidir, sanki bir leziz nesneye bakar gibidir. İçi ah ile, sesi hazin gelir. Onun tavır ve halleri, düzensiz olur. az uyumaktan seherlerde uykusuz kalır. Eğer bir tabip onun nabzına el basıp, nice akran ve yaranı vasıflarını saysa, hangi isim ile nabzı değişip, yüzünün rengi değişirse o ismi, onun sevgilisi olduğunu bilir. Ona kavuşma gibi ilaç olmaz. Eğer ona sevgiliye kavuşma meşru yol üzere mümkün değilse, ona sevgilisini kötüleme ve buğzetme ile ilaç verilir. Eğer, o akıllardan ise, nasihat kabul edip, o sevdadan vazgelir. Ancak onu küçümseme ve alay etme, aşka delilik ve sevda deme bu hastalıktan kurtarır. Eğer dinlemeyi terk ve cimayı çoğaltma ile acilen ilaç olunsa, aşk onun tabiatına dahi istila edip, helak olur.

BEYT

Aşka feda olana ilaç yoktur.
Mesih ona tabip olsa bile

Beşinci Madde

Zaruri altı sebepten kalan üçünün itadalini bildirir. Ey aziz malum olsun ki, top âlimleri demişlerdir ki: Bedenin sıhhatini korumaya taahhüt ve iltizam eden kimseye

gerekli iştir ki, meşhur altı sebebin kalan üçünü dahi tedbir ile itidal edip, ömrünün sonuna dek sıhhat afiyetle gide.Uykunun itidali ve uyanıklığın itidali: Uykunun en iyisi odur ki, süresi mutedil ola. Yani dört saat geçecek kadar değin ola. Hazm olunduktan sonra kestirirse yani yemem içmeden sonra iki üç saat geçmesinde uyku bastırıp, ikinci hazımda bulunma. Eğer midesi zayıf olan kimse yemek hazmına uyku ilk yardımcı olursa, önce yarım saat kadar sağ tarafı üzerine yatmak lazımdır.

Ta ki, gıda, sağ tarafa eğit olan mideye karaciğerin çekmesi ile kolay olup, karaciğerin harareti onu ısıta. İki saat kadar solu üzerine yatıp uyumak lazımdır. Tak ki, karaciğer mide üzerine yorgan gibi örtülüp, onu ısıtıp, birinci hazımda mideye yardımcı ola. Sonra yine iki saat kadar sağ tarafı üzerine yatıp uyumak gerektir. Ta ki ikinci hazm içi karaciğer gıdanın inişine yardım ede. uykunun içteki hareketi uyanıklıktan fazladır:

Maddenin tabiatını istila bakımından. Zira ki uyku halinde hararet içeride ziyade olduğundan, maddeye ziyade üstün olur. uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istila bakımından daha çoktur. Zira ki uyku halinde hararet içeride ziyade olduğundan, maddeye ziyade üstün olur. Uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istila bakımından daha çoktur. Zira ki uyanıklıkta hararet dışa yönelip, maddeyi ayrıştırır ve akıtır. Kimin ki uykuda terlemesi sebepsiz çok olur, o, gıda ile ya karışım ile dolu olur.Kimin ki uykusu ağır ve uzun olur, yani sekiz saatten ziyade uyur kalır, onun dimağında rutubet üstün olur. O, kuru gıdalarla uykusu hafif olup, itidal bulur. Kim ki uykusuzlukla müptela olur, yani 24 saatten fazla uykusuz kalır; o hamam ile rahat bulur. Süt ve arpa suyu benzeri rutubetler ile uyku gelir.**Boğucu kâbus ki, uyuyan uyku esnasında tahayyül eder ki, üzerine bir ağır nesne düşüp, onu sokup, hareketten menedip, nefsini daraltır; bu boğucu kabus buharı ayrıştıran uyanıklık ve hareketinin yokluğu sırasında kanın ya balgamın veya sevdanın buharı dimağa çıkmasından ortaya çıkar. Şu halde bunun ilacı, istifra ile beynin temizlenmesidir.**

Yiyeceklerde itidal: Her sıhhat ki, onun hali üzere kalması murat olunur. o bedenin keyfiyetinde benzeri ona verilmek gerektir. Eğer bozulmuş bir sıhhati, kendisinden daha iyi olan sıhhate nakletmek murat olunsa, ona zıddı verilmek lazımdır. Şu halde vücudunun sıhhatini hali üzere korumaya özenen kimseye lazımdır ki, gıdalardan siyah taneler gibi pisliklerden temizlenmiş buğday ekmeğiyle, mülayim tatlılar, koyun eti, kümes hayvanları eti ile yetine. Lokmayı küçük alıp, çiğnemeyi çok ede. Meyvelerden ancak incir, üzüm kuru üzüm seçe. Ama ilaç olan meyvelere iltifat etmeye. Meğerki, mizaç itidali için yenile. Veyahut hazır yiyecek onda buluna. Zinharıştihasız yemek yemeye, İstihasını giderip, geri bırakmaya. Yaz günlerinde soğuk gıdalar, kışta sıcak gıdalar ala. Hazm olunmuş yemek üzerine başka yemek sokmaya, Yemek saatlerini uzatmaya. Ta ki gıdanın evveliyle sonuncusu hazımda karışmaya. yemek çeşitlerini çoğaltmaya, ta ki hazımda tabiata şaşkınlık gelmeye, Çok olmazsa leziz gıdalar en faydalıdır. Ekşi gıdalar zararlıdır, ihtiyarlığı çabuklaştırıcı ve uzuvları kurutucudur. Tatlıcıdalar, mideyi rahatlatıcı, bedeni ısıtıcı ve safrayı hareket ettiricidir.

Tuzlu gıdalar, bedeni kurutucu, safrayı doğurucu ve uzuvlarla kuvvetlere zarar vericidir. Zararlı tatlıyı, ekşi defeder. ekşiler, tatlı ile gider.

Tuzsuzlar tuzluyu, tuzlular tuzsuzu mutedil eder. Nefsinden gıda iştihası kalmış iken, ondan el çekmek lazımdır. Yemek vakitlerini gözetmek elbette lazımdır, vaciptir.

Lakin kötü gıdalar alışmış olan, devam etmeyip, yavaş yavaş terk etsin. Yemek vakitlerini düşürerek, birle yetinsin. Zira ki gündüzde bir kere gıdalanmak, bir kere gecede yemek, karıştırmak tabiate müşküldür. Zira ki bu iki su, biri birine incelik ve kalınlıkta uygun değildir. Suların en iyisi nehir suyudur. Özellikle pak yerde akıp, her şeyden saf gele veya taşar üzerinde akıp, kokuşmuş şeylerden uzak ola.

Özellikle kuzeye veya batıya aka. Yüksek bir yeden aşağıya inip gide.Kaynağı uzak olup, uzun süre akmakla incele, İnceliğinden ağırlığı hafif ola. Çok olup, şiddetli aka gele. Bu vasıflar ile vasıflanmış olan bir sudur ki, faziletten nihayet bulmuştur. Mübarek Nil suyu bu güzelliklerin çoğunu toplamıştır. Memba suyu hareketinin azlığından kalın kalmıştır. Toprakaltında olan kerizler içinde akan sular sertlik bulmuştur. Mağara suları ve kuyu suları onlardan daha serttir. Su içmek, yemekten iki üç saat geçmesinden sonra faydalı bilinmiştir. Yemek arasında su içmek, hastalığı körükler. Hemen sonra içmek, bozucu ve kötüdür. Lakin midesi sıcak olan kimse yemeğin arasında ve akabinde su içmekle istifade eder. iştihası zayıflan kuvvet bulur. zira ki, o zaaf, hararet çokluğundan gelir. Şu halde su içmekle hararet mutedil olur. Aç karnına ve terli iken, özellikle cima, hamam, müshil içme kaplarında, meyveler üzerine özellikle kavun üzerine su içmek; soğuk içecekler oldukça kötüdür. Eğer bu vakitlerde susuzluğa tahammül olunmazsa, çocuğun meme emdiği gibi, dudak ile kâse kenarı arasında yalama ile içip üç nefesten geçmesin. Her nefeste, üç yudumdan ziyade içmesin. Zira ki, çok olur ki, susuzluk yapışıcı balgamdan veya tuzlubalgamdan dolayı olur. Halbuki su içmeye iltifat olundukça, susuzluk çoğalır. Eğer o susuzlukta sabır olunsa, tabiat o susatan maddeyi eritip, susuzluk dahi gider. çok olur ki, bunun gibi susuzluk maddesini bal gibi sıcak şeyler yatıştırır. Her zaman ayakta su içmek hatalıdır. Ancak zemzem suyu şifadır.

NAZM

Beş yerde su içmekten sakın
Çünkü o hastalığı çeker
Hamam, yorgunluk akabinde
Yemek akabinde ve yatakta

Tutma ve istifrada itidal: Vücut sıhhatini muhafaza edene gereklidir ki, daima kendi tabiatını mukayyet ve gözetleyici ola. Eğer tabiatı kabız olursa, onu incir ve sinameki gibi içeceklerle yumuşatsın. özellikle ihtiyarlık tabiatına yumuşaklık, rahat ve selamettir. Eğer tabiatında aşırı yumuşaklık bulursa, onu sumak ve kavruk gibi şeylerle tutsun. Eğer dolarsa gıda fazlalığından midede hasıl olup, geğirmekle çakan duman ile ekşime ile veya sadece ağırlıkla gıdayı bozucu bulursa, o saat kusmaya can atsın. Eğer kusmak ona zorsa veya vakti değilse, sakızla kaynamış sıcak su içip, sağ yanı üzerine yatsın. Veyahut bir parmak bala ince tuz katsın. Ve pamuk ile makatında yarım saat kadar taşımaya tahammül etsin. Ta ki, yumuşaklık bulup rahatla o bozucu gıda gitsin. Sonra elma gibi mideye kuvvet veren şeyleri yiyip hamamda yatsın. Eğer ishal olursa gül yaprağı, dövülmüş mazı, nohut sakızı, ermeni çamuru, fesleğen tohumu, tebeşir ve kimyon gibi kuru şeylerden yesin. Veyahut elma, sefercen ve ekşi nar gibi meyveler yesin. Ta ki, tabiatın yine normale yetsin. Küçük ve büyük abdesti fazla tutmak zararlıdır. Titreme verir ve ihtiyarlığı çabuklaştırır. Alışılmış olan boşalmaların en kolayı cima ve hamamdır.

İnsan hayatının temeli mide
Eğer bağlanırsa ki açılmamalı

Eğer bağlanmamacasına açılırsa
Dört tabiat muhalif ve serkeş
Eğer galip olursa dörtten biri
Elbette ârif ve kâmil olanlar
Yavaş yavaş gitmeli olmamalı gam
Bağlanırsa gönle elem verir
dünya hayatından götürür ölüme
Nice günler hoş kaynaşmışlar
Söker kalıptan can koymaz diri
Geçici dünyaya gönül bağlamazlar

Altıncı Madde

Sıhhat durumunda alışılan istifranın en güzel türleri bulunan cima ve hamamın itidalini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, top bilginleri demişlerdir ki: Sıhhatteyken alışılan boşalımların en kolay ve en faydalısı, cima ve hamamdır. Cimanın en faydalısı, birinci hazımdan sonra vâki olanıdır. Bedenin hararet, rutubet ve kuruluğunda, boşluk ve doluluğunda itidali sırasında bulunandır.Eğer o, hata ile bu itidallerin dışında bulunduysa; bedenin hararet, rutubet ve doluluğunda bulunan cimaın zararı, onun soğukluk, kuruluk ve boşluğunda bulunandan daha az ve daha kolaydır. Cima şehveti kuvvet bulmadıkça, âlet düşünmeksizin ve bakmaksızın yayılmadıkça, ona öne alma ile girişme, vücuda zararlı bir oyundur.Faydalı cimaın alâmetleri odur ki: Onun akabinde vücuda hafiflik, tam neşe, yemek isteği ve uyku gele. Ta ki fazla maddenin boşalımı hâsıl olmuş ola.zira ki mutedil cima, tabii harareti def ile bedeni ferahlandırır. Yemem ve beslenmeye bedeni hazırlar. Gazabı zayıflatıp, kötü vesveseyi ve sevda düşüncelerini giderir. Balgam hastalıklarının çoğu onunla gider. Çok olur ki, cimayı terk edenin menisinden kötü buharlar dimağına çıkıp, baş dönmesi ve göz kararması gibi belalar başına gelir. Meni buharı, bedenin içinde hapsolup, kaplarına dolduğunda husyeleri şişer, kasık acısı ve beden ağırlığı hâsıl olur. Cima yapıldığında süratle hafiflik ve şifa bulur. çok cima, endamı boşaltır, kuvveti düşürür ve gözü zayıflatır. Müptelasını titretip, sinirlerini boşaltır. Acuzeye, çirkine, hastaya, küçük bâkireye ve uzun süredir cima olunmayan dula cimadan kaçınılmak elzemdir. Zira ki bunlar, elbette kuvveti çeker, âleti yumuşatır, rutubeti kurutur ve üzüntü verir. Pişmanlığa sebep olur. Livata, tabiata aykırı ve zararlıdır. Zira ki ihanet ve eziyeti toplar, inzal zevkini önler. Genç ve güzel kadınla cima, vücuda sıhhat, hislere kuvvet verip, tabiatı mesrur ve kalbi huzur dolu eder. Zira ki tabiat ona eğilimli olduğundan, meni boşalması çok olup, o fazla madde bedenden gider. Cima şekillerinin en iyisi odur ki: Kadını sırtı üzerine yatırıp, açılmış baldırları arasında dize gele. önce uyun, konuşma ve iltifat ile göğüs, dudak ve yanağını öpmeli. Göğüs ve kasığını ovmalı. Sonra âletiyle bız'a sürmeli ve kadının gözüne bakmalı. ta ki şehvetin şiddetinde ikisi de eşit ola. Vakta ki kadının gözü değişip, göğsünden menisi ayrılmakla ister ki erkeği göğsüne ala. O zaman üzerine düşüp, sokma ve çekme ile inzali vaktine hazır ola. İnzalden sonra kadının karnı üzerinde bir miktar kala. Ta ki iki meni karışıp, rahme girmeye yol bula. Evlat arzu eden bu adap üzere hareket kıla. Ta ki inzalı kolay olup, kadın dahi ondan lezzet ala. Tam bir çocuk vücuda gelip, hepsi âfiyet bula.

Boşalma tamam ola. Zinhar kendi yatıp kadını üzerine almasın. Ta ki artan meni mesane yolunda kalmasın ve onda kokuşup, hastılak olmasın. Bız'ın rutubeti ona

damlayıp, ondan, ondan, mesane iltihabı kalmasın. Cimaı tahrik eden şeylerin biri, insanların cima ettiğine muttali olmaktır. Biri kadın seslerinin nağmesini duymaktır. Biri dahi hayvanların cima ettiğini görmektir. biri de cima ile ilgili hikayelerdir. Kasık kıllarını kesmek de şehveti uyandırır. Bu durumda başka şeyler düşünerek, bu arzuyu yenmek gerekir.

BEYT

Nazar-ı şehvet için rup-u zenan ağ olsun
Zeni olmazsa kişinin sağ eli sağ olsun

Deyip, eliyle istimna etmek, üzüntü ve sıkıntıya sebeptir. Cima ile boşalımı terk edinin cildinin içinde olan hararetle rutubetten bit oluşup, hareketiyle ürer. Kâh olur ki, bit bedende defaten hâsıl olur. bu derece çoğalır ki, rengi sarartıp, uykuyu kaçırır ve şehveti keser. Onun için erkekler ziyade bitli olur. Onun ilacı beden ve elbiseyi temizlemede ihtimamdır. Tuzlu su ile yıkanmaktır. Sonra tatlı su ile yıkanma ve ipek gömlek ile tamamdır.

Hamamın en iyisi, binası eski, içi geniş, suyu tatlı, sıcaklığı orta olandır. Onun ilk odası soğuk ve rutubetli, ikincisi sıcak ve rutubetli, üçüncüsü sıcak ve kuru olandır. Böylece vücut sıhhatini koruyup, ter boşalımı için hamama giden onun sıcak olan üçüncü odasına yavaşlıkla girsin. Ondan çıktığında yine yavaş yavaş dışarı gelsin. Hamamın içinde uzun bekleme, baygınlık, bulanıklık, ıstırap, kuruluk ve hafakan verir.Mizacı kuru olan, suyu havadan çok kullanmalıdır. Şu halde rutubete şiddetli ihtiyacından, evinin döşemesine su serpip yatmalıdır. Rutubetli buharı çoğaltmak için, hamamın içine su dökmeli ve hapsetmelidir. Mizacı rutubetli olan havayı, sudan çok kullanmalıdır. Şu halde ayrışma ve kurumaya ihtiyacının çokluğundan, su kullanmadan önce, çok terlemelidir.Sıhhatini koruma bakımından hamamda çok ter ayrışması gerekir. Zira ki cildi, rutubetli ve kızarmıştır. Beden pörsümeye ve sıkıntı gelmeye başlarsa, o vakit süratle dışarıya gelmelidir. Hamamdan sonra, örtünme ve kurulanma her mevsimde ziyade kılınmalıdır. Zira ki beden, hamamın havasından daha soğuk olan havaya çıkar. Beden hamamın suyundan emip, çektiğinden, onun ârizî hareketi, ondan süretle gidip, tabii olarak soğuk olan su, soğukluğunu bulduğunda, bedeni dahi soğutur. Eğer hamam, yemekten sonra vâki olduysa, bedenin yağlanmasına sebep olur. Lakin sirke balı içerse, hastalıktan emin olur. İtidal üzere yağlanır. Eğer hazm olunduktan sonra hamama giderse, yağlanır ve hastalıktan emin olur. Midenin boş olduğu zaman hamam yapmak, bedeni kurutur. Zira ki aslî hareket ile arazî harareti toplar. Riyazeti az olan kimse, hamamda terlemeyi çoğaltsın. Ta ki riyazî hareketlerle ayrışacak fazlalıklar, hamam ile ter olup gitsin. Bu boşalma ile vücut, mizacının itidaline yetsin.Soğuk su ile yıkanma, gençlerin bedenine güç verir. Yaz günlerinde, öğle öncesi sıcak mizaçlı ve normal etli olan kimselere sıhhattir. Ama ihtiyarların, çocukların, ishal ve nezlesi olanın, hazmı eksik olanın bedenine zarar ve ziyan eder.Kültürlü kaplıcaları kullanma, yani kükürtten kaynayan ve galeyan eden sıcak su ile yıkanma, fazlalıkları atıcı, titreme ve felce ilaçtır. Uyuzu iyileştirir, mafsal ve romatizmaya şifa verir. Madenî suların hepsi, beden kokularını giderir, yaralara merhemdir. Bu ilaçların vücuda olan menfaatlerini Allah Taâlâ en iyi bilir.

Yedinci Madde

Çok kullanılan ilaç ve gıdaların tabiat ve menfaatlerini, özellik ve hükümlerini (ebced) harflerinin terkibince bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, tıp bilginleri demişlerdir ki: Herkes kendi vücudunun hekîmi olmalıdır. Kullandığı ilaç ve gıdaların tabiat ve menfaatlerini bilmelidir. Her birisini hükmüyle kullanmalıdır. Ta ki vücudu sıhhat üzere kalmalıdır.Gıdalardan her birinden her bir deva ki, insan bedeninde keyfiyetiyle tesir eder. Gerçek o ilaç, insan bedenine gelip, onunla beden kendi tabii hareketinden uyanırsa; eğer bedene insanî keyfiyetten ziyade tesir etmezse, o ilaç mutedil; eğer bedene keyfiyetten ziyade tesir ederse, o ilaç itidallerden ve o keyfiyetten yana dışarıdadır. Şu halde eğer o tesir az olup, hissedilmezse, o ilaç birinci derecedir. Eğer bedene zarar verirse, lakim zararı helak edici değilse, o ilaç üçüncü derecededir. Eğer zararı ölüme varırsa, o ilaç dördüncü derecededir. Ona zehir ilaç adı verilmiştir.Gıdaların da hükümleri, bu ilaçlar gibi bulunmuştur. Hepsinin hükümleri hece harfleri tertibiyle açıklanmıştır.

(ELİF)

İbrişim: Sıcak ve rahattır. Özellikle hamı faydalıdır. Kurusu, bit türemesine engeldir.

İcsas (erik): İkinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Onun tatlısı mideyi bozar ve ishal eder. Ekşisi, kalbi teskin edip, safrayı söker. Eksisi, tatlısından daha az ishal eder.

Ispanak: Birinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Gıdası iyidir. Sıcak ve kuru olan akciğere ve göğse faydalıdır. Karnı yumuşatır. Bel ve sırttaki kan ağrılarını giderir.

Eftimon: Bir kuru ottur ki, birinci derecede kuru ve ikinci derecede sıcaktır. Kokusu müsekkin, düşkün ve yaşlılara faydalıdır. Sevda hastalıklarını ve balgamı gidericidir. Sara ve malihülyayı defedicidir.

Gençleri ve hararetlileri susatır.

Anason: Bilinen bir tohumdur ki, üçüncü derecede kurutucu ve ısıtıcıdır.Böbrek, mesane, rahim, karaciğer ve dalak tıkanıklıklarını açar. Yeli ayrıştırmada tam etkisi vardır. Baş ağrısı ve safravî hastalıkları teskin için buhar ve suyu faydalıdır. Ezilmişi gülyağı ile kulağa damlatırsan, kulak içinde çarpma ve düşmeden ârız olan ağrıları dindirir. Bevli ve hayzı söker. Balgamdan doğan susuzluğa faydalıdır. Süt ve meniyi çoğaltıcı, zehrin zararını gidericidir.İsmet: İsfahan sürmesi denir. Öldürücü kurşun madeninin cevheridir. Birinci derecede soğutucu ve ikinci derecede kurutucudur. Ekşisiz kurutucu ve kabız edicidir. Gözü kuvvetlendirir, burun kanını keser.

Ürüz (pirinç): Bilinen gıdadır ki, birinci derecede ısıtıcı ve ikinci derecede kurutucudur. Suyuyla yıkanmak, uzuvları kirden pak eder. Yenmesi, mideyi temizler. Süt ile pişirilmesi meniyi fazlalaştırır.

(BE)

Basal (soğan): İkinci derecede kurutucudur. Üçüncü derecede ısıtıcıdır. O, ayrıştırıcı, kesici, yumuşatıcı ve açıcıdır. Damarların ağızlarının açmak, onun halidir. Kuvvetlisi,

yüzü kızartır. Tuz ile siğili söker. Normal olarak yenmesi, mide ve iştihaya kuvvet verir, çok yenmesi, baş ağrısı yapar ve aklı hafifletir. Pişmiş soğan çok gıdalıdır. Lakin susatıcıdır.

Parlamaya faydalı, basur ağızlarını açıcıdır. İdrarı kuvvetlendirici, tabiatı yumuşatıcı, zehirli rüzgâra faydalıdır. Pişmişi yaranın üzerine sarılırsa, ağrıyı dindirir.

Bıttıh-ı asfar (kavun): Birinci derecede ısıtıcıdır. Süratle safraya dönüşür. Onu sirke balı düzeltir.

Bıttıh-ı ahzar (karpuz): İkinci derecede rutubet verici ve soğutucudur.Bedeni kirden açar. İdrarı çoğaltır. Mesanede oluşan ve böbrekte peydahlanan taşları düşürücüdür. Yemek ile yenmesi faydalıdır.

Beyz (yumurta): En iyisi, yağ içinde yarı pişirilen tavuk yumurtasının sarısıdır. En faydalısı, taze olan yumurtadır. Sarısı hararete, beyazı soğukluğa ziyade meyilli olmuştur. ikisi dahi rutubetli ve faydalıdır.Beyazı yüze sürülse, güneş tesirini ve ateş sıcaklığını manidir. Sarısı bal ile karıştırılıp, yüzdeki sivilcelere sürülse, onu giderir. Beyazı, göz ağrılarına, boğaz sertliğine, ses kesilmesine, nefes darlığına, öksürüğe ve kanın havalandırılmasına faydalıdır. Tavuk yumurtası, çabuk nüfuz edici, en iyi kimyon ve en çok gıda ve meni vericidir. Bayat yumurtanın sarısı kabız edicidir. Dövülmüş mazı ile ishali kesicidir. Yumurta et kuvvetindedir. zira ki o, hayvanın cüzüdür. Belki kuvvetli hayvandır.

Bazican (patlıcan): İkinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Sevda, baş dönmesi, tıkanıklık, uyuz ve cüzamı doğurur. Rengi bozar, sarı ve siyah eder.

Bindük (fındır): Hararet ve kuruluğa meyillidir. Hazmı ağırdır. Cinsî kuvveti artırır. Baş ağrısı ve mide bulantısı doğurur. Dimağa yararlı olup, öksürüğü defeder.

(CİM)

Ceviz: Birinci derecede kurutucu ve ikinci derecede ısıtıcıdır. Onun baş ağrısı vardır. Hazmı güz ve harareti çoktur. özelliği, ağzı tebşirdir.

Bal ile soğuk mideye faydası iyidir.

Hindistan cevizi: İkinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Gözü kuvvetlendirici ve sebel hastalığına faydalıdır. Kokusu güzel, yemeği hazmettiricidir. karaciğer, dalak ve mideyi kuvvetlendirici, idrarı getirici ve tabiatı kabzedicidir.

Cübn (peynir): Tazesi, rutubetli ve soğutucudur. Eskisi, ısıtıcı ve kurutucudur. Normali gıda vericidir. Tuzlusu eski olursa zayıflatıcıdır.

Mesanede taş yapar.

Cüzür (havuç): Aslı ikinci derecede hararet verici ve birinci derecede rutubetlidir. Mideyi üfürücü ve şehveti dalgalandırıcıdır. Onun tohumu idrarı getirir.

(DAL)

Darçın: Üçüncü derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Oldukça latif ve çekicidir.tıkanıklıkları açıcıdır. Her bozukluğu düzelticidir. Onun yağı, açıcı, ayrıştırıcı ve eriticidir. Faydası, yüzdeki siğillere ve titremelere çoktur. Baş ve göğüs ağrılarına faydalıdır. Soğuk nezleyi, rutubetli öksürüğü defeder. Mideyi kuvvetlendirici, kalbi açıcıdır. karaciğer tıkanıklığına, rahim ve böbrek ağrılarına faydalıdır. Göz perdelenmesini ve kararmasını defedicidir.

33-BÖLÜM:033:

İKİNCİ BÖLÜM

Omurga kemikleri, boyun kemikleri, kaburgalar, eğe kemikleri ve köprücük kemiklerinin bileşim keyfiyetini beş madde ile açıklar.

Birinci Madde
Omurga kemiğinin bileşim keyfiyetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilgileri demişlerdir ki: Omurga kemiği nice faydalar için yaratılmıştır. Bir faydası budur ki, canlının bekasında kedisine muhtaç olunan murdar iliği (omurilik) içinde bulundurmuştur. zira ki bütün uzuvların sinirlerinin çakış yeri dimağ olsaydı, insanın başı şimdiki görünüşünden fazla büyük olmak gerekirdi. Bedene ağır bir yok olurdu. sinirler, uzak uzuvlara ulaşmakta, uzun mesafeye muhtaç olup; âfetlere ve kopuntulara açık olmaktan başka, ağır uzuvları yerlerine çekmekte kuvvetleri az olurdu. Şu halde yaratıcı Allah Taâlâ, hikmet ve inayetiyle dimağdan bir cüz olan omuriliği bedenin aşağısına erimiş bir maden gibi akıtıp, omurgayı ona muhafız etmiştir. Ta ki omurga etrafında sinirlerin bölümleri tevzi olunmak uygun olup, daha güzel ola. Omurganın bir faydası budur ki: Önünde konulmuş olan azaların koruyucu kalkanı bulunmuştur. Onun için boğumlar ve çıkıntıları vardır ki, onlar: Senaşen ismiyle isimlendirilmişlerdir. Bir faydası dahi budur ki, beden kemiklerinin yaratılışına esas ve temel bulunmuştur. Nitekim gemi omurgası gibi olduğu yukarıda bilinmiştir. Onun için omurga kemiği gayet metin ve muhkem

yaratılmıştır. Bir faydası dahi budur ki, insanın ayağa kalkması için ve hareketine imkan içi müstakil bulunmuştur. Onu için omurga kemiğinin düzeni omurlarla nazm olunmuştur. Hepsi tek kemik veya büyük kemikler olmayıp, güzel intizamı, en iyi yaratılış üzere kılınmıştır. Omurlar arasında bulunan mafsallar e yumuşaktır ki, kıvamı za'f bula ve ne serttir ki katlanmaya engel ola. Belki böyle ara ara yaratılmıştır. Omurganın omurları bir kemiktir ki, ortasından omurilik nüfuz edecek delikleri vardır. Bazı omurların sağ ve solundan deliğin iki tarafından dört çıkıntısı bilinmiştir. Bazısı yukarıya ait, bazısı aşağıya aittir. Bazı omurların atı çıkıntısı olup, dördü bir tarafında, ikisi bir tarafında bulunmuştur. Bazı omurların sekiz çıkıntısı müşahede kılınmıştır. Bu çıkıntıların faydalarının biri budur ki: Bunlarla afsala nasb ve bitişme ile omurlar arası muntazam olup; birinin çıkıntılarının başları, birinin oyuklarına grimiş olup, metanet bulmuştur. Bu omurga omurlarının çıkıntılarındın gayri, başka çıkıntıları vardır ki, onların faydaları; çarpmadan koruyup, mukavemetleriyle kalkan olmaktır. Bu çıkıntılar, sert ve geniş kemikler bulunmuştur ki, omurların uzunlaması üzerine konulmuştur. Bunların gerisinden yana yerlerine şevk ve senasen denilmiştir. Sağda ve solda ulunanlarına kanatlar derler. Bunlar, bedenin uzunlamasında olan sinir, damar ve adaleleri korurlar. Kenarlara yakın olan kanatların bir faydası dahi budur ki: Kenarların üst tepeleri bunlara çakılmış olup, oyuklarıyla raptedilmiş olu. Zira ki her kanadın iki çukuru ve her kenarın iki yumru çıkıntısı vardır. Bu omurların orta deliklerinden başka ince delikleri vardır ki onlardan sinirler çıkıp, damarlar girer. Bu delikler onun için omurların iki tarafından yaratılıp, gerisinde bulunmamıştır. Zira ki onda, giren ve çıkan damarları çarpmadan koruma gerekmez.

Damarlar ve sinirler, eğer omurganın önünde yaratılsaydı, bedenin tabiî ağırlığıyle ve iradî hareketiyle meyilli olan yerlerde vaki olmakla, zayıf olup, raptedemezlerdi. Bu, koruma için olan çıkıntıların üzerine sinir ve rutubet akıcı olup, kaplamış ve örtmüştür ki, teğet olduğu et, incinmesin. Mafsalların çıkıntılarının da durumu budur. Onar, birbirini takip ile

muhtem tutup, her taraftan raptederler. Lakin önden olan takip gayet sağlamdır. Geride ola selistir. Zira ki ön tarafa eğilme, arkaya eğilmekten ziyade gerekir. Şu halde omurganın omurları, takip ve irtibatlarıyle böyle muhkem olduklarından, tek bir kemik gibi sebat ve sükûn için yaratılmamıştır. Eğime ve katlanmayı kabul etmeleriyle esnek olduklarından, birçok kemikler gibi hareket ve esneklik için konulmuştur.

-

İkinci Madde

Boyun omurlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Boyun omurları akciğer için, akciğer nice faydalar için yaratılmıştır ki, açıklansa gerektir. Boyun omurlarının, omurga omurlarının üstündeki, altında olan omurun üzerinde yüklenmiş olduğundan, her bir omur, kendi taşıyıcısından küçük ve hafif yaratılmıştır. Ta ki âzanın hareketi hikmeti bir düzen üzere bulunmuştur. Omurganın en altında ve sonunda olan omur, hepsinden daha büyük ve daha sert yaratılmıştır. Ana karnında, kemiklerin nizamından önce bulunmuştur. Kair içinde hepsinden sonra çürüyüp, toprak olur denilmektedir. Omuriliğin en üstü, yer altındaki su yolu gibi çok ve katı olduğu için boyun omurlarının delikleri daha geniş kılınmıştır. Zira, sinir bölümlerinden yukarıya mahsus olan, aşağıya mahsus olandan çoktur. Şu halde boyun omurları küçük ve delikleri geniş olması, ince cisimlerin gereği olarak, hepsinden sert ve sağlamdır. Senasenleri küçük, kanatları büyük ve ikişer başlı yaratılmıştır. Bu omurların harekete ihtiyacı, sebata ihtiyacından fazla olduğundan, üst mafsalları alt mafsallarından selis ve yumuşak kılınmıştır. Bu mafsalların şiddet ve sağlamlığa ihtiyacı az olduğundan boyun altındaki gibi, üst alta bağlı olan mafsal çıkıntıları büyük ve geniş olmayıp, küçük bulunmuştur.

Boyun omurlarının sayısı yedi olması, uzunluğu mutedil olmak içindir. Bu omurların birincisinden başka, her birinin onbirer çıkıntısı vardır ki,

birer sinüse, ikişer şube, ikişer kanat ve yukarı tarafa çıkmış olan dörder çıkıntı ve aşağıya dörder çıkıntılıdır. Sinirlerin çıkış yerinin yuvarlak deliği, her iki omur arasında, yarım üzere taksim olunmuştur. Fakat ilk omur ile ikinci omurun nice özellikleri vardır ki, sair omurlarda bulunmaz. Zira ki, başın sağ ve sola olan hareketi, kendi ile birinci omur arasında bulunan mafsal ile bağıntılı olmuştur. Başın ön ve arkaya olan hareketi, kendisi ile ikinci omur arasından bulunan mafsal ile vücut bulmuştur. Ama ilk mafsal, birinci omurun şahsiyeti üzerinde sabit olmuştur. Bu omurun üt tarafında iki oyuğu vardır ki, onlara baş kemiğinin iki çıkıntılı tarafı girmiştir. Vakta ki bu iki çıkıntının birisi oyuğundan yukarı çıkıp, öbürü oyuğuna tamamiyle gömülse; baş ondan yana meyledip, o tarafa eğilir. Ama ikinci mafsal, ikinci omurda bulunmuştur. Bu omurun ön tarafında uzun bir çıkıntı yaratılmıştır ki, birinci omurun omuriliğin önünde olan deliğinden girip, baş kemiğinde bulunan omuruna ulaşır. Vakta ki, sözü edilen çıkıntı, o omurun deliğinden geçip, omura girse, baş ön tarafa meyledip eğri olur. Eğer çıkıntı oyuğundan çıkarsa, baş düz durur. Eğer çıkıntı, deliğinden dahi çıkarsa baş arka tarafa kaykılır. İkinci omurun gerisinde dahi kısa bir çıkıntı vardır ki, ancak birinci omurda olan çukuru itçinde hareket edip,onu geçmez. Ama birinci omurun özelliğidir ki, sensenesi olmaz. Olmadığının faydası budur ki, ağır olmayıp çevresinde olan sinir ve adalelere zahmet vermez. Bu çukur baş kemiğinde gömülmüş gibi olduğu için kanatları dahi yoktur. Zira ki, sinirlerin başlangıç yerine yakın olup, yerleri dar olduğundan kanatları bulunmaması hikmet-i ilâhidir. Bu omurun özelliklerindendi ki, sinirle ondan doğarlar. Sair omurlar gibi iki tarafından ve ortak noktadan doğmazlar. Ancak geri tarafının üstünden iki delikten hepsi lif gibi ince oldukları halde dışarı çıkarlar. Uzadıkça yavaş yavaş alınlaşırlar; yerlerine göre kalın olup, metanet bulurlar. İkinci omurun kısa çıkıntısı, gerisinin üstünde bulunup, onda sinir çıkış yeri deliği mümkün olmadığından, bunun delikleri sensenesinin yanlarında kırılmıştır. Bu ikincinin çıkıntıları sağlam bağlarla birinci omura bağlanmıştır. baş mafsalı, birinci omur ile selis bulunmuştur. İkinci omur

ile sair omurlar mafsallardan daha selis kılınmıştır zira ki, bu iki mafsal ile olan baş hareketlerine ihtiyaç faza bulunmuştur. Hepsi yaratıcının san'atı bilinmiştir.

Üçüncü Madde

Göğüs omurlarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Omurlar kemiklerdir ki, kaburga kemiklerine bitişik olup, önemli azaları toplayıcı ve muhafızdır. Bunlar oniki omurdur ki, onbirinin sensenesi ve kanatları vardır. Birinin kanadı yoktur. Senseneleri eşit değildir. Zira ki, bunlardan yürek gibi mühim azaya en yakın olup, bitişik oanı daha büyük ve daha kuvvetlidir. Göğüs omurlarının kanatları diğerlerinden sert olup, kaburgalar onlara ulaşmazlar. Göğsün yedi üst omurunun senseneleri büyük ve kanatları kalın olup metanet bulmuştur. Ta ki, uzuvların demiri olan yüreği en iyi şekilde koruyalar. Çünkü bu omurların cisimleri, sensene ve kanatlarına gitmiştir. Şu halde bunların mafsal çıkıntıları, kısa ve geniş suret bulmuştur. Onuncu omurun üzerinde bulunan omurların üst tarafa doğru olan mafsal çıkıntılarında setli çukurları vardır. Aşağıya doğru olan çıkıntıları yumru tarafları, o çukurlara girip, senseneri aşağıya varmıştır. Onuncu omurun sensenesi kubbe gibidir. Mafsal çıkıntılarının iki tarafında olan çukurları setsiz bulunmuştur. Zira ki, üstü, altıyla birlikte setlenmiştir. Onuncunun altındaki çıkıntıları üst tarafına ve çukurları aşağı tarafına meyilli olup, senseneleri üst tarafına kavisli bilinmiştir. Onikinci omurun kanatları olmaz: Zira ki, onda kaburga kemiği varken gerek kalmaz.

Midenin zarları tarafı, bu onikinci omura bitişiktir bu omurun üstü küçük yapılı olduğundan, kendisinde fazla mafsal çıkıntısı yoktur. Göğüs omurları, boyun omurlarından büyük olduğu için müşterek delikleri iki omur arasında eşit bölünmeyip, derece derece yukarıdakinde fazla ve aşağıdakinde az olup,

sinir deliği tamamıyle onuncu omurda bulunmuştur. Göğsün diğer omurları ve iki uyluk arası olan böğürün bütün umurları, bu delikleri tamamiyle içine aldığı için onların olmaları ve sinirlerin çıkışı için bu omurların sağ ve solunda birer delik yaratılmıştır. Göğüsün omurlarının üzerinde sensene ve geniş kanatları vardır. Mafsal çıkıntılarının aşağıları, koruyucu kanatlara benzer genişliklerdir.

Böğürün omurları beş kemik olmuştur. Böğür, kuyruk sokumu ile beraber kasığın tamamına kaide gibi olup, o direk kemiğin taşıyıcısı ve bacak sinirlerinin çıkış yeri olmuştur. Böğür kemikleri üçtür ki, onlar bütün omurlardan daha sert, mafsalları daha sıkı ve kanatları daha geniş bulunmuştur. sinirler için ön ve arka taraflarında delikler vardır ki, oyluk mafsalları onlara mâni olmaya. Bu böğür kemikleri açıklanan böğür kemiklerine benzer.

Kuyruk kemiği, üç kıkırdak omurdan meydana gelmiştir. Çıkıntıları yoktur Küçük olduklarından, boyun omurları gibi sinirleri ortak deliklerden bitmiştir. Üçüncü omur tarafından bir sinir çıkmıştır. Şu halde bu açıklamadan anlaşılmıştır ki, omurganın tamamı bir tek nesne gibidir. Fazlalık ve şekillerse yuvarlaktır. Zira ki çarpma âfetlerini kabul etmekten en uzak şekiller, yuvarlak şekillerdir. Onun için omurga omurlarının yukarıdakinin başı aşağıya, aşağıdakinin başı yukarıya kaykılmış olup, orta omur olan onuncusu yanında hepsi toplanmıştır. Bu onuncu omur, omurganın uzunluğu hasebiyle senasenin ortası olup, iki yönden birine bükülmüştür. Ta ki iki taraftan her irinde bulunan dokuz omur, bu onuncu omurun üzerine toplanmış olup, nizam bulalar. Şu halde boyun omurları ile omurga omurlarının toplamı, yirmialtı omuru bulmuştur.

<u>Dördüncü Madde</u>

Kaburga kemiklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Kaburga

kemikleri, kuşattıkları nefs âdetlerini ve gıda âletlerinin yükseklerini korumak için yaratılmıştır. Şu halde bunlara ağırlık olmak için ve birine eren âfet hepsine ermek için gıda ve nefesten göğüs boşluğu dolup, geniş yere muhtaç olduğundan açılmak kolay olmak için ve teneffüs işlerine tayin olunan göğüs adalesi çözülmemek için müteaddit kaburga kemikleri olup, hepsi tek kemik olmamıştır. Bu göğüs kemikleri, baş aza olan yüreği ve onun ardında bulunan azayı kuşatmışlardır. Zira ki, o azalara ârız olan âfetlerin tesiri, büyük iş olduğundan, onları tam bir ihtiyat ile korumak lazımdır. Onun için üstteki yedi kaburga, kedi içlerinde olan nefsanî aza üzerinde, göğüs yanında birleşip, yüreği her yönden korumakla her yönden kuşatmışlardır. Ama gıda azasına komşu olan alt kaburgalar, arka taraftan koruyucu kalkan gibi, karaciğer dalak vesair azayı korumak içindir ki, birbirine bitişik olmayıp derece derece kısalmıştır. Yukarıdakilerin uçarı arası yakın ve aşağıdakilerin uzak bulunmuştur. Ta ki, midein yeri geniş olup, gıda ve nefesten dolduğunda güçlük çekip, incinmiş olmasın.
Üstteki yedi kaburga, göğüs kaburgaları ismiyle isimlendirilmiştir. Bunlar, her taraftan yedişer kaburgadır ki, iki ortaları büyük ve uzun, etrafı kısa kılınmıştır. Zira ki bu şekil, her yönden insanın uzuvlarını daha iyi sarmıştır. Bu kaburgalar, yumruları üzere, önce aşağıya meyledip, ondan yukarıya dönerek, kemikler, göğüse bitişmiştir ki, sardıkları mekan geniş bulunsun. Nitekim kaburgaların her birinden iki çıkıntı, omurga omurlarının her bir kanadında olan iki çukur omura girip, katmerli mafsal hâsıl olmuştur. Bunun gibi, bu yedi kaburganın göğüs kemikleri ile bulunan bileşimi, aynen omurga omurlarının omurga ile olan bileşimi gibi suret bulmuştur.
Geri kalan beş kısa kaburga, arka kemiklerdir. Uçları sivridir. Uçları kıkırdaklarla korunmuştur ve çarpmalardan uzaktır. Kırılmaktan emin, yumuşaklıkla sertlik arasında ota bir kıkırdak cisim ile yumuşak uzuvlara bitişik ve gömülüktür.
Göğüs kemiği, yedi kemikten oluşmuştur. Onun tek kemik olduğu, yine hafiflik için bilinmiştir. Kendi, yumuşak kıkırdaklarla bağlanmış ve

mafsalları sağlam yaratılmıştır. Ta ki, solunum organlarının genişlemesinde yumuşaklıkla müsaadeleri bulunsun. Bu kemiklerin sayısı, kendilerine bağı olan kaburgaları sayısınca yedi bulunmuştur. Göğüs kemiğinin en altına geniş bir kıkırdak kemik bitişmiştir ki, onun aşağı tarafı yuvarlak gibi olup, hançere benzemekle, hançer kemiği nâmıyle şöhret bulmuştur. Bu kemiğin faydaları: Midenin ağzını koruyup, göğüs kemiği ile yumuşak uzuvlar arasında aracılık edip, sert ile yumuşak arasını birleştirmekte uyuntu vermektir.

Beşinci Madde

Köprücük kemiğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Köprücük kemiği, göğüs kemiğinin iki yanından her birinin üzerine konulmuş bir kemiktir ki, onun boşluğundan boğazın yanında boş bir açıklık kalmıştır. Ta ki ondan dimağa yükselen damarlar ve inen sinirler geçip yol bulmuştur. Bu kemik, boşluğa meyledip, omuz tarafınada bitişmiştir. Omuz, bu kemikle bağlanmış olup, ikisi birilikte kol kemiğine bağlanmıştır.
Omuz kemiği ince faydalar için vücuda gelmiştir. Bir faydası budur ki: Kol ile el ondan asılı olup, göğse bitişsin. iki elin, birbirine hareketi kolay olup, selasetten kalmasın. Bir faydası budur ki: Omuz, kaburga kemiklerinden uzak olup, iki kolun hareketi geniş kalıp, engel olmasın. Bir faydası budur ki: Göğse hasredilmiş olan uzuvlara kalkan olup, omurga omurlarının senasin ve kanatları makamında durup, göğse âfet ermesin. Bu omuz kemiği, göğüs boşluğundan yana ince, enseden yana kalın olmuştur. Boşluk tarafı üzerinde bükülmemiş bir boşluk vardır ki, kolun dönen tarafı ona girmiştir. Bunun içi çıkıntısı vardır ki, birisi arka ve süt tarafına kalkılmıştır. O, karga burnu nâmını bulmuştur. Onunla omuz, köprücüğe bağlanmıştır. O çıkıntıdır ki, kolun ucunu üst tarafa eğilmekten engel olmuştur İkinci çıkıntısı, aşağı ve ön tarafa gelmiştir. Yine kol kemiğinin

çıkmasına engel olmuştur. Şu halde göğüsten yana uzaklaştıkça, geniş olup, yayılmıştır. Bu çıkıntının dışı üzerinde üçgen gibi bir çıkıntı vardır ki, onun kaidesi, boşluktan yana, dar açısı göğüste yana gelmiştir. Ta ki sırtın düz olmasına halel gelmemek için, omurga omurlarının senasini yerinde koruyucu olmuştur. Bu çıkıntıya bitişik olan kıkırdağın yuvarlak tarafıyle omuz genişliği son bulmuştur. Bu kıkırdağın bitişmesi de, diğer kıkırdaklar gibi bilinmiştir.

34-BÖLÜM:034:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İki el ve iki ayak kemiklerinin bileşik keyfiyetini, isim ve özelliklerini yedi madde ile açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

iki pazu kemiklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Pazu kemiği yuvarlak şekil üzere suret bulmuştur. Ta ki âfet kabulünden uzak olmuştur. Üst tarafı yumru olu, omuz çukuruna gevşek bir mafsalla girmiştir. Bu mafsala gevşekliğinden, çok çıkma ârız olmuştur. Bu gevşeklikte iki fayda vardır: biri ihtiyaçtır, biri emniyet ve selamettir.
İhtiyaç: Bütün yönlerde selamet harekettir. emniyet ise, sâbittir. Zira ki pazu, her taraftan yana hareket etmeğe muhtaçtır. Lakin o hareket, onda çok ve devamlı gelir. Ta ki, bağlarının kopmasından korkula. Belki pazu, çoğu durumlarda sâkin ve sair mafsalları hareketli bulunmuştur. O mafallar pazudan ziyade muhkem yaratılmıştır. Pazu mafsalını dört bağ tutmuştur. Biri, enine perde gibidir ki, o mafsal, sair mafallar gbi kuşatıcı olmuştur. İkisi sonundan inmiştir. Birinin tarafı geniş olup, pazu tarafını çevrelemiştir. biri büyük ve sert olup, dördüncü bağ ile kargaburun çıkıntısından inmiştir. Şekilleri geniş olup, pazuya temas etmiştir. Pazu kemiği göğüsten yana çukur olup, boşluktan yana yumru kılınmıştır. Ta ki üzerinde toplanmış ve tertip edilmiş olan adaleler, sinirler ve damarlar örtülmüş olup, avuçladığı nesne gökçek ve kolay avuçlansın. iki el, birbirinin üzerine rahat ulaşsın.
Pazunun alt tarafını üzerine iki bitişik çıkıntı bileşmiştir ki, iç tarafında olan uzun ve inci bulunup, bir nesne ile mafsalı olmayıp, ancak sinir ve damarları korumak için yaratılmıştır. Dış tarafında olan çıkıntı ie ve üstte olan çukurda bulunan lokma ile dirsek mafsalı tamam olmuştur. İkisi arasında bir yeri vardır ki, onun iki tarafında iki oyuk vardır.

Üstteki oyuk önde ve alttaki oyuk arkada vâki olmuştur. Üst oyuğun engeli yoktur. Düzgündür. Fakat ikinci oyuk, daha büyüktür. Göğüs oyuğuna yakın olan yeri düz olmayıp, oyuğu dahi yuvarlak bulunmayıp, duvar gibi düz yaratılmıştır. Ta ki onda, kol çıkıntısı, boşluk tarafından yana hareket edip, ona ulaştığında dursun. Bu iki oyuğa, iki atabe adı vermişlerdir. Bu mafsallar, bu yapı üzere düzen tutmuştur.

İkinci Madde

Bilek kemiklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bilek, uzunlamasına iki kemikten oluşmuştur. Onlara: iki bilek kemiği derler. Bunların başparmağa yakın ola üstteki ince olup, ona, üst bilek kemiği derler. Küçük parmağa yakın olan alttaki, taşıyıcı olduğundan alt kemik adını almıştır.
Üst bilek kemiğinin faydası: Onunla bileğin hareketi eğilip, bükülücü olmaktır. Alt kemiğin faydası: Onunla bilek kavrama ve yayılmadan yana hareket eder. Bu iki kemiğin her birinin ortası ince ve latif yaratılmıştır. Ta ki, kalın adaleler onları sıkmasıyle ağırlık veren kalınlıklarından kurtulmuş olalar. ama etrafı, et ve adaleden arınmış ve bağlar ile gizlenmiş oldukları için, mafsalların hareketiyle sert çarpmalara uğradıkları için kalın ve metin kılınmıştır. Üst kemik, girintili-çıkıntılı olup; faydası, eğik hareketlere kabiliyeti olmak bilinmiştir. alt kemik, yumma ve açmaya yaradığı için düz yaratılmıştır. Dirsek mafsalı, adale ile süt ve alt kemi mafsallarındandır. Üst kemiğin tarafında küçük bir çukur vardır ki, pazunun boşluk tarafında olan çıkıntı onda raptedilmiştir. O çukurda, bu çıkıntının dönmesiyle eğri hareketler hâsıl olmuştur. Alt bilek kemiğinin iki çıkıntısı vardır ki, aralarında (sin) harfine benzer benzer bir yer bulunmuştur. Onun çukurunda olan yüzeyi yumru kılınmıştır. Ta ki pazunun çukur tarafında olan yere girip, dirsek mafsalı ondan bileşe. Vakta ki giren yer, çukur yer üzerinde geri ve süt taraflarına hareket eylese, el yayılır. Kaçan çıkıntıyı haseden çukurdan duvar eri ayrılsa; eli ziyade yayılmaktan haps ve men edip, adale ile bilek istikametine yakın olur. Kaçan iki yer birbirinin üzerinde ön ve üst taraflarına hareket eylese, el yumulup, bileği pazuda ön tarafa teğet olur. İki çıkıntının aşağı tarafları, tek bir şey gibi toplanmış olup, onlardan geniş ve ortak bir çukur meydana gelir ki, çoğunlukla alt çıkıntıda bulunmuştur. Bu çukurdan fazla kalan âfetlerden uzak olmak için yumru ve kaygan yaratılmıştır. Alt bilek kemiğinin çukuru gerisinde uzunlamasına bir çıkıntı vardır ki, faydası: Korumak ve kollamaktır.

Üçüncü Madde

El ayasının kemiklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: El ayası, bir çok kemiklerden meydana gelmiştir. Ta ki cüzüne erişen âfet, bütününe erişmesin. El ayası, eli yumduğunda, o kemiklerle çukurlaşmakta ve büyük cisimler üzerinde avucun çukur olmasıyle, kayganların tutulması mümkün olsun. Bu kemiklerin mafsalları birbirine zaptolunmuştur, ta ki dağılmasın.

Avucun aldığı nesnelerde tutuşu zayıf olmasın. Hatta ayanın derisi soyulsa, bu kemiklerin hepsi bitişik ve tek görünür. Bu bitişme ile bile bu kemikleri birbirine birçok bağlar, sağlam bağlayıp; bir miktar mutavaat vermiştir. Ta ki avucun içinde kavramaya yarayan çukurluk meydana gelsin. Aya kemikleri yedi ve bir de fazla kemik yaratılmıştır. Ama yedi asıl kemik, iki saf kılınmıştır. Bir safı, bilekten yanadır ki, cisimleri ince ve sayları üç bulunmuştur. İkinci safın kemikleri, parmak taraklarından yana bulundukları için geniş olup, sayısı dört bilinmiştir. Şu halde üçü araya sıkıştırılıp, bileğe yakın olan tarafı ince ve gayet bitişik bulunmuştur. Öteki safa yakın olan tarafı, geniş ve bitişiklikleri az kılınmıştır. Sekizinci kemik ise, el ayasının iki safını düzenlemek için değil, belki ayaya yakın olan siniri korumak içindir. üç kemiğin açlarının birleşmesinden, onun tek ucu hâsıl olup, iki bilek kemiği uçlarından hâsıl olan geni çukura girip, ondan mafsal yumulur ve açılır. Alt bilek kemiğinde açıklanan çıkıntı, aya kemiklerini yakın ola kemiğin çukuruna girip, onunla mafsal, eğik ve açık olmuştur.
Tarak kemikleri dört olup, dört parmağa mukabil gelmiştir. Bu tarak kemikleri, ayaya yakın olan tarafta birbirine yakın olmuştur. Ta ki bitişik gibi olan kemikleri ayaya bitişmesi gökçek olsun. Parmaklar tarafından yana bir miktarca açık olmuştur. Ta ki kemikler, farklı açıklıklara güzel bitişsin. İç tarafından çukur olmuştur, ta ki genişlik ve sıkışıklığa yardımcı olsun. Aya mafsalı ile tarak kemikleri, aya etrafında olan çukurlara, kıkırdaklara bürünmüş olan tarak kemiklerinden çıkıntılar girişiyle telif edilmiş yaratılmıştır.

Dördüncü Madde

Parmak kemiklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: El parmakları eşyayı kavramakta yardımcı âletlerdir. Parmakların eti, kemiklerden hâli yaratılmadı. Gerçi muhtelif hareketleri sülük ve balık hareketleri gibi mümkün idi. Lakin parmakların işleri, el titremesi gibi zayıf olmayıp, metin ve kavi olmak için kemiklerle dolu yaratılmıştır. Bu parmaklar, birer kemikten yaratılmayıp, müteaddit kemiklerle bulunmuştur. Ta ki işleri zor olmasın. Her parmak üç kemikten yaratılmıştır. Zira ki, üçden ziyade olsa, ağır eşyayı zaptetmekten âciz kalırdı. Üçten az olsa, parmakların hareketleri eksik olurdu. Parmak kemiklerinin uçları ince, kaideleri geniştir. Üsttekiler alttakilerden boy boy büyük yaratılmıştır. Ta ki yüklenici ve yüklenen arasında münasebet gökçek olsun. Bu kemikler yuvarlak kılınmıştır. Ta ki âfetlerden korunmuş kalsınlar. Boşluksuz ve iliksiz, sertlik üzere yaratılmıştır. Ta ki çekme ve kavrama hareketlerinde metanetleri sağlam ve kuvvetli olsun. Dışları yumru, içleri çukur bulunmuştur, ta ki tutma ve oğma kolay olsun. Dış tarafları dahi baş parmak ve küçük parmak gibi parmak olmayan taraflar yumru kılınmıştır; ta ki sıkışma anında âfetlerden korunmuş olan yuvarlak şekle benzesin. İçlerinde et az olmuştur. Ta ki onları koruyup ve örtüp, kavrama ile temas olunan nesnelerin altında eğilici olsun. Dış tarafları etsiz kılınmıştır. Ta ki, ağır olmayıp, hafiflik bulsun. Parmakların etrafında tırnaklar olmuştur. Ta ki uçları, etkili silah yerini tutsun. Parmakların uç etleri çoktur. Ta ki birine yapıştığında iyice tutsun. Orta parmağın mafsalı uzun olup,

ötekilerininki daha kısa olmuştur. Ta ki, kavrama sırasında parmakların etrafı eşit olup, avucun içinde boş yer kalmayı, muntazam olsu. Kavranan yuvarlak üzerinde el ayası ve parmaklar çukurlaşıp, her taraftan ona temas kılsın.
Baş parmaklar, diğer dördünden daha kısa ve kalın yaratılmıştır. Ta ki hepsine mukavemette muadil kalsın. Eğer baş parmak, kendi yeri gerisinde konulsaydı, faydası kalmayıp, engelleri peyda olurdu. Zira ki eğer baş parak, elin içinde olsaydı, el içiyle ola işlerin çoğu yapılamazdı. Eğer küçük parmak tarafında konulsaydı, iki el, kavradıkları nesnede, birbirine mukabil ve uygun gelmezdi ve birbirine yardım edebilmezdi. Eğer elin sırtına olsaydı, ziyade uzak olup, yararı kalmazdı. Başparmak, tarak kemiğine bağlanmadı. Ta ki kendi ile dört parmak arasında mesafe dar olmaya. Şu halde, vakta ki, dört parmak bir taraftan, bir nesneyi kuşatıp, başparmak ta onlara mukavemet eylese; elin, bir büyük nesneyi alıp kavraması mümkün olur ve bir tarafla başparmak, avucun kavradığı nesnenin azası benzeridir ki, onu örter. Bütün parmakların asâyişi, rutubetli ve yapışkan kılınıp, birine giren rutubetli ve yapışkan kıkırdak ve çukurlara bitişik yaratılmıştır. Ta ki onunla rutubetleri sürekli olup, onlara hareketlerinden kuruluk gelmesin. Mafsallarını, kuvvetli bağlar sarıp, kıkırdak örtüleriyle bitişik yaratılmıştır. Ta ki muhkem olsunlar. Ziyade sağlamlık için mafsallarında bulunan açıklıkları, küçük kemikler ile doldurulup, metanet verilmiştir. Bunlara: Semsemaniye derler.
Tırnaklar dört fayda için yaratılmıştır. Birinci faydası: Bir nesneyi bağlayıp düğümlemekte; parmaklara dayanak olmaktır. İkincisi: Onlarla ufak nesneleri kaldırıp toplamaya kudret bulmaktır. Dördüncüsü: Bazı vakitler, gerektiğinde, silah gibi onlarla düşmandan intikam almaktır. Tırnakların etrafı, yuvarlak kılınmıştır. Ta ki çarpma âfetlerinden korunsunlar. Yumuşak kemiklerden yaratılmıştır. Ta ki sert nesnelerle karşılaşmada kolaylıkla eğilip, selametle bükülsünler. Mukavemetle yarılıp ve kırılmayıp, sağlam kalsınlar. Kazınma ve törpülenme taraflarında bulunmuşlardır. Onun için büyüyüp ve gelişip, uzar kılınmışlardır. Ta ki çarpmalarda mahvoldukça yine tamam olsunlar. Uzadıkça, kesmekle karar bulsunlar.

Beşinci Madde

Kasık kemiklerini ve kalçayı bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bedende bulunan kemiklerin biri dahi kasık kemiğidir. O, kuyruk sokumu yanında sağlı ve sollu iki kemiktendir ki, kasığın ortasında sağlam bir mafalla birbirine bitişmiştir. Bunlar, adı geçen üstteki kemiklerin yesası gibi bilinmiştir. Alttaki kemiklerin hepsinin yüklenicisi ve nakledicisi bulunmuştur. Bu iki kemiğin her biri dört cüze taksim olunmuştur. Boşluktan yana olan parçalarına hâsıla kemiği ve harkafe kemiği adı verilmiştir. Önden yana olan parçalarına kasık kemiği denmiştir. Arkadan yana olan parçalarına virek kemiği denilmiştir. içe ve aşağıya olan parçalarına kalça payı denilmiştir. Zira ki, bularda, iki kalça kemiklerinin yumru uçları girecek oyuklar bulunmuştur. Bu iki kemik üzerinde meni âletleri, rahim, makat, mesane gibi latif azalar konulmuştur.
İki ayağın faydası: iki nesnedir. Biri nizam, üzere ayakta durmaktır ki, iki ayak ile sabit ve kaimdir. Biri yukarı çıkma, inme ve düz durma

durumlarında intikallerdir. iki kalça ve iki ayak ile bu intikaller yapılır. Zira ki, eğer ayağa bir âfet erişse, ayakta durma düzeni zor olur. İntikal kolay ve rahat olur. Eğer kalça ve baldır adalesine bir âfet erişse, o vakitte ayakta durma kolay olur, intikal zor olur. Ayak kemiklerinin birincisi iki kalça kemiğidir ki, bedende olan kemiklerin en büyüğüdür. Zira ki, bu iki kemik, üstlerinde olanı yüklenici ve altlarında olanı nakledicidir. Bu iki kemiğin üst tarafları kubbe gibi yumru olup, hakk'u-l vikete olan çukura girmiştir. Bu iki kemik, önden ve boşluktan yana yumru, geri ve içeriden yana çukur ve kesik kılınmıştır. Ta ki büyük adleleri, sinirleri, birçok damarı gökçek koruyup; hepsinden düz bir nesne hâsıl olup, onula oturuş daha güzel olsun. Eğer hakk'u-l virek beraberinde düz konulsaydı, iki oyluk arası uygunsuz ve geniş olup, yamuk olurdu. Bu iki kemiğin alt tarafında diz mafsalları için her birinin iki çıkıntısı vardır. Diz mafsalından önce baldır kemiklerini beyan ederiz, ta ki ondan diz mafsalı ortaya çıka.

Altıncı Madde

Baldır kemikleri ve iki diz mafsalını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: bilek gibi baldır dahi iki kemikten yaratılmıştır. Biri büyük ve uzundur ki, ona büyük kasba denilmiştir. Biri küçük ve kısadır ki; üst tarafı kalça kemiğine bitişik olmayıp, ona küçük kasba adı verilmiştir. Kalça gibi baldır kemiğinin boşluktan yana yumruluğu bulunmuştur. Küçük kasba, alt tarafta içten yana yumru yaratılmıştır. Ta ki onlarla baldır adaleleri ve sinirleri muntazam olsun. Hakikatte baldır, o büyük kasbadır ki, kalça kemiğinden kısa bulunmuştur. Ta ki, hareket için hafif olsun. Bu baldıra bir mutedil miktar verilmiştir ki; ne üstünü taşımaktan âciz olur; ne hareketten zorluk bulur. Bununla bile küçük kasba ile dahi ona kuvvet ve sağlamlık verilmiştir. Küçük kasbanın bu sağlamlığından dahi büyük kasba ie aralarında olan sinirleri ve damarları örtücü ve koruyucu bulunmuştur. Mafsal önünde büyük kasbaya iştirakle yumulma ve yayılmaya kuvvet vermek için yaratılmıştır.
Diz mafsalı: Kalça kemiğinin alt tarafında olan iki çıkıntının baldır kemiğinin üst tarafında bulunan iki çukura girmek ile hâsıl olmuştur. Bunlar, birer lif bağı ile bağlanmış olup, iki taraftan iki metin bağ ile muhkem düğümlenmiştir. İkisinin önleri diz kapağı kemiğinde yerleşmiştir. Diz kapağı ayrı bir yuvarlak kemiktir ki, ona diz gözü denilmiştir. Bunun faydası, diz üzerinde oturma anında diz mafsalını ayrılmaktan bu kemik ile koruyup, emniyet bulmaktır. Bu ağır bedeni taşıyan mafsal, hareketi ile kuvvet verip, ona direk olmaktır. Ve bu kemiğin yeri bu mafsalın önünde bulunmuştur. zira ki bu mafsala ani saldırı ve çarpma çoğu zaman ön taraftan olur, bilinmiştir. ama geri taraftan yana ani çarpma olmayıp, sağ ve sol tarafa eğilmesi az bulunmuştur. Şu halde ani kalkma ve oturmalarda diz mafsalına ön taraftan zor zahmet gelmekle ihtiyat kılınmıştır.

Yedinci Madde

Ayak kemiklerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Ayak, ayakta sebat için âlet yaratılmıştır. Şekli, ayakucu tarafına uzamış bulunmuştur. Ta ki üzerine dayanma ve dinelmeye yardımcı olsun. İç taraftan yana beli ince kılınmıştır. Ta ki ayakta durma durumunda ön tarafı ayaktan yana dönük olup, yürürken atılacak ayağın dayanmakla, yürüme düzeni uygun olsun. Dikenli olan yere, ayak bastığında tabanı üzere olup, diken ona şiddetle batmasın. Yuvarlak nesnelere ayak ayası, kolay ve sağlam basıp, bir tarafa kayıp gitmesin. Ayağın çok kemikten oluştuğundan nice faydaları bilinmiştir. Biri budur ki: Ayak, bastığı nesneyi gerektiğinde sağlam basıp sabit olmaya kadir bulunmuştur. Zira ki ayak, bastığı nesneyi el ayasının kavradığı gibi kavrar bilinmiştir. Sair faydaları, çok kemikli olan azanın sayılan faydalarının aynısı bulunmuştur.
Bir ayağın kemikleri yirmialtı adet olmuştur. Biri topuk kemiğidir ki, onunla bacak mafsalı tamamlanmıştır. Biri ökçe kemiğidir ki, ayakta durmanın temel direği onunla bulunmuştur. Biri kayık kemiğidir ki, ayağın ortası onuna yerden kalkıp ön tarafı dahi onunla yere gelir. Ayak bileğinin dört kemiği vardır ki, onlarla ayak taraklara bağlanır. Biri merdiven kemiğidir ki, altıgen şeklindedir. O, ayağın dış tarafından yana konulmuştur. Ta ki, yer üzerinde o tarafın sebatı gökçek bulunsun. Beş kemik dahi tarak için yaratılmıştır.
insanın ayak topuğu diğer hayvanların topuğundan daha çıkıntılı kılınmıştır. Ayağın hareketinde faydalı olan kemiklerin en yararlı topuk bulunmuştur. Nitekim ayağın sebatında faydalı olan kemiklerin en lüzumlusu topuk bilinmiştir. Topuk, daha önce açıklanan iki baldır kemiğinin yuvarlak tarafları arasında konulmuştur ki, onu üst tarafından, kafasından, dış tarafından ve iç tarafından kuşatmıştır. Onun iki tarafı, topuk kemiğindeki çukura girmiştir. Bu topuk, bacak ile ökçe arasında bir vasıtadır ki, onunla birbirine gökçek bitişmesi bulunmuştur. O ikisi arasında mafsal, metin olmuştur. Topuk ortada bulunup önünden kayık kemiğine, mafsal bağı ile bağlanmıştır. Kayık kemiği, geri tarafından ökçe kemiğine, ön tarafından bilek kemiğinin üstüne, dış taraftan yana bacak kemiğine bitişmiştir. ökçe, topuğun altında konulup, kendi sert, arka tarafı yuvarlak yaratılmıştır. Ta ki, afetlere mukavemet edip, sertlikle isabet eden nesneleri iyi tarafa atsın. Alt tarafı düz kılınmıştır. Ta ki, düz basması kolay olup, bastığı nesne üzerinde rahatla karar etsin. Ölçüsü büyük olmuştur. Ta ki, bedenin yükünü taşımaya kudreti yetsin. Şekli, uzun üçgen olup, yavaş yavaş incelip, ayağın ortasında dış tarafına ulaştığında son bulmuştur. Ta ki, ayağın çukuru arkadan ortaya doğru yavaşlıkla gitsin. Ayak bileği, el bileğine uymaz. Zira ki, ayak bileğinin kemikleri bir saf; el bileğininkiler iki saf bilinmiştir. Bu bileğin kemik sayısı, ondan az kılınmıştır. Zira ki, kavrama ve harekete ihtiyaç, elde çok bulunmuştur. Ayaktan istenen, sebat ve sağlamlık bilinmiştir. Mafsal ve kemiklerin çokluğu sebat ve sağlamlığa zararlı olduğu gibi, yoklukları dahi sebat ve sağlamlığa zararlı olduğundan, insan ayağı bu biçimde yaratılmıştır.
Ayak tarağı, beş kemikten bileştirilmiştir. Ta ki, her birine beş parmaktan biri bitişip, bir safta dizilsinler. Ayağın parmakları, elinkilerden daha kısadır. Zira ki, ayakta istenen metanet, elde kavramak bulunmuştur. Ama baş parmak iki büyük boğumdan ve ondan başka parmakların hepsi üçer boğumdan yaratılmıştır. Ta ki, yürüme hareketi düzenini bulup, yürüyüşünde âhenk olsun.
Böylece insan bedeni semsemelerle (susam şeklinde kemik) birlikte toplam

üçyüz kemikten oluşmuştur. Bu bileşim üzere bulunan şaşırtıcı terkipler, akıl sahiplerine ibret olmuştur. Şaşırtıcı şekillerinde benzersiz yaratıcıyı fikreden ve düşününe akıllılara hayret gelmiştir. Şaşanlar, bu sanat şaheseri binadan çok ibret alıp, nice izzet ve lezzet bulmuştur. Yaratıcı ve şekil veren Allah, münezzehtir, deyip hayrette kalmıştır.

35-BÖLÜM:035:

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Uzuvların hareketleri keyfiyetini, adalelerin mahiyetini, cüzlerini, metanet ve özelliklerini üç bölümde ayrıntılı olarak bildirir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Adalelerin diziliş keyfiyetini, onlarla baş ve boyunda bulunan hareketleri yedi madde ile açıklar.

Birinci Madde

Adalelerin dizilişini ve onlarla hâsıl olan hareketleri topluca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: İnsan bedeninde mevcut olan dörtyüzyirmi tane irade-i ihtiyarî hareketin tamamı sinirler vasıtasıyle yürekten dimağa, ondan uzuvlara ulaşan kuvvetle hâsıl olup, hareketli azanın temeli bulunan sert kemikler ile ince sinirlerin bitişmesi uyumsuz olduğundan yaratıcı olan Allah, inayeti ile lutfedip, uzuv kemiklerinden sinire benzer bağlar bitirip; sinirler ile tek bir şey gibi toplamış ve birleştirmiştir. Bağlar ile sinirlerden bileşen baş, beyin e omuriliğin hacimleri tahammülünce çıktığı yerde ince bulunup, özellikle uzuvlara bölünüp ve yayıldığına her bir kemiğin payı, oldukça ince zayıf

olup, asıl çıkış yerinden uzaklaştıkça bozuşumu ortaya çıktığı için yaratıcı Allah, hikmeti ile tedbir edip, sinirlerle bağlardan bileşen uzuvları az yaratmakla kalın edip, aralarını et ile doldurup, zar ile perde çekip, sinir cevherinden olan belkemiğini ortasında korumuştur. Şu halde bunun hepsi sinirden, liften, etten ve zardan meydana gelmiş bir uzuv olmuştur ki, ona adale derler. Bu adale toplandığında kısalır. Ondan uzuv tarafına giden kirişi çeker. O durumda o uzuv buruşup, çekilmiş olur. Yine bu adale kendi yayılması ile uzadığında, o kiriş gevşer. O vakitte, o uzuv açılıp, uzar. İradî hareketlerin hepsi bu keyfiyetle hâsıl olup, çeşitli nevilerle yerine göre suret bulur.

İkinci Madde

Yüz adalelerinin bazılarını ve onlarla hâsıl olan hareketleri bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Yüz adaleleri, onda olan hareketli uzuvların hareketleri sayısınca bulunmuştur.
Yüzün hareketli uzuvları, alın, göz, göz kapakları, yanaklar, burun uçları, alt çene ve dudaklardır.
Alnın hareketi, ince, geniş ve örgütlü bir adale iledir. Bu adale, alnın derisi altında yayılmış olup, ona bir derece karışmıştır ki, alnın derisinden bir cüz olup, ondan tecridi imkansız bulunmuştur. Alnın derisi adaleden hareketli olan uzva kiriş bitişmiştir. Bu adalenin toplanması ile iki kaş kalkıp, gevşemesi ile inip, göz kırpmalarına dahi yardımcı kılınmıştır.
Gözbebeği ki, gözün içindedir. Onu hareket ettiren altı adaledir. Dördü, gözün dört tarafındadır ki, her biri göz bebeğini kendi yönüne hareket ettirmişti. ikisi, gözün gerisinde yani kaykacında korunmuştur. Onlarla göz bebeğinin daire üzere olan hareketi bulunmuştur. Gözbebeğinin gerisinde bir adale vardır ki, açıklanacak içi boş sinire dayanak olup, ona kendi perdeleri ile metânet veriştir. Onu yumrulaşma sırasında gevşemekten men

ile zaptetmiştir Fakat gözün üst kapakları hareketi ile maksat tama olup, gözün yumulması gerçekleştiğinden alt kapakları hareketine gerek kalmamıştır. Hakk'ın inayeti ise mümkün oldukça âletlerin azalmasına sarf olunuştur. Zira ki, âletlerin çokluğunda âfetler çok bulunmuştur. Üst kapak sakin olup, alt kapağın hareketli olması mümkündü. Lakin Hakîm olan Allah'ın inayeti, işleri çıkış yerine daha yakın olmakla sinir ona ulaştığında bükülme ve değişime muhtaç olmadığı bilinir. Üst kapak için gözün açılması sırasında kalkma hareketi ve kapanması vaktinde inme hareketi gerekip, kapanma ise aşağı tarafa çeken adalelere muhtaç olduğundan gözün iki tarafında iki adale yaratılmıştır ki, göz kapağını aşağıya çeker bulunmuştur. Göz kapağının açılması için ortasına bir adale inip, kirişinin tarafı kapağının tarafına yayılmıştır ki, o kısılıp toplandığında gözün açılması hâsıl olur. Onun için bir adale yaratılıp, doğru inip, kapağın iki perdesi arasında kıkırdak gibi geniş bir cisim olup, kirpiklerin bittiği yerin atında yayılmıştır. Göz kapağı, göz bebeğini korumak için ve kirpikler onu tozlardan korumak için yaratılmıştır. Şu halde bütün beden azaları, nice hikmetler ve faydalar için yaratılmıştır.

Üçüncü Madde

Yanakların, dudakların ve burun kanatlarının hareketlerine vesile olan adaleleri bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Yanağın iki hareketi vardır. Biri, alt çeneye tâbidir. Biri, dudağa ortak olarak, diğer bir uzvun hareketine tâbi olan kendi hareketidir. Onun için yanak ile o uzvun müşterek bir adaleleri vardır. O adale her bir tarafta geniş olup, bu isim ile bilinmiştir. Bu iki hareketin iki adalesinin her biri, dört cüzden bileşik bulunmuştur. Zira ki her birine dört yerden lif gelmiştir. Bir cüzü köprücük kemiğinden çıkıp, sonları iki dudağın iki tarafına, alt taraftan

bitişik olup, ağzı yana ve aşağıya çekmiştir. İkinci cüz, iki tarafta, böğür ve köprücük kemiğinden çıkıp, lifleri yanlara gitmiştir. Sağdan çıkan, soldan çıkanla kesişip, geçmiştir. Şu halde ağdan gelen lif, dudağın sol alt tarafına ve soldan gelen lif, onun üst sağ tarafına yetmiştir. Bu iki lifin toplanmasıyle, ağız daralıp, dudaklar ön tarafa gelir. kesenin ipliği, kendi ağzını topladığı biçimde olur. Üçüncü cüz, omuzda olan kemik yanında bitip, o adalenin bitiştiği yerin üstünde bitişmiştir Dudağı iki tarafa eşit ve imale ile meyilli kalmıştır. Dördüncü cüz, boyundaki susamcıklardan gelip, iki kulak hizasından geçip, yanak cüzlerine ulaşmıştır. Çizgi, onunla öyle açık harekete gelmiştir. O harekete dudak dahi uymuştur.

Dudağın adalelerinin biri, yanak ile müşterek olan adaledir ki, açıklanmıştır. Dudağa mahsus adaleler dört bulunmuştur. İkisi, elmacık kemikleri üzerinden galip, dudağın iki tarafına bitişmiştir. iki adale dahi aşağıdan gelip, dudağa ulaşmıştır. Dudağın hareketinde bu dördü yeterli olmuştur. Zira ki, bu adalelerin her biri tek başına hareket ettiğinde, dudağı kendi tarafına hareket ettirir. İkisi iki taraftan beraber hareket etseler, dudak iki tarafa yayılıp gider. Dördü birlik hareket etseler, dudağın hareketleri dört tarafa tamam olup, kusuru kalmaz. Bunlardan gayrı onun hareketi olmaz. Müşterek olan adalelerin etrafı dudağa bir derece kaynaşmıştır ki, onun cevheri olan etten fark olunmaz.

Burun kanatlarıdır ki, ikisine iki küçük sağla adalenin birleşmesi âdildir. Küçük olduklarına, çok hareketli olan yanak ve dudağın adalelerini yerlerinin lüzum ve genişliği yol açmıştır. Sağlam oldukları, onlarda kemik olmadığındandır. Bu iki adalenin çıkış yeri elmacık kemikleri tarafında bulunmuştur. Zira ki, elmacıkların lifine karışmış olup, burun kanatlarını o tarafa hareket ettirir bilinmiştir. Hepsi Allah'ın hikmeti ile konulmuştur.

Dördüncü Madde

Alt çenenin hareketini, faydalarını ve adalelerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Üst çene hareket etmeyi, alt çene hareketli olduğunda nice faydalar vardır. Biri budur ki, en hafif olanın hareketi uygun ve kolaydır. Biri budur ki, hareketle zahmet çeken uzuvları kuşatmayanı hareket ettirmek daha doğru ve daha güzeldir. Biri budur ki, üst çene sakin olduğundan, mafsalı ile mafsal ucu metin ve sağlamdır.

Hareketli olan alt çenenin üç hareketi vardır ki: Biri ağzı açma hareketidir. Biri kapama hareketidir. Biri çiğneme ve öğütme hareketidir. Açma hareketi, çeneyi aşağıya indirir. Kapama hareketi, çeneyi yukarıya kaldırır, öğütme hareketi, çeneyi iki tarafa meyil ile döndürür. Şu halde kapama için iki adale yaratılmıştı ki; üst taraftan inip, çeneyi yukarıya çekerler. İnsan çenesi hafif olup, hayvan gibi kesme ve koparmaya fazla muhtaç olmadığından bu iki adalenin miktarı küçük yaratılmıştır. Oldukça yumuşak olan beyin cismi ki, bunların çıkış yerleri kılınmıştır. Beyine yakın oldukları için bunlar dahi yumuşak bulunmuştur. Zira ki bu adalelerle dimağ arasında ancak bir kemik yaratılmıştır. Dimağdan çıktıkları yer yanında bir çift kemik içinde o yaratıcı Allah bunları defnedip, perdeden geçirmiştir. Ta ki, bu kemik sinirlerin başlangıç yerinden uzaklaşmakla cevherleri bir miktar sertleşmiş olsun. Bu iki adaleden her birinin birer büyük kirişi vardır ki,alt enenin kenarını çevirmiştir. Toplandıkça o çeneyi yukarı kaldırıp, üst çeneye bitiştirirler. Bu iki adaleye iki adale dahi yardımcı olmuştur ki, onlar ağzın içinden gelip alt çenede boşluğa inmiştir. Ağzın içinden gelen adalelerden biten kirişlerin metanetleri için ortalarından çıkmıştır.

Ağzın açılması ve çenenin indirilmesi, adalelerinin lifleri kulağın arkasında olan ebriye çıkıntılarından inip, toplanıp, tek bir adale olmuştur. Ondan ziyade sağlamlık için kısa ve halis bir kiriş oyup, çene kemiğine ağlanacak yerde bitişip, birleştiğinde çeneyi arka tarafa çekip aşağıya indirici olur. Çünkü bu çenenin tabii ağırlığı inişine yardımcı

kılınmıştır. Şu halde ona iki adale kifayet edip, başka bir yardımcıya ihtiyacı kalmamıştır.

Çiğneme ve öğütme için iki adale yaratılmıştır ki, her tarafta birer üçgen adale bulunmuştur. Kaçan açılarının darı olan tarafı elmacık kemiğine girse, iki kenarı uzayıp; biri alt çeneye iner ve biri çift kemiğe yükselir. Üçgenlerin tabanları, aralarında düz olarak birleşip, her bi açı, kendi yerine gider. Ta ki sözü edilen üçgen adalesinin toplanmasından, muhtelif yönleri meydana gelip, çiğneme ve öğütme onunla hâsıl olsun.

Beşinci Madde

Baş ve boyunun hareketlerini ve adalelerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Baş için kendine özgü hareketler vardır Boğazın beş kemiğiyle dahi ortak hareketleri vardır ki, başın eğilmesine boynun eğilmesi denir. Bu iki tür hareket ki, özel ve ortaktır. Her biri ya ön tarafa veya arka tarafa doğrudur. Veya sağ tarafa eğik veya sol tarafa eğiktir. Kâh bu iki tür hareket arasında iltiat doğar ki, daire şeklini bulur.

Başın aşağı düşmesi ve kendine has olan hareketinin iki adalesi vardır. Başın iki nahiyesinden gelmiştir. Zira ki lifleriyle yukarıda kulak gerisinden ve aşağıda böğür kemiğinde çıkıp, tek bir bağlantı gibi olup, başa çıkmıştır. Şu halde eğer biri hareket eylese, başı, o tarafa eğik ve düşük eder. İkisi birlikte hareket etseler, baş, itidal üzere ön tarafa düşmüş olur.

Baş ile boyunu birlikte ön tarafa eğer adaleler bir çiftti ki, yemek borusu altında konulmuştur. Birinci omura ve ikinci omura ulaşıp, onarla kaynaşmış bulunmuştur. Şu halde, eğer yemek borusuna yakın olan cüzleri toplandıysa, baş aşağı düşer. eğer omurlara kaynaşmış olan cüzleri dahi toplandıysa, boyun da ön tarafa eğik olur.

Başı geri tarafına kaykıltan adaleler dört çifttir ki, açıklanan bir çift

adalenin altında örtülmüştür. Bu çiftlerin bitiş yeri,mafsalın üstünde bulunmuştur. Bir çift, birinci omurun iki kanadına gelmiştir. Bir çifti, ikinci omurun sensenesine (susamsı) bitişik olmuştur. Bunun özelliği, başın eğilmesini, kaykılma sırasında düz edip, tabii haline getirmektir. Dördüncü çiftin başlangıç yeri, onların üzeri olup, üçüncü çiftin altında dıştan yana geçip, birinci omurun kanadına gelmiştir. iki önceki çift, başı iki tarafa meyilsiz geri tarafına döndürürler. Üçüncü çift, başı, düz tutar. Dördüncü çift, başı, eğik olarak geri tarafa döndürür.

Başı, boyun ile birlik geri tarafına eğer adaleler dört çifttir ki, üç çifti, dördüncünün altında örtülü olup, o, onları kuşatmıştır. Bu dördüncü çiftin her biri bir üçgendir ki, tabanı, dimağın bir başka kemiği olmuştur. Onda olan, boyuna inmiştir. Bunun altında yayılmış olan üç çiftin birisi, boyun omurlarının iki tarafıyle aşağıya inmiştir. Bir çifti, fazlaca kanatlara meyl ile gitmiştir. Bir çifti dahi omurların iki tarafıyle, kanatların arasını bağlamıştır.

Başı, iki tarafa meylettiren adaleler iki çifttir ki, baş mafsalına bitişmiştir. Bir çiftin yerleri, öndedir ki, onun biri baş ile ikinci omurun arasını, sağ taraftan; biri sol taraftan birleştirmiştir. İkinci çiftin yeri, arkadır ki, onun biri, baş ile birinci omurun arasını sağ taraftan, biri sol taraftan toplamıştır. Şu halde bu dört adalenin, hangisi toplanıp, kısalırsa, baş, onun tarafına meyleder. Bunların hangi ikisi bir tarafta beraber toplanıp, kısılırsa, baş onların tarafına dümdüz meyl eder. Eğer bunların dördü birlikte hareket ederse, baş, yerinde düz olarak sâkin olur. Bu adale, diğer adalelerden küçüktür. Lakin yerleri yakın ve düzenleri sair adalelerin altında muntazam olduğundan, büyük adalelerin görevini görmüşlerdir.

Altıncı Madde

Sesin yeri olan hançerenin kıkırdaklarını, adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Hançere, kıkırdaktan bir uzuvdur ki, ses için âlet yaratılmıştı. Bu hançere üç kıkırdaktan oluşmuştur. Biri o kıkırdaktır ki, boğazın önünde ve çenenin altında, hissedilen ve dokunulandır. onun içi çukur, dışı yumru olduğundan, ona: Kalkan derler. İkinci kıkırdak, onun gerisinde, boğaza yakın konulup, boğaza raptolunmuştur. Üçüncü kıkırdak, ikinci üzerinde tas gibi kapanmış olup, ikinciye bitişip, kalkana bitişiksiz kavuşmuştur. Kapanmış kıkırdak ile bitişik olduğu ikinci arasında çukurlu bir mafsal vardır ki, ikinci kıkırdağın iki çıkıntısı o iki çukura girip, hançerenin daralma ve genişlemesinde, birbirinden uzaklaşır ve birbirine ayrı düşerler. ikinci kıkırdağın, kalkan kıkırdak üzerine kapanma ve kavuşmasıyle ve odan uzaklaşmasıyle hançerenin kapanması ve açılması bulunur. Hançere önünde üçgen bir kemik vardır ki, yunanca lam şeklinde olduğundan, ona: Lam kemiği denilmiştir. Nitekim kemiklerle açıklanmıştır. Bu kemiğin faydası budur ki: Hançereye dayanak olup, onun latif adaleleri bundan çıkmıştır. Şu halde kalkan kıkırdağına, ikinci kıkırdağı yapıştırmak için, üçüncü kıkırdağı ikisine tatbik için ve üçüncüyü ikisinden uzaklaştırmak ile hançereyi açmak için nice adaleler gerekmiştir.
Hançereyi açan adaleler bir çifttir ki, lam kemiğinden çıkıp, kalkan kıkırdağının önüne gelip, üzerine yayılıp, bitişmiştir. Vakta ki, büzülme ile toplanıp, kapanmış kıkırdağı, ön ve üst tarafına çekse, hançere açılma ile genişler. Bir çift adale, boğazı aşağıya çeken adalelerle müşterektir. Bunların çıkış yerleri, kalkandan yana olan iç kemik kısmındandır. İki çift adalesi dahi vardır ki, bir çifti iki adaledir. Onlar kapanmış kıkırdağa gelip, gerisinden ona bitişmiştir. Vakta ki aynı büzülmeyle toplansa, kapanmış kıkırdağı yukarı kaldırıp, geri tarafa çekse; kalkandan uzaklaşıp, hançzere genişler. İkinci çiftin iki adalesi, kapanmış kıkırdağın ii tarafına gelip, yayılmıştır. Vakta ki büzülseler, kapananı kalkandan yerine uzatıp, hançerenin yayılmasına yardımcı olur.
Hançereyi daraltan adalelerin bir çifti, lam kemiğinden gelip, kalkan

kıkırdağına bitişir. sonra genişleyip, ikinci kıkırdağa sarılıp, onun gerisinde iki adalenin iki tarafı bitişik olmuştur. Şu halde vakta ki, büzülseler, hançere daralır. Dört adalesi dahi kalkan kıkırdağıyle, ikinci kıkırdağı iki tarafı arasını birleştirmiştir. Şu halde bunlar büzüldükçe, hançerenin aşağı tarafı daralır.

Hançereyi kuşatan bir çift adaledir ki, kalkan kıkırdağının kökünden çıkıp, içinden gidi, ikinci kıkırdağın köküne kapanmış olup, üçüncünün etrafına sağ ve solundan bitişmiştir. Vakta ki, yukarı kalksalar, mafsalı raptedip, hançereyi öyle kaplarlar ki, nefesi hapsetmekte göğüs adaleleri ve zarlarına mukavemet ederler. Bu iki adaleler, küçük ve sağlam yaratılmıştır. Ta ki hançerenin içinde sıkışmasız, kuvvetle onu kaplayıp, nefesi hasreylesinler. Bu iki adalenin eğimleri az olup, düz olarak yükselmiştir. Kalkan kıkırdağıyle ikinci kıkırdağın aralarını birleştirmeğe gitmişlerdir. İki adale de kapanmış olanın altında adı geçen küçük adalelere yardımcı olmak için konulmuştur. Bunlarda nice sanat bulunmuştur. Sübhanallah!

Yedinci Madde

Boğazın, lam kemiğini ve boynun adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Boğaz bir cümledir. Onun iki çift adalesi vardır ki, onu aşağıya çeker. Bir çifti, hançerede adı geçendir. öteki çifti, böğür kemiğinden bitip, üst tarafa çıkıp, lam kemiğine ve ondan boğaza bitişip, onu aşağıya çekerler.

Boğazın adaleleri, boğazın içine konulmuş iki et parçasıdır ki, onun iki adalesi onlar bulunmuştur. Onlar, yutmağa yardımcı olmak için yaratılmıştır.

Lam kemiğinin hem kendine özgü, hem de öteki adale ile ortak adaleleri vardır. Ama kendine özgü olan adaleleri, üç çifttir ki, bir çifti, çenenin iki tarafından gelip, bu kemik üzerinde olan düz çizgiye bitişip, kemiği

çene tarafına çekmiştir. Bir çifti, çene altından çıkıp, dil altından geçip, bu emiğin üst tarafına yetmiştir. Bu dahi, bu kemiği çene tarafına çekmiştir. Bir çifti, iki kulak yanında olan çıkıntılardan çıkıp, bu kemiğin üzerinde bulunan düz çizginin aşağı tarafına bitişip, onu aşağıya çekmiştir.
Lam kemiğinin ortak olan adaleleri, yakında açıklanacaktır. Ama dili hareket ettiren dokuz adaledir ki, ikisi çıkıntılardan bitip, geniş olup, dilin iki tarafında bitişmişlerdir. İkisi lam kemiğinin yukarısından bitip, uzun olup, dilin ortasına bitişmişlerdir. İkisi, lam kemiğinin aşağı kaburgasından bitip, uzun ve geniş adaleler arasından dili geçip, onu hareket ettirir. İkisi dahi dili yayar, bulunmuştur. Onların yerleri, adı geçenlerin altında olup, lifleri dil atında genişlemesine döşenmiştir. Şu halde bu iki adale, alt çene kemiğinin tümüne bitişik kılınmıştır. Biri dil ie lâm kemiği arasını birleştirir ve birbirine çeker bilinmiştir.
Boynu hareket ettiren iki çift adaledir ki, bir çifti sağda ve bir çifti soldadır. Şu halde herhangisi tek başına büzülüp, toplanırsa boyun onun tarafına çekilir. ikisi birlik bir taraftan büzülürse, boyun o tarafa eğik olur. Eğer dördü beraber büzülseler boyun eğilmeksizin yerinde kısa olur. Eğer dördü birlik durumu üzere kalırlarsa boyu dahi durumu üzere kalır. Şu halde bir kere düşünülsün ki, insanın sadece baş ve boynunda yaraıcı olan Allah'ın nice benzersiz sanatları bulunmuştur. (Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir).

36-BÖLÜM:036:

İKİNCİ BÖLÜM

Göğüs, omuz, el ve parmak adalelerinin keyfiyet ve hareketlerini altı madde ile açıklar.

Birinci Madde

Göğsü kavrayan ve yayan adaleleri bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilgileri demişlerdir ki: Göğsü hareket ettiren adalelerin bazısı, ancak yayar kavramaz. Göğsün bu adalelerindendir ki, nefs uzuvlarıyle gıda uzuvları arasında perde olan açıklanacak adaleler bunlardandır. Bir çift adale dahi boyun kemiği altında konulmuştur ki, bitiş yeri omuz başına uzayan adı geçecek cüzden bulunmuştur. Göğsün birinci kaburgasına sağ ve soldan bitişip, o kaburgayı çekmek içindir. bir çift adalesinin iki kat ferdinin iki cüzünün üstleri boyuna bitişik olup, onu hareket ettirmiştir. Aşağıları, göğsü hareket ettirmeğe yetmiştir. Göğsün beşinci ve altıncı kaburgasına bitişik olan, aşağıda anlatılacak, bir adaleye karışıp gitmiştir. Bir çift adalesi dahi omuzdan bir çukur yerden bitmiştir ki, birinci omurdan omuza inen bir çift adaleye yetmiştir. İkisi bir adale gibi olup, arkadaki kaburgalara gitmiştir. Dördüncü çift adalesi, boyunun yedinci omurundan ve göğsün birinci ve ikinci omurundan çıkıp, böğür kaburgalarına bitişik olmuştur ki, göğsü yayan adaleler bunlardır.

Göğsü kavrayan adalelerin biri tali olarak kavrayıcı perdeden ve bizzat kavrayan adalelerden bir çift adaledir ki, üst kaburgaların esasları altında uzayıp, göğsü bağlamış ve toplamıştır. Bir çifti dahi bu kaburgaların etrafı yanında, çene ile hançere arasında bitişip, karnın düz adalelerine karışmıştır. İki çift adale dahi bu çifte yardımcı kılınmıştır.

Göğsü hem kavran, hem de yayan adaleler onlardır ki, kaburga aralarını birleştirmişlerdi. Şu halde her kaburga arasında dört adale vardır ki, liflerinin bazısı, kaburgaların dışına, bazısı içine varıp bitişmişlerdir. İki adale boynun omuz tarafına gelip, evvelki kaburgaya sağ ve soldan bitişmiştir. Onu yukarıya kaldırıp, göğsün ayrılmasına yardımcı kılınmıştır. Şu halde göğüs adalelerinin hepsi doksana ulaşmıştır.

Omuzu hareket ettire yedi çift adaledir ki, iki çifti başın sonundan gelip,

bir çifti omuzun üstüne, boyun kemiğine varıncaya dek yetmiştir. Baş nahiyetinde eğim ile omuzu kaldırmıştır. Öbür çifti dahi, omuzun aslına bitişik olup, onu, baş hizasına kaldırmıştır. Bir çift adale dahi birinci omurdan gelip, omuz üstüne bitişip, onu boyuna yakın etmek için yetmiştir. Dördüncü çift, lam kemiğinden bitip, yine omuzun üzerine gidip, onu kaldırmıştır. İki çift adale, göğüs omurlarında ve boyun omurlarında olan susamsılardan bitip, omuzu, geriye ve aşağıya hareket ettire gitmiştir. Yedinci çift, kalandan çıkıp, sadece omuzu aşağıya ve öne çekerler. Omuzu adale ile beraber yukarı tarafa kaldırırlar. Göğsün yayılmasında dahi yardım ederler.

İkinci Madde

Omuz mafsalını pazu ile hareket ettiren adaleleri bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Omuz mafsalını hareket ettiren pazu adaleleridir ki, onların üçü göğüsten gelip, pazuyu aşağıya çekerler. Bu üç adalenin biri, meme altından çıkıp, pazuya yakın olan omurun önü yanında pazunun önüne bitişik olup, omuzu aşağı getirmek ile, pazuyu göğüse yakın eder. Adı geçen üç adalenin biri dahi bağır kemiklerinden çıkıp, pazunun ucu iç tarafında bitişip, pazuyu kaldırmasıyla göğüse yakın eder. Üçüncü büyük adale, bağır kemiğinden çıkıp, pazunun ön aşağısına bitişmiştir. eğer üstteki cüz'ü lifi ile amel ederse pazuyu kaldırarak, göğüse getirir. Eğer iki cüz'ü ile beraber amel ederse pazuyu düz olarak göğüse getirir Pazunun iki adalesi koltuk altından çıkıp, büyük adalenin bitişmesinden ziyade bitişip, bir büyüğü böğür kemiğinden ve kaburgalar gerisinden gelip, pazuyu bu kaburgalar tarafına düz olarak çeker. İkinci incesi koltuk altı derisinden ortaya eğik gelip, meme semtinden üst tarafa çıkan adalenin kirişine bitişip, arka tarafa eğilip, batmıştır. Evvelki adaleye yardımcı olmuştur. Bu pazunun beş adalesi dahi vardır ki, hepsi omuz kemiğinden çıkmıştır. Bunların biri,

omuzun üst kaburgası ile diyaframı doldurup, ucu pazu tarafından dış tarafın üst cüz'üne geçip gitmiştir. Bunların ikisinin çıkış yereri omuzun üst eğesi olmuştur. Biri büyüktür ki, lifii alttaki cüz perdelerine gönderip, diyafram ile alt eğenin arasını doldurmuştur. Pazunun ucuna dış taraf sonunda bitişip, pazuyu dıştan yana meyil ile uzaklaştırmıştır. İkincisi, birincisine bitişik olup, bununla bunun görevini yerine getire gelmiştir. Lakin ikinci adale, omuz üstüne bağlı olup, pazunun dışına bitişip, onu dıştan yana eğik kılmıştır. Dördüncü adale omuz kemiğinin çukur yerini doldurup, kirişi pazunun ucunun iç tarafından giren adalenin cüz'lerine bitişip, pazuyu geriden yana kaykıltmıştır. Beşinci adalenin bitiş yeri omuzun alt eğesinin aşağı tarafındandır. Kirişi koltuk altının üstünden yükselip, küçük adalenin birleşimi üstünde pazuda bitişik olmuştur. Bu adalenin işi, pazunun üt ucunu yukarı tarafa çekmektir. Pazunun iki başlı bir adalesi dahi vardır ki, onun işi boyunun altından ve boyundan gelip, pazuyu kuşatmaktır. Bunun bir başı pazuya girmiştir. Öteki ucu pazunun dışından omuz altından hasıldır. Bir miktar dolaşık şekilde dışa eğimlidir. Şu halde eğer iki cüz'ü ile amel ederse, pazuyu düz olarak kaldırır. Pazunun iki küçük adalesi dahi vardır ki, biri meme üstünden gelir. Biri omuz mafsalında gömülmüştür.

Üçüncü Madde

Kolun adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Kolu hareket ettiren adalelerin bazısı yayar, bazısı kavrar. Bunlar pazu üzerinde konulmuştur. Bunların bazısı pazunun yüzü üzerine kapanır. Bazısı yayar ve gevşektir. Bu adaleler pazu üzerinde değildir. Lakin yayanlar, bir çift adaledir ki, ikisinden biri içeride meyl ile kolu açar. Zira ki bu, pazunun önü altında ve omuzun alt eğesinden çıkıp, dirseğe iç cüzleri yanında bitişmiştir. ikincisi dışarıya meyleder. Kolu yayar. Zira ki bu adalenin

kafasından gelip, dirsekten çıkan cüzlere bitişir. Bu iki adale, işte toplandığında, kolu düz olarak yayarlar.
Kavrayanlar, bir çift adaledir ki,ikisinden büyüğü kolu, içe meyl ile kavrar. Zira ki bu, omuzun alt çıkıntısından karga burnun tepesinden çıkıp, pazunun içine meyledip, dirseğin ön üst kirişine bitişir ikincisi kol dışına meyledip, kavrar. Zira ki bunun çıkış yeri pazunun dış gerisindendir. Bu bir adaledir ki, iki et başı vardır. Biri pazunun arkasından, biri önünden geçip, dışarıya meyl ile kavrayan, alt dirseğin alt önüne ve içine meyl ile kavrayanı üstüne bitişmiştir. Ta ki, sağla çekeler. Bu iki adale, bu iki işte birleştiğinde kolu düz olarak toplarlar. Bu iki yayıcı adalenin içinde bir adale vardır ki, pazu kemiğini kuşatıp kavrar. Kolu yüzü üzere kapayan adaleler, bir çifttir ki, dışarıda konulmuştur. Bu iki adalenin birisi pazu başının iç tarafının üstünden çıkıp, dirseğin üstüne bitişip, bilek mafsalı olmuştur. İkincisi, ondan küçük, lifi geniş, uçları sinirli olup, dirseğin altından doğup, bilek mafsalı yanında bilek kemiği üstüne bitişmiştir.
Kolu, dışı üzere yayan adaleler, bir çifttir ki, ikisinden biri iki bileğin dışında konulmuştur. Bilek üstüne kirişsiz bitişmiştir. ikincisinin çıkış yeri, pazunun dış ucundan yana, üstteki cüzünden uzayan ince kemikten olup, koldan geçerek, nüfuz etmiştir. Ta bilek mafsalına yakın oluncaya değin gitmiştir. Böylece bileğin üst tarafından iç cüzüne gelip, kiriş perdeleriyle bu adaleye bitişmiştir.

Dördüncü Madde

Bilek adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bilek mafsalını hareket ettire adalelerin bazısı yayıcı, bazısı kavrayıcı; bazısı dışı üzere yaycı, bazısı yüzü üzere kapanmıştır.
Bileği yayan adalelerin bazısı birbirine bitişik olup, birbirinin alt

ortasından çıkıp, kirişi başparmağa bitişik olup, onunla işaret parmağından uzaklaşır. Biri dahi üst bilek kemiğinden çıkıp, kirişi bilek kemiğinden başparmağın hizasıa konulan evvelki kemiğe bitişmiştir. Bu ikisi bile hareket ettiğinde bileği biraz açarlar. Eğer sadece ikinci adale hareket eylese, bileği sırtı üzere eğer. eğer yalnız pazu hareket eylese, hem bileği düşürür ve hem başarmağı, işaret parmağından uzaklaştırır. Bir adale, pazunun uç altlarından çıkıp, bilek üstünün dış tarafından yana konulup, iki başlı bir kirişini gönderip; bir başı, işaret parmağıyle ön ortasında konan tarağın ortasına bitişik olup, öbür başı bilek yanında bileğin üstü üzerine dayanıp, bileği yaymıştır.
Bileği kavrayan adalelerin bir çifti, kolun dış tarafı üzerindedir ki, onun bir adalesi pazu ucu tepesinden bitip, serçe parmağın önünde olan tarağa bitişmiştir. Üst adalesi, onun üstünden çıkıp, yine sözü edilen tarağa bitişmiştir. Onunla bi adalesi, pazunun alt cüzlerinden çıkıp; açıklanan iki adalenin yerleri arasına girmiştir. Bunun iki ucu vardır ki, birine haç gibi girmiş olup, işaret parmağıyle ortası arasında olan yere bitişmiştir. Bu ikisi birlikte hareket ettiğinde, bileği kavrarlar. Şu halde açıklanan kavrayıcı ve yayıcı adaleler bizzat bileği eğri ve bombeli dahi ederler. Eğer küçük parmağın önünde bulunan tarağa itişen adale yalnız hareket ederse, avucu bir miktar sırtı üzere döndürür. Eğer başparmağın açıklanacak adalesi, bu adaleye yardım ederse, avucu tamam döndürür. Eğer başparmak önünde bileğe bitişik olan adale tek ve hareketli olsa, avucu bir miktar yüzü üzere katlar. Eğer küçük parmağın açıklanacak adalesi buna yardımcı olsa, avucu tamamen katlamış, kapamış olur.

Beşinci Madde

Parmakların adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Elin parmaklarını hareket ettiren adalelerin bazısı, aya kemiklerinde hâsıldır.

Bazısı bilek kemiklerine bitişiktir. Eğer hepsi ayada olsalardı, etin çoğalmasıyle aya büyük olup, hafiflik olmazdı. Onda bu letafet kalmazdı. Çünkü bilek adaleleri parmaklardan uzak olmuştur. Şu halde onun için kirişleri yuvarlak, metin ve uzun olup, her taraftan gelen perdelerle sağlamlık bulmuştur. Hareketli azaya bitişmeleri için, lifleri geniş ve kuşatıcı kılınmıştır. Parmakları açıp, aşağıya hareket ettiren adalelerin hepsi bilek kemiği üzerinde konulmuştur. Şu halde parmakları aşağıya hareket ettirmekle açan adalelerin biri bileğin sırtının üzerinde konulmuştur. Şu halde pamakları aşağıya hareket ettirmekle açan adalelerin biri bileğin sırtının üzerinde konulmuştur ki, pazunun alt ucunun dış cüzünden çıkıp, kirişlerden dört parmağa gönderip, onları aşağıya hareket ettirmekle açmış ve yaymıştır. Bu açan adalelerin üçü dahi bir tarafta, biri irine bitişik olup, biri pazunun uç ve dışının iki çıkıntısı arasında orta cüzünden çıkıp, küçük parmakla yanındakine iki kiriş göndermiştir. Bu bitişik o an adalelerin ikincisi pazu kemiğinin iki çıkıntısı altından ve alt çıkıntı tarafından çıkmış, ortası ile küçük parmağa iki kiriş göndermiştir. Üçüncüsü üst bileğin üstünden çıkıp, başparmağa bir kiriş göndermiştir. Bu adale yanında bir adale dahi vardır ki, bilek adalelerinde açıklanmıştır. Onun çıkış yeri, bileğin alt ortasıdır ki, onun kirişi küçük parmaktan başparmağı uzak etmiştir.

Parmakları açan ve kapayan adalelerin bazısı, bilek kemiği üzerinde, bazısı avuç içinde konulmuştur. Ama bilek üzerinde olanlar, üç adaledir ki, kolun ortasında biri birini üzerinde tertip üzere konulmuştur. En değerlileri aşağıda gömülü olup, bileğin alt kemiğine bitişik ola adale bulunmuştur. Bunun işi, önemli olduğundan yeri dahi korunmuştur. Bu alt adale, pazunun dış ucunun ortasından çıkıp, ondan kirişi geniş olup, beş kirişe ayrıldıkta; her bir parmağa girip, dört parmağın evvelki, ikinci ve üçüncü mafsallarını kavramıştır. Başparmağın kirişi, ikinci ve üçüncü mafsalını kavramıştır. İkinci adale, bunun üstünde, bundan küçük olup, pazu kemiğinin ucu içinden çıkıp, bilek altına bitişmesi azdır. Bileğin üt yüzeyi ki, iç ve dış tarafa müşterektir, onun üzerinden geçip, baş parmak

tarafına ulaştıkta; içeriye meyledip, kirişlerini dört parmağın mafsallarına gönderiştir. Ta ki onları kavrasınlar. Ama üçüncü adale, kavramak için değildir. Lakin kirişiyle avuç içine girip, aya içinde genişlemiş ve yayılmıştır. Ta ki el ayasına dokunma ve his duygusu bahsedip, ki bitmesinden ani olup alma ve yakalamada kuvvet ve metanet vere.

Altıncı Madde

El ayasındaki adaleleri ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdi ki: Kol adalelerinden başparmağı kavramak için bir tek adaleye ihtiyaç olup, dört parmak, ikişer adale ile kavranmış olmalarında hikmet budur ki, dördünün en önemli işleri, kavramaktır. Başparmağın ise en lüzumlu işleri, açılmak ve işaret parmağından uzaklaşmaktır.
El ayasının kendinde olan adaleler, onsekiz bulunmuştur ki, biri birinin üzerinde iki saf kılınıp, tertip ile düzen olmuştur. Birinci saf, el ayasının iç aşağısında ve bu saf, el ayasının dış üstünde kılnmıştır. Ama aşağı safta muntazam olan yedi adaledir ki, biri, parmakları üst tarafa çekip, meğilli edenlerdir. Başparmağın adalesi bilek kemiklerinin evvelinden çıkıcıdır. Altıncı adalesi, kısa ve geniş bulunup, lifi kıvrımlı kılınmıştır ki, ucu ve ortası hizasında tarak kemiğine bağlanmıştır.
Kirişi, başparmağa bitişik olup, onu aşağıya göndermiştir. Yedini adalesi, küçük parmak yanında olan tarağın kemiğinden çıkıp, küçük parmağı aşağı indirmişti. Bu yedi adaleden hiçbiri parmakları kavramak için değildir.
Belki beşi yukarı kaldırmak ve ikisi indirmek içindir. Ama üst safta muntazam olan onbir adaledir ki, sekizinden her ikisi, dört parmak mafsallarından evvelki mafsallarına, biri birinin üzerinde bitişiktirler. Ta ki evvelki mafsalları sağlam kavrayalar. Ama üçü başparmak ile küçük parmağa üçer adale indirici tayin olunup, geri kalan üçünün her birine ikişer adale indirici verilmiştir. Her parmağın kavrayıcısı dört,

kaldırıcısı birer adale yaratılmıştır.

37-BÖLÜM:037:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Karın ve bel adalelerini, tenasül uzuvlarının, ayak ve ayak parmaklarının adaleleri keyfiyetini; bunların hareketlerini ve faydalarını yedi madde ile açıklar.

Birinci Madde

Bel adalelerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki anatomi bilginleri demişlerdir ki: Beli hareket ettiren adalelerin bazısı, onu, ön tarafa ve bazısı arka tarafa eğer ve büker. Belin diğer hareketleri dahi bu iki hareketten hâsıl olur.
Beli, ön tarafa eğen adaleler iki çifttir. Bir çifti üst tarafta konulmuştur. O, boynun ucunun hareket ettiren adalelerden bilinmiştir. Bu çift, yemek borusunun iki tarafından geçip, alt tarafı, göğsün üstteki omurlarından beş omura bitişip, üst tarafı boyun ve başa gelmiştir. Bunun ikisi dahi göğsün onuncu ve onbirinci omurlarından çıkıp, aşağıya inip, beli ön tarafa ziyadece eğik eder. Beli arka tarafa eğik ve bükük eden iki adaledir ki, onlara, belin iki adalesi derler. Her biri yirmiüç adaleden meydana gelmiştir. Zira ki bu iki adalenin her birine, birinci omurdan gayri, er bir omurdan birer adale gelmiştir. Şu halde bu adalelerin hepsi, itidal üzere uzasalar, beli düz olarak tutarlar. Eğer ifrat ile uzasalar, beli arka tarafına eğik ve bükük ederler. Eğer sadece bir tarafta olan adaleler hareket edip, uzasalar, bel o zamanda öbür tarafa eğiklik ve bükülür. Bu ad geçen adaleler, belin diğer normal hareketlerine kafî gelmişlerdir. Zira ki belin her semtine eğilip, bükülmesinde, ön ve arka hareketlerine uyumu bulunmuştur.

İkinci Madde

Karın adalelerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Karın adaleleri sekiz adaledir ki, nice faydaları müşterektir. Bir faydası mesanede bulunan fazla idrarı ve rahimde bulunan cenini tutma ve korumaya yardım etmektir. Bi faydası dahi diyaframa destek olup, kuvvet verip yel ve kabızla dolu oldukta, yardımcı olmaktır. Bir faydası dahi mideyi ve bağırsakları sıcaklıkları ile ısıtmaktır. Şu halde o sekiz adaleden bir çift düz adale hançere kıkırdağı yanından düz olarak inip, lifi kasığa varıncaya dek uzunlamasına uzamış olup, etrafını kasık üzerine yaymıştır. Bu çiftin cevheri, başlangıcından sonuna dek ettendir. iki adale dahi, karın

üzerinde uzanmış olan perdenin üzerinden çıkıp, o uzamış iki adale ile enlemesine dik açılar üzere kesişip, aşağıya gitmiştir. İki çift adalesi dahi bu adalelerin kıvrımı üzere dik olup, her biri bir tarafta, sağ ve solda bulunmuştur. Her çifti iki adaledir ki eğeden kasığa dek, koltuk altından hançere kıkırdağını dek çapraz olarak kesişip, iki adalenin iki tarafı sağ ve soldan kasık yanında kavuşup; öbür ikisinin iki tarafı dahi hançere yanında kavuşmuştur. Bu ikisi her taraftan iki geniş adalenin et cüzleri üzerine konulmuştur. Bu iki çift adalenin dahi cevherleri, ta düz adaleye perde gibi geniş kirişlerle temas edinceye dek ettendir. Bu iki çift, geniş adale üzerine konulan iki uzun adale üzerine konulmuştur. Bu dahi Allah'ın sanatı bilinmiştir.

Üçüncü Madde

Tenasül adalelerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Erkekler içi iki husye adaleleri dört bulunmuştur. Onları korumak ve kaldırmak için yaratılmıştır. Ta ki husyler aşağı sarkmayı, gevşeklikle aşağı inmeyip, çarpmalardan yumurtalar korunmuş olsun. Şu halde onun her biri için bir çift adale tayin olunmuştur. O yumurtalar sert olup, tabiatleri sıcak bulunduğu için, dumanından erkeklerin yüzünde sakal bitmiştir. Zira ki, yumurtası olmayanın veya sıcak olmayanın sakalı olmaz. Yumurtalar koparılsa, sakalı varsa dökülür, kalmaz. Ama kadınlar için onlara bir çift adale yeter. Zira ki onların iki husyesi, erkeklerinki gibi dışarıda asılı değildir, içerde yapışıktır. Şu halde her bir husye için bir adale tayin olunmuştur. Ama rahimin ağzı üzerinde ir adale vardır ki, onun lifi oldukça geniş olup rahmi ve ağzını tümde kuşatmıştır. Bu adalenin bir faydası, hayza dek rahmin ağzını sağlam kavrayıp, rahim kanını onda hapsetmektir. Hayz zamanı olduğunda gevşemektir. Ta ki toplanmış kandan rahim boşalsın ve temizlensin. Bir faydası dahi cima anında gevşemektir. Ta ki rahmin ağzı açılıp, nutfeyi çekip, içine alsın. Sonra rahmin ağzını yine sağlam bağlayıp, cenini korumaktır. Ta ki doğum zamanı gelsin. Bundan sonra oldukça gevşek ve yaygın olmaktır. Ta ki doğum mümkün olsun.
Mesane ağzı üzerinde bir adale vardır ki, onun dahi lifi enli olup, mesaneyi ve ağzını kuşatmıştır. Bu adalenin faydası, idrar vaktine dek idrarı hapsetmektir. Kaçan idrar dökmek istense, bu adale gevşeyip, karın adaleleri dahi mesaneyi sıkıp, itme kuvvetinin yardımıyle idrar ondan çıkar, akar.
Zekeri hareket ettiren adale iki çifttir ki, bir çifti kasık kemiğinden bitip, zekerin iki yanından geçmiştir. Vakta ki bunlar gevşek olurlar, idrar yolu açılıp, genişlik bulur. O zaman ondan idrar ve meni kolaylıkla akar. Bir çifti yine kasık kemiğinden bitip, zekerin kökünde kıvrımlarla bitişmiştir. Şu hale bunun ikisi beraber uzasa, âlet düz olarak yayılır. Eğer yürekten şehvet rüzgârı gelip, zekerde olan damarlara dolduysa, âlet kıvama gelir. Eğer şiddetle dolduysa, âlet büyük ve sert olup, kasık tarafına eğik olur. Eğer bu uzama adı edilen çift adalenin birine ârız olduysa, âlet öbür tarafa meyl ile yayılır.
Makat adaleleri dörttür ki, biri onun çıkışı etrafını tutmuştur. etine gayet karışması gereklidir. Bu adale, kesenin ipi gibi makatın etrafına toplama ve büzme ile kapamış ve düğümlemiştir. Menfezde kalan fazlalığı

sıkma ve indirme ile atmıştır. Onda bir adale daha konulmuştur ki, sözü edilen adalenin üzerinde yani makatın içinde olup, bacak tarafında zekerin köküne bitişip; kadınlarda fercin etrafını kuşatmıştır. Bu iki adalenin üzerinde bir çift adale vardır ki, makatın etini kaldırıp, içeriye çekmek içindir. Bunun gevşemesi ile makat dışarıya çıkar bulunmuştur. Bu adalelerin hepsi şekil verici ve hakîm olan Allah'ın icadı bilinmiştir.

Dördüncü Madde

Oyluk adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki: Anatomi bilginleri demişlerdir ki: Oyluğu hareket ettiren adalelerin büyüğü onun mafsalını yayan ve açan adalelerdir. Sonra onu kapayan adalelerdir. Zira ki, işlerin en önemlisi oyluğun yayılması ve kavranmasıdır. Yayılma ile ayağa kalkma hasıl olduğundan yayılma kavramadan daha önemlidir. Bundan sonra oylukları birbirine yaklaştıran büyük adalelerdir. Sonra oyluğu arka tarafına eğik eden adaleler büyüktür.
Oyluk mafsalını yayan adalelerin en büyüğü, bedende olan adalelerin hepsinden daha büyüktür. Bu bir adaledir ki, kuyruk sokumu kemiği ve kasık kemiğini kuşatıp, oyluğun arka ve iç taraflarına bitişik olup, diz kapağına dek ulaşmıştır. Bunun liflerinin başlangıç yerleri muhtelif olduğundan türlü işleri dahi muhtelif olmuştur. zira ki, bazı lifinin başlangıcı kasık kemiğinin altından olup, oyluğu iç tarafa meylettirerek, yaymıştır. Bazı lifinin bitiş yeri bunun bir miktar üstünden olup, oyluğu ancak üst tarafa kaldırmıştır. Bazı lifinin bitiş yeri bunun az üstünden olup, oylu iç tarafa imale ile kaldırmıştır Bazı lifinin bitiş yeri kuyruk sokumu kemiğinden olup, oyluğu düz olarak yayar. Bir adalesi, kuyruk sokumu mafsalını önünden yana kuşatıp, oyluğu yine düz olarak yaymıştır. Bir adalesi kuyruk sokumu mafsalını arkadan yana kuşatmıştır ki, üç enli kirişi ve iki ucu vardır Bu üç kirişin bitiş yerleri leğen kemiğinden,oyluk kemiğinden ve kuyruk sokumundandır ki, o makat yanında olan büyüktür. Bu üç kirişten ikisi ettendir, birisi zardandır. İki ucu oyluğun tepesinden öbür cüz'üne bitişiktir. Şu halde bu adale eğer, bir tarafı ile çekerse, oyluğu kendine meyl ile yayar. Eğer iki tarafı ile çekerse, oyluğu düz olarak yayar. Bir adalenin bitiş yeri leğen kemiğinin bütün yüzeyinden olup, büyük çıkıntının üst semtine bitişip, bir miktar ön tarafta uzadıkça; oyluğu içe doğru eğerek yayar. Bunun benzerleri adaleler önce küçük çıkıntının altına bitişip, ondan inip, evvelki adalenin işini görürler. Bu adalenin farkı budur ki, bunun yayılması az ve eğilmesi çoktur. Çıkış yeri leğen kemiğinin dış altındadır. Bir adalesi dahi oyluk kemiğinin altından arka tarafına eğik bitip, oyluğu o tarafa az bir meyil ile ve iç tarafa çok meyil ile yayar.
Oyluk mahsalını kavrayan adalenin biri, oyluğu iç tarafına az meyil ile kavrar Bu bir düz adaledir ki, leğen kemiğinden bitip, ondan inip, iki kirişinin biri metin kemiğinin sonuna, biri küçük çıkıntıya bitişmiştir.
Bir adalesi kasık kemiğinden bitip, küçük çıkıntının alına bitişmiştir. Bir adalesi dahi, bu ikinci adalenin tarafına kıvrım üzere uzayıp, büyük çıkıntıdan yir cüz gibi olmuştur. Dördüncü adalesi leğen kemiğinden dikilen dik nesneden çıkıp, oyluğu kavrayarak baldırı dahi çekmiştir.
Oyluğu iç tarafa eğen adalelerin bazısı yayma ve kavrama bahsinde açıklanmıştır. Bu tür hareket ettirmenin bir hususi adalesi vardır ki,

kasık kemiğinden bitip, oldukça yuvarlak olup, dize ulaşmıştır. Oyluğu dış tarafa eğen iki özel adaledir ki, bitiş yerleri enli kemiktendir Oyluğu arka tarafa eğen yine iki adaledir ki, biri kasık kemiğinin dış tarafından ve biri iç tarafından çıkıp, birbirine kavuşma ile kıvrımlı olup, büyük çıkıntının sonu yakınında olan çukur yerde etle karışmıştır. Bunların hangisi çekerse, oyluk az yayılma ile onun tarafına meyl eder. Eğer ikisi birlik çekerlerse, oyluk düz olarak arka tarafına eğik olur. Bütün bunları ibretle düşünen kimse Allah Taâlâ'nın şaşırtıcı sanatını bilir.

Beşinci Madde

Diz mafsalı adalelerini ve hareketlerini bildirir.

Ey aziz malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Diz mafsalını hareket ettiren adalelerin üçü oyluk önünde konulmuştur. Bunlar oylukta bulunan adalelerin en büyüğü ve en nefisi bulunmuştur. İşleri yaymak bilinmiştir. Bu üç adalenin biri iki kat gibi görünmüştür. Bunun iki ucu vardır ki, biri büyük çıkıntıdan ve biri oyluk önünden bitmiştir. Ve bu iki ucun biri etten olup, kiriş olmadan diz kapağı kemiğine bitişmiştir. Öbür ucu zardan olup, oyluğun iç tarafında son bulmuştur. Kalan iki adalenin birisi oyluğu kavrayan adaleler ile açıklanmıştır ki, leğen kemiğinden olan köprüden çıktığı bilinmiştir. İkincisi, dış çıkıntıdan bitip, diz kapağı kemiğini kuşatarak, altında olan cüzlere metanet vermek için gitmiştir. Ondan baldır kemiğine yetip, dizi yayma ile baldırı uzatmıştır. Bir yayıcı adalesi kasık kemiği bitişiğinden çıkıp, oyluğun iç tarafından kıvırım üzere inip gitmiştir. Baldır kemiğinin üstünden olan çukura yetmiştir. Baldırı, iç tarafına eğime yayıp, bir diğer adale oyluk kemiğinden yetmiştir. Dış taraftan oyluk üzere inip, sözü edilen adalenin mukabiline yetmiştir. Odan geçip, derin yere gitmiştir. Baldırı dış tarafına eğim ile yaymıştır. Eğer bu ikisi bereler yaysalar, baldırın yayılması düz olur. Baldırı kavrayan adalelerde biri, bir ince ve uzun adaledir ki, leğen kemiğinden, kasık kemiğinden bitmiştir. Yayıcı iç adalenin bitiş yerine leğen kemiği ortasında bulunan köprüye yakın gitmiştir. Odan dizin iki tarafına kıvrım üzere girip, ondan giren dışa gelmiştir. Diz altı çukurunda son bulup, ona yapışmıştır. Bununla baldır, üst tarafa çekilip, ayağı, ucuna doğru meyillendirmiştir. Üç adalesi dahi vardır ki, biri içte, biri dışta ve biri ortada bulunmuştur. Dıştaki ile ortadaki, ayağı dış tarafına eğim ile kavramıştır. Ama içtekinin bitiş yeri oyluk kemiği tabanından olup, kıvrım ile oyluğun gerisine geçip, ta iç tarafta baldırda olan oyuğa varıp, ona bitişmiştir. Onun rengi, yeşile yakın gelmiştir. Dıştaki ile ortadakinin bitiş yerleri, yine oyluk kemiğinin tabanından olup, ondan yetmiştir. Lakin bunun ikisi çukur cüze bitişmede, dıştan yana meyl etmiştir. Diz mafsalında gömülmüş bir adale vardır ki, ortadakinin yardımına yetmiştir? Şu halde bu sanatları seyreden hayrete gitmiştir. Kendine gelip acayip hikmet seyretmiştir. Bedeni tanımakla, kendini tanımaya yetmiştir.

Altıncı Madde

Ayak mafsalını hareket ettiren adaleleri bildirir.

Ey aziz, maum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Ayak mafsalını hareket ettiren adalelerin bazısı, ayağı üst tarafına kaldırır. Bazısı aşağıya kaldırır. Ayağı aldıranlarda bir büyük adale vardır ki ayağın iç önünde konulup, ayak ucunun dış cüzünden bitip, başparmak tarafına geçme ile baldıra meyilli gitmiştir. Baş parmağın köküne yakın yere bitişip, ayağı kaldırmıştır. Bir adale yine dış ucundan bitip, ondan bir kiriş yetmiştir. Küçük parmağa yakın yere bitişip, ayağı kaldırmıştır. Özellikle birinci adale buna mutabık olunca, ikisi birlik ayağı düz olarak kaldırmıştır.
Ayağı aşağıya indiren adalelerin bir çifti, oyluk ucundan bitip, sonra bitişip, ayağın öbür içine meyledip, et yolmuştur. Onlardan bir büyük kiriş bitip, topuk kemiğine bitişmiştir. Topuk kirişi nâmıyle şöhret bulmuştur. Şu halde bu kiriş, topuğu dış tarafına kıvrımlı çekici olmuştur.
Ta ki ayak, yer üzerinde sâbit olsun. Buna bir adale yardımcı olmuştur ki, rengi patlıcanî olmuştur. Dış uçtan bitip, kiriş göndermeksizin et olduğu halde kendi inip, topuk arkasına birinci adalenin birleştiği yerin üstünde bitişmiştir. Eğer bu iki adaleye veya kirişlerine bir âfet ârız olsa, ayak kötürüm olur. Bir adale dahi topuk ucunu içinden bitip, aşağıya gidip, iki kiriş ayrılmıştır ki, biri başparmak önünde bilek altına bitişmiştir. Şu halde bu kirişle ayak, aşağı düşmüş ve toplanmıştır. İkinci kiriş, birinci kirişi geçip, başparmağın evvelki mafsalına gidip, onu iç tarafa kıvrımlı yaymıştır. Oyluğun dış ucundan bir adale bitip, bu iki adalenin birine yetmiştir. Sonra baldırın içini geçtikte; yine ondan ayrı gitmiştir.
Kirişi, ayağın aşağısına geçip, ayağın içine yayılan adale gibi bu dahi ayağın altına tamamıyle yayılıp, kuşatmıştır. Ta ki el ayasında bulunan faydalar, ayak tabanında da bulunsun. Bu sanatlarda nice hikmetler bilinsin. Allah'ın kudretinden nice ibretler alınsın. Sâni ve hakîm olan Allah münezzehtir, denilsin. Her ayıp ve noksandan tenzih ve takdis olunsun. Şanının azametine huşu ile huzu' kılınsın.

Yedinci Madde

Ayak parmaklarının adalelerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Ayak parmaklarını hareket ettiren adalelerden çoğu, kavrayıcı adalelerdir. Onların biri topuğun dış ucundan bitip, onun üzerinde uzama ve inme ile gitmiştir. Bir kiriş göndermiştir ki, iki kirişe bölünüp, ortası ile küçük parmağı kavramıştır. Bir adale dahi budan küçük olup, baldır gerisinden gelip, ayak sırtına bir kiriş göndermiştir ki, yine iki kirişe bölünüp, orta parmak ile küçük parmağı kavramaya gitmiştir. Bundan sonra bu iki kısmın her birinden birer kiriş ayrılıp, öbüründen ayrılan kirişe bitişip, ikisi bir kiriş oldukta; başparmağa gelip, onu kavramıştır. Üçüncü adale ki, yukarıda geçmiştir. O, iç topuğun dış tarafından bitmiştir, iki topuğun arasından aşağıya inmiştir. Bir cüzünü, ayağı kavramak için göndermiştir. Öbür cüzünü başparmağı kavramak ve hareket ettirmek için onun evvelki boğumuna indirmiştir. Bunlar baldır kemiği üzerine konulup, parmakları kavramak ve hareket ettirmek için kılınmıştır.
Ayak topuğunda konulan adalelerden, on adale, beş parmağa gelip, her birine sağ ve soldan bitişik bulunmuştur. Şu halde eğer ikisi birlik hareket ederlerse, parmağı düz olarak kavrarlar. Eğer biri yalnız hareket ederse,

kedi tarafına eğimle kavrar. Dört adale bilek üzerinde konulup, her biri bir parmağa bitişip, onu kavramıştır. İki adale dahi baş parmak ile küçük parmağa has olup, onları kavramaya yetmiştir. Ayağı kavrayan adalelerin çokluğunda hikmet budur ki: Parmakların hepsine sağlamlık ve kuvvet vermiştir. Ta ki oturmada ve kalkmada bedenin ağırlığına metanetleriyle mukavamet edeler. Yürüme durumunda iyi gidişle, düzen üzere gideler. ayak parmaklarının adalelerinden beş adale, ayağın üstünde konulmuştur. Ta ki parmakları dış tarafa eğeler. Beş adale dahi ayak altında konulup, her biri, iç yarıktan kendine yakın olan parmağa gidip, onu iç tarafa eğmiştir. O halde, insan edeninde bulunan dörtyüzyirmi adet iradî ve ihtiyarî hareketlerin tamam ve kemaline vâsıta olan adalelerin hepsi açıklandığı üzere tamam, beşyüz otuz adet adaleye ulaşmıştır. (Yaratıcı ve şekil verici olan Allah münezzehtir.) Bu ne sanattır ki bu şaşırtıcı tertip üzere, böyle nizam bulmuştur. Hakka ki, bunu düşünen akıllı kimse çok ibret almıştır. Bu sanattan sanatkârını bilmiştir. (Ey Allah'ımız! Bizi işlerini düşünenlerden kıl. Vücununun cüzlerini senin nimetlerinden görenlerden kıl. Nimetlerine şükredenlerden kıl. Seni isimlerinle zikreden, sıfatlarınla tanıyan, kazâna rıza gösteren, bütün durumlarda senin rızanı isteyen kimselerden ki. Sübhanallahi ve bi hamdihi Sübhanallahü'l-azim.)

38-BÖLÜM:038:

DÖRDÜNCÜ BAHİS

Sinirlerin, atar ve toplar damarların keyfiyetini; bedenlerin kuvvetlerini, kıyafetle insanların ahlâk ve tavırlarının bilinmesini; uzuvların şekil farklılığı haseiyle olan insanî vasıflar; uzuvların çekme ve seyrilmesine bağlı olan durumları beş bölüm ile hakimâne tafsil eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

Sinirlerin bitme yerlerini ve faydalarını beş madde ile açıklar.

Birinci Madde

Sinirlerin konuluş hikmetlerini ve şekillerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bedende olan sinirlerin bazısının faydası, bizzat; bazısının dolaylıdır. Zatî olan

faydası budur ki, sinirler vasıtasiyle dimağ, diğer uzuvlara his ve hareket bahşeder. Dolaylı olan faydası budur ki, eti sağlam ve bedeni kuvvetli etmiştir. Sinirlerin köklerinin başlangıç yeri dimağ, dallarının bitiş yeri insan cildidir. Dimağ (beyin) iki yönle sinirlerin başlangıç yeri olmuştur. Zira ki dimağ sinirlerin bazısına bizzat başlangıç bulunmuştur. Bazısına, kendisinden omurga omurlarına akan omuriliğin vasıtasıyle başlangıç yeri bilinmiştir. Ama dimağın kendisinden biten sinirlerde ancak baş, yüz ve iç organlar his ve hareket bulmuştur.
Diğer uzuvların sinirleri, omurilikten his ve hareket almıştır. Gerçekte ki, o şânı celil olan, ihsanı genel olan Hannan ve Mennan Allah Taala hazretleri, lutf ve inayet edip, dimağdan iç organlara inen hareket sinirlerini koruma ve himayede büyük ihtiyat etmiştir. Zira ki başlangıçlarından uzak oldukları için, ziyade metanet gerektiğinden, üç yerde kıkırdaklarla sinir arasında kıvamı orta olan cisimler ile perdelemiştir ki: Birinci yer hançere, ikinci yer kaburgaların kökleri, üçüncü yer göğsün altıdır.
Dimağın sair sinirlerinden o sinir ki, onun faydası azaya his vermektir. Ama başlangıç yeride bulunan tesiri kavrayıcı ve kuvvetli olmak için o sinir kastedilen uzva en yakın tarafından girmiş ve bitişmiştir. Bu his sinirleri ziyade yumuşak oldukça, his kuvvetini ziyade eda ederler. Metanete muhtaç oldukları için bunlar, hareket sinirleri gibi sert ve metin olmayıp, latif ve yumuşak bulunmuştur. Dimağın önü, öbür tarafından daha yumuşak ve ziyade hassas olduğundan, his sinirleri önden, hareket sinirleri öbür taraftan yaratılmıştır. Yaratıcı ve şekil verici olan Allah Taala'nın bu işlerinden çok ibret alınmıştır.

İkinci Madde

Dimağdan biten karşılıklı sinirleri bildirir.

ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Dimaın

kendisinden biten sinirlerin hepsi, yedi çift sinir bilinmiştir. Birinci çifti koklama âletinin başlangıcı olan, meme ucuna benzer iki çıkıntı yakınında dimağdan ön boşluğun içindendir ki, o bir küçük boşluktur. Bu çiftin solundan biten teki sağına, sağından biten teki soluna gelip, biri birine kavuşup, çapraz şekilde kesişmiştir. Sonra bükülüp, sağdan biten sağ göze, soldan gelen sol göze gitmiştir. Züccâciye (camsı) adı verilen rutubeti kuşatmak için ağızları geniştir. Bu kesişmenin faydası üçtür. Biri budur ki, iki gözün birine akan ruh, öbürüne dahi akmasın. Birine âfet erdiğinde, öbürü onun yerini tutsun. Onun için bir göz kapandığında, açık gözün görüşü kuvvet bulur. Zira ki kapalı gözün nuru ona akar. İkinci faydası, iki gözün kavraması birlikte olup, ikisinin görüşü, kesişme içinde tek görüş olsun. Ta ki görünen bir nesne müşterek çizgide bir şekillensin. Onun için şaşı kimse bir nesneyi iki görür zira ki, onun bir gözü üst tarafa, bir gözü alt tarafa kayıp, göz ile kanalın kesişmesine doğru nüfuzu bâtıl olmuştur. Müşterek çizgi önünde, sinir kırılmasından bir başka çizgiyi vücut bulmuştur. Üçüncü faydası budur ki, sözü edilen iki sinir, biri birine dayanak olup, biri birini dayanma ile kuvvet bulsun ve bir yaklaşma ile bitiş yerleri göze yakın olsun.

Dimağ sinirlerinin ikinci çifti, açıklanan birinci çiftin bitiş yeri arkasından, dış taraftan bitip, gözü kuşatan çukurun deliğinden çıkıp, göz adalelerine bölünmüştür. Bu çift sinir gayet kalın bulunmuştur. Ta ki onun kalınlığı başlangıcına yakınlığından lazım gelne yumuşaklığına mukavamet kılsın. Onunla kuvvet bulup, hareket ettirmeye gücü yetsin.

Gözün on tabakasının tafsili uzun olup, bu özetleme dahi Mevla'nın kudretinin kemaline delil olduğundan, azanın açıklanmasında uzatmaya hacet kalmamıştır. Yaratıcı, bâri, şekil verici ve güçlü olan Allah müezzehtir. Hiçbir şey onun dengi değildir. O işiticidir, görücüdür. Ne güzel Mevla, ne güzel yardımcı. Ey Rabbimiz, bağış senden, dönüş sana! Büyük ve yüce Allah'dan başka güçlü ve korkulacak yoktur.

Üçüncü Madde

Dimağdan biten sinirlerin geri kalan beş çiftini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Dimağ sinirlerinden üçüncü çift, müşterek bir çizgiyle dimağın önü, arkası ve tabası arasından bitip, önce dördüncü çifte bir miktar karışıp, ondan ayrılıp, dört şubeye bölünmüştür. Evvelki şubesi, açıklanacak boyun damarı girişinden çıkıp, boyundan inip, mide zarını geçip, onun altında bulunan organlarda dağıtılmıştır. İkinci şubesi, elmacık kemiği deliğinden çıkıp, ayrıldıkta; açıklanacak beşinci çiftten ayrılan sinire bitişmiştir. Üçüncü şubenin maksadı, yüz önünde konulan sinirler olup, ikinci çift çıktığı delikten önemi sinirler olan birinci çiftin boş menfezinden geçmeyip, izdiham ile onun boşluğunu doldurmuştur. Şu halde bu şube, o delikten ayrıldıkta; üç kısma bölünmüştür. Birinci kısmı göz pınarına meyledip, elmacıklar, iki göz pınarı, iki göz kapağı, kaşlar ve alın adalelerine bitişmiştir. ikinci kısmı, göz ucu yanında olan deliklerden burun içine geçip, burnun içi tabakasında gömülmüştür. Üçüncü kısmı büyük olup, elmacık kemiğinde bulunan boşluğa inip, iki kol olmuştur. Bir kolu, ağı ziçi boşluğuna girip, üs dişlere ve onların köllerinde olan etlere dağılma ile ulaşmıştır. Öbür kolu, onda olan elmacığın, burun uçlarının ve dudağın derisi gibi görünen uzuvlara dağılmıştır. Bunlar, üçüncü çiftin üçüncü şubesinin üç kısmıdır. Ama onun dördüncü şubesi, üst çene deliğinden dile geçip, dış tabakasında dağılıp, dil ondan tatma duygusunu bulmuştur. Onun ziyadesi, alt dişler arasıda ve köklerinde bulunan etlerine, alt dudağın içine dağılmıştır. Dile gelen şube, göz sinirinden inme olduğundan daha sert olmuştur. Bunu sertliği, onun kalınlığına eşit olup, muadil gelmiştir. Dördüncü çiftin bitiş yeri, üçüncü çiftin gerisinden dimağın tabanına eğimli olmuştur. Üçüncü çifte bir miktar karışıp, sonra ondan ayrılmakla damağa çıktıkta, bundan damak his bulmuştur. Bu dördüncü çift, üçüncü çiftten daha küçük ve daha sert olmuştur.

Beşinci çiftin her bir siniri, bir çift olup, dimağın iki tarafından biterek vücut bulmuştur. Bunun her bir çiftinin birinci kısmı kulağın iç perdesine dayanıp, onun içinde hepsi dağılmıştır. Kulağa duyma hissi ondan gelmiştir. İkinci kısım, birinciden küçük olup, hançere kemiğinde âmâ adı verilen (kör delik) delikten girmiştir. Ortaya çıktıkta; üçüncü çiftin sinirine karışmıştır. İkisinin çoğu, elmacık adalesi tarafına gelmiştir. Diğerleri şakak adalelerine varıp, dağılmıştır.

Altıncı çift, dimağın arka tarafından beşinci çifte bitişik bitip, lam kemiği yivinin sonunda olan delikten çıkıp, üç kısma bölünmüştür. Bir kısmı, yedinci çiftin hareket ettirmesine yardım için, boğaz adalelerine ulaşan dile gelmiştir. İkinci kısım, omuz adalelerine dağılmıştır. Üçüncü kısım, ikisinden daha büyük bulunup, boyun damarının yükseleceği yerde ona bağlanmıştır. Ondan iç organlara inerken, hançere paraleline geldiğinde, ondan şubeler ayrılmıştır. Hançereyi kıkırdaklarıyle kaldıran etrafı üstünde olan adaleleri bitişmiştir. Hançerden yükseldikte; ondan yine şubeler çıkıp, hançerenin üçüncü kıkırdağını kapayan ve açan alt çevresini kuşatmış olan adalelere gelmiştir. Onun için tıpçılar nazarında bunun ismi: Dönen sinir, olmuştur. Bu sinir, omurilikten çıkmayıp, dimağdan inip gelmiştir. Ta ki düz olup, çekilmesi sağlam olsun. Bu sinir, beşinci çiftten ve yedinci çiftten olmayıp, altıncı çiftten olmuştur. Zira ki bunun başlangıcı yumuşak, sonu kıvrımlı olduğundan, bunun gibi sertlik ve düzlükle inmezler ki, metanet bulup, yükselme ve dönüşe kabiliyetli olurlar. Bu dönen şubeleri, başlangıçlarından uzaklaştırmanın hikmeti, sertlik ve kuvvet kazandırmaktır. Dönen sinirlerin en sağlamı, hançereyi, adalelerin örtüsüne yayıcı olan sinirdir. Sonra bu sinirin ziyadesi, ondan inip, şubeleri diyafram ve göğsün zar ve adalelerine gidip, onda yürek, akciğer aort ve atar damarlara dağılmıştır. Ama kalanı diyaframa geçip, açıklanan üçüncü çiftten inen şubeye iştirakle, iç organların zarlarına dağılıp, kürek kemiğinde son bulmuştur.

Yedici çiftin bitişik yeri, dimağ ile omuriliğin ortaklaşmasından olup, çoğu, dili hareket ettiren adalelere gelmiştir. Ondan şubelere ayrılıp,

kalkan kemiğiyle lam kemiğinin ortak olan adalelerine varıp, dağılmıştır.
Azı, bunlara komşu olan sinirlere dağılmıştır. Bu şaşırtıcı tertip ve acaip bileşim, o yaratıcı Allah'ın kudret ve hikmetiyle nizam bulmuştur.

Dördüncü Madde

Boyun omurları omuriliğinden biten sinirleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Boyun omuriliğinden çıkıp, omurlarından ilerleyen sinirlerin hepsi sekiz çift sinir bilinmiştir.
Birinci çifti, birinci omurun iki deliğinden çıkıp, mücerret adale uçlarıyle dağılmıştır. Bu çift, ince ve küçük kılınmıştır. Ta ki çıkış yeri dar olsun ve omur kemiği metaneti üzere kalsın. İkinci çiftin çıkış yeri, birinci omur ile ikincinin aryasında açıklanan ortak deliklerden bulunmuştur. Bu çiftin çoğundan uzuv uçları his ve dokunma duygusu bulmuştur ki, kafanın üstü dolaşıp yükselip, baş önüne eğilmiştir. İki kulağın duş tabakalarında yerleşip, açıklanan küçük çiftin eksiğini tedarik kılmıştır. Bunun kalanı boyun arkasında olan adalelere ve geniş adaleye gelmiştir. Onlar onunla hareket bulmuştur.
Üçüncü çiftin çıkış yeri, ikinci omur ile üçüncü arasında müşterek olan deliklerdendir ki, her bir siniri, iki kola ayrılıp, bir kolu onda bulunan adalelere dağılmıştır. Özellikle aş ile boyunu bağlayan adalelere bu sinirin şuberi gelmiştir. Onda ola omurların dikenlerine yükselip, onların köküne yapışmıştır. Ondan onların başlarına çıkıp,o susamsılardan biten zar bağları ile karışmıştır. Ondan geçip, iki kulak etrafına eğilmiştir. Hayvanların bedenlerinde iki kulağı hareket ettirmek için, iki kulağa ulaşmıştır. İkinci kolu, ön tarafa eğilip, geniş adaleye gelmiştir. Çıkışa başladığında, ona damar ve adaleler rastlamıştır. Onlarla metanet ve sağlamlık bulmuştur. Bu ikinci kol, hayvanlarda şakak ve kulak adalelerine karışmıştır.

Dördüncü çiftin çıkış yeri, üçüncü omur ile dördüncü arasında müşterek olan Deliklerden olmuştur. Üzerinde bulunan üçüncü çift gibi bir cüzü öne, bir cüzü geriye bölünüp, ön cüzü küçük olduğundan, beşinci çifte karışmıştır. Öbür cüzü, geriye dönüp, o adalelere şubeler gönderip, ondan omurgaya inip, son bulmuştur.

Beşinci çiftin çıkış yeri, dördüncü omur ile beşinci arasında müşterek olan deliklerden olmuştur. Yine yukarıdaki gibi iki yok olup, ön kolu küçük olduğundan yanak adalelerine gelmiştir. Başı, ön tarafa eğilimli edip, baş ve boyun adaleleri ile müşterek olan adalelere dağılmıştır. Öbür kolu, iki şube olup, bir şubesi ön kol ile ikinci şube arasında aracı olmuştur.

Omuzun üstlerine gelip, altıncı ve yedinci çiftin birer miktarına karışmıştır. İkinci şube dahi, altıncı ve yedinci çiftin şubelerine karışıp, diyafram ortasına geçmiştir.

Altıncı ve yedinci çiftin çıkış yerleri, açıklanan deliklerin düzeni üzere altında bulunan deliklerden olmuştur.

Sekizinci çiftin çıkış yeri, boyun omurlarının cüzleriyle omurga omurlarının evvelsi arasında müşterek olan deliklerden olmuştur. Bu üç çiftin şubeleri, biri birine karışmıştır. Altıncı çiftin çoğu, omuz yüzeyine gelmiştir. Azı, dördüncü ve beşinci çiftin azlarıyla diyaframa inmiştir.

Yedinci çiftin çoğu gelip, azı beşinci çiftin azlarıyla diyaframa inmiştir.

Yedinci çiftin çoğu gelip, azı beşinci çiftin azıyle baş, boyun ve omurganın adalelerine ve ondan diyaframa ulaşmıştır. Sekizinci çiftin azı, omuza galip, çoğu adale ve kola dağılmıştır.

Diyafram, sözü edilen sinirlerden nasibini aldığından hikmet budur ki, diyaframa gelen yukarıdan indiğinden, bölünmesi kolay olmuştur. Diyaframın işi önemli olduğundan, sinirleri müteaddit yerlerden gelmiştir. Ta ki bu başlangıç yerlerine isabet eden âfetle işi bâtıl olmasın. Yaratıcı, bâri, şekil verici ve şanı yüce Allah her şeyden münezzehtir.

Beşinci Madde

Göğüs ve omurga omurlarının omuriliklerinden biten sinirleri bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Göğüs omurlarının iliğinden biten sinirlerin cümlesi oniki çift sinir yaratılmıştır.
Birinci çiftin çıkış yeri, göğüs omurlarından birinci omurla ikincinin arasında müşterek olan deliklerden bulunmuştur. iki cüze bölünmüştür. Büyük cüzü, sert adalelere ve kaburgalara dağılmıştır. Küçük cüzü, iki evvelki kaburgaya uzanıp, boyun sinirlerinin sekizinci çifti eşliğiyle birlik el taraflarına gelip, kol ve omuzlara ulaşmıştır. Sekizinci çiftin çıkış yeri ise açıklanan müşterek deliklerden olup, iki cüze bölünmüştür. Bir cüzü, pazunun dışına yönelip, ona his ve dokunma bahşetmiştir. Bir cüzü dahi diğer cüzlerle toplanıp, omuz mafsalını ve beli hareket ettiren adalelere gitmiştir.
Bel omurlarından biten sinirlerin omuza gelmeyen şubeleri, bel ve kaburga adalelerine gelmiştir. Kaburga omurlarından biten sinirler, ancak kaburgalar arasında bulunan adalelere ve karın adalelerine ulaşmıştır. Bu sinirlerin şubeleriyle beraber atar ve toplar damarlara akıp, açıklanan sinir çıkış yerlerinden hepsi içeri girmiştir.
Katan (kasık) sinirleri, karın ve bel sinirleriyle müşterek bulunmuştur Zira ki kasık sinirleri, iki cüze bölünmüştür. Onun bir cüzü, üç çift kılınmıştır ki, adaleler onlarla bilinmiştir. Diğer cüzü, iki çift bulunmuştur ki, karın adaleleri onlar kılınmıştır. Evelki cüzüne dimağdan inip, sinir karışmıştır. İkini cüzü ki, karından gelen iki çift adale olmuştur. On baldırlar tarafına büyük şubeler gönderip, evvelki cüzünün ikinci çiftinden onlara şubeler gelmiştir. Bir cüzü dahi kuyruk sokumu sinirlerinin evvelkisinden gelip, hepsi biri birine karışmıştır. Bazıları kasıkta alıp, bazıları baldırlar aşağısına inmiştir. Ama bedenin arkasında ve oyluklar içinde çok damarlar ve çok adaleler olduğundan, kasık kemiği tarafından biten adalelerin bedenin gerisinden ve oyluklar içinden ayaklar tarafına yolu olduğundan, bacak adaleleri için özel sinirlerden bir cüz,

husyeler içine inen kanala varıp, girmiştir. Ta ki kasık adalelerine yönelip, ondan dizlere inip gitsin.
Kuyruk sokumudur ki, adaleleri altı çift olduğu şaşırtıcıdır Onun ir çifti, kasık adalesine karışmıştır. Kalanı beş çift sinir, kuyruk sokumu yanından biten bir tek sinir, bunlardan hepsi makat, zeker, mesane ve rahim adalelerine, karın zarlarına, kasık kemiğinin içinin dışa bakan taraflarına ve kuyruk sokumu kemiğinden gelen adalelere, bütün bunlara dağılmıştır. Bu bölümde açıklanan sinirlerin sayısı, daha önce anlatılan adalelerin sayısı miktarı tamamen, beşyüzotuz sinirde son bulmuştur. Açıklanan bedeninince sanatları, o sâni ve hakîm Allah'ın kudretinin kemaline delalet edip, insan türüne olan büyük nimetine, beden azalarının cüzleri her an şahadet kılmıştır. Şu halde bu surette toplanan sanatları seyreden uyanık kimse, yaratıcısını bilmiştir. Kendisini nimet denizine gark olmuş bulmuştur. Mevla'sına can ve gönülden muhabbet kılmıştır. Her halde ona yönelmiştir.

39-BÖLÜM:039:

İKİNCİ BÖLÜM

Atar damarların bittiği yerleri ve faydalarını ayrıntılı olarak beş madde ile açıklar.

Birinci Madde

Yürekten biten atar damarları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bedende olan atar damarlar ki, onlara, şiryan derler. Bunlar hareket eden can

damarlarıdır. Bunların birden maade hepsi hareketli bulunmuştur. İçindekileri korumak için bütün damarlardan daha sert yaratılmıştır. Zira ki bunlar, ruh cevherinin kastedilen kuvvetli hareketinin artmasına yararlar. Bunların bitiş yeri, yüreğin iki boşluğundan sol boşluğu kılınmıştır. Zira ki sağ boşluğu karaciğere yakın olduğundan gıdayı çekmek ve sindirmekle meşgul bilinmiştir.
Kalça damarları ki, hepsinden önce ve küçük olmuştur. Yüreğin sol boşluğundan bitip, akciğerde bölünme ve teneffüs yeri olan derinliğe gelmiştir. Bu atardamarlar, akciğerin gıdası olan kanı yürekten ona ulaştırmışlardır. Zira ki akciğer gıdasını yürekten almıştır. Bu damarların bitiş yeri, yüreğin boyun cüzlerinden kan damarlarına geçecek yerden olmuştur. Bu damar, ötekilerin hilafınca bir tabakadan vücuda gelmiştir. Ta ki açılma ve kapanma için daha yumuşak ve daha selis olsun. Akciğer cevherine, mülayim bunlara mensup olan latif kan, yürekten akciğer içine saçıldıkta; ondan o saçılma kolaylık bulsun. Açıklanacak kan damarı içinden akacak kanın ziyade pişmesine muhtaç olduğu gibi bunda ihtiyaç olmaya. Özellikle bunun yeri yüreğe yakın olmuştur: Buna sıcaklıkla pişiren ısıtma kuvveti, kolaylıkla ulaşmıştır. Bu kan damarının iki perdesi vardır ki, çıkış yeri dışından içine nüfuz etmiştir. unun sağlamlığa ihtiyacı olmadığından iki perde ile yetinilmiştir. Ta ki duman buharının ve sıcak olarak pişirilmiş kanın akciğer semtine gönderilmesi kolay olsun. ama açıklanacak boş kan damarı gerçi akciğerin komşusudur, lakin omurga yakınında, akciğere arka tarafından gelmiştir. Önünden kollara ayrıldıkta; cüz ve şubeleri akciğer içine nüfuz bulmuştur. Bunlar dahi Bâri Taala hazretlerinin kudretine delalet edip, inayetinin kemaline şehadet kılmıştır. Sübhanallah!

İkinci Madde

Yürekten biten büyük atardamarın vücudunu, şubeleriyle el ve avuca çıkışını

bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: büyük atardamar yüreğin sol boşluğundan bitip, iki şube olmuştur. Büyük şubesi, yüreğin etrafını tavaf ve devredip, yüreğin cüzleriyle karışmıştır. Küçük şubesi dahi yüreğin arkasından geçip, azı, sağ boşluğa yayılmıştır. Bu iki şubenin çokları, yine iki kısım olmuştur ki, küçük kısmı yukarıya çıkıp, büyük kısmı aşağıya inmiştir. İnen kısmın miktarı, çıkan kısımdan daha büyük olduğunda bu hikmet bu olmuştur ki, inen kısım, yürekten aşağıda konulan büyük ve küçük uzuvları sıcaklığıyle yetiştirip, can ve güç vermek olmuştur. Yüreğin üstünde bulunan önemli uzuvlar, küçük ve az olduğundan, onları besleyen yukarı çıkan kısım, küçük kılınmıştır. Bu büyük atardamarın çıkış yeri üzerinde üç sağla kapak vardır ki, yüreğin içinden onunla beraber dışarı yay çıkıp, ona sağlamlık veregelmiştir. Bu iki kısmın, yukarı çıkan kısmı, yüreğin üstünde yine iki kısım olmuştur. Bunun büyük kısmı gerdana çıkıp, ondan sağ tarafa kıvrımlı dönüp, onda olan yumuşak ete eriştikte; bu dahi üç kısım olmuştur. Bunun iki kısmı, iki sübab olup, açıklanacak şahdamarlarla boyunun sağ ve solundan başa çıkıp, bölünmede onlara eşlik etmiştir. Üçüncü kısmı, böğüre ve iki evvelki kaburgalara, üst boyun omurlarının altısına ve boynun halka kemiğine dağılıp, omuz üzerine varmıştır. Ondan iki el uzuvlarına inip, onlarda dağılmıştır ve son bulmuştur. Yukarı çıkan kısmın, küçük kısmı sol omuza çıkıp, hemen büyük kısmın üçüncü kısmı gibi dağılmıştır. Şu halde atardamarlar vasıtasıyle beden uzuvları hayat ve can bulmuştur. Yaratıcı ve bâri olan Allah ne büyüktür ki, bedenlerin bileşimini, tertip ve nizamını türlü uzuvlarla kılmıştır. Her uzva, can damarlarından hayat, kan damarlarından gıda bahşetmiştir.

Üçüncü Madde

Baş uzuvlarına çıkan atar damarları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bedende olan atar damarlar ki, onlara, şiryan derler. Bular hareket eden can damarlarıdır. Bunların birden maade hepsi hareketli bulunmuştur. içindekileri korumak için bütün damarlardan daha sert yaratılmıştır. Zira ki bunlar, ruh cevherinin kastedilen kuvvetli hareketinin artmasına yararlar. Bunların bitiş yeri, yüreğin iki boşluğundan sol boşluğu kılınmıştır. Zira ki sağ boşluğu karaciğere yakın olduğundan gıdayı çekmek ve sindirmekle meşgul bilinmiştir.
Kalça damarları ki, hepsinden önce ve küçük olmuştur. Yüreğin sol boşluğundan bitip, akciğerde bölünme ve teneffüs yeri olan derinliğe gelmiştir. Bu atardamarlar, akciğerin gıdası olan kanı yürekten ona ulaştırmışlardır. Zira ki akciğer gıdasını yürekten almıştır. Bu damarların bitiş yeri, yüreğin boyun cüzlerinden kan damarlarına geçecek yerden olmuştur. Bu damar, ötekilerin hilafınca bir tabakadan vücuda gelmiştir. Ta ki açılma ve kapanma için daha yumuşak ve daha selis olsun. Akciğer cevherine, mülayim bunlara mensup olan latif kan, yürekten akciğer içine saçıldıkta; ondan o saçılma kolaylık bulsun. Açıklanacak kan damarı içinden akacak kanın ziyade pişmesine muhtaç olduğu gibi bunda ihtiyaç olmaya. Özellikle bunun yeri, yüreğe yakın olmuştur: Buna sıcaklıkla pişiren ısıtma kuvveti, kolaylıkla ulaşmıştır. Bu kan damarının iki perdesi vardır ki, çıkış yeri dışından içine nüfuz etmiştir. Bunun sağlamlığa ihtiyacı olmadığından iki perde ile yetinilmiştir. Ta ki duman buharının ve sıcak olarak pişirilmiş kanın akciğer semtine gönderilmesi kolay olsun. Ama açıklanacak boş kan damarı gerçi akciğerin komşusudur, lakin omurga yakınında, akciğere arka tarafından gelmiştir Önünden kollara ayrıldıkta; cüz ve şubeleri akciğer içine nüfuz bulmuştur. Bunlar dahi Bâri Taala hazretlerinin kudretine delalet edip, niyetinin kemaline şehadet kılmıştır. Sübhanallah!

Dördüncü Madde

Yürekten aşağıya inen atar damarın büyük kısmını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Yürekten beden uzuvlarına dağıla atardamarın açıklanan büyük kısmı, önce yürekten düz olarak beşinci omura dayanmıştır. Zira ki onun yeri yüreğin başı karşısında olmuştur. Adı geçen omurdan aşağıya eğilip, omurga omurları üzerinde inip, kuyruk sokumu kemiğine ulaşmıştır. Bu büyük kısım inerken yüreğin sağ boşluğunda dağılan atardamar, göğsün hizasına geldikte; bir küçük şube göndermiştir ki akciğerin göğüsten olan tarafına dağılıp, akciğerin soluk borusu etrafına dahi ulaşmıştır. Sonra bu inen kısım, göğsün hizasında olan omurlara geldiğinde, her birine birer şube göndermiştir ki, omurilik ve kaburga aralarına dağılmıştır. Sonra göğsü geçtikte; ondan iki atardamar ayrılıp, sağ ve soldan diyaframa gidip, onun cüzlerine ayrılmıştır. Sonra bu inen kısımdan atardamar uzanmıştır ki, bir şube karaciğere, bir dalağa, biri dahi makada ulaşmıştır. Karaciğer şubesi ondan geçip, mesaneye dahi gelmiştir. Sonra bu inen kısımdan bir atardamar uzanmıştır ki, bağırsakların çevresinde olan ince deriyi bulmuştur. Sonra bu inen kısımdan üç atardamar ayrılmıştır ki, en küçüğü özellikle sol böbreğe gelmiştir. o, bundan hayat bulmuştur. O böbreğin liflerine ve onu kuşatanlara dağılmıştır. O iki büyüğü, iki böbrek içine girmiştir. Onlardan iki böbrek, kan suyu gibi karaciğeri anlatılan biçimde çekici olmuştur. Zira ki karaciğerin içinde ikinci hazımdan kıvama gelmeyen kanın latif suyu, böbreklere dolup, ondan gıdalardan aldıkta; onlarda kalan kesif su, mesaneye gelmiştir. böbreklerden dahi iki damar ayrılıp, erkeklerde ve kadılarda tenasül uzuvlarına inmiştir. Sağ böbrekten ayrılan, sağ yumurtayı bulmuştur. Sol böbrekten ayrılan sol yumurtaya gelmiştir. Sonra bu inen kısımdan birçok damarlar ayrılıp, düz bağırsağın çevresinde bulunan çaba, o damarlara ayrılmıştır. Şubeleri, omurlar deliklerinde omuriliğe girip, onda hepsi dağılmıştır. Sonra bu inen kısımdan üç damar uzanıp, ikisi leğen

kemiğine, birisi tenasül organı cildine varıp, onda dağılıştır. Sonra inenin kökünden bir küçük çift atardamar ayrılıp, erkeklerde ve kadınlarda öne gelmiştir. Onda olan damarlara karışmıştır. Sonra inenin kökünden ki, büyük kısımdır, o, omurga omurlarının sonuna vardıkta; açıklanacak damarlarla birlik iki kısım olmuştur. Bir kısmı sağa, bir kısmı sola, gidip, her biri kuyruk sokumu kemiğini kuşatıp, onda iki oyluğa inmiştir. Her birinden kuyruk sokumu altında birer şube ayrılıp; biri mesaneye, biri göbeğe ulaşmıştır. Göbek yanında biri birine kavuşup, ikisinden birçok kollar ayrılmıştır. Bazısı kasık kemiği üzerinde konulan adalelere dağılmıştır. Bazısının uçları, mesane yolundan erkeklerde düz olarak âlete gelmiştir. Kadınlarda önlerin ucuna gelip, içe katlanıp, yine onda yapışmıştır. Ondan bir küçük çift kalmıştır ki, rahme gelip, girmiştir. Sanatlarının benzersizliğinde akılları hayrete düşüren Allah münezzehtir. İnsanı, kusursuz olarak en güzel suretle suretlendiren Allah münezzehtir. Onlardan bir kısmını erkek, bir kısmını kadın yapmıştır. Acizlikten unutkanlıktan ve eksiklikten uzak olan Allah münezzehtir.

Beşinci Madde

-

Oyluklara, baldırlara ve ayaklara inen atardamarları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Bacaklar tarafına inen iki kısımdan her biri, ikişer büyük şube olmuştur. Bir şubesi dış, bir şubesi iç nâmıyle şöhret bulmuştur. Baldırda konulan adalelere şubeler göndermiştir. Sonra bacaklara inerken, onda olan adalelere dahi şubeler indirmiştir. Sonra ayağa inip, ön tarafa baş parmak ile orta parmak arasına büyük şubesiyle meyletmiştir. Kalan şubeleri, ayak cüzlerinin çoğunda gömülmüştür. Açıklanacak kan damarı şubelerinin altından geçip, diğer parmaklara gelmiştir.

Açıklanan atardamarlar ki, can damarlarıdır, bunların bazısı atar kan damarlarının şubesi gibi beşinci omura giren atar damarı şubeleri gibi omuz

mevziine çıkan atardamar şubeleri gibi içlere meyleden atar damarın şubeleri gibi, şebekede dağılan iki sübab ve meşime gibi, diyaframa gelen atar damarın şubeleri gibi, bir şube ile omuza nüfuz eden atar damar gibi, mideye, karaciğere, dalağa ve bağırsaklara inen atar damarlar gibi, karın tarafından kuyruk sokumu kemiğine tek başına inen atar damarlar gibi, iç organlarda olan atar damarların hepsi, çarpmalardan korunmak için damarlar altında örtülü kalıp, kan damarları, atardamarlara kalkan gibi koruyucu olmuştur. Aort adı verilen damarlar ki, kan damarlarıdır. Atar damarlar adı verilen can damarları, iki fayda için biri birine yakın olmuştur. Birisi budur ki, kan damarına (aort) parmak bir zar ile bağlı olup, onlara teğet olan aza, ikisinden kan ve can istifade ederler. İkinci faydası budur kik, can damarları ile kan damarları biri birlerinden can ve kan kazanır. Şu halde insan bedeninde onulan ve düzenlenen can damarları bunlardır ki, açıklanması kaleme gelmiştir. Hepsi tamam, ikiyüz adet atardamara ulaşmıştır. İnsanı en güzel surette yaratan Allah münezzehtir. Bizim için büyük ve yüce Allah'dan başka kudret, kuvvet ve korkulacak kimse yoktur. Ey âlemlerin Rabbi! bizi âlimlerden ve amel edenlerden kıl!

40-BÖLÜM:040:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sakın damarların bitiş yerlerini ve faydalarını altı madde ile ayrıntılı olarak açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

Karaciğerden biten bâb damarının dallarını ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, anatomi bilginleri emişlerdir ki: Sakin damarların hepsi karaciğerden bitmiştir. Karaciğerden önce iki damar vücuda gelmiştir ki, biri karaciğerden, dip tarafından vucütu bulmuştur. Onun çoğunlukla faydası, gıdayı mideden karaciğere çekmektir. Bu damar, tabibler arasında, bâb ismiyle şöhret bulmuştur. İkinci damar, karaciğerin yumru tarafından

meydana gelmiştir. Onun çoğunlukla faydası, budur ki, gıdayı karaciğerden uzuvlara ulaştırmak ve dağıtmaktır. Bu damar, ecvef nâmını almıştır.
Bâb olan damarın, karaciğer boşluğunda ayrılan tarafı, önce beş kısma yetmiştir. Uçları karaciğerin yumru tarafına yettikte; şubelere ayrılmıştır. Bir şubesi, öd kesesine gitmiştir. Bunun şubeleri, yeraltında olan kökler gibi karaciğer içinde dağınık bitmiştir. Ama babın karaciğer dibine bitişik olan ucu, ondan ayrıldıkta; sekiz kısım olmuştur. İki kısmı küçük, altı kısmı büyük suret bulmuştur. iki küçük kısmın biri, oniki parmak adı verilen bağırsağın kendisine bitişmiştir. Ondan gıdayı çeke gelmiştir. Bundan dahi şubelere ayrılıp, pankreas adı verilen cisme dağılmıştır.
İkinci kısım, midenin altına inip, idenin alt ağzı olan kapakçıklar yanında dağılıştır ki, ondan gıda cezbetmiştir. Ama geri kalan altı kısmın biri, mide yüzeyi tarafına gelmiştir ki, midenin dışında gıdasını ondan almıştır. Zira ki mideni n içinde gıdalara kavuşmakla gıdalanır olmuştur. Altı kısmın ikincisi, dalağa ulaşmıştır ki, dalağa ulaşmasından önce ondan şubeler ayrılıp, pankreasa gelmiştir ki, ona gıda vermiştir. Dalağa bitişmesiyle bile ondan bir şube geri dönüp, midenin sol tarafında bölünmüştür ki, o taraf ondan gıdasını bulmuştur. Dalağa giren şulbe ortaya geldikte; iki cüze bölünmüştür ki, bir cüzü yukarı çıkmış, bir cüzü aşağı inmiştir. Yukarı çıkan cüzü, iki cüze bölünüp, bir cüzünden dalağın üst cüzünde yani yarısında şubeler ayrılmıştır ki, o yarıya onlardan gıda gelmiştir. İkinci cüzü dışa gelip, midenin yumrusu sonuna erip, onda iki cüz olup, biri midenin sol dışı tarafına dağılmıştır ki, o taraf gıdasını ondan almıştır. Bir cüzü mide ağzına dağılmıştır ki, siyah köpüğün fazla asidini ona itmiştir. Fuduldan çıkıp, mide ağzını duraklatmaya ve hareket ettirmeye yetmiştir. Şehve ve iştihayı uyarıp, dalgalandırmıştır. Dalağın ortasında olan şubeden inen cüz dahi iki cüz olmuştur. Birinin şubeleri, dalağın alt yarısına dağılmıştır ki, o yarı ondan gıdalanmıştır. İkinci cüzü içyağından meydana çıkıp, onda dağılmıştır ki, ondan içyağına gıda gelmiştir.
Altı bölümün üçüncüsü, sol tarafa varıp, düz bağırsağın çevresinde olan damarların ince kanallarına dağılmıştır ki, gıdanın aşağıda bulunan hâsılından gıdasını almıştır.
Altı kısmın dördüncüsü, saç gibi ince şubelere ayrılıp, bazısı midenin yumrusunun sağ tarafı dışında dalak tarafından idenin soluna gelen cüze karşılık olduğu halde dağılmıştır. Bazısı içyağının sağına yönelip, dalak damarının şubelerinden ve midenin solundan sağına glen cüze karşı olduğu halde dağılmıştır.
Altı kısmın beşincisi, kalınbarğısakların çevresinde olan ince kanallara dağılmıştır ki, gıdayı ondan alagelmiştir. Ama altıncı kısmın çoğu, yukarı çıkanın çevresinde, bazısı a'ver (coecum)e bitişik olan ince lifler çevresinde ağılmıştır ki, gıdayı onlardan almıştır. Sübhanallah! Kudreti kemal bulmuş, azaeti celal bulmuş olan, rızık verici ve yaratıcı Allah münezzehtir.

İkinci Madde

Karaciğerden biten ecvef damarın bazı kollarını ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: ecvef damarın kökü önce karaciğer içinde kıl gibi dağılıştır ki, yine kıl gibi şubelere ayrılan bab damarının şubelerinden gıdayı çekegelmiştir. Ecvef damarın

şubeleri, karaciğerin yumru dış boşluğunda vârit olmuştur. Bab damarının şubeleri, karaciğerin dibinden boşluğa gelmiştir. Şu halde bu ecvefin gövdesi, karaciğerin yumru yüzünde doğup, iki kısım olmuştur ki, biri büyük, biri küçüktür. Küçük kısmı, yukarı çıkmış, büyük kısmı aşağı inmiştir. Yukarı çıkan küçük kısmı, diyafram içine geçip, ona iki damar verip, onda dağılmıştır ki, ona gıdayı lutfetmiştir. Sonra yukarı çıkan kısım, yüreğin örtüsü hizasına gelip, ona birçok kollar göndermiştir. Onda kıl gibi dağılmıştır. Diyaframa gıda ondan gelmiştir. Sonra yukarı çıkan kısım ikiye bölünmüştür ki, biri büyük, biri küçük suret bulmuştur. Ama büyük kısım yüreğe gelip, onun sağ kulakçığı yanında içine girmiştir. Bu damar, yürek damarlarının en büyüğü olduğunda hikmet bu olmuştur ki, diğer damarlar, havayı çıkarmak için bulunup, bu büyük damar, gıda için kalmıştır. Gıda ise havadan kalın olduğundan, menfezi daha geniş, zarfı daha büyük olmağa muhtaç olmuştur. Bu büyük damar yüreğe girdiğinde, ona üç perde vermiştir ki, faydaları dışarıdan içeriye gelmiştir. Bu üç perde, diğerlerinden daha sert olmuştur. Ta ki yürek uzama sırasında onardan gıdayı çekip, yayıldıkta, geri dönmesin. Ama küçük damar budur ki, öbürüyle birlikte çıktıkta, ona üç ısım damar göndermiştir ki, biri yürekten akciğere gitmiştir. Atar damarların bitiş yeri yanında yüreğin ağına yakın yerde bitmiştir. Sağ boşlukta akciğer tarafına dönüp, ona yetmiştir. Bu damar, atardamarlar gibi iki zardan bitmiştir. Onun için tabibler buna, şiryan (atar damar) adını vermişlerdir. Bunun faydası bu olmuştur ki, bundan saçılan kan oldukça incelmiştir. Akciğer cevherine benzemiştir. zira ki bu ince kan, yürekte çok az kaldığından, bunda pişme olmayıp, atar kan damarına girdikte, onda hararetle pişmiştir.
Üç kısmın ikincisi, yürek çevresinde dolaşıp, içinde dağılmıştır ki, yüreğe gıda ondan gelmiştir. Üçüncü kısmı, özellikle insandan sol tarafa meyledip, göğüs omurlarından beşinci omura gidip, ona dayanıp, sekiz alt kaburgaya ve onlara yakın olan kaburgalara dağılmıştır. Yukarıya çıkan kısım, yüreğin nahiyesini geçtikte; ondan göğsü ikiye bölen perdelerin ve kılıfların yukarılarına ve tev'e adı verilen yumuşak ete saç gibi şubelerle dağılmıştır. Sonra yukarı çıkan kısım boyun kemiği hizasına geldikte; ondan iki şube ayrılmıştır ki, birbirinden uzaklaşarak, boyun kemiği nahiyesine gelmiştir. Her bir şube, iki kola bölünmüştür. Her taraftan, biri bağır kemiği üzerinde sağ ve soldan inmiştir. Ta ki hançereye varmıştır. Sonra yukarı çıkan, üç şubeye ayrılmıştır. iki şubesi, kaburgalar arasında bulunan adalelere dağılmıştır. Ağızları onda dağılmış olan atar damarların ağızlarına kavuşmak ile mutabık gelmiştir. Bu iki şubeden birçok damar, göğüsten dışarı olan adalelere dağılmıştır. Hançereyi tamamladıkta; bir bölük damar dahi omuzu tamir edip, onda sıralanan adalelere dağılmıştır. Bu iki şubeden bir bölük damar dahi, düz adalelerin altında aşağı inmiştir. Şubeleri onlara dağılmıştır. Sonları, açıklanacak kuyruk sokumu kan damarında, yukarı çıkan adalelere ve atar damarlara bitişmiştir. Yukarı çıkan kısmın üçüncü şubesi, iki omuza gıda vere gelmiştir. Yaratıcı, bâri ve şekil verici olan Allah münezehtir. Bu ne yaratılıştır ve bu ne sanattır ve ne hikmettir ki, gerçeklerinin inceliğinde akıl sahipleri şaşırıp kalmıştır. Sübhanehü ve Taâlâ!

Üçüncü Madde

**Kara ciğerden biten ecvef damarın; göğüs, omuzlar, çeneler, boyun, baş ve
yanak ayasına çıkan kıllarını bildirir.**

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Göğüs ve omuz adalelerine dağılan iki şubenin geri kalanı bir çift şubedir ki, her bir damarı beşer şubedir. Her bir damarın birer şubesi, göğüste dağılmıştır ki, üstteki dört kaburgaya onlardan gıda gelmiştir. İkinci şubeleri omuzlara dağılmıştır ki, o iki yerde olan adaleler, onlardan gıdalarını almıştır. Üçüncü şubeleri, iki taraftan boyunda gömülmüş olan adalelere dağılmıştır ki, o adaleler onlardan gıda bulmuştur. Dördüncü şubeleri boynun üstteki dokuz omuru deliklerine bölünmüştür. İki tarafından onlara girip, başa yükselmiştir. Onda olan adalelere bunlardan gıda gelmiştir. Beşinci şubeleri, hepsinden daha büyük olup, iki taraftan omuz içine gelip, her biri dört kol olmuştur. Ama her şubenin birer koku, böğür kemiği üzerinde, omu mafsalını hareket ettiren adalelere dağılmıştır. ikinci kolları yumuşak ete ve atar damarlar içlerine dağılmıştır. Üçüncü kolları, göğü üzerinde geçip, yumuşak kısma inmiştir. Dördüncü kolları büyüktür ki, her biri üçer cüze bölünüp, ikişer cüzleri omuz diplerine gelmiştir. Onda olan büyük adalelere ve küçük adalelere ve içinde olan büyük adalelere dağılmıştır. Üçüncü cüzleri büyük olup, her biri ikişer şube olmuştur. Göğüs üzerinden geçip, iki el nahiyesine gidip, onlarda olan adalelere dağılmıştır. Tıpçılar onlara, ıbti (koltukaltı) adını vermiştir.
Yukarı çıkan kısmın, üçüncü şubesi, boyuna çıkarken iki kısım olmuştur ki, biri dış, biri iç şah damarı suretini bulmuştur. dış damar, boyun kemiğine yükseldikte; iki kısım olmuştur ki, biri ondan ayrıldıkta, ön tarafa yükselmekle gelmiştir. İkinci kısmı, öne ön tarafa inip, ondan yükselip, boyun kemiğinin dışına ulaşmıştır. Ondan yükselip, boynun dışına gidip, evvelki kısma ulaşmış ve karışmıştır. Şu halde iki kısımdan, bilinen şah damarı meydana gelmiştir. Bu ikinci kısım, birinci kısma karışmadan önce, bundan iki cüz ayrılmıştır ki, bir cüzü enlemesine gidip, içeri gireceği yerde, iki boyun halka kemiğinin kovuştuğu yerde, yine birleşmiştir. İkinci cüz, boyunun dışında kıvrımlı olup, sonra iki damarından ayrılmıştır. Bu iki çift damardan örümcek ağı gibi dağılıp, omuz üzerinde uzadıklarından, her biri omuz damarı nâmıyle şöhret bulmuştur ki, baş damarı dahi bunda olmuştur. Bu iki omuz damarının iki tarafından iki damar, omuz üstüne dek buna eşlik etmiştir. Lakin biri onda haps olup, dağılmıştır. biri omuz üstünü geçip pazu başına gidip, onda dağılmıştır.
Omuz damarı, ikisini dahi geçip, ellerin sonuna gitmiştir. Dış şah damarının iki damarı karışmalarından sonra iki kısım olmuştur. Biri içe gömülüp, küçük kollara ayrılmıştır ve üst çeneye dağılmıştır. Onlardan büyük şube ayrılmış ve alt çenede dağılmıştır. Bu iki sınıf şubelerden ince damar cüzleri dilin çevresine gelmiştir. İkinci kısım dışta olup, iki kulak ve başa şakın olan yerlere dağılmıştır İç şah damarı, yemek borusuna eşlik edip, onuna doğru üst tarafa gidip, şube göndermiştir ki, dış şah damarından gene şubelerle karışmıştır. Hepsi yemek borusuna, hançereye ve gömülmüş adalelere bölünüp, sonu nihayet lam yivine gelmiştir. Sonra ondan nice şubeler dağılmıştır ki, birinci ve sekizinci omurdan çıkan sinirle dağılmıştır. Ondan bir saç gibi baş damarı ve boyun mafsalanı gelmiştir. Ondan kollar hâsıl olup, beyin üstündeki kafa kemiği perdesi mahalline ulaşmıştır. Kafa kemiğinin iki hacminin birleştiği yere çıkıp onda kafa

kemiğinin içine gömülmüştür. Adı geçen kolları gönderdikten sonra kalan damarlar, lam yivi sonunda, kafa kemiği boşluğuna girmiştir. Ondan dimağ zarlarına şubeler dağılmıştır. O zarlar gıdasını bu şubelerden almıştır. Sert zarları, çevrelerinde bulunan cüzlerle bu şubeler raptedip, ondan ayrılmıştır. Bunlardan kafatasının perde mahalline gıda gelmiştir. Sonra ince perdelerden dimağa inip, atar damarların dağılması gibi, onda dağılmıştır. Bütün atar damarları sağlam raptedip geniş yerde karşılamıştır ki, ağızlarına kan dökülüp, onlarda toplanıp, pişsin. Sonra iki tak arasına dağılmıştır ki, o, sıkıcı nâmını almıştır. Ondan kollanan kanallardan kanı çekip, ondan orta karından iki ön karna uzanıp, oraya yükselen atar damarlara kavuşmuştur. İşte bu perde meşime şebekesi ile örülmüştür. Bunların hepsi, Allah Taâlâ'nın kudretinin kemaline delalet kılmıştır. (Herkese rızık veren, şanı yüce olan, şekil verci ve yaratıcı Allah her şeyden münezzehtir.)

Dördüncü Madde

Karaciğerden biten ecvef damarın kol ve ellere gelen kollarını ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Kol damarının aslı, omuz damarıdır. Ondan ayrışan şulelerin başlangıcı kol damardır ki, o, pazuya hizalandıkta; ondan pazunun dış cüzlerine ve derisine dağılan şubelerdir. Sonra dirseğin mafsalın yakın olmasıyle üç kısım olmuştur ki, biri kol ipidir. Bu kısım üst oynağın dışı üzerinde uzanmıştır. Ondan dış tarafa dağılmıştır. İkinci kısmı kolun dışında dirsek boğumuna yönelip, içeriden bir şubeye bitişmeye gidip, ikisinden ekhal damarı vücut bulmuştur. Üçüncü kısmı derine inip, onda olan adalelere dağılıp, son bulmuştur. Ancak bir şubesi, kol kemiğine varmıştır. Bu, dirseğin iç mafsalına yakın geldikte; iki kısım olmuştur. Bir kısmı derine gidip, kafa damarından gömülen şubeye bir miktar bitişip, sonra ayrılmıştır. Şu halde bu mafsalın biri, iç tarafa inen serçe parmak ve yanındakinin hepsine ve orta yarıma varmıştır. İkici mafsala yükselen kemiklere temas eden et cüzlerine bölünmüştür. İçtekinin ikinci kısmı, kol içinde dört kol olmuştur ki, bir kolu, kolun aşağılarında bileğe varıncaya dek dağılmıştır. İkinci kolu, birinci kolun üstünde onun gibi dağılmıştır. Üçüncü kolu, hepsinden büyük gelip, üstte ve dışta olup, onun bir kolu, kol damarının bir şubesine bitişip, ikisinden ekhal hâsıl olmuştur. Kalanları, basilik damarıdır ki, bir dahi gömülüp, derine gitmiştir.
Ekhal damarı, iç taraftan bitip, üst oynağa çıkıp, ondan dış tarafa gidip, yunan lamı şeklinde iki kol olmuştur. üst kolu, üst oynağın tarafına inip, dirseğe yönelmiştir. Başparmağın arkasında ve onunla işaret parmağı arasına ve işaret parmağının kendinde dağılıştır. Aşağı kolu, aşağı oynağın tarafına inip, üç kol olmuştur ki, bir kolu, işaret parmağı ile orta parmağın arasına gelip, üst kolan işaret parmağına gelen damarın bir şubesine bitişip, onunla tek bir damar olmuştur. ikinci kolu ki, esîlmdir. Orta parmak ile yanındaki arasında dağılmıştır. Üçüncü kolu serçe parmak ile yanındaki arasına yönelmiştir. Bunların hepsi, parmak mafsallarına bölünmüştür. Bunlardan iki elin parmakları her an Allah'ın kudretiyle beslenmiştir. İnsanın en güzel şekilde yaratan hakîm ve sâni Allah münezzehtir.

Beşinci Madde

Ecvef damarın kara ciğerden bedenin aşağısına inen büyük kısmının kollarını
ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki o Ecvefin inen cüzü ki, büyü kısmıdır. O kara ciğerden doğdukta; omurgaya dayanmazdan önce, ondan bir büyük damar ayrılıp, kılcal damarlara dağılmıştır. Sağ böbreğin liflerine ulaşıp, onda ve ona yakın olan cüzlerde dağılmıştır. Hepsine gıda vermiştir. Sonra bu inen kısımdan bir büyük damar ayrılıp, yine kılcallar gibi damarlara dallanmıştır. Sağ böbreğe gelip, onun liflerini bulup, civarında olan cisimlerde dağılmıştır. Hepsine bu dallarla gıda gelmiştir. Sonra bu inen kısımdan büyük damar dağılmıştır ki, onlara doğnalar ismi uygun gelmiştir. Bunlar, gıda vermek için iki böbrek içine girmiştir. Zira ki açıklanan atar damarlar gibi, bu doğanlar dahi böbreklerin gıdalarını çekici olmuştur ki, karaciğer kan suyu onlara gıda gelmiştir. Bu doğnaların solundan bir damar ayrılıp, erkekler ve kadınlarda sol yumurtaya inmiştir. Bir damar dahi, sağdan şubelere ayrılıp, sağ yumurtaya gelmiştir. Böbreklerden, tenasül organları içine, sağdan sağa ve soldan sola gelen iki sert damar tarafına bükülmüş ve şekilleri yuvarlak olduğundan, böbreklerden onlarda yumurtalara akan halis kan sıcaklıkla pişip, kırmızı kan döken beyaz meni olmuştur. İki damar dahi omurgadan iki yumurtaya ulaşmıştır. bu duarlar zekerde, ferçde ve rahmin derinliğinde kaybolmuştur. Sonra bu inen kısım omurgaya dayanıp, inerken her bir omur yanında ondan yine şubelere ayrılmıştır ki, bazıları o omurlara girip, omuriliğe ulaşmıştır. Bazıları yanında konulan adalelere dağılmıştır. Bazıları iki leğen kemiğine gelip, karın adalelerinde son bulmuştur. Bu inen kısım anlatılan durumları ile omurga omurlarının sonuna ulaştığında, onda iki kısmı bölünmüştür ki, bir kısmı sağ oyluğa ve bir kısmı sol oyluğa yol bulmuştur. Bu iki kısım oyluklara inmezden önce her birinden on tabaka damar ayrılmıştır. Evvelki tabakaları sert yerlere gelmiştir. İkinci tabakaları kıllar gibi dağılıp, kuyruk sokumu altlarına yayılmıştır. Üçüncü tabakalar kuyruk sokumu kemiği üzerinde olan adalelere dağılmıştır. Dördüncü tabakaları makat adalelerine ve kuyruk sokumu dışına bölünmüştür. Beşinci tabakaları, kadınlarda rahme yönelip, bazısı onda ve ona bitişik olan cüzlerde dağılmıştır. Kalanları mesane tarafına gelip, iki kısım olmuştur. Biri mesanede dağılıp, biri mesanenin boynuna gelmişti. Bu beşinci tabaka erkeklerde çok olmuştur ki, hem mesaneyi kuşatıp, hem zeker olmuştur. Altıncı tabakaları oyluk kemiği üzerinde konulan adalelere yönelip, onda dağılmıştır. Yedinci tabakaları karın üzerinde beden doğrultusunda giden adalelere yükselmiştir. Bu damarlar, o damarların uçlarına bitişmiştir. Göğüsten onlar karın boşluğuna inmiştir. Bu damarların kökünden kadınlarda dört damar bitip, dört taraftan rahme gelmiştir. Onlardan sekiz damar iki meme tarafına yükselmiştir ki, bu damarlarla rahim, memelere eş olmuştur. sekizinci tabakaları erkeklerde zeere, kadınlarda bız'a gelip, onlarda dağılmıştır. Dokuzuncu tabakaları, oyluğun iç adalelerine inip, onlarda dağılıştır onuncu tabakaları iki leğen kemiğine çıkıp, eller tarafından inen damarların içlerine ulaşmıştır. Hepsinden bir cüz'ü büyük hasıl olup, yumuşak adalelere inip, onda

bölünmüştür ki, yirmi tabakaya varmıştır. Bu damarların bu tevzi ve ayrılmalarından nice kimseler ibret almıştır. (Damarlarda kanı nehirler gibi akıtan kahredici ve tek olan Allah münezzehtir.)

Altıncı Madde

Ecvef damarın inen kısmında oyluklar altına giden dallarını ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Sözü edilen iki kısmın adı geçen tabakalarından arta kalanı, oyluklar içine inip, her bir kısım bir oyluk içinde onbeşer şube olmuştur ki, biri oyluğun önü üzerinde konulan adalelere bölünmüştür. Biri oyluğun arkasında olan adalelere dağılmıştır. Biri iç taraf adalelerine dağılmıştır. Biri dış taraf adalelerine inmiştir. ikisi diz mafsalı adalelerine gelmiştir. Üçü şubenin kalanlarının dıştakileri küçük kemik üzerinde topuk mafsalına dek uzanmıştır. Orta şubesi diz sonundan baldır içi adalelerinde şubeler bırakarak inmiştir. Ondan iki şube kaldıkta, biri baldır cüzlerinin içinde kaybolur. Biri iki kemik arasında uzayıp, ayak önüne inişte sözü edilen dış damarın bir şubesine karışmıştır. üçüncü iç şubesi baldır derinliğine yönelip, büyük kemiğin yumru tarafından topuğun altına gidip, ayağın iç tarafına gelmiştir. Açıklanan üç şube, onda dört şueye bölünmüştür. ikisi içtedir ki, küçük kemiğin tarafından ayağa girmiştir. ikisi içtedir ki, iki dıştakinin birine içtekinin en içteki ulaşmıştır. Ayağın üstüne çıkıp, üstlerinde dağılmıştır. ikincisine iç kısmın dış şubesi bitişip, ayağın alt cüz'lerine dağılıp son bulmuştur. Şu halde insan bedeninin tümünde bulunan kan damarları bunlardır ki, açıklamaya gelmiştir. Hepsi tamam üçyüzaltmış kan damarına varmıştır. Hakîm ve şekil verici olan Allah'ın en güzel şekilde yarattığı insan bedeninde olan benzersiz sanatları fikiretmeye ve düşünmeye vesile olmak için onda bulunan birbirine benzer parçaları bu miktarca açıklamakla yetinilmiştir. Bundan sonra bazı güç ve hisleri, uzuvların şekil farklılığını dahi iki bölüm ile açıklamağa lüzum görülmüştür. Bedende bulunan sonsuz ince sanatlardan açıklanan azaların anlatımı kısa kesilmiştir. Zira ki, bedende yaratılan bütün uzuvların çeşitli cüzlerinin uzun uzun anlatılması ve durumlarını filozoflar nice yüz kitap ile ancak açıklamışlardır. (Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne yücedir.)

41-BÖLÜM:041:

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İnsan bedeninde bulunan cinsleri ve kuvvet çeşitlerini, uzuvlarının içlerinin başlangıcını ve hayat verici dört nefsi, his ve kuvvet gibi hizmetçileri olan eşyayı altı madde ile açıklar.

Birinci Madde

insan bedeninde olan kuvvetlerin tür ve cinslerini, uzuvların içlerinin başlangıçlarını kısaca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Kuvvetler ile fiiller birbirinden anlaşılmıştır. Zira ki, her bir kuvvetin başlangıcı bir fiil olup, her bir fiil ancak bir kuvvetten çıkmıştır. Şu halde fiiller gibi kuvvetler dahi iki cins olmuştur ki, biri tabii kuvvetler, biri nefsanî kuvvetler bulunmuştur. Bu kuvvetlerden her birisi için bir baş uzuv vardır ki, o uzuv o kuvvetin madeni olup, fiilleri o uzuvdan vücuda gelmiştir. Tabii cins ki, bitkisel nefs olmuştur. O iki türü içine almıştır. Bir türünün gayesi, bedeni tedbir ile korumaktır. Bu tür gıda işinde mutasarrıftır ki, bedenin bekası sonuna dek ona gıda vermiştir. Büyümesi sonuna dek ona gelişme vermiştir. Bu türün yeri ve fiilinin çıkışı karaciğer bulunmuştur. ikinci türün gayesi bedenin o türünü korumak bilinmiştir. Bu tür tenasül işinde mutasarrıftır ki, beden karışımından meni cevherini ayırıp, ondan Hak'kın emri ile bedenin benzeri şekillenmiştir. Bu türün yeri ve fiilini çıkışı tenasül organları bulunmuştur.
Nefsanî cins ki, ona hayvanî nefs denilmiştir. O iki türe kuşatıcı bilinmiştir. Onun bir türü müdrike kuvveti iki, bir tür hareket kuvveti bulunmuştur. Müdrike kuvveti ki, iki kısımdır. Birine dış ve birine iç denilmiştir. Bedenin dışında idrak edici olan beş kuvvettir ki: Duyma, görme, koklama, tatma ve dokunmadır. Bedenin içinde idrak eden dahi beş kuvvettir: His, hayal, fikir, vehim ve hafızadır. Bu tür müdrikenin yeri ve fiilinin çıkışı dimağ bulunmuştur. Ama hareket kuvveti bir türdür ki, hareketlerin başlangıcı hasebince kısımlara bölünmüştür. Zira ki her bir adele, bir başka tabiatta yaratılmıştır. Bir tür damarların hareketi olup, bedenin kirişlerini, titreşim ile kavrama ve salıvermeyle yayan kuvvetlerdir ki, bunlarla mafsallar yayılıp, uzuvlar hareket kılmıştır. Bu kuvvetlerin yerleri ve menfezleri adalelere bitişik olan sinirler olmuştur. Bu hareket kuvvetinin bir kısmı gazap kuvveti, bir kısmı şehvet kuvveti kılınmıştır.
Hayvanî nef gazabına ârız olan, kavrama bilinmiştir. Şehvet de ona ârız olan yayılma bulunmuştur. Gazapla şehvetin yerleri ve hareketlerinin çıkış yerleri yürek kılınmıştır. Hakikatte bütün kuvvetlerin başlangıcı yürek bulunmuştur. Lakin bu merkezler, nitelendirilen kuvvetlerin fiillerinin ortaya çıkış yeri bulunduğundan her biri başlangıç yeri adını almıştır. Nitekim hislerin başlangıç yeri dimağ iken yine her his için tek bir uzuv olunmuştur. Zira ilk o hissin fiili kendine mahsus o uzuvdan meydana çıkmıştır. ama bazı tek fiiller, gıdayı hazmetmek gibi, tek bir kuvvet ile tamam olmuştur. Bazısı yemek iştihası gibi iki kuvvetle kemalini bulmuştur. Zira ki bu iştiha çekici bir kuvvetle, bir de hem midede konulan hassas kuvvetle tamam olmuştur. Çekme kuvvetini uzun lif, rutubetle harekete geçirir. Midenin girişindeki his kuvveti, bu işlemle iştihayı uyaran siyah köpüğü ekşidir. Zira ik bu hisse bir âfet ârız olsa, acıkma ve iştiha bâtıl olup gider. Sebeblerin müsebbibi Allah münezzehtir. Rablerin rabbi Allah münezzehtir.

İkinci Madde

insan bedeninde olan tabii nefsi ve bitkisel nefsi, bunların hizmetçileri bulunan kuvvetleri ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Ana karnından dünyaya gelen çocuk, dört can ile zinde olduğu halde doğmuştur. O dört ruhun birisi tabii nefs, biri bitkisel nefs, biri hayvanî nefs ve biri insanî nefs bilinmiştir.
Tabiî nefs: Bir kuvvetten ibarettir ki, cismin cüzlerini koruyup, birbirinden ayrılıp dağılmaktan mâni bulunmuştur. Bütün beden bu nefsin yeri kılınmıştır. Bunun iki hizmetçisi vardır. Birine hafiflik, birine ağırlık adı verilmiştir. Hafiflik o kuvvettir ki, çevreye meyilli bulunmuştur. Ağırlık, onun aksidir ki, merkez tarafına meyilli bulunmuştur.
Bitkisel nefs: Bir kuvvetten ibarettir ki, cismi, uzunluk, genişlik ve derinlikte uzatıp, miktarını büyük kılmıştır. Bu nefsin yeri kara ciğer olmuştur. Sözü edilen tabiî nefs, iki hizmetçisiyle birlikte bu bitkisel nefsin hizmetini kılmıştır. Bitkisel nefsin, bunlardan başka kendisi için dokuz yardımcısı dahi bulunmuştur: çekme kuvveti, tutma kuvveti, hazmetme kuvveti, ayırt etme kuvveti, itme kuvveti, üreme kuvveti, şekil verme kuvveti, gıda alma kuvveti ve büyüme kuvveti.
Çekme: Bir kuvvettir ki, faydalı gıdayı dışarıdan cismin içine çeker, demişler. Bu kuvvet bu fiili, kendi yeri olan idenin üst ağının uzun lifi ile işler.
Tutma: Bir kuvvettir ki, gıdayı içeride korur. Bu kuvvet bu fiili, kendi yeri bulunan midenin alt ağzının enlemesine kıvrık lifi ile eder.
Hazmetme: Bir kuvvettir ki, çekmenin çektiği, tutmanın koruduğu faydalı gıdayı değiştirir. Onu bir kıvama getirir ki, üremenin açıklanacak fiili için hazırlar. Kalanı karışıp, uzuvların gıdası olur, gider. Bu işleme hazm adı verilir. Bu kuvvet, bu pişirme ve karıştırmayı kendi yeri olan mide, karaciğer ve damarlar içinde onların hararetiyle işler.
Ayırma: Bir kuvvettir ki, gıdayı içeride korur. Bu kuvvet bu fiili, kendi yeri bulunan midenin alt ağzının enlemesine kıvrık lifi ile eder.
İtme: Bir kuvvettir ki, gıdadan gıda almaya layık olmayan fazlayı veya yeterli miktardan ziyade kalan fazlayı iki yoldan, ya ona mutad olan menfezlerden çıkarır. Nitekim ağaçtan zamkı çıkarır. Veya o ziyade yolan fazlayı, önemli azadan daha az önemli azaya ve katıdan yumuşağa iter. Bu kuvvet bu fiilleri, mide altında konulmuş olan enli ve sıkıcı lifin bir kirişinden toplamasıyla eder.
Üreme: Bir kuvvettir ki, en latif gıdayı toplar. Ta ki ondan o cismin benzeri hâsıl ola. Nitekim o toplama bitkilerde tohum, hayvanlarda nutfe denilmiştir. Bu kuvvet iki türdür ki, bir türü erkek ve dişide meniyi doğurur. Bir türü, rahmin içine gelen nutfede olan kuvvetleri, birbirinden ayırıp, her uzva mahsus bir mizaç hâsıl oluncaya dek meczeder. Bu kuvvet, bu fiilleri, kendi yerleri olan beden damarlarında işler.
Şekil verme: Bir kuvvettir ki, Hak'kın kudretiyle bütün azanın teşekkül, karışım, miktar, yer, boşluk ve delikleri sonlarına bağlı olan bütün işleri görüp, korumak için gıda türünde tasarruf sahibi olup, onu cismin rengi eder. Bu kuvvet bu fiilleri, kendi yerleri olan atar damarlar içinde eder.
Gıda alma: Bir kuvvettir ki, alınan gıdanın benzerliğine çevirip, bedenden ayrılanın yerine verir. Bu kuvvet bu fiilleri, kendi yerleri olan bütün

azalarda eder.
Büyüme: Bir kuvvettir ki, cismin bütün çaplarını tabii uygunluğu üzere ziyade eder. Büyümesinde imdat eder ki, cisme giren gıda ile gelişir ve büyür. Bu kuvvet bu fiilleri, kendi yerleri olan bedenin tümünde işler.
Bu iki nefs, adı geçen hizmetçileriyle, açıklanacak hayvanî nefin hizmetçisi olmuştur. Hakîm ve kadîr olan Allah'ın boyun eğdirmesiyle, o nefse boyun eğerek itaat kılmıştır. Hayvanî nefs dahi, konuşucu nefsin binek ve atı olmuştur. (Bunu bizim emrimize veren ve bizi onun emrinde etmeyen Allah münezzehtir. Şüphesiz biz Rabbimize dönücüleriz.)

Üçüncü Madde

insan bedeninde olan hayvanî nefsi ve onun bedende olan hizmetçilerinden dıştaki beş duyuyu ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Hayvanî nefs, bir kuvvetten ibarettir ki, o bedenin tümünde sirayet kılmıştır. Beden onun ihtiyarıyle hareketli olup, hissiyle eşyayı bilmiştir. Bu hayvanî nefsin yukarıda açıklanan hizmetçilerinden başka oniki hizmetçisi dahi vardır ki; onu, on duyudur, biri gazap ve biri şehvettir. On histen beşi bedenin dışınadır ki, yerleri: Kulak, göz, burun, ağız ve bedenin tümüdür. Beşi bedenin içindedir ki; onların yerleri, dimağ boşluklarıdır. Onlar: Ortak his, hayal, vehm, fik ve hâfızadır. Bütün bu on histen her birinin özel bir şuğulu vardır ki, onun işi o hizmettir.
Beş dış hissin biri işitme kuvveti, biri görme kuvveti, biri koklama kuvveti, biri tatma kuvveti ve biri dokunma kuvvetidir. İşitme kuvvetinin şuğulu budur ki, sesleri ve harfleri işitip, birbirinden ayırt eder. Ancak bunun vasıtasıyle kelam işitilip, anlanıp, intikal olunur. Bu idrak, bu kuvvete mahsustur ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu işitmenin yeri, kulak içinde sıvı olmuştur. O bir nohut kabı kadar zarf içinde latif buhar dolmuştur.
Görme kuvvetinin şuğulu budur ki, şekilleri ve renkleri görüp, idrak eder ki; beyazı ve siyahı, uzun ve kısayı, büyük ve küçüğü, uzak ve yakını, güzel ve çirkini, aydınlık ve karanlığı birbirinden fark edip ayırmıştır. Bu idrak ise, bu kuvvetin kendine özgü şanına gelmiştir ki, sair kuvvetler, bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, gözbebeği olmuştur.
Koklama kuvvetinin şuğulu bu olmuştur ki, güzel kokuları ve kötü kokuları idrak edip, birbirinden fark edip, ayırmıştır. Bu idraki bu özel kuvvet almıştır ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, dimağın önünde meme ucu gibi iki pâre et gelmiştir.
Tatma kuvvetinin şuğulu, eşyanın tadını tatmaktır. Şu halde acıyı tatlıdan, ekşiyi tuzludan ayırmaktır. Bütün yiyecek ve meyvelerin tat ve lezzetleri idrakine yetmek bu kuvvete mahsus olmuştur. Bu idrak ancak bu kuvvetin şanına gelmiştir ki, sair kuvvetler bu tat ve lezzetten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, boğaz içi ile di üstüne yayılmış olan adale olmuştur.
Dokunma kuvvetinin şuğulu budur ki, yumuşağı sertten, sıcağı soğuktan, yaşı kurudan, hafifi ağırdan teşhis edip, ayırmıştır. Bu idrak ise ancak bu kuvvetle vücuda gelmiştir ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, bedenin dışının tümü olmuştur. Lakin el ayasında ve parmaklarda ziyade ortaya çıkıp başın ortasında kemalini bulmuştur.

Bu konum ve düzen, o yaratıcı Allah'ın kudretinin kemalini, nimet vericiliğinin nimetini açıklamıştır. Hayret ediciler bu sanattan nice ibret almıştır.

Dördüncü Madde

Hayvanî nefsin insan bedeninde olan beyan olunan hizmetçilerinden beş iç duyguyu ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Dimağın üç boşluğunda olan beş iç hissin biri müşterek his, biri hayal kuvveti, biri fikretme kuvveti, biri vehmetme kuvvet i ve biri hafıza kuvvetidir. Müşterek his kuvveti: ilk hizmetçidir. Buna iki mânâ yönünden müşterek his denilmiştir. Birinci mânâ budur ki, iki gözün idrak eylediği bir nesnenin sureti, müşterek hisde yine bir müşahade kılmıştır. Zira ki bir kimsenin gözüyle müşterek hissi arasında bir bozulma vâki olsa, o kimse şaşı olup, bir nesneyi iki görmüştür. İkinci mânâsı budur ki, müşterek his, dış hislerin sonunda ve iç hislerin evvelinde aracı olduğundan, dış hisler ile idrak olunan eşya, önce bu müşterek hisse gelip, o nehirler bu denizde toplandıkta; ondan iç hislere ulaşmıştır. Kalbe gelen fikirler, önce dimağa çıkıp, onda olan hisleri geçip bu müşterek hisse gelip, o pınar ve kaynaklar ona doldukta; ondan dış hislere ulaşmıştır. Şu halde onun için bu kuvvete üşüterek his denilmiştir. Bunun şuğulu, yazılan tercümanlık bulunmuştur. Bu kuvvetin şanı, bir tercümanlık bilinmiştir ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, fiilin başlangıcı beyan olunduğu üzere üç boşluktan birinci boşluğun ön cüzü olmuştur. ikincisi hayal kuvvetidir. Bunun işi ve sanatı budur ki, dış hislerden bir nesne idrak olunsa, mesela bir kimseyi görmüş bulunsa, o kimse hazır bulunmasa, bu hayal kuvveti, onu kayıp iken müşahede edebilir. Yahut bir kimse bir şehri seyredip, bir başka yere gitmiş olsa, o şehri murat eyledikçe, gaip iken müşahede edebilir. Çünkü hayalin işi, hayal emekle mânâları idraktir. Şu halde hakikatte hayal, kâtib misalidir ki, mânâları suretten uzak etmek onun halidir. Yani madem ki bir kelam, telaffuzla suret bulmadıkça mânâsı hâsıl olmaz ve bir kimseye ulaşmaz. Lakin suretsiz, kâtip, suret ve lafız olan mânâları gayriye ulaştırabilir. Bunun gibi hayal de, sureti hazır olmayan eşyayı, diğer hislere gösterebilir. Bu mânâların idraki, bu kuvvete mahsus olmuştur. diğer kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu hayal kuvvetinin yeri ve fiilinin başlangıcı, müşterek hissin arkasında, ona bitişik olan birinci boşluğun diğer cüzü olmuştur. Üçüncüsü fikretme kuvvetidir. Eğer bunu, insanî konuşma kuvveti kendi faydasına kullanırsa, o anda bu kuvvete mütefekkire, müfekkire, mutasarrıfa ve zâkire derler. Eğer hayvanî vehmetme kuvveti bunu kullanıp, onun fiili için hazır olursa, o durumda bu kuvvete, hayal etme derler. Bu fikretme kuvvetinin işi budur ki dış ve iç hislerden hafıza kuvvetide her ne yazılış ise, bu, o şekilleri görüp, okur. Bu kuvvetle, birinci ve ikinci kuvvetlerin farkı budur ki, hissolunanlardan çıkarak onlara gelenleri ancak biri kabul ve toplayıp, biri o toplamı hıfzeder Lakin bu üçüncü kuvvet, ikinci kuvvette olan suretlere mutasarrıf olduktan başka o suretlere uygun ve uygunsuz olan muhalleri dahi hazır edebilir. Onun için bu fikretme kuvveti, vehmetmeye âlet gibi gelmiştir. Bu idrak ancak buna mahsus olmuştur ki, sair kuvvetler

bu sanattan âciz kalmıştır. Bu fikretmenin yeri ve fiilinin başlangıcı, dimağdan orta boşluğun ön cüzü olmuştur.
Dördüncü vehmetme kuvvetidir ki, bunun şuğulu ve sanatı odur ki, gördüğü ve görmediği nesneleri, doğruyu ve yalanı nefse gösterir. Şehadetler âleminde (dünyada) sureti olan ve olmayan mânâları idrak eder bulunmuştur. Vehmetme kuvveti, mesela âlemde yüzbin güneş vehmedebilir. Halbuki âlemde ütrü ferdine münhasır olan güneş, birden ziyade değildir. Veyahut cıvadan bin deniz vehmeder. Halbuki biri dahi bulunmaz. Veyahut altın ve gümüşten ve türlü cevherlerden binlerce tepe ve dağ vehmedebilir. Halbuki âlemde iri dahi olmaz. konuşmayan hayvanın aklı, ancak bu vehmetme kuvvetidir ki, bununla kuzu, bir sürüde annesi benzeri bin koyun içinde kendi annesini bilir. Çobanın sadakatiyle kurdun düşmanlığını bu kuvvetle hissedip, bilir. Şu halde bu vehmetme kuvveti diğer hayvanlardan insana mahsus olan akıl makamında olur. Zira ki hisle değil akılla algılanan sadakat ve düşmanlığı, koç, vehmetmenin hükmüyle bilir. İnsan dahi bu kuvvetin bazı hükümlerine tâbi olup, hayvanlık eder. Zira ki vehmetme kuvveti, hayal etme kuvvetini kullanıp, olan duruma aykırı ve işin gerçeğine ters nice yollara gider Nice yalancı hayaller icat eder ki, akıl hükmünce muhal ve âtıldır. Nakil hükmünde sapık ve bâtıldır. Onun için vehmetme kuvvetine beden şeytanı adı vermişlerdir. Zira ki beden kuvvetlerinin tümü, insan aklının hükmü altında emriyle gitmişlerdir. illa ki, vehmetme insana itaatkâr ve boyun eğici değildi. Nice ki Rahman'ın mekleklerinin tümü, hazreti Adem'e secde etmişlerdir, ancak iblis ona secde eder değildir. Habib-i Ekrem Sallallahü Aleyhi ve Sellem hazretleri, hadis-i şerifteo "Her doğan ki, ana rahminden dünyaya gelir. Onunla şeytanı beraber doğar," buyurduğu vehmetme kuvvetinden kinayedir, demişler. İra ki vehmetme kuvveti, yalan söylemekten ve eşyayı ters gösterip, hile yapmaktan asla hâli kalmaz. Onun tasallutu oldukta; aklın hükmü kalmaz. Vehmin fehme galebesinden Allah'a sığınırız. Bu kuvvetin yeri, dimağı tümüdür. Lakin fiilinin başlangıcı, orta boşluğun sonu olmuştur.
Beşincisi hâfıza kuvvetidir. Bu kuvvet levhaya benzer olmuştur. İnsanın levh-i mahfuzu bilinmiştir. Zira ki iç ve dış hisler, buna her ne şekil ve suret gelirse, onun nakşı olduğu gibi bu levha üzerinde sâbit olup, görünmüştür. Mesela iki kimse birbirini bir kere görmüş olsalar, sonra bir dahi görüşmeseler, elbette birbirini tanıyıp bilirler. Zira ki önce görüştüğünde, ikisinin de sureti hâfıza kuvvetlerinde resim ve nakşolunmuştu. Şu halde o evvelki nakş ki, hâfızalarda yazılmıştı. Bu ikinci kerede yazılan nakşa tatbik olunduğunda, iki nakş uygun gelip, beraber olurlar. Ondan bilir ki, bundan önce bir dahi görüşmüşlerdir. Bu hâfıza kuvveti, hissolunan ve olunmayan suretlerden,vehmetme kuvvetine gelen mânâların hazinesi bulunmuştur. Nitekim hissolunan suretler müşterek hisse gelen mânâların hazinesi hayal bilinmiştir. Bu hıfz, ancak bu kuvvete mahsustur ki, sair kuvvetler bu işten me'yustur. Bu hâfızanın yeri ve fiilinin başlangıcı, dimağın üç karnından son karnının cüzünün başlangıcıdır. Şu halde hakikatte bu hâfıza kuvveti yazılmış bir levha misalidir. Fikretme kuvveti onu okuyan âlim gibidir. Hayal kuvveti kâtip misalidir, vehmetme kuvveti şeytan gibidir, müşterek his bir deniz misalidir ki, dış nehirler ve iç kaynakların hem toplamı, hem taksim edicisi bulunmuştur. Hemen yukarıda açıklanmıştır. Beden şehrinin sultanı insanî ruh, nefsler ve kuvvetleri onun avanesi bilinmiştir.
NAZM

Tenin şehr oldu canın pâdişahı
Gönlün arş ve dimağın tahtgâhı
Hayalin kâtib hıfzın çü defter
Ulûm-u fikr o defterde musavver
Ases akl ve behimî nefs bîdad
Çü şeytan vâhime aşk oldu cellad
(Tenin şehir oldu, canın onun padişahı. Gönlün arş, dimağın onun tahtgâhıdır. Hayalin kâtib, hıfın defterdir. Fikrin ilimleri o defterde şekillenmiştir. Polisi akıldır. Hayvanî, adaletsiz nefstir. Vehmetme şeytan gibidir. Aşksa cellat gibidir.)

Beşinci Madde

Hayvanî nefsin insan bedeninde bulunan bu hizmetçilerinden, ahlakın kaynağı olan asabî kuvveti ve şehvanî kuvveti ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Her bir hareket ki o, muzırı def için veya gayre üstünlük için hayvanî nefsten yürekte meydana gelmiştir; o hareketin ismi gazap kuvveti olmuştur. Bu gazap, o def ve galebeyi, kendisine şuğul ve rehber kılmıştır. Bunun yeri ve fiilinin başlangıcı yürek olmuştur. Gazabın itidali şecaattir ki, onunla öne alınacak işler, öne alınmıştır. O övülmüş ahlak olup, şeriat ve mürüvvette makbul bulunmuştur. Gazabın ifratı, tehevvürdür ki, onunla öne alınmayacak iş, öne alınmıştır. O, kötü ahlak bilinmiştir. Gazabın azlığı cübündür. Onunla öne alınacak işlerden imtina olunmuştur. Bu kötü ahlak, tehevvür gibi bulunmuştur.
Her bir hareket ki, o menfaati çekmek için veya lezzeti istemek için hayvanî nefsten yürekte bulunmuştur.O harekete şehvet kuvveti denilmiştir. Bu şehvetin şuğulu ve sanatı o çekme ve isteme bilinmiştir. Bunun dahi yeri ve filinin başlangıcı yürek fiili bulunmuştur. Bu şehvetin itidali iffettir ki, onunla şeriat ve mürüvvete uygun olan arzulara girişilmiştir. Bu iyi ahlak, güzel bulunmuştur. Şehvetin ifratı şerehtir ki, onunla şeriat ve mürüvvete uygun gelmeyen arzulara girişilmiştir. O kötü ahlak bulunmuştur. Şehvetin azlığı hamuttur ki, onunla yararlanılması lazım gelen arzuları edadan kusur olunmuştur. Bu kötü ahlak,onun gibi kötü bilinmiştir.
Şu halde eğer gazap kuvveti ve şehevhi kuvvet, açıklanacak insani nefsin hükmü altına gelip, köleler gibi her durumda emrine itaatli ve boyun eğici oldularsa, ikisi dahi itidal bulup, iki iyi ahlak hâsıl olur ki, biri şecaat, biri iffettir. Gazap ve şehvete üstün ve mâlik olan insâni, nefs, hür ve olgundur. Eğer iş, aksine dönüp, gazap ve şehvet insani nefsin üzerie üstün gelip, onu hükümleri altına alıp, köleler gibi kullandılarsa, o zaman gazap ve şehve itidalden kalıp, ikisinden dört kötü ahlak vücuda gelir ki, onlar: Tehevvür, cübün, şereh ve hamuttur. Nice kötü ahlak, bu dördünden doğup, çoğalır. Gazap ve şehvete mağlup olan insanî nefs, esir ve eksiktir ki, kendini bilmez. Cahildir. Mevla'sından dahi gâfildir.
Çün nefs-i behimî kuluyuz kıl bizi âzad
Kul eyle sana kıl gazab ve şehvete mâlik

Altıncı Madde

insan bedeninde mutasarrıf olan dört nefin sonuncusu insanî nefsi, hizmetçileriyle hakimâne bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Konuşan insanî nefs ki, insanî ruh ve rabbanî emridir. O bir cevherdir ki, kendi zatında her maddeden mücerret iken aşk ile bağlandığı bedenin işlerini tedbir için hayvanî nefsin yeri olan yüreğin ortasında bulunan siyah nokta süveydada hayvanî nefs ile yakınlaşmış ve kucaklaşmıştır. Onun vasıtasıyle beden cüzlerenin tümünde mutasarrıf olmağa yer bulmuştur. Zira ki toprak cisim gayet kesif, pak ruh gayet latif ve hayvaî nefs önemli ve önemsiz arasında olduğundan ikisinin arasında aracı olmuştur. Bununla kesif bedene milli olan latif ruh münasebet kazanmıştır. Hayvanî nefs ile kucaklaşmaktan bu ulvi ruhun ismi gönül olmuştur. Bu şerifli nefsin bir semtini, hayvanî nefsin kesafeti karanlık kılmıştır. Onun için Cemal'in aynası ve Zü'l-Celal'in nazargâhı olmuştur. Bu mertebe itibar, izzet ve şeref bulmuştur. lakin bu ayna, hayvanî sıflarla tozlanmıştır. Enâniyet kılıfında örtülü kalmıştır. Onun içi bu ruh, kendini bilmez ve Mevla'yı bulmaz olmuştur. Kendi âleminden yüz çevirmiştir. hayvanî nefsin hükmü altına gelmiştir. Kendi hizmetçisinin hizetinde esir olup kalmıştır. Halbuki sözü edilen üç nefs, hizmetçilerle bile bu insanî nefs sultanı için, beden memleketine hizmetçiler ve reaya gelmiştir. Bu sultanın bunca hizmetçisinden başka üç özel hizmetçisi dahi vardır ki, biri nutuk, biri nazarî akıl ve biri amelî akıldır.
Nutuk, bir idrak kuvvetidir ki, onunla mânâların incelikleri birbirinden fark edilip, seçilir. Bu nutkun itidali hikmettir ki, onunla sevap hatadan fark olunmuştur. Nutkun ifratı cerbezedir ki, anlaşılması mümkün olmayan mânâların idraki arzu kılınmıştır. Nutkun azlığı, belâdettir ki, onunla hayır şerden farkolunmaz, ikisi eşit bilinmiştir. Şu halde nutkun durum ve şânı mânâları idraktir.
Nazarî aklın iş ve sanatı, nizam ve işleri tasavvur etmektir. Mesela bina olacak imaretleri, önce bu nazari akıl tasavvur eder ki, kaç oda ve kaç penceresi olmak lazımdır hepsini münasebeti ile tasavvur eder ki, bunun işi budur.
Amelî aklın şuğul ve rehberi budur ki, nutkun idrakini ve nazari akıl ile tasavvurunu kuvvetten fiile getirip, amel etmiştir. Şu halde bu yeryüzünde olan bütün şehir ve kasabalarda bulunan binalar, sanatlar, zinetler, lisanlar, lügatlar, yiyecekler, giyecekler, kitaplar, ilimler,nakışlar, çizgiler, bostanlar, umumî ve husussî âdetler ki, âlemde vardır; hepsi nutuk kuvvetinden ve nazarî akıl kuvveti ile vücut bulmuştur. Ameli aklın onlara itaatinden bilfiil vücude gelmiştir. Nitekim bu yaratıklar âlemi o emirler âleminden ortaya çıkmıştır. Bunun gibi adı geçen eşyalar, nazarî akıldan ve nutuk kuvvetinden amelî akıl vasıtası ile vücuda gelip, bu nizamı bulmuştur. Zira ki, amelî akıl ise nazarî akıl bilinmiştir. Hepsi ona boyun eğici ve itaatli bulunmuştu. Şu halde kendisine hizmet edilen bu mükerrem insanî nefs bedende bulunan hizmetçileri tamamen yirmisekiz kuvvettir ki, açıklanmıştır. Bu insanî nefse gölge akıl odur ki, o akıl, vacib'ül-vücut olan Allah'ın nurundan vücut bulmuştur. Bu küllî akıl, izafî ruh ve ilâhî aşk namını almıştır. Şu halde iradî ölümle bu nefsten fena bulan o ruh ile zinde olmuştur. Her ne ki âlemde vardır, kendi vücudunda bulunmuştur Gönül yüzünde enaniyet perdesi kalkıp, kedini ve rabbini bilmiştir. Ruhu, dolunay gibi zevalsiz güneşe mukabil gelmiştir. Gönlü nûr, huzur ve sürûr ile dolmuştur. Bu cihan görüntülerinden, bu cisim ve candan geçip, kal

âlemine göçüp aslî vatanına dönmüştür. Nereden gelip gittiğini bilip, muradını alıp, olmazdan evvel olup, ebedî ahayt bulup, düşmandan kurtulup, dostu ile kalmıştır. Meselâ insan bedeni bir duvar benzeridir ki, onun bir semti mücerret kayıplar âlemi, öbür semti şehadet alemidir. O duvarı yenilenmesi ve tamiri, yeme ve içme uyku ile gün gün adettir. Onun kalınlığı içinde bin kadar boş çatlaklar ve değişik açıları vardır ki; kemik boşlukları ve damarlara işarettir. O duvarın gayıp semtinde bir ayna konulmuştur ki,o gönülden ibarettir. Onun billûr yüzü gayba yöneliktir ki,o durum insanî ruhtur. Billûrun arkası duvar içinde gölgelidir ki, onu gazap ve şehvet sarmıştır. Aynanın arkası o yalımlı lambanın mekanıdır ki, hayvanî ruh misalidir. Onun bekası fitili ile yağın kavuşması zamanıdır ki,onlar hararet ve ruhî rutubettir. O lambanın nuru, hisler ve kuvvetlerdir ki, duvarın açıları ve yarıkları onunla aydınlanmıştır. O bütün azaların hayatıdır. O duvarın şehadet semtinde beş penceresi açık olup, onlar beş ruhî ış duyudur. O aynanın yüzüne tozlar durulmuştur ki, kötü ahlaktan ona bulanıklık gelmiştir. Kendi kılıfında örtülmüştür ki, enaniyetinde mahcup ve şaşkın kalmıştır. O halde, onun için gazap şehvetine mağlup ve enaniyetinde mahcup olan gönül, kendi nefsini cahildir ve Mevlasından gafildir. Kendini duvar ve lamba anladığı bâtıl bir hayaldir. O ancak beş pencereden duvarın yüzüne eğiktir. Açık durumlar ise uyuyanın uykusu ve gidenin gölgesidir. Çünkü o aynanın kılıfı kendisi ile gayp âlemi arasında gölgedir. Şu halde o âlemden tamamıyle yüz çevirmekle zuhur etmiştir. Halkı tarafına dönücü ve beş his penceresinden şehadet âlemine tam bir iltifatla yönelik ve meyledicidir. Zira ki o gönül, bu dalı kök ve bu ayrılığı kavuşma, bu bulanığı saf ve bu karanlığı aydınlık, bu gurbeti vatan ve bu mezbeleyi mesken, bu gerilemeyi ilerleme ve bu noksanı kemal, bu nikbeti nimet ve bu hapishaneyi cennet sanıp, bu gurur dünyası ile mağrur olmuştur. Hayvanî nefsin esiri olup, kötü ahlakı ile dolmuştur. İnsan suretinde hayvan olup, iki âlemde ör kalmıştır. Enaniyet gölgesi ile cehalet karanlığında şaşkın olmuştur. Hakk'ı anmaktan yüz çevirip, nefsanî vesveselerle belasını bulmuştur. Cemiyet nimetinden mahrum olup, tefrika gazabına düşüp kalmıştır. Hakk'ın huzurunda uzak olup, masiva fikirlerine dalmıştır. Ömrünün vakitlerini ziyan edip, kendini yüksekten alçağa salmıştır. Zira ki Mevlâ'nın huzurundan düşmanın kucağına gelmiştir. Eşyanın en lezzetlilerini verip, dünya nimetini almıştır. işimiz hemen Hakk'ın hidayetine kalmıştır.

NAZIM

Ahir-i dirhem ki hemdir ahir-i dinar nâr
Ahir-i devlet ki lettir âhir-i timâr mâr
Zevk-i ruhâniden ol kim meyl-i zevk-i cism eder
Saltanattan eylemiştir irtikâb-ı zül-ü dâr
Iz ve câh-ı fâniyi bil zül-ü akl ve çah-ı cân
Ey azîzim çâh-ı zilletten hazer kıl zinhâr

Gazaba ve şehvet, nefse galip olur ve cihan nimetinden kendi âlemine kaçar. Mevlâ'nın muhabbet ve marifetini talip olan gönül enaniyet perdesini yırtıcı ve açıcı, nefsini ve Rabbini müahedeci ve ârif, bütün durumlarla anlatmıştır ki, gayp semasının nûrû o aynaya ulaşır. Ve kendisini ayın gözü bilmiştir ki, vacib'ü-l vücudun güneşine karşıdır. Küllî aklın ışığını kendinde bulmuştur ki, âleme şamildir. Küllî akıl ise ruhalrı vatanı benzerlerin aslıdır ki, onu bulan ârif ve Rabbi'ne ulaşıcıdır. Her muradı onunla hâsıldır. Şu halde o gönül ki, kendi âleminde bu devlete naildir. O

duvar, lamba ve aynadan geçmiş dolunaydır.
NAZIM
Gnöül hülasa-i âlemsin esfer-i eflak
Veli ne faide kim kendin etmedin idrak
Çü âfitab-ı ıyansın zemin-i tende nihan
Misal-i gevherkânsın mekarin-i kül ve hâk
Cemal-i aşk-i ilâhî için bir âyinesin
Veli ne hâsıl ol âyineden ki olmaya pâk
Vücud-u cümle cihandan garaz vücudundur
Femâ tekünü fi'l-kevn keenne levlak
Cümle seninle olur şâd ve hurrem ve handan
Niçin yatıp oturursun hemişe sen gamnâk
O ruhu nur-u basit anla mevc-i bahr-i muhit
Bu cismi ko ki budur zulme ve has ve hâşâk
Hayat buldu o kim bildi nefsin ey Hakkı
Kim olduğun bilen asla ne gam görür ve helâk
(Gönül, âlemin hülasasısın ve feleklerin tacısın. Fakat ne fayda ki, kendini idrak etmedin. Güneş gibi açıksın, ten zemininde gizlisin. Benzersiz bir cevhersin, gül ve toprakla birliksin. İlâhî aşkın cemali için bir aynasın. Fakat pak olmayana aynadan ne hâsıl olur. Bütün cihanı varlığından maksat, senin varlığındır. Sen olmasaydın cihanda hiçbir şey olmazdı. Cihan seninle şâd, sevinçli ve handan olur. Niçin sürekli gam çekerek yatıp oturursun?Y O ruhu,basit bir nur anla, okyanus dalgası bil. Bu cismi kor ki, budur karanlık, yararsız ot ve çerçöp. O ki nefsini bildi, hayat buldu ey Hakkı! Kim olduğunu bilen asla ne gam ne helak görür.)

42-BÖLÜM:042:

BEŞİNCİ BÖLÜM

Beden uzuvlarındaki şekillerin hikmetini, kıyafetlerin farklılığı hasebiyle muhtelif olan canın vasıflarını, insan uzuvlarının seğrimesinin bükümlerini sekiz madde ile hakîmâne açıklar.

<u>Birinci Madde</u>

Baş uzuv şekillerinin hikmetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Cihanın yaratıcısı, insan bedenini kâmil bir güzellik üzere en latif cisimler ve en güzel şekiller kılmıştır. Onun uzuvlarının uygunluğu bir mertebe letafet, nezaket ve melahat olmuştur ki, onun vasıflarında nutuk ve açıklama âciz kalmıştır. Onun pâk ruhu, anlayış ve ferasetle, ilim ve hikmetle öyle dolmuştur ki, sonsuz bir deniz olmuştur. Güzel suret ve olgun siretle güzel bahçe ve fasih lehçe ile cihana benzersiz gelmiştir. Güzel yürüyüş, şirin söz, güzel eda ve latif sada ile âlemin aklını almıştır.

Çekici güzellik ve tatlı can ile cihanın sevgilisi, irfan ehlinin rağbet edileni olmuştur. Onda âşıklara nice hâlet gelmiştir.
BEYT
Serv-i kadlerde olan şive-i reftarındır
Gonca-i femlerde olan lezzet-i güftarındır.
(Servi boylarda olan gidişinin şivesidir. Gonca ağızlarda olan sözlerinin lezzetidir.)
O halde imdi, nimet verici ve şekil verici Allah, insan bedeninde olan dört karışımın dumanından, şerefli başına latif saçlar ihsan edip, iki yumurta dumanından erkeklerin yüz ve göğsünde kıllar ortaya çıkarmıştır. Ta ki saç ile kadınlar süslenmiş ve sakalı erkekler belirlenmiştir. Kaşlar ile de hepsi ünvanlanmış olsun. Saçın siyah olması, dumanın çokluğundandır. Sarı olması balgamın çokluğundandır. Beyaz olması, tabiî hararetin zayıflığındandır. Hararetin za'fı, çok inzalden, çok cimadanve şiddetli gamdandır.
Alnın nuru, gönüller sürûrudur. İki kaş, gözlere gölge olup, bir dolunay üzerinde iki hilal olmuştur. Gözlerin yeri kaşlar ve buruna arasında olduğu, çarpmalardan korunmuş olmasına yarar. İki gözün önde yaratıldığı, cismin öne alacağı işlerde ona görücü olmak içindir. Göz kapakları, mekruhlara bakmaktan mâni olup, uyku hâlinde perde olmaktır. Kirpikler, ebru gibi gözü süsleyip, toplandığına gözleri toz ve dumandan korumuştur Aralarından bakan, yoluna doğru gitmiştir. göz bebeğinin siyah, gözün beyaz olduğu, süs içindir. İnsanın başının yuvarlak olduğu, çarpmalardan emniyet bulmak içindir. Ve dimağ azasına geniş mekan olmak içindir. büyüklüğü bu miktar olduğu uygun olmak içindir. İnsan yüzünün yuvarlak olduğu, güzellikle güneş ve aya benzemek içindir. Dudakların kırmızı, dişlerin beyaz inci olduğu, zinet ve letafet içindir. Burnun iki delikli olduğu, biri teneffüs ve biri temizlik içindir. Kıkırdak olduğu, hafiflik ve çarpmalardan ihtiyat içindir. Burun kanatlarının geniş olduğu, fazla hava almak içindir. Bu yapıya bulunduğu, fazlalıkların inmesi ve nezle içindir. Dişlerin dar olanları, kesmek ve kırmak içindir. Genişleri, çiğneme ve öğütme içindir. Düzenli oldukları, konuşma anında sadanın cüzleri içindir. Dilin kemiksiz olduğu, lokmayı hareket ettirme ve harfleri eda içindir. ses, kelamı yükseltmek içindir. Dilin dişler ve dudaklarla haps olduğu, az kelam içindir. Dilin bir, göz ve kulağın iki olduğu, çok görme ve çok dinleme içindir. Kulakların iki tarafta oldukları, her taraftan gelen sesleri duymak içindir. Deliğinin çevresi bu yapıda olduğu, sesleri çekmekle uyanmak içindir. Kıkırdak olduğu,hafiflik, letafet ve çarpmalardan korunmak içindir. Boyun eni ve boyu bu miktar olduğu, baş ile uygunluk ve onu taşımaya metanet içindir. Tek kemik olmayıp, yedi omur olduğu, her tarafa dönme ile nezaket içindir. İnsan başının bütün azasından yüksek olduğu, şanının yüceliği ile mehabet içindir. Akıl cevherinin başında olduğu, ona tazim içindir. Bütün on hissi şerefli başında olduğu, onu şereflendirmek ve keremlendirmek içindir. Bunca aza ve kuvvetlerin birbirine topladığı, kerim Allah'ın kudretini ortaya çıkarma, hakim Allah'ın sanatını göstermek içindir.

İkinci Madde

İnsanın sair uzuvlarının şekillerinin hikmetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: bu insan türünün itidal üzere dik kılındığı ve iki ayağı ile yürür bulunduğu onu tadil ve faziletlendirmek içindir. İki omuz ve iki kolun bu şekil ve yapıda kılındığı, ahbabı sineye çekip, kabul etmek içindir. Ellerin, parmakların ve tırnakların böyle oldukları, yüzbinler menfaat ve sanat içindir. Baş parmağın kalın ve kısa olduğu, dört parmağa karşı geldiğinde mukavemet içindir. Tırnaklar büyük ve yumuşak oldukları, uzuvların derilerini kaşımak eşyayı toplamak ve yarmak içindir. Çarpmalardan korunmak içindir. gümüş sine levhası üzerinde gül ve nar gibi iki meme erkeklerde güzellik, kadınlarda zinet ve çocuklara süt içindir. Süt memesinin göğüste bulunduğu, otururken çocuğu emzirilmesi kolay olmak içindir. İnsan derisinin latif ve ince olduğu, ondan terin kolaylıkla seçilip, cisim ve can rahat bulmak içindir. Deri iç organları örtmek, dıştaki uzuvları süslemek içindir. Et, beden içini korumak ve dışını güzelleştirmek içidir. Meme ve göbek menfezlerinde çevredeki havanın beden içine ulaşması ruha ferah ermek içindir. Koltuk altlarında ve kasık gibi yerlerde kıl olduğu, menfezlerinden karışık kokuyu dışarıya vermek içindir. Aksırmak genize kaçan şeyi dimağa nüfuzdan men içindir. öksürmek,balgamın soğukluğunu yürekten atmak içindir. Gülmek, gönülde olan sevinç ve hayreti ortaya çıkarmak içindir. Ağlamak, gönülde bulunan dert ve elemi dışa vurmak içindi. Titreme, sinirlerin gevşemesindendir ki, intizam ve sağlamlık isteği içindir. Esnemek, uyku ve yemeği istemek içindir. Uyuklama, beyin damarlarının gevşemesidir ki, yemeğin buharının çıkması içindi. Uyku ise, kuvvetlerin rahatını ve gıdanın hazmını, uzuvların olgunluğunu sağlamak içindir. Omurga kemiği, tek olmayıp, omurları ile nizam bulduğu, her tarafa bükülme ve eğilme içindir. Erkeklerde, âletin dik silindir şeklinde bulunduğu, yürüme ve oturma halinde, oyluklar arasında bulunduğundan hareketi kolay olmak içindir. Cevheri kemik olmayıp, sinirler ve damarlar olduğu, yürekten damarlarla gelen şehvet rüzgârlarıyla büyüyüp, dolmak, ta ki, rahim ağzına ulaşıp, nutfeyi ona verip, ayrıldığına yine evvelki şekline gelip, kılıfına çekilip, rahat bulmak içindir. Kavga dolu başının et bulunduğu, bızırın iç etine uygun gelip, girme temasının tamamen hissedip, tam vuslat hasıl olmak içindir. Belalı başı kertek olduğu kendisinde ve bızır içinde bulunan can damarların sürtüşmesiyle meninin inmesi lezzetli olmak içindir. Şehvet,yemek şehveti ve inzal içindir. İnzal şehveti, çocukların meydana gelmesi içindir. Eğer celal sahibi olan yaratıcı Allah, çocukların meydana gelmesini bu lezzetler ile kayıtlı ve bağlı kılmasaydı, bu lezzetlerin sonucu evlat olmasaydı, bir kime ihtiyar ve iradesiyle bu fitne ve belalara kail ve meyilli olmazdı. Şu halde insan nesli kesilip, yer yüzünde kimse kalmazdı.

Kadınlarda, ferc iki oyluk arasında bulunduğu, cebri cimadan emniyet gelip, sabit olmak içindir. Ferc rutubeti, onda âletin cevelanı kolay olmak içindir. Bızırın harareti, ona can cana katılmak içindir. Tekrar tekrar ileri geri götürme, kavuşma ve birleşme bulmak içindir. Ama bızırın uzunlamasına olduğu erkeğin emnisinin incelmesinin kolaylıkla olması içindir. Bızırın sinir ve damarları, makat hizasına gelip, ondan geri dönüp, her biri kendisine yapışma ile yine bızırın içine katlanıp, katlanma yeri hurma şeklinde akıp, zekere uygun olduğu erkek aleti gibi rahim ağzına yakın gelip, nutfenin tabiatı bozulmadan onu selametle rahimine sokmak içindi. Rahim ağzının iki çeşme arasıda bulunduğu ondan doğan mütevazi olmak içindir. Erkeklerde yumurtaların dışarıda bulunduğu, büyük

ve sert olmak içindir. Büyük oldukları, sahibi yiğit olup, cesaret bulmak içindir. Sert olmaları ,nutfe cevherine sertlik verip, kırmızı iken beyaz kılmak içindir. nitekim, meme eti ona gelen kırmızı kanı beyaz süt etmek içindir. Kadınların yumurtaları küçük ve yumuşak olduğundan, kendileri çekingen olup, nutfeleri sarı ve sıvı bulunmuştur. İki bulunmaları, mühim olan birleşme işinde ihtimam olunmak içindir. Eğer birine âfet isabete dese, biri selamet kalıp, nesli baki bulunmak içindir. Yumurta zarfının geniş bulunduğu, oyluklar arasında sıkıldığında zarfı içinde genişliğe erip, selamet bulmak içindir. Kadınlarda, tenasül uzuvlarının bızır içinde bulunduğu, tam vuslata imkan bulunmak içindir. Ama iki yumurta onlarda daha küçük ve daha yumuşak olduğu, yüz ve sineleri tüysüz, parlak, taze, temiz, güzel ve öpmeye layık olmak içindir. Derileri ince ve nazik olduğu, erkekler onlara meyil ve muhabbet kılmak içindir. Oyluklar, etli olduğu, oturma durumunda yumuşak döşek gibi makat halkasını korumak içindir. Zarta yani kavara (yellenme) geldiği midede gıdadan hasıl olup, kalbe ve karna ağırlık veren kötü rüzgâr çıkıp gitmek içindir. Oyluk adalelerinin kalın olması, ayaklara mukavemet verip, derece derece incelip, alttaki uzuvlar ve öteki uzuvları uygun kılmak içidir. Diz kapakları ve topuklar bu şekil üzere bulundukları, türlü yürüme ve oturma mümkün olmak içindir. Ayakların ön tarafa uzun olup, ayak parmakları bu yapılarında yaratıldığı dört ayaklılar gibi, ayakta durmak mümkün olup, yürüme bir karar üzere bulunmak içindir.
Açıklanan insan vücudu uzuvlarının hikmetinde mevcut olan fayda ve menfatalerin azının azıdır. Bütün cisimlerin en güzel duranı, en tamı, en önemlisi, en doğrusu, en güzeli, en sağlamı, en olgunu ve en güzeli insanın bedeninin olduğunun delili: İnsan, Rabbin binasıdır. Onu yıkan mel'undur,) Hadis-i Şerifi bürhan ve delildir. Nitekim Hak Taâlâ Kitab,ı Kadîm'inde: "Gerçekten biz, insanları üstün kıldık, karada ve denizde taşıtlara yükledik ve onlara hoş rızık verdik. Kendilerini, yarattıklarımızdan çoğunun üzerine üstün kıldık," (17/70) buyurmuştur. O halde, bu insan türü bütün âlemin mahdum ve mükerremi, yaratıkların çoğunun en faziletlisi ve muhteremi olduğunu cümleye duyurmuştur. İnsanı en güzel şekilde yaratan Allah münezzehtir. Yaratıcıların en güzeli Allah, ne Yücedir.
NAZM
Muin etti bu mânâyı hüccet burhân
Ki zübde-i dü-cihândır hazret-i insân
Hezâr kerre sana bu sözü dedim tahkîk
Ki kendi kadrini bil ey hülasa-yi devrân
Bilinse meşreb-i irfân hayat-ı cân bulunur
Ki ayn-ı âb-ı hayât oldu meşreb-i irfân
(Muin olan Allah bu mânâyı hüccet ve bürhan etti; hazreti insan iki cihanın zübdesidir. sana bin kere bu sözü dedim; ey devranın özeti,kendi kadrini bil. İrfanın meşrebi bilinse, hayat ve can bulunur. Ab-ı hayatın gözü irfan meşrebi oldu.)

Üçüncü Madde

İnsan uzuvları şekillerinin kıyafetlerine anlayış ve firasetle bakmanın gönül ve cana ola emniyet ve selametini, lütuf ve kerametini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Alemi bu kapıda yaratan

ve takdir eden hakîm ve kadîr Allah'ın, kendi benzeri olan insan âlemini, en güzel şekil üzere olduğu surette tasvir edip; ruh üflemekle süslemiş ve nurlandırmıştır. Hayvan cinsinde bu insanı güzellik ile en güzel ve en mutedil kılıp, nutuk ve beyan ile en faziletli ve en mükemmel kılmıştır. Gerçi adem oğlunun hepsini zinet ve yaratılışta bir yaratmıştır. Lakin ademoğlu fertlerini suret ve sirette birbirine muhalif ve farklı etmiştir. Sonra lütûf ve inayetiyle hikmetinin hakikatlerini ve sanatının inceliklerini bu insan âleminde açıklayarak ortaya çıkarıp; sureti sirete,e azayı ahlâka âlamet ve nişan etmiştir. Ta ki önce insan kendi kıyafetinden kendi vasıflarını tamamıyle biip, ihtimamıyle ahlâkını güzelleştirsin. sonra akranı ve yârânı kıyafetlerine anlayış ve ferastle bakıp, her birinin zatında gizli olan durumlarına ve ahlâkına vâkıf ve muttali oldukta; onlara ya ahlâkınca rağbet ve muhabbetle muamele etsin veya aklınca iyi idare ile geçinip gitsin. Veya hepsinden uzlet edip, emniyet ve selamete, izzet ve rahata yetsin. Ne kimseden incinip, ne kimseyi incitsin. Gönül boşluğuyla tenha oturup, yatsın.

NAZM

Cihan bağında ey âkıl budur makbul-i ins ve cin
Ne kimse senden incinsin ne sen bir kimseden incin

Hadis-i şerifte: "Hayrı, güzel yüzlüler yanında arayın," buyurmuştur. Yani gökçek insandan güleç yüz ve şirin söz görülüp, işitildiğini; güzel huylar ve yahşi işler vücuda geldiğini herkese duyurmuştur.

BEYT

Kim ki hikmetle nâsal kıldı nazar
Her işi mukteza-ı zat sezer

(Hikmetle insanlara bakan, her işi atı gereğince sezer.)

Hak Taâlâ kemal-i keremiyle: "De ki, herkes yaratılışına göre davranır," (17/84) vaad ve müjdesini işaret buyurmuştur. Şu halde herkese karşı gafur, halim, cevat, kerim, rauf ve rahim olduğunu lafzıyle duyurmuştur. Zira ki herkes kendi layıkını işlediğini, herkes görmüştür.

Dördüncü Madde

Baş ve boyun uzuvlarının kıyafetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki:

Kim ki boyudur tavil Sade dil olu cemil
Kim ki boyudur kasir Hilesi vardır kesir
Kim ki vasat boyludur Akıl ve hoş huyludur
Kim ki saçı sert olur Akılla cür'et bulur
Kim ki saçı nerm olur Ebleh ve bî şerm olur
kim ki saçı sarıdır Kibr ve gazab kârıdır
Kim ki saçıdır kara Sabrı var onu ara
Kumral ise saç güzel Sahibidir bî bedel
Saçı az olan latif Oldu ârif ü zarif
Saçı çok olsa zenin Fehmi az olur anın
Başı küçük aklı az Olsa ona deme raz
Başı büyük olanın Aklı çok olur anın
Yassı ise fark-ı ser Sahibi çekmez keder
Cild-i seri berk olan Hayır eder etmez ziyan
Ekra'a olma yakın Bed huy olur pek sakın

Cebhesi zıyk olanın Zıyk ola hulki anın
Yumru olursa cebin Sahibi zişt ve gabin
Cebhesi olan ariz Bed huy olur çün mariz
Mutedil olsa cebin Sahibini bil emin
Cebhesi bî çîn olan Kâhil olur bîgüman
Çini uzundur fehim Az ise olmuş kerim
Kaş arası çîn olan Gam yüküdür ol heman
Üznü kebir olsa bol Cahil ve kâhildir ol
Üznü küçük uğrudur Evsat olan doğrudur
İnce olan kaş ucu Fitnedir işi gücü
Kaşta çok olan kılı Mükesser olur gussalı
Kaşı açık doğrudur Çatma ise uğrudur
İnce olan kaş ucu Fitnedir işi gücü
Kaşta çok olan kılı Mükesser olur gussalı
Kaşı açık doğrudur Çatma ise uğrudur
İnce ka olur cemil Kibre tavili delil
Kaşı mukavves olan Dilber olur her zaman
Göz çukur olsa kalil Olmuş o kibre delil
Çeşmi küçüktür hafif Çeşmi kızıldır şeci
Gözleri göktür lebib Lik ela gözlü edib
Çeşmi küçüktür hafif Çeşmi büyüktür zarif
Didesi yumru hasut Evsat olandır vedût
Çeşmi kıpık oldu şin Bakışı süst oldu zîn
Noktalı göz ok olur Değmesi pek çok olur
A'vere olma yakın Zîk bakan olmaz emin
Şaşıya etme nazar Kim sana eğri bakar
Çeşmi güleçtir güzel Kirpiği zîk bî bedel
Vechi büyüktür alil Kibre küçüktür delil
Yumru olandır bahîl Yassı olandır cemil
Vechi arıktır muhil Etli olandır sakil
Vechi pek uzun olan Laf ile söyler yalan
Kim ki tireştir yüzü Telh olur ekser sözü
Vechi müdevver gerek Bedrden enver gerek
Çün mütebessim olur Anı gören kâm alır
Benzi kızıldır edib Esmer olandır lebib
Benzi sarıdı alil Esvede mâil muhil
Gözleri gök ışkırak Olsa ol ondan ırak
Levni olan mutedil Hem ak olur hem kızıl
Enf eğer olursa dıraz Sahibidir fehmi az
Enf eğer olsa kasir Havf olur onda kesir
Enf ucu ger ola top Sahibi olur turup
Enf ucu ağza yakın Olan adamdan sakın
Sükbe-i enf olsa bol Kibr ve haset dolmuş ol
Olsa kulkul-i kanat Cem' ola kah ve inat
Enfi kim olsa ariz Şehvet iledir mariz
Enfi o kim eğridir Himmeto nun fikridir
Ağzı küçüktür güzel Lakin olur pür vecel
Ağzı büyüktür şeci' Eğri olandır şeni'
Ağzı gibidir zenin Hey4et-i bız'ı onun
Gunneli söz olsa ger Kibirden oldur haber
Savt dakik er kişi Şehvet-i zendir işi

Er kişi sesli zenan Ekseri söyler yalan
Sözde kim olsa seri Fehmidir onun refi
Kim ki sesidir kaba Himmeti var merhaba
Ses çatal olsa o can Halka eder bed güman
Handesi çok olsa ha Umma sen onda haya
Yüz güleç ve söz leziz Olsa o candır aziz
Yufka ve ahmerdudak Sahibi anlar sebak
Şefe galiz olsa bil Sahibi muğzip sakil
Dişleri iri olan İşler ol ekser yaman
Mutedil olan dişi Sıdk ve safadır işi
Nükheti hoş olanın Hulki de hoştur onun
İnce zekanlı herif Aklı da onun hafif
Ger zekan enli olur Sahibi gılzat bulur
Mutedil olsa zekan Akıl olur hem hasan
Lihye tavil olsa ger Sahibidir bî hüner
Lihyesi sıktır sakil Sohbeti eyler tavil
Riş i siyah ve kalil Oldu zekaya delil
köse ki hiç rişi yok Onun olur mekri çok
Olsa değirmi sakal Sahibidir pür kemal
Olsa kafası ariz Ahmak iledir ol mariz
Boynu olan çok dıraz Rüştü onun olur az
İnce ki gerdan olur Sahibi nâdan olur
Boynu galiz olsa ol Ruz ve şeb olur ekül
Boynu olursa kasir Cümlesi olur kesir
Boynu olan mutedil Hayr iledir müşteğil
Her yeri evsat olan Dilber olur bî güman

(Boyu uzun olan güzel ve sâde dil olur. Boyu kısa olanın çok hilesi vardır. Boyu orta olan, akıllı ve hoş huylu olur. Saçı sert olan akıllı ve atılgan olur. Saçı yumuşak olan, ebleh ve arsız olur. Saçı sarı olan, kibirli gazalı olur. Saçı kara olan, sabırlıdır, onu ara. Saçı kumral ise güzeldir ve sahibi bedelsizdir. Sazı az olan lütüfkâr, bilgili ve nazik olur. Saçı çok olan kadın, anlayışsız olur. Başı küçük olanın aklı azdır. ona sır söyleme. Başı büyük olanın, aklı çok olur. Başının tepesi yassı ise, sahibi kede çekmez. Başının derisi parlak olan, hayır yapar, ziyan vermez. kele yaklaşma sakın, kötü huylu olur alnı dar olanın ahlakı da dar olur Alnı yumru olan,kötü ve aldatıcı olur. Alnı normal olanı, emin olarak bil. Alnı kırışıksız olan, mutlaka tembel olur. alnı uzun olan anlayışlı, az ise cömert olur. Kaş arası kırışık olan, her zaman gam yüklüdür. Kulağı uzun ve bol olan, cahil ve tembeldir. Küçük kulaklı olan uğursuz; orta olan doğrudur. Kaş ucu ince olanın işi gücü fitnedir. Kaşının kılı çok olan, kırık ve gussalıdır. Kaşı açık olan doğrudur, çatma olan uğursuzdur. İnce kaş güzel olur; uzunu kibre delildir. Kaşı kavisli olan, her zaman dilber olur. Göz çukuru az ise, o kibre delil olmuştur. siyah gözlü olan itaatli, kızıl gözlü olan cesurdur. Gök gözlü olan zeki, ela gözlü olan edîb olur. Küçük gözlü olan, hafif; büyük gözlü olan zarif olur. Gözü yumru olan hasetçi, orta olan dost olur. Kıpık gözlü olan, yaramazdır; bakışı tembeldir. Noktalı göz ok olur, demesi pek çok olur. Tek gözlüye yakın olma,sık bakan olmaz emin. Şaşıya bakma, çünkü sana eğri bakar. Güleç gözlü lan güzeldir, kirpiği sık olansa bedelsizdir. Büyük yüzlü olan illetlidir; küçük yüz kibre delildir. Yumru yülü olan cimridir, yassı olan güzeldir. Arık yüzlü olan borcuna sadık değildir; kalın ve etli yüzlü sevimsizdir. Uzun yüzlü

olan,lafla yalan söyler. yüzü sert olanın, çoğu sözü acı olur. Yuvarlak yüzlü olan, aydan daha nurlu olsa gerektir. Çünkü böyleleri mütebessim olur ve onu gören kâm alır. Benzi kızıl olan edib, esmer olan zeki olur. Benzi sarı olan hastalıklı, siyahımsı olan tevekkeli olur. Gözleri gök ve mavi olsa, ondan ırak ol. Rengi normal olan hem ak, hem kızıl olur. Burun eğer uzun olsa, sahibinin anlayışı kıttır. Burnu kısa olan, çok korkak olur. Burun ucu top olan, neşeli olur. Burun ucu ağza yakın olan adamdan sakın. Burun deliği bol olsa, o, kibir ve haset dolmuştur. Burun kanatları hareketli olanda kahır ve inat toplanmıştır. Burnu geniş olan, şehvet düşkünüdür. Burnu eğri olanın fikri himmettir. Küçük ağızlı olan güzel, fakat çok korkak olur. Ağzı büyük olan cesur, küçük olan kötü olur. Kadının tenasül uzvunun yapısı ağzı gibidir. Genizden gelen söz, kibirden olsa gerek. İnce sesli erkek, kadına düşkündür. Erkek seli kadınlar çoğunca yalan söyler. sözü seri olanın anlayışı yüksektir. Kaba sesli olanın himmeti vardır. Çatal sesli olan, sürekli halktan kuşkulanır. Gülmesi çok olandan haya umma. Yüz güleç, söz lezzetli olan, candır, azizdir. Yufka ve kırmızı dudaklı olan dersi iyi anlar. Kalın dudaklıların muzipliği ağırdır. İri dişli olan, çoğunca yaman işler yapar. Mutedil dişli olanın işi hoş ve doğrudur. Ağız kokusu hoş olanın, ahlakı da hoştur. İnce çeneli olanın aklı hafiftir. Enli çeneli olan, kaba olur. Çenesi normal olan, akıllı ve güzel olur. Uzun sakallı olan, hünersiz olur. Sık sakallı olan kabadır ve sohbeti uzatır. Siyah ve az sakal, zekaya delildir. Hiç kılı olmaya kösenin hilesi çok olur. Değirmi sakallının olgunluğu çoktur. Enli kafalı olan, ahmaktır. Boynu çok uzun olanın olguluğu azdır. Boynu ince olan, nâdân olur. Boynu kalın olan, gece gündüz obur olur. Boynu kısa olanın hilesi çok olur. boynu orta olanın işi hayır yapmaktır. Her yeri orta olan, şüphesiz dilber olur.)
RUBAİ
Cehd eyle bir ârif-i dânâyı bul
Ya bir sanem-i latif ü ra'nâyı bul
Bu ikisinin biri nasib olmazsa
Evkatını zâyi etme tenhayı bul
(Çalış, bilgin bir ârif bul. Ya bir latif sevgili ve güzel sözlüyü bul. Bu ikisinin biri nasib olmazsa, vaktini zayi etme, tenhayı bul.)

<u>Beşinci Madde</u>

Kalan beden uzuvlarının kıyafetini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki:
Omuzu sivri olan   Düzd olur işler yaman
Eğri omuzlu kişi   Eğrilik olur işi
Kısa omuz eblehin   Düşkün omuz esfehin
Mutedil olan omuz   Sahibi anlar rumuz
Saidi eğri kasir   Olsa olur ol şerir
Rusgi olura dıraz   Bahşiş eder bî niyaz
Ger küçük olduysa el   Bî bedel oldur güzel
Üsbuu olan uzun Ehl-i   Hüner zü fünun
Üsbuu yumuşak olan   Zeyrek olur î güman
Züfri ariz olmasa   Sev onu süb ve mesa
Tırnağı yumru çizik   Olsa o bilmez yazık
Tırnağı yassı ve düz   Olsa olur desti uz

Sadrı çıkık olanın Hulki de beddir onun
Sadrı eğer olsa dar Gam yer ol leyi ve nehar
Sine ariz olsa o Gönlü hiç olmaz melül
Sadr ve omuzdaki kıl Cür'ete olmuş delil
Sedy-i zen olsa kebir Şehveti olur kesir
Sedy-i ger olsa tavil Onda lebendir kalil
Sedy-i zen olsa sağır Şîr olur onda kesir
Südü memeli velüt Zevcinedir ol vedüt
Mutedil olsa meme Zevci hem onu eme
Lahmi mülayim olan Tende olur lütf-i can
Lahmi olan hoş latif Oldu arîf ve zarîf
Lahmi olan pek katı Oldu kavi gılzatı
Arkası yassı kişi Oldu sefahet işi
arkası güzek âdem Züşt olur ahlakı hem
Zahri arîz olanın Kuvveti çoktur oun
Ger beli ince olur Şekli yerince olur
Arkada bittiyse kıl Şehvete olmuş delil
Batnı büyüktür gabi Batnı küçük çelebi
Batnı büyük hem akisr Bed huy olur pek asir
Anede bitmezse kıl Vahşi olur tabı bil
Oyluğu enli olan Tenbel olur bî güman
Aleti olan sagir Oldu reşit ve habir
Aleti olan tavil Humkuna olmuş delil
Ger zeker olsa azim Malikidir pek leim
Olsa küçük ünsiyan Sahibi olmuş ceban
Olsa büyük husyetan Hamilidir pehlivan
Bız'ı olsa sagir Sahibesidir hatîr
Olsa mülehhem kebir Şehvet-i zendir kesir
Fahzi olan pek tavil Şehveti olur kalil
A'raç olan bir kıçı Kibir ve hasettir içi
rukbesi olan büyük Yüklenir o hayli yük
sakı galiz olanın Olmaya lütfu onun
ka'bı mülehhem zeni Şiveli addet onu
Ökçesi yufka olan Dilber olur bî güman
Ökçesi kalın o mert Oldu şecaatte fert
Ayağı enli kişi Cevr ü cefadır işi
Ger uzun olursa pa Sahibidir pür hâya
Ubuu olan uzun Fehm ileir pür fünun
Hatvesi dar olanın Cünbüşü hoştur onun
Çünkü hıraman olur Akıl ona hayran olur
BEYT
Ademi öldürür o reftarı Mürde ihya eder o güftarı
(Omuzu sivri olan hırsız ve işleri yaman olur. Eğri omuzlu kişinin, işi eğri olur. Kısa omuz eblehin, düşkün omuz, efilindir. Mutedil olan omuz sahibi, rumuz anlar. Kolu eğri ve kısa olsa, o şerli olur. Bileği uzun olursa, istemeden bahşiş verir. eğer küçük olduysa el, o misilsiz ve güzeldir. Parmağı uzun olan, bilgi sahibi ve hüner ehlidir. Parmağı yumuşak olan, şüphesiz zeyrek olur. Tırnağı geniş olmasa, akşam sabah sev onu. Tırnağı yumru ve çizik olsa, o bilmez yazık. Tırnağı yassı ve düz olsa, olur eli uz. Göğsü çıkık olanın ahlakı da kötüdür. Göğsü eğer dar olsa, gece gündüz o, gam yer. Geniş olsa, onun gönlü hiç melûl olmaz. Göğüs ve

omuzdaki kıl, cür'ete delil olmuştur. Kadının göğsü büyük olsa, şehveti çok olur. Göğsü uzun olsa onda süt az olur. Kadının göğsü küçük olsa, süt onda çok olur. Sütlü memeli ve doğurgan kadın, eşine dosttur. Orta memeli olanın memesini eşi emer. Eti yumuşak olan tende, can ve lütuf olur. Eti hoş ve latif olan,bilgili ve zarif olur. Eti pek katı olanın kabalığı katı oldu. Arkası yassı kişinin işi, sefahet oldu. Arkası kambur adamın huyu da kötü olur. Sırtı geniş olanın,kuvveti çoktur. Eğer beli ince olursa, şekli yerince olur. Arkada kıl bittiyse, şehvete delil olmuştur. Karnı büyük olan gabidir. Karnı küçük olan çelebidir. Karnı hem büyük hem kısa olursa, kötü huylu ve zorlu olur. Kasıkta kıl bitmezse, tabiati vahşi olur. Oyluğu enli olan, şüphesiz tembel olur. Aleti küçük olan, olgu ve bilgili oldu. Aleti uzun olan, ahmaklığına delildir. Eğer aleti büyük olsa, çok kötülük sahibidir. Husyeler küçük olsa sahibi korkak oldu. Husyeler büyük olsa, o kişi pehlivandı. Ferci eğer küçük olsa, o kadın tehlikelidir. Eğer etli büyük olsa, kadının şehveti çoktur. Oyluğu pek uzun olanın şehveti az olur. Bir kıçı eğri olanın içi kibir ve hasettir. Dizi büyük olan, hayli yük yüklenir. Baldırı kalın olanın, lütfu olmaz. topuğu etli kadını, şiveli say. ökçesi yufka olan, şüphesiz dilber olur. Ökçesi kalın olan mert, şecaatte tek oldu. Ayağı enli kişinin, cevr ve cefadır işi. Eğer ökçe uzun olursa, sahibi çok hâyâlıdır. Parmağı uzun olan, anlayışla bilgi doludur. Adımı dar olanın cünbüşü hoştur Çünkü salınarak yürür, akıl ona hayran olur.)
(Adamı öldürür o güzel yürüyüşü, ölüyü diriltir o güzel sözleri.)

Altıncı Madde

Kadınların güzellik alâmetlerini ve güzellik çizgilerinin delillerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar, kadın uzuvları kıyafeti konusunda demişlerdir ki:

Hüsn-ü zenane delil Otuziki resm bil
Dört yeri lazım siyah Saç kaş kirpik gö âh
dört yeri ak ola zeyn Levn ve diş ve zufr ve ayn
Dört yeri lazım kızıl Had ve leb ve lisse dil
Dört yeri vâsi gerek Kaş göz ve sine göbek
Dört yeri ziyk ola derc Enf ve simah ıbt ve ferc
Dördü kebir ola niz Sedy ve serin bız' ve diz
dördü küçük olmalı Enf ağız ayağ eli
Savt beli ince hem Şekli de bir nice hem
Lahmi semin ve tari Olmalı kıldan beri
Böyle kıyafetli ten Olsa güzeldir ol zen
böyle ki zen Hûb olur Hulki de mahbub olur

(Kadının güzelliğine delil olarak otuziki resim bil. Dört yeri siyah lazım: Saç, kaş, kirpik ve göz. Dört yeri ak ola: Renk, diş, tırnak ve göz. Dört yeri kızıl lazım: Yanak, dudak, dişeti ve dil. Dört yeri geniş gerek: Kaş, göz, göğüs ve göbek. Dört yeri dar olmalı: Burun, kulak, koltukaltı ve ferç. Dördü de büyük olmalı: Göğüs, kasık, bız've diz. Dördü küçük olmalı: Burun, ağız, ayak ve el. Sesi ve beli ince, şekli de nice! Eti dolgun ve tazi olmalı, kıldan da beri olmalı. Böyle kıyafetli ten olsa, güzeldir o kadın. Böyle kadın güzel olur. Ahlakı da sevimli olur.)
Nitekim Hamdi-i Sirin, kadınların güzellik belirtilerini, hazreti

Züleyha'nın şanında şöyle açıklamıştır:
NAZM
Greçi hüsnü beyana sığmaz idi   Nitekim aşkı cana sığmaz idi
Lik bir harf işit kitabından   Diye ben zerre âfitabıdan
Kameti serv-ü bağ-ı rağmet idi   Berk ü bârı safa ve lezzet idi
Ab-ı lütfiyle buldu nemâ   Hıl'at olmuş idi letafet ona
Dam-ı akl idi farkının mûyi   Fark olunmazda miskten bûyi
İnce kıl yardı şâe sa'y ile cüst   Farkı nâzın kodu miyane dürüst
İki dîçür-i târ zülfeyni   Leyl içinde nehar mabeyni
alnını levh-i ur edip allah   Sebk-i hüsn alırdı ondan mâh
Kaşı ol safha-i sürur üzre   Nurdan san yazıldı nur üzre
Nunu altında any ü sad misal   ikisinden göründü nass-ı cemal
gözleri ehl-i mekrin ellisidir Ay yüzünün güneş zevallisidir
Lale haddinde hâl,i anberveş   Güyiya gülistanda tıfl-ı Habeş
Elif-i ünf ve safer nokta-i ha!   Cem' oup bir iken on oldu cemal
Arızı cennete ümune idi   Gülleri anda gûne gûne idi
diheni sığmadı onun suhane   Bir suhan sığmaz ien ol dihene
Ne denilsin leb-i zülalinden   Sulanırken dihen hhayalinden
Diheni dürr-ü feşan tekellümde   Lebleri kuvvet-i can tebessümle
Gülse nur akıtır süreyyadan   Sözü lezzetli kand ü helvadan
Gülse lutfile lal-i handanı   Ukde-i dil açardı dendanı
Dürr-i dendan la'l-i handandan   Görünür nur-u hak gibi candan
zenhan kıldı Hak şekerden sîb   Hüsna ıdeyne verdi zinet ü zîb
Şeker-i sîb iken zehandanı   Çâh âsib olurdu endanı
Nice dili can verirdi ol sîbe   Düşer idi o çâh-ı âsîbe
Zehanı sîbinin halaveti can   Gabgabı siminin zekat-ı cihan
Gabgabı kim muallak-ı âb idi   Sanki ter şişede gülab idi
Boynu olmuşdu zülf ile mestur   Birisi kâfir ve biri kâfur
Gün gibi doğru çün o sîmin ber   Bildi noksanını kul oldu kamer
Bir gümüş levh idi o sine hemen   Ol gümüş levha nakşibend cihan
İki nakş eylemiş turunca gibi   Bir gül üstünde iki gonca gibi
İki said idi sebîke-i sim   Umar ondan ekatı dürr-ü yetim
Hüsnü i'cazına onun bürhan   Yed-i beyzası kâfi idi heman
Kâfi uşşaka rahat'ül-ervah   Parmağı dil kilidine miftah
Hüsnün ol dilberin kim ede ıyan   Ki beyanında âciz idi beyan
Lakin ondan yazılsa bir parmak   Kaleme şu kadar gelir ancak
Kim onun parmağın gören âdem   Oldu divane ref' olundu kalem
Kollarını güher koçardı heman   İnce belin kemer koçardı heman
Öyle hûb idi beli kim onu   Kılca kalırdı görenin canı
Seyr eden ol hümayı tâkından   Bir kebuter sanırdı sakından
Alem-i hüsn ona musahhar idi   Mehr ile mah keniz ü çaker idi
Yoğ iken zib ü zivere hâcet   Eyledi meyl ziver ü zinet
Zamane kadınları, merhametli olmayıp, başa kakıcı oldukları için, olgunluk ve güzelliğ emâlik olanın bile tatlı kavuşmasından ise, güzelliğini hayal etmek bin kat daha lezzetli ve evladır.
BEYT
Tahayyül eylesem anı gönül huzuru bulur
Tezekküründe visali kadar telezzüz olur
(Onu hayale etsem, gönül huzuru bulur; onu düşünmek, kavuşmak kadar lezzetli olur.)
BEYT

Bana biganedir dilber hayali cana mahremdir
Enisim munisim yarim odur kim dilde hemdem olur.
(bana yabancı olan dilberin hayali, cana mahremdir. Enisim, munisim ve yarim sürekli gönülde olandır.)
Gerçi dilberdir hoş âyindir kadın Nakısat-ül-akl ve ve'd-dindir inan
Zinhar ey merd-i âkıl zinhar Kâmil isen nâkıs ile olma yâr
Hiç olur mu lâyık ehl-i kemal Sahra-i her âkıs olmak mah ü sal
Nefs eline verme bu can yakasın Şehvet oduyle niçin can yakasın
Nutfe tende mâye-i canbahştır Şensüvar ruha çabu rahştır
Etme onu râh-ı Hak'da lenk ü lük Edemezsin çünkü ybî merkeb sülük
Çü hayal-i dilbere an eyl eder Ol per ile semt-i a'lâya gider
Per ü bâl can olur hubb-ı hayal Nutfeden peyda olur ol per ü bâl
Per ü bâl-i ruhu kesr eyler cima' Halk ise za eyler onu intifa'
Arzu-yu mert ü zendir ittihat Uşşaka enden tahayyüldür murat
Kıble-i suretperest oduysa zen Kıble-i ashab-ı dildir zül-menen
Ham= ü bunekkeh şuşu; âyineni Eyle mir'ât-ı meâni sineni
Ta derunun nur-u Hak'dan ola pür Derc-i ruhun marifette doladür
(Gerçi kadın, dilberdir ve hoş resimdir, fakat inan ki, onda akıl ve din eksiktir. Zinhar, ey akıllı kişi zinhar! Olgun isen eksikle yâr olma. Ay ve yıl eksiğin büyüsüne tutulmak hiç olgunlara layık olur mu? Bu can yakasını nefs eline verme. Şehvet ateşiyle niçin can yakasın? Nutfe, tende can behşeden sudur iyi binici, cevelanı çabuk attır. Onu Hak yolunda topal etme. Çünkü bineksiz süluk, edemezsin. Ne zaman ki dilber hayaline can meyleder; o kanaty ile en yüksek semte gider. Canın kanatları hayal sevgisi olur. O kanat, nutfeden peyda olur. Ruhun kanatlarına cima kırar. Halk ise onu faydalanma sanır. Kadın ve erkeğin arzusu birleşmedir. Aşıklara kadından murat hayal etmedir. Kadın, suretpereste kıble olduysa; Gönül ashabının kıblesi, ihsan verici Allah'dır. Suret nakşından aynanı uyup; sineni mânâların aynası eyle. Ta için hak nurundan dopdolu ola. Ruh kutun, onun marifetinden inci dola.)

Yedinci Madde

Uzuvların kıyafet tadilinin zıt delillerini ve nefslerin ihtilafıyla olan hükümlerini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Uzuvların kıyafetinde anılan zıt deliller, bir şahısta toplansalar, hepsini itidal üzere mamur ve şen eyler. Mesela kösenin boyu uzun olsa,o kösedir diye ona ta'n olunmaz. Zira ki itidal bulmuştur. Eğer yüzü de nurânî olduysa, görenler artık onu nur anlar. Şu halde bir kimsede hangi tarafın delilleri çok bulunduysa, o kimse o tarafta bilinmiştir. Eğer bir kimseye Hak'kın nuru göz olsa, onun feraseti, adı geçen delillerden müstağni bulunmuştur. Zira ki haberde, Habib-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem hazretlerinden: "Mü'minin ferasetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuruyla bakar," naklolunmuştur. Çünkü anılan alâmetlerin hepsi, hayvanî nefsin ahlakv e vasıflarının delilleridir. şu halde eğer insanî nefs, emmâre ise,o nefs, hayvanîye esiri olduğundan, onun hükmünün içindedir ki, zulüm ve zulmetten, cehil ve bulanıklıktan vasıfları arınmış değildir. Kâh şeytan sıfatlı, kâh yırtıcı hayvan sıfatlı, kâh hayvan sıftalı bulunmuştur. Halbuki sureta insan görünmüştür. Eğer insanî nefs, levvâme ise, kâh hayvanî nefsin mağlûbu olup, kâh ona galip

olduğundan; bu nefs, kâh hayvan sıfatlı, kâh insan sıfatlı bilinmiştir.
Eğer insanî nefs, mülhime ise, hayvanînin üzerine galip olup; mutmainne olduysa cengi sulha ve nizayı rızaya döndürüp, şerler ona hayır olur.
bu hayır ve şer onun kaydı olmayı, nefsi, mutlak ruh olur. Bütün varını terk ettiğinden, ağyarı ona yâr olur. Kendinde nişan ve alâmet kalmaz. Onun vasfı, beyana gelmez.
Gel ey Hakkı, unu halkı
Bu benlikten geçip, kendini toprak eyle ve nazargâhı Hüda olan kalbini, mâsivadan pak eyle. Ondan onun kalblerin enisi olduğunu idrak eyle. Muhabetiyle âdeti yırtıp, çâk eyle.
Kim ki isterse üns-i dildârın Vermesin mâsivaya dildârın
(Sevgilinin ünsiyetini isteyen, sevgilisini mâsivaya vermesin.)
KITA
Zamane halkını fehm eyle olma sen mağrur
Gönülde dostu buup her nazardan ol mestur
Ne lütfu var bir alay kalbi hasta bestelerin
Koy ehl,i gaflet ve cehli sen eyle dilde huzur
Çü nâsa nâsdır âfet bu nâsı ol nâsi
Ki Rabb-i nâs ile bulsun dil üns olup huzur
(Zamane halkını anla, sen mağrur olma. Gönülde dostu bulup, he bakıştan örtünmüş ol. Kalbi hasta ve bağlı olanların ne lütfu var? Gafilleri ve cahilleri bırak, gönülde huzur eyle. Çünkü insanlara insanlardır yâfet, bu insanları unut ki, insanların Rabbi ile gönül ünsiyet bulsun.)

Sekizinci Madde

İnsan bedeninde damarlar içinde akan kanın sebebiyle deri üzerinde görünen uzuvların ihtilacını (seğrime ve titreme gibi hareketleri hükümleriyle bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki:
ihtilac-ı far-ı ser Cahden verir habir
İhtilac-ı piş-i ser Oldu devlete eser
İhtilac-ı cenb-i ser Sağ ve solu hayr eder
ihtilac-ı cebhe ter Sağ iyş ve sol haber
İhtilac-ı hHacib ol Dostluk oldu sağ ve sol
Evsat ederse ger Sağı zevk sol keder
İhtilac etse enb Sağı hüzn ve sol tareb
İhtilac-ı zahr-ı ayn Sağda levm ve solda zeyn
ihtilac-ı beyt-i nur Sağı renc ve sol sürur
ihtilac-ı dünbal Sağda mehrve solda mal
İhtilac-ı zir-i çeşm Sağda mihrve solda hışm
ihtilac-ı rahda dal Sağda hayr ve solda mal
İhtilac-ı enfe rah Sağda kahrve solda câh
ihtilac-ı fek-i leb Sağda rızk ve solda tareb
Usbu-u sâni eder Sağda solda hoş haber
Usbu-u vustadan al Sağda ve solda cidal
Usbu-u binsır bulur Sağda cedl ve ysol sürur
Usbu-u hınsırda kal Sağ ü solu rızk ü mal
Muhtelic olsa eğer Bir yerin eyle nazar

Bunda kim ahkâmı yâd Şüphesiz et itimad
Kim dmar oynar neden Hak'dır onu debreden
Anla işârâtını Bekle beşarâtını

(Başın tepesinin seğrimesi, makamdan haber verir. Başın önünün seğrimesi, devlete yeser oldu. Başın yan tarafının seğrimesi, gerek sağ ve gerek sol, hayırdır. Alın seğrimesinde; sağ iyş, sol haberdir Kaş seğrimesinde; sağ ve sol dostluktur. Kaşların ortası seğrirse; sağı zevk, solu kederdir. Dil seğrirse; sağı hüzün, solu şenliktir. Gözün dışının seğrimesinde; sağda kötüleme, soldazinettir. göz bebeği seğrimesinde; Sağı ağrı, solu sürurdur. Göz kuyruğu seğrimesinde; sağda sevinç, solda maldır. Göz altı seğrimesinde; sağda sevinç, solda hışımdır. Yanak seğrimesinde; sağda hayır solda maldır. Burun kaşınması yoldur: Sağda kahır, solda mevkidir. Dudak üstü seğrimesinde; sağda rızık, solda şenliktir. Dudak ucu seğrimesinde; sağda zarar, solda şenliktir. Dudak altı seğirmesi; sağ ve solda yahşidi. Seğriyen çene; sağda iyş, solda güzelliktir. Kulak seğrir; sağ ve solda hoş haberdir. Boğaz da kulakla seğirirse; sağda mal, solda gamdır. Döş seğrirse; sağda hüzün, solda kederdir. Pazu ve el seğrimesi; sağda rızık, solda maldır. Dirsek seğirir; sağda ve solda hoş haberdir. Kolların seğrimesi; sağda kötüleme, solda manevî ayıptır. Bilek seğrimesi; sağda mal, olda meşakkattir. el üstü seğirmesinde; sağda hüzün solda şereftir. El seğirmesi; sağ ve sola rızık ve maldı. Başparmak seğrimesine; sağda yük, solda kâmdır. Şahadet parmağı titrerse; sağda ve solda sebeblerdir. Orta parmak; sağda hüzün, solda şenliktir. Serçe parmak seğrimesi; sağda mevki, solda gamdır. Yüzük parmağı seğrimesi; solda hayır, sağda maldır. Göğüs seğrimesi olur; ağı hüzün, solu sürurdur. Meme seğrimesi; sağda mevki, solda şenliktir. Karının tam seğrimesi; sağda birleşme, solda kâmdır. Göbek seğrimesi; sağda hüzün, solda sürurdur Bedenin bir yanının seğrimesi; sağı sevinç, solu maldı. Böğür seğrimesi, solu rızık, sağı mevkidir. oyluk seğrimesi; sağı mihr, solu oğuldur. Kasık seğrimesi; sağ cima, sol seferdir Husye seğrimesi; sağda çocuk, solda gamdır. Makat seğrimesi, solda yol, sağda maldır. Baldır seğrimesi; sağ iyş, sol seferdir. Diz seğrimesi; sağda hüzün, solda sürurdur. Diz alı seğrimesi; sağda yol, solda kaderdir. Bacak seğrimesi; sağda mal, solda mevkidir ve yolculuktur. Bacak dışı seğrimesi; sağda yol, solda erzaktır Bacak içi seğrimesi; sağda mal, solda ayrılıktır. Topuk seğrimesi; sağda kavuşma, solda seferdir. Ayak arkası seğrimesi; sağda hüzün, solda safadır. Topuk ve el seğrimesi; sağda yürüme, solda maldır. Taban seğrirse; sağda yürüme, solda şereftir. Başparmak seğrimesi; sağda mal, solda kâmdır. İkinci parmak seğrimesi; sağa ve solda hoş haberdir. Orta parmak; sağda ve solda cidaldir. Serçe parmak seğrimesi; sağda cidal, solda sürurdur. Serçe parmak yanındakinin seğrimesi; sağ ve solu rızık ve maldır. Eğer bir yerin seğrise, bak, burada hükümleri hatırla ve şüphesiz itimat et. Damar neden oynar? Hak'dır onu depreten O an işaretlerini anla ve müjdelerini bekle.)

BEYT

Her ne can kim duyar işâretten
Hürrem olsun dili beşaretten

Anatomi ve bedenle canın özgürlüğünün faydaları ve menfaatleri; azanın kuvvetlerinin ayrıntılı olarak anlatılması uzun olup, bizim maksadımız olan Hak'kı tanımaya bunca temsil ve teshille bu özetleme dahi yardımcı ve delil olmakla, beden durumlarının açıklanması, insanlık âleminde uzatılmadan kısa söz ile meramın elde edilmesi, izamın düzenlenmesi ve makamın tamamlanması

olmuştur. Zira ki en güzel biçimde yaratılan ve iki cihanı toplamış bulunan insanın şerefi bedeninin, her bir latif uzvunda oln yaratıcı ve bâri Allah'ın ince kanatlarına hayretle bakıp, ibretle seyir ve temaşa kılınıp, düşünme ve fikretmeyle hayal olundukta; anlayış ve idrakte, akıllar âciz ve kısa kalıp, vasıf ve beyanında şaşkın bulunmuştur. insanı en güzel şekilde yaratan, benzersiz hakîm, şekil verici bâri ve yaratıcı olan Allah münezzehtir.O, ne güzel mevla, ne güzel yardımcıdır. Yaratıcıların en güzeli olan Allah yücedir.

TEFVİZNAME

Dilden gami dûr eyle
Rabbınla huzûr eyle
Tefvîz-i umûr eyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzl eyler
Sen adli zulüm sanma
Teslim ol oda yanma
Sabret sakın usanma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Deme şu, niçin şöyle
Yerincedir o, öyle
Bak sonuna sabreyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hiç kimseye hor bakma
İncitme gönül yıkma
Sen efsine yan çıkma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Mümin işi renk olmaz
âkıl huyu, cenk olmaz
ârif dili tenk olmaz
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Hoş sabr-ı cemilimdir
Takdir, kefilimdir
Allah ki vekilimdir
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Her dilde ânın adı
Her canda ânın yâdı
Her kuladır imdâdı
Mevla görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Nâçar kalacak yerde
Nagâh açar ol perde
Dermân eder ol derde
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler

TEFHİZNAME

Her kuluna her anda

Geh kahr-u geh ihsanda
Her anda o bir şanda
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh mu'ti-u geh mâni
Geh dar-u gehi nafi
Geh hâfız-u geh râfi
Mevla görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh abdin eder ârif
Geh eymen-u geh hâif
her kalbi odur sârif
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh kalbini boş eyler
Geh hulkunu hoş eyler
Geh aşka duş eyler
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geh sade ve geh rengin
Geh tabın eder sengin
Geh hürrem-u geh gamgin
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Az ye az uyu az iç
Ten mezbelesinden geç
Dil gülşenine gel göç
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Bu nas ile yorulma
Nefsine dahi kalma
Kalbinden irağ olma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler
Geçmişle geri kalma
Müstakbele hem dülma
Hal ile dahi olma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler

43-BÖLÜM:043:

BEŞİNCİ BAHİS

İnsanı âleme tatbik, enfüsü âfaka tevfik edip; cihanın mânâ ve cüzlerinin benzerlerini bu insan vücudunda bulup, bedeninde olan aza e kuvvetlerin bütün eşyaya tek tek vücuh il benzerliğini; bedenin sıhhatinin korunma ve devamlılığını; tabii ölümle ruhun bedenden ayrılmasını dört bölüm ile ayrıntılı olarak anlatır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İnsan bedeninin zamanlara ve mekanlara benzerliği sekiz madde ile bildirir.

Birinci Madde

ålem, ådem için yaratıldığını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: Hak Taâlâ iki cihanı ve onlarda olanın tamamını insan için icat ve mevcut eylemiştir. Ta ki âlemde olan sanatlara bakıp, eşyada bulunan hikmetleri bilsin. Hepsinin benzerini kendi vücudunda buldukta; nefsini bilmeye erip, ondan Allah'ı tanıma kolay olsun. Zira ki Hak Taâlâ Nazm-ı Kerim'inde: Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım,È (51/56), buyurmuştur. Hadis-i kudside: Ey insan! Beni tanımak için nefsini bil, emr-i şerifiyle, nefsi bilmenin Rabbi tanımaya vesile olduğunu duyurmuştur. Çünkü Hak Taâla insanı, kendi tanınması için yaratıp, kendi tanınmasını, insanın nefsini tanımasına bağlı kılmıştır. Şu halde elbette insana, kendi nefsini bilmek istidadını vermiştir. Ta ki nefsini bilmekten, yaratıcısını bilmeye erişsin. Nitekim haberde: Nefsini bilen, Rabbini bildi,È vârit olmuştur. Allah'ı tanımanın anahtarı, nefsi bilmek bilinmiştir. Nefsi bilmenin anahtarı, âlemi bilmek kılınmıştır. Lakin Hak Taâlâ'nın âlemin ufuklarında olan eserlerinin benzersiz sanatını herkes görüp, sırlarına ermek, insana nefslerinde bulunan kudretinin kemal ve tavırlarını tamamıyla bilip, nurlarını görmek, ondan yüce istek olan Mevla'yı tanımaya ermek çok suğul, zor ve esrarlı iş

bulunmuştur. Zira ki insana, mümkün ve müyesser değildir ki; dağların tepesine çıka, denizlerin dibine ine ve yerin içine görüp, süflî âlemin her birini görebile ve bütün durumlarına ve sırlarına muttali ola. Göğün üstüne çıkamaz ki, feleklerin ve yıldızların incelik ve hakikatlerine tamamiyle erip, ulvî âlimin durum ve sırlarına gereği gibi vâkıf ola. Göklerin melekût âlemine giremez ki, ruhlar âleminin durum ve sırlarını gereği gibi vâkif ola, feleklerin nefs ve akıllarını müşahede kıla. Ondan alemin yaratıcısının bunca kâinatı yaratmasından ve âlimin cüzlerini zerre zerre an an değiştirip, yetiştirmesinden işlerini temaşa ile isim ve sıfatlarına muttali olup, ondan zatını tanımaya yol bula.

Şu halde rauf ve rahim olan âlemlerin Rabbi hazretleri, esirgemesinin olgunluğundan, inayetinin sonsuzluğundan, iç ve dış âlemde, ulvi ve süflî eşyadan her ne ki bu insan vücudunun dahi iç ve dışını o tavır ve tarz ile en güzel biçimde üzere âlimin nümunesi olarak yaratmış ve tasvir etmiştir. Her ne vasıflar ile ki, pak zatı sıfatlanmıştır, bu insan ruhu dahi o vasıflar ile sıfatlanmıştır. Nitekim âlemi, bütün cüzleriyle kendisine itaatli ve boyun eğici eylemiştir. Ta ki bu insan, kendi vücuduna bakıp, azasının bileşiminden ve kuvvetlerinin düzeninden süflî ve ulvî âlemde kolaylık üzere benzer ve alâmetlerini bulup, kendini âlemin numunesi bilsin. Kendi ruhunun cisminde olan türlü tasarruf ve tedbirlerinden Hak Taâlâ'nın âlemde olan türlü tasarruf ve tesirlerini bulsun. Ondan fiillerine ve sıfatlarına vâkıf olup, pak zâtına muhabbet ve ibadet kılsın. Onu tanıma saadetine erip, âriflerden olsun.

NAZM

Bil ey insan / Elbet sen kâinatın toplamısın
Varlığı içine alansın / Varlık senin yanında göresin
Görünmez sana görünür / Basiret ve irfanla
Onu şu anda hatır bil / Cismin karanlık ve süflî
Ruhun nurlu ve ulvî / Sırrın Rabbanî ve safî
Zatınla sevin / Sıfatını anla ve oku
Müjde sana, topla dağınıklığını / Kalbin Rahmen'ın evidir

Beyanını yüksek ve geniş) Ey ârif kadrini bil

Güzel tatlı latifelerin / Bilgiler sendedir uyan

Dostlar içinde giy taç / Zamanlar içinde an hayatını

Sabit ve sakin ey şaşkın / Dairelerin kutbu sensin

Gözler senden ışıklanır / Ondan öğren ey insan

Sen elbette hazreti insansın

İkinci Madde

İnsan âlemini, büyük âlime tatbik ve bazı uzuvlarını yeryüzüne uydurmak yolunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: İnsan bedeni, küçük âlemdir. İnsan ruhu, büyük âlemdir. Zira ki, her ne ki âlemde yaratılmıştır, hepsinin benzeri insan vücudunda bulunmuştur. Şu halde insanın cisim ve canlı, bütün âlemin nüshasıdır. İki âlem tamamıyle insanda mevcut ve belirli bilinmiştir. Mesele bütün hissedilen cansızlara misal uzuvlarıdır. Bütün canlılara misal, insan ahlakıdır. Dört mevsime misal, insan dişleridir. Adet ve sanayie misal, insanın his ve kuvvetleridir. Berzah âlemine misal, insanın hatıra ve fikirleridir. Melekût âlemine misal, insanın gönül ve canıdır. Bu misal ve benzerliklerin ayrıntısı sınırsızdır. Bu kitaba değil, böyle yüzbin kitaba sığmaz. Ancak ârifin kalbine sığar. Biz burada, güneşten zerre, deryadan damla açıklarız. Ta ki bu insan, büyük âlem olduğunu öğrenip, nefsi bilmeye bürhan ola, Onunla Allah'ı tanıma kolay ola.

âlemin nüshası olan insanın şerefli bedeni, yer ve gökler mesabesindedir ki, bu cihandır. Ay ve yıl mesabesindedir ki, zamandır. Belde mesabesindedir ki, mekândır.

İnsan bedeninin yere bir benzerliği budur ki, yerde dağlar olduğu gibi, bedende de kemikler olur. Yerde ağaçlar ve bitkiler olduğu gibi, bedende de

saç ve uzuvlar olur. Bir benzerliği budur ki, yerde iklimler ve kıtalar olduğu gibi, bedende uzuvlar vardır. Yerde zelzele olduğu gibi, bedende titreme ve aksırma vardır. Yer vadileri arasıda akan nehirler var ise, beden damarlarında akan kan vardır. Yerde değişik tatta kaynaklar varsa, bedende de, kulak akıntısı, göz yaşı ve burun akıntısı gibi değişik tatlarda kaynaklar vardır. Kulak akıntısının acı olduğuna hikmet budur ki, insan uykuda iken kulağına yer haşereleri girmek istediğinde, kulak akıntısının hissine ulaşıp, geri dönsünler. O uyuyanın kulağına girmekle onu helak etmesinler. Gözyaşı o yönden tuzludur ki, gözün akı yağdandır. Yağ ise tuzsuz bozulur. Ta ki, akı taze kalıp, sürekli gözü aydınlık olsun. Burun karışımları onun için nâhoştur ki, onda olan koklama hissi, güzel kokulardan kokulanıp, lezzet alsın. Zira ki eşya, zıtlarıyle bilinir. Ağız suyu onun için hoştur ki, dilde olan tat alma kuvveti, daima lezzette bulunsun. İnsan bedeninde bulunan ilahî hikmet sonsuz bilinmiştir. Burada ancak iki âlem birbirine tatbike ve uyuma ihtimam olunmuştur. Nitekim dış âlemde bulunan eşya, insan âleminde bulunan eşyaya nümune bulunmuştur.

RUBAİ

Ey ilahî nüsha ki sensin
Alemde olanlar hep sendedir
Ey Şah'ın cemal aynası ki sensin
İstediğini kendinde ara ki sensin

Üçüncü Madde

İnsan âleminin feleklere benzerliğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: İnsan bedeninin göklere bir benzerliği budur ki, burçlar sahibi göğün oniki burcu olduğu gibi, bedenin de dışından içene oniki yolu vardır: İki kulak, iki göz, iki burun deliği, ağız, iki meme, göbek ve iki abdest yolları. Bir benzerliği dahi budur ki, feleklerde yedi gezegen olduğu gibi bedenin içinde de yedi aslî

uzuv vardır: Akciğer aya, mide utarite, böbrek zühreye, yürek güneşe, safra merihe, karaciğer müşterie, dalak zühale benzer bulunmuştur. Gökte bir çok sabit yıldız olduğu gibi, bedende de çok sinir vardır. Felekte yirmsekiz meşhur menzil olduğu gibi, bedende de yirmisekiz his ve sayılan güçler vardır. Felekte üçyüzaltmış derece olduğu gibi, bedende de açıklanan üçyüzaltmış kan damarı vardır. Küllî ve cüzî feleklerin, sabit ve gezegen yıldızların türlü tabii hareketleri olduğu gibi, bedenin de bu tavır üzere türlü zorunlu ve ihtiyarî hareketleri vardır. Felek dört unsuru kuşattığı gibi, beden dahi dört karışımı kuşatmıştır ki: Safra, ateş gibi kuru ve sıcaktır. Kan, hava gibi sıcak ve rutubetlidir. Balgam, su gibi rutubetli ve soğuktur. Siyah köpük, toprak gibi soğuk ve kurudur. Dört unsurdan üç ana bileşim doğduğu gibi, bedende de dört karışımdan uzuvlar doğmuştur. Gündüze misal, insanın sürurudur. Geceye misal, onun hüznüdür. açık havaya misal, yayılmasıdır. Buluta misal, sıkılmasıdır. Gök gürültüsüne misal, sesidir. Şimşeğe misal, onun gülmesidir. Yağmura misal, onun ağlamasıdır. Rüzgâra misal, onun nefesleridir. Oluşum ve bozuşuma misal, kelamının lafızlarıdır. Gökkuşağına misal, yay kaşıdır. Hilale misal, kulağıdır. Dolunaya misal, yuvarlak yüzüdür. Gece karanlığına misal, onun saçıdır. Sabaha misal onun alnıdır. Dış âlemin, bu insan âleminin açıklanan benzerliklerinden gayri, benzerliği çoktur. Lakin ârife işaret yetmekle, uzatmaya hacet yoktur.

NAZM

Can vilayetinde gökler sınırsız
Ruh yolunda alt ve üstler vardır
Cihan gökleri gibi iş yaparlar
Yüksek dağlar engin denizler vardır.

Dördüncü Madde

İnsan bedeninin zaman ve mekana yani ay ve yıla ve onda, ruhun sultana benzerliğini bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: İnsan bedeninin ay ve yıla benzerliği budur ki, bir senede dört mevsim olduğu gibi bedende de dört karışım vardır ki: Balgam, ilkbahar gibi rutubetli ve soğuktur. Safra, yaz gibi sıcak ve kurudur. Kan, sonbahar gibi sıcak ve rutubetlidir. Siyah köpük, kış gibi kuru ve soğuktur. Bir benzerliği dahi budur ki; İlkbahara uygun, çocukluk yaşıdır. Yaza benzer, gençlik ve olgunluk yaşıdır. Sonbahara uygun duraklama yaşıdır. Kışa uygun ihtiyarlık yaşıdır. Bir benzerliği dahi budur ki, bir senede oniki ay olduğu gibi, bedende de oniki menfez vardır. Bir haftada yedi gün olduğu gibi, bedende de yedi uzuv vardır. Bir haftada yedi gün olduğu gibi bedende de o sayıda kan damarı vardır.

Bedenin şehre benzerliği budur ki, şehre bir padişah olur. Sonra veziri, emniyet âmiri, maliyecisi olur. Padişahın sarayı, memleketi, bineği, tabası, hazinedarı, bekçileri, elçileri, casusları ve hakimleri olur. Şehir içinde sanatkârlar olur. Mesela mimar, yapı ustası, ekmekçi, tabib, kasap, kuyumcu vesaire olduğu gibi, insan bedeninde de bütün bunların benzeri vardır ki: İnsan ruhu, âlemin padişahıdır. Nazari akıl, veziri azamdır, gazap kuvveti emniyet âmiridir. Şehvet kuvveti, maliyecidir. Bu padişahın sarayı, yürektedir. Memleketi bu bedendir. Bineği, hayvanî nefstir. Tabası, beden uzuvlarıdır. Hazinedarı, tutma kuvvetidir. Bekçileri, gözlerdir. Elçileri, kulaklardır. Polisleri, ellerdir. Casusları, koku alma kuvvetidir. Hakimi, tatma kuvvetidir. Bedende de sanayi erbabı vardır ki: Mimar, ameli akıldır. Bina tabiattır. Marangoz, çekme kuvvetidir. Değirmen, dişlerdir. Ekmekçi, sindirim kuvvetidir. Tabib, ayırma kuvvetidir. Kasap, şekil verme kuvvetidir. Kuyumcu, büyütme kuvvetidir ki, beden şehrine neşvü nema verip, zengin eder. Çöpçü, itme kuvvetidir ki, beden şehrinden fazlalıkları itip, çıkarır. Şehrin sair sanat erbabı benzerleri, bedenin sair kuvvetleridir. Şimdi, bu açıklamadan ortaya çıkan budur ki; insan ruhu, şehrin sultanıdır ve vücut ve bedende, diri ve dost olan Allah'ın halifesi olmuştur.

NAZM

Seyyid-i âlemdir âdem gayriden sevdayı kes
Zâhidin vehmi gerçi ıraktan sevk eyler feres
Dilde dildarın misali mahmil içre yârdır
Bu maiyyetten habir olmaz figan eyler çeres

(İnsan, âlemin efendisidir, gayriden sevdayı kes. Zahidin vehmi gerçi ıraktan at sevk eder. Gönülde sevgili misali, mahmil (hayvan sırtındaki kafes) içinde yârdir. Bu beraberliği bilmediği için çeres figan eyler.)

Beşinci Madde

İnsanın kalbinde bulunan kötü ahlakın hayvan suretlerine benzemesini, vakaların ve rüyaların tabirlerini harf sırasıyla bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: ëlemde insan ahlâkı, türlü hayvanların şekil ve suretlerinin benzer ve misalleri, insan nefsinde de vardır ki, hayvanî kötü ahlâklardır. Meselâ kibir sureti, kaplana benzerdir. Tasallut sureti, aslana benzerdir. Haset sureti, kurda benzerdir. Nitekim hazreti Yakub aleyhisselam evladının hazreti Yusuf aleyhisselama olan hasetlerinden, ayrılık olayından önce, rüyasında, yedi kurt suretinde Yusuf aleyhisselamın üzerine hamle ile hücum eder görmüştü. Onun için çocukları ona: Onu bizimle gönder, dediklerinde, onlara: Onu kurt yemesinden korkarım. demesiyle bahane buyurmuştu. Şu halde, gönülde gazap sureti, köpektir: hile sureti, tilkidir; gaflet sureti, tavşandır; ferce yönelik şehvet sureti, eşektir; arkadan yaklaşma sureti domuzdur; midevî şehvetin sureti, koyundur; oburluk şehvetini sureti, inektir; tama sureti, karıncadır, cimrilik sureti, faredir; kin sureti, beyaz devedir; vecdin sureti, kırmızı devedir; düşmanlık sureti, yılandır; ezanın sureti, akreptir; vesvese sureti, sarı arıdır ve diğer ahlâk suretleri, sair hayvanların şekillerine benzerdir. Hatta kötü ahlaktan birine galip olan gönül, rüyada kendini o surette olan hayvana dahi galip görür. Mesela ferce

yönelik şehvete üstün gelen kimse, rüyasında bile eşeğe binici olur. Eğer mağlup ise, kendini eşeğin altında bulur. Diğer ahlaklar dahi bu kıyas ile malûm olur. Çünkü insan, dolayıcı berzah ve her şeyin ortaya çıktığı yerdir. Bu durumda, bütün hayvan suretleri ve kâinatın şekilleri, insanın içinde ve dışında suret bulup, şekillenmiştir. Gereğince meydana gelmiştir. Ahlakını güzelleştiren gönül, ayna gibi safia olup, her şeyi kendinde bulmuştur. Safî olmayan gönül, uyku halinde rüya ile geçmiş ve gelecek işlerden haber almıştır; ya misal ile veya tabir ile bilmiştir. Anlaşılması güç olan rüya, bu manzume ile açık olmuştur.

NAZM

Çün buhar-ı gıda dimağa gelir
Ruh-u hayvanî ol zaman ne eder
Pes havass-ı burun muattal olur
Çün dimağın havassı kalbe iner
Kalbe ilham olur işaretler
Bî vesait bulursa nâfiadır
Kalb eğer vasıta ile olsa habîr
Pes gelir kalbe gördüğü rüya
Arabî ismin evveli alınır
Elif ululuğa işaret olur
Evvel havas buruna hail olur
Zahir-i cismi kor derune gider
Halet-i nevmi cism onunla bulur
Kalb o dem enderun-u ruha döner
Asıldan kalb alır beşaretler
Aynı vâki olur ki vâkıadır
Gördüğü düşten olunur tabir
Ya işaret veya beşaret ona
Ne ise ol huruf ile bilinir
Ref'at-i gadrine beşaret olur
Ba ise cism ve cana rahattır

Se ise düşman üzre nusrettir

Ha ise izzet ve saadettir

Dal ise zahme ve meşakkattir

Ra dahi devlete delalet eder

Sin emin olmağa alâmettir

Sat kâm olmağa beşarettir

Tı ise düşmanı helak olacak

Ayn ise dilde bula teşvişi Fe ise rütbesi olur âli

Kef ise gaibi gelr hurrem

Mim olursa muradını alacak

Vav ise işleri olur âsân

Ya ise taate muvaffak olur

Ta ise ol husul-ü hacettir

Cim ise fırsat ve ganimettir

Hı ise her murada vuslettir

Zel ise malü ülkü devlettir

Zı metin itakade kalbi yeder

Şin ise fiiline nedamettir

Dad mal bulmağa işarettir

Zı ise kalbi hüzün ile dolacak

Gayn ise zulmü nefs olur işi

Kaf ise bula devlet ve mali

Lem ise ol emin olur hoş dem

Nun ise hâtırı melül olacak

He ise hüzün ile olur giryan

Hep bu tabirler muhakkak olur

(Gıdanın buharı beyne geldiğinde, önce burun hislerine hail olur. Hayvanî ruh o zaman ne eder? Vücudun dışını bırakıp, içine gider, O an burun hisleri muattal olur. Uyku halini cisim, onunla bulur. Beynin hisleri kalbe indiğinde, kalb o an ruhun içine döner. Kalbe işaretler ilham olur. Asıldan kalb muştular alır. Vasıtasız bulursa faydalıdır. Aynısı

çıkarsa vakıadır. Kalb eğer vasıta ile haberdar olsa, gördüğü düşten tabir olunur. O an gelir kalbe gördüğü rüya; ona ya işaret veya müjdedir. Rüyada görülen şeyin arapça isminin ilk harfi alınır. Ne ise o harflerle bilinir. Elif, ululuğa işaret olur. kadrinin yükseleceğine müjde olur. Be ise, cisim ve cana rahattır. Te ise, hacetin elde edilmesidir. Se ise, düşman üzere yardımdır. Cim ise, fırsat ve ganimettir. Ha ise, izzet ve saadettir. Hı ise, her murada kavuşmaktır. Dal ise, zahmet ve meşakkattir. Zel ise mal, mülk ve devlettir. Rı ise, devlete delalettir. Zı, metin itikade kalbe yeder. Sin, emin olmağa alâmettir. Şin, yaptığına nedâmettir. Sad, kâm almağa müjdedir. Dad, mal bulmağ işarettir. Tı ise, düşmanı helak olacak. Zı ise, kalbi hüzün ile dolacak. Ayn ise, gönülde karışıklık bula. Gayn ise, nefsine zulüm olur işi. Fe ise, rütbesi yükselir. Kaf ise, devlet ve malı bula. Kef ise, kaybettiği sevinçli gelir. Lem ise, o emin olur hoş dem. Mim olursa, muradını alacak. Nun ise, hatırı melûl olacak. Vav ise, işleri kolay olur. He ise, hüzün ile gözyaşı döker. Ye ise, taate muvaffak olur. Bu tabirler hep, muhakkak olur.)

Altıncı Madde

Ufukların ve nefslerin birbirine tatbik olunduğunu, insan âlemi şeklinin büyük âlemin yapısının aksi kılındığını ve iki âlemin gönül âleminde tamamen bulunduğunu bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: Her yönden afâka her vecihle nefsler uygun ve mutabık bulunmuştur. Zira ki, bütün âlemin bazı cüzleri açık, bazı cüzleri gizli kılınmıştır. Açıktakiler, dokuz felekler, dört unsur ve üç bileşiktir. Gizli olanlar, on akıl, dokuz nefstir. İnsanın dahi dışı ve için vardır ki, dışı beden uzuvlarının hepsidir. İçi, on histir ki, bütün eşyayı idrak edendir. Şu halde insan vücudu cihan kitabıdır. Bir mecmua kılınmıştır ki, âlemde her ne bulunmuşsa, bir insanda da bulunmuştur. Bu insan sureti, bir küçük âlemdir ki, büyük âlemde bulunan

feleklerin ve unsurların benzerleri, onda da bulunmuştur. Nitekim defalarca açıklanmıştır. Lakin bu küçük âlem, büyük âlemin yapısı aksince bilinmiştir. Zira ki, büyük âlemin dış kabuğu çevresi hududu bulunan atlas feleğidir ki, şeriatçıların dili ile en büyük yerdir. Onun içinde burçlar feleğidir ki, o kürsüden ibarettir. Onun içinde zühal feleğidir, onun içinde müşteri feleğidir. Onun içinde merih feleğidir. Onun altında güneş feleğidir. Onun altında zühre feleğidir. Onun altında utarit feleğidir. Ondan içeri ay feleğidir. Onun içinde su küresidir. Onun içinde âlemin iç dudağı olan toprak küresidir ki, büyük âlemin yapı ve şekli böyledir. İnsan âleminin yapı ve şekli onun aksidir. Zira ki, bunun kuşatıcı kabuğu topraktır ki, bu bedenin derisidir. Onun içinde sudur ki, kandır Onun içinde havadır ki canın buharıdır. Onun içinde ateştir ki, yürekte hayvanî ruhtur. Onun içinde yedi yedi göktür ki, kalbin yedi tavrıdır. Gönül içinde insanî ruhtur ki, onun dışı kürsi ve içi Rahman'ın Arş'ıdır. Zira ki,, âriflerin kalbe Hazret-i Rahman'ın evidir. Nitekim Hak Taâlâ: 'Yere göğe sığmam, lakin vera' sahibi mü'min kulumun kalbine sığarım,' buyurmuştur. Bu insan ruhu, en büyük âlem olduğunu duyurmuştur. Şu halde bu Hazreti insan, mânâda en büyük âlemdir. Gerçi surette en küçük âlemdir. Ruh ile âlemin babasıdır. Gerçi bedenle insanın çocuğudur. Huzur ile hepsinden öncedir. Gerçi meydana gelişle hepsinden sonradır. Meselâ: Büyük âlem cüz'leri ile bir ağaçtır ki, insan âlemi ondan vücuda gelmiş meyvedir. Şu halde âlemin son gayesi bu insan türüdür. Nitekim ağacın aslı meyvenin çekirdeğidir. Bunun gibi cihanın aslı, bu insan ruhudur. Nitekim ağacın neticesi ortadadır. Onun gibi âlemin sonucu insan bedenidir. Nitekim her meyvenin çekirdeklerinde kendi ağacı topluca mevcuttur. Onun gibi bu insan ruhunda bütün kâinat toplu olarak mevcuttur. Nitekim meyvenin vücudu, dalların olgunluğu sonucudur. Onun gibi insanın vücudu esasların mizası sonucudur. Nitekim meyvenin cüz'leri ağacın bütün cüz'lerinden yükselip, tepesinden ortaya çıkmıştır. Onun gibi insan vücudunun cüz'leri bütün cihan cüz'lerinin yükseklerinden geçme ve alçaklarından yükselme ile her cüz'ünden bir menfaat, bir zarar ve bir özellik alıp, hepsini toplayarak

ortaya çıkmıştır. Feyz kabulüne istidatlı olup, bu derece ile sair yaratıklar arasında tek olup, bunca kerem, fazilet ve en güzel şekil ile bu yüksekliğe yetmiştir.

BEYT

Çâr unsurdan mürekkep nefs-i vâhittir cihân
Sen gerek âdem-i hayal eyle, gerek âlem hayal eyle

(Dört unsurdan bileşmiş tek nefstir cihân, sen ister insan hayal et, ister âlem hayal et.)

BEYT

İki görmek şaşılıktır, gayr-ı bilmek ayn-ı ceh!
ålemi hem âdemi bir kendi nefsin buldu eh!

(İki görmek şaşılıktır. Başka bilmek göz yanılmasıdır. ârifler, âlemi de insanı da sadece kendi nefsi buldu.)

Çünkü cihanın başlangıcı ve aslı bu insan ruhu bulunmuştur. Cihanın dönüş yeri yine bu ruh kılınmıştır. Zira ki, bu insanî ruh, ilâhi aşkın feyzi bilinmiştir. Halbuki ilâhi aşk küllî akıl ve izâfî ruhtur. Küllî akıl ise bütün cihan cüz'lerini kuşatıcıdır. Her anda bütün işleri tedbir edicidir. Şimdi nefsi böyle müşahade eden ârif, Mevlâ'sını bilmiştir; cihana can olup ebedi hayat bulmuştur. Büyük âlemi gönlünde görüp, en büyük âlem olmuştur. Nitekim bir ârif, bu mânâyı eda kılmıştır:

NAZM

Devan sendedir, şuurunda değilsin İlacın senden, görmüyorsun
Cisminin küçük olduğunu sanırsın En Büyük âlem sende toplanmıştır.

Yedinci Madde

İnsanın iç ve dışının, cihanın iç ve dışına uygun olduğu hâkimâne bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: İnsana önce kendi nefsini bilmek lâzımdır. İç ve dışı ne hakikat ve yaratılışta, ne özellikler taşımakta. Ta ki bu sanattan sanatkârını bilip, onun isim ve

fiillerini, tecelli ve tasarruflarını âlemin içinde ve dışında bula.
Nefsinden, Rabbine gönül yolundan dönüşle revan ola. Ona eşyanın hakikatleri ve mânanın incelikleri açık ola. Huzur ve ünsiyet ile ebedî kala. Zira ki insan suretinde bir küçük âlemdir ki, ondan dışta bulunan büyük âlemdir. Çünkü büyük âlemde her ne var ise, onun benzeri bu küçük âlemde de bulunmuştur. Nitekim büyük âlemin, dört denizi bilinmiştir. Onun gibi insan âleminin dahi dört denizi bulunup, ona uydurulmuştur. Büyük âlemin dört denizi: Gizli hazine sevgisi, ilk cevher, melekût âlemi ve mülk âlemidir. İnsan âleminin dört denizi: Baba sülbünde meni, ana rahminde nutfe, iç ruh ve dış bedendir. Çünkü Hak Teâlâ ezeli sevgisiyle: 'Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim,' buyurmuştur. Yani sevgi, âlemin yaratılma esası olduğunu duyurmuştur. O ilâhî sevgi, büyük âlemin cevher vücuda gelmiştir. O, büyük âlemin ikinci denizi olmuştur. O cevherin içi ve dışı vardır ki, içinden felekler ve unsurların hayatı hâsıl olmuştur. O, melekût âlemidir ki, büyük âlemin üçüncü denizidir. O cevherin dışından felekler ve unsurlar olan basit cisimler vücuda gelmiştir. O, mülk âlemidir ki, büyük âlemin dördüncü denizi olmuştur. Onun dört denizi bununla son bulmuştur.
Yedi gezegen feleğine yüksek babalar; unsurlara ve dört tabiata aşağı analar denilmiştir. Bu babalar ve analar sürekli hareket kılmaktadır. Bunlardan üç bileşik vücuda gelmektedir. Nitekim Hak Taâlâ: 'Nun ve kalem, bir de yazdıklarına andolsun,' /63/1), buyurmuştur. Yani (nun) gizli hazine sevgisi, (kalem) ilk cevher, (yazdıkları) mülk âleminin müfredatı ve melekût âleminin mücerretleri olduğunu duyurmuştur. Fertler ile mücerretler an an yazılmadadır. O yazılmadan, bu bileşik cisimler vücuda gelmededir ki, bunlar kitabın kelimeleri benzeri hikmetle düzen bulmuştur. İlâhî kelimeler sonsuz olduğunu, Hak Taâlâ bize lütûyle duyurmuştur. Nitekim Kur'an'da: 'Allah'ın kelimeleri tükenmez,' (31/27), buyurmuştur.
NAZM
Aya nice bir devr ide bu çâr anâsır Kim ona ne evvel ola malûm ve ne âhir
Kâh eyleyeler âlem-i tefridde seyran Kâhi olalar âlem-i terkibde sâir

Tefridde çâr ola ve nâçâr ola devri Terkibe gelince se mevalid ola zâhir
Bu cümle mezahirde ola muteber İnsanın ola cümle tufeylisi mezahir insan
İnsan âleminin yaratılış mâyesi, baba sülbünde olan menidir ki, o, onun evvelki denizi bulunmuştur. Birinci cevher, ana rahminde bulunan nutfedir ki, o, onun ikinci denizi bilinmiştir. Nutfenin iç ve dışı vardır ki, melekût ve mülk âlemlerine tatbik olunmuştur. Nutfenin içinden ceninin his ve kuvvetleri hâsıl olmşutur ki, onun üçüncü denizi kılınmıştır. Dışından cüz ve uzuvları vücuda gelmiştir ki, onun dördüncü denizi itibar olunmuştur. İnsan âleminin dahi dört denizi bununla son bulmuştur. Zira ki meni, baba sülbünde gizli iken, salt sevgi idi. Ondan bir hareketle ortaya çıkıp, ana rahminde birinci cevher olmuştur ki, iç ve dışı, doğanın can ve cismi olup, insan âlemi vücuda gelmiştir. Büyük âlem, bu insan âlemine hizmetçi ve dalkavuk olmuştur.
NAZM
Nedir hikayet-i leylî ki doldu arsa-i hak
Ne idi halet-i mecnun-u mest damen-i çak
Şarab-ı aşk idi nuş etti hüsn-ü leylîden
Zehi şarab-ı mustafa zehi piyale-i pâk
Cemal ü aşk-ı hüdadan bulur bu mevcudât
İlâhî ente ilahî ve la ilahe sivak
Cihan mezahir-i sun'-u sıfat-ı Mevladır
Bu seyr zevkin eder can-ı ârif çâlâk
Velik mazhar-ı insan ki hâs mazhar odur
Kıyas olunmaz ona gayri mazhar et hâşâk
Felek-i mülkte yoğ insan misali bir cevher
Hezâr bâr aradım onu bulmuşum derrâk
Kemal-i illet-i gaiye nev-i insandır
Delil Hakkı edersen taleb oku levlâk
(Leyla hikayesi nedir ki, yeryüzü doldu? Ni idi mest olmuş ve eteği parçalanmış Mecnun'un hali? Leyla'nın güzelliğinden içtiği aşk şarabıydı. Mustafa'nın şarabı ne hoş, pâk piyale ne hoş! Güzelliği ve aşkı Hüda'dan

bulur bu varlıklar. ilahî, sensin İlah, senden gayri ilah yok. Cihan, Mevla'nın sanat ve sıfatlarının tezahürüdür. Arifin hareketli canı, bu seyr zevkini eder. lakin insanın ortaya çıkışı ki, has mazhar odur. Görünen hiçbir şey ona kıyas olunmaz. Mülk feleğinde insan benzeri bir cevher yok. Binlerce kez aradım onu, bulmuşum onu süratli idrak edici. Bu sebebin kemalinin gayesi, insan türüdür. Hakkı, delil istersen, oku 'levlak' hadisini.)

Sekizinci Madde

İnsan âleminin âhiret âlemine çeşitli yönlerle benzerlik ve ortaklıklarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun, ki, ârifler demişlerdir ki: Peygamberlerin (selam onlara olsun) rumuzlarının bir münasebeti, yani insan âleminin bekâ âlemine bir benzerliği budur ki, beka âleminin giriş yeri olan ölüme misal, insan âlemidir. Birinci, gıdanın hazmıdır. Bedenin yok olmasına misal, ikinci hazmdır. İkincisi neşveye misal, üçüncü hazımdır ki, halis kan vücut bulur. Cesetlerin haşrine misal, dördüncü hazımdır ki, menî hâsıl olur. Maşheşe misal, babanın sülbüdür ki, meni onda toplanır. Hesap, kitab ve mizana misal, nutfe cevherinde hâsıl olan felek konumlarının tesirleridir. Sırata misal, babanın mesane yoludur. Cehenneme misal, fercin içidir. Kevsere misal, ananın nutfesidir. Cennete misal, rahimdir ki, onda nimet türleri olan his ve kuvvetler ile hayat ve can bulur. Mevla'ya kavuşmaya misal, ondan doğmaktır ki, insanın güzellik ve cemalini görüp, yerin diyarına hayran olur.
Bir benzerliği budur ki, ölüme misal, uykudur. Şeytana misal, vehmetmedir. Berzaha misal, rüyadır. Melekûta misal, sadık rüyadır. Mezara misal, göğsün içidir. Münker ve nekire misal, tedbir ve ihtiyardır. Kabir karanlığına misal, Hak'dan gaflettir. Kabir azabına misal, kendini bilmemektir. Kabir nuruna misal, gönül huzurudur. Kabir nimetine misal, kendini bilmektir.

İsrafil'e misal, İlâhî aşktır. Sura misal, insan boğazıdır. Mahşere misal, müşterek histir. amel defterine misal, hafıza kuvvetidir. Mizana misal, nazarî akıldır. Sırata misal, fikretmedir. Cehenneme misal, tabiat zindanıdır. Zebanilere misal, kötü ahlaktır. Acıklı azaba misal, şirk ve hevadır. Masivayla şuğullanmaktır. İtiraz ve şikayettir. Zira ki hep edip eyleyen bir Mevla'dır. Kevser havuzuna misal, muhabbet şarabıdır. Cennet-i âlâya misal ârifin kalbidir. Huri ve gılmana misal, güzel ahlaktır. Dört nehre misal, ilim suyu, ilim sütü, rıza balı ve aşk şarabıdır. Ebedî nimete misal, çoklukta teklik bulmaktır ki, toplulukta halvettir.

BEYT

Ebediyet nimeti helâldir
Elini ve dudağını dünya nimetlerine sürmeyene

Mevla'ya kavuşmaya misal, hakiki fakrı bulup, fâni olmaktır. Sidreye misal, insanın başı ve yüzüdür. Tuba ağacına misal, kadınların saçıdır. Süslü tubaya misal, düzenli beden uzuvlarıdır. Zira ki eller, ayaklar ve parmaklar, turbanın alları gibi aşağıya doğrudur. Levh-i mahfuza misal, hâfıza kuvvetidir. Kaleme misal, hayal kuvvetidir. Geniş kürsiye misal, dimağın tamıdır. Onda olan yerde ve gökte bulunan meleklere misal, bedenin his ve kuvvetleridir. Büyük arşa misal, kâmil insanın sırrıdır. O Hak'ka ulaşıcıdır.

BEYT

Gönül tahtı mamur ve hevadan pak oldu
Rahman olan Allah, arş üzerine hükümrandır.

Hak Taâlâ'nın misali olmaz ki, insan ruhuna misal ola. Nitekim Kur'an'da: 'Hiç bir şey onun misli olmadı,'(42/9) buyurmuştur. Allah'ın misilden münezzeh olduğunu duyurmuştur.

NAZM

Ey gönül sendedir ol kaf-ı kanaat sende
Sendedir akl ü edeb nutk ü belagat sende
Sendedir baht-ı âla necm-i saadet sende
Sendedir ilm-i ledün remz-i beşaret sende

Sendedir sırr-ı Hüda bâr-ı emanet sende
Sendedir genc-i nihan ayn-ı keramet sende
Sendedir dürr-ü kan-ı kerem zât-ı hidayet sende
Sendedir hamr-ı ezel sekr ü feragat sende
Var iken tanı özün bunca feraset sende
Sendedir nur-u Hüda lütf ü inayet sende
Hâsılı sendedir ol gayet-i gayet sende
Sendedir dürlü hüner dürlü maharet sende
Sendedir zabt ile rabt emre itaat sende
Sendedir hulk-ı cihan cümle imaret sende
Sendedir bahr ile ber cümle vilayet sende
Bu cihan varlığı hoş buldu nihayet sende
Varlığın aşka değiş eyle ferağat sen de
Sendedir dûzih-i sûzan dahi cennet sende
Sendedir iki cihan mülkü tamamet sende
Gafil olma gözün aç âlem-i kübra sensin
Sidre ü levh üalem arş-ı mualla sensin

(Ey gönül, o kanaat dağı sendedir. Akıl ve edeb, konuşma belagati sende. Sendedir aşk ile can, güzellik ve melahat. Saadet yıldızı ve yüce baht sendedir. Müjde remzi ve ledün ilmi sendedir. Hüda'nın sırrı ve binler emanet sendedir. Keramet pınarı, gizli hazine sendedir. Hidayet verici zat, kerem ve kâm incisi sendedir. Ezel şarabı, sekr ve feragat sendedir. Sende bunca feraset varken özünü tanı. Hüda'nın nuru, lütfu ve inayeti sendedir. Hâsılı, o gayelerin gayesi sendedir. Türlü hüner, türlü maharet sendedir. Zabt ile rabt ve emre itaat sendedir. Cihanın halkı ve bütün imaret sendedir. Kararlar, denizler ve bütün beldeler hep sendedir. Bu cihan varlığı, sende nihayet buldu. Varlığını aşka değiş, sen de feragat eyle. Cehennem ateşi ve cennet sendedir. İki cihan mülkünün tamamı sendedir. Gafil olma, gözünü aç, büyük âlem sensin. Sidre, levh, kalem ve arş sensin.)

44 – BÖLÜM:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Muhafazası lazım olan cânın bileşik uzuvlarının mahiyet, yer ve menfaatlerini; insan bedeninin sıhhatinin esaslarını; bazı münferit gıda ve ilaçların tabiat ve hükümlerini; bazı yiyecek ve meyvelerin fayda ve faziletlerini; insan vücudunu ısıtan ve güzelleştiren bazı elbisenin şekil ve renklerini 11 madde ile bildirir.

Birinci Madde

Ruhun, muhafazası lazım gelen bileşik uzuvlarının mahiyet, yer ve menfaatlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, hekimler demişlerdir ki: insan bedeninde bulunan canın bileşik uzuvları, bu sayılandır ki: Dimağ, gözler, kulaklar, dil, akciğer, kalp, diyafram, göğüs, mide, bağırsaklar, karaciğer, safra, dalak, böbrekler, mesane, husyeler, kamış ve kadınlarda rahim ve memelerdir. Bunların hepsi, muhafazası vacip olandır. Dimağ (beyin): Yumuşak ve bağımlı bir cevherdir ki, rengi beyaz bulunmuştur. O, atar ve toplar damarların özünden, dimağın anası olan zardan ve kafatasına bitişik olan zardan bileşmiştir. Dimağın yapısı bir üçgene benzer ki, onun tabanı başın ön tarafında, iki kenarı ile kuşatılmış olan açıları başın arka nahiyesinde kılınmıştır. Bedenin his ve hareketi, dimağ ile tamamlanmıştır ki, beden hisleri yumuşak sinirler ve uzuvların hareketleri, sert sinirler vasıtasıyla bulunmuştur. Hikmetleri yukarıda bilinmiştir.

Gözler: İkisinden her birisi yedişer tabakadan ve üçer rutubetten bileşmiştir. Toplamı, on tabaka demekle bilinmiştir. Birinci tabaka, mültehimedir ki, havaya temas eden tabakadır. İkinci tabaka, kariniyyedir ki mültehimeden sonradır. O, renksiz yaratılmıştır ki, altında olan tabakanın rengiyle renkli kılınmıştır. Üçüncü tabaka, ayniyyedir ki, ya siyah veya şehlâdır. Ya sarı veya mavidir. Mültehimenin altında, rengiyle benzeşmiş zehradır. Ayniyye tabakasından sonra beyaz rutubettir ki, şeffaf ve berraktır. bundan sonra camsı rutubettir ki, erimiş cama benzer. Beşinci tabaka, şebekiyedir ki, camsı rutubetten sonradır. altıncı tabaka, meşimiyedir ki, ona benzemiştir. Yedinci tabaka, salbeyidir ki, hepsinden sert ve göz kemiğine bitişik bulunmuştur. Bu tabakaların faydaları uzun bir zeyl olduğundan, kısa geçilmiştir.

Kulaklar: İkisinden her birisi sadece et, kıkırdak ve hassas sinirden bileşmiştir. Menfaatleri, sesi kabul etmek bilinmiştir.

Dil: Et, atar ve toplar damarlar ile hassas sinirden ve yemek borusuna bitişik olan zardan bileşmiştir. Menfaati, yemeğin tadını almak, lokmayı çevirmek, kelamı eda etmek ve yutmayı tamamlamak bulunmuştur.

Akciğer: Kırmızı gül renginde olan etten ve kendi borusunun kıkırdaklarından ve yürekten biten atar damarlardan bileşmiştir. Akciğer, kendi zatında hissizdir. Lakin zarının az bir hissi vardır. Bunun menfaati, yürekte doğan tabii hareketten bedeni revaçlandırmak bilinmiştir.

Yürek: Kozalak şeklinde koni bir cisimdir ki, tabanı göğsün ortasında, tepesi sol tarafta konulmuştur. Rengi kırmızı nar bulunmuştur. O, latif et ile sert zardan bileşmiştir. O, tabii hareketin membaı bilinmiştir. Onun iki karıncığı vardır ki, sağ karıncığı, az ruh ve çok kan ile dolu olmuştur. Onun kanalları vardır ki, onlarla yürekten akciğer tarafına gıda gidip, akciğerden yüreğe ferah hava gelmiştir. Onun sol karıncığı, az kan ve çok ruh ile dolmuştur. O, atardamarların bitiş yeri olmuştur.

Diyafram yani göğüs perdesi: Sağlam et, hassas ve hareketli sinirden bileşmiştir. Bunun menfaati, göğsün yayılması ve büzülmesi bulunmuştur.

Mide: Yumru bir organdır ki, et, sinir, atar ve toplar damarlardan bileşmiştir. O, üç cüze bölünmüştür. Bir cüzüne yemek borusu, birine mide ağzı ve birine mide dibi denilmiştir. Yemek borusu, ağızdan gelip, bağır kemiği bitiminde son bulmuştur. Mide ağzı, yemek borusu bitimindedir ki, etsiz kılınmıştır. Mide dibi, etli yaratılmıştır. Yeri, göbeğin üstüdür. Midenin menfaati, gıdayı hazmetme bilinmiştir.

Bağırsaklar: Katlanmış hassas sinirsi cisimler bulunmuştur. Sinir, yağ, atar ve toplar damarlardan bileşmişlerdir. Bunlar sayıca yedidir ki; birine kapakçık, birine 12 parmak, birine tutucu, birine ince, birine eğri, birine kolon ve birine düz denilmiştir. Düz barsak, makat halkasına bitişiktir. Bunların menfaatleri artık gıdayı atmak bilinmiştir.

Karaciğer: Et, atar ve toplar damarlar ile kendini örten zardan bileşmiştir. Bunun kendi zatında hissi olmayıp, zarının hissi çok bulunmuştur. Bunun rengi, donmuş kana benzetilmiştir. Karaciğer ki, kan damarlarının bitişik yeri bulunmuştur. Bunun yeri, sağ tarafta uygundur. Dışı, arka kaburgalara bitişik, içi mideye mutabık, üstü göğüs diyaframına yetişik, altı, leğen kemiğine ulaşık bulunmuştur. Bunun menfaati, uzuvlara gıda vermek için, kan üretmek bilinmiştir.

Safra: Karaciğere yapışık yaratılmıştır. O, safra (öd) kesesi kılınmıştır. Bunun menfaati, safrayı, karaciğerden çekmek bilinmiştir.

Dalak: Boğumlu bir cisimdir ki, et ve atardamarlardan bileşmiştir. Rengi, karaciğere benzer bulunmuştur. Kendi zatında hissi olmayıp, zarı hassas kılınmıştır. Bunun yeri, sol tarafta, arka kaburgalar ile midenin arasında tayin olunmuştur. Siyah köpüğe kese bulunmuştur. Bunun menfaati, o ödü karaciğerden kendine çekmek bilinmiştir.

Böbrekler: İkisinden her birisi, az kırmızı olan sert et ile çok yağdan ve atar damarlardan bileşmiştir. Böbrek ki, onun kendi nefsinde hissi olmayıp, zarının hissi çok bulunmuştur. Bunun yeri, sırtın altında kılınmıştır. Menfaati, ciğerden idrarı çekip, mesaneye akıtmak bilinmiştir.

Mesâne: Damarlar ile katlanmış sinirsel bir cisimden ve atar damarlardan bileşmiştir. Bunun yeri, makat ile kasık arası bulunmuştur. Menfaati, idrarı toplama ve dışarı atma bilinmiştir.

Husyeler: İkisinden her birisi, yağlı beyaz etten ve çok sayıda atardamardan bileşmiştir. Menfaatleri, meniyi pişirip, oluşturmak bulunmuştur.

Kamış: Az etten, çok sayıda atar ve toplar damardan bileşmiştir. Menfaati, yukarıda uzuvların hikmeti bahsinde bilinmiştir.

Rahim: Sinirsel bir cisimdir ki, kadınlarda yaratılmıştır. Yeri, düz barsak, göbek ve mesâne arasında kılınmıştır. Onun boynu uzun olup, ferce ulaşıp, dibinde iki husye konulmuştur. Menfaati, nutfeyi çekme ve cenini koruma bulunmuştur.

Kadın memeleri: İkisinden her birisi yumuşak et, beyaz yağ, çok sayıda atar ve toplar damarlardan bileşmiştir. Yeri, sinenin dışında, müşahede kılınmıştır. Menfaati, kanı pişirmek ve süt oluşturmak bilinmiştir. İşte böyle sanat şaheseri bir binayı, sınıf sınıf imaretlerle tamir edip güzelleştirmek, dışını ve içini türlü kemallerle süsleyip, güzelleştirmek, hepsinden daha önemli ve lüzumlu bulunmuştur. Bu sanatları hayretten nice yüz ibret alınmıştır. (İnsanı en güzel biçimde yaratan, hakîm, musavvir, bâri ve hâlik olan Allah münezzehtir. Yaratıcıların en güzeli Allah ne yücedir!)

İkinci Madde

İnsanın beden sıhhatinin korunması esasları olan mizaçları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, hekimler demişlerdir ki: Tıp ilmi, beden ilmidir ki onun nazarisi ve amelîsi haddizatında iki ilimdir. Birinci ilim, hıfsızsıhha, sıhhati koruma ve ikincisi tedbir-i illet, tedavidir. Halbuki, beden sıhhati bir büyük nimettir. Din ve dünya ehline devlet sermayesidir.

Vücudu korumak saadettir. Kadir ve kıymetini bilip, kaide ve erkanıyla âmil olmak hoş ganimettir. Çünkü vücudunun sıhhatini koruyan akıllı kimse, âfiyet bulur. Cismine illet ârız olmayıp, selamet kalır. Tedbir ve ilaca ihtiyacı kalmayıp, rahat bulur. bol vakit bulup, Mevla'nın marifetine nail olur. Şu halde 'Marifetnâme' de ancak sıhhati korumanın kaide ve esaslarını yazmak ve açıklamak lazım gelir. Ta ki, o devlet ve saadetin kadir ve kıymetini bilip, fırsat elde iken onu koruyasın. Ömrün oldukça sıhhat ve âfiyette kalasın. Allah ile dolup, Mevla'yı tanımaya meşgul olasın. Sıhhati korumanın kaidelerini bili, amel eden kimse, Hakk'ın yardımı ile vücut sıhhatine malik olabilir. Lakin mütehassıs tabip olsa bile, gençlik ve kuvveti baki edemez. Her şahıs, en uzun ecel olan 120 sene yaşına gidemez. Özellikle zaruri iş bulunan tabii ölümün vakti geldiğinde, o nu bir kimse tehir edemez. Zira ki bedenin oluşum ve bekası, o rutubetle mümkündür ki, onu gıda edip, fazlalarını atan sıcaklığa yakındır. Şu halde bu tabii hararet, o maddesi olan tabi rutubeti ayrıştırarak, o rutubet az kaldığında, bu hararet dahi azalıp, gıda hazmı da zayıf olur. O îrâdı noksan bulur ki, eğer o îrat olmasaydı, bu beden oluşum müddetinde beka bulmazdı. O halde bedene dahi gün gün zaaf ve noksan gelir. Ta tabii rutubet yok olduğunda, tabii hararet dahi söner. Her şahsın kendine mahsus olan mizaç ve kuvveti hasebiyle ömrü müddeti ve mukadder eceli bulunan tabii ölüm ancak budur.

Bu durumda sıhhati korumanın gayesi budur ki, önce mizaçları bilip, onda zaruri sebepleri, açık sebeplerle bedende bulunan tabii rutubeti bozulmaktan korumak ve fazla ayrışmadan koruyup, ecele varıncaya dek, dışarıdan bir zarar isabet etmezse, dört çağdan her yaşı, kedi gereğince koruyarak, sıhhat ve âfiyette gönül sefasıyla ömrünü tamam eder. Bedenin mizaçları, on alâmetle bilinmiştir. Zarurî sebepleri altı adet bulunmuştur.

İkincisi: Et, yağ ve iç yağdır. Bunların çokluğu bedenini rutubetine, azlığı kuruluğuna alâmettir. Fakat etin çokluğu, bedenin rutubet ve hararetine, sadece yağ ve içyağın çokluğu, bedenin rutubet ve soğukluğuna alâmetidir.

Dördüncüsü, beden rengidir ki, onun beyazı, soğukluğuna ve balgam çokluğuna alâmettir. Kırmızılığı, hararetine ve kan üstünlüğüne alâmettir. İkisinin bileşimi, itidale alâmettir. Buğday rengi, hararetine alâmettir. Sarılığı, hararetine ve safra üstünlüğüne alâmettir. Siyahlığı, soğukluğunun ifratına ve siyah köpük üstünlüğüne alâmettir.

Beşinci, uzuvların yapısıdır ki, göğsün genişliği, nabzın fazla hareketi, damarların dışta oluşu ve kalınlığı, el, ayak ve kemiklerin büyüklüğü, bedenin hararetine alâmettir. Bu uzuvların zıt olması, bedenin soğukluğuna alâmettir.

Altıncısı infial keyfiyetidir ki, süratli infial hangi keyfiyetten olursa beden dahi o keyfiyette olduğuna delalet eder. Mesela soğukluk keyfiyetinden süratle müteessir olmak, o bedenin soğukluğuna delalet eder.

Yedincisi tabii fiillerdir ki, fiillerinde olgun olan tabiat, kendi itidaline, eksik veya bâtıl olan soğukluğuna, yavaş bulunan hararetine alâmettir. Tabiat sürati hararetine, yavaşlığı soğukluğuna alâmettir.

Sekizincisi uyku ve uyanıklıktır ki, uykunun çokluğu bedenin soğukluk ve rutubetine, uyanıklığın çokluğu, hararet ve kuruluğuna alâmettir. İkisinin itidali bedenin itidaline alâmettir.

Dokuzuncusu büyük abdesttir ki, onun keskin kokulusu ve sağlam renklisi bedenin hararetine, bunun zıttı bedenin soğukluğuna alâmettir.

Onuncusu nefsânî intikallerdir ki, onların kuvvet, sürat ve çokluğu bedenin hararetine, yavaş hissi bedenin soğukluğuna alâmettir. Devamlılık ve sebatı bedenin kuruluğuna, çabuk bitişi rutubetine alamettir. Gazap ve şiddet, cüret ve hiddet, kelamda sürat ve çokluk bedenin hararetine; vakar ve haya çokluğu soğukluğuna; kalp zaafı rutubetine; korkaklık ve ürkeklik onun kuruluğuna alâmettir.

Sayılan bu on alâmetten başka insan bedeninde olan dört karışımdan her birinin ziyadeleşme ve galebesinin nice al□metleri vardır ki, bu söyleneceklerdir: Kan üstünlüğünün alâmeti, baş ağrısı, sallanma, esneme, durgunluk, hislerin bulanıklığı, dil kızarması, çıban ve basur çıkması, yüz yarılması ve burun kanamasıdır. Rüyada kızıl eşya görmek, uyanma anında ağız tatlılığıdır.

Balgam üstünlüğü: Beyaz renk, hissizlik, deri yumuşaklığı, deri soğukluğu, tükürük çokluğu, susama azlığı, hazım zayıflığı, vurdumduymazlık, geğirme, çok uyuma, rüyada su ve kar görme, uyanma anında ağzın tuzluluğudur. Safra üstünlüğünün alametleri: Renk sarılığı, göz sararması, ağız kuruması, burun ucu kuruması, şiddetli susama, iştah zayıflığı, kusma çokluğu, dil sertleşmesi, düşte ateş görme ve uyanınca ağız ekşiliğidir. Tıpçıların tecrübe ile bildikleri bunlardır. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır.

Üçüncü Madde

İnsan bedeninin sıhhatini koruma kaide ve esaslarından olan altı zarurî sebebi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, hekimler demişlerdir ki: Bedenin oluşum bekasının zarurî sebepleri altıdır.

Birinci sebep: Bizi kuşatan havadır ki, onu teneffüs edip, akciğer içinde ruhun dumansı buharı olan fazlalıklarını nefesin itilmesiyle çıkarıp, ruha itidal vermek için zorunlu olmuştur. Bu hava, madem ki hali üzere safî ve mutedil kalıp, piş rüzgârlar ve çirkin dumanlarla karışmamıştır. Bedenin oluşum bekasını ve vücut sıhhatini koruyucu bulunmuştur. Eğer hava, kötü duman ve rüzgârlarla değiştiyse, hükmü dahi değişmiş bilinmiştir. şu halde dört mevsimin her biri, kendine uygun olan hastalığı verip, zıddını giderir. Gerçekten, yaz mevsimi, safrayı çoğaltmakla hastalıklar verip, rutubeti ayrıştırma ve kalbi ısıtma ile susuzluk ve hareketi ortaya çıkarır. Sonbahar, gece ve gündüzü, sıcaklık ve soğukluğu değiştirmekle hastalıkları çoğaltıp, meyveleri çoğaltma ile kanı azaltır, sevdayı çoğaltır. Kış mevsimi, balgamı çoğaltma ile hastalıkları verip, başın maddelerini sıkma ile nezle ve öksürüğü ortaya çıkarır. İlkbahar, karışımları hareket ettirmekle bademcikleri şişirip, kanı çoğaltma ile maddeli hastalıkları ortaya çıkarır. Bu mevsim, mevsimlerin en sıhhatlisidir. Hayat ve sıhhat için en uygun ve en latif ve en tatlıdır.

İkinci sebep cismani sükun ve harekettir. Bu beden hareketi, zaaf ve kuvvete, azlık ve çoğunlukta, yavaşlık ve süratte muhtelif olduğundan; az ama çok kuvvetli ve süratli hareketin, bedeni ayrıştırmasından ısıtması daha çok bulunmuştur. Zayıf ve yavaş olan çok hareketin tesiri, onun aksi bilinmiştir. Hareket ve sükunun ifratı bedeni soğutur. Hareketin itidali, yeme ve içmeyi düzenler ve hazma yardım eder.

Üçüncü sebep: Nefsanî hareket ve sükundur. Bu nefs hareketi, ruh ile kanın hareketiyle olur. Bu durumda ruh, ya bedenin dışına defaten hareket eder, şiddetli gazap halinde olduğu gibi. Veya tedriç ile hareket eder, ferah ve lezzet sırasında bulunduğu gibi. Veya ruh bedenin içine defaten hareket eder. Korku ve ürperme halinde olduğu gibi. Veya yavaşlıkla hareket eder, hüzün ve keder vaktinde bulunduğu gibi. Veyahut iç ve dışa ardı ardına hareket eder. Hacalet zamanında bulunduğu gibi. Ruhun bu anılan hareketlerinde bedenin üzerine hareket olunan tarafının sühuneti ve kendisinden hareket olunan tarafın soğukluğu lazımdır. Zira ki, bedenin ısınması kanın hararetindendir. Soğuması, azlığındandır. Bu hareketin ifratı helak edicidir. Bu durgunluğun ifratı, soğutucudur.

Dördüncü sebep, uyku ve uyanıklıktır ki, uyku sükuna benzer, uyanıklık harekete benzer. Zira ki uyku halinde, ruh, kendi hararetiyle yemeği hazım içim beden içine yönelip, bedenin dışı, soğukluğu üzere kalır. Onun için beden, uyurken uyanıklık halinden ziyade örtünmeye muhtaç kalır. Uykunun ifratı, bedeni ziyadesiyle rutubetlendirir ve soğutur. Eğer uyku, ruhun girmesiyle beden içinde hazmı kabil gıda bulduysa, onu hazmedip, bedeni ısıtır. Eğer hazmı kabil olmayan gıdayı veya karışımı bulduysa harareti hareket ettirmekle onu neşredip, bedeni soğutur. Gece uykusuzluğunun çokluğu, dimağı zayıf, hazmı bozuk edip, maddeyi ayrıştırarak tabii rutubetle açlığı verir. Gündüz uykusu dahi iyi değildir. Zira ki, o, rengi bozar, dalağa zarar verir ve üzüntüyü artırır. Eğer gündüz uykusu itiyat olunup, ikinci tabiat bulunduysa, terki caiz olmaz. Ancak yavaş yavaş terki gereklidir. Uyku ile uykusuzluk arasında tereddüt dahi kötü olup, şaşkınlık ve eleme sebep olur.

Beşinci sebep yiyecek ve içeceklerdir. O, bedene ya keyfiyetiyle tesir eder ki, o halis ilaçtır. Ya salt maddesiyle tesir eder ki, o halis gıdadır. Veya sadece suretiyle tesir eder ki, eğer onun özelliği bedenin mizaç ve hayatına uygun ise tiryaka şamildir. Eğer muhalif ise, öldürücü zehir gibidir. Veya hem maddesiyle, hem keyfiyetiyle tesir eder ki, o has gıdadır. Veya hem keyfiyeti hem suretiyle tesir eder ki, o, özel etkisi olan ilaçlar böyledir. Sekmoniya gibi. Veya hem maddesiyle hem suretiyle tesir eder ki, o, özelliği olan gıdadır. Elam gibi. Gıda ise kâh latif, kâh kalın ve kâh orta olur. bunların her birinin bedene gıdası ya çok olur veya az olur. Mutlak su basit olduğundan bedene gıda olmaz, ancak o, gıdayı yumuşatmak ve pişirmek için ve onu dar yollara geçirmek için kullanılır.

Altıncı sebep istifra ve hapsetmedir. bunların mutedili cisme faydalı ve sıhhati koruyucudur. İstifranın ifratı, bedeni soğutur ve boşaltır. Meğer i o istifra olunan kan ve safraya üstün olan balgam ve sevda gibi soğuk ve kuru ola. O surette ifrat derecede istifra, bedeni rutubetlendirir. İfrat derecede hapsetme, kan kanallarını doldurur, kokuşma, rutubet, iştah kesilmesi ve ağırlık yapar. Soğuk su ile gül suyu yüze çarpılsa, her hareketi itip, tabii harekete takviye verip, fenalığı önler. Ancak ârif ve âgah olan hepsini Allah'tan bilir.
Dördüncü Madde

Altı zaruri sebepten üç sebebin tadillerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tıp bilginleri demişlerdir ki: Sıhhati koruma, vücudunu gözetme gerekli iştir ki, sayılan altı zaruri sebebi tedbir ile gözete. Ama kuşatan havayı gözetmek önce gereklidir. İlkbaharı kan aldırma, ile karşılayıp, kusarak istifra ede. Kavrulmuş şeyleri kullanıp, nar gibi teskin edici maddeleri yiye. Kuvvetli hareketler, tatlılar, sıcak hamamlar gibi sıcaklıklardan kaçınıp, gıdayı azaltma ve elbiseyi hafiflete. Yaz mevsiminde hareketsizliğe devam, gölgeye sığınma, safrayı mahveden latif soğuk gıdaları yiyip, her ısıtan ve boşaltan gıdadan sakına. Hıyar, kavun ve karpuz gibi rutubetli meyveleri seçip, beyaz elbise ve soğukluk veren keten giye, Sonbaharda çok cimadan, soğuk su ile yıkanmaktan ve bütün kuru şeylerden kaçınıp, soğuk içeceklerden, yaş meyve yemekten, kusmaktan, baş açmaktan, gecenin soğuğundan ve öğle sıcağından sakına. Kış mevsimini kürk ve kalın giyeceklerle karşılayıp, et ve keşkek gibi çok sıcak gıdaları seçe. Bu mevsimde ani ve kuvvetli hareketler bedene faydalıdır. Bunda kusmak, kuvveti zayıf edendir.

Cismanî hareket ve sükunda itidal: çünkü bedenin içinden ve dışından bulunan sebepler ile daima ondan ayrışan cüzlere bedel, gıdaya muhtaç olmakla, beden gıdasız beka bulmaz. Hiç bir gıda yendiği şekilde bir uzva cü olmaz. belki dört hazımdan her birisi yanında gıdadan bir farzla bir lahza kalır ki, onda bir fayda kalmaz. O fazlanın atılmasına, tabiat fırsat bulduğundan, ona iltifat kılmaz. Şu halde eğer o fazlalar terk olunup, uzun müddetle çoğalırsa, o kadar madde toplanır ki, bedene keyfiyetle zarar verir. Yani bedeni ya ısıtır, ya pörsütür, ya soğutup yahut sıcaklığını söndürür. Veya kemiyeti ile zarar verir. Yani kan kanallarını kapatıp bedene ağırlık verip, kabızlık hastalıklarını verir. Eğer o toplanan madde istifra olursa elbette beden o tedaviden incinir. Zira ki istifra edilenin çoğu zehirlidir ki, bedene yararlı olan karışımı dışarı çıkarmaktan hali değildir. Şu halde biriken fazlalıklar terk olunsa da, istifra olunsa da zararlıdır. Halbuki riyazet adı verilen beden hareketi o fazlalıkların doğurduğunu bile men eder. Zira ki beden hareketi bütün uzuvları ısıtıp, fazlalıklarının öyle bir derece izale eder ki, hiçbir hazım yanında bir fazla kalmaz. Eğer mutedil hareket açıklanacak zamanlarında yapılırsa o bir riyazettir ki, cisme sürur ve hafiflik verip, onu gıdayı

kabul edici eder. Mafsallara sertlik verir, rutubetleri ayrıştırma ile sinir ve damarlara metanet verir. Bütün maddi hastalıklardan emin edip, mizacı hastalıkların çoğundan uzak eder. Bu riyazetlerin vakti, gıdanın alınması ve hazmının tamamlanmasından sonradır. Yani akşam yemeği, mide, karaciğer ve damarlar içinde hazım olunup, son yemeğin vakti geldiği zamandır. Mutedil hareket odur ki, onunla yüz rengi kızarıp, deride damar ortaya çıkar. ama o hareketler ki, onda kanın akışı çoğalır. İfrat ola odur ki, onunla bedene hararet gelip, kuruyup rutubeti gider. Hangi uzvun mutedil hareketi çok olursa, o uzuv dahi kuvvetli olur. Özellikle o hareketin türünde ziyade kuvvet bulur. Mesela elin hareketi, yük taşımada çok olsa, onun kuvveti eşyayı itmede ham

ellerden ziyade olur. Belki her kuvvetin şanı uzvun hareketi gibidir. Nitekim, hıfza devam edenin hafıza kuvveti kuvvet bulur. Çünkü her uzvun bir özel riyazeti olur. Şu halde dimağın riyazeti aksırmak olur ki, o hareketle tabiat, onda bulunan ezayı ve onu genizden bitişen habis rüzgarları iter. Akciğerin riyazeti, öksürüktür ki, o hareketle tabiat, onda olan galiz balgamı veya göğse isabet eden şiddetli soğuğu ondan atar.

Uzuvların ihtilaç (seğirme) illeti bir galiz rüzgardır ki, onunla adaleler ve onlara yapışık olan deri hareket eter. Tak ki, o yel onlardan ayrılsa. titreme, hareket etme kuvvetinin adaleyi hareket ettirmekten aczi sırasında hâsıl olur. Nitekim, o, korku, gazap, zihin karışıklığı, gam ve gayretten meydana gelir. Göğüsün riyazeti okumadır. Onda yavaşlıkla başlayıp derece derece sesi yükseltmek rahattır. Kulağın riyazeti güzel sesler ile leziz nameleri dinlemektir. Gözün riyazeti, güzel eşyaya bakmaktır. Elin riyazeti, yakalamak ve ayağın riyazeti gitmektir. Mutedil olan at binme güzel bir beden riyazetindendir. Bedeni ısıtmasından ziyade ayrıştırandır.

Bağlanılmış iple (salıncak) sallanmaktır. Bu, at sırtında mutedil gitme gibidir. top ve çevgan oyunu nefislerin ve bedenlerin riyazetidir. Zira ki, galip olan sevinçli ve neşelidir. Mağlup olan gamlı ve gazaplıdır. Müsabaka dahi nefs ve bedenlerin riyazetidir. Gemiye binme, karışımları hareket ettirici ve mideye faydalıdır. İstiska ve cüzam gibi müzmin hastalıkları def edicidir. Zira ki, nefs onda ferah ve elemi ardı ardına toplayıcıdır. eğer onda kusma gerekirse, tutması ki, beden gayet faydalıdır. Uzuvları ovma dahi, bu riyazetten sayılır. Eğer ovmak sert hırka ile olursa, kanı derinin dışına çekip, rengi kırmızı görünür. Normal ovma uzuvlara kuvvet verip, ifratı zahmet verir.

Nefsani sükûn ve hareketin itidali gerçekten ruh hareketlerinin kaynağı onun kendisinde olan gazap ve şehvettir. Gazabın aşırısı tehevvür, azı cüben ve itadali şecaattir. Bu mutedil hareket bedene sıhhat, nefse izzet, dünya ve diyaneti korumaktır. Şehvetin aşırısı şere, azlığı humut ve itadali iffettir. Bu mutedil hareket bedene sıhhat, nefse lezzet ve iki cihanda rahat ve selamettir. Şere nefsin istilası ile aklı yendi ise, ona mecazi aşk derler ki, mal-i hülyanın bir türüdür. O bir hastalıktır ki, çoğunlukla gençlere ve bekarlara ârız olup, âşık olduklarından başkasından onları yüz çevirttirir. Bu aşkın sır ve sebebi, sevgilinin şekil ve şemalini aşırı derecede güzelleştirme ile fikretme ve düşünmeye yapışma ve devam etmedir.

Çoğunca o fikir ile cima, şehveti dahi bulunur. Bunun alameti renk sararması, beden zaafı, yağ kuruması, göz morarması bilinir. Bu âşığın gözünün hareketi güleç ve sevinçlidir, sanki bir leziz nesneye bakar gibidir. İçiah ile, sesi hazin gelir. Onun tavır ve halleri, düzensiz olur. az uyumaktan seherlerde uykusuz kalır. Eğer bir tabip onun nabzına el basıp, nice akran ve yaranı vasıflarını saysa, hangi isim ile nabzı değişip,

yüzünün rengi değişirse o ismi, onun sevgilisi olduğunu bilir. Ona kavuşma gibi ilaç olmaz. Eğer ona sevgiliye kavuşma meşru yol üzere mümkün değilse, ona sevgilisini kötüleme ve buğzetme ile ilaç verilir. Eğer, o akıllardan ise, nasihat kabul edip, o sevdadan vazgelir. Ancak onu küçümseme ve alay etme, aşka delilik ve sevda deme bu hastalıktan kurtarır. Eğer dinlemeyi terk ve cimayı çoğaltma ile acilen ilaç olunsa, aşk onun tabiatına tahi istila edip, helak olur.

Beşinci Madde

Zaruri altı sebepten kalan üçünün itadalini bildirir.

Ey aziz malum olsun ki, top âlimleri demişlerdir ki: Bedenin sıhhatini korumaya taahhüt ve iltizam eden kimseye gerekli iştir ki, meşhur altı sebebin kalan üçünü dahi tedbir ile itidal edip, ömrünün sonuna dek sıhhat afiyetle gide.

Uykunun itidali ve uyanıklığın itidali: Uykunun en iyisi odur ki, süresi mutedil ola. Yani dört saat geçecek kadar değin ola. Hazmolunduktan sonra kestirirse yani yemem içmeden sonra iki üç saat geçmesinde uyku bastırıp, ikinci hazımda bulunma. Eğer midesi zayıf olan kimse yemek hazmına uyku ile yardımcı olursa, önce yarım saat kadar sağ tarafı üzerine yatmak lazımdır.

Ta ki, gıda, sağ tarafa eğit olan mideye karaciğerin çekmesi ile kolay olup, karaciğerin harareti onu ısıta. İki saat kadar solu üzerine yatıp uyumak lazımdır. Tak ki, karaciğer mide üzerine yorgan gibi örtülüp, onu ısıtıp, birinci hazımda mideye yardımcı ola. Sonra yine iki saat kadar sağ tarafı üzerine yatıp uyumak gerektir. Ta ki ikinci hazım içi karaciğer gıdanın inişine yardım ede. uykunun içteki hareketi uyanıklıktan fazladır:

Maddenin tabiatını istila bakımından. Zira ki uyku halinde hararet içeride ziyade olduğundan, maddeye ziyade üstün olur. uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istila bakımından daha çoktur. Zira ki uyku halinde hararet içeride ziyade olduğundan, maddeye ziyade üstün olur. Uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istila bakımından daha çoktur. Zira ki uyanıklıkta hararet dışa yönelip, maddeyi ayrıştırır ve akıtır. Kimin ki uykuda terlemesi sebepsiz çok olur, o, gıda ile ya karışım ile dolu olur. Kimin ki uykusu ağır ve uzun olur, yani sekiz saatten ziyade uyur kalır, onun dimağında rutubet üstün olur. O, kuru gıdalarla uykusu hafif olup, itidal bulur. Kim ki uykusuzlukla müptela olur, yani 24 saatte ziyade uykusuz kalır; o hamam ile rahat bulur. Süt ve arpa suyu benzeri rutubetler ile uyku gelir.

Boğucu kâbus ki, uyuyan uyku esnasında tahayyül eder ki, üzerine bir ağır nesne düşüp, onu sokup, hareketten menedip, nefsini daraltır; bu boğucu kâbus buharı ayrıştıran uyanıklık ve hareketinin yokluğu sırasında kanın ya balgamın veya sevdanın buharı dimağa çıkmasından ortaya çıkar. Şu halde bunun ilacı, istifra ile beynin temizlenmesidir.

Yiyeceklerde itidal: Her sıhhat ki, onun hali üzere kalması murat olunur. o bedenin keyfiyetinde benzeri ona verilmek gerektir. Eğer bozulmuş bir sıhhati, kendisinden daha iyi olan sıhhate nakletmek murat olunsa, ona zıttı verilmek lazımdır. Şu halde vücudunun sıhhatini hali üzere korumaya özenen kimseye lazımdır ki, gıdalardan siah taneler gibi pisliklerden temizlenmiş buğday ekmeğiyle, mülayim tatlılar, koyun eti, kümes hayvanları eti ile yetine. Lokmayı küçük alıp, çiğnemeyi çok ede.

Meyvelerden ancak incir, üzüm kuru üzüm seçe. Ama ilaç olan meyvelere iltifat etmeye. Meğer ki, mizaç itidali için yenile. Veyahut hazır yiyecek onda buluna. Zinhar iştihasız yemek yemeye, İstihasını giderip, geri bırakmaya. Yaz günlerinde soğuk gıdalar, kışta sıcak gıdalar ala. Hazmolunmuş yemek üzerine başka yemek sokmaya, Yemek saatlerini uzatmaya. Ta ki gıdanın evveliyle sonuncusu hazımda karışmaya. yemek çeşitlerini çoğaltmaya, ta ki hazımda tabiata şaşkınlık gelmeye, Çok olmazsa leziz gıdalar en faydalıdır. Ekşi gıdalar zararlıdır, ihtiyarlığı çabuklaştırıcı ve uzuvları kurutucudur. Tatlı gıdalar, mideyi rahatlatıcı, bedeni ısıtıcı ve safrayı hareket ettiricidir. Tuzlu gıdalar, bedeni kurutucu, safrayı doğurucu ve uzuvlarla kuvvetlere zarar vericidir. Zararlı tatlıyı, ekşi defeder. ekşiler, tatlı ile gider. Tuzsuzlar tuzluyu, tuzlular tuzsuzu mutedil eder. Nefsinden gıda iştihası kalmış iken, ondan el çekmek lazımdır. Yemek vakitlerini gözetmek elbette lazımdır, vaciptir. Lakin kötü gıdalar alışmış olan, devam etmeyip, yavaş yavaş terk etsin. Yemek vakitlerini düşürerek, birle yetinsin. Zira ki gündüzde bir kere gıdalanmak, bir kere gecede yemek, karıştırmak tabiata müşküldür. Zira ki bu iki su, biri birine incelik ve kalınlıkta uygun değildir. Suların en iyisi nehir suyudur. Özellikle pak yerde akıp, her şeyden saf gele veya taşar üzerinde akıp, kokuşmuş şeylerden uzak ola. özellikle kuzeye veya batıya aka. Yüksek bir yeden aşağıya inip gide. Kaynağı uzak olup, uzun süre akmakla incele, İnceliğinden ağırlığı hafif ola. Çok olup, şiddetli aka gele. Bu vasıflar ile vasıflanmış olan bir sudur ki, faziletten nihayet bulmuştur. Mübarek Nil suyu bu güzelliklerin çoğunu

toplamıştır. Memba suyu hareketinin azlığından kalın kalmıştır. Toprak altında olan kerizler içinde akan sular sertlik bulmuştur. Mağara suları ve kuyu suları onlardan daha serttir. Su içmek, yemekten iki üç saat geçmesinden sonra faydalı bilinmiştir. Yemek arasında su içmek, hastalığı körükler. Hemen sonra içmek, bozucu ve kötüdür. Lakin midesi sıcak olan kimse yemeğin arasında ve akabinde su içmekle istifade eder. iştihası zayıf olan kuvvet bulur. zira ki, o zaaf, hararet çokluğundan gelir. Şu halde su içmekle hararet mutedil olur. Aç karnına ve terli iken, özellikle cima, hamam, müshil içme kaplarında, meyveler üzerine özellikle kavun üzerine su içmek; soğuk içecekler oldukça kötüdür. Eğer bu vakitlerde susuzluğa tahammül olunmazsa, çocuğun meme emdiği gibi, dudak ile kâse kenarı arasında yalama ile içip üç nefesten geçmesin. Her nefeste, üç yudumdan ziyade içmesin. Zira ki, çok olur ki, susuzluk yapışıcı balgamdan veya tuzlu balgamdan dolayı olur. Halbuki su içmeye iltifat olundukça, susuzluk çoğalır. Eğer o susuzlukta sabır olunsa, tabiat o susatan maddeyi eritip, susuzluk dahi gider. çok olur ki, bunun gibi susuzluk maddesini bal gibi sıcak şeyler yatıştırır. Her zaman ayakta su içmek hatalıdır. Ancak zemzem suyu şifadır.

Tutma ve istifrada itidal: Vücut sıhhatini muhafaza edene gereklidir ki, daima kendi tabiatını mukayyet ve gözetleyici ola. Eğer tabiatı kabız olursa, onu incir ve sinameki gibi içeceklerle yumuşatsın. özellikle ihtiyarlık tabiatına yumuşaklık, rahat ve selamettir. Eğer tabiatında aşırı yumuşaklık bulursa, onu sumak ve kavruk gibi şeylerle tutsun. Eğer dolarsa gıda fazlalığından midede hasıl olup, geğirmekle çakan duman ile ekşime ile veya sadece ağırlıkla gıdayı bozucu bulursa, o saat kusmaya can atsın. Eğer kusmak ona zorsa veya vakti değilse, sakızla kaynamış sıcak su içip, sağ yanı üzerine yatsın. Veyahut bir parmak bala ince tuz katsın. Ve pamuk ile makatında yarım saat kadar taşımaya tahammül etsin. Ta ki, yumuşaklık bulup rahatla o bozucu gıda gitsin. Sonra elma gibi mideye kuvvet veren şeyleri yiyip hamamda yatsın. Eğer ishal olursa gül yaprağı, dövülmüş mazı, nohut sakızı, ermeni çamuru, fesleğen tohumu, tebeşir ve kimyon gibi kuru şeylerden yesin. Veyahut elma, sefercen ve ekşi nar gibi meyveler yesin. Ta ki, tabiatın yine normale yetsin. Küçük ve büyük abdesti

fazla tutmak zararlıdır. Titreme verir ve ihtiyarlığı çabuklaştırır. Alışılmış olan boşalmaların en kolayı cima ve hamamdır.

45-BÖLÜM:

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Muhafazası lazım olan cânın bileşik uzuvlarının mahiyet, yer ve menfaatlerini; insan bedeninin sıhhatinin esaslarını; bazı münferit gıda ve ilaçların tabiat ve hükümlerini; bazı yiyecek ve meyvelerin fayda ve faziletlerini; insan vücudunu ısıtan ve güzelleştiren bazı elbisenin şekil ve renklerini onbir madde ile bildirir.

Birinci Madde

Ruhun, muhafazası lazım gelen bileşik uzuvlarının mahiyet, yer ve menfaatlerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tabibler demişlerdir ki: insan bedeninde bulunan canın bileşik uzuvları, bu sayılandır ki: Dimağ, gözler, kulaklar, dil, akçiğer, kalb, diyafram, göğüs, mide, bağırsaklar, karaciğer, safra, dalak, böbrekler, mesane, husyeler, kamış ve kadınlarda rahim ve memelerdir. Bunların hepsi, muhafazası vâcib olandır.
Dimağ (beyin): Yumuşak ve bağımlı bir cevherdir ki, rengi beyaz bulunmuştur. O, atar ve toplar damarların özünden, dimağın anası olan zardan ve kafatasına bitişik olan zardan bileşmiştir. Dimağın yapısı bir üçgene benzer ki, onun tabanı başın ön tarafında, iki kenarı ile kuşatılmış olan açıları başın arka nahiyesinde kılınmıştır. Bedenin his ve hareketi, dimağ ile tamamlanmıştır ki, beden hisleri yumuşak sinirler ve uzuvların hareketleri, sert sinirler vasıtasıyle bulunmuştur. Hikmetleri yukarıda bilinmiştir.
Gözler: İkisinden her birisi yedişer tabakadan ve üçer rutubetten bileşmiştir. Toplamı, on tabaka demekle bilinmiştir. Birinci tabaka, mültehimedir ki, havaya temas eden tabakadır. İkinci tabaka, kariniyyedir ki mültehimeden sonradır. O, renksiz yaratılmıştır ki, altında olan tabakanın rengiyle renkli kılınmıştır. Üçüncü tabaka, ayniyyedir ki, ya siyah veya şehlâdır. Ya sarı veya mavidir. Mültehimenin altında, rengiyle benzeşmiş zehradır. Ayniyye tabakasından sonra beyaz rutubettir ki, şeffaf ve berraktır. bundan sonra camsı rutubettir ki, erimiş cama benzer. Beşinci tabaka, şebekiyedir ki, camsı rutubetten sonradır. altıncı tabaka, meşimiyedir ki, ona benzemiştir. Yedinci tabaka, salbeyidir ki, hepsinden sert ve göz kemiğine bitişik bulunmuştur. Bu tabakaların faydaları uzun bir zeyl olduğundan, kısa geçilmiştir.
Kulaklar: İkisinden her birisi sadece et, kıkırdak ve hassas sinirden bileşmiştir. Menfaatleri, sesi kabul etmek bilinmiştir.
Dil: Et, atar ve toplar damarlar ile hassas sinirden ve yemek borusuna bitişik olan zardan bileşmiştir. Menfaati, yemeğin tadını almak, lokmayı

çevirmek, kelamı eda etmek ve yutmayı tamamlamak bulunmuştur.
Akciğer: Kırmızı gül renginde olan etten ve kendi borusunun kıkırdaklarından ve yürekten biten atar damarlardan bileşmiştir. Akciğer, kendi zatında hissizdir. Lakin zarının az bir hissi vardır. Bunun menfaati, yürekte doğan tabii hareketten bedeni revaçlandırmak bilinmiştir.
Yürek: Kozalak şeklinde koni bir cisimdir ki, tabanı göğsün ortasında, tepesi sol tarafta konulmuştur. Rengi kırmızı nar bulunmuştur. O, latif et ile sert zardan bileşmiştir. O, tabii hareketin menbaı bilinmiştir. Onun iki karıncığı vardır ki, sağ karıncığı, az ruh ve çok kan ile dolu olmuştur. Onun kanalları vardır ki, onlarla yürekten akciğer tarafına gıda gidip, akciğerden yüreğe ferah hava gelmiştir. Onun sol karıncığı, az kan ve çok ruh ile dolmuştur. O, atardamarların bitiş yeri olmuştur.
Diyafram yani göğüs perdesi: Sağlam et, hassas ve hareketli sinirden bileşmiştir. Bunun menfaati, göğsün yayılması ve büzülmesi bulunmuştur.
Mide: Yumru bir organdır ki, et, sinir, atar ve toplar damarlardan bileşmiştir. O, üç cüze bölünmüştür. Bir cüzüne yemek borusu, birine mide ağzı ve birine mide dibi denilmiştir. Yemek borusu, ağızdan gelip, bağır kemiği bitiminde son bulmuştur. Mide ağzı, yemek borusu bitimindedir ki, etsiz kılınmıştır. Mide dibi, etli yaratılmıştır. Yeri, göbeğin üstüdür. Midenin menfaati, gıdayı hazmetme bilinmiştir.
Bağırsaklar: Katlanmış hassas sinirsi cisimler bulunmuştur. Sinri, yağ, atar ve toplar damarlardan bileşmişlerdir. Bunlar sayıca yedidir ki; birine kapakçık, birine oniki parmak, birine tutucu, birine ince, birine eğri, birine kolon ve birine düz denilmiştir. Düz barsak, makat halkasına bitişiktir. Bunların menfaatleri artık gıdayı atmak bilinmiştir.
Karaciğer: Et, atar ve toplar damarlar ile kendini örten zardan bileşmiştir. Bunun kendi zatında hissi olmayıp, zarının hissi çok bulunmuştur. Bunun rengi, donmuş kana benzetilmiştir. Karaciğer ki, kandamarlarının bitişik yeri bulunmuştur. Bunun yeri, sağ tarafta uygundur. Dışı, arka kaburgalara bitişik, içi mideye mutabık, üstü göğüs diyaframına yetişik, altı, leğen kemiğine ulaşık bulunmuştur. Bunun menfaati, uzuvlara gıda vermek için, kan üretmek bilinmiştir.
Safra: Karaciğere yapışık yaratılmıştır. O, safra (öd) kesesi kılınmıştır. Bunun menfaati, safrayı, karaciğerden çekmek bilinmiştir.
Dalak: Boğumlu bir cisimdir ki, et ve atardamarlardan bileşmiştir. Rengi, karaciğere benzer bulunmuştur. Kendi zatında hissi olmayıp, zarı hassas kılınmıştır. Bunun yeri, sol tarafta, arka kaburgalar ile midenin arasında tayin olunmuştur. Siyah köpüğe kese bulunmuştur. Bunun menfaati, o ödü karaciğerden kendine çekmek bilinmiştir.
Böbrekler: İkisinden her birisi, az kırmızı olan sert et ile çok yağdan ve atar damarlardan bileşmiştir. Böbrek ki, onun kendi nefsinde hissi olmayıp, zarının hissi çok bulunmuştur. Bunun yeri, sırtın altında kılınmıştır. Menfaati, ciğerden idrarı çekip, mesaneye akıtmak bilinmiştir.
Mesâne: Damarlar ile katlanmış sinirsel bir cisimden ve atar damarlardan bileşmiştir. Bunun yeri, makat ile kasık arası bulunmuştur. Menfaati, idrarı toplama ve dışarı atma bilinmiştir.
Husyeler: İkisinden her birisi, yağlı beyaz etten ve çok sayıda atardamardan bileşmiştir. Menfaatleri, meniyi pişirip, oluşturmak bulunmuştur.
Kamış: Az etten, çok sayıda atar ve toplar damardan bileşmiştir. Menfaati, yukarıda uzuvların hikmeti bahsinde bilinmiştir.

Rahim: Sinirsel bir cisimdir ki, kadınlarda yaratılmıştır. Yeri, düz barsak, göbek ve mesâne arasında kılınmıştır. Onun boynu uzun olup, ferce ulaşıp, dibinde iki husye konulmuştur. Menfaati, nutfeyi çekme ve cenini koruma bulunmuştur.
Kadın memeleri: İkisinden her birisi yumuşak et, beyaz yağ, çok sayıda atar ve toplar damarlardan bileşmiştir. Yeri, sinenin dışında, müşahede kılınmıştır. Menfaati, kanı pişirmek ve süt oluşturmak bilinmiştir.
İşte böyle sanat şaheseri bir binayı, sınıf sınıf imaretlerle tamir edip güzelleştirmek, dışını ve içini türlü kemallerle süsleyip, güzelleştirmek, hepsinden daha önemli ve lüzumlu bulunmuştur. Bu sanatları hayretten nice yüz ibret alınmıştır. (İnsanı en güzel biçimde yaratan, hakîm, musavvir, bâri ve hâlik olan Allah münezzehtir. Yaratıcıların en güzeli Allah ne yücedir!)

<u>İkinci Madde</u>

İnsanın beden sıhhatinin korunması esasları olan mizacları bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tabibler demişlerdir ki: Tıb ilmi, beden ilmidir ki onun nazarisi ve amelîsi haddizatında iki ilimdir. Birinci ilim, hıfsızsıhha, sıhhati koruma ve ikincisi tedbir-i illet, tedavidir. Halbuki, beden sıhhati bir büyük nimettir. Din ve dünya ehline devlet serayesidir. Vücudu korumak saadettir. Kadir ve kıymetini bilip, kaide ve erkanıyle âmil olmak hoş ganimettir. Çünkü vücudunun sıhhatini koruyan akıllı kimse, âfiyet bulur. Cismine illet ârız olmayıp, selamet kalır. Tedbir ve ilaca ihtiyacı kalmayıp, rahat bulur. bol vakit bulup, Mevla'nın marifetine nail olur. Şu halde 'Marifetnâme' de ancak sıhhati korumanın kaide ve esaslarını yazmak ve açıklamak lazım gelir. Ta ki, o devlet ve saadetin kadir ve kıymetini bilip, fırsat elde iken onu koruyasın. Ömrün oldukça sıhhat ve âfiyette kalasın. Allah ile dolup, Mevla'yı tanımaya meşgul olasın. Sıhhati korumanın kaidelerini bili, amel eden kimse, Hak'kın yardımı ile vücut sıhhatine malik olabilir. Lakin mütahassıs tabib olsa bile, gençlik ve kuvveti baki edemez. Her şahıs, en uzun ecel olan yüzyirmi sene yaşına gidemez. Özellikle zaruri iş bulunan tabii ölümün vakti geldiğinde, o nu bir kimse tehir edemez. Zira ki bedenin oluşum ve bekası, o rutubetle mümkündür ki, onu gıda edip, fazlalarını atan sıcaklığa yakındır. Şu halde bu tabii hararet, o maddesi olan tabi rutubeti ayrıştırarak, o rutubet az kaldığında, bu hararet dahi azalıp, gıda hazmı da zayıf olur. O îrâdı noksan bulur ki, eğer o îrat olmasaydı, bu beden oluşum müddetinde beka bulmazdı. O halde bedene dahi gün gün zaaf ve noksan gelir. Ta tabii rutubet yok olduğunda, tabii hararet dahi söner. Her şahsın kendine mahsus olan mizac ve kuvveti hasebiyle ömrü müddeti ve mukadder eceli bulunan tabii ölüm ancak budur.
Bu durumda sıhhati korumanın gayesi budur ki, önce mizacları bilip, onda zaruri sebebleri, açık sebeblerle bedende bulunan tabii rutubeti bozulmaktan korumak ve fazla ayrışmadan koruyup, ecele varıncaya dek, dışarıdan bir zarar isabet etmezse, dört çağdan her yaşı, kedi gereğince koruyarak, sıhhat ve âfiyette gönül safasıyle ömrünü tamam eder.
Bedenin mizacları, on alâmetle bilinmiştir. Zarurî sebebleri altı adet bulunmuştur.
İkincisi: Et, yağ ve iç yağdır. Bunların çokluğu bedenini rutubetine, azlığı

kuruluğuna alâmettir. Fakat etin çokluğu, bedenin rutubet ve hararetine, sadece yağ ve içyağın çokluğu, bedenin rutubet ve soğukluğuna alâmetidir.
Dördüncüsü, beden rengidir ki, onun beyazı, soğukluğuna ve balgam çokluğuna alâmettir. Kırmızılığı, hararetine ve kan üstünlüğüne alâmettir. İkisinin bileşimi, itidale alâmettir. Buğday rengi, hararetine alâmettir. Sarılığı, hararetine ve safra üstünlüğüne alâmettir. Siyahlığı, soğukluğunun ifratına ve siyah köpük üstünlüğüne alâmettir.
Beşinci, uzuvların yapısıdır ki, göğsün genişliği, nabzın fazla hareketi, damarların dışta oluşu ve kalınlığı, el, ayak ve kemiklerin büyüklüğü, bedenin hararetine alâmettir. Bu uzuvların zıt olması, bedenin soğukluğuna alâmettir.
Altıncısı infial keyfiyetidir ki, süratli infial hangi keyfiyetten olursa beden dahi o keyfiyette olduğuna delalet eder. Mesela soğukluk keyfiyetinden süratle müteessir olmak, o bedenin soğukluğuna telalet eder.
Yedincisi tabii fiillerdir ki, fiillerinde olgun olan tabiat, kendi itidaline, eksik veya bâtıl olan soğukluğuna, yavaş bulunan hararetine alâmettir. Tabiat sürati hararetine, yavaşlığı soğukluğuna alâmettir.
Sekizincisi uyku ve uyanıklıktır ki, uykunun çokluğu bedenin soğukluk ve rutubetine, uyanıklığın çokluğu, hararet ve kuruluğuna alâmettir. İkisinin itidali bedenin itidaline alâmettir.
Dokuzuncusu büyük abdesttir ki, onun keskin kokulusu ve sağlam renklisi bedenin hararetine, bunun zıttı bedenin soğukluğuna alâmettir.
Onuncusu nefsânî intikallerdir ki, onların kuvvet, sürat ve çokluğu bedenin hararetine, yavaş hissi bedenin soğukluğuna alâmettir. Devamlılık ve sebatı bedenin kuruluğuna, çabuk bitişi rutubetine alamettir. Gazap ve şiddet, cür'et ve hiddet, kelamda sürat ve çokluk bedenin hararetine; vakar ve haya çokluğu soğukluğuna; kalp zaafı rutubetine; korkaklık ve ürkeklik onun kuruluğuna alâmettir.
Sayılan bu on alâmetten başka insan bedeninde olan dört karışımdan her birinin ziyadeleşme ve galebesinin nice al□metleri vardır ki, bu söyleneceklerdir: Kan üstünlüğünün alâmeti, baş ağrısı, sallanma, esneme, durgunluk, hislerin bulanıklığı, dil kızarması, çıban ve basur çıkması, yüz yarılması ve burun kanamasıdır. Rüyada kızıl eşya görmek, uyanma anında ağız tatlılığıdır.
Balgam üstünlüğü: Beyaz renk, hissizlik, deri yumuşaklığı, deri soğukluğu, tükürük çokluğu, susama azlığı, hazım zayıflığı, vurdumduymazlık, geğirme, çok uyuma, rüyada su ve kar görme, uyanma anında ağzın tuzluluğudur.
Safra üstünlüğünün alametleri: Renk sarılığı, göz sararması, ağız kuruması, burun ucu kuruması, şiddetli susama, iştah zayıflığı, kusma çokluğu, dil sertleşmesi, düşte ateş görme ve uyanınca ağız ekşiliğidir.
Tıpçıların tecrübe ile bildikleri bunlardır. Her şeyi en iyi bilen Allah'dır.

Üçüncü Madde

İnsan bedeninin sıhhatini koruma kaide ve esaslarından olan altı zarurî sebebi bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tabibler demişlerdir ki: Bedenin oluşum bekasının zarurî sebebleri altıdır.
Birinci sebeb: Bizi kuşatan havadır ki, onu teneffüs edip, akciğer içinde

ruhun dumansı buharı olan fazlalıklarını nefesin itilmesiyle çıkarıp, ruha itidal vermek için zorunlu olmuştur. Bu hava, madem ki hali üzere safî ve mutedil kalıp, piş rüzgârlar ve çirkin dumanlarla karışmamıştır. Bedenin oluşum bekasını ve vücut sıhhatini koruyucu bulunmuştur. Eğer hava, kötü duman ve rüzgârlarla değiştiyse, hükmü dahi değişmiş bilinmiştir. şu halde dört mevsimin her biri, kendine uygun olan hastalığı verip, zıttını giderir. Gerçekten, yaz mevsimi, safrayı çoğaltmakla hastalıklar verip, rutubeti ayrıştırma ve kalbi ısıtma ile susuzluk ve hareketi ortaya çıkarır. Sonbahar, gece ve gündüzü, sıcaklık ve soğukluğu değiştirmekle hastalıkları çoğaltıp, meyveleri çoğaltma ile kanı azaltır, sevdayı çoğaltır. Kış mevsimi, balgamı çoğaltma ile hastalıkları verip, başın maddelerini sıkma ile nezle ve öksürüğü ortaya çıkarır. İlkbahar, karışımları hareket ettirmekle bademcikleri şişirip, kanı çoğaltma ile maddeli hastalıkları ortaya çıkarır. Bu mevsim, mevsimlerin en sıhhatlisidir. Hayat ve sıhhat için en uygun ve en latif ve en tatlıdır.
İkinci sebeb cismani sükun ve harekettir. Bu beden hareketi, zaaf ve kuvvete, azlık ve çoğunlukta, yavaşlık ve süratte muhtelif olduğundan; az ama çok kuvvetli ve süratli hareketin, bedeni ayrıştırmasından ısıtması daha çok bulunmuştur. Zayıf ve yavaş olan çok hareketin tesiri, onun aksi bilinmiştir. Hareket ve sükunun ifratı bedeni soğutur. Hareketin itidali, yeme ve içmeyi düzenler ve hazma yardım eder.
Üçüncü sebeb: Nefsanî hareket ve sükundur. Bu nefs hareketi, ruh ile kanın hareketiyle olur. Bu durumda ruh, ya bedenin dışına defaten hareket eder, şiddetli gazap halinde olduğu gibi. Veya tedric ile hareket eder, ferah ve lezzet sırasında bulunduğu gibi. Veya ruh bedenin içine defaten hareket eder. Korku ve ürperme halinde olduğu gibi. Veya yavaşlıkla hareket eder, hüzün ve keder vaktinde bulunduğu gibi. Veyahut iç ve dışa ard arda hareket eder. Hacalet zamanında bulunduğu gibi. Ruhun bu anılan hareketlerinde bedenin üzerine hareket olunan tarafının suhuneti ve kendisinden hareket olunan tarafın soğukluğu lazımdır. Zira ki, bedenin ısınması kanın hararetindendir. Soğuması, azlığındandır. Bu hareketin ifratı helak edicidir. Bu durgunluğun ifratı, soğutucudur.
Dördüncü sebeb, uyku ve uyanıklıktır ki, uyku sükuna benzer, uyanıklık harekete benzer. Zira ki uyku halinde, ruh, kendi hararetiyle yemeği hazım içim beden içine yönelip, bedenin dışı, soğukluğu üzere kalır. Onun için beden, uyurken uyanıklık halinden ziyade örtünmeye muhtaç kalır. Uykunun ifratı, bedeni ziyadesiyle rutubetlendirir ve soğutur. Eğer uyku, ruhun girmesiyle beden içinde hazmı kabil gıda bulduysa, onu hazmedip, bedeni ısıtır. Eğer hazmı kabil olmayan gıdayı veya karışımı bulduysa harareti hareket ettirmekle onu neşredip, bedeni soğutur. Gece uykusuzluğunun çokluğu, dimağı zayıf, hazmı bozuk edip, maddeyi ayrıştırarak tabii rutubetle açlığı verir. Gündüz uykusu dahi iyi değildir. Zira ki, o, rengi bozar, dalağa zarar verir ve üzüntüyü artırır. Eğer gündüz uykusu itiyat olunup, ikinci tabiat bulunduysa, terki caiz olmaz. Ancak yavaş yavaş terki gereklidir. Uyku ile uykusuzluk arasında tereddüt dahi kötü olup, şaşkınlık ve eleme sebep olur.
Beşinci sebeb yiyecek ve içeceklerdir. O, bedene ya keyfiyetiyle tesir eder ki, o halis ilaçtır. Ya salt maddesiyle tesir eder ki, o halis gıdadır.
Veya sadece suretiyle tesir eder ki, eğer onun özelliği bedenin mizac ve hayatına uygun ise tiryaka şamildir. Eğer muhalif ise, öldürücü zehir gibidir. Veya hem maddesiyle, hem keyfiyetiyle tesir eder ki, o has gıdadır.

Veya hem keyfiyeti hem suretiyle tesir eder ki, o, özel etkisi olan ilaçlar böyledir. Sekmoniya gibi. Veya hem maddesiyle hem suretiyle tesir eder ki, o, özelliği olan gıdadır. Elam gibi.
Gıda ise kâh latif, kâh kalın ve kâh orta olur. bunların her birinin bedene gıdası ya çok olur veya az olur. Mutlak su basit olduğundan bedene gıda olmaz, ancak o, gıdayı yumuşatmak ve pişirmek için ve onu dar yollara geçirmek için kullanılır.
Altıncı sebeb istifra ve hapsetmedir. bunların mutedili cisme faydalı ve sıhhati koruyucudur. İstifranın ifratı, bedeni soğutur ve boşaltır. Meğer ki o istifra olunan kan ve safraya üstün olan balgam ve sevda gibi soğuk ve kuru ola. O surette ifrat derecede istifra, bedeni rutubetlendirir. İfrat derecede hapsetme, kan kanallarını doldurur, kokuşma, rutubet, iştah kesilmesi ve ağırlık yapar. Soğuk su ile gül suyu yüze çarpılsa, her hareketi itip, tabii harekete takviye verip, fenalığı önler. Ancak ârif ve âgah olan hepsini Allah' dan bilir.

Dördüncü Madde

Altı zaruri sebebden üç sebebin tadillerini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, tıb bilginleri demişlerdir ki: Sıhhati koruma, vücudunu gözetme gerekli iştir ki, sayılan altı zaruri sebebi tedbir ile gözete. Ama kuşatan havayı gözetmek önce gereklidir. İlkbaharı kan aldırma, ile karşılayıp, kusarak istifra ede. Kavrulmuş şeyleri kullanıp, nar gibi teskin edici maddeleri yiye. Kuvvetli hareketler, tatlılar, sıcak hamamlar gibi sıcaklıklardan kaçınıp, gıdayı azaltma ve elbiseyi hafiflete. Yaz mevsiminde hareketsizliğe devam, gölgeye sığınma, safrayı mahveden latif soğuk gıdaları yiyip, her ısıtan ve boşaltan gıdadan sakına. Hıyar, kavun ve karpuz gibi rutubetli meyveleri seçip, beyaz elbise ve soğukluk veren keten giye, Sonbaharda çok cimadan, soğuk su ile yıkanmaktan ve bütün kuru şeylerden kaçınıp, soğuk içeceklerden, yaş meyve yemekten, kusmaktan, baş açmaktan, gecenin soğuğundan ve öğle sıcağından sakına. Kış mevsimini kürk ve kalın giyeceklerle karşılayıp, et ve keşkek gibi çok sıcak gıdaları seçe. Bu mevsimde ani ve kuvvetli hareketler bedene faydalıdır. Bunda kusmak, kuvveti zayıf edendir.
Cismanî hareket ve sükunda itidal: çünkü bedenin içinden ve dışından bulunan sebebler ile daima ondan ayrışan cüzlere bedel, gıdaya muhtaç olmakla, beden gıdasız beka bulmaz. Hiç bir gıda yendiği şekilde bir uzva cü olmaz. belki dört hazmdan her birisi yanında gıdadan bir farzla bir lahza kalır ki, onda bir fayda kalmaz. O fazlanın atılmasına, tabiat fırsat bulduğundan, ona iltifat kılmaz. Şu halde eğer o fazlalar terk olunup, uzun müddetle çoğalırsa, o kadar madde toplanır ki, bedene keyfiyetle zarar verir. Yani bedeni ya ısıtır, ya pörsütür, ya soğutup yahut sıcaklığını söndürür. Veya kemiyeti ile zarar verir. Yani kan kanallarını kapatıp bedene ağırlık verip, kabızlık hastalıklarını verir. Eğer o toplanan madde istifra olursa elbette beden o tedaviden incinir. Zira ki istifra edilenin çoğu zehirlidir ki, bedene yararlı olan karışımı dışarı çıkarmaktan hali değildir. Şu halde biriken fazlalıklar terk olunsa da, istifra olunsa da zararlıdır. Halbuki riyazet adı verilen beden hareketi o fazlalıkların doğurduğunu bile men eder. Zira ki beden hareketi bütün uzuvları ısıtıp, fazlalıklarının öyle bir derece izale eder ki, hiçbir hazım yanında bir

fazla kalmaz. Eğer mutedil hareket açıklanacak zamanlarında yapılırsa o bir riyazettir ki, cisme sürur ve hafiflik verip, onu gıdayı kabul edici eder. Mafsallara sertlik verir, rutubetleri ayrıştırma ile sinir ve damarlara metanet verir. Bütün maddi hastalıklardan emin edip, mizaci hastalıkların çoğundan uzak eder. Bu riyazetlerin vakti, gıdanın alınması ve hazmının tamamlanmasından sonradır. Yani akşam yemeği, mide, karaciğer ve damarlar içinde hazm olunup, son yemeğin vakti geldiği zamandır. Mutedil hareket odur ki, onunla yüz rengi kızarıp, deride damar ortaya çıkar. ama o hareketler ki, onda kanın akışı çoğalır. İfrat ola odur ki, onunla bedene hararet gelip, kuruyup rutubeti gider. Hangi uzvun mutedil hareketi çok olursa, o uzuv dahi kuvvetli olur. Özellikle o hareketin türünde ziyade kuvvet bulur. Mesela elin hareketi, yük taşımada çok olsa, onun kuvveti eşyayı itmede ham ellerden ziyade olur. Belki her kuvvetin şanı uzvun hareketi gibidir. Nitekim, hıfza devam edenin hafıza kuvveti kuvvet bulur. Çünkü her uzvun bir özel riyazeti olur. Şu halde dimağın riyazeti aksırmak olur ki, o hareketle tabiat, onda bulunan ezayı ve onu genizden bitişen habis rüzgarları iter. Akciğerin riyazeti, öksürüktür ki, o hareketle tabiat, onda olan galiz balgamı veya göğüse isabet eden şiddetli soğuğu ondan atar. Uzuvların ihtilaç (seğrime) illeti bir galiz rizgardır ki, onunla adaleler ve onlara yapışık olan deri hareket eter. Tak ki, o yel onlardan ayrılsa. titreme, hareket etme kuvvetinin adaleyi hareket ettirmekten aczi sırasında hâsıl olur. Nitekim, o, korku, gazap, zihin karışıklığı, gam ve gayretten meydana gelir. Göğüsün riyazeti okumadır. Onda yavaşlıkla başlayıp derece derece sesi yükseltmek rahattır. Kulağın riyazeti güzel sesler ile leziz nameleri dinlemektir. Gözün riyazeti, güzel eşyaya bakmaktır. Elin riyazeti, yakalamak ve ayağın riyazeti gitmektir. Mutedil olan at binme güzel bir beden riyazetindendir. Bedeni ısıtmasından ziyade ayrıştırandır. Bağlanılmış iple (salıncak) sallanmaktır. Bu, at sırtında mutedil gitme gibidir. top ve çevgan oyunu nefislerin ve bedenlerin riyazetidir. Zira ki, galip olan sevinçli ve neşelidir. Mağlup olan gamlı ve gazaplıdır. Müsabaka dahi nefs ve bedenlerin riyazevtidir. Gemiye binme, karışımları hareket ettirici ve mideye faydalıdır. İstiska ve cüzzam gibi müzmin hastalıkları def edicidir. Zira ki, nefs onda ferah ve elemi ardarda toplayıcıdır. eğer onda kusma gerekirse, tutması ki, beden gayet faydalıdır. Uzuvları ovma dahi, bu riyazetten sayılır. Eğer ovmak sert hırka ile olursa, kanı derinin dışına çekip, rengi kırmızı görünür. Normal ovma uzuvlara kuvvet verip, ifratı zahmet verir.

Nefsani sükûn ve hareketin itidali gerçekten ruh hareketlerinin kaynağı onun kendisinde olan gazap ve şehvettir. Gazabın aşırısı tehevvür, azı cüben ve itadali şecaattır. Bu mutedil hareket bedene sıhhat, nefse izzet, dünya ve diyaneti korumaktır. Şehvetin aşırısı şere, azlığı humut ve itadali iffettir. Bu mutedil hareket bedene sıhhat, nefse lezzet ve iki cihanda rahat ve selamettir. Şere nefsin istilasi ile aklı yendi ise, ona mecezi aşk derler ki, mal-i hülyanın bir türüdür. O bir hastalıktır ki, çoğunlukla gençlere ve bekarlara ârız olup, âşık olduklarından başkasından onları yüz çevirttirir. Bu aşkın sır ve sebebi, sevgilinin şekil ve şemalini aşırı derecede güzelleştirme ile fikretme ve düşünmeye yapışma ve devam etmedir. Çoğunca o fikir ile cima, şehveti dahi bulunur. Bunun alameti renk sararması, beden zaafı, yağ kuruması, göz morarması bilinir. Bu âşığın gözünün hareketi güleç ve sevinçlidir, sanki bir leziz nesneye bakar gibidir. İçiah ile, sesi hazin gelir. Onun tavır ve halleri, düzensiz olur.

az uyumaktan seherlerde uykusuz kalır. Eğer bir tabib onun nabzına el basıp, nice akran ve yaranı vasıflarını saysa, hangi isim il enabzı değişip, yüzünün rengi değişirse o ismi, onun sevgilisi olduğunu bilir. Ona kavuşma gibi ilaç olmaz. Eğer ona sevgiliye kavuşma meşru yol üzere mümkün değilse, ona sevgilisini kötüleme ve buğuz etme ile ilaç verilir. Eğer, o akıllardan ise, nasihat kabul edip, o sevdadan vazgelir. Ancak onu küçümseme ve alay etme, aşka delilik ve sevda deme bu hastalıktan kurtarır. Eğer dinlemeyi terk ve cimayı çoğaltma ile acilen ilaç olunsa, aşk onun tabiatına tahi istila edip, helak olur.
BEYT
Aşka feda olana ilaç yoktur.
Mesih ona tabib olsa bile

Beşinci Madde

Zaruri altı sebebden kalan üçünün itadalini bildirir.

Ey aziz malum olsun ki, top âlimleri demişlerdir ki: Bedenin sıhhatını korumaya taahhüt ve iltizam eden kimseye gerekli iştir ki, meşhur altı sebebin kalan üçünü dahi tedbir ile itidal edip, ömrünün sonuna dek sıhhat afiyetle gide.
Uykunun itidali ve uyanıklığın itidali: Uykunun en iyisi odur ki, süresi mutedil ola. Yani dört saat geçecek kadar değin ola. Hazmolunduktan sonra kestirirse yani yemem içmeden sonra iki üç saat geçmesinde uyku bastırıp, ikinci hazımda bulunma. Eğer midesi zayıf olan kimse yemek hazmına uyku il yardımcı olursa, önce yarım saat kadar sağ tarafı üzerine yatmak lazımdır. Ta ki, gıda, sağ tarafa eğit olan mideye karaciğerin çekmesi ile kolay olup, karaciğerin harareti onu ısıta. İki saat kadar solu üzerine yatıp uyumak lazımdır. Tak ki, karaciğer mide üzerine yorgan gibi örtülüp, onu ısıtıp, birinci hazımda mideye yardımcı ola. Sonra yine iki saat kadar sağ tarafı üzerine yatıp uyumak gerektir. Ta ki ikinci hazm içi karaciğer gıdanın inişine yardım ede. uykunun içteki hareketi uyanıklıktan fazladır: Maddenin tabiatını istila bakımından. Zira ki uyku halinde hararet içeride ziyade olduğundan, maddeye ziyade üstün olur. uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istila bakımından daha çoktur. Zira ki uyku halinde hararet içeride ziyade olduğundan, maddeye ziyade üstün olur. Uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istila bakımından daha çoktur. Zira ki uyanıklıkta hararet dışa yönelip, maddeyi ayrıştırır ve akıtır. Kimin ki uykuda terlemesi sebebsiz çok olur, o, gıda ile ya karışım ile dolu olur. Kimin ki uykusu ağır ve uzun olur, yani sekiz saatten ziyade uyur kalır, onun dimağında rutubet üstün olur. O, kuru gıdalarla uykusu hafif olup, itidal bulur. Kim ki uykusuzlukla mübtela olur, yani yirmidört saatte ziyade uykusuz kalır; o hamam ile rahat bulur. Süt ve arpa suyu benzeri rutubetler ile uyku gelir.
Boğucu kâbus ki, uyuyan uyku esnasında tahayyül eder ki, üzerine bir ağır nesne düşüp, onu sokup, hareketten menedip, nefsini daraltır; bu boğucu kâbus buharı ayrıştıran uyanıklık ve hareketinin yokluğu sırasında kanın ya balgamın veya sevdanın buharı dimağa çıkmasından ortaya çıkar. Şu halde bunun ilacı, istifra ile beynin temizlenmesidir.
Yiyeceklerde itidal: Her sıhhat ki, onun hali üzere kalması murat olunur. o bedenin keyfiyetinde benzeri ona verilmek gerektir. Eğer bozulmuş bir

sıhhati, kendisinden daha iyi olan sıhhate nakletmek murat olunsa, ona zıttı verilmek lazımdır. Şu halde vücudunun sıhhatini hali üzere korumaya özenen kimseye lazımdır ki, gıdalardan siah taneler gibi pisliklerden temizlenmiş buğday ekmeğiyle, mülayim tatlılar, koyun eti, kümes hayvanları eti ile yetine. Lokmayı küçük alıp, çiğnemeyi çok ede. Meyvelerden ancak incir, üzüm kuru üzüm seçe. Ama ilaç olan meyvelere iltifat etmeye. Meğer ki, mizac itidali için yenile. Veyahut hazır yiyecek onda buluna. Zinhar iştihasız yemek yemeye, İstihasını giderip, geri bırakmaya. Yaz günlerinde soğuk gıdalar, kışta sıcak gıdalar ala. Hazmolunmuş yemek üzerine başka yemek sokmaya, Yemek saatlerini uzatmaya. Ta ki gıdanın evveliyle sonuncusu hazımda karışmaya. yemek çeşitlerini çoğaltmaya, ta ki hazımda tabiata şaşkınlık gelmeye, Çok olmazsa leziz gıdalar en faydalıdır. Ekşi gıdalar zararlıdır, ihtiyarlığı çabuklaştırıcı ve uzuvları kurutucudur. Tatlı gıdalar, mideyi rahatlatıcı, bedeni ısıtıcı ve safrayı hareket ettiricidir. Tuzlu gıdalar, bedeni kurutucu, safrayı doğurucu ve uzuvlarla kuvvetlere zarar vericidir. Zararlı tatlıyı, ekşi defeder. ekşiler, tatlı ile gider. Tuzsuzlar tuzluyu, tuzlular tuzsuzu mutedil eder. Nefsinden gıda iştihası kalmış iken, ondan el çekmek lazımdır. Yemek vakitlerini gözetmek elbette lazımdır, vacibtir. Lakin kötü gıdalar alışmış olan, devam etmeyip, yavaş yavaş terk etsin. Yemek vakitlerini düşürerek, birle yetinsin. Zira ki gündüzde bir kere gıdalanmak, bir kere gecede yemek, karıştırmak tabiata müşküldür. Zira ki bu iki su, biri birine incelik ve kalınlıkta uygun değildir. Suların en iyisi nehir suyudur. Özellikle pak yerde akıp, her şeyden saf gele veya taşar üzerinde akıp, kokuşmuş şeylerden uzak ola. özellikle kuzeye veya batıya aka. Yüksek bir yeden aşağıya inip gide. Kaynağı uzak olup, uzun süre akmakla incele, İnceliğinden ağırlığı hafif ola. Çok olup, şiddetli aka gele. Bu vasıflar ile vasıflanmış olan bir sudur ki, faziletten nihayet bulmuştur. Mübarek nil suyu bu güzelliklerin çoğunu toplamıştır. Menba suyu hareketinin azlığından kalın kalmıştır. Toprak altında olan kerizler içinde akan sular sertlik bulmuştur. Mağara suları ve kuyu suları onlardan daha serttir. Su içmek, yemekten iki üç saat geçmesinden sonra faydalı bilinmiştir. Yemek arasında su içmek, hastalığı körükler. Hemen sonra içmek, bozucu ve kötüdür. Lakin midesi sıcak olan kimse yemeğin arasında ve akabinde su içmekle istifade eder. iştihası zayıf olan kuvvet bulur. zira ki, o zaaf, hararet çokluğundan gelir. Şu halde su içmekle hararet mutedil olur. Aç karnına ve terli iken, özellikle cima, hamam, müshil içme kaplarında, meyveler üzerine özellikle kavun üzerine su içmek; soğuk içecekler oldukça kötüdür. Eğer bu vakitlerde susuzluğa tahammül olunmazsa, çocuğun meme emdiği gibi, dudak ile kâse kenarı arasında yalama ile içip üç nefesten geçmesin. Her nefeste, üç yudumdan ziyade içmesin. Zira ki, çok olur ki, susuzluk yapışıcı balgamdan veya tuzlu balgamdan dolayı olur. Halbuki su içmeye iltifat olundukça, susuzluk çoğalır. Eğer o susuzlukta sabır olunsa, tabiat o susatan maddeyi eritip, susuzluk dahi gider. çok olur ki, bunun gibi susuzluk maddesini bal gibi sıcak şeyler yatıştırır. Her zaman ayakta su içmek hatalıdır. Ancak zemzem suyu şifadır.

NAZM

Beş yerde su içmekten sakın
Çünkü o hastalığı çeker
Hamam, yorgunluk akabinde
Yemek akabinde ve yatakta

Tutma ve istifrada itidal: Vücut sıhhatini muhafaza edene gereklidir ki, daima kendi tabiatını mukayyet ve gözetleyici ola. Eğer tabiatı kabız olursa, onu incir ve sinemaki gibi içeceklerle yumuşatsın. özellikle ihtiyarlık tabiatına yumuşaklık, rahat ve selamettir. Eğer tabiatında aşırı yumuşaklık bulursa, onu sumak ve kavruk gibi şeylerle tutsun. Eğer dolarsa gıda fazlalığından midede hasıl olup, geğirmekle çakan duman ile ekşime ile veya sadece ağırlıkla gıdayı bozucu bulursa, o saat kusmaya can atsın. Eğer kusmak ona zorsa veya vakti değilse, sakızla kaynamış sıcak su içip, sağ yanı üzerine yatsın. Veyahut bir parmak bala ince tuz katsın. Ve pamuk ile makatında yarım saat kadar taşımaya tahammül etsin. Ta ki, yumuşaklık bulup rahatla o bozucu gıda gitsin. Sonra elma gibi mideye kuvvet veren şeyleri yiyip hamamda yatsın. Eğer ishal olursa gül yaprağı, dövülmüş mazı, nohut sakızı, ermeni çamuru, fesleğen tohumu, tebeşir ve kimyon gibi kuru şeylerden yesin. Veyahut elma, sefercen ve ekşi nar gibi meyveler yesin. Ta ki, tabiatın yine normale yetsin. Küçük ve büyük abdesti fazla tutmak zararlıdır. Titreme verir ve ihtiyarlığı çabuklaştırır. Alışılmış olan boşalmaların en kolayı cima ve hamamdır.

İnsan hayatının temeli mide
Eğer bağlanırsa ki açılmamalı
Eğer bağlanmamacasına açılırsa
Dört tabiat muhalif ve serkeş
Eğer gâlib olursa dörtten biri
Elbette ârif ve kâmil olanlar
Yavaş yavaş gitmeli olmamalı gam
Bağlanırsa gönüle elem verir
dünya hayatından götürür ölüme
Nice günler hoş kaynaşmışlar
Söker kalıptan can koymaz diri
Geçici dünyaya gönül bağlamazlar

Altıncı Madde

Sıhhat durumunda alışılan istifranın en güzel türleri bulunan cima ve hamamın itidalini bildirir.

Ey aziz, malum olsun ki, top bilginleri demişlerdir ki: Sıhhatteyken alışılan boşalımların en kolay ve en faydalısı, cima ve hamamdır. Cimanın en faydalısı, birinci hazımdan sonra vâki olanıdır. Bedenin hararet, rutubet ve kuruluğunda, boşluk ve doluluğunda itidali sırasında bulunandır. Eğer o, hata ile bu itidallerin dışında bulunduysa; bedenin hararet, rutubet ve doluluğunda bulunan cimaın zararı, onun soğukluk, kuruluk ve boşluğunda bulunandan daha az ve daha kolaydır. Cima şehveti kuvvet bulmadıkça, âlet düşünmeksizin ve bakmaksızın yayılmadıkça, ona öne alma ile girişme, vücuda zararlı bir oyundur.

Faydalı cimaın alâmetleri odur ki: Onun akabinde vücuda hafiflik, tam neşe, yemek isteği ve uyku gele. Ta ki fazla maddenin boşalımı hâsıl olmuş ola. zira ki mutedil cima, tabii harareti def ile bedeni ferahlandırır. Yemem ve beslenmeye bedeni hazırlar. Gazabı zayıflatıp, kötü vesveseyi ve sevda düşüncelerini giderir. Balgam hastalıklarının çoğu onunla gider. Çok olur ki, cimayı terk edenin menisinden kötü buharlar dimağına çıkıp, baş dönmesi ve göz kararması gibi belalar başına gelir. Meni buharı, bedenin

içinde hapsolup, kaplarına dolduğunda husyeleri şişer, kasık acısı ve beden ağırlığı hâsıl olur. Cima yapıldığında sürakte hafiflik ve şifa bulur. çok cima, endamı boşaltır, kuvveti düşürür ve gözü zayıflatır. Mübtelasını titretip, sinirlerini boşaltır. Acuzeye, çirkine, hastaya, küçük bâkireye ve uzun süredir cima olunmayan dula cimadan kaçınılmak elzemdir. Zira ki bular, elbette kuvveti çeker, âleti yumuşatır, rutubeti kurutur ve üzüntü verir. Pişmanlığa sebep olur. Livata, tabiata aykırı ve zararlıdır. zira ki ihanet ve eziyeti toplar, inzal zevkini önler. Genç ve güzel kadınla cima, vücuda sıhhat, hislere kuvvet verip, tabiatı mesrur ve kalbi huzur dolu eder. Zira ki tabiat ona eğilimli olduğundan, meni boşalması çok olup, o fazla madde bedenden gider. Cima şekillerinin en iyisi odur ki: Kadını sırtı üzerine yatırıp, açılmış baldırları arasında dize gele. önce uyun, konuşma ve iltifat ile göğüs, dudak ve yanağını öpmeli. Göğüs ve kasığını ovmalı. Sonra âletiyle bız'a sürmeli ve kadının gözüne bakmalı. ta ki şehvetin şiddetinde ikisi de eşit ola. Vakta ki kadının gözü değişip, göğsünden menisi ayrılmakla ister ki erkeği göğsüne ala. O zaman üzerine düşüp, sokma ve çekme ile inzali vaktine hazır ola. İnzalden sonra kadının karnı üzerinde bir miktar kala. Ta ki iki meni karışıp, rahme girmeye yol bula. Evlat arzu eden bu âdab üzere hareket kıla. Ta ki inzalı kolay olup, kadın dahi ondan lezzet ala. Tam bir çocuk vücuda gelip, hepsi âfiyet bula. Boşalma tamam ola. Zinhar kendi yatıp kadını üzerine almasın. Ta ki artan meni mesane yolunda kalmasın ve onda kokuşup, hastılak olmasın. Bız'ın rutubeti ona damlayıp, ondan, ondan, mesane iltihabı kalmasın. Cimaı tahrik eden şeylerin biri, insanların cima ettiğine muttali olmaktır. Biri kadın seslerinin nağmesini duymaktır. Biri dahi hayvanların cima ettiğini görmektir. biri de cima ile ilgili hikayelerdir. Kasık kıllarını kesmek te şehveti uyandırır. Bu durumda başka şeyler düşünerek, bu arzuyu yenmek gerekir.

BEYT

Nazar-ı şehvet için rup-u zenan ağ olsun
Zeni olmazsa kişinin sağ eli sağ olsun

Deyip, eliyle istimna etmek, üzüntü ve sıkıntıya sebebtir. Cima ile boşalımı terk edinin cildinin içinde olan hararetle rutubetten bit oluşup, harekitiyle ürer. Kâh olur ki, bit bedende defaten hâsıl olur. bu derece çoğalır ki, rengi sarartıp, uykuyu kaçırır ve şehveti keser. Onun için erkekler ziyade bitli olur. Onun ilacı beden ve elbiseyi temizlemede ihtimamdır. Tuzlu su ile yıkanmaktır. Sonra tatlı su ile yıkanma ve ipek gömlek ile tamamdır.

Hamamın en iyisi, binası eski, içi geniş, suyu tatlı, sıcaklığı orta olandır. Onun ilk odası soğuk ve rutubetli, ikincisi sıcak ve rutubetli, üçüncüsü sıcak ve kuru olandır. Böylece vücud sıhhatini koruyup, ter boşalımı için hamama giden onun sıcak olan üçüncü odasına yavaşlıkla girsin. Ondan çıktığında yine yavaş yavaş dışarı gelsin. Hamamın içinde uzun bekleme, baygınlık, bulanıklık, ıztırap, kuruluk ve hafakan verir. Mizacı kuru olan, suyu havadan çok kullanmalıdır. Şu halde rutubete şiddetli ihtiyacından, evinin döşemesine su serpip yatmalıdır. Rutubetli buharı çoğaltmak için, hamamın içine su dökmeli ve hapsetmelidir. Mizacı rutubetli olan havayı, sudan çok kullanmalıdır. Şu halde ayrışma ve kurumaya ihtiyacının çokluğundan, su kullanmadan önce, çok terlemelidir. Sıhhatini koruma bakımından hamamda çok ter ayrışması gerekir. Zira ki cildi, rutubetli ve kızarmıştır. Beden pörsümeye ve sıkıntı gelmeye

başlarsa, o vakit süratle dışarıya gelmelidir. Hamamdan sonra, örtünme ve kurulanma her mevsimde ziyade kılınmalıdır. Zira ki beden, hamamın havasından daha soğuk olan havaya çıkar. Beden hamamın suyundan emip, çektiğinden, onun ârizî hareketi, ondan süretle gidiy, tabii olarak soğuk olan su, soğukluğunu bulduğunda, bedeni dahi soğutur. Eğer hamam, yemekten sonra vâki olduysa, bedenin yağlanmasına sebeb olur. Lakin sirke balı içerse, hastalıktan emin olur. İtidal üzere yağlanır. Eğer hazmolunduktan sonra hamama giderse, yağlanır ve hastalıktan emin olur. Midenin boş olduğu zaman hamam yapmak, bedeni kurutur. Zira ki aslî hareket ile arazî harareti toplar. Riyazeti az olan kimse, hamamda terlemeyi çoğaltsın. Ta ki riyazî hareketlerle ayrışacak fazlalıklar, hamam ile ter olup gitsin. Bu boşalma ile vücut, mizacının itidaline yetsin.
Soğuk su ile yıkanma, gençlerin bedenine güç verir. Yaz günlerinde, öğle öncesi sıcak mizaclı ve normal etli olan kimselere sıhhattir. Ama ihtiyarların, çocukların, ishal ve nezlesi olanın, hazmı eksik olanın bedenine zarar ve ziyan eder.
Kültürlü kaplıcaları kullanma, yani kükürtten kaynayan ve galeyan eden sıcak su ile yıkanma, fazlalıkları atıcı, titreme ve felce ilaçtır. Uyuzu iyileştirir, mafsal ve romatizmaya şifa verir. Madenî suların hepsi, beden kokularını giderir, yaralara merhemdir. Bu ilaçların vücuda olan menfaatlerini Allah Taâlâ en iyi bilir.

Yedinci Madde

Çok kullanılan ilaç ve gıdaların tabiat ve menfaatlerini, özellik ve hükümlerini (ebced) harflerinin terkibince bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, tıp bilginleri demişlerdir ki: Herkes kendi vücudunun hekîmi olmalıdır. Kullandığı ilaç ve gıdaların tabiat ve menfaatlerini bilmelidir. Her birisini hükmüyle kullanmalıdır. Ta ki vücudu sıhhat üzere kalmalıdır.
Gıdalardan her birinden her bir deva ki, insan bedeninde keyfiyetiyle tesir eder. Gerçek o ilaç, insan bedenine gelip, onunla beden kendi tabii hareketinden uyanırsa; eğer bedene insanî keyfiyetten ziyade tesir etmezse, o ilaç mutedil; eğer bedene keyfiyyetten ziyade tesir ederse, o ilaç itidallerden ve o keyfiyetten yana dışarıdadır. Şu halde eğer o tesir az olup, hissedilmezse, o ilaç birinci derecedir. Eğer bedene zarar verirse, lakim zararı helak edici değilse, o ilaç üçüncü derecededir. Eğer zararı ölüme varırsa, o ilaç dördüncü derecededir. Ona zehir ilaç adı verilmiştir. Gıdaların da hükümleri, bu ilaçlar gibi bulunmuştur. Hepsinin hükümleri hece harfleri tertibiyle açıklanmıştır.
(ELİF)
İbrişim: Sıcak ve rahattır. Özellikle hamı faydalıdır. Kurusu, bit türemesine engeldir.
İcsas (erik): İkinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Onun tatlısı mideyi bozar ve ishal eder. Ekşisi, kalbi teskin edip, safrayı söker. Eksisi, tatlısından daha az ishal eder.
Ispanak: Birinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Gıdası iyidir. Sıcak ve kuru olan akciğere ve göğse faydalıdır. Karnı yumuşatır. Bel ve sırttaki kan ağrılarını giderir.
Eftimon: Bir kuru ottur ki, birinci derecede kuru ve ikinci derecede

sıcaktır. Kokusu müsekkin, düşkün ve yaşlılara faydalıdır. Sevda hastalıklarını ve balgamı gidericidir. Sara ve malihülyayı defedicidir. Gençleri ve hararetlileri susatır.
Anason: Bilinen bir tohumdur ki, üçüncü derecede kurutucu ve ısıtıcıdır. Böbrek, mesane, rahim, karaciğer ve dalak tıkanıklıklarını açar. Yeli ayrıştırmada tam etkisi vardır. Baş ağrısı ve safravî hastalıkları teskin için buhar ve suyu faydalıdır. Ezilmişi gülyağı ile kulağa damlatırsan, kulak içinde çarpma ve düşmeden ârız olan ağrıları dindirir. Bevli ve hayzı söker. Balgamdan doğan susuzluğa faydalıdır. Süt ve meniyi çoğaltıcı, zehrin zararını gidericidir.
İsmet: İsfahan sürmesi denir. Öldürücü kurşun madeninin cevheridir. Birinci derecede soğutucu ve ikinci derecede kurutucudur. Ekşisiz kurutucu ve kabız edicidir. Gözü kuvvetlendirir, burun kanını keser.
Ürüz (pirinç): Bilinen gıdadır ki, birinci derecede ısıtıcı ve ikinci derecede kurutucudur. Suyuyla yıkanmak, uzuvları kirden pak eder. Yenmesi, mideyi temizler. Süt ile pişirilmesi meniyi fazlalaştırır.
(BE)
Basal (soğan): İkinci derecede kurutucudur. Üçüncü derecede ısıtıcıdır. O, ayrıştırıcı, kesici, yumuşatıcı ve açıcıdır. Damarların ağızlarının açmak, onun halidir. Kuvvetlisi, yüzü kızartır. Tuz ile siğili sökker. Normal olarak yenmesi, mide ve iştihaya kuvvet verir, çok yenmesi, baş ağrısı yapar ve aklı hafifletir. Pişmiş soğan çok gıdalıdır. Lakin susatıcıdır. Parlamaya faydalı, basur ağızlarını açıcıdır. İdrarı kuvvetlendirici, tabiatı yumuşatıcı, zehirli rüzgâra faydalıdır. Pişmişi yaranın üzerine sarılırsa, ağrıyı dindirir.
Bıttıh-ı asfar (kavun): Birinci derecede ısıtıcıdır. Süratle safraya dönüşür. Onu sirke balı düzeltir.
Bıttıh-ı ahzar (karpuz): İkinci derecede rutubet verici ve soğutucudur. Bedeni kirden açar. İdrarı çoğaltır. Mesanede oluşan ve böbrekte peydalanan taşları düşürücüdür. Yemek ile yenmesi faydalıdır.
Beyz (yumurta): En iyisi, yağ içinde yarı pişirilen tavuk yumurtasının sarısıdır. En faydalısı, taze olan yumurtadır. Sarısı hararete, beyazı soğukluğa ziyade meyilli olmuştur. ikisi dahi rutubetli ve faydalıdır. Beyazı yüze sürülse, güneş tesirini ve ateş sıcaklığını manidir. Sarısı bal ile karıştırılıp, yüzdeki sivilcelere sürülse, onu giderir. Beyazı, göz ağrılarına, boğaz sertliğine, ses kesilmesine, nefes darlığına, öksürüğe ve kanın havalandırılmasına faydalıdır. Tavuk yumurtası, çabuk nüfuz edici, en iyi kimyon ve en çok gıda ve meni vericidir. Bayat yumurtanın sarısı kabız edicidir. Dövülmüş mazı ile ishali kesicidir. Yumurta et kuvvetindedir. zira ki o, hayvanın cüzüdür. Belki kuvvetli hayvandır.
Bazican (patlıcan): İkinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Sevda, baş dönmesi, tıkanıklık, uyuz ve cüzzamı doğurur. Rengi bozar, sarı ve siyah eder.
Bindük (fındır): Hararet ve kuruluğa meyillidir. Hazmı ağırdır. Cinsî kuvveti artırır. Baş ağrısı ve mide bulantısı doğurur. Dimağa yararlı olup, öksürüğü defeder.
(CİM)
Ceviz: Birinci derecede kurutucu ve ikinci derecede ısıtıcıdır. Onun baş ağrısı vardır. Hazmı güz ve harareti çoktur. özelliği, ağzı tebşirdir. Bal ile soğuk mideye faydası iyidir.
Hindistan cevizi: İkinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Gözü

kuvvetlendirici ve sebel hastalığına faydalıdır. Kokusu güzel, yemeği hazmettiricidir. karaciğer, dalak ve mideyi kuvvetlendirici, idrarı getirici ve tabiatı kabzedicidir.
Cübn (peynir): Tazesi, rutubetli ve soğutucudur. Eskisi, ısıtıcı ve kurutucudur. Normali gıda vericidir. Tuzlusu eski olursa zayıflatıcıdır. Mesanede taş yapar.
Cüzür (havuç): Aslı ikinci derecede hararet verici ve birinci derecede rutubetlidir. Mideyi üfürücü ve şehveti dalgalandırıcıdır. Onun tohumu idrarı getirir.
(DAL)
Darçın: Üçüncü derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Oldukça latif ve çekicidir. tıkanıklıkları açıcıdır. Her bozukluğu düzelticidir. Onun yağı, açıcı, ayrıştırıcı ve eriticidir. Faydası, yüzdeki siğillere ve titremelere çoktur. Baş ve göğüs ağrılarına faydalıdır. Soğuk nezleyi, rutubetli öksürüğü defeder. Mideyi kuvvetlendirici, kalbi açıcıdır. karaciğer tıkanıklığına, rahim ve böbrek ağrılarına faydalıdır. Göz perdelenmesini ve kararmasını defedicidir.
Dik ve dücac (Horoz ve tavuk): Horozun en iyisi, henüz ötmeyenidir. Tavuğun en faydalısı, yumurtlama vakti gelmeyendir. Horoz çorbası, mafsal ağrısına, titreme, mideye, yele ve kulunca iyi gelir. Tavuk eti, aklı güçlendirir, tabiatı açar, meniyi artırır, sesi saflaştırır.
(HE)
Herise (Keşkek): Bir tanınmış gıdadır ki, et suyu ile pişirilmiş, buğdaydan hâsıldır. O, kuruluk ve rutubette ısıtıcı ve mutedildir.
(VAV)
Verd-i ahmer (kırmızı gül): Birinci derecede soğutucu, ikinci derecede kurutucudur. Tohumu yaprağından ziyade kabız edicidir. Onun kurusu dahi, ziyade kabız edicidir. O, tıkanıklığı açıcı, sevdayı yatıştırıcı, iç uzuvları kuvvetlendiricidir. Gülsuyu, baygınlığa faydalı, ateşli baş ağrısını gidericidir. Beden kokusunu güzelleştiricidir. Terbiyelenmişi, sıcaktır ki, mide ve karaciğere kuvvet verip, hazma yardım eder. Tazesinden on dirhem kullanan, ishal olup, on defa tuvalete gidendir.
(ZI)
Zaferan: Birinci derecede kurutucu ve ikinci derecede ısıtıcıdır. Rengi güzelleştirir, idrarı çoğaltır, şehveti düşürür, tıkanıklığı çözer ve damarları açar. Lakin kabzı vardır.
Zencefil: İkinci derecede kurutucu, ikinci derecede ısıtıcı ve rutubet vericidir. Cinsî isteği köpürtür. Özelliğiyle karaciğer ve midenin soğukluğuna uygun gelir. Onunla mide rutubeti gider. Tabiat dahi yumuşaklık bulur. Onun kullanılması yaramdan iki dirheme kadar faydalı olur.
Zeyt-i ham (Zeytinyağı): Birinci derecede soğuk ve kurudur. Dalından koparılan zeytin itidal üzere ısıtıcıdır. rutubete eğilimlidir. eskisinde hararet ziyade hâsıldır. Her gün zeytin sürünmek, saçları kuvvetlendirir ve beyazları düşürür.
(HA)
Hınna (kına): İkinci derecede soğutucu ve kurutucudur. Ayrıştırıcı, açıcı, kurutucu ve kabız edicidir. Ateşli şişlikler ve balgam için pişirilmesi faydalıdır. Yağı, sinirleri yumuşatıcı, zorlukları çözücü ve defedicidir.
Hımmes (Keten tohumu): Birinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Siyahı ve kırmızısı iyisidir. Makbulü büyüğüdür ki, sırt ağrısına faydalıdır. Diş etlerindeki ve yüzdeki şişlikleri giderir. Sesi saf edip, diğer tanelerden

daha gıdalı olduğu şayidir. Pişmişi, nefese faydalıdır. Taşları, böbrek ve mesaneden düşürür. Keten tohumunun tesiri, meniyi çoğaltma ve şehveti kamçılamadır. İdrarı ve doğumu kolaylaştırır.
Hınta (Buğday): Hararet ve rutubette mutedildir. İnsanın hararet ve rutubetine muadildir. Onun tanesinin hazmı yavaştır. Kırmızı iri buğday en iyisi, en kuvvetlisi, en lezizi en gıdalısıdır.
Hamam (Güvercin): Bunun uçanı, yavrusundan hafif ve gıdalıdır. Yavrusu daha sıcak ve daha rutubetlidir.
(TI)
Tın-i Ermeni (Ermeni çamuru): İkinci derecede soğutucu ve kurutucudur. Tabiatı, kanı gayetle tutucudur. Basur ve çıbanlara içilmesi ve sürülmesi faydalıdır. Uzuvların pörsümesini ve ateşli nezleyi iyileştirir.
Tabaşîr (Hint hıyarı): İkinci derecede soğutucu, üçüncü derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Kalbi kuvvetlendirir ve ateşli hafakanı giderir. Safradan olan hastalıklara faydalıdır. Mide hararetini ve iltihabını, karaciğer hararetini teskin eder, ateşli hummaları durdurur.
(YE)
Yaktin (Kabak): İkinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Dönüşmesi seri, karışması iyi ve gıdası latiftir. Koruk, sumak, sefercel veya ekşi nar ile kabağın pişirilmesi, safraya faydalıdır. Lakin kulunca zararı çok fazladır. Bal ile pişirilmesi, onu da giderir.

Sekizinci Madde

Çok kullanılan gıda ve ilaçların isim ve hükümlerini (kelemen sa'fes) harfleri sırasınca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, tıp bilginleri demişlerdir ki:
K- Kafurdur: Üçüncü derecede soğuk ve kurudur. Afiyet verici olup, hararetli şişlikleri gidericidir. Baş ağrısını geçiricidir. Ateşlilerin hislerini kuvvetlendirir. Uyku getirici, cinsî istekleri artırıcıdır.
Kehribâ: Birinci derecede sıcak, üçüncü derecede kurudur. Kandaki nefesi (oksijen) tutucu, ateşe faydalı ve ishali kesicidir.
Kimyon: İkinci derecede sıcak, üçüncü derecede kurudur. yeli ayrıştırır. İdrar zorluğuna faydalıdır. Kurutucu ve kabız edicidir. Yaraları yapıştırıcı, taşları düşürücüdür.
Kem'e (mantar): Hükmü sert, gıdası kötüdür. Ancak onun suyu iyidir. gözü parlatır.
Kereviz: Birinci derecede sıcak, ikinci derecede kurudur. Yağı ayrıştırır. damar ağızlarını açar. Ağrıyı müsekkin, kokusu güzel ve cinsî arzuyu körükleyicidir. Karaciğere, böbreklere, dalağa ve mesaneye faydalıdır.
Kilye (böbrek): Sıcaklık ve soğuklukta mutedildir. Bir miktar kurudur. Hazmı zor, karışımı kolaydır.
Kebed (karaciğer): Sıcaktır. Böbrekten iyidir, İyisi ördek ve tavuk karaciğeridir.
Kira (paça): Tabiatı yumuşatıcıdır. Hazmı kolay, öksürüğü giderici, fazlalıkları azaltıcıdır.
L- Lübiya (böğrülce): Kurudur. Lakin onda fazla bir rutubet vardır ki, karışımı, balgam rutubetidir. Göğsü yumuşatır, idrarı tutar. Akciğer için dahi güzeldir. Onun ıslahı karabiber, tuz ve sirkedir.
Lûz (badem)o Tatlısı, rutubetinden yana mutedil, acısı ikinci derecede

sıcaktır. İçilmesi durumunda idrarı tutar. Acı bademin gıdası az, açma ve kusturması çoktur. Tatlı bademin sayılan tesirleri zayıf ve hafiftir. Lakin bedeni yağlandırır ve öksürüğü defeder. Karaciğer ve dalak tıkanmasını açar.
Leben (süt): Kadınların sütü, hayvanların sütünden daha faydalıdır. Zira ki insan mizacı hepsinden mutedildir. Kadınların sütünün en iyisi, göğsünden emilendir. Her süt ki, çoktan sağılmıştır, kötü bulunmuştur. Her hayvanın ki, hamilelik müddeti insanınki kadar olanın sütü, inek sütü gibi, iyidir. Sütün suyu, sıcak, yumuşatıcı ve yıkayıcıdır. Onda hiç ekşilik olmaz. Onun özelliği, yakıcı safrayı ishaldir. Eftimon ile yakıcı sevdayı dahi müshildir. Yoğurt, soğuk ve kurudur. Taze yoğurt, rutubetli ve sıcaktır. Bütün süt türleri, bedeni kuvvetlendiricidir. Zira ki, hepsi kan kuvvetindedir. Bal ile içteki yaraları temizler. Dimağa kuvvet, meniye çokluk verir. Sütün hepsi, şehveti körükler. Sıcak ve kuru mizaçlı olan az safraya faydalıdır. öksürüğü def eder. Lakin balgamlılara zararlıdır. Zira ki onlardan harareti, onu hazmedemez. Kana dönüştüremez. İhtiyarlara rutubet verdiği için, faydalı ve uygundur. bal ile onların hazmını kolaylaştırır. Çok olur ki süt, karnı boşaltıp, bağırsaklardaki fazlalıkları çıkarır. Sonra bedende dağılıp, tabiatı kabız edip, itidal üzere gider. süt mahsulleri şişkinlik verir. Pişirilirlerse hazmı kolaydır.
Lüba (ağız): Onun hazmı yavaş, karışımı kötü, bal düzelticisidir. Her süt, karaciğer boşluğunu tıkar. Ancak deve sütü tıkamaz. Çok süt, vesvese ve unutkanlığa ilaçtır. Lakin dişlere ve dişetlerine zararlıdır. Göz karartır. Onun ıslahı şekerdir. Şekerli süt, rengi güzelleştirir, bedeni yağlandırır. Süt cinsinin bileşimi, sulu, peynirli ve yağlıdır. İnek sütünün çoğu yağlıdır. Deve sütün ince olduğundan suludur.
Lahm (et): En faydalısı toklu etidir. Buzağı ve oğlağın fazla kısmı azdır. Her hayvanın erkeği, yağlı ve siyahı, daha lezzetli, daha hafif ve daha iyidir. İnek eti, keçi etinden kurudur. Keçi eti, koyun etinden kurudur. Hazmı zor ve tutucudur. Deve etinin gıdası ağır ve hazmı zordur. Tavşan eti, sıcak ve kuru olduğundan sevdası çoktur. Et cinsinin gıdası bedeni kuvvetlendiricidir. Süratle kana dönüşür.
Lâden: Birinci derecede kuru, ikinci derecede sıcak ve latiftir. Rahim hastalıklarına faydalıdır. Saç dökülmesini önler. Ağzı kapanmayan akar yarayı kapatır.
M- Mastiği (Kendir): İkinci derecede sıcak ve kurudur. Gayet latif, ayrıştırıcı ve kabız edicidir. İnce balgamı gidericidir. Balgamı çeker. Öksürüğü giderir. Kan tükürmeyi keser. Mideyi yumuşatır ve güçlendirir.
Milh (tuz): Birinci derecede kuru, üçüncü derecede sıcaktır. Ziyade ayrıştırması, kurutması ve parlatması vardır. çeşitli yelleri giderip, donmuş karışımları ısıtır ve eritir. yarım dirhem kadar içilmesi kifayet eder. Kavrulmuş tuz ile dişlerin kiri gider. Tuzu normal olarak kullanma, rengi güzelleştirir, gıdayı oluşturur, fazlalıkları çıkarır. İshal ilacıdır. Şeffaf ve billurî beyaz tuz, olmamış balgamı, siyah tuz, balgamla sevdayı kuvvetle söker.
Muluhiya (Ebe gümeci): Birinci derecede soğuk, ikinci derecede rutubetlidir. Karaciğer tıkanıklığını açar.
Mişmiş (Zerdali): İkinci derecede rutubetli ve soğuktur. Çekirdeğinin yağı ikinci derecede sıcak ve kurudur. Basurlara faydalıdır. Zerdalinin karışımı çabuk bozulur. Kurusu, susuzluğu teskin eder. O, mideye şeftaliden hoştur.
N- Nil otu: Birinci derecede sıcak, ikinci derecede kuru ve üçüncü derecede

kabız edicidir. Zayıflığı keser, yüzdeki sivilceleri giderir. Yeni cerahate faydalıdır. Yaprağından çivit boyası olur.
Nane: Kuru ve sıcaktır. Onda ayrıca rutubet vardır. Mideyi hemen ısıtır ve kuvvetlendirir. Hazma yardımcıdır. Balgamı ve kan kusmasını önler. Meniyi çoğaltır ve cinsî arzuları körükler. Yaprağı süte konsa kesilmesini önler.
Nahale-i dakik (ince kepek): Birinci derecede soğuk ve kurudur. Yumuşatıcı ve özel kuvvet vericidir. Zaferen ve macunla sürülmesi, yüzdeki sivilceleri giderir.
S- Sumak: İkinci derecede soğuk, üçüncü derecede kurudur. Kabzedici, kuvvetlendirici, tıkayıcı ve tutucudur. Safrayı boşluğa çeker, kanı durdurur. Şişleri ve urları giderir. Diş ağrılarını keser, susuzluğu teskin eder, mideyi düzeltir ve iştahı açar. Saçı siyahlaştırır. Bayılmaları önler.
Şeker: Birinci derecede rutubetli ve sıcaktır. Eskisinde kuruluk vardır.
Semen (hayvanî yağ): Birinci derecede rutubetli ve sıcaktır. Zehirlenmelere faydalıdır. Boğazı ve göğsü yumuşatır ve ayrıştırır. Fazlalıkları dahi azaltır. Badem ile tesiri çoktur.
Sefercel: İkinci derecede soğuk ve kurudur. Kendisi ve çiçeği kabız edicidir. Ekşisi tatlısında ziyade kabız edicidir. Her türü, susuzluğu teskin edici ve idrarı getiricidir. Şehveti kuvvetlendiricidir. Özellikle bal ile dahi mideye kuvvettir. Çekirdeklerinin suyu, tabiatı yumuşatır. Kabızlığı akabinde önler. Akciğeri yumuşatır, öksürüğe faydalıdır. Çok alınması kulunç yapar.
Semek (balık): Rutubetli ve soğuktur. İyisi küçüğüdür ki, kanı az ve tadı leziz olup, süratle bozulmaya, Akıcı lan tatlı su içinde doğup kılçığı çok olmaya. Yahut tuzlu denizlerden tatlı nehirlerin akışına karşı hareket edip, onda kalmaya. Deniz balıklarının iyisi odur ki, çok bayat olmaya. Ona tuzun kuvveti üstün olup, sıcak ve kuru olmaya. Taze balık, sulu balgam yapar. Çabuk bozulduğundan, sıcak olan mideden başkasına faydalı değildir. Balık etini bozan, rutubetliler ve sütlülerdir. Onu tatlılar düzeltir.
Ayn- Anber: İkinci derecede sıcak, birinci derecede kurudur. mide, karaciğer, klb, his ve kuvvetleri güçlendirir. Anber, müsekkinden ziyade mutedil ve dimağ hastalıklarına devadır.
Ud: İkinci derecede kuru ve sıcaktır. Mide, karaciğer, kalb ve his kuvveti için faydası vardır. Tıkanıklığı açar. Dimağa gayet faydalıdır. İltihabı iyileştirir ve yeli defeder.
Asel (bal): İkinci derecede sıcak ve kurudur. Parlatıcı, açıcı ve çekicidir. Kokuşmaya manidir. Karışımları dahi, biti öldürür. Yaraları temizler. Göz kararmasını giderir. Mideyi kuvvetlendirir ve iştihayı açar. Karnı düzeltir. Yaraya sürülürse ilaç olur. Zift ile çok etkili ve çekicidir.
Ineb (üzüm): Kabuğu soğuk ve kurudur. İçi rutubetli ve sıcaktır. Çekirdeği hem soğu, hem kurudur. Gıdanın iyisidir. Mideyi ve şehveti kuvvetlendirir. iyisi olmuşudur. Asmada olanı beğenileni ve siyahı yararlıdır. Mesaneye zararlıdır. Tatlı nar onu düzeltir.
F- Fızza (gümüş): Soğuk v kurudur. Hafakanı önler. Suyu, mide ve kalbe faydalıdır. Uykusuzluğu giderir.
Fıstık: İkinci derecede kuru ve sıcaktır. Onda fazladan rutubet te vardır. Kalbi kuvvetlendirir, karaciğer tıkanıklığını açar. Faydalı ilâçtır.
Fücl (turp): Gıdası az, balgamı çok ve karaciğer tıkanıklığını açıcıdır. Bit doğurur. Bedendeki yelleri ayrıştırır. Kurtları öldürür. Yemek hazmına

yardımı çoktur. Lakin hazmolunması zordur.
Fülfül (biber): Dördüncü derecede kuru ve sıcaktır. Siyahından ziyade beyazında hararet vardır. Kırmızısının kuruluğu daha azdır. Biberler, mide ve bağırsaklarda olan kalın yelleri ayrıştırır. Yapışık karışımları kesip, sinir ve adaleyi ısıtır.
Sad- Sandal: İkinci derecede soğuk ve kurudur. Sürülmesi ve içilmesi sıcak şişliklere, ateşli baş ağrılarına ve hafakana faydalıdır. Sıcaklık ve acıdan olan mide zayıflığına uygundur.
Sa'ter (keklik): İkinci derecede sıcak ve kurudur. Latif, ayrıştırıcı ve faydalıdır. İçilmesi, kokuyu giderir. Mideyi kurutur. İdrarı getirir. Gözü kuvvetlendirir. Kasık ağrılarını kesicidir.
Sumg (ağaç sakızı): Kurutması kuvvetlidir. En latifi arap sakızıdır. Zira ki o, göğüs sertliklerini çözüp, bağırsaklara kuvvet verir. Renkli haberlerle yazmayı güzelleştirir.

Dokuzuncu Madde

Çok kullanılan ilaç ve gıdaların isim ve hükümlerini (karaşet) harflerinin sırasınca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, tıp bilginleri demişlerdir ki:
Kaf - Kusa (acur): Kavunun bir türüdür. Hıyar gibi uzun olur. İkinci derecede rutubetli ve soğuktur. Olmuşu güzeldir. Hararet ve safrayı teskin eder. Lakin karışımı ve bozuşumu ateş doğurur. Olmuşunun bozulması daha seridir. Koklaması baygınlığa faydalıdır. Susuzluğu keser. Mesaneye uygundur. İdrarı ve tabiatı yumuşatması vardır. Hıyar ise, acurdan daha soğuk ve latifütir. Şiddetli ateşleri giderir. idrar için oldukça faydalıdır. Az kere mide ve böbrek ağrılarına iyi gelir. Bunun düzeltilmesi tuz, bal veya zeytinyağıdır.
Karanfil: İkinci derecede sıcak ve kurudur: Kalbi kuvvetlendirir, basuru giderir. Koklanırsa uyku getirir.
R- Reyhan: Birinci derecede sıcak ve kurudur. Kalbi kuvvetlendirir. Basuru giderir. Koklanması uyku getirir.
Ravend: Aç karnına iki dirhem kadar sabah içilmesi yara, kir, düşük, çarpma, karaciğer, mide, fıtık, kasık, böbrek ve mesane için faydalıdır.
Razıyane: Onun birisinin hararet ve kuruluğu üçüncü derecededir. Bahçede yetişeninin hararet ve kuruluğu ikinci derecededir. Gözü kuvvetlendirir. Karaciğer tıkanıklığını açar. İdrarı düzeltir. Soğuk su ile mide iltihabını giderir.
Reybas: İkinci derecede soğuk ve kurudur. Kanı ve safrayı söker. Harareti teskin eder ve keser. Usaresiyle sürme, göze faydalıdır. Yaraları ve safra ishalini giderir.
Rumman (nar): Tatlısı, birinci derecede soğuk ve rutubetlidir. ekşisi ikinci derecede soğuk ve kurudur. İkisi, safrayı keser, dışa fazla akıntıya engeldir. Ekşisinin bal ile macunu, kulak ağrısına faydalıdır. Yeşili çok idrar yapar. Ekşisi, mide iltihabına faydalıdır. Boğaz ve göğüsü sertleştirir. Tatlısı, onları kuvvetlendirir ve yumuşatır. Ateşli öksürüğe engeldir. Her türlü hafakanı defeder. İyisi, sulu olanıdır.
Şın - Şaîr (arpa): Birinci derecede soğuk ve kurudur. Gıdası buğdaydan azdır. Arpa suyu, unundan gıdalıdır. Arpa suyunun un ile karışımı, göğüs, öksürük ve yüz sivilcelerine iyidir.

Şuniz: Siyah tanedir. İkinci derecede sıcak ve kurudur. Sıcaklığı ciladır. Kokusu ayrıştırıcıdır. Kokusu ayrıştırıcıdır. Basuru giderir, kanındaki kurtları öldürür. Keten torba içinde iki dirhem nohut ve ayranla karıştırılıp alna konursa, nezleye faydalıdır.
Tı - Temr-i Hint (Hint hurması): İkinci derecede soğuk ve kurudur. Mideyi kuvvetlendirir, safrayı giderir. Kusmayı teskin eder, susuzluğu keser.
Tüffah (elma): Onun tatlısı, normale yakın sıcaklığa meyyaldir. Onda fazladan soğuk bir rutubet vardır ki, onunla şişirir. Ekşisi çok soğuk olup, rutubeti azdır. Ezilmişi harareti keser.
Tin (incir): Onun tazesi az rutubetli ve sıcaktır. çok su ve gıdası vardır. mideden hemen emilir. Kurusu latif ve sıcaktır. Bütün meyvelerden gıdalıdır. Olmuşu itidale yakındır. Etli yaraları iyileştirir ve yumuşatır. Harareti müsekkindir. Cerahatli kanı dondurur, donmuş olanı eritir. Hastalıklarla bozulan renkleri düzeltir. Macunu, çıbanları oldurur. Tozlu balgamın hararetini yatıştırır. Müzmin öksürüğü giderir. Akciğer ve göğüse faydalıdır. Karaciğer, dalak, böbrek ve mesane tıkanıklıklarını açar. Aç karnına incir yemek, gıdanın geçiş yollarını açar. Badem ve ceviz ile yenmesi çoktur. Lakin ağır yiyeceklerle yemek iyi değildir. Üç sabah sirke içinde sulandırılmış üçer incir yiyen, ateşli hastalıktan kurtulur. Safradan zarar görmez.
Dut: Beyaz incire yakındır. Lakin ondan az gıdalıdır. Mideye kötüdür. kırmızısı rutubetli ve soğuktur. Onda kabız etme vardır. Boğazdaki şişleri giderir. Yenmesinde ve suyunda iştiha ve gıda kuvveti vardır. Gıdaları mideden çabuk, bağırsaklardan yavaş geçirir. İdrarı artırır.
Se - Sum (sarımsak): Aslı üçüncü derecede sıcak ve kurudur. Suyu değiştirmek için, müzmin öksürük ve göğüs ağrıları için gayet faydalıdır. Asalak ve kurtları döker. İdrarı getirir. Bitleri öldürür. Buharının çokluğundan baş ağrısı yapar ve göze zararlıdır.
Selc (kar): Hapsedilmiş olan duman hararetinden susuzluk verir. Mide ve sinire zararlıdır. Dişlerin hararetten doğan ağrısını teskin eder.
H - Haşhaş: İkinci derecede soğuk ve kurudur. Siyahı şurup ve macun olarak üçüncü derecede soğuk ve uyutucudur. Yenmesi nezleyi önler.
Hatmi: Şebboy çiçeğidir. İtidal üzere sıcaktır. Onda, erdirici, yumuşatıcı, ayrıştırıcı ve gevşetici özellikler vardır. Mafsal ağrılarını ve titremeyi önler. Tohumu ateşli öksürüğü keser. Yaprağı göğüs şişkinliklerini giderir. Kaynatılan kökü, bağırsak ve idrar yanmalarını, makat şişkinliklerini ve ishali giderir.
Huh (şeftali): Birinci derecede rutubetli ve ikinci derecede soğuktur. Çabuk bozuşan ve yumuşak tabiatlıdır. yonca suyu ve yaprakları ile kulak kurtlarını öldürür. Göbeğe sürülmesi veya içilmesi karın kurtlarını öldürür. çok besleyicidir. lakin gıdası zararlıdır. Yemekten sonra yemek iyidir.
Hal (sirke): Hararet ve rutubetten bileşmiştir. Soğukluğu çoktur. Kaynatılırsa soğukluğu azalır. Kanı inceltir, safrayı söker. Sevdelilere zararlıdır. Balgama zıttır. Hazma yardımcı ve uyuzu önleyicidir. Yanıklara iyidir. Gül yağı ile baş ağrısına faydalıdır. Ağızda gargara edilirse diş ağrılarını keser.
Hubz (ekmek): En iyisi temiz buğday unundan olanıdır ki, ince elenmiş olup, mayası tuzlu ve hamuru normal olanıdır. Tandırda pişirilmelidir. Buna yakın olanı, fırında pişirilen somundur. Ekmeğin sıcağı zararlı, soğuğu yararlıdır. Peksimetin gıdası çoktur. Sert ve kuru olduğundan nüfüzu

yavaştır. elenmemiş un ekmeği tabiatı yumuşatır. pide lezzetlidir. Fakat sertlik verir. Süt ile yoğurulanı çok besleyicidir. Fakat zor sindirilir.
Siyah buğday ekmeğini su ile yemek, şişmanlatır. Sıhhati korur.
Harmil (üzerlik): Üçüncü derecede sıcak ve kurudur. Balgamı söker. Mafsal ağrılarını giderir. Uyuzu izale eder. Şişkinlikleri indirir. Baş rutubetini temizler. Yağı, kulak ağrısına faydalıdır. Bal ile aç karnına yenmesi, akciğer tıkanıklığını giderir.
Ze - Zeheb (altın): Latif ve mutedildir. Toz, sevdevî hastalıklara ilaçtır. Kalbi kuvvetlendirir. Hafakanı önler. Ağızda tutulması ağız kokusunu giderir.
Dad - Zarur: İkinci derecede sıcak ve kurudur. Yaraları temizler.
Gayn - Galiye: Kıymetli bir ıtırdır. Sert şişleri urları yumuşatır ve çok derde ilaçtır. Soğuktan olan baş ağrısını giderir. Taşınması rahim ağrısını giderir.
Bütün ilaçlar ve gıdalar, Hak'kın tesiri ile etkileyici olduğu muhakkaktır. Bu sayılanların zannı sebeblerden olduğuna, tıbbî hastalıklar kesin delildir. Şu halde bütün sebeb ve eşyalardan tesir eden ancak sebebleri yaratandır ki, herkese o, zarar ve yarar verendir. Burada, Çilim ikidir, tıp ve din ilmi,È sözündün bu miktar yazılma ve açıklama, tıp ilminin hülasasıdır. Geri kalanları, tabibler arasında şayidir.

Onuncu Madde

Vücut sıhhatine ait olan yeme ve içmenin âdâb ve kaidelerini ve bazı yiyecek ve meyvelerin fazilet ve faydalarını bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, muhaddisler demişlerdir ki: Peygamberlerin (selâm onlara olsun) âdetleri sürekli arpa ekmeği yemektir. habib-i Ekram Sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin yediği çoğu zaman o ekmek idi. Veya ince buğday ile karışık olan arpa ekmeği idi. Arpa ekmeği ile üç gece ard arda doymayıp çoğu vakitleri aç ve susuzdu. Şu halde tenbih ve beyan buyurmuştur ki, gündüz beyazlığı ve gece karanlığı içinde ikişer kere yemek ve içmek israf ve illettir. Et yemek ve çorba içmeye devam etmek kasvet verir. Kırk gün kadar et ve yağlı yememeye devam etmek ahlakı bozar, tabiatı değiştirir. tok karnına yemek ve susamadan su içmek vücut sıhhatine zarardır. Nitekim, gereksiz gülmek insanı mahcup eder. Uykusuz gece ve gündüz ona tembellik verir.
Sıhhatini korumak isteyen tokluğa devam etmeyip, açlığı kadar yemekle lezzeti bulur. Firdevs ziyafeti için kudreti kadar aç kalsın. Ta ki, aklı saf, göğsü geniş ve kalbi nurlu olsun. Mümkün oldukça gıdayı aklına getirsin. ta ki, bedeni sıhhat ve tabiatı kuvvet bulsun. Akşam yemeğini terk etmesin ki, uzuvları düşkünlükten emin olsun. Türlü nimetlerle renkli servetleri birleştirmeyip, bir yemek üzerine devam etsin. Ta ki, cismi sıhhat ve sürura, kalbi hayat ve huzura yetsin. zira ki her hastalığın aslı tokluk, her davanın aslı açlık olduğu tecrübe edilmiştir. Edeple sadece ekmek yiyenin bedeni, ömrü oldukça sıhhat ve afiyette bulunmuştur. Edep ise açlıktan sonra yemek ve doymadan sofradan kalkmaktır. şu halde, az yeme ve içmenin dünyevî derecesi karnın üçte birini yemek, üçte birini içmek ve üçte birini teneffüs için ayırmaktır. Orta derecesi yeme ve içme ile ancak karnın yarısı dolmaktır. En üst derece yemesi hasta yemesi; uyuması suda boğulanın uykusu olup, huzur lezzetini bulmaktır. Tokluk üzerine yemekten

kaçınmak mühim ve lüzumludur. Zira ki o, israf ve haram olduğundan başka abraşlık verici, hastalık ve düşkünlüğe sebeptir. Huzura gelen yemek ve içeceği ayıplamasın. Eğer iştihası var ise yesin. Ancak terk edip söylemesin. Bir kişinin yemeği iki kişiye yeter. Nitekim iki kişinin yemeği dört kişiye, dört kişinin yemeği sekiz kişiye yeter.
Bazı yiyecek ve meyvelerin fazilet ve faydalarında nice Hadis-i Şerif varit olmuştur. Nitekim Cibril-i emin Aleyhisselâm, Habib-i Ekrem Sallallah-u Aleyhi ve Sellem Hazretleri4ne keşkek yemeği işaret kılmıştır. O zaman onu o, yiyip, kuvvet, cima ve gece namazı için otuz kırk adım kadar güç bulmuştur. O'nun yanında bütün yemeklerden arpa ekmeği, mercimek çorbası ve su kabağı daha iyi ve sevgili olmuştur. Zira ki, Allah4ı andıkça ondan kalbi rikkat bulmuştur. Etten dimağ, kulak, göz uzuvlar ve diğer cüzler kuvvet almıştır. Etin iyisi omuz eti ve sırt etidir ki, hasta kalbi düzeltir ve hüzünlü kalbi rahatlatır. Katıkların en faydalısı, sirke olmuştur. Hurma ve üzüm meyvelerden olup katık rütbesini dahi bulmuştur. Üzümü ekmekle yemek tatlı ve güzel koku verenden reddetmeyip tatmak ve koklamak haberde gelmiştir. Mübarek balı sabah ile aç karna yiyen ve içen her hastalığından şifa bulmuştur. Hazret-i Peygamber' e bütün meyvelerden kavun, karpuz ve taze hurma; içeceklerden, soğuk ve tatlı olanlar lezzetli gelmiştir. Pirinç pilavı yerken, 'Peygamber' e Salat ve selâm olsun' lazım olmuştur. Zira ki, pirincin nuru cevherinden meydana gelmiştir. Hadis-i Şerif varid olmuştur ki: 'Her kim ki baklayı kabuğu ile yer, onda o kadar hastalık çıkar gider.' Şüniz ki siyah tanedir, o ölümden başka her hastalığa şifadır. Peynir ve cevizi yalnız yemek hastalık verir. Lakin ikisini birleştirene şifa verir. Kuru üzüm yemek kokuyu güzel, rengi saf eder. Balgamı keser. Sinire kuvvet verir. Onu yiyen çekirdeklerini atsın ki, o zararlıdır. Üzümü tane tane yemek güzeldir. Sefercel, kalbe cila, zekâ ve korkağa cesaret vermede bedelsizdir. Onu pilav ile yiyen hamilenin çocuğu üstün ve güzeldir. Narı iç kabuğu ile yemek mideyi temizler. İncir yemek kulunçtan kurtarır. Kalbe incelik verir. Mübarek karpuz, her yemekte olan lezzeti toplamıştır. Onun eti, çekirdeği ve kabuğu bütün uzuv ve kuvvetlere faydalıdır. O, yemek, içmek ve reyhandır. Karın ve mesaneyi temizler. Bel suyuna bereket ve şehvete hareket verir. Kokusu güzel olup, baş ağrısını yatıştırır. Deriyi temizler ve süsler. Göze hiddet, yemeğe iştah ve lezzet verir. Susuzluğu giderir. Bağırsak kurtlarını öldürür. Yetmiş hastalığı çıkarır. Bedene faydalıdır.
Hıyarı tuz ile, cevizi tatlı ile yemek sünnettir. Meyveleri mevsiminde çok yiyen ve sonra azaltan sıhhat bulur. patlıcanı yumuşatır, süsleyerek, deva niyeti ile yemek illeti giderir, hikmet verir. Dimağa kuvvet, cimaa kuvvet ve şehvete hareket verir. İnce baklalar, karpuz, kereviz... bunlar Hazret-i İlyas'ın yemeğidir. Hafızayı güçlendirir, deliliği ve cüzzamı önler. Ak mantar ki, bir tür Çemen' e benzer. Suyu göze şifa verir. Siyahı iyidir, bir yere giren oranın soğanından yesin. Ta ki, o yerin vebasından emin olsun. Pişirilmiş soğan ve sarımsak yiyen lezzet ve kuvvet bulur. Pişmemişi yemesin ki kokusundan melekler incinir. Toprak yiyen kendini öldürendir. Zira ki o, mideyi bozar, rengi sarartır, bedeni helak eder. Hadis-i Şerif gelmiştir ki: 'Üç şey sineye sürûr ve bedene sıhhat verir. Biri güzel koku koklamak, biri bal şerbeti ve biri güzel elbisedir.' O Hazret-i Peygamber ki, doğru söyleyendir. Zira ki, 'insanlar elbise ile iltifat görür' sözü bu mânâyı tasdik etmiştir. Şu halde insanlar elbise ile süslüdür. Takva elbisesi ise hepsinden daha güzeldir. Cismi canı korur.

Onbirinci Madde

Dini Mübin âdâbı üzere ve Resuûl-ü Emin sünneti üzere güzel giyim ve elbiseyi tayin ve bedeni süslemenin şeklini bildirir.

Ey azuz malûm olsun ki, muhaddisler ittifak ile demişlerdir ki: Habib-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem hazretlerine elbisenin en sevgilisi gömlek olmuştur. Gömleği, parmaklarının ucuna kadar ulaşmıştır. Eteği topuklarının üzerine kadar ancak gelmiştir. elbiseyi kısaltmakla ümmetine vasiyet kılmıştır. Elbiseyi kısaltmak sünnet, uzatmak bid'at ve kibre alâmet olmuştur. Halil'üllah aleyhisselam erkekler ve kadınlar için şalvarı örtünme için elbise bulmuştur. zira ki şalvar, avret yeri ile yer arasında bile hail olmuştur.
Sarık hilim, vakar, makamdır. Arap tacıdır ki, o Hazretin mübarek sarığı siyah kumaş olmuştur. Sarığın ucunu iki omuz arasında iki karış miktarı uzatmak sünnettir. Çene altına çevirmek bid'attir. İslâm sünnetlerinin birisi, sert elbise ve kaftan giymektir. Sert elbise, damarları yayar, kalbi huşû üzere bulundurur. Kıl ve yün elbise, büyük peygamberlerin sünnetidir. Aba Süleyman aleyhisselamındır. Tavazu ile miskinlere benzemek için aba giymek Evliya-ı kiramın âdetidir.
Habib-i Ekrem Sallallahü aleyhi vesellem hazretlerinin gömleği, iç elbisesi ve şalvarları pamuktan beyaz; aba, kaftan ve kuşağı yünden yeşil şaldır. Yeşile bakmak kalbe sürür ve göze kuvvettir. Şu halde yeşil elbise onun ümmetine sünnettir. Erkeklerine sırf sarı ve kırmızı mekruhtur, bidattir. Halis ipek onlara haram, karışık renkler mübahtır. Elbiseyi temizlemek, nimeti anmadır, zinnet, letafet ve nezafettir. Ağırlığı, gamı ve kasveti atmadır. Gönül zenginliği ile eski elbise giymek, insanın tavazuuna alâmettir. Hepsinden önce gömlek giyip, sonra otururken şalvar giymek sünnettir. İnsanların buğzunu çekmekten ve kalbe gam gelmekten emniyettir. Bir elbiseyi yamamadıkça atmamak kalbe rahattır. Eski elbiseyi bir fakire vermek âfetlerden selamettir. Üç kat elbisesi oldukta; bir katını fukaraya bahşetmek cömertliktir. elbisesini her çıkardıkça toplamak, onu şeytanın giymesinden korumaktır. Elbisenin hal diliyle: 'Beni gece süsleyeni, gündüz süslerim,' demesi, ol Hazretten rivayettir. Mevla'nın yaygısı olan yer üzerinde, ara sıra yalınayak yürümek nefsi kırmaya delâlettir. Misk, anber, ud ve kâfur gibi güzel ve kokular; buhurlar ile kokulanma sünnettir, lezzettir. Sürme taşı ile her gözüne üç kere sürmek sünnettir, zinettir. Kirpikleri bitirir ve göze kuvvet verir. Aşure günü gözü sürmelemek, göz ağrısından korunmadır.
Temizlenmek, süslenmek, yağlanmak, saç ve sakal taramak dahi sünnettir. Yağ sürmeye kaşlardan başlamak, baş ağrısını giderici bilinmiştir. Bıyığı kısaltmak, koltuk ve kasık kıllarını yolmak revatip sünnetlerindendir.
Kasık kılını, arpadan ziyade terk etmek nehy olunmuştur. Her perşembe yahut her cuma ikindiden sonra saçı olmayan kimse, başını kazıtmak, sakalını boyundan ve eninden bir tutam fazlasını kesmek, tırnaklarını makas ile tıraş edip, sakala gömmek, cismin sıhhati ve canın rahatı için sünnet ve âdet kılınmıştır. Nitekim: 'Tırnaklarınızı makas ve edeple kesiniz,' denilmiştir. Görünüş düzeni için aynaya veya saf suya bakıp: 'Allah'ım, yaratılışımı güzel yaptığın gibi, ahlakımı da güzelleştir,' demek, hadis-i şeriften alınmıştır.

Burada, vücut sıhhatini korumak, bu miktar açıklama ile yeterli olup, ölümü anlatmaya geçilmiştir. Zira ki: 'Her doğan ölür,' fehvasınca, her doğan ölmekle, her kemalin bir zevali olup, dünyaya gelen gider. Bulunmuştur. Bu oluşum ve bozuşum âlemi bizim için kervansaray kılınmıştır. Nitekim: 'Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döneceksiniz,' (29/57) âyet-i kerimesiyle bu mâna teyit olunmuştur. Şu halde bu dar-ı fenâdan o dar-ı bekâya ölmezden önce yönelmek ve bu gayrette o vatan içi olgunluk kazanmakla tedarik kılmak, yani nazargâh-ı Hüda olan kalbini masivadan pak edip, hayvani ahlak hastalıklarından sıhhat bulmak, Rabbanî ahlak nurlarıyle dolmak ve iki âlemde bir Mevla ile olup kalmak hepsinden önemli ve lüzumlu bilinmiştir.

Cihanda varlığı kavi ne misafir ol ne mukim
Ki hane pür keder olmuş turuk dahi pür bim
Çü nimeti nikam ü ızz ü nazı zül olıcak
Sana ne faide cism olsa gark-ı nâz ü naim
Mezar içinde olur âkıbet sırrın pâmâl
Ne fark olursa külahın nemüd yahut diyhîm
Tarik-i Hak4ka gidersen tenin zaif olsun
Ki kat'-ı badiye müşküldür olsa merd cesîm
Huyuyle hastayı zan eyler ol tabib zaif
Marazşinasın değildir nedendir adı hakîm
Hayat-ı cism gönül hoşluğuyle nimet olur
Ne zevk olursa ola ten sahih ve ruh sakim
Ne gam ki fakr ü maraz mevt erer tene Hakkı
Olursa can ü gönül hoş huyuyle sağ ve selim

(Cihanda, varlığı sağlam olan ne misafir ol ne yerli. Çünkü hâne keder dolu, yollar dahi korku. Çünkü nimeti zor, izzet ve nazı zül olacak, cisim naz ve nimete gark olsa sana ne fayda? Sonunda sırrın, mezar içinde ayak altına düşer. Külahın, aban ve tacın ne farkı olur? Hak'kın yoluna gidersen tenin zayıf olsun. Çölü aşmak zordur, şayet insan cüsseli olursa. Tabib, o hastayı huyuyla sağlam zanneder. Hastalıktan anlamadığı halde, adı neden hakimdir? Hayat, cisim ve gönül hoşluğuyla nimet olur. Ten sağlam, ruh sakim olursa ne zevk olur? Fakirlik ve hastalıktan ne gam Hakkı, sonunda tene ölüm ererse de; can ve gönül iyi huyla sağ ve selim olursa.)

-SON-

Kaynaklar;

http://gizliilimler.tr.gg/Marifetn%E2me-Kitab%26%23305%3B.htm

http://www.reyhangulleri.de/modules.php?name=Marifetname

http://www.bizimherseyimiz.blogspot.com.tr/